

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

STEVEN RUNCIMAN

HAÇLI SEFERLERİ TARİHİ

II. CİLD

Kudüs Krallığı
Ve
Frank Doğu
1100 — 1187

Çeviren

Prof. Dr. FİKRET İŞILTAN
Türk Tarih Kurumu Asli Üyesi

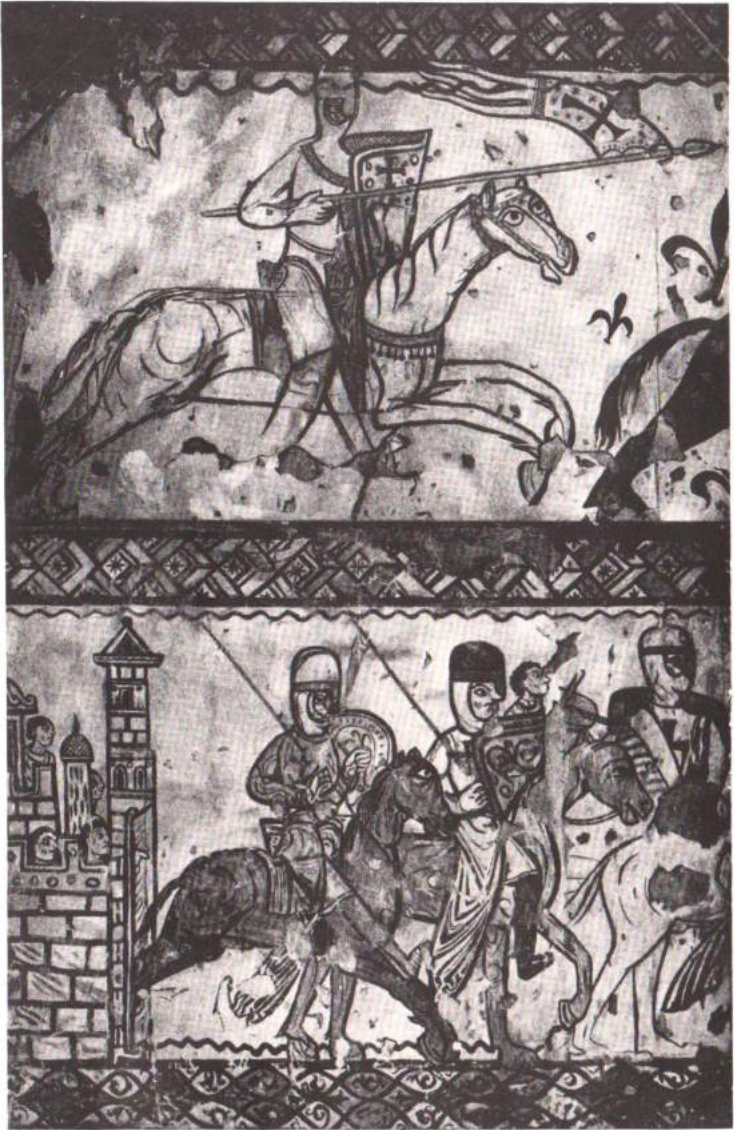
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U Y A Y I N L A R I
X. Dizi-Sa. 91

Steven Runciman
HAÇLI SEFERLERİ TARİHİ
2. Cild

Kudüs Krallığı
Ve
Frank Doğu
1100 — 1187

Çeviren
Prof. Dr. Fikret İşıltan
Türk Tarih Kurumu Asli Üyesi

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ - A N K A R A

Templier şövalyeleri Müslümanlara karşı savaşta
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

Sayfa

<i>Resimlerin listesi</i>	IX
<i>Haritaların listesi</i>	X
<i>Önsöz</i>	XI

KİTAP I

KRALLIĞIN KURULUŞU

<i>Birinci Bölüm</i> : Kudüs Krallığı ve Komşuları	3
<i>İkinci Bölüm</i> : 1101 Yılı Haçlı Seferleri	15
<i>Üçüncü Bölüm</i> : Antakya'nın Norman Hükümdarları	26
<i>Dördüncü Bölüm</i> : Toulouse ve Trablus	46
<i>Beşinci Bölüm</i> : Kral Baudouin I.	58
<i>Altıncı Bölüm</i> : Kuzeyde Denge	89

KİTAP II

DORUK NOKTASI

<i>Birinci Bölüm</i> : Kral Baudouin II.	119
<i>İkinci Bölüm</i> : İkinci Kuşak	154
<i>Üçüncü Bölüm</i> : İmparatorun Talepleri	169
<i>Dördüncü Bölüm</i> : Urfa'nın Sukutu	185

KİTAP III

İKİNCİ HAÇLI SEFERİ

<i>Birinci Bölüm</i> : Papa ve Krallar	205
<i>İkinci Bölüm</i> : Hristiyanlar Arasında Anlaşmazlık	219
<i>Üçüncü Bölüm</i> : Fiyasko	231

KİTAP IV

DEĞİŞEN ZAMANLAR

<i>Birinci Bölüm</i> : Deniz aşırı Ülkede Hayat	243
<i>İkinci Bölüm</i> : Nureddin'in Yükselişi	272
<i>Üçüncü Bölüm</i> : İmparator'un Dönüşü	289
<i>Dördüncü Bölüm</i> : Mısır'ın Kandırıcı Çağrısı	303

VIII

KİTAP V

İSLÂMIN ZAFERİ

<i>Birinci Bölüm</i>	: İslâm İçinde Birleşme	337
<i>İkinci Bölüm</i>	: Hattın Boynuzları	366
<i>Ek I</i>	: Lâtin Doğunun 1100'den 1187'ye Kadarki Tarihi İçin Ana Kaynaklar	399
<i>Ek II</i>	: Hattın Savaşı	409
<i>Ek III</i>	: Soykütükleri	cildin sonunda

1. Kudüs Krallık hânedanı; Urfa kontları; Sayda ve Kaysâriye sahipleri
2. Antakya princepsleri ve Sicilya kralları
3. Trablus kontları ve Galilaea princepsleri
4. Toron, Outrejourdain, Nablus ve Remle sahipleri
5. Artuklu hükümdarları
6. Zengî hânedanı

BİBLİYOGRAFYA

I. ORJİNAL KAYNAKLAR:

1. Toplu Kaynak Neşirleri	415
2. Lâtince ve Eski Fransızca Kaynaklar	415
3. Grekçe Kaynaklar	418
4. Arapça Kaynaklar	418
5. Ermeni, Süryani, Gürcü ve İbranice Kaynaklar	419
6. İslâv ve İskandinav Kaynakları	419

II. ÇAĞDAŞ ESERLER	419
<i>Dizin</i>	423

RESİMLERİN LİSTESİ

İÇ KAPAK RESMİ: Templier şövalyeleri Müslümanlara karşı savaşta
(Cressac, Charente fresklerinden, 12. yüzyıl. Musée des Monuments
Français fotoğrafı)

I Kudüs. Zeytûndağı'ndan Görünüşü
(*Syria, III*, Londra 1838'den)

II Trablus
(*Syria, I*, Londra 1836'dan)

III İmparator Ioannes Komnenos
(Ayasofya mozaiklerinden. Whittemore, *The Mosaics of Hagia Sophia at Istanbul*, Oxford 1942)

IV Dimaşk
(*Syria, I*, Londra 1836'dan)

V Kudüs Kralı Baudouin III., Antakya Princepsi Bohemund III., Trablus
Kontu Pons ve Galilaea Princepsi Guillaume de Bures'ün Mühürleri
(Schlumberger, *Sigillographie de l'Orient Latin*'den)

VI İmparator Manuel Komnenos ve Karısı Antakya'lı Maria
(Codex Vaticanus Græccus, 1176)

VII Haleb
(Maundrell, *A Journey from Aleppo to Jerusalem*, Oxford 1731)

HARİTALARIN LİSTESİ

- I 12. yüzyılda kuzey Suriye**
- II 12. yüzyılda güney Suriye**
- III 12. yüzyılda Kudüs Krallığı**
- IV Kudüs Lâtin Krallar devrinde**
- V 12. yüzyılda Mısır**
- VI Galilaea (Celile)**

ÖNSÖZ

Bu cildde Outremer (doğu frank devletleri) tarihini kral Baudouin I.'in tahta çıkışından Kudüs'ün Salaheddin tarafından geri alınışına kadar tasvir etmeye çalıştım. Bu, daha önce bir çok defa avrupalı yazarlarca, özellikle alman bilimsel ciddiyetiyle RÖHRICHT, fransız zarafeti ve zekâsiyle RENÉ GROUSSET ve ingiliz dilinde oldukça kısa olarak W.B. STEVENSON tarafından hikâye edilen bir tarihtir. Ben de bu yazarlar gibi aynı sahâyı işledim ve aynı kaynakları kullandım; ancak mevsûk dayanak ve ispat vesikalarına bazen selefleriminkinden ayrılan açıklamalar bulmağa cür'et ettim. Tasvir her zaman pek kolay ve vazîh olmuyor ve olamaz da. Özellikle müslüman dünyasında 12. yüzyıl başındaki siyasî olaylar, kesin ve doğru istikamette her türlü analiz teşebbüsüyle alay edecek bir mahiyet taşımaktadırlar; buna rağmen, eğer haçlı devletlerinin kuruluşunun ve islâmın yeniden yükselişinin sonraki sebeplerini anlamak istiyorsak, bunları kavramak gereklidir.

12. yüzyıl, onbirinci asır için karakteristik ve onüçüncü yüzyılda yeniden vukubularak muahhar haçlı seferleri ve Outremer'in inkıraz tarihini öylesine girift bir şekle sokacak olan bir kavimler göçü yaşamadı. Bu yüzyıl içinde dikkatimizi, dağıtmadan, Outremer'in kendisi üzerine yoğunlaştırabiliriz. Bununla beraber batı Avrupa siyasetinin, ıspanyol ve sicilya hükümdarlarının din savaşlarının, Bizans ve doğu hilâfetine kendilerine has olay ve tasavvurlarının yaygın arka plânını her zaman göz önünde tutmamız gerek. Aziz Bernard'ın vaazları, ingiliz filosunun Lizbon'a gelişi, İstanbul ve Bağdat'daki entrikalar, her ne kadar zirvesine Celile (Galilaea)'de ulaşmış ise de, bu büyük dramın epizodları idiler.

Bu cildin ana konusu savaş ve savaş yönetimidir ve ben de pek çok sefer ve baskının tasvirinde, işlerini iyi bilen eski vakanüvisleri örnek edindim; çünkü savaş Outremer'deki hayatın temeli ve zemini idi ve savaş taliinin tesadüfleri çoğu kere onun kaderini tayin ediyordu. Bununla beraber bu cilde Outremer'de hayat şartları ve genel devlet ve toplum yapısı üzerinde özel bir bölüm ilâve ettim. Üçüncü cild sanat ve iktisadî gelişmenin bir tasvirini ihtiva edecektir. Haçlı seferi hareketinin bu her iki konusu da 13. Yüzyıl içinde en önemli durumlarına ulaşmışlardır.

Birinci cildin önsözünde, yazıları bana yardımcı olan büyük tarihçilerin bir kısmından söz etmiştim. Burada özellikle, zamansız ölümü haçlı seferi ta-

XII

rihçiliği için ağır bir darbe olan JOHN LA MONTE'nin eserini hatırlatmak zorundayım. Frank doğudaki idare sisteminin ayrıntıları üzerindeki bilgimizi, herkesten önce, ona borçlu bulunuyoruz. Konumuz için kuzey Suriye hakkındaki büyük monografisi ile muhtelif makaleleri çok büyük önem taşıyan profesör CLAUDE CAHEN (Strasbourg)'e de minnetdarım.

Doğudaki seyahatlerimde bana yardımcı olan çok sayıda dostuma ve özellikle Ürdün ve Lübnan eski eserler bakanlıklarına ve Irak Petroleum Company'ye teşekkür borçluyum.

Londra, 1952

Steven Runciman

KİTAP I
KRALLIĞIN KURULUŞU

BİRİNCİ BÖLÜM

KUDÜS KRALLIĞI VE KOMŞULARI

“*Sen insan yedin ve Milletini varissiz bıraktın.*”

Hezekiyal, XXXI, 13

Frank ordularının Kudüs'e girişleri ile haçlı seferi amacına ulaşmıştı. Fakat eğer Kutsal Şehir hristiyanların elinde kalacak ve oraya ulaşan yollar hacılar için rahat bir hale getirilecek idiyse, burada sağlam bir savunma yapabilecek kadar güçlü ve aynı zamanda Avrupa ile emniyetli bir bağlantıya sahip kuvvetli bir hükûmet kurulması gerekliydi. Doğu'da yerleşmeyi düşünen haçlılar, bunun ne demek olduğunu pekâlâ bilmekteydiler. Dük Godefroï'nın kısa hükûmet devresi bir hristiyan krallığının başlangıcını yaratmıştı; ancak Godefroï, bütün öğülmeye lâyık meziyetlerine rağmen, zayıf ve düşüncesiz bir kimseydi. Kıskançlığı onu dostları ile kavga ettirmiş, içten ve gerçek dindarlığı, kilisenin eline gerektiğinden fazla kudret kaptırmasına sebep olmuştu. Ölümü ve yerine kardeşi Baudouin'in geçirilmesi genç krallığı kurtarmış oldu. Çünkü Baudouin bir devlet adamının akıllılığına, uzak görüşüne ve dayanıklılığına malikti. Ancak önünde bulunduğu görev muazzamdı ve Baudouin güvenebileceği pek az yardımcıya sahip bulunuyordu. İlk haçlı seferinin büyük savaşçıları ya kuzeye doğru çekip gitmiş ya da yurtlarına geri dönmüşlerdi. Hareketin ileri gelen şahsiyetlerinden sadece en işe yaramaz olanı, Pierre l'Hermite, Filistin'de kalmıştı. Pierre'in Kutsal Ülke'de hiç bir önem taşımayan hayatı hakkında hiç bir bilgimiz yoktur ve zaten o da 1101 yılında Avrupa'ya dönmüştür¹. Büyük haçlı reisleri ordularını beraberlerine almışlardı. Mülksüz, topraksız bir küçük evlâd olan Baudouin ise doğuya kendi adamı olarak kimseyi getirememiş, gerekikçe bunları ağabeyilerinden geçici olarak sağlamıştı. Şimdi ise Avrupa'dan çıkışlarında Ülke'de kalmaya and içmiş bir avuç dolusu dindar savaşçı ile bir çoğu kendisi gibi ailelerinin küçük oğlu olup çiftlikler, mâlikâneler bulmak, servet kazanmak ümid eden mâceraperestlere dayanmak durumunda bulunuyordu.

Baudouin'in tahta çıkışı sırasında Franklar Filistin'in en büyük kısmını ancak pek gevşek bir şekilde ellerinde bulundurmakta idiler. En kuvvetli şekil-

¹ Hagenmeyer, *Pierre l'Hermite*, s. 330-44. Pierre ileri yaşta, 1115 yılında ölmüştür (*ayn. esr.*, s. 347).

de kavramış bulundukları bölge, eyaletin dağlık belkemiği olan Bethlehem'den kuzeye, Jesreel ovasına doğru uzanan kısımdı. Burada bulunan köy ve kasabaların ehalişi eskidenberi hristiyandı. Komşu müslümanların çoğunluğu, Frankların görünmesiyle yurtlarını bırakıp gitmişlerdi; bunlar hatta, "Küçük Dimaşk"ları olarak adlandırdıkları en sevdikleri şehir Nablus'u bile terk etmişlerdi. Bu arazi şeridi kolay savunulabilirdi. Bir kere doğuda Ürdün vâdisi ile korunuyordu. Jericho ile Beysân arasında ırmak hiç geçit vermediği gibi, o vâdiden sadece tek bir patika dağlara doğru çıkmaktaydı. Bu bölgeye baıdan da saldırmak hemen hemen aynı derecede güçlü. Bunun daha kuzeyinde, Tankred'in hristiyanlık hesabına zaptetmiş bulunduğu Galilaea devleti mevcuttu. Bu devlet Esdrelon ovası ile Nazareth'den Huleh gölüne kadar olan ârizalı, tepelerle kaplı bölgeyi kapsıyordu. Sınırları daha ziyade tehlikeye açıktı. Akdeniz kıyısında Akkâ ve doğuda Taberiye gölünün kuzey ve güneyinden gelen yollardan buraya kolayca girmek kabildi. Ancak burada da müslüman ehalinin büyük bir kısmı hicret etmiş olup şehirlerdeki küçük yahudi kolonileri, özellikle pek eski zamanlardan beri Talmud geleneklerinin anayurdu olan Safed'deki yahudiler bir kenara bırakılacak olursa, sadece hristiyanlar yerlerinde kalmışlardı. Dindaşlarının Kudüs ve Taberiye'de uğradıkları katliâmı, Hayfa'da hristiyanlara karşı düşmanca tutumlarını hatırladıkları için yahudilerin çoğunluğu da muhaceret hususunda müslümanlara uymayı yeğlemişlerdi². Ortadaki dağlık bölge ile Galilaea, krallığın çekirdek arazisini teşkil etmekteydiler; fakat dört taraftaki, daha ziyade müslüman olan bölgeye doğru bazı yoklamalar yapılmakta idi. Galilaea hükümdarlığı kısa bir süre önce Hayfa ile denize ulaşmış idi. Güneyde Negeb bölgesi Hebron'daki frank garnizonunun hâkimiyetinde idi; ama Frankların Aziz Abraham kalesi olarak adlandırdıkları bu Hebron, islâm denizi içinde kalmış bir adayı andırıyordu³. Franklar, Ölüdeniz'in güney ucunda, eski bizans baharat yolu boyunca Arabistan'dan çıkan ve bedevilere, Negeb çölüne sızıp, sahildeki Gazze ve Askalan şehirlerindeki mısır garnizonları ile bağlantı kurmak olanağını veren küçük yolları, patikaları, iyice kontrol edememekte idiler. Bizzat Kudüs'ün Remle ve Lydda üzerinden Yafa'ya giden bir koridorla denize bağlantısı vardı; ancak bu yol askerî güçlerle korunan konvoylardan başka her türlü seyrü sefer için tehlikeli idi. Mısır'a tâbi şehirlerden çıkan baskın birlikleri, yaylanın müslüman muhacirleri, çölün bedevileri ülkenin her tarafında dolaşıp ihtiyatsız seyyahlara pusular kurmaktaydılar. 1102 yılında, Baudouin'in krallığın savunma tesislerini güçlendirmesinden sonra Kudüs'e gitmiş olan İskandinav hacısı Saewulf, bu seyahatin tehlikeleri karşısında korkudan şaşkına dönmüştü⁴. Yafa ile Hayfa arasın-

² Yahudiler hakkında bk. aşağıda s. 246.

³ Bk. cild I, s. 234.

⁴ *Pilgrimage of Saewulf*, P. P. T. S. IV, s. 8 vd.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

da, emirleri her ne kadar Godefroi'nın vassallığını kabul etmiş iseler de, deniz yolundan Mısır ile bağılıklarını kesintisiz devam ettiren müslüman Arsûf ve Kaysâriye şehirleri bulunmakta idi. Hayfa'nın kuzeyinde bütün sahil boyu, hemen hemen üçyüz kilometre imtidadınca, müslümanların ellerinde bulunuyordu; bu müslüman sahil, Toulouse kontesinin, kocasının maiyyeti ile birlikte, bizans valisinin himayesinde ikamet etmekte olduğu Lâzikiye (Latakia)'nin varoşlarına kadar devam etmekteydi⁵.

Filistin fakir bir memleketti. Roma devrindeki refahı İran istilâsı ile sona ermişti. Türklerin bölgeyi fetihlerinden beri ise bitip tükenmeyen savaşlar, halifeler idaresindeki nisbî nekahet devresini kesintiye uğratmıştı. Ülkenin orman zenginliği son çağlardakinden biraz daha iyice idi. İranlıların bütün tahribatına ve köylüler ve keçiler marifetiyle yavaş yavaş imha edilmesine rağmen Galilaea'da Karmel dağı yamaçları boyunca ve Samaria civarında hâlâ büyük ormanlar ve Kaysâriye'nin güneyinde ise, sahil yakınında hatta bir çam ormanı mevcut bulunuyordu. Bu ormanlar su bakımından tabiat itibariyle fakir olan ülkeye ne de olsa bir az olsun rutubet sağlıyorlardı. Esdrelon ovasında hububat yetişiyordu. Tropik iklimli Ürdün vâdisi muz ve diğer sıcak iklimlere özgü meyvaların yetişmesine müsait idi. Son olaylar olmasaydı sahil ovası, buğday tarlaları, sebze ve turuncu yetiştirilen bahçeleri ile pekâlâ belirli bir refah seviyesine ulaşabilecekti. Dağ köylerinin bir çoğu zeytinlikler ve meyveliklerle çevrilmişti. Ama işin esasında ülke çoraktı ve toprak özellikle Kudüs civarında fakir ve zayıftı. Filistin'in hiç bir şehrinde büyükçe endüstri yoktu. Kudüs krallığı, gelişmesinin doruğunda bulunduğu sıralarda bile Kudüs kralları hiç bir zaman, meselâ Trablus kontları veya Antakya hükümdarları kadar, zengin olamamışlardır⁶. Krallığın esas gelirini gümrükler sağlıyordu; çünkü Ürdün'ün öteki tarafındaki Moab ve Cavlân gibi verimli bölgeler mallarını ihraç bakımından Filistin sahilindeki limanları kendileri için tabii bir çıkış noktası addetmekteydiler. Suriye ile Mısır arasındaki ticarî ulaşım da Filistin yollarını kullanıyordu ve güney Arabistan'dan baharat yüklü olarak gelen kervanlar insan oğlunun hatırlayabileceği en eski devirlerden beri Negeb yolundan Akdeniz kıyısına ulaşmaktaydılar. Bu gelir kaynağını emniyete almak için, tabiatıyla diğer bütün çıkış yollarını tıkmak gerekiyordu. Akabe körfezinden Hermon dağına, hatta Lübnan'dan Fırat'a kadar bütün sınırın Franklar tarafından kontrol edilmesi lâzımdı.

Filistin ayrıca sağlığa uygun olmayan bir ülkeydi. Malik olduğu dağ havası ve Romalılardan kalma sıhhi tesisleri ile Kudüs, güneyden boğucu ve tozlu hamsın rüzgârı esmediği sıralarda, bir dereceye kadar sağlıklıydı. Fakat verimliliği istilâcıları kendine çeken, daha sıcak düz arazisi, durgun sula-

⁵ Bk. cild I, s. 246 vd.

⁶ Filistin'in iyi ve kötü bir tarifi için bk. Munro, *The Kingdom of the Crusaders*, s. 3-9.

rı, sivri ve karasinekleriyle bir hastalıklar yuvasıydı. Sıtma, tifüs ve dizanteri burada kendilerine gayet uygun bir alan bulmuşlardı. Nüfusları gerektiğinden fazla, sağlığa zararlı köylerde kolera ve veba salgınları süratle yayılıyordu. Her tarafta cüzzamlılara rastlamak mümkündü. Bölgenin hususiyetlerine uymayan giyim kuşamları, hazmı kolay olmayan yiyeceklere gereksinme ve düşkünlükleri ve her türlü vücut temizliği hakkındaki bilgisizlikleri ile şövalye ve askerler bu hastalıklara kolayca tutuluyorlardı. Ölüm nisbeti çocuklar, hele burada dünyaya getirilen erkek çocuklar arasında daha da büyüktü. Kız bebeklere, erkek kardeşlerine nazaran daha büyük bir yaşama gücü ve mukavemet bahş eden tabiat ananın azizliği, Frank krallığı için gelecek nesillerde tükenmek bilmeyen bir siyasî problem haline gelecektir. Bölgeye yerleşenlerin, ileriki yıllarda memleket âdetlerini benimsedikten sonra, daha uzun yaşamak şansları da arttı; ancak çocuklar arasındaki ölüm nisbeti korku duyulacak yüksekliğini muhafaza etti. Pek kısa bir süre içinde, eğer Filistin'deki frank ehlinin bölgeyi ellerinde tutabilmek için sayı bakımından yeterli kalması gerekiyorsa, Avrupa'dan devamlı ve kuvvetli bir muhaceretin akmasının gerekliliği belli oldu.

Kral Baudouin'in ilk vazifesinin, krallığını dışarıya doğru emniyete almak olması gerekliydi. Bunun da kaçınılmaz gereği taarruz hareketleri idi. Arsûf ve Kaysâriye'nin zaptı ve bunlara bağlı arazinin krallığa katılması lâzımdı. Kudüs'ün denizle bağlantısı emniyet altına alınacaksa, 1099 yılında Godefroi'nın kont Raymond'a karşı duyduğu kıskançlık yüzünden⁷ hristiyanların elinden kurtulmuş olan Askalan'ın ilhakı ve mısır sınırının güneye doğru itilmesi gerekiyordu. Mâverây-ı Ürdün'de ve Ölüdeniz'in güneyinde ileri karakollar tesis edilmesi lâzımdı. Baudouin, hacı ve muhacirler için yolu açmak üzere, krallığı ile kuzeydeki hristiyan devletler arasında irtibat kurmayı tecrübe etmek zorundaydı. Bizzat kendisi sahil boyunca, mümkün olduğu kadar ilerlemek ve Suriye'de yeni hristiyan devletlerinin kurulmasını sağlamak ve mümkün kılmak mecburiyetindeydi. Nihayet krallığı için, Yafa veya Hayfa'nın sağladığından daha iyi bir liman ele geçmeliydi. Yafa açık ve büyükçe gemilerin yanaşamayacağı kadar sığ bir limandı. Bütün çıkarma işleri, en hafif rüzgârda bile çok tehlikeli olan küçük kayıklarla yapılabilirdi. Rüzgâr şiddetli estiği zaman hatta gemiler tehlikeye düşüyorlardı. Sæwulf 1102 yılında Yafa'da karaya çıktığının ertesi günü, beraber seyahat etmiş olduğu filonun yirmiden fazla gemisinin nasıl kayalara bindirip parçalandığına ve binden fazla hacının boğulup gittiğine şahit olmuştu⁸. Hayfa limanı daha derin olup Karmel dağının dik yamaçları ile güney ve batı rüzgârlarına karşı korunmalı idi; fakat kuzey rüzgârına tehlikeli şekilde açıktı. Filistin kıyısında her havada emin olan yegâne liman Akkâ idi. gerek ticarî ve gerek stratejik sebeplerle Akkâ'nın zaptı gerçekleştirilmeliydi.

⁷ Bk. cild I, s. 229 vd.

⁸ *Pilgrimage of Sæwulf*, s. 68. PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İç idare bakımından Baudouin her şeyden önce insan gücüne ve paraya muhtaçtı. Vassallerini kontrol altında bulundurabilecek kadar güçlü ve zengin olmadığı takdirde krallığını kurup geliştirmeyi ümid edemezdi. İnsan gücünü, ancak muhacereti teşvik ve yerli hristiyanları kendisiyle işbirliğine özendirilebilirse elde edebilirdi. Parayı ise sadece, komşu ülkelerle ticareti geliştirmek ve avrupa dindarlarının, Kutsal Ülke'deki müesseseleri bağışlar ve vakıflarla ayakta tutmak hususundaki iyi niyetinden, elden geldiği kadar faydalanmak suretiyle yaratabilecekti. Bununla beraber bu gibi vakıflar kili-seye yapılmaktaydı. Bundan bütün krallık için faydalanmak gerek idiyse, Baudouin kilisenin efendisi, hâkimi olmak zorunda bulunuyordu.

Frankların işine en ziyade yarayan husus müslüman dünyası içindeki ayrılıklardı. İlk haçlı seferine, hedefine ulaşmayı mümkün kılan, islâm hükümdarları arasındaki kıskançlık ve bunların beraberce harekete yanaşmamaları olmuştu. Başlarında Mısır'ın şîi-fâtımî halifesinin bulunduğu müslümanlar sünî Türklerden ve Bağdat halifesinden, hristiyanlardan daha az nefret etmiyorlardı. Türkler arasında da Selçuklular, Danişmendîler ve Artuklular, Tutuş hanedanı ve hatta Tutuş'un oğulları arasında bitip tükenmeyen rekabet hüküm sürmekteydi. Bir taraftan Trablus'un Benû Ammâr ve Şeyzer'in Munkızî hanedanları gibi önemsiz ve küçük emîrlikler, her zaman tehlike-de olan bağımsızlıklarını ayakta tutabilmek için karşılıklıklardan faydalanırlarken, Kürboğa gibi münferit bazı atabeyler de kişisel hırsları ile kargaşalığı daha da artırmak hususunda ellerinden geleni ardlarına koymuyorlardı. Haçlı seferinin başarıya ulaşışı islâm dünyasını kötürümleştiren bu kaos halini daha da artırmıştı. Cesaretsizlik ve karşılıklı birbirini suçlamalar islâm hükümdarları için işbirliğini daha da zorlaştırıyordu⁹.

Hristiyanlara gelince, bunlar islâmın içinde bulunduğu güçlüklerden faydalanmışlardı. Kuzeyden Bizans, imparator Aleksios'un oynak ve her duruma uymasını bilen dehası tarafından idare edilerek, haçlı seferinden, batı anadolu hâkimiyetini yeniden eline geçirmek hususunda yararlanmıştı ve bizans donanması daha ancak pek kısa süre önce anadolu yarımadasının bütün kıyılarını yeniden imparatorun hakimiyeti altına sokmuştu. Hatta suriye limanını Lâzikiye bile, Toulouse kontu Raymond'un yardımı ile, tekrar bir bizans mülkü olmuştu¹⁰. Türklerin imha tehdidi altında bulundurdıkları Toros ve Antitoros ermeni hükümdarlıkları, hayatlarını idame ettirmeyi artık yeniden ümid edebilirlerdi. Nihayet haçlı seferi, islâm dünyası içine bir kama gibi giren iki hükümdarlık yaratmış bulunuyordu.

Bu iki devletten, norman Bohemund tarafından, en üstün durumdaki haçlı arkadaşı Toulouse kontu Raymond'un mukavemetine ve imparator Aleks-

⁹ Bu zamanda islam dünyasının mükemmel, kısa bir tasvir için bk. Gibb, *The Damascus Chronicle* (İbn al-Kalânisi), Önsöz.

¹⁰ Bk. cild I, s. 246.

os'a karşı yemin ile teyid olunan yükümlülüklerin aksine tesis edilmiş olan Antakya *Princeps*'liği daha zengin ve daha ziyade emniyette bulunanı idi. Arazisi büyük değildi; aşağı Ğsırmak (Orontes), Antakya ovası ve Amanos dağları ile İskenderun ve Süeydiye (şimdi Samandağ) limanlarından ibaret bulunuyordu. Fakat bizzat Antakya, mukadderatının son yıllardaki değişik cilvelerine rağmen hâlâ çok zengin bir şehirdi. İmalâthaneleri ipek kumaş ve halılar dokumakta, cam eşya, çömlekçilik mamulleri ve sabun imâl etmekteydi. Halep ve Elcezire'den gelen kervanlar, islâm ile hristiyanlık arasındaki savaşın farkında değillermiş gibi, sahile giden yolları üzerinde bu şehrin kapıları arasından geçip gitmekte devam ediyorlardı. Antakya devletinin ahalisi hemen tümüyle hristiyandı: Rumlar, ortodoks Süryanîler, süryânî Yakubîler, az sayıda Nasturî ve Ermeniler. Bunların hepsi de birbirine karşı o kadar kuşku içindeydiler ki, Normanların bunların dizginlerini ellerinde bulundurmaları gayet kolay oluyordu¹¹. Burası için tehdit edici dış tehlike, müslümanlardan ziyade Bizans'dan geliyordu. İmparator, Antakya'ya egemenlik hususunda adlatılmış olduğu fikrinde bulunuyor ve şimdi Kilikya limanları ve Lâzikiye cline bulunduğu ve donanması da Kıbrıs'a dayandığı cihetle, haklarını burada yeniden elde etmek için fırsat kolluyordu. Antakya hükümdarlığı içinde yaşayan ortodoks ahali bizans hâkimiyetinin yeniden kurulmasını hasretle beklemekteydi; ancak Normanlar Ermeni ve Yakubîleri bunlara karşı koz olarak kullanabilmekteydiler. Antakya 1100 yılı yazında, norman ordusunun yukarı Fırat bölgesine yaptığı bir sefer esnasında danişmendli emîri tarafından imha ve bizzat Bohemund'un esir edilmesiyle büyük bir darbe yemişti. Ancak uğramış olduğu insan kaybı bir tarafa bırakılacak olursa, bu felâket Antakya devletine sürekli zarara sebep olamamıştı. O sıralarda henüz Urfa kontu bulunan şimdiki Kudüs kralı Baudouin'in müdahalesi, Türklerin zaferlerinden faydalanmalarını önlemişti; bir kaç ay sonra da, dayısının esaretî süresince hükümdarlığı üzerine almak için Filistin'den Tankred gelmişti. Normanlar, Tankred'in şahsında cevvaliyet ve cüretkârlık bakımından Bohemund'un hiç de gerisinde kalmayan bir reis bulmuş idiler¹².

İkinci frank devleti, Urfa kontluğu, Antakya'yı müslümanlara karşı korumaya yarayan bir tampon devlet vazifesi görüyordu. Şimdi Baudouin'in adaşı ve kuzeni Baudouin du Bourg'un hâkimiyetinde bulunan kontluk, Antakya hükümdarlığından daha büyüktü. Ravendel (Râvendân) ve Ayntab'dan, Urfa'nın doğusunda, Elcezire'de, pek vâzıh olarak belli olmayan bir sınıra kadar, Fırat'ın iki sahilinde de oldukça geniş bir Lölgeye yayılmıştı. Ne tabii sınırları, ne de mütecanis bir ahalisi vardı. Ekseriyeti süryânî-yakubî ve ermeni hristiyanlar tarafından iskân olunmakla beraber kontluk, Serûc

¹¹ Antakya hakkında bk. Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 127 vdd.

¹² Bk. cild I, s. 247 vdd. ve aşağıda Bölüm III.

(şimdi Süruç) gibi müslüman şehirlerini de ihtiva etmekteydi. Franklar bu bölgede tam merkeziyetçi bir hükümet sistemi uygulayabilmeyi umamazlardı. Bunun yerine, az sayıda, kuvvetli ve içine garnizonlar yerleştirilmiş kaleler yardımı ile ülkeye hâkim oluyorlar, bunların civarındaki köylerden vergi ve haraç topluyorlar ve bu kalelerden hareketle sınırlarının ötesine verimli yağma akınları tertipleyebiliyorlardı. Bütün bu arazi, bütün tarihi devrelerde sınır bölgesi olmuş, durmadan savaş tahribatına uğramış olmakla beraber mahsuldar topraklara ve bir çok müreffeh şehirlere sahipti. Topladığı vergiler ve yağma akınları sayesinde Urfa kontluğu yeterli bir devlet geliri elde etmekteydi. Meselâ, bir mukayese yapılacak olursa, Urfa kontu Kudüs kiralından çok daha zengindi¹³.

Her iki devletin de başlıca ihtiyacı insan gücü idi, ancak buralarda bile insana duyulan ihtiyaç Kudüs'dekinden daha azdı. Filistin'de hristiyan ahalie, ilk islâm fethindenberi silâh taşımak yasak edilmişti. Yeni efendilerin istinad edebileceği hiç yerli savaşçı yoktu. Antakya ve Urfa ise eski bizans sınırları içinde idiler. Burada çok eski askeri kabiliyetlerini muhafaza etmiş hristiyanlar, özellikle Ermeniler vardı. Ermeniler frank hükümdarı ile işbirliği yapmaya hazır oldukları takdirde, o, hazır bir orduya sahip demektir. Gerek Bohemund ve Tankred Antakya'da gerekse Baudouin I. ve Baudouin II. Urfa'da başlangıçta Ermenileri kazanmaya teşebbüs etmişlerdi. Fakat Ermenilerin dalavereci ve güvenilmez oldukları belli olmuştu. Bunlara güven gerektiren mevkiiler verilmiyordu. Antakya ve Urfa hükümdarlarının, birliklerini sevk ve idare edecek, kalelerine kumandan olacak batı şövalyelerine ve hükümet ve idarelerinde kullanılacak batılı okur-yazar kişilere ihtiyaçları vardı. Buna mukabil Antakya, kendi bölgesine hicret edecek olanlara müemmen bir gelecek vaadedebildiği halde Urfa sadece eşkiya reisi hayatı sürmeye hazır mâceraperestleri cezbedebiliyordu.

Kudüs, kuzeydeki bu iki frank devletinden, üzerinde birbirini kıskanan bir çok müslüman hükümdarının hâkim bulunduğu uzun bir arazi parçası ile ayrılmış bulunuyordu. Krallığın hemen bitişindeki sahil kesimi, her biri mısır donanmasının yakında veya uzakta bulunmasına göre azalan veya çoğalan bir nisbette Mısır ile özel bir vassallik ilişkisi içinde bulunan zengin dört liman şehri, Akkâ, Sûr, Sayda ve Beyrut'un hâkimiyeti altındaydı¹⁴. Beyrut'un kuzeyinde, başşehri Trablus olan Benû Ammâr emirliği vardı. Trablus emîri, kısa bir süre önce haclıların güney seferlerinden, egemenlik alanını Tartus'a kadar genişletmek hususunda faydalanmıştı¹⁵. Tartus ile Lâzikiye arasında bulunan Cebele, mahallî efendisi Kadı İbn Sulayha'nın elinde bulunurken, bunun tarafından 1101 yılında Dimaşk meliki Dukak'ın

¹³ Cahen, *ayn. esr.*, s. 110 vdd.

¹⁴ Gibb, *ayn. esr.*, s. 15-18; Le Strange, *Palestine under the Moslems*, s. 342-52.

¹⁵ Benû Ammâr hakkında bk. Sobernheim, *İbn Ammar maddesi, Encyclopaedia of Islam*.

atabeyisi Tuğtekin'e teslim olunmuş, bu sonuncu da şehri Benû Ammâr'a vermişti¹⁶. Nusayrî dağlarında, Tartus ve Cebele'nin arkasında Markab ve Kadmus'da Benu Muhris, Kahf'da ise Benû Amrûn adını taşıyan iki küçük emîrlik bulunuyordu¹⁷. Yukarı Orontes vâdisi, şii bir maceraperest olup Fâtımîler'in hâkimiyetini tanıyan Efâmiye (Apamea) emîri Halef b. Mulâib, Şeyzer hâkimi olan ve küçük hânedanların en önemlisi bulunan Mun-kızı hânedanı ve Hıms emîri ve Haleb meliki Rıdvan'ın bir zamanki atabeyi olan ve efendisiyle bozuşarak fiilen bağımsız hale gelmiş bulunan Cenâhüddevle tarafından paylaşılmıştı¹⁸. Haleb evvelce olduğu gibi hâlâ selçuklu hükümdar hânedanının mensubu sıfatıyla melik (= kral) ünvanını taşıyan Rıdvan'ın elinde idi. Doğuda Elcezire bölgesi genellikle, Kudüs'ün 1097 yılında Fâtımîler tarafından istirdadı üzerine buraya çekilmiş olup Dimaşk hükümdarı Dukak'ın vassalları addolunan Artukoğulları sülâlesinin mensupları tarafından işgal edilmişti. Kardeş gibi melik ünvanı taşıyan Dukak da Dimaşk'ta hüküm sürmekteydi¹⁹.

Bu politik parçalanmalar, Suriye halkının birbirinden ayrılmaya gayret eden unsurları yüzünden daha da karışık bir mahiyet alıyordu. Türkler sayısı küçük feodal-aristokratik bir üst tabaka teşkil etmekteydiler; fakat daha küçük emirlerin hemen hepsi araptı. Kuzey Suriye ve Dimaşk arazisinde şehir ahalisi çoğunlukla hristiyan olup yakûbî kilisesine mensup Süryânîlerden, doğu kısımlarında Nasturîlerden ve kuzeyden sızıp gelmiş Ermenilerden terekküp ediyordu. Benû Ammâr'ın arazisi daha ziyade Marûnîlerin monotele-tist mezhebine bağlı kısımları tarafından iskân olunmuştu. Nusayrî dağlarında, Halef b. Mulâib'in kendisine destek edinmiş olduğu şii mezheplerden birisine mensup olan Nusayrî kabilesi oturuyordu. Güney Lübnan'ın dağ eteklerinde Dürzüler yerleşmişti; Bunlar halife el-Hâkim'in ülûhiyetini kabul eden ve bütün müslüman komşularına kin besleyen şîilerdi; ancak bunlar hristiyanlardan daha da çok nefret ediyorlardı. Durum, mütemadiyen ekili araziye hicret etmekte olan çöl Arapları, kuzey dağlarının Kürtleri ve kendilerine ücret ödemesi şartıyla savaş yapan her hangi bir emîre hizmet etmeye hazır olan türkmen birliklerinin mevcudiyeti ile daha da karışık bir hale gelmiş idi²⁰.

Suriye'nin müslüman komşuları arasında en kudretlisi Mısır'ın fâtımî hali-feleriydi. Nil vâdisi ve deltası ortaçağ dünyasının nüfusu en yoğun olan bölgeleriydi. Kahire ve İskenderiye, fabrikaları cam, çanak-çömlek, madenî eşya, keten kumaşlar ve sırma işlemeli ipekliler imal eden büyük endüstri şe-

¹⁶ İbn al-Kalânî (The Damascus Chronicle), s. 51 vd.

¹⁷ Cahen, *ayn. esr.*, s. 180.

¹⁸ Bk. Honigmann, *Shaizar* maddesi ve Sobernheim, *Homs* maddesi, her ikisi de *Encyclopaedia of Islam*'da. Ayrıca bk. Hitti, *An Arab-Syrian Gentleman*, giriş bölümü, s. 5 vd.

¹⁹ Bk. Gibb, *ayn. esr.*, s. 22-24.

²⁰ Bk. Gibb, *ayn. esr.*, s. 22-24.

hirleri idiler. Ekili arazi pek büyük miktarda tahıl sağlıyordu; ve Delta'da çok büyük şeker kamışlıkları vardı. Mısır, altın, reçine, fildişi ve devekuşu tüyü arzeden Sudan ticaretine hâkimdi. Uzak doğu ticareti gemilerle Kızıldeniz yolundan işliyor ve bu sebeple mısır limanlarından Akdeniz'e varıyordu. Mısır hükûmeti savaş için çok büyük ordular hazırlamaya muktedirdi; Mısırlılar her ne kadar savaşçı olarak kötü şöret sahibi idiyse de, istedikleri kadar ücretli askeri silâh altına alabilecek durumda idiler. Bundan başka Mısır önemlice bir donanmaya sahip yegâne müslüman devleti idi. Fâtımî halifesi şilîği temsil ettiği cihetle Suriye şîlilerinin de tabii hâmisı bulunuyordu; ancak o, ailesine mahsus bir hasletle, sabırlı ve müsamahalı olmakla, malûldü. Türk hâkimiyetinden ürken bir çok sünîî Arap kendi istekleriyle onun tâbiyyetini kabul etmişlerdi. Türk istilâsı fâtımî devletini Suriye'de arazi bakımından oldukça kırpmıştı; ve Kudüs'ün Franklar tarafından zaptı ve Frankların kurtarmaya gelen mısır ordusu üzerinde Askalan yanında kazandıkları başarı Mısır'ın itibarını zedelemişti. Fakat Mısır bir ordu kaybetmeye pekâlâ katlanabilirdi. Mısır'ı genç halife el-Âmir namına idare eden ve kendisi bizzat Akkâ'da doğmuş bir Ermeni olan vezir el-Efdal'in, mağlûbiyetin bir an önce intikamını almayı ve Filistin'i yeniden ele geçirmeyi düşündüğü muhakkaktı. Bu arada mısır donanması sahildeki müslüman şehirleri ile bağlantıyı devam ettirmekte idi²¹.

Diğer halife, abbasî el-Mustazhir, selçuklu sultanının gölgesinde Bağdad'da hüküm süren zavallı bir genç adamdı. Bununla beraber büyük Melikşah'ın en yaşlı oğlu olan sultan Berkyaruk'da da babasının kudret ve kabiliyeti mevcut değildi. Kardeşleri durmadan kendisine isyan etmekteydiler. Küçük kardeşi Sencer'e Horasan'ı ikta etmek zorunda kalmış olup 1099 yılındanberi diğer kardeşi Muhammed ile savaş halinde bulunuyordu; nihayet Muhammed Irak eyaletini ele geçirdi. Bu meşguliyetler onu Hristiyanlarla savaş bakımından faydasız bir müttefik derekesine indirmişti.

Kendi kendisini sultan ilân etmiş olan, selçuklu hânedanının en genç dalının reisi, Anadolu meliki Kılıç Arslan bu sırada kuzeninden pek de daha müsait durumda bulunmuyordu. İlk hacı seferi ona başşehri İznik'e ve Eskişehir (Dorylaion) savaş meydanında kaybetmiş bulunduğu hazinesinin büyük kısmına mâl olmuştu. İtaatinde bulunan ülkenin önemlice bir kısmı tekrar Bizanslıların eline geçmişti. Yüksek hâkimiyetini tanıtmaktan istinkâf ettiği doğu Selçukluları ile arası açıktı. Fakat Anadolu'ya vukubulan muhareret ona ordusunu yeniden kurmak imkânını verdiği gibi, hristiyanları adım adım dışarı atacak olan bir nüfus da sağlamaktaydı²². Sivas'da kuvvetle yerleşmiş olup yarımada'nın kuzey doğusuna hâkim bulunan Danişmendli emîrliği daha güçlü bir etkinliğe sahipti. Emîr Gümüştekin kısa bir süre önce

²¹ Bk. Wiet, *L'Egypte Musulman*, s. 260 vdd.

²² Bk. Seldjüks ve Türks in the Middle Ages, Cambridge University Press, 1913, s. 110.

Bohemund'u esir etmekle büyük şöhrat kazanmıştı. O, bir frank şövalye ordusu üzerinde zafer kazanan ilk müslüman reis olmuştu. Türkmen muhacretleri ile onun da kudreti gittikçe artmaktaydı²³.

Anadolu Türkleri ile kuzey Suriye'nin frank devletleri arasında bir gurup ermeni devletçikleri bulunmaktaydı. Bunlardan birisi orta Toros bölgesine hâkim bulunan Oşin'in küçük devleti idi. Onun doğusunda Ruben sülâlesine mensup ermeni hükümdarları vardı. Antitoros'larda Kog Vasil (Hırsız Vasil) , Maraş'da Thatul, Malatya'da Gabriyel vardı. Thatul ve Gabriyel ortodoks kiliseye mensup oldukları için Bizans'la işbirliği yapmaya eğilimliler. Oşin gibi bunlar da devletler hukuku bakımından mevkilerini, imparatorun kendilerine verdiği ünvanlara istinad ettiriyorlardı. Ancak bütün bu Ermeniler arasında yegâne olarak devamlı bir devlet kurmaya muvaffak olmuş bulunan Rupenliler eski bir aileye mensup olup gerek ortodoks kiliseye ve gerekse Bizans'a karşı düşmanca hisler besliyorlardı²⁴.

Dışta kalan hristiyan devletlerden, Suriye'deki olaylara en yakından ilgili olanı Bizans idi. Burada Aleksios yirmi yıldanberi tahttaydı. İmparatorluğu en kötü bir durumda üzerine almıştı; fakat siyaseti, tutumlu oluşu, teb'asına ve gerek memleket içinde ve gerekse ülke dışındaki rakiplerine müsamaha ve anlayışla muamele etmesi sayesinde devleti yeniden kuvvetli temeller üzerine yerleştirmişti. Haçlı hareketinden, batı Anadolu'yu Türklerin elinden geri almak hususunda faydalanmış olup yeni inşa ettirdiği donanması ona kıyılarda hâkimiyet sağlamıştı. En kötü duruma düştüğü zamanlarda bile Bizans bütün doğuda umumiyetle büyük bir itibara sahip bulunuyordu; arkasında bin yıllık bir tarihin durduğu Roma Devleti idi; ve hristiyan inanç kardeşlerinin onun politikasını ve hatta harisliğini yermelerine rağmen, Bizans imparatoru bütün hristiyan âleminin kabul ettiği en büyük reis idi. Sayısız çalışkan ahalisi, muazzam serveti ve zaptedilmez surları ile İstanbul dünyanın insan üzerinde en büyük etki bırakan şehri idi. İmparatorluğun silâhlı kuvvetleri zamanın en iyi teçhizatlı orduları idiler. İmparatorluk sikkesi uzun zamandanberi yegâne sağlam paraydı. Uluslararası para piyasası temel birim olarak, çoğunlukla *Byzantios* da denilen *Hyperpyron*'u ve Büyük Konstantinos tarafından tesbit edilmiş olan altın *Solidus*'u kabul etmişti. Bizans hemen hemen daha bir asır süreyle doğunun siyasetinde hâkim bir rol oynayacaktı; esasında ise bu devletin başarıları gerçek gücünden çok, devlet adamlarının parlak kabiliyetlerine ve Roma adının itibarına dayanmaktaydı. Türk istilâsı, devletin eskidenberi askerlerinin ve iâşe maddelerinin çoğunu tahsil ettiği Anadolu'nun sosyal ve iktisadî bünyesini tahrir et-

²³ Danişmendîliler hakkında bk. Mukrimin Halil Yınanç, *Danişmendîliler* maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*.

²⁴ Ermenilerin durumu hakkında bk. Tournebize, *Histoire Politique et Religieuse d'Arménie*, s. 168-70; ayrıca bk. cild I, s. 150.

mişti. Arazinin her ne kadar bazı kısımları geri alınmış idiyse de eski organizasyonu yeniden kurmak ve işler hale getirmek hemen hemen hiç mümkün olmuyordu. Ordu şimdi artık hem-m bütününü ile ücretli askerlerden mürekkepti ve bu sebeple de hem pahalıya mâl oluyor, hem de güven vermiyordu. Peçenekler gibi Türk ücretli savaşçıları her ne kadar Frank ve İslavlara karşı tehlikesizce kullanılabiliyorlardı ise de, Anadolu'da bunları Türklere karşı kullanmak akıl kârı değildi. Diğer taraftan Frank ücretlileri de frank asıllı kardeşlerine karşı savaşmak istemiyorlardı. Hükûmeti eline aldığı ilk zamanlarda Aleksios, kendi vatandaşlarının aleyhine bir takım iktisadî kapitülâsyonlar bahşetmek suretiyle Venediklilerin yardımını satın almak zorunda kalmıştı; bunu diğer deniz ticaret şehirleri olan Cenova ve Pisa'ya verilen kapitülâsyonlar izledi. Böylece ticaret zamanla yabancı ellere kaymış bulunuyordu. Bir süre sonra, acele paraya ihtiyaç hissetmiş olan Aleksios, altun miktarı azaltılmış sikkeleri piyasaya sürmek çaresine müracaat etti. Byzantios'a karşı duyulan güven azalmaya başladı; bir az sonra devletin müşterileri hesaplarının, imparator Mikhail VII. zamanında basılmış, güvene lâyık son para olan "*Mikhail*"lerle ödenmesini istemeye başladılar.

İmparatorun baş düşüncesi devletin iyi durumda bulunması idi. İlk haçlı seferini sevinçle telâkkî etmiş ve bunun reisleriyle işbirliği yapmaya hazır bulunmuştu; fakat Bohemund'un Antakya'daki dönekliliği ve harisliği onu kızdırmış ve gücendirmişti. En büyük arzusu Antakya'yı yeniden eline geçirmek ve Anadolu'dan Antakya'ya giden yolları tekrar kontrolü altına alabilmektir. Haçlılar güneye, Filistin'e doğru yola çıkınca Aleksios'un bunlarla fiili işbirliği de kesilmişti. Bir evvelki yüzyıl içinde geleneksel bizans politikası, sünni Abbâsî ve Türklerle karşı karşıya Fâtımîleri ile ittifak etmekten ibaret bulunmuştu. Fâtımîler, aklından zoru bulunan halife el-Hâkim devri dışında, doğu hristiyanlarına daima dostane bir müsamaha göstermişlerdi; ve Aleksios bu hristiyanların durumunun frank hâkimiyeti altında daha memnuniyet verici olacağını kabul etmek için hiç bir sebep görmüyordu. Bundan dolayıdır ki, Kudüs'e karşı yapılan frank seferiyle bir ilgisi olmamasını uygun bulmuştu. O aynı zamanda ortodoksların yüksek koruyucusu sıfatıyla Kudüs'ün âkıbetine ilgisiz kalamazdı. Eğer frank devleti devamlı olacağı intibahını uyandıracak olursa, burada kendi haklarının tanınması hususunda tedbirler alması gerekecekti. Filistin'deki Franklara hayırhâhlık göstermeye pekâlâ hazır; fakat onun fiili işbirliği sadece Anadolu içindeki yolları açmaya münhasır kalmalıydı. Antakya'daki Normanlara karşı düşmanlıktan başka bir his taşımıyordu ve bunlara ne kadar tehlikeli bir muâzır olduğu görülecekti. Onun arzusunun Urfa'yı yeniden elde etmeye müteveccih olmadığı anlaşılmaktadır. Pek muhtemel olarak o, bu frank kontluğuunun müslüman dünyasına sürülmüş bir ileri karakol olmak itibarıyla hâiz olduğu kıymeti takdir etmiş olacaktır²⁵.

²⁵ Bizans'ın durumu ve Aleksios'un siyaseti hakkında bk. Yıldırım, *yer.*

Doğunun siyasetinde son anlarda, italyan ticaret şehirlerinin piyasada be-lirmeleri ile ortaya yeni bir faktör çıkmıştı. Bunlar başarılı olmak istidatları iyice belirinceye kadar, başlangıçta haçlı seferine katılmaktan çekinmişlerdi. Fakat bu belli olur olmaz Pisa, Venedik ve Cenova doğuya donanmalarını göndererek, zaptına iştirâk edecekleri her şehirde kendilerine iskân mahalle-ri verilmesi şartıyla yardım teklifinde bulunmuşlardı. Haçlılar bundan mem-nun oldular; çünkü bunlar müslüman sahil şehirlerinin ele geçirilebilmesi i-çin kendilerinde bulunmayan bir şeyi, yani donanma yardımını temin edi-yorlardı; bundan başka bunların gemileri batı Avrupa ile, kara yoluna na-zaran, çok daha süratli ve emniyetli bir bağlantı sağlamaktaydılar. Ancak bunların talep ve elde ettikleri kapitülâsyonlar, doğudaki frank hükûmetleri-nin, potansiyel devlet gelirlerinden önemli bir kısmını kaybetmeleri neticesi-ni doğurdu²⁶.

Dört tarafındaki karışık durum kral Baudouin'e geleceğe güvenle bakmak hususunda pek hak vermiyordu. Müttefikleri ya işe yarı istekle sarılıyorlar-dı, ya da yağma hırsı ve kişisel çıkar düşünceleriyle malûl idiler. Düşmanla-rı arasındaki ayrılıklar bir bakıma çok işine yarıyordu; ancak islâm dünyası kendisini etrafında toplayacak bir lider bulduğu takdirde frank devletlerinin doğuda varlıklarını sürdürmeleri için pek az ümit kalırdı. Bu arada ise Bau-douin kendisini, gerektiğinden çok az sayıda bir maiyyet ile, öldürücü bir iklimin hüküm sürdüğü ve asırlardan beri milletlerin birbiriyle savaş sahne-sini teşkil etmiş olan bir ülkeye atılmış bulmaktaydı. İşte tam bu sırada, ba-tıdan yeni haçlı ordularının yola çıktığı haberini sevinçle aldı.

²⁶ İtalyanların oynadıkları rolün en iyi ve kapsamlı tasviri için bk. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant*, I, s. 131 vdd. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İKİNCİ BÖLÜM

1101 YILI HAÇLI SEFERLERİ

“... fakat onlar: dinlemeyiz dediler.”

Eremita VI, 17.

Hristiyanların Kudüs'ü geri almış oldukları haberi 1099 yılı sonlarında batı Avrupa'ya vardı. Bu haber sevinç ve heyecanla selâmlandı. Tanrı'nın inayetinin bu büyük örneğini kaydetmek için, her yerde kronistler, meşgul bulundukları mahallî olayların tasvirlerini yarıda bıraktılar. Papa Urbanus müjdeyi almazdan önce ölmüştü; fakat onun bütün kiliselerdeki dost ve yardımcıları, siyasetinin kavuştuğu başarı için Tanrı'ya şükürler ettiler. Bunu izleyen kış içinde haçlı reislerinin bir çoğu adamları ile birlikte yurtlarına döndüler. Evlerine dönen askerlerin âdetlerine uygun olarak bunlar gerek yaptıkları yolculuğun arz ettiği güçlükleri ve gerekse geçtikleri ülkelerin hârikulâdeliklerini mübalâğalandırmakta ve Tanrı'nın kendilerini cesaretlendirmek için göstermiş olduğu mucizelerden bol bol bahsetmekteydiler. Fakat hepsinin üzerinde ittifak ettikleri nokta, Tanrı'nın rızası için yapılan işin devamını sağlamak üzere doğuda savaşıtlara ve muhacirlere ihtiyaç duyulduğu ve orada mâceradan hoşlanan kimseler tarafından ele geçirilmeyi bekleyen servet ve arazinin hazır bulunduğu merkezinde idi. Bunlar, kilise vâizlerinin kutsal olarak ilân edecekleri yeni bir haçlı seferinin yapılmasını ısrarla talep ediyorlardı¹.

Fakat ilk katile ancak 1100 yılı yazının sonlarında yola çıkabildi. Kış ayları yolculuğa müsait değildi ve bundan başka ürünün de anbarlanması gerekiyordu. Bununla beraber 1100 eylülünde Lombardlardan müteşekkil bir haçlı kafilesi doğuya doğru İtalya'dan ayrıldı. Bunların başında Lombardi-a'nın en belirli şahsiyeti, Milano başpiskoposu Anselm de Buis bulunmaktaydı. Ona kont Albert de Biandrate, Parma kontu Guibert de Parme ve Hugue de Montebello katılmışlardı. Lombardlar ilk haçlı seferinde hiç de öğülmeye değeri bir rol oynamamışlardı. Bunlardan bir çoğu daha seferin ilk aylarında doğuya yönelmişler, Pierre l'Hermite'e katılmışlar ve onun alman refakatçileri ile Fransızlar aleyhindeki entrikalara karışarak Pierre l'Hermite seferinin akamete uğramasında yardımcı olmuşlardı. Bâdireyi atlatabilenler

¹ Meselâ papa Paschalis'in mektubu, Migne, *Patrologia Latina*, CLXIII, sütun 42 cdd. Doğuda ise, takviye kuvvetleri gelmediği takdirde, zaptedilmiş olan ülkelerin boşaltılması gerektiği düşüncesi hâkimdi (*De Translatione S. Nicolai*, R.H.C., Occ., V, s. 271).

sonradan Bohemund'un hizmetine girmişlerdi. Bu sebeptendir ki, Lombardia'da bütün haçlı reisleri arasında en büyük şöhet kazanmış olanı Bohemund idi. Bu yeni sefer de eskisinden pek az ölçüde daha iyi organize edilmişti. Orduda sadece pek az sayıda talim görmüş savaşı mevcut olup çoğunluğu Lombardia şehirlerinin sefalet mahallelerinde yaşayan serseriler teşkil etmekteydi. Bunlar eyaletin gittikçe gelişen endüstrileşmesi ile yaşayışları doğru yoldan sapmış olan kimselerdi. Bunlarla birlikte çok büyük sayıda ruhanî, kadın ve çocuk yollara dökülmüştü. Bu, her ne kadar Albertus Aquensis'in tahmini olan ikiyüzbin sayısı en azından on ile taksim edilmek gerekirse gereksin, yine de büyük bir kitle idi. Ne başpiskopos, ne de askerî reis olarak kabul edilen Biandrate kontu bunlarla başa çıkabilecek durumda idiler².

1100 yılı sonbaharı boyunca Lombardlar yavaş bir yürüyüşle Krain ve Sava vâdisi yolunu, bundan sonra da macar kralının arazisini geçerek Belgrad yanında Bizans imparatorluğu topraklarına girdiler. Aleksios bunları karşılamak için hazırlanmıştı. Bizans birlikleri bunları Balkanlardan geçirdiler. Lombardlar tümiyle bir ordugâhta iâşe ve kontrol edilemeyecek kadar çok sayıda olduklarından üç kısma ayrıldılar. Kışı gruplardan birisi Filibe'de, ikincisi Edirne'nin dışında, üçüncüsü ise Tekirdağ'ın yanında geçireceklerdi. Fakat Lombardlar bu durumda bile düzen içinde tutulamayacak kadar edepsiz idiler. Her grup, ordugâhının civarına baskınlar yapmaya, köyleri yağmalamaya, anbarlara saldırmaya ve hatta kiliseleri soymaya başladı. Nihayet mart ayında imparator, bunları mümkün olduğu kadar süratle Asya'ya geçirmek amacıyla, İstanbul surlarının dışında bir ordugâha topladı. Fakat Lombardlar bu arada, kendilerine katılmak üzere başka haçlı kabilelerinin yola çıkmış olduklarını haber almış olduklarından, bu takviyeler yanlarına ulaşmadan Boğaz'ı geçmeye razı olmadılar. Onları yürüyüşe devamla zorlamak için imparatorluk makamları erzak istihkaklarını kesti. Bunun üzerine haçlılar derhal şehir surlarına saldırıp zorla imparatorluk sarayı Blakhernae'nin avlusuna girdiler. Burada imparatorun en çok sevdiği arslanlardan birisini öldürüp sarayın kapılarını açmaya teşebbüs ettiler. İmparatorun dostça huzuruna kabul etmiş olduğu Milano başpiskoposu ile Biandrate kontu bu durumdan dehşet içinde kalmışlardı. Bunlar derhal âfî kitle içine girerek sonunda binbir güçlüklerle lombardları ordugâhlarına dönmeye kandırabildiler. Bundan sonra da imparatorun hiddetini yatıştırmaya çalıştılar³.

İki taraf arasında anlaşma Toulouse kontu Raymond tarafından sağlandı. Raymond kışı İstanbul'da Aleksios'un misafiri olarak geçirmiş olup artık onun tam güvenine sahip bulunuyordu. Bütün haçlı reislerinin en yaşlısı ol-

² Albertus Aquensis, VIII, 1, s. 559; Anna Komnena (XI, viii, 1, III, s. 36) bunları **Φλάντιν** adında iki kardeşin kumandasında bulunan Normanlar olarak tesmiye etmektedir.

³ Albertus Aquensis, VIII, 2-5, s. 559-62; Ordericus Vitalis (X, 19, IV, s. 120) olayları birbirine karıştırmakta ve imparatorun haçlıların arslanlarını öldürdüğünü beyan etmektedir.

mak ve papa Urbanus ile piskopos Adhemar'ın dostu sıfatıyla büyük bir şöhrate sahipti. Lombardlar onu dinlediler ve tavsiyesi üzerine Asya'ya geçmeyi kabul ettiler. Nisan sonuna doğru haçlılar, batıdan gelecek yeni kabileleri bekledikleri İzmit yakınında bir karargâha yerleşmiş bulunuyorlardı⁴.

Kont Etienne de Blois'nın, Antakya önünden kaçışını unutmamasına müsaa-de olunmamıştı. Haçlı yeminini yerine getirmemiş ve düşman önünden kaçmak korkaklığını göstermişti. Fâtih Guillaume'un kızı olan zevcesi Adele onun bu yakışıksız hareketinden büyük utanç duyuyor ve hatta yatak odalarının samimî havası içinde bile, onun gidip itibarını yeniden kazanması gerektiğinde ısrar ediyordu. Etienne yurdunda kendisine ihtiyaç duyulduğunu da iddia edemezdi; çünkü zevcesi eskidenberi kontluğun gerçek hâkimesi idi. Bu sebepten, istemeye istemeye ve yüreği karanlık hissikablelvukularla dolu olarak 1101 ilkbaharında yeniden Kutsal Diyar yoluna revan oldu⁵.

Etienne de Blois'nın sefer haberi üzerine, kendisine katılmak için diğer bir çok fransız şövalyesi de hazırlandılar. Bunların reisleri Bourgogne kontu Etienne, Hugue de Broys, Baudouin de Grandpré ve Soissons piskoposu Hugue de Pierrefonds idiler. Bunlar İtalya ve Adriyatik denizi yolundan hareketle mayıs ayı başında İstanbul'a vardılar. Yolda iken bunlara alman imparatoru Heinrich IV.'ün marşal (*connétable*)ı Konrad'ın maiyyetinde küçük bir alman kafilesi de katıldı⁶.

Fransız haçlıları Raymond'u İstanbul'da bulmaktan çok sevindikleri gibi, imparator tarafından kabul ediliş şekillerinden de pek memnun kaldılar. Bunlar, muhtemelen Aleksios'un telkini ile, Raymond'un bütün sefere kumanda etmesine karar verdiler; Lombardlar da bu karara uydu. Mayısın son günlerinde bütün ordu, Fransızlar, Almanlar, Lombardlar ve kumandasında beşyüz türk ücretli savaşıcısı -muhtemelen Peçenek- bulunan komutan Tsitas emrinde birkaç Bizanslı, hep birlikte Dorylaion yoluna doğru İzmit'den ayrıldı.

Bu haçlı seferinin hedefi Kutsal Ülke'ye ulaşmak ve yolculuk sırasında Anadolü'yu çaprazlamasına kateden yolu yeniden açmaktır -Öylesi bir tâli gaye ki, imparatorun tam destek ve rızasına sahipti. Etienne de Blois bu sebeple ordunun birinci haçlı seferinin takip ettiği yolu, yani Dorylaion ve Konya üzerinden giden yolu izlemesini tavsiye etti. Raymond ve Aleksios'un kendisine verdiği direktiflere uygun olarak aynı düşünceyi paylaşıyordu. Fakat ordunun büyük çoğunluğunu teşkil eden Lombardlar ayrı düşünüceydiler. Onların kahramanları, kendilerini zafere ulaştıracağına güvendik-

⁴ Albertus Aquensis, VIII, 7, s. 565; Anna Komnena, XI, vını, 2, III, s. 36 vd. Raymond'un ünlü Kutsal Mızrak'ı beraberinde götürdüğü şayi olmuştur. Bk. Runciman, *The Holy Lance found at Antioch, Analecta Bollandiana, LXVIII*, s. 205 vd.

⁵ Ordericus Vitalis, X, 19, IV, s. 119.

⁶ Albertus Aquensis, VIII, 6, s. 562 vd.; Ordericus Vitalis, ayn. yer.

leri yecâne savaşı Bohemund idi. Ve Bohemund, çok uzaklarda, kuzey doğu Anadolu'da, Danişmendli emirinin Niksar kalesinde esarette bulunuyordu. Lombardlar, en büyük vazifelerinin Bohemund'u esaretten kurtarmak olduğunu ilân ettiler. Raymond ve Etienne boşuna itirazlarda bulundular. Raymond'un Bohemund'a karşı duyduğu kıskançlık yeteri kadar bilinmekteydi ve Raymond bütün meziyetlerine rağmen hiç bir zaman çok kudretli bir lider hüviyetinde görünmemiş, Etienne'in ise bir müddet önce gösterdiği korkaklığın hatırasıyla nüfuzu azalmıştı. Biandrate kontu ve Milano başpiskoposu, isteklerini kabul ettiren Lombardları desteklediler⁷. Bu yüzden ordu İzmit'den çıktıktan sonra doğuya teveccüh ederek Ankara yolunu tuttu. Bölge büyük kısmıyla Bizanslıların elindeydi; haçlılar işlerini kesintisiz sürdürebilmekteydiler. Ankara'ya gelince burası şimdi selçuklu sultanı Kılıç Arslan'a ait bulunuyordu. Fakat haçlı şövalyeleri 23 haziranda şehrin önüne gelince burada ancak zayıf bir mukavemet gördüler ve şehri hücumla zaptettiler. Şehir bundan sonra anlaşılmaya uyularak imparatorun müessillerine teslim olundu.

Haçlılar Ankara'dan itibaren kuzey doğu istikametinde güney Paphlagonia'da bulunan Gangra (Çankırı)'ya varan ve burada Amasya ve Niksar'a giden anayolla birleşen bir patikadan yürüdüler. Çankırı yolunda güçlükler başladı. Kılıç Arslan haçlıların önünden çekiliyor ve bölgeyi tahrip ediyordu; öyle ki haçlılar ancak pek az yiyecek şey bulabiliyorlardı. Bu arada Danişmendli emiri Melik Gazi çok büyük endişeye düşmüştü. Kılıç Arslan ile ittifakını yenilemek hususunda müsaarat gösterdiği gibi, Haleb meliki Rıdvan'ı da güneyden takviye kuvvetleri göndermeye iknâ etmişti. Haçlılar Çankırı'ya temmuz başında ulaştılar; fakat Türkler bütün savaş güçleriyle burada bulunmaktaydılar. Kalenin zaptedilemeyeceği anlaşıldı. Haçlılar civardaki araziye tahrip ettikten ve ellerine geçirebildikleri bütün yiyecek maddelerini topladıktan sonra yürüyüşlerine devam etmek zorunda kaldılar. Yorulmuşlardı; açtılar ve anadolu yaylasının temmuz sıcağı dayanılır gibi değildi. Uğradıkları hayal sukutu içinde, kendilerine, kuzeye, Kastamonu'ya ve oradan da Karadeniz sahilindeki her hangi bir bizans kıyı kentine doğru yürümeyi tavsiye eden kont Raymond'u dinlediler. Bu suretle ordu, karşı karşıya bulunduğu kesin imha olunmak felâketinden korunmuş olacaktı. Raymond da hiç şüphesiz, dönüşünde imparatorluğa iki büyük kalesini geri aldığını söylediği zaman imparatorun, gösterdiği itaatsizliği affedeceğini düşünmekteydi. Bahis konusu iki kale Ankara ve Kastamonu olup bunlardan ikincisi, eski Castra Comnenon, imparatorluk sülâlesinin neşet ettiği yer idi.

Kastamonu yolculuğu yavaş ve güç şartlar altında geçiyordu. Su az olduğu gibi Türkler ekin tarlalarını tahrip etmişlerdi. Bizzat Türkler de haçlıla-

⁷ Albertus Aquensis (VIII, 7, s. 563 vd.) doğuya doğru yürüyüşün Lombardlar tarafından kararlaştırıldığını söylemektedir; Anna Komnena (XI, viii, 2, III, s. 36 vd.) imparatorun, Raymond ve Tsitas'ın bu kararı deyişince Paphlagonia'dan ayrıldığını bildiriyor. <https://ranteyp.org>

rın yoluna paralel patikalardan yürümekte olup haçlıları bazen öncülerde, bazen de ardıcılarda durmadan iz'âc ediyorlardı. Haçlı ordusu henüz pek fazla ilerlememişti ki, yediyüz Lombarddan müteşekkil öncü kuvveti anı bir taarruza uğradı. Lombard şövalyeleri panik haline dönen bir dehşet içinde çil yavrusu gibi dağılıp yayaları meydanda bıraktılar; bunlar kılıçtan geçirildi. Etienne de Bourgogne öncüleri bir araya toplayıp saldırganları geri püskürtmek için çok güçlük çekti. Bunu izleyen günlerde ardıcılara kumanda eden Raymond, Türklerle hiç arası kesilmeyen müsademelerle meşgul oldu. Artık ordu sıkışık bir kitle halinde ilerlemek zorunda kalmış ve bu sebeple ctrafa ne gözcü çıkarmak, ne de yiyecek bulmak üzere birlikler göndermek imkânı bulabilmişti. Haçlılar nihayet Kastamonu civarına ulaştıklarında ordu kumandanları, kurtulmak için yegâne çıkar yolun, mümkün olduğu kadar kısa yoldan deniz kıyısına varmak olduğunu iyice anlamış bulunuyorlardı. Fakat Lombardlar bir kere daha aklın sesine uymak istemediler. Belki içinde bulundukları güçlüklerin kabahatini Raymond'un Kastamonu yolunu seçmiş olmasına yüklüyorlardı, belki de Selçukluların ülkesinden Danişmendlilerin arazisine geçecek olurlarsa her şeyin kolaylaşacağını düşünmekteydiler. İnatçı akılsızlıkları ile yeniden doğruya doğru yönelmekte ısrar ettiler; reisler bu karara uymak zorunda kaldılar; çünkü büyük ordudan ayrıldıkları takdirde kendi küçük birliklerinin kurtulmak şansı yoktu. Bu suretle haçlı ordusu Kızılırmak üzerinden Danişmendli emirinin bölgesine yürüdü. Yolda bulunan bir hristiyan köyünü edepsizliklerinden şımararak yaktıktan sonra nehir ile Amasya arasındaki yolun ortasına düşen Merzifon şehrine vardılar. Marşal Konrad burada bir pusuya düşürüldü ve alman birliklerinden bir kaç yüz kişi öldürüldü. Artık Danişmendlilerin ve müttefiklerinin savaş kuvvetlerini ciddi bir saldırıya hazırladıkları anlaşılmış bulunuyordu ve Raymond haçlı ordusunu savaş nizamına soktu⁸.

Türkler savaşın hemen başında çok sevdikleri taktiğe başvurdular. Okçuları öne geçip yağmur gibi ok yağdırıyor ve bunlar süratle geri çekilir çekilmez bu sefer başka bir istikametten yeni okçular belirmiş bulunuyordu. Haçlılar daha büyük bedenî güçlerinin ve daha iyi olan silahlarının kendilerine fayda sağlayacağı adam adama yakın savaş imkânını dahi bulamadılar. Lombardların sinirlerinin bozulması için fazla zamana ihtiyaç kalmadı.

⁸ Albertus Aquensis, VIII, 8-14, s. 564-67; Albertus, Raymond'un orduyu Kastamonı'ye götürmek üzere Türkler tarafından rüşvetle elde edildiğini bildiriyor. Bu iknâ edici bir ifade değildir. Anna Komnena (ayn. yer.) hristiyan köyünün yakılıp yağmalanmasını zikreder. Grousset (*Histoire des Croisades*, I, s. 326, n. 2), Tomaschek'in (*Topographie von Kleinasien*, s. 87), Albertus tarafından verilen "Maresch" 'i Amasya ile aynı saymasına itirazında ve Michaud'un bunu Merzifon veya Mersivan ile bir tutmasına katılmakta her halde haklı olmalıdır. Mersivan kelimesinin cahil bir Fransız tarafından Maraş'ın bir şekli olan Maresiam veya Marescam hâline sokulması pek kolaylıkla mümkündür, fakat bir "r" sesinin türkçe Amasya veya arapça Masa denilen kelime içine nasıl girebileceğini kestirmek de pek akıl kârı olmasa gerekir.

Bunlar başlarında reisleri kont Biandrate bulunduğu halde, korkudan akılları başlarından gitmiş, kaçmaya başlayarak kadınlarını ve papaslarını geride bıraktılar. Muhakkak olan ölümü beklemekte mânâ görmeyen Peçenekler de kaçanları takip etti. Bunlarla birlikte savaşmakta olan Raymond açıkta kalıverdi. kendi muhafız kuvvetiyle küçük bir kayallığa doğru geri çekilmeye ve Etienne de Blois ile Etienne de Bourgogne kendisini kurtarınca kadar orada tutunmaya muvaffak oldu. Fransız şövalyeleri ile alman Konrad adım adım ordugâhlarına doğru çekilerek bütün öğleden sonrası boyunca şecaatle savaştilar. Ancak karanlık basınca Raymond artık boyunun ölçüsünü almış bulunuyordu. Karanlığın himayesinde Provence'lı muhafız kuvveti ve Bizanslı refakatçileri ile birlikte sahile doğru kaçtı. Arkadaşları onun kaçtığını öğrenince savaşmaktan vazgeçtiler. Sabah ışıkları görünmeden ordunun kalıntıları bozgun halinde tabanları yağlamışlardı. Ordugâh ve savaş dışı haçlılar Türklerin eline bırakılmıştı.

Türkler ordugâhtaki ihtiyar erkek ve kadınları kılıçtan geçirmek üzere kısa bir duraklamadan sonra bütün kuvvetleriyle kaçanların arkasına takıldılar. Sadece atları üzerinde bulunan şövalyeler kurtulabildi. Yaya kuvvetine yetişilerek bunlar son neferine kadar temizlendi. İnatçılıkları bu felâkete sebep olmuş bulunan Lombardlar reislerine varınca kadar imha olundular. Kayıpların bütün ordunun beşte dördünü bulduğu tahmin edilmekteydi. Hadsiz hesapsız hazine ve silâh Türklerin eline geçti; doğunun haremeleri ve esir pazarları bugün esir edilmiş olan genç kadın ve çocuklarla doldu⁹.

Raymond ve refakatçi birlikleri Kızılırmak munsabındaki küçük bizans limanı Bafra'ya ulaşmayı başardılar. Burada kendilerini İstanbul'a götürcek bir gemi de buldular. Diğer şövalyeler savaşarak nehri gerisin geriye geçip Sinop yanında kıyıya ulaştılar. Buradan yavaş yavaş sahil yolu ile ve Bizans arazisi içinden geçip Boğaziçi'ne kadar yürüdüler. Sonbahar başlangıcında hepsi tekrar İstanbul'da toplanmış bulunuyorlardı¹⁰.

Kendi günahlarını yükleyecek yer arayan haçlılar umumî efkârı, bu felâketin suçunu Bizanslılara tahmil etti. Şâyialara göre kont Raymond orduyu, önceden kararlaştırılmış bir türk tuzağında mahvetmek için yolundan ayırırken imparatorun verdiği direktiflere itaat etmiş idi. Gerçekte ise Aleksios, Raymond ve arkadaşlarına müthiş surette içerlemiş bulunuyordu. Onları buz gibi soğuk bir nezaketle kabul etmiş ve duyduğu kızgınlığı hiç de saklamamıştı¹¹. Eğer haçlı seferi ona Kastamonu'yu ve iç Paphlagonia'yı kazandırmış olsaydı, belki de Raymond'u affederdi; fakat onun asıl arzusu,

⁹ Albertus Aquensis (VIII, 14-23, s. 567-73) ile Anna Komnena (XI, VIII, 3, III, s. 37 vd.)'nin daha kısa olan tasvirleri birbirine uygundur.

¹⁰ Albertus Aquensis, VIII, 24, s. 674.

¹¹ Albertus Aquensis, ayn. yer. Alberts, Raymond'un imparatorun hiddetini yatıştırdığını bildiriyor.

Suriye yolunun açılması, güney batı Anadolu'yu geri almasının sağlanması ve Suriye işlerine müdahale imkânının yaratılması idi. Ayrıca, Bohemund' u, fidesini ödeyerek eline geçirmek üzere müzakerelere girişmiş bulunduğu danışmendli emîri ile bozuşmak da istemezdi. Lombardların akılsızlığı plânını boşa çıkarmıştı. Ancak felâket çok daha ciddi sonuçlar doğurdu. İlk haçlı seferi esnasındaki hristiyan zaferleri Türklerin itibar ve kendilerine güvenlerini zayıflatmıştı. Şimdi ise gerek bu itibar ve gerekse kendine güven en şerefli bir şekilde geri kazanılmış bulunuyordu. Selçuklu sultanı hâkimiyetini orta Anadolu'da yeniden kurabilirdi ve başşehirini İstanbul'dan Suriye'ye giden yol üzerinde bulunan Konya'ya naklederken, danışmendli emîr Melik Gazi de Fırat vâdisindeki fetihlerini Urfa kontluğu sınırlarına kadar uzattı¹². Avrupa'dan Suriye'ye giden karayolu şimdi gerek haçlılar ve gerekse Bizanslılar için yeniden kapatılmış bulunuyordu. Bundan daha fazla olarak haçlılar ile Bizans arasındaki ilişkiler daha da bozulmuştu. Bizanslılar haçlıların aptallığı, nankörlüğü ve kallesliği yüzünden kızıp dururlarken, haçlılar da bütün felâketlerinin müsebbibi olarak imparatoru görmekte ısrar ediyorlardı.

Felâketin neticelerinin gün ışığına çıkması için çok geçmedi. Lombard'ların İzmit'ten yola çıkışlarından bir kaç gün sonra bir fransız ordusu kont Guillaume II. de Nevers kumandasında bulunduğu halde İstanbul'a varmıştı. Nevers kontu yurdunu şubatta terketmiş, İtalya'yı katederek Brindisi'den Adriyatik yoluyla Avlona'ya çıkmıştı. Ordusu Makedonya'dan geçerken ciddi disiplini sayesinde mükemmel bir intiba bırakmıştı. Kont imparator tarafından dostane kabul gördü; fakat İstanbul'da fazla kalmamaya karar verdi. Belki de yurdunda arazisine komşu bulunan Bourgogne dükü ile birleşebileceğini ummuştu ve bu sebeple ona yetişmek ümidi içinde mümkün olduğu kadar çabuk yola koyuldu. İzmit'e geldiğinde haçlı ordusunun Ankara'ya doğru yola çıkmış olduğunu haber aldı ve temmuz sonuna doğru kendisi de Ankara'ya vardı. Ancak Ankara'da hiç kimse fransız- lombard ordusunun nerede olduğunu bilmiyordu. Bu sebeple Guillaume geri dönerek Konya yolunu tuttu. Daha ilk haçlı seferinin yaptığı tahribatın etkisinden kurtulamamış olan bölgede yolculuğun arzettığı müşkilâta rağmen ordusu büyük bir intizam içinde yürüyüşüne devam etmekteydi. Konya şimdi kuvvetli bir selçuklu garnizonu tarafından muhafaza edilmekte olup Nevers kontunun şehri hücumla zaptetmek teşebbüsü akîm kaldı. Kont burada vakit geçirmenin akıl kârı olmadığını anlayarak yürüyüşüne devam etti. Bu arada ise Kılıç Arslan ve Melik Gazi bu yeni düşmanın gelişinden haberdar olmuşlardı. Lombardlar üzerinde kazandıkları zaferle kızışmış, muhtemelen Kayseri ve Niğde üzerinden süratle güneye doğru yürüdüler ve konttan önce Ereğli (Heraklea)'ye vardılar. Fransız birlikleri yavaş bir tempo ile Konya'dan do-

¹² Süryani Mikhail, *Ulu İmparatorlukların İhtilali ve Kırk Yıllık Tarihi*, 230-31.

ğuya doğru ilerlemekte idiler. Yiyecek maddesi azdı ve yol boyunca bütün kuyular Türkler tarafından doldurulmuştu. Yorgun argın Konya Ereğlisi'ne yaklaşırlarken pusuya düşerek kendilerine sayıca çok üstün bulunan bütün türk kuvvetleri tarafından kuşatıldılar. Kısa bir savaştan sonra mukavemetleri kırıldı. Kont Guillaume de Nevers'in ve onunla birlikte Türklerin hattını yararak günlerce nereye yöneleceğini bilmeden Toros dağları içinde dolaştıktan sonra nihayet Silifkenin kuzey batısındaki bizans kalesi Germanikepolis (Ermenak)'e varan atlı bir kaç şövalye dışında bütün fransız ordusu tümiyle savaş alanında kılıçtan geçirildi. Buradaki bizans valisi onları Suriye sınırına götürmek üzere yanlarına refakatçi ve rehber olarak oniki peçenek ücretli askeri vermiş olmalıdır. Bundan bir kaç hafta sonra Nevers kontu ve arkadaşları yalın ayak, başıkaşak Antakya'ya vardılar. Bunlar Peçeneklerin kendilerini soyup, geçtikleri تنها çölde ip pullah sivri külâh bıraktıklarını hikâye ettiler; fakat gerçeğin ne olduğu anlaşılmadı¹³.

Nevers kontu daha henüz Boğaz'ı geçmişti ki, yeni ve daha büyük ve Fransızlarla Almanlardan müteşekkil bir ordu İstanbul'a vardı. Ordunun Fransızlardan müteşekkil kısmı Aquitania dükü ve zamanının meşhur *troubadour* (âşık, şarkıcı)'larından Guillaume IX.'un kumandasında idi. Bu zat Toulouse kontu Raymond'un müthiş bir siyasî rakibi idi: çünkü karısı olan düşes Philippa, Raymond'un ağabeyisinin kızı olup Raymond'un kontluk bölgesini aslında onun tevârüs etmesi gerekmekteydi. İlk haçlı seferini Antakya'nın zaptından sonra terketmiş olup şimdi haçlı yeminini yerine getirmek için büyük bir istek duymakta olan Hugue de Vermandois da onunla birlikte gelmekteydi. Aquitania ordusu mart ayında hareket etmiş ve kara yolundan güney Almanya ve Macaristan üzerinden yolalmıştı. Yolda iken, Almanya'da uzun ve şerefli bir hayat sürdükten sonra ömrünün akşamını Filistin'de haç için savaşarak geçirmek maksadiyle Bavyera dükü Welf kendisine katılmıştı. Welf, yanında alman şövalyelerinden mükrekkep iyi donatılmış bir ordu ve yaya kuvvetleri getirmekte idi; onun refakatinde de Salzburg başpiskoposu Thiemo ile, zamanının en güzel hanımlarından olup gençlik devresi arkada kaldığı için bir haçlı seferinin dindarane heyecanını duymak isteyen Avusturya anne markizi Ida bulunuyorlardı. Bu birleşmiş kuvvetler Tuna nehri boyunca Belgrad'a ve oradan da büyük askerî yoldan Balkanları geçerek Edirne'ye doğru ilerlediler. Bunlar disiplinsiz bir kitle idiler. Nihayet Edirne'ye vardıklarında o kadar yakışıksız hareketlerde bulundular ki, bizans makamları bunların daha ziyade ilerlemelerini önlemek için üzerlerine peçenek ve kuman birlikleri yolladılar. Taraflar arasında iş savaşa döküldü ve ancak dük Guillaume ve dük Welf şahsen müdahale edip

¹³ Albertus Aquensis, VIII, 25-33, s. 576-78. Bu seferin yegâne kaynağı odur. Hagenmeyer (*Chronologie du Royaume de Jérusalem*, s. 438 vd., 449, 459 vd.) Nevers kuvvetlerinin İstanbul'a muvasalatını haziran ortasına, Ankara'dan ayrılışlarını tahminen 25 temmuza, Konya'dan ayrılışlarını ağustos ortasına yazmaktadır.

birliklerinin bundan sonraki davranışları için teminat verdikten sonra haçlıların ilerlemesine müsaade olundu. Kuvvetli bir birlik İstanbul'a kadar bunlara refakat etti. Burada Guillaume, Welf ve kontes Ida, birliklerin mümkün olduğu kadar süratle Boğaz'dan geçirilmesini sağlamak için gemiler tahsis eden imparator Aleksios tarafından gayet dostane bir şekilde karşılandılar. Hacılardan bir kaç, bu arada tarih yazarı Ekkhard von Aura doğrudan doğruya Filistin'e gitmek üzere burada gemiye bindiler ve altı haftalık bir deniz yolculuğundan sonra oraya vardılar.

Her iki dük için Nevers kontunun ordusuna yetişmek ve ordularını onun kuvvetleriyle takviye etmek mümkün idi. Fakat Nevers kontu Bourgogne dükü ile birleşmek istemiş idiyse de dük Guillaume'dan eski düşmanı Toulouse kontu tarafından sevk ve idare edilen bir ordu ile birleşmesi istenemedi; ve imparator Heinrich IV.'in eski bir düşmanı olan Bavyera dükü Welf de muhtemelen onun marşalı olan Konrad'ı görmek âşıklısı değildi. Aquitania-Bavyera ordusu beş hafta süreyle Boğaz kenarında bekler ve sonra yavaş yavaş Eskişehir ve Konya yolunda hareket ederken, Nevers kontu süratle Ankara'ya yönelmiş bulunuyordu. Yeni fransız-alman ordusu Eskişehir'e vardığı sırada Nevers kontunun birlikleri dönüş yolunda Eskişehir'den ikinci defa geçmiş ve Konya'ya yollanmış idi. Hemen bir kaç gün önce aynı yoldan başka bir ordunun geçmiş olması Aquitanialı ve Bavyeralıların durumunu hiç de hafifletmeye yaramış olmamalıdır. Mevcut zaten az miktardaki yiyecek maddesi öncekiler tarafından alınmış ve tüketilmiş bulunuyordu: haçlılar, karakteristik mahiyette, bunun suçunu da Bizanslılara yüklediler. Nevers kontunun adamları gibi bunlar da kuyuları kurumuş veya doludurmuş buluyorlardı. Terkedilmiş olan Philomelion (Akşehir)'i yağmaladılar. Nevers'lilere karşı şehri korumuş olan Konya garnizonu bu ordunun büyüklüğünü görerek şehri boşalttı. Ancak Türkler geri çekilmeden önce bütün yiyecek maddelerini beraberlerinde götürmek üzere topladıkları gibi, varışlardaki bahçe ve meyveliklerin de bütün mahsullerini kopardılar. Böylece haçlılar susuzluklarını giderebilecek pek az şey bulabildiler. Tam bu esnada ise Kılıç Arslan ve Melik Gazi 160 kilometre ötede Nevers'lileri boğazlamakta idiler.

Açlık ve susuzluktan bitâb, haçlılar Konya'dan çıkıp Ereğli'ye giden çölde zorlukla ilerlemeye başladılar. Şimdi ise kanatlarda türk süvari birlikleri görünmeye başlamış olup oklarını atmaya ve geride kalanlarla, yiyecek elde etmek üzere ayrılmış küçük birlikleri avlamaya koyulmuşlardı. Eylül başında haçlılar, aynen Konya gibi terkedilmiş buldukları Ereğli'ye ulaştılar. Şehrin yakınında, bütün yaz boyunca suyu kururmayan nâdir Anadolu ırmaklarından birisi akmaktaydı. Susuzluktan yarı çılgın hale gelmiş bulunan hristiyan savaşçıları ırmağa doğru koşmak üzere sıralarını terketttiler. Fakat türk ordusu ırmak kıyısındaki çalılıkların içinde gizlenmişti. Haçlılar intizamsız bir halde koşuyorlarken Türkler pusularından çıkıp bunların üzerine

saldırdılar ve hepsini kuşattılar. Savaş sıralarını yeniden tanzime vakit kalmadı. Hristiyan ordusu paniğe kapıldı. Atlılar ve yayalar tamamıyla akılsızca bir kaçışın korkunç kargaşalığı içine düştüler ve düşe kalka kaçmaya çalışırken düşman tarafından kılıçtan geçirildiler. Aquitania dükü, at uşağı ile birlikte, kılıcı ile kendisine yol açarak dağlara kaçtı. Dağ geçitleri arasında günlerce yol aradıktan sonra nihayet Tarsus yolunu buldu. Hugue de Vermandois savaşta ağır surette yaralandı, fakat adamlarından bir kaçı tarafından kurtarılaraq o da Tarsus'a varabildi. Ancak ölüm halinde bulunuyordu; 18 ekimde öldü ve Aziz Paulus katedralinde gömüldü. Kudüs'e gitmek için ettiği yemin yerine gelmemiştir. Bavyera dükü Welf ancak bütün silâhlarını ve zırhını üstünden çıkarıp atmak suretiyle kurtulabildi. Bir kaç hafta sonra nihayet yanında iki veya üç hizmetkârı ile Antakya'ya vardı. Başpiskopos Thiemo esir edildi ve dinine ihanet etmediği için öldürüldü. Avusturya düşesinin âkıbeti belli değildir. Sonradan meydana gelen efsaneler onun bütün sonraki hayatını esir olarak uzak bir haremde geçirdiğini ve müslüman kahramanı Zengi'yi doğurmuş olduğunu hikâye ederler. Daha muhtemel olan, onun panik sırasında mahiffesinden düşüp ayaklar altında kalarak ölmüş olmasıdır¹⁴.

1101 yılının üç haçlı seferi de birbiri arkasına felâketle son bulmuştu; bunların uğradığı fecî âkıbet bütün haçlı hareketlerinin devamı üzerinde etkili oldu. Türkler Dorylaion'da uğramış oldukları bozgunun intikamını almışlardı. Şu halde demek oluyordu ki, bunların anadolu topraklarından atılması mümkün olmayacaktı. Anadolu'yu kuzey batıdan güney doğuya kateden çapraz yol ister Bizanslı, ister Frank olsun bütün hristiyan orduları için tehlikeli olmuştu. Bizanslılar sonraları Suriye işlerine müdahale etmek istediklerinde, uzun ve çok tehlikeli ikmal yollarından hareket etmek zorunda kaldıkları gibi, frank muhacirler de muazzam ordular halinde olmadan, karayolu ile İstanbul'a gelmekten korkar oldular. Bunlar ancak deniz yolu ile Filistin'e varabiliyorlardı. Bu deniz yolculuğunun ücretini ise ancak az sayıda kimse ödeyebiliyordu. Bu yıl içinde Filistin ve Suriye'ye varması beklenen binlerce faydalı muhacir yerine buralara, yolda ordularını ve şöhetlerini yitirmiş olan az sayıda kavgacı, birbiriyle geçinemeyen reis gelebilmişti. Frank devletlerinde ise kavgacı ve geçimsiz reislerden yeter sayıda zaten mevcuttu.

¹⁴ Albertus Aquensis, VIII, 34-40, s. 579-82. Bu yegâne tafsilâtî kaynaktır. Ekkehard, XXIV-XXVI, s. 30-32. Bu zat İstanbul'dan deniz yolu ile hareket etmiş olup bütün kara seferlerini birbirine karıştırmıştır. Fulcherius Carnotensis (VII, xvi, s. 428-33) de böyle yapar. Başpiskoposun *martyr* oluşunu tasvir eden, fakat seferin ayrıntıları hakkında hiç bir bilgi ihtiva etmeyen üç "*passiones S. Themonis*" mevcuttur. İda'nın mahiyeti bilinmeyen âkıbeti *Historia Welforum Weingartensis*'de (*M.G.H., Ss. XXI*, s. 462) tasvir olunuyor. Ekkehard, sadece İda'nın öldürülmüş olduğunu kaydetmiştir. Bir çok batılı vakayazar bu seferden ancak ikinci plânda bahseder. Hagenmeyer (*ayn. esr.*, s. 457), Philomelon'un yağmalanmasını yaklaşık olarak 10 ağustos, savaşı ise 5 eylül olarak tarihlemiştir.

Fakat 1101 yılı felâketlerine bütün hristiyanlar döğünmek zorunda değildi. Anadolu içinden karayolunun emniyete alınmasının başarısızlığa uğraması italyan denizci şehirleri için nüfuz ve refahlarının artması anlamına geliyordu. Çünkü doğudaki frank devletleri ile bağlantı imkânını sağlayacak yeğâne vasıta olan gemilere malik olanlar bu şehirlerdi. Bunların işbirliğine her zamandan daha fazla ihtiyaç vardı ve onlar bu hizmetlerinin kapitülasyonlarla ödenmesini talep ettiler. Toros bölgesindeki Ermeniler, özellikle Ruben hânedanına mensup hükümdarlar, devlet idaresini kendi bölgelerinde yeniden ihya etmeyi Bizanslılar için güçleştiren yeni şartlardan pek memnundular. Ancak daha doğudaki Ermenilerin sevinmesi için daha az sebep mevcut olduğu da muhakkaktı. Çünkü bunların baş düşmanı, kazandığı zaferden onlara saldırmak hususunda cesaretlenmiş olan danişmendli emiri idi. Rubenliler gibi Türklerden ziyade Bizanslılardan korkan Antakya, Normanları da geniş bir nefes almak imkânını bulmuşlardı. Bohemund hâlâ esarette bunalmaktaydı; fakat onun nâibi olan Tankred, hükümdarlığını imparatorun hesabına kuvvetlendirmek için durumdan tam anlamıyla faydalandı; mukadderat pek kısa bir müddet sonra onun eline mühim bir koz verecekti.

Aquitania ve Bavyera dukeleri ile Nevers kontu 1101 sonbaharında kılıç artığı pek az adamlarıyla Antakya'ya varmış bulunuyorlardı. Fransız-Lombard haclı seferinin reisleri ise hâlâ İstanbul'da idiler. Aleksios bunların akılsızlığını bir türlü affedemiyordu. Ümitlerini o kadar bağlamış bulunduğu Raymond bile onu hayâl sukutuna uğratmıştı. Yılın sonuna doğru batılı reisler hacc seyahatlerine devamı kararlaştırdılar ve Raymond da Latakia'ya karısı ve adamları yanına dönmesi için müsaade ricasında bulundu. İmparator bunu kabul ederek Suriye'ye götürülmeleri için bunlara gemiler tahsis etti. Yeni yıl başına doğru Etienne de Blois, Etienne de Bourgogne, marşal Konrad ve Biandrate kontu Albert, St. Symeon (Süveydiye)'de karaya çıktılar ve Tankred tarafından hararetle karşılandıkları Antakya'ya gittiler. Kont Raymond'un gemisi ise diğerlerinden ayrılarak Tarsus limanına girdi. Raymond karaya çıkınca, Yabancı Bernard adında bir şövalye, onu, Merzifon savaş meydanından kaçarak hristiyanlığa ihanet etmiş olmak ithamıyla tutukladı. Raymond'un çok küçük olan maiyyet efradı onu kurtarmaktan âciz kaldı. Raymond bir nöbetçi birliği tarafından götürülüp Tankred'e teslim edildi¹⁵.

¹⁵ Albertus Aquensis, VIII, 42, s. 582 vd. Yabancı Bernard 1101 eylülünde Tarsus kumandanı içi (bk. aşağıda s.). Radulphus Cadomensis (cxlv, s. 708) ve ona uygun olarak Cahen (ayn. esr., s. 232, n. 100)'in beyan ettiği gibi, Raymond'un, Albertus'un imâ ettiği gibi diğer haclılarla birlikte Süveydiye'de dîrğil, Tarsus'un limanı olan Longiniada'ya çıkmış olması muhtemeldir. Urfalı Mateos (clxxii, s. 242), Raymond'un "Sarouantavi" yani Toroslardaki Sarventikar'da hapsedildiğini yazar. Bu muhtemel görünmüyor.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANTAKYA'NIN NORMAN HÜKÜMDARLARI

“... Ve onların hepsi de imparatorun emrine aykırı davranıyorlar...”

Havârilere Tarihi XVII, 7

Bohemund'un yenilgisi ve esir düşmesi her ne kadar o zamanlar büyük bir şaşkınlık yaratmış idiyse de, frank hükümdarları için pek de telâfisi imkânsız sonuçlar doğurmuş sayılamazdı. Antakya'nın bir nâibe ihtiyacı vardı ve Tankred her halde dayısının yerini alacak adamdı. Kral Baudouin de bu suretle Filistin'deki en tehlikeli vassalinden kurtulmuş oluyordu. Tankred'e gelince, o da pek emin olmayan ve elini kolunu bağlayan bir mevki-den ayrılarak kendisine daha büyük bir etki alanı ve bağımsızlık vaadeden bir bölgeye atlamaktan memnun olmalıydı. Tankred Filistin'i 1101 martunda terketti ve sadece dayısı üç yıl içinde esaretten döndüğü ve Antakya'nın kendisine ihtiyacı kalmadığı takdirde Galilaca'nın kendisine geri verilmesi şartını koşmakla yetindi. Bu suretle Bohemund'un yakın bir gelecekte zindanından kurtulmaması gerek Baudouin ve gerekse Tankred'in menfaati icabı idi. Nitekim onun zındancıbaşı ile müzakerelere girişmek hususunda hiç bir girişimde bulunulmadı¹.

Tankred kusuru bulunmaz bir nâib oldu. Antakya Princepsi ünvanını almadı. Her ne kadar kendi adına sikke bastırıldı ise de, kötü bir grekçe ile kalemle alınan sikke yazısı onu sadece "Tanrının hizmetkârı" tesmiye etmekteydi. Tankred kendisine bazen de "Büyük Emîr" ünvanını vermektedir. İhtirası onu daha ileri gitmeye sevk etmiş olsaydı, Antakya'nın umumi efkârı onu her halde dizginlerdi. Normanlar Bohemund'u hâlâ reisleri addetmekte olup, Bohemund, esaretinden kısa bir müddet önce tayin etmiş ve hatırı için grek patrik Ioannes Oksites'i azleylemiş bulunduğu yeni patrik Valence'lı Bernhard'ın şahsında kendisine sadakatle bağlı bir dosta sahip bulunuyordu. Tankred, Bohemund'un izlemiş olduğu aynı siyaseti, yani içte hükümdarlığın idaresini kuvvetlendirmek ve kiliseyi lâtinleştirmek, dışta ise Bizans ve komşu müslüman hükümdarları hesabına kendi devletini geliştirmek politikasını takip ediyordu. Ancak onun ihtiraslı gayretleri daha ziyade yerel a-

¹ FulcheriusCarnotensis, I, vii, 1, s. 390-93; Albertus Aquensis, VII, 44-45, s. 537 vd.

Raymond'un ele geçirilmesi Tankred'e, Latakia'ya karşı olan teşebbüslerini yenilemek imkânını bahsetti. Tankred Raymond'u Antakya'da zindana atmıştı. Fakat patrik Bernhard ve Raymond'un haçlı arkadaşları onun bu muamelesine fena halde içerlemişlerdi. Onların talebi üzerine Tankred Raymond'u yeniden serbest bıraktı. Bununla beraber Raymond hürriyetini kazanmazdan önce, bir daha kuzey Suriye işlerine hiç bir suretle müdahale etmeyeceğine dair yemin etmek zorunda kalmıştı⁶. Serbest kaldıktan sonra Raymond, Tartus'a taarruz etmek üzere güneye doğru yöneldi. Latakia önünden geçerken, verdiği anda uyarak birliklerine ve zevcesine, şehri boşaltıp kendisine katılmaları emrini verdi. Bizans garnizonu bu suretle Provençe'li yardımcılarından yoksun kalmış oluyordu. Bundan sonra Tankred 1102 ilkbahar başlangıcında Latakia'ya karşı harekete geçti. Fakat şehrin surları kuvvetli olduğu gibi, garnizon iyi savaşıyor ve imparatorluk donanması da bunların ikmâl ve işlerini sağlıyordu. Kuşatma hemen hemen bir yıl sürdü; fakat 1103 yılının ilk haftalarında, bu arada Latakia ile Kıbrıs arasındaki bağlantıyı kesmek için cenevizli gemilerle ücret mukabilinde anlaşmış bulunan Tankred, bir hile ile garnizon efradını surların dışına çekmeye muvaffak oldu; burada onları baskına uğratarak esir etti. Şehir bunun üzerine teslim oldu⁷.

Bu türden girişimler imparator Aleksios'un hiç de hoşuna gitmemektedir. Antakya'dan grek patrik Ioannes Oksites'in sürülüp çıkarılması ve bundan sonra bütün yüksek ortodoks ruhanilerinin azlolunup yerlerine lâtinlerin getirileceği haberi onu zaten çok kızdırmış bulunuyordu. 1102 yılının başında imparator Aleksios, kral Baudouin'den bir mektup aldı. Kralın kulağına, 1101 yılı haçlı seferlerinde uğranılan başarısızlıkta Bizanslıların yardımlarının az olmasının rol oynamış olduğu şayiaları varmıştı ve kral şimdi bu mektubu ile imparatorudan, gelecekteki haçlı seferlerine bütün kuvvetiyle yardımcı olmasını rica etmekteydi. Mektup, 1101 yılında Ekkehard ile birlikte Filistin'e seyahat etmiş olup şimdi Kudüs'den dönmekte olan Manassé adında bir piskopos tarafından getirilmişti. Mektubun üslûbunun nazikâne ve samimi olduğu anlaşılmaktadır; mektupla birlikte hediyeler de gönderilmişti. Bu sebeptendir ki, Aleksios piskoposla açık kalple konuşup ona bütün şikâyetlerini söylemenin doğru olacağını zannetti. Fakat adamını iyi seçememişti. Piskopos iyi bir hristiyan olmaktan ziyade iyi bir lâtin idi ve greklere de hiç sempatisi yoktu. Manassé imparatorun talebiyle İtalya'ya doğru seyahatine devam etti ve papaya, imparatorun kendisine bütün söylediklerini nakletti. Ancak bunu o şekilde yaptı ki, papa Bizans'a fena halde kızmış oldu. Eğer Urbanus II. hâlâ hayatta bulunsaydı, bu, o kadar zararlı olmaya-

⁶ Albertus Aquensis (VIII, 42, s. 582 vd.) Raymond'un Suriye'de Akkâ kuzeyinde fütuhata girişmeyeceğine yemin ettiğini anlatmaktadır, fakat onun Antartus'a karşı taarruza geçmesine itiraz edilmediği cihetle, ettiği yemin muhtemelen Lâzikiye kuzeyindeki bölgeye münhasır kalmaktaydı.

⁷ Radulphus Cadogan, *Antakya ve Kıbrıs'ta Normanlar*, III, s. 36.

bilirdi; çünkü Urbanus uzakgörüşlü olup, doğu hristiyanları ile bozuşmak istemezdi. Onun halefi olan Paschalis II. ise daha küçük çapta, kısa görüşlü ve çabuk tesir altında kalan bir kimseydi. O, neticesini hiç düşünmeden zâten çok yayılmış olan, imparatorun bir düşman olduğu şeklindeki frank telâkkisini benimsedi. Bu suretle imparator Aleksios'a beklediği tarziye verilmiş oluyordu⁸.

Tankred bundan sonra Kudüs krallığının işlerine müdahaleyi denedi. 1101 yılında kral Baudouin patrik Daimbert (Dagobert)'i sürgüne göndermişti. Tankred derhal Daimbert'i Antakya'da gayet iyi bir şekilde karşılayarak Aziz Georgios kilisesini onun emrine verdi. Baudouin bundan bir kaç ay sonra Remle yanında müslümanlar tarafından yenilip kuzeydeki hristiyan hükümdarlardan yardım talep edince Tankred, Daimbert yeniden Kudüs'de patriklik makamına getirilmediği takdirde yardıma gelmeyi reddetti. Baudouin Tankred'in arzusunu kabul etti ve Tankred'in nüfuzu bu suretle artmış oldu. Ancak bu nüfuz ve itibar, Daimbert bir konsil tarafından mahkûm ve tekrar nefyedilince yeniden sarsıldı. Tankred her ne kadar Daimbert'i yeniden dostane bir şekilde misafir ettiyse de bir daha onun için kendisini ortaya atmadı⁹.

Tankred'in girişimleri Urfa'daki komşusu Baudouin du Bourg'un tam tasvibini kazanmamakta idi. Baudouin'in babası Rethel kontu Hugue I., Godfrois de Bouillon ve kral Baudouin I.'in halasının oğlu idi. Baudouin I. Urfa'da yerleşince Baudouin du Bourg Bohemund'un yanında kalmış ve iki hükümdar arasında irtibatı sağlamıştı. Bohemund esir düşünce, Baudouin, Urfa'dan Kudüs'e çağırılınca kadar, Antakya'nın idaresini o üzerine almıştı. Sonra kuzeni tarafından bağımsız olarak hüküm sürmek, fakat Kudüs'ün yüksek hâkimiyetini tanımak şartıyla Urfa kendisine iktâ edilmişti. Bu suretle konmuş olduğu mevki hiç de basit bir mevki değildi. Ülkesi hiç bir tabii sınıra malik olmayıp, mütemediyen baskına uğramak tehlikesi içinde yüzüyordu. Baudouin du Bourg ancak, önemli şehir ve kalelere garnizonlar yerleştirmek suretiyle hüküm sürebilirdi; fakat bunun için de güvенеbileceği adam ve arkadaşlara ihtiyacı vardı. Emrinde kendi milletten mensup çok kimse bulunmadığı için, yerli hristiyanlarla anlaşmış durumda olmayı fay-

⁸ Albertus Aquensis, VIII, 41, 47-48, s. 582, 584 vd. Albertus, Manasses'i "Barzenona" veya "Barcinona" piskoposu olarak göstermektedir ki, burası genellikle Barcelona şeklinde okunuyor (Chalandon, *Règne d'Alexis Comnène*, s. 237; Leib, *Rome, Kieu et Byzance*, s. 273 vd.; Norden, *Das Papsttum und Byzanz*, s. 70). Fakat bu sıradaki Barcelona piskoposu Berengar II. adında, yaşlı ve kilise bölgesini (dioecese) hiç terketmemiş olan bir kimseydi (Baudrillart, *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique: Barcelone* maddesi). Bahis konusu piskoposun italyan olması muhtemeldir, fakat onun piskoposluk mahallini tayin etmek mümkün değildir. onun şikâyetleri muhtemelen, Paschalis II.'in, bildirdiği gibi 1102 yılında Beneventum'da topladığı (*Annales Beneventani*, ad anno. 1102, *M.G.H., Ss., III*, s. 183) *synod*'da ortaya atılmıştır. Albertus Aquensis onun papa ile Beneventum'da bulunduğuunu yazmaktadır.

⁹ Bk. aşağıda s. 66.

dalı buluyordu. Urfa kontu sıfatıyla aldığı ilk tedbirlerden birisi, menşei itibariyle ermeni olmakla beraber ortodoks kiliseye mensup Malatya hâkimi ihtiyar Gabriyel'in Morphia adındaki en genç kızlarından birisi, yani bir yerli prenses ile evlenmek olmuştu. O aynı zamanda kendi içinde parçalanmış olan Gregoriyen kilisesinin de teveccühünü elde etmeye çalışmış ve bunda başarı da kazanmıştı. Bu kiliseye mensup büyük tarih yazarı Urfalı Mateos, eserinde onun şöhret düşkünlüğünü ve hasisliğini her ne kadar üzülmeye değer bulmakta ise de, sevimli karakterini ve özel hayatının lekesizliğini öğmektedir. Baudouin Ermenileri daha ziyade asker olarak işe yaradıkları için hoş tutuyordu; fakat o süryânî-yakubî teb'asına karşı da iyi davranmakta olup, kilise içindeki parçalanmayı bile durdurmaya muvaffak olmuştu. Kendisi hakkındaki yegâne haklı şikâyet mal-mülk düşkünlüğü idi. Paraya karşı doymak bilmeyen bir ihtiyaç hisseder ve ne yapıp yapıp onu ele geçirirdi. Bununla beraber onun eline para geçirmek metodları Baudouin I.'inkine nazaran daha yumuşak ve daha az zorbaca idi. Adamlarına borcu olduğunu ve bu borcu ödeyemediği takdirde sakalını kesmeye yemin ettiğini bildirmek suretiyle kayınpederinden 30 000 Byzantios altınını şantaj yoluyla koparmaya muvaffak oluşuna şövalyeleri bayılmışlardı. Grekler gibi Ermeniler de sakalın erkek şeref ve vekarının en belîğ delili olduğuna inanmakta olup, bir çok hacının tıraşlı suratlarından dehşete düşmüş idiler. Gabriyel, sakalsız bir damadın hiç şüphesiz bütün itibarını kaybedeceği kanaatinde idi; Baudouin'in adamları da bu komediye katılıp efendilerinin gerçekten böyle bir yemin etmiş olduğunu tasdik ve teyid edince, Gabriyel, böyle korkunç bir rezaletin (!) önüne geçmek için gerekli parayı vermekte müsaraat gösterdiği gibi, sakalını bir daha böyle yeminlere konu etmiyeceğine dair Baudouin'e and içirdi¹⁰.

Baudouin II. hâkimiyetinin daha ilk zamanlarında Mardin Arkuklularının bu taarruzunu önlemek mevkiinde kaldı. Artuklu emiri Sökman, Baudouin tarafından zaptedilip Foucher de Chartres'in kumandasına verilmiş bir müslüman şehri olan Serûc'a karşı bir sefer yapmıştı. Foucher'ye yardım için Baudouin süratle harekete geçti. Fakat vukubulan savaşta mağlûp edildiği gibi Foucher de maktul düştü. Şehir müslümanlar tarafından işgal olundu. Ancak Baudouin ordusunu tamamlamak için yeni birlikler hazırlamak üzere Antakya'ya koşarken, Serûc iç kalesi Urfa'nın lâtîn başpiskoposu Benedictus'un kumandasında müslümanlara karşı mukavemeti sürdürdü. Baudouin dönüşünde daha talihli oldu. Sökman büyük kayıplara uğratılarak şehirden çıkarıldı. Artukoğulları ile işbirliği yapmış olan Serûclular öldürüldü ve kurtarılmaları için ödenen paraların Baudouin'in kasasını doldurduğu bir çok da esir alındı¹¹.

¹⁰ Willermuş Tyrensis (X, 24, s. 437 vd., XI, 11, s. 469-72) Baudouin'in evlenmesi ve sakalı hikâyelerini anlatmaktadır. Urfalı Mateos (ccxxv, s. 296) ondan saygı ile, fakat sempatisiz olarak bahseder.

¹¹ Urfalı Mateos, ccxviii, s. 232 vd.; Nikanor Kalanisi, s. 30 vd.; de Azéma, s. 494.

Pek az sonra Baudouin, kuzeni Joscelin de Courtenay'in şahsında çok faydalı bir yardımcı kazandı. Joscelin'in annesi Baudouin'in teyzesiydi. Courtenay kontunun küçük ve varlıksız oğlu olup muhtemelen yurdlarında komşusu bulunan Nevers kontu ile birlikte doğruya gelmişti. Yanına geldiğinde Baudouin ona başkent ve karargâhı Turbessel (Tell Bâsir) olmak üzere ülkesinin Fırat'ın batısında kalan bütün arazisini ikta etti. Joscelin seçi ve elinden iş gelir bir dost olarak tebarüz etti; fakat sonraları sadakati hakkında şüpheler uyanacaktır¹².

Zamanla Tankred'in harisliğinin, Baudouin'in şüphe ve endişesini tahrik ettiği anlaşılıyor. Öyle ki, Baudouin, Bohemund'un Antakya'daki mevkiini tekrar elde etmesini arzulamaya başlamıştı. Patrik Bernhard ile birlikte, Bohemund'un serbest bırakılmasını sağlamak için, danışmendli emiri ile müzakerelere girişti. Bu gayretlere Tankred katılmıyordu. Danışmendli emirine Bohemund'un kendisine teslimi şartıyla imparator Aleksios tarafından 260 000 Byzantios gibi büyük bir meblâğ teklif olunmuştu ve bu teklif, eğer selçuklu sultanı bu işten haberdar olmasaydı, her halde kabul olunmuş bulunacaktı. Anadolu Türklerinin tanınmış ve meşrû metbûu sıfatıyla Kılıç Arslan, danışmendli emirinin elde edeceği her türlü fidyeyi necâtın yarısını talep ediyordu. Bu sebeple iki türk hükümdarı arasında çıkan anlaşmazlık her ne kadar imparatorun teklifinin derhal kabul edilmesini önlemiş idiyse de, yine de bunların ittifakını bozmak gibi hristiyanların işine yarayacak bir sonuç doğurmuştu. Bohemund bulunduğu mahbesde bu müzakereleri haber aldı. O hâlâ güzel ve gösterişli bir erkek olup emirin sarayında bulunan hanımların ilgisini çekmekteydi. Belki de bunların yardımı sayesinde danışmendli emirini, Selçukluların da müdahale edecekleri, imparatorla yapılacak ticaret yerine Suriye'deki Franklarla anlaşıp onlarla ittifak etmek imkânının daha tercihe şayan olduğuna iknâ etti. Emir bunun üzerine Bohemund'u 100 000 Byzantios mukabilinde serbest bırakmaya razı oldu¹³.

Bu müzakerelere devam olunduğu sırada danışmendli ordusu Malatya'ya taarruz etti. Malatya hâkimi Gabriyel her halde damadı Baudouin'den yardım talep etmiş olacaktı; fakat Boudouin, belki de tam da bu sırada emiri kızdırmak istemediği için olacak, hiç bir harekette bulunmadı. Gabriyel, or-

¹² Willermus Tyrensis, X, 24, s. 437.

¹³ Albertus Aquensis, IX, 33-36, s. 610-12; Ordericus Vitalis (X, 23, IV, s. 144) de Bohemund'un Danışmendli ailesine mensup prenseslerden birisi ile aşıkane ilişkilerinden bahsederken, *Miracula S. Leonardi* (Aa. Ss., Nov., III, s. 160-168, 179-82) onunla münasebette bulunan hanımın, emirin hristiyan karısı olduğunu söylemektedir. Urfalı Mateos (clxxviii, s. 252) Richard de Salerne'nin imparator Aleksios tarafından fidesi ödenerik kurtarıldığını yazıyor, fakat Richard, Bohemund'un serbest bırakılmasından önce Suriye'de bulunmaktaydı (*Miracula S. Leonardi*, s. 157). Radulphus Cadomensis, Baudouin'in hareket tarzının, onun Tankred'e karşı duyduğu nefretten doğduğunu bildirmektedir (cxlvi, s. 709). Selçuklularla Danışmendli hükümdarları arasındaki mücadele Ibn al-Kalânîsi (s. 59) tarafından hikâye ediliyor.

todoks inancı yüzünden kendi teb'ası tarafından sevilmemekte idi. Özellikle Süryâniler, onun bir zamanlar piskoposlarını ihanet suçu ile itham ederek öldürmüş olmasını hiç bir zaman affetmemişlerdi. Gabriyel'in başşehri Malatya Türkler tarafından zapt ve kendisi esir edildi. Fakat müstahkem kulelerinden birisi mukavemete devam ediyordu. Galipler Gabriyel'den bu kulede bulunanların teslim olmaları için emretmesini talep ettiler. Garnizon kendisine itaat etmeyince Gabriyel surun altında idam olundu¹⁴.

İşte burada, Malatya'da, Bohemund bir kaç ay sonra 1103 ilkbaharında Franklara teslim edildi. Kurtuluşu için ödenmesi gereken parayı Baudouin ve Bernhard, Küçük Ermenistan hükümdarı Kog Vasil'in ve Bohemund'un İtalya'daki yakınlarının yardımı ile temin etmişlerdi. Tankred'in bu işde hiç payı yoktu. Bohemund hiç vakit geçirmeden Antakya'ya giderek bütün eski hak ve selâhiyetlerine kavuştu; Tankred'e herkesin huzurunda alenen, yokluğu sırasında memleketi idare etmiş olmasından dolayı teşekkür etti. Fakat baş başa kaldıklarında dayı ile yeğen arasında tatsız anlaşmazlıklar çıktı. Çünkü Tankred, bizzat kendisinin zaptetmiş olduğu yerleri neden Bohemund'a teslim etmesi gerektiğini bir türlü anlayamıyordu. Umumi eskâr onu ister istemez boyun eğmeye zorladı; kendisi devletin arazisi içinde küçük bir parçanın iktâiyle gûya memnun edildi. Tankred aslında Kudüs kralı Baudouin I.'den Galilaea princepsliğinin geri verilmesini talep edebilirdi, fakat bunu zahmete değer bulmadı¹⁵.

Franklar Bohemund'un esaretten dönüşünü, komşularına karşı yaptıkları umumî bir taarruzla kutladılar. 1103 yazında Bohemund, Joscelin de Courtenay ile birlikte Haleb arazisine bir yağma akını yaptı. İki haçlı reisi Haleb'in kuzeyindeki Müslimiye kasabasını zaptederek bu delay müslümanlarından, Baudouin du Bourg ve patrik Bernhard'a Bohemund'u kurtarmak için borç vermiş olan Frankların paralarını geri vermek üzere kullandıkları, yüksek miktarda haraç aldılar¹⁶. Bundan sonra Bizanslılara döndüler. Aleksios bu sırada yazdığı bir yazı ile Bohemund'dan Kilikya şehirlerinin iade edilmesini talep etmiş bulunuyordu; şimdi ise bu şehirleri zorla geri almak üzere kumandani Butumites'i göndermişti. Ancak Butumites'in kuvvetleri pek güvenilecek gibi değildi. Butumites 1103 yazında Çukurova'ya girmekle beraber pek kısa bir zamanda göreceği vazifenin gücünü aştığını farkettti. Aynı zamanda da Frankların, imparatorun namına Thatul'un hüküm sürmekte olduğu Maraş'a, kuzeye doğru genişlemek istediklerini haber aldı. Bunun üzerine süratle bizzat Maraş'a giderek hiç olmazsa bu an için muhtemelen

¹⁴ Süryani Mikhail, III, s. 185-89.

¹⁵ Bk. yukarıda s. 26. Fulcherius Carnotensis (II, xxiii, s. 460) Tankred'in "kendisine lâıyk" bir şekilde mükâfatlandırıldığını kaydetmekte, fakat Radulphus Cadomensis (cxlviii, s. 709) onun sadece iki küçük şehre nâil olduğunu bildirmektedir.

¹⁶ Ibn al-Adim, s. 591; Ibn al-Aşir (s. 212) Bohemund'un baskı ve şantaj yolu ile Kınnesrin şehrinde pra aldığı ilâve etmektedir. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Maraş'ı ve Thatul'u kurtarmış oldu. Fakat bundan sonra İstanbul'a geri çağırıldı. Ertesi ilkbahar başlangıcında Bohemund ve Joscelin Maraş'a sefer ettiler. Thatul her hangi bir şey yapacak durumda değildi. Bizans ordusu çok uzaklardaydı; danışmendli Türkler şimdi Franklarla anlaşma halinde idiler. Thatul, kendisine İstanbul'a dönmek müsaadesini veren Joscelin'e Maraş'ı teslim ederken, Bohemund da Maraş'ın kuzeyinde bulunan Elbistan şehrini işgal etti¹⁷.

Bu suretle Franklar kendilerini Anadolu'dan gelecek hücumlara karşı emniyette hissettiler. Artık doğudaki müslümanlara dönebilirlerdi. 1104 martında Bohemund yeniden Halep meliki Rıdvan'ın arazisine girerek Antakya -Halep yolu üzerinde bulunan Basarfut şehrini aldı; fakat onun güneydeki Keferlata'ya karşı giriştiği teşebbüs, burada oturan Benû Ulaym kabilesinin mukavemeti sebebiyle akım kaldı. Joscelin bu arada Halep ile Fırat arasındaki irtibatı kesmiş bulunuyordu¹⁸. Ancak Suriye müslümanlarının İran ve Irak müslümanlarıyla bağlantılarının etkili bir şekilde kesilebilmesi için Urfa ile Fırat arasında, kuzey Elcezire'de bulunan büyük Harran müstahkem mevkiinin hristiyanlar tarafından işgal edilmesi gerekiyordu. Harran ellerinde bulunduğu takdirde Franklar, hatta Musul ve Elcezire üzerine bir sefer yapmayı bile düşünebilirlerdi. 1104 yılında durum müsait imiş gibi görünüyordu. 1103 yılı boyunca bütün doğu islâm dünyası, selçuklu sultanı Berkıaruk ve kardeşi Muhammed arasında çıkan mücadele yüzünden parçalanmıştı. 1104 ocak ayında bunlar aralarında anlaştılar. Sultan Berkıaruk Bağdad ve batı İran yaylasını muhafaza edecekti. Üçüncü kardeş olan Sencer, daha önce Horasan ve doğu İran'ı kendisine bağlamış idi; Muhammed'e gelince, buna da kuzey Irak ve Elcezire ile Diyarbekr ve bütün Suriye'nin yüksek hâkimiyeti verildi. Bu pek sağlam bir anlaşma değildi. Kardeşlerin her biri muahedeyi mümkün olduğu kadar çabuk ihlâl etmeyi arzuluyordu ve müttefik kazanmak amacıyla bütün türk ve arap hükümdarları yanında entrikalar çevirmektedir. Bizzat Elcezire'de, Frankların Antakya önünde bozguna uğratmış oldukları Musul atabegi Kürboğa'nın 1102 yılında ölmüş olması bir iç savaş doğurmuştu. Mardin'in artuklu hükümdarı Sökman, kendi tuttuğu adamını Kürboğa'nın yerine geçirememiş olup, selçuklu sultanı Muhammed'in tayin etmiş olduğu yeni atabeg Çökürmüş ile savaş halindediydi. Harran'a gelince, burası Melikşah'ın hizmetinde bulunmuş bir memlük, Karaca adlı bir türk kumandanının elinde idi. Ancak bu zatın sert ve zâlimane idaresi halkın isyan ederek iktidarı İsfahan'lı Muhammed adında bir kimseye devretmesi ile sonuçlanmıştı. Muhammed ise Karaca'nın adamlarından, sonunu hesaplamadan samimi arkadaşlık kurmuş olduğu Cavlı a-

¹⁷ Anna Komnena, XI, ix, 1-4, III, s. 40 vd.; Urfalı Mateos, clxxxvi, s. 257. Mateos Maraş'ın zağını yanlış olarak Harran savaşından sonraya vazeder. Radulphus Cadomensis, cxlviii-cl, s. 710-12.

¹⁸ İbn al-Adîm, s. 591 vd.; Zellersteën Anonim Vekayinâmesi, s. 239.

dında birisi tarafından öldürülmüştü. Fakat Harran, Urfa Franklarının, tarlaları tahrip edip ticaret hayatını sekteye uğratan yağma akınları altında büyük sıkıntı içinde bulunurken Cavlî'nin iktidarı da pek sağlam temellere dayanmamış gibi idi. Frankların artık daha da ileriye gümeyi düşündükleri belliydi¹⁹.

Gerek Mardin'deki Sökman, gerekse Musul'daki Çökürmüş endişeye düştüler. Müşterek tehlike onları, aralarındaki anlaşmazlığı bir tarafa bırakarak Urfa'ya karşı bir sefer için birleşmeye sevketti. Hücumu uğramadan taarruza geçmek gerekiyordu. 1104 mayıs ayı başında beraberce, Sökman hafif türkmen süvarilerinden müteşekkil oldukça kuvvetli bir birlik, Çökürmüş ise selçuklu Türklerinden, Kürt ve Araplardan derlenmiş daha küçükçe bir kıt'a başında bulundukları halde Urfa'ya yöneldiler. Baudouin du Bourg bunların merkez şehri Urfa'dan yüz kilometre kadar uzakta Re'sülayn'da toplandıklarını haber aldı. Joscelin ve Bohemund'u yardımına çağırarak, bizzat Harran üzerine saldırmak suretiyle Türklerin taarruzunu karşılamayı önerdi. Urfa'da pek az bir kuvvet bıraktıktan sonra küçük bir atlı birliği ve ermeni yayalarıyla Harran yoluna koyuldu. Urfa başpiskoposu Benedictus da ona refakat etmekteydi. Harran yakınında Joscelin ve bölgesi birlikleri, Bohemund kumandasındaki Antakya ordusu, Tankred, Antakya patriği Bernhard ve sabık Kudüs patriği Daimbert ile birleşti. Bütün frank ordusunun mevcudu hemen hemen üçbin kadar atlı ve bunun üç misli kadar da yayadan ibaret idi ve müstahkem mevkillerde kalan garnizonlar bir tarafa bırakılacak olursa, Frankların kuzey Suriye'deki bütün kuvvetlerini ihtiva ediyordu.

Müslüman hükümdarları bir az uzakta, kuzey doğuda, Urfa üzerine yürüyüş halindeyken hristiyan ordusu Harran önünde toplandı. Eğer Franklar kaleyi hücumla almaya teşebbüs etmiş olsalardı, Harran ellerine geçecekti. Fakat bunlar, sonradan kendilerinin kullanmak istedikleri istihkâmları tahrip etmek istemediler. Garnizonun korkudan teslim olacağını zannettiler. Bu tahminleri pek de temelsiz değildi. Şehirdeki müslümanlar zayıflar ve derhal müzakereye talip oldular. Bu anda ise Baudouin du Bourg ve Bohemund şehrin surlarına önce hangisinin sancağının çekileceği meselesinde kavgaya tutuştular. Bu suretle geçirilen vakit onların felâketine sebep oldu. Daha münakaşa yatıştırılmadan türk ordusu güneye dönmüş ve onların üzerine atılmış bulunuyordu.

Savaş, yüzyıllarca önce Crassus ve Roma legionlarının Partlar tarafından imha edilmiş olduğu antik Carrhae savaş alanının hemen yakınında, Belih

¹⁹ Harran seferinin genel bir muhasebesi için krş. Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 236 vd. Burada kaynaklara atıflar vardır. Nicholson, Tankred hakkındaki incelemesinde (s. 138-42) bu seferin genel bir fütuhât politikasının bir bölümü olmadığını, sadece müslüman tehdidine karşı bir hareket olduğunu ısrarla belirtmektedir. Ancak, ne olursa olsun, Harran hiç kuşkusuz Frankların savaş hedeflerinden birisi idi. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ırmağı kıyılarında cereyan etti. Frankların stratejisi, Urfa ordusunun sol kattan düşman ana kuvvetine taarruz etmesini, bu arada Antakya ordusunun birbuçuk kilometre kadar uzakta alçak bir tepe arkasında, tam zamanında müdahale etmek üzere hazır durumda saklanması öngörmektedir. Fakat müslümanlar da buna çok benzer bir plân izlemekteydiler. Türk ordusunun bir kısmı frank sol kanadına hücum ettikten sonra birdenbire geri dönüp kaçmaya başladı. Urfalılar zahmetsizce zafer kazandıklarını sanarak süratle bunları takibe giriştiler ve bu suretle sağ kanattaki arkadaşlarıyla irtibatlarını kaybettiler. Takip sırasında ırmağı da geçerek doğrudan doğruya ana müslüman ordusunun kendilerine hazırlamış olduğu pusuya düştüler. Bir çokları derhal kılıçtan geçirildi, bir kısmı da geri kaçmaya başladı. Karşıdaki küçük birliği püskürttükten sonra esas savaşa katılmak üzere bulunan Bohemund, sadece uzaktan büyük bir süratle kendisine doğru koşuşan ve acele ırmağı geçtikten sonra yeni türk birliklerinin hücumuna uğrayan kaçaklara rastlayabildi. Her şeyin kaybedildiğini anlayarak, pek az Urfalıyı kurtarıp süratle geri çekildi. Birbiri ile savaşan gruplar Harran surları altına geldiklerinde, Harran garnizonu bir çıkış hareketi yaparak büyük bir şevk ve gayretle kaçak Franklardan öldürebildikleri kadarını yokettiler. Bu arada müslüman takipçilerden bir çoğu da karışıklık içinde kılıçtan geçirildi. Antakya ordusu bu hengâmeden ağır kayıplara uğramadan kurtulabildi; fakat Urfa birlikleri hemen hemen hiç istisnasız esir edildi veya kılıçtan geçirildi. Antakya patriği Bernhard öylesine korkuya kapılmıştı ki, ortalıkta hiç kimse görülmediği halde, her hangi bir Türkün kendisini yakalayamaması için atının kuyruğunu kesip atmıştı.

Esarete düşenlerin başında Urfa başpiskoposu Benedictus bulunmaktaydı. Ancak o, ya hristiyanlıktan dönme muhafızının bir gözünü yumması veya hut da Antakyalıların mukabil taarruzu sırasında çabucak esaretten kurtuldu. Baudouin du Bourg ve Joscelin beraberce at üstünde kaçmakla beraber nehir yatağında yakalandılar ve esir edilerek Sökman'ın çadırına götürüldüler²⁰.

Bohemund ve Tankred, haklı olarak, Türklerin bundan sonra Urfa'ya taarruz etmelerinden korktukları cihetle, şehri müdafaa durumuna sokmak üzere derhal oraya koştular. Bir kere daha bir arkadaşının felâketi Tankred'in işine yaramış oluyordu. Urfa'da kalmış olan şövalyeler, başlarında başpiskopos olduğu halde ondan, Baudouin'in serbest bırakılmasına kadar idareyi üzerine almasını rica ettiler. Tankred bu ricayı seve seve kabul etti ve Bohemund, aynı şekilde dört yıl önce Kudüs kralı Baudouin I.'in yaptığı gibi,

²⁰ Albertus Aquensis, IX, 38-42, s. 614-16; Radulphus Cadomensis, cxlviii, s. 710 vd.; Fulcherius Carnotensis, II, xxvii, 1-13, s. 468-77; İbn al-Kalânîsî, s. 60 vd.; İbn al-Aşîr, s. 221-23; Sibî İbn al-Cavzî, s. 357; Urfalı Mateos, clxxxii, s. 254 vd.; Süryani Mikhail, III, s. 195; Anonim Süryani Vekayidmesi, s. 78-80. Savaşın tasvirleri bizatihten kendileri içinde yazıtlar ihtiva ediyorlar.

onun ülkesinden çekip gitmesini geniş bir nefes alarak memnuniyetle gördü. Tankred Urfa ordusunun kalıntısı ve Bohemund'un kendisine bırakabildiği kuvvetlerle Urfa'da kaldı. Bohemund'a gelince o, komşularının, Frankların uğradığı felâketi istismar etmeye başladıkları Antakya'ya döndü²¹.

Harran savaşı 1101 yılı haclı seferlerinin tamamlayıcı parçası idi. Bunlar Frankların yenilmezliği efsanesini silip süpürdüler. 1101 yılı mağlûbiyetleri, kuzey Suriye'nin, burada frank hâkimiyetini perçinlemek için gerekli takviyelerden yoksun kalacağı anlamını taşımaktaydı; Harran ise, uzaktan da olsa, Urfa kontluğunun sukuta mahkûm olduğu ve Haleb'in hiç bir zaman Frankların eline geçmeyeceği mânâsına geliyordu. Frankların islâmın üç ağırlık noktası olan Anadolu, Irak ve Suriye arasına sokmak ve bunların birliğini çatlatmak üzere orada tutmak istedikleri kama, yerine sağlamca oturamamıştı. Ve bu, sadece müslümanların ekmeklerine tereyağı sürmekle kalmayacaktı. Kızgın imparator İstanbul'da fırsat bekliyordu ve Frankların yedikleri darbeyi duymakla hiç de üzüntüye kapılmış değildi.

Bununla beraber felâketin sonuçları korkulduğu kadar fena olmadı. Sökman ile Çökürmüş arasındaki ittifak müşterek zaferden sonra sönüvermişti. Sökman'ın türkmen birlikleri daha çok sayıda csir elde etmiş, ganimetin arslan payını da pençesine geçirmişti. Çökürmüş ise bunu kıskanmıştı. Onun selçuklu birliği Sökman'ın çadırına saldırarak Baudouin'i kaçırdı. Türkmenler fena halde kızdılar. Ancak Sökman gerekli soğukkanlılığını kaybetmiyerek bunların, müttefiklerine mukabil saldırıya geçmelerini engelledi. Kıymetli esirini kaybetmiş olmayı sineye çekti; fakat askerlerine maktul Frankların elbiselerini giydirmek suretiyle yaptığı basit bir harp hilesi ile bir kaç küçük hristiyan sınır kalesini zaptettikten sonra Mardin'e geri çekildi ve savaşın müteakip safhasına katılmadı²². Çökürmüş mücadeleye devam etti. Önce kendisini Sökman'a karşı emniyete almak üzere Urfa'nın doğusundaki Şabahtan bölgesindeki frank kalelerini zaptetti, bundan sonra doğruca Urfa üzerine yürüdü. Frankların tereddüdü nasıl Harran'ın müslümanlarda kalmasını sağlamış idiyse, bu sefer de müslümanların tereddüdü Urfa'yı hristiyanlarda bıraktı. Tankred şehrin sur ve istihkâmlarını kuvvetlendirmeye vakit bulmuş ve yerli Ermenilerin sadakati ve savaşta gösterdikleri yararlıklar sayesinde Çökürmüş'ün ilk hücumuna mukavemet edebilecek duruma gelmişti. Fakat vaziyeti o kadar sıkışık idi ki, Bohemund'dan ısrarla yardım ricasında bulunmak zorunda kaldı. Bohemund'un her ne kadar bir sürü işi var idiyse de Urfa'nın maruz bulunduğu tehlikenin ön plânda mütalâası gerekmekteydi. Derhal yeğeninim imdadına koştu. Ancak yolların kötü durumu i-

²¹ Radulphus Cadomensis, cxlviii, s. 712; Albertus Aquensis, ayn. yer; Urfa'lı Mateos, clxxxix, s. 256.

²² İbn al-Aşîr, s. 221-23. Sökmen'in "Hristiyanların bizimle alay etmelerindense, ganimetimi kaybetmeyi tercih ederim" demiş olduğu rivayet edilir.

lerlemesine mâni oluyordu. İçine düştüğü ümitsizlik çukurunda Tankred, sabah karanlığında garnizonuna çıkış hareketi emri verdi. Yarı karanlıkta Tankred'in adamları, uyumakta ve kendilerini tamamiyle emniyette sanmakta olan Türkler'e baskın yaptılar. Ve Bohemund'un tam bu anda yetişmesi başarıyı tamamladı. Çökürmüş apar topar kaçmaya başlayarak ordugâhının bütün hazinelerini geride bıraktı. Harran'ın intikamı alınmış ve Urfa kurtulmuştu²³.

Tankred'in eline düşen esirler arasında, Emîr'in sarayına mensup çok asil bir selçuklu prensesi de bulunmaktaydı. Çökürmüş bu hanıma o derecede değer vermekteydi ki, derhal Franklara müracaat ederek onun için kurtuluş parası olarak 15000 Byzantios ödemeyi veya onu kont Baudouin ile trampa etmeyi önerdi. Bu teklif Kudüs'e kadar şuyû buldu; kral Baudouin derhal Bohemund'a bir mektup yazarak kontun hürriyetini kazanması için bu fırsatın kaçırılmamasını rica etti. Fakat Bohemund ve Tankred'in paraya ihtiyaçları vardı; diğer taraftan Tankred, Baudouin du Bourg geri gelir gelmez şimdiki yerinden uzaklaşacak ve dayısına yeniden yük olacaktı. Bunlar Kudüs kralına verdikleri cevapta, bu şekilde ve kolayca ve çabucak razı oldukları intibabının uyandırılmasının pek diplomatik olmayacağını, tereddüd gösterecek olurlarsa Çökürmüş'ün teklif ettiği miktarı yükselteceğini bildirdiler. Bu arada ise emîr ile para hususunda anlaştılar ve Baudouin esarete kaldı²⁴.

Arkadaşlarını feda ederek zenginleştikten sonra Bohemund ve Tankred kendilerini her taraftan sıkıştırmakta olan düşmanlarına döndüler. Çökürmüş Urfa'ya taarruz için yeni bir girişimde bulunmadı; Tankred ise şehrin surlarını yeniden tahkim edebildi. Bohemund'a gelince o derhal, arazisinin doğu kısımlarına taarruz etmiş bulunan Haleb meliki Rıdvan'ın karşısına çıkmak zorundaydı. Haziran ayında Artah'ın ermeni ahalisi, Antakya baskısından kurtulabilmenin büyük sevinci içinde şehirlerini müslümanlara teslim ettiler. Sınırdaki Maarrat Masrın ve Sermin şehirleri de onları örnek aldı; bu suretle anaşehirlerle bağlantısı kesilmiş olan Maarratunnu'man, el-Bâre ve Kefertâb şehirlerinin küçük frank garnizonları da Antakya'ya çekildiler. Bu arada melik Rıdvan frank arazisini Demirköprü'ye kadar tahrip etmişti. Uzakta kuzeyde Bohemund'un Elbistan'daki garnizonu, burada frank hükümdarlığına karşı Türklerle işbirliği eden nüfuzlu yerli Ermenileri hapse atmak suretiyle ancak tutunabilmekteydi. Eğer Dimaşk meliki Dukak 1104 haziran ayı sonunda vefat etmemiş olsaydı, Bohemund'un bütün devleti belki de çok büyük bir tehlikeye maruz kalacaktı. Şimdi ise Dukak'ın oğulları Börü ve İltaş arasında kopan veraset mücadelesi Rıdvan'ın bütün dikkatini bunların üzerine çekmiş bulunuyordu²⁵.

²³ Albertus Aquensis, IX, 43, s. 617 vd; İbn al-Aşîr, s. 223; İbn al-Kalânîsî, s. 69 vd.

²⁴ Albertus Aquensis, IX, 46, s. 619 vd.

²⁵ Radulphus Cadomensis, cxlvii, s. 712; İbn al-Adîm, s. 592 vd.; Sibî İbn al-Cavzî, s. 529; İbn al-Kalânîsî, s. 62-65. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://ranney.org>

Bohemund'un Rıdvan'ın taarruzunu karşılamak hususundaki zafı, onun Bizans işleriyle uğraşmasından münbaisti. İmparator Aleksios şimdi daha güneydeki frank devletleriyle iyi bir anlaşma havası içinde bulunuyordu. Toulouse kontu Raymond eskiden olduğu gibi şimdi de hâlâ onun samimi dostu idi. Aleksios ayrıca, Mısır'da esir tutulan bir çok asıl Frankın kurtuluş parasını ödemek suretiyle kral Baudouin'in de gönünü kazanmıştı. Gösterdiği cömerdlik akıllıca hesaplara dayanıyordu ve Bohemund ile Tankred'in Urfa kontu Baudouin'e karşı tutumlarıyla göze çarpan bir zıddiyet arz ediyordu; bu aynı zamanda Frankları, imparatorun Fatımiler yanında da nüfuz ve itibara sahip bulunduğu hususunda uyarmaktaydı. Bundan dolayıdır ki, Aleksios Antakya'ya karşı harekete geçince, Antakya hükümdarı arkadaşlarından yardım alamadı. Aleksios, Antakyalıların Çukurova'nın batısına elatmalarını önlemek için çukurova sahilinde Korykos ve Seleukia (Silifke)'yi tahkim etmişti. 1104 yazında, bir ceneviz korsan filosunu takip ederken Kıbrıs sularına kadar gelmiş bulunan ve imparatorun amirali Kantakuzenos'un emrinde olan bizans donanması, Bohemund'un durumundan faydalananarak Latakia'ya doğru yelken açar ve burada liman ile şehrin aşağı kısmını zaptederken, kumandan Monastras'ın emrinde bir bizans ordusu da bir güçlüğü maruz kalmadan Çukurova'nın doğu şehirleri olan Tarsus, Adana ve Mamistra (Misis)'i işgal etti. Bohemund etrafına toplayabildiği frank kuvvetleriyle, Latakia içkalesinin garnizonunu takviye etmek ve bu garnizonun kendisine emniyet etmediği kumandanını değiştirmek üzere süratle oraya koştu. Fakat deniz kuvvetine sahip bulunmadığı için Bizanslıları mevzilerinden çıkarıp atmak için hiçbir girişimde bulunmadı²⁶.

Sonbahar yaklaşırken Bohemund artık ümitsizlik uçurumunun ta kenarına vasıl olmuş bulunuyordu. Eylülde Antakya'da bütün vassallerinin iştirâk ettiği, Tankred'i davet eylediği bir istişare meclisi topladı. Toplantıda gayet açık olarak devleti her taraftan kuşatan tehlikeleri anlattı. Yegâne çözüm yolunun Avrupa'dan takviye almak olduğunu açıkladı. Bizzat Fransa'ya gidecek ve gerekli birlikleri sağlamak için bütün şahsî nüfuz ve itibarını ortaya atacaktı. Tankred, kendisine yakışır bir şekilde, vazifeyi kendi üzerine almayı teklif etti. Fakat dayısı, onun batıda yeterli derecede otoriteye sahip bulunmadığı cevabını verdi. Gerekli olan cihet onun nâib olarak Antakya'da kalması idi. Bohemund'un seyahati için gerekli hazırlıklar kısa sürede yapıldı. Sonbahar sonuna doğru Bohemund St. Symeon (Süveydiye)'de gemiye bindi ve mevcut bütün altın, gümüş, mücevher ve değerli eşya ile, ilk haçlı seferinin anonim ve Normanlar lehinde kaleme alınmış tarihi olan "*Gesta Francorum*"un birkaç kopyasını da beraberine aldı. Bohemund bu

²⁶ Anna Komnenë, *XI. yüzyılın İmparatorları*, Kitap 4, s. 91 - <https://rantey.org>

nüşhalara, imparatorun ona Antakya'yı vaatetmiş olduğunu telmih eden bir paragraf ilâve etmiştir²⁷.

Tankred bundan sonra Antakya'nın idaresini eline aldı ve aynı zamanda esaretten serbest bırakılır bırakılmaz Urfa'yı Baudouin'e iade edeceğine dair de and içti. Bu arada da, Urfa'nın Antakya'dan memnun edici bir şekilde idaresi mümkün olamayacağı için, kuzeni ve eniştesi Salerno kontu Richard'ı Fırat'ın öteki sahilindeki bölgeye kendi namına vekil tayin etti²⁸.

Bohemund 1105 yılı başında Apulia'da kendi arazisine vasil oldu. Eylül ayına kadar orada kalarak dokuz yıllık ayrılığından sonra onun şahsen meşgul olmasını gerektiren işlerle uğraştı ve doğudaki arkadaşlarına iltihak edecek olan norman birlikleri teşkil etti. Bundan sonra Roma'ya giderek papa Paschalis ile görüştü. Bohemund hassaten ısrarlı bir şekilde doğudaki lâtîn kilisesinin büyük düşmanının imparator Aleksios olduğunu papaya telkin ve izah etti. Daha önceden piskopos Manassé tarafından Aleksios'un aleyhine çevrilmiş olan Paschalis isteyerek bu görüşe katıldı. Bohemund Fransa'ya doğru seyahatine devam ederken, Bizans'a karşı kutsal savaşı vaazetmek direktifi ile papalık legatı Bruno onun yanına katılmış bulunuyordu. Bu, haçlı seferleri tarihinde bir dönüm noktasıydı. Doğu Roma imparatorluğunun kudretini kırmayı hedef edinmiş bulunan norman politikası, resmî haçlı seferi siyaseti haline gelmişti. Artık bundan sonra hristiyanlığın menfaatleri bütünüyle frank mâceraperestlerinin çıkarlarına feda edilecekti. Papa sonradan bu düşüncesizce davranışına üzülecekti; ama olan bir kere olmuştu. Batı şövalyelerinin ve milletlerinin imparatorun gururuna karşı duydukları alınganlık, onun zenginliğine karşı hissettikleri kıskançlık ve kendilerinin anlayamadıkları bir ibadet şekline sahip hristiyanlara karşı güvensizlik kilise tarafından resmen onaylanmakta, haklı görülmekteydi. Bundan sonra artık, papa fikrini değiştirmiş bile olsa, Bizans'a karşı yapılacak her türlü düşmanlık bunlara mübâh görünecekti. Diğer taraftan Bizanslılar da en çok korktukları şeyin gerçekleştiğini görüyorlardı. Başında papanın bulunduğu haçlı seferi şu halde hristiyanlığın kurtarılması için girişilmiş bir hareket değildi; düşüncesiz batı emperyalizminin âleti idi. Bohemund ile papa Paschalis arasındaki bu meş'ûm anlaşma, doğu ve batı kiliselerinin birbirinden ayrılmasını ger-

²⁷ Anna Komnena (XI, xii, 1-3, III, s. 50 vd.) onun farkına varılmadan gemiye binebilmek için kendisini ölü gibi göstermiş olduğunu kaydediyor; Albertus Aquisensis, IX, 47, s. 620; Fulcherius Carnotensis, II, xxix, 1, s. 482 vd.; Radulphus Cadomensis, ciii, ciiii, s. 712-14; Ibn al-Kalânîsî, s. 62-65; Urfalı Mateos, clxxxii, s. 255 vd. *Gesta*'ya yapılan ilâveler hakkında bk. Krey, *Eine vernachlässigte Stelle in der Gesta, The Crusades and other Historical Essays, presented to D.C. Munro*. Bohemund'un İtalya'ya muvasalatı *Annales Barones* (s. 155)'de kaydedilmiştir.

²⁸ Urfalı Mateos, clxxxix, s. 260; Süryani Mihail, III, s. 195; İbr. al-Aşîr, s. 262 vd. Tankred bundan sonra vesikalarda kendisini "Tancredus Dux et Princeps Antiochenus" olarak zikrettirmiştir (Röhricht, *Regesta*, s. 11). İlk nâiblik devresi vesikalarında ise o, arazi adı verilmeden, sadece "Princeps" olarak kaydedilmiştir (Röhricht, ayn. yer). Tankred, önceden olduğu gibi, şimdi de Galilaea (Cellle) bölgesinin ismen hükümdarı, *princeps* idi.

çekleştirmek hususunda kardinal Umberto ile patrik Mikhail Kerullarios arasındaki bütün münazaalardan daha büyük bir rol oynamıştır.

Bohemund Fransa'da iyi karşılandı. Zamanının bir kısmını, krallığında istediği gibi savaş birlikleri teşkil etmesine müsaade eden kral Philippe'in sarayında geçirdi. Gayretli bir haçlı nâibesi olarak temayüz eden kontes Adele de Blois'nın kudretli ve istekli desteğine nâil oldu. Adele onu, 1106 paskalyasında Normandie'de kabul edip projesini gerçekleştirmesi hususunda yardım vaadeden kardeşi İngiltere kralı Henry I. ile tanıştırmakla yetinmedi; aynı zamanda onun kral Philippe'in kızı, Champagne kontundan boşanmış olan kontes Constance ile izdivacını da sağladı. Evlenme töreni 1106 ilkbaharı sonlarında yapıldı. Aynı sıralarda kral Philippe, Bertrada de Montfort ile gayrı meşrû münasebetinden doğmuş olan en küçük kızı Cécile'in dest-i izdivacını da Tankred'e bahşetmeye rızâdâde olmuştu. Constance hiç bir zaman doğuya gidemedi. Evlilik ve dulluk yıllarını İtalya'da geçirdi. Buna mukabil Caecilie aynı yılın sonunda Antakya'ya giden bir gemiye bindi. Bu kralî bağlantılar norman hükümdarlarının şeref ve itibarlarını artırdı²⁹.

Bohemund 1106 yılı sonlarına kadar Fransa'da kaldı; sonra Apulia'ya döndü. Burada hiç bir dolambaçlı yola sapmadan doğrudan doğruya Bizans imparatorluğuna bir taarruzla başlayacak olan yeni bir haçlı seferi hazırladı. Antakya'nın Tankred idaresinde, doğrudan doğruya varlığını tehdit eden hiç bir tehlikeye maruz bulunmadığı haberiyle memnun ve mesrur, pek de acele etmiyordu. 9 ekim 1107'de ordusu, imparatorluğun Epiros kıyısında bulunan Avlona'da karaya çıktı. Dört gün sonra, Normanların çoktan beri göz attıkları ve çeyrek yüzyıl önce kısa bir süre için ellerine geçirmiş bulundukları, Balkan yarımadasının anahtarı büyük Dyrrhakhion (Draç) kalesinin önündeydi. Fakat gereken tedbirleri almak için Aleksios da zaman bulmuştu. Dyrrhakhion'u kurtarmak uğruna güney-doğu sınırını fedaya hazır. Bu sebeple selçuklu sultanı Kılıç Arslan ile sulh yaparak ondan ücretli askerler temin etmişti. Bohemund, kalenin hucumla zaptedemeyeceği kadar müstahkem bulunduğunu ve garnizonu tarafından çok şiddetle savunulduğunu görmek zorunda kaldı ve kuşatmaya başladı. Fakat Bizans'la bundan önceki savaşlarında da olduğu gibi bu sefer de donanmasızlığı o-

²⁹ Ordericus Vitalis, XI, IV, s. 210-13; Suger, *Vita Ludovici*, s. 29 vd.; *Chronicon S. Maxentii*, s. 423; *Chronicon Vindocinense*, s. 161 vd.; Willermus Tyrensis, XI, 1, s. 450; Ana Komnena, XII, 1, I, III, s. 53. Luchoire (*Louis VII le Gros*, s. 22)'e göre Constance ile Bohemund arasındaki izdivaç 1106 nisan veya mayıs ayında akdedilmişti. Caecilie muhtemelen bu tarihten sonra doğuya hareket etmiştir. Bu sebeple onun doğu muhtemelen 1106 yılının daha sonraki aylarında icra edilmiştir. Urfa'lı Mateos (clxxxii, s. 260) Bohemund'un, Stephan Pol adını verdiği bir kimsenin zevcesi olan zengin bir hanımla evlenmeye mecbur edildiği kanaatindedir (Görünüşe göre Urfa'lı Mateos, Hugue de Champagne', Bohemund'un dostu olan haçlı reisi Hugue de St.-Pol ile karıştırmaktadır). Ona göre bu hanım Bohemund'u, kendisi ile evlenmeye razı oluncaya kadar mevkutfutmuştu. Halbuki Bohemund doğuya dönmeyi tercih ediyordu.

nu mahvetti. Bizans donanması derhal onun İtalya ile bağlantısını kesmiş ve sahili abluka altına almıştı. Bundan sonra ilkbahar başlangıcında esas bizans ordusu onu kuşattı. Yaz ilerledikçe Normanlar dizanteri, malarya ve açlık yüzünden perişan olurlarken, Aleksios da onların maneviyatını bir sürü harp hilesiyle, yalan haberler yayarak, reislerine sahte mektuplar göndererek bozmaktaydı. Kızı Anna babasının bu savaş hilelerinden sevgi ve hayranlıkla uzun uzun bahsetmektedir. Eylül ayında Bohemund mağlup olduğunu anladı ve imparatora teslim oldu. Bu Bizans için görülmemiş, fevkalâde bir zaferdi; çünkü Bohemund bu sıralarda hristiyanlık âleminin en ünlü savaşçısıydı. Vücut itibarıyla imparatora tepeden bakan ve fakat mütevazı bir ricacı sıfatıyla onun önüne çıkarak emirlerine boyun eğen bu müthiş kahramanın arzettiği manzara, imparatorluğun mağlup edilemez haşmeti için unutulmaz bir delil, bir işaret olmuştur.

Aleksios Bohemund'u Devol ırmağı vâdisinin başında bulunan karargâhında kabul etti. Nâzik, fakat soğuk idi. Bohemund'un imzalaması gereken barış anlaşmasını hiç vakit geçirmeden burnuna dayadı. Bohemund önce tereddüd eder gibi oldu; fakat Anna Komnene'nin kocası olan ve kayınpederine refakat etmekte bulunan Nikephoros Bryennios, onu, yapacak başka bir şey olmadığı hususunda ikna etti.

Barış vesikasının metni bize aynen Anna Komnene'nin eserinde intikal etmiştir. Bohemund önce, imparatora verdiği yemini tutmamış olduğundan dolayı duyduğu pişmanlığı ifade etmeye zorlanmıştı. Bundan sonra o en ciddi bir şekilde, kendisinin bundan sonra imparatorun ve onun veliahdi Ioannes Porphyrogennetos'un vassalı olacağına ve bütün adamlarına bu hususta yemin ettireceğine and içiyordu. Her hangi bir yanlış anlamayı önlemek için metinde efendi için lâtince "*vassus*" terimi kullanılmıştı ve bir vassalın bütün yükümlülükleri tek tek sayılmıştı. Bohemund Antakya *princeps*'i olarak kalacak ve burasını imparatorun yüksek hakimiyetinde idare edecekti. Arazisi bizatihi Antakya, burasının limanı olan Süveydiye, Maraş'a kadar kuzey doğuda bir arazi şeridi ve Halep hükümdarı ile diğer müslüman Suriye devletlerinden zaptedebileceği topraklardan ibaret olacaktı; Çukurova şehirleri ve Latakia civarındaki bütün arazi ise doğrudan doğruya imparatorun hâkimiyetine geri verilecekti. Rupen sülalesinin arazisine de dokunulmayacaktı. Nihayet anlaşmaya bir ilâve daha eklenmişti ki, bunda Bohemund'un arazisine dahil bütün şehirler liste halinde kayıtlıydı. Bu hâkimiyet sahası içinde Bohemund devlete ait bütün yetkilere sahip bulunacaktı. Ancak lâtin patriği uzaklaştırılacak ve yerine ortodoks bir patrik geçilecekti. Tankred veya Bohemund'un adamlarından her hangi bir başkası bu anlaşmanın gereklerini yerine getirmekten imtina ettiği takdirde, Bohemund özel bir maddeye göre onu itaate zorlamak mecburiyetindeydi³⁰.

³⁰ Anna Komnena, XII, iv, 1-3, viii, 1-ix, XIII, ii, 1-xii, 28, III, s. 64 vd., 77-85, 91-139. Bk. Chalandon, *op. cit.*, s. 139-140.

Devol anlaşması, Aleksios'un şimdi haçlı sorununu çözmek için neler düşündüğünü açıkladığı için ilgi çekicidir. O, lâtin usulünde vassallik bağlarıyla kendisine tâbi kaldığı ve Bizans'ın kilise yoluyla ve dolayısıyla üstünlüğünü muhafaza ettiği takdirde sınır topraklarını ve hatta Antakya'yı bile bir lâtin reisinin muhtar idaresine terketmeye hazırdı. Daha da fazlası; Aleksios kendisini bütün doğu hristiyanlarının durumundan sorumlu hissediyor ve hatta pek itaatkâr olmayan ermeni Ruben hâncedanına mensup vassallarının bile haklarını korumaya çalışıyordu. Bu anlaşma vesikası bir kâğıt parçası olarak kaldı. Fakat bir daha doğuda görünmeye cesaret edemeyen Bohemund'u, bitirdi, mahvetti. Bohemund, gururu kırılmış, şerefi zedelenmiş olarak Apulia'daki topraklarına çekildi ve orada 1111 yılında, önemsiz yerli bir italyan küçük hükümdarı olarak öldü gitti. Arkasında onun Antakya üzerindeki haklarını tevarüs eden, Fransa'daki izdivacından doğan iki küçük oğlu kaldı. Bohemund şeci bir asker, soğuk kanlı, savaş hilesi bol bir kumandan ve adamları ve vassalleri gözünde bir kahramandı. Şahsiyeti, birinci haçlı seferinde bulunan bütün arkadaşlarını gölgede bırakmıştı. Fakat düşüncesiz ihtirasının ölçsüzlüğü onu yere vurmuştu. Haçlıların, doğu hristiyanlığının yüksek burcunu yıkıp tahrip edebilecekleri zaman henüz gelmemişti³¹.

Aleksios'un da pekâlâ farkında olduğu gibi Devol anlaşmasının geçerliliği Tankred'in işbirliği etmesine bağlıydı. Dayısının doğu işlerinde devre dışı bırakılmış olmasına pek de üzülmemiş olan Tankred ise, imparatorun vassali olmak hususunda hiç de istekli değildi. Onun ihtirası her ne kadar Bohemund'un ki gibi pek yükseklerle müteveccih değildiyse de, güçlü ve bağımsız bir hükümdarlık kurmayı gaye edinmiş bulunuyordu. Bunu gerçekleştirmesi için ise şartlar pek ümit verici değildi. Bohemund ona sadece pek az insan bırakmış, bütün paraları ise beraberinde götürmüştü. Tankred buna rağmen hücumu geçmeyi kararlaştırdı. Antakya'nın zengin tüccarlarından cebri istikrazda bulununca kasaları yeniden doldu ve bu da ona yerliler arasında ücretle asker almak imkânını sağladı. Bundan başka Urfa, Tell Bâsir ve Antakya bölgesinde yerlerinden ayrılmalarında büyük sakınca bulunmayan bütün şövalyeleri yanına çağırdı. 1105 ilkbaharında Artah'ı geri almak üzere sefere çıktı. Haleb meliki Rıdvan, Benü Ammâr'a güneydeki Franklara karşı mücadelesinde yardıma gitmek üzere hazırlıklarda bulunmuştu. Fakat Tankred'in ilerlediği haberi üzerine Artah'ı savunmak üzere o tarafa döndü. İki ordu 20 nisanda Artah'ın yakınında, Tizin köyü yanında, kayalık ve düz bir sahrada karşılaştılar. Türk birliklerinin sayısından endişeye düşen Tankred Rıdvan ile müzakereye talip oldu. Eğer süvari kuvvetinin ko-

³¹ Bohemund'un ölüm tarihi muhtelif vakayazarlarca farklı olarak verilmiştir. Ancak Rey (*Histoire des Princes d'Antioche*, s. 334) ve Hagenmeyer (*Chronologie*, s. 298) bunları tartışarak her ikisi de 1111 (Rey tarafından istişhad olunan *Nécrologie de l'Abbaye de Molesme*'ye göre 6 mart) yılını kabul ederler.

mutanı olan Sabar kendisini vakit geçirmeden taarruza tahrik ve teşvik etmemiş olsaydı Rıdvan bu teklifi kabul edecekti. Arazinin durumu, Türklerle alışık oldukları taktiklerini uygulamak hususunda engel oldu. Atlı kuvvetlerinin ilk hücumunu Frankların püskürtmesinden sonra Türkler, düşmanı yerinden çıkarıp arkalarından gelmeye tahrik etmek için geri çekildiler; fakat ikinci bir süvari taarruzu yapmak üzere yeniden toplanamadılar ve bu arada müslüman yaya kuvveti frank şövalyeleri tarafından kılıçtan geçirildi. Plânları boşa çıkınca Türkler paniğe kapıldılar. Rıdvan ve muhafızları dolu dizgin Haleb'e kaçarken, türk atlılarının çoğunluğu da onları takip etti. Geride kalan ağır teçhizatlı atlılar ile yayalar savaş meydanında Franklar tarafından boğazlandı.

Bu zafer Tankred'e bir evvelki yıl içinde kaybedilmiş olan bütün araziyi geri almak imkânını verdi. Artah selçuklu garnizonu tarafından boşaltıldı ve Tankred'in birlikleri kaçanları Haleb surları önüne kadar kovaladılar. Burada korkudan şehri terketmiş bulunan sivil ahalinin çoğunu soyup soğana çevirdiler. Rıdvan barış ricasında bulundu. Âsırmak vâdisindeki bütün arazisini terke ve Tankred'e muntazaman haraç ödemeye hazır olduğunu bildirdi. 1105 yılı sonuna doğru Tankred'in hâkimiyeti yeniden derinliğine güneye, el-Bâre ve Maarratünnuman'a kadar uzamış bulunuyordu³².

1106 şubatında Efâmiye (Apamea) emiri olup Franklara pek de düşman bir düşüncede olmayan Halef b. Mülâib, Halebli bazı dindar kişiler tarafından öldürüldü. Katiller bundan sonra şehir içinde baş müttetikleri olup idareyi eline almış bulunan Ebülfeth ile anlaşmazlığa düşüp Rıdvan'dan yardım istediler. Efâmiye Ermenileri tarafından davet edilen Tankred, durumu bir müdahale için müsait buldu. Güneye doğru sefer ederek şehri kuşatmaya başladı. Fakat Ebülfeth duruma yeniden hâkim olmuş ve Şeyzer ve Hama emirleri yardım vaadinde bulunmuşlardı. Tankred üç haftalık bir kuşatmadan sonra, Bizanslılar tarafından onsekiz aydan beri abluka altında tutulan ve açıktan büyük ızdırıp çeken Latakia garnizonuna yardıma koşmak bahanesiyle geri çekilmek zorunda kaldı. Latakia garnizonuna yiyecek maddeleri sağlayıp bunlara teslim ettikten sonra da Antakya'ya döndü. Bundan bir kaç ay sonra, babasının uğradığı akıbetten kurtulmuş olan Musbih b. Halef b. Mülâib yüz kadar maiyyeti ile Antakya'ya gelerek Tankred'i Efâmiye'ye yeniden saldırmaya tahrik etti. Musbih'in yardımı ile Tankred şehri yeniden kuşattı ve şehre her türlü giriş ve çıkışı önlemek üzere surların etrafına çepe çevre bir hendek kazdırdı. Civar emirlerden hiç birisi Ebülfeth'e yardıma gelmedi. Bir kaç hafta sonra, 14 eylül 1106'da müslümanlar hayatları bağışlanmak şartıyla teslim oldular. Tankred bu şartı kabul ederek şehre girdi ve Musbih'in gönlünü yapmak üzere Ebülfeth ile üç arkadaşını i-

³² Radulphus Cadomensis, cliv, s. 714 vd.; Albertus Aquensis, IX, 47, s. 620 vd.; İbn al-Adîm, s. 593; İbn al-Kalânîsî, s. 69 vd.; İbn al-Aşîr, s. 227 vd.

dam ettirdi. Efâmiye'nin diğer itibarlı kimseleri Antakya'ya götürüldüler ve Rıdvan'ın kurtuluş paralarını ödemesine kadar orada kaldılar. Efâmiye'ye frank bir vali tayin olundu; Musbih ise civardaki bir çiftlik ile tatmin edildi³³. Bundan kısa bir süre sonra Franklar Kefertâb'ı yeniden işgal ettiler. Burası, kısa zaman içinde Şeyzer müslümanlarının umacısı haline gelen Theophilus adında bir şövalyenin emrine verildi³⁴.

Doğu ve güneydeki sınırlarını bu şekilde emniyete aldıktan sonra Tankred yeniden en nefret ettiği düşmanına, yani Bizanslılara dönebilirdi. 1107 yazında, Bohemund'un Avrupa eyaletlerine taarruzundan hemen önce, Aleksios, bu daha ciddi tehlikeyi önleyebilmek için Suriye sınırındaki birliklerinden bir kısmını çekmek zorunda kalmıştı. Kantakuzenos birliklerinden bir çoğıyle Latakia'dan, Monastras Çukurova'dan geri çağırılmış ve Çukurova, ermeni Lampron hükümdarı Oşin'in idaresine bırakılmıştı. 1108 kışında veya belki de 1109 yılı başında, Bohemund'un Epiros'da mağlup ve rezil olmasından hemen sonra, Tankred Çukurova'ya saldırdı. Bu sefer imparator seçtiği adamın şahsında yanılmıştı. Oşin çok asil bir aileye mensup olup gençliğinde şecaat ve cesareti ile şöhet kazanmıştı; fakat şimdi tatlı hayata alışmış ve tenbelleşmişti. Çukurova'nın anahtarı, Ceyhan kenarındaki Misis kalesi idi. Tankred'in kuvvetleri karadan, Amanos dağları üzerinden ve su yolundan da nehir yukarısına doğru şehri kuşatmak üzere ilerleyince Oşin bunları durdurmak için hiç bir teşebbüste bulunmadı. Misis kısa bir kuşatmadan sonra düştü; Tankred bunu izleyen aylarda, batı Çukurova her ne kadar imparatorun elinde kalmışsa da, hâkimiyetini Adana ve Tarsus'a kadar uzatmış ve yaymış görünmektedir. Oşin'e gelince o, Toroslardaki kendi arazisine çekildi³⁵.

Latakia geri alınmıştı. O vakte kadar Normanlar deniz gücüne mâlik olmadıklarından bir şey yapamamışlardı. Şimdi ise bizans donanması ta uzaklarda, Adriyatik denizindeydi ve Tankred Pisa'lı bir filonun yardımını temin edebilmişti. Pisa'nın bu yardım için talep ettiği ücret Antakya'da bir sokak, Latakia'da bir kilise ve büyük bir depo ile bir mahalle idi. Latakia'da Kantakuzenos'un halefi olan Petzeas mukavemet edemedi. Latakia niha yet 1108 ilkbaharında Antakya hükümdarlığına ilhak olundu. Ertesi yıl içinde Tankred, Benû Ammâr'ın çözülmekte olan devletinden Cebele, Bulunyas ve Markab kalesini koparmak suretiyle hâkimiyetini daha da güneye yaymış oldu³⁶.

³³ İbn al-Kālānisi, ayn. yer; *Zettersteen Anonim Vekayinamesi*, s. 240; İbn al-Adīm, s. 694; İbn al-Aşir, s. 233; Albertus Aqvensis, X, 17-23, s. 639-42. Albertus "Botherus" tesmiye ettiği Abu'l-Fath'ın emri öldürdüğünü bildirir.

³⁴ Usāma, nşr. Hitti, s. 157; İbn al-Kālānisi, s. 73; İbn al-Adīm, s. 594 vd.

³⁵ Anna Komnena, XII, 11, 1-7, III, s. 56-59; Willermus Tyrensis, X, 23, s. 635 vd. (Tankred'in Pisa'lılarla anlaşması bakımından ayrıca bk. Röhrich, *Regesta*, s. 11 ve Muratori, *Antiquitates Italicae*, II, s. 905 vd.).

³⁶ Dal Borgo, *Diplomata Pisana*, s. 85-94. Krş. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant*, I, s. 145 vd.

Bu suretle, Bohemund'un imparatora teslim olup bir imza ile bağımsızlığından vazgeçtiği sırada Tankred kudretinin doruğuna tırmanmıştı ve imparatorluk emirlerine itaati hiç de aklına getirmiyordu. Hâkimiyeti Toroslardan Elcezire'ye ve orta Suriye'ye kadar uzanmıştı. Sadece nâiblik sıfatı bulunmasına rağmen Antakya ve Urfa'nın hükümdarı idi; fakat bütün itibarını yitirmiş olan Bohemund günlerini İtalya'da geçirmekteydi ve bir daha doğuya dönmiyecekti. Baudouin du Bourg'a gelince, o da türk esaretinde çürümekteydi ve Tankred onun kurtarılması için elbette hiç bir gayret sarfetmiyecekti. Haleb meliki pratik anlamda onun bir vassaliydi ve civar emîrlerinden hiç birisi ona taarruz etmeyi hatırına bile getiremezdi. Tankred bundan başka İstanbul'daki imparatora da başarı ile meydan okumuştı. Dayısından kendisine intikal eden yükümlülükleri hatırlatmak üzere imparatorun elçileri Antakya'ya geldiklerinde Tankred onları mağrurane bir tavırla kovmuştu. Kendisinin, hiç bir imparatorun mukavemet edemiyeceği bir dev, büyük Asurî hükümdarı Ninus olduğunu söylemişti³⁷.

Fakat küstahlığın, ukalâlığın sınırları vardır. Bütün parlak meziyetlerine rağmen Tankred sevilmeyen ve kendisine güvenilmeyen bir şahsiyetti. Ona haddini bildirenler nihayet yine kendi haçlı arkadaşları oldu.

³⁷ Anna Komnena, XIV, II, 3-5, III, s. 147 vd.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOULOUSE VE TRABLUS

“Lübnan’ın harikaları... sana gelecek...”

İşiyâ, LX, 13

1096 yılında ilk hacı seferine çıkan bütün reisler içinde Toulouse kontu Ray:nond en zengin ve ünlüsü idi; öyle ki, bir çok kimse, onun bütün hacı hareketinin reisliğine tayin olunacağını sanmışlardı. Beş yıl sonra ise o, haclılar arasında itibarı en az olanlardan birisi haline düşmüştü. Bu kötü durumundan en ziyade sorumlu olan da kendisiydi. Aslında arkadaşlarının çoğundan daha aç gözlü ve haris değildi ama, anlamsız gurur ve cakası kusurlarını daha belirgin bir şekilde gözler önüne seriyordu. İmparator Aleksios’a karşı güttüğü dürüst sadakat siyaseti, gerçek bir namus ve şeref duygusuna ve devlet adamlarına yakışan bir uzakgörörlüğe dayanmakla beraber, diğer hacı arkadaşlarına sinsi bir hilekârlık olarak görünmekte ve imparator onu kabiliyetsiz bir dosttan başka bir şey addetmediği cihetle, kendisine ancak pek az yarar sağlamakta idi. Adamları onun dindarlığına hürmet duyuyordu ama, Raymond maiyyetine tam anlamıyla hâkim değildi. Bunlar Kudüs üzerine yürüyüş sırasında, birinci hacı seferinde, istek ve taleplerini ona zorla kabul ettirmişlerdi; ve 1101 yılında uğranılan felâketler onun bir savaş seferini idare hususunda ne kadar az kabiliyeti olduğunu belli etmişti. En utanılacak duruma düştüğü an ise, genç arkadaşı Tankred tarafından esir muamelesi gördüğü an idi. Her ne kadar Tankred’in ona davranış tarzı umumî eskârı kızdırmış ve misafirlik ve şeref kaidelerine aykırı düşmüş idiyse de, Raymond hürriyetini ancak yazılı olarak kuzey Suriye’ye ait bütün haklarından feragat etmek ve bu suretle ayrıca, imparator ile arasındaki anlaşmanın temellerini yıkmış olmak yolu ile elde edebilmişti ¹. Fakat Raymond, verdiği kararlarda ısrarla ısrar meziyetine sahip bulunmaktaydı. Doğuda kalmaya yemin etmişti. Yeminini yerine getirmek ve geç de kalmış olsa kendisine bağımsız bir hükümdarlık kurmak hususundaki kararı kesindi.

Suriye’de, eğer haclıların doğudaki kuruluşları ayakta tutulmak gerekiyorsa, hristiyanlar tarafından zaptı gerekli bir bölge daha vardı. Müslüman emîrliklerinden müteşekkil bir koridor, Antakya ve Urfa Franklarını Kudüs’deki kardeşlerinden ayırmaktaydı. Bu emîrliklerin en önemlisi, Trablus’daki

¹ Bk. yukarıda s. 28.

Benû Ammâr emirliği idi. Bu ailenin reisi olan kadı Fahrülmülk Ebû Ali barışsever bir adamdı. Sadece küçük bir orduya sahip olduğu halde zengin bir araziye hükmediyordu. Bütün komşularına karşı izlediği, tenakuzlarla dolu olmakla beraber mahirane bir uzlaştırma ve teskin etme siyaseti sayesinde bağımsızlığını ayakta tutuyor ve başka hiç bir çare kalmayacak olursa el-Mina yarımadası üzerinde bulunan müstahkem başşehirinin kuvvetli surlarına güveniyordu. Franklara karşı, bunlar ne zaman kendi arazisine yaklaşmışlarsa, daima dostane davranmıştı. Birinci haçlı seferi ordularına iase maddeleri sağlamış ve haçlı reisleri kendisine ait olan Arka şehrini kuşattıklarında mukavemet etmemişti. Baudouin de Boulogne'a, krallık tacını giymek üzere Kudüs'e yaptığı tehlike dolu sefer esnasında faydalı yardımlarda bulunmuştu. Fakat haçlılar gözden kaybolur olmaz da, sessiz sadasız, onların işgal etmiş oldukları Tartus ve Maraclea şehirlerini alivermişti. Bu suretle artık Latakia ve Cebele'den fatımi himayesinde bulunan Beyrut bölgesine kadar bütün sahil yolunu kontrol eder olmuştu².

Kuzey Suriye'den Filistin'e giden yegâne diğer yol Âsırmak vâdisi boyunca Munkızilerin şehri Şeyzer, Rıdvan'a tabi Hama ve Rıdvan'ın üvey babası Cenâhüdevle'nin hüküm sürdüğü Hims yanından geçmekteydi. Yol bura da ikiye ayrılıyordu. Raymond'un birinci haçlı seferi esnasında takip etmiş olduğu yol Bukayye ovası üzerinden Trablus'a ve sahile varmakta; diğeri doğruca devam ederek Dimaşk melikliğinin himayesindeki Baalbek yanından Ürdün ırmağının kaynadığı bölgeye ulaşmakta idi.

İhtirashı hedefleri hiç bir zaman mütevazî olmak hasletini taşımamış olan Raymond, merkezi Frankların La Chamelle tesmiye ettikleri Hims olmak üzere hem sahil yoluna, hem de Âsırmak'a hâkim olacak bir hükümdarlık kurmak gayesindeydi. Fakat ilk hedefini, her halde kendisine yardım edebilecek cenevizli gemilerin burada bulunması sebebiyle, kıyı şehirleri teşkil etmekteydiler. Tankred tarafından serbest bırakıldıktan sonra, 1101 yılının son günlerinde, 1101 haçlı seferinden canlarını kurtarmış olan haçlı reisleri, Etienne de Blois, Aquitania dükü meşhur *troubadour* Guillaume, Bavyera dükü Welf ve bunların hac seyahatlerini Kudüs'de tamamlamak isteyen arkadaşları ile birlikte Antakya'dan yola çıktı. Latakia'da karısı ve birlikleri de kendisine katıldıktan sonra Raymond bunlarla birlikte Tartus'a karşı ilerledi. Kendisine yardım edeceğini hesapladığı ceneviz filosu, o şehre vardığı sırada sahilde demir atmış vaziyetteydi. Bu çifte tehdit karşısında şehir valisi pek az mukavemet gösterdi. Şubat ortalarına doğru Raymond, seyahat arkadaşlarıyla birlikte Tartus'a girdi ve arkadaşları, şehrin ona ait olması hususunda hiç bir itirazda bulunmadılar. Bunlar Raymond'un bir az sonra kendileriyle beraber yürüyüşe devam edip onlara Kudüs'e kadar refakat e-

² Bk. yukarıda s. 10 ve Sobernheim, *Ibn Ammar* maddesi, *Encyclopadia of Islam*. Dukak'ın oğlu Börü, Cebele'yi mahallî şeyhden teslim almış, fakat Fhrülmülk tarafından mevkiinden atılmıştı.

deceğini sanıyorlardı. Fakat Raymond buna yanaşmayınca kızdılar ve tarih yazarı Fulcherius Carnotensis'in bildirdiğine göre, ona bol bol küfür ettiler. Raymond ise Tartus'u hâkimiyet bölgesinin çekirdeği haline getirmeyi kurmuştu. Nihayet diğerleri ondan ayrılıp güneye doğru çekip gittiler³.

Raymond plânlarını gizli tutmamıştı. Bu sebeple müslüman dünyası endişeye düştü. Fahrülmülk, Hıms emrini ve Dimaşk meliki Dukak'ı uyarmak üzere elçiler çıkardı. Ancak Raymond Trablus'un surları önünde görüldüğünde, ordusunun üçyüz kişiden pek az fazla olduğu anlaşıldı. Müslümanlar bu ânın onu imha etmek için tam zamanı olduğunu sandılar. Dukak süratle ikibin atlı hazırladığı gibi, Cenâhüddевle de ikibin atlı topladı ve Benû Ammâr'ın bütün ordusu da bir araya getirildi. Bu suretle şehrin önündeki ova da müslüman birlikleri Raymond'a karşı birleşip cephe aldıkları zaman, onun hemen hemen yirmi misli kuvvette idiler.

Raymond'un harekâtı haçlı kronistleri tarafından sadece pek az, pek tafsilsiz olarak belirtilmektedir. Cereyan eden bu misli az görülür savaştan arap tarih yazarı İbnülesir vasıtasıyla haberdar olmaktayız. Raymond adamlarından yüz kişiyi Dimâşklılara, diğer yüzünü Benû Ammâr kuvvetlerine, ellisini Hımslılara karşı ta'biye etmiş, geri kalan elli kişiyi kendisine muhafız kuvveti olarak ayırmıştı. Taarruzu Hıms birlikleri açtılar, fakat başarıya ulaşamayınca birden bire paniğe kapıldılar. Panik Dimâşk birliklerine de sirayet etti. Diğer düşmanlarının kaçtığını görüp Raymond bütün ordusunu Trabluslular üzerine döndürdüğü sırada bu sonuncular oldukça başarılı bir şekilde savaşıyorlardı; fakat bütün Raymond birliklerinin anı sadmesi bunlara da çok geldi ve Trabluslular da geri dönerek kaçmaya başladılar. Bunun üzerine frank atlıları savaş meydanına rüzgâr gibi dalarak kaçamayan bütün müslümanları öldürdüler. Arap müverrihi, dindaşlarından yedibin kişinin kaybedildiğini tahmin etmektedir.

Bu zafer sadece Raymond'un itibarını iade etmekle kalmadı; aynı zamanda Lübnan hâkimiyetinin devam edeceğine bir garanti oldu. Müslümanlar bir daha hiç bir zaman ona karşı taarruza geçmeye cür'et etmediler. Ancak Raymond'un kuvvetleri de el-Mina yarımadası üzerindeki büyük ve kuvvetli istihkamları ile bizzat Trablus'a hücum etmeye yeterli değildi. Fahrülmülk'den ağır bir haraç ve atlar aldıktan sonra Raymond bundan sonraki seferini plânlamak üzere Tartus'a döndü⁴.

Raymond müteakip ayları Tartus civarında kuvvetle yerleşmek gayretleri içinde geçirip 1103 ilkbaharında Bukayye'yi zaptetmek üzere yola çıktı. Eğer Trablus abluka altına alınacak ve Âsırmak istikametinde ilerlenecek i-

³ Fulcherius Carnotensis, II, xvii, 1-2, s. 433-35; Albertus Aquensis, VIII, 43, s. 583; Caffaro (*Liberatio*, s. 69) ceneviz filosofunun yardım ettiğini bildirmektedir.

⁴ İbn al-Aşîr, s. 211 vd; Sibî ibn al-Cavzî (s. 525) Caffaro (*Liberatio*, s. 69) gibi savaş yerini Antartus dışına vazeder; Radulphus Cadomensis, cxlv, s. 707.

diyse bu adının atılması zorunluydu. Vâdinin kuzey-doğu girişindeki Tuban kalesini baskınla almak girişimi başarılı olmadı. Bununla beraber cesaret ve ümidini kırmadan bütün ovaya hâkim bulunan ve 1099 yılında yanındaki birliklerin bir hafta müddetle işgal etmiş oldukları muazzam bir kale olan Kal'atülhisn'ı kuşatmaya başladı. Bütün bu kaleler, bunları hiç bir suretle kaybetmemesi gereken Hıms emîri Cenâhüddevle'ye ait bulunuyorlardı. Cenâhüddevle bunları kurtarmak üzere bir ordu topladı. Ancak kendisine nusrat ve zafer ihsan etmesi için Allah'a yalvardığı Hıms camiinden çıkarken üç bâtunî fedaisi tarafından şehid edildi. Cenâhüddevle'nin ölümü şehirde karışıklıklara sebep oldu. Raymond derhal Kal'atülhisn kuşatmasını bırakıp bu kargaşalıklardan istifade gayesiyle doğuya doğru yöneldi. Umumi eskâr Cenâhüddevle'nin katlini melik Rıdvan'ın omuzlarına yüklemekteydi; çünkü Rıdvan, üç yıl önce Franklara karşı Antakya önünde bulunduğu sırada onun kendisine arkadan ettiği taarruzu hiç bir zaman affetmemişti. Ancak Rıdvan'ın annesi olan, Cenâhüddevle'nin dul kalan zevcesi, Raymond'un yaklaşmasından dehşete düşerek, şehri Rıdvan'a teklif etmek üzere Haleb'e elçiler gönderdi. Cenâhüddevle'nin adamları ise hanımı bu hususta desteklemeyip, onun yerine kendilerini kurtarmak üzere Dimaşk meliki Dukak'ı davet ettiler. Dukak bizzat, yanında atabeg Tuğtekin olduğu halde süratle günden gelip idareyi eline aldı ve burasını Tuğtekin'in idaresine bıraktı. Raymond onunla mücadele edecek durumda değildi; bu yüzden sahile çekildi⁵.

Raymond Tartus'a döndüğünde, kırk gemiden müteşekkil bir ceneviz filosunun Latakia'ya gelmiş olduğunu haber aldı. Derhal bu filoyu, Trablus'a karşı taarruzunda kendisine yardım etmek üzere para ile kendisine bağladı. Taarruz başarısızlığa uğradı. Bunun üzerine müttelikler güneye doğru yönelerek Cebayl (Gibelet, antik Byblos) limanını zaptettiler. Cenevizler şehrin üçte biri ile mükâfatlandırıldılar⁶. Fakat Raymond Trablus'u zaptetmek kararında sebat ediyordu. 1103 yılının son ayında karargâhını şehrin varoşlarında kurarak içeriye doğru beş kilometre uzakta bir tepe üzerine büyük bir kule inşa etmeye başladı. Kısa bir süre önce, Bizanslılara yaranmak için Tankred'i Latakia'yı işgalden alkoymuştu. Buna bir mukabele olarak Bizanslılar ona Kıbrıs'dan inşa malzemesi ve taşçı ustaları gönderdiler. 1104 ilkbaharında kulenin inşası ikmal olunmuş ve Raymond buraya geçmiş bulunuyordu. Buraya Hacılar Tepesi adını vermişti; fakat Araplarca burası Kal'at Sancil (St. Gilles kalesi) olarak şöhrat kazanmıştır⁷.

⁵ İbn al-Aşîr, s. 213. Onun tarihlemesi vâzih değildir. İbn al-Adîm, s. 590 vd.

⁶ Albertus Aquensis, IX, 26, s. 605 vd.; Caffaro, *Liberatio*, s. 71.

⁷ Anna Komnena, XI, VIII, 5, III, s. 389; Albertus Aquensis, IX, 32, s. 510; Caffaro, *Liberatio*, s. 70; Radulphus Cadomensis, cxlv, s. 707; Willermus Tyrensis, X, 17, s. 441; İbn al-Aşîr, s. 217 vd.; Abū'l-Mahâsin, s. 275.

Trablus artık devamlı kuşatma halinde bulunuyordu; ama bir şey yapılamamaktaydı. Raymond her ne kadar kara cihetinden giriş çıkışa hâkim idiyse de, emrinde daimî olarak deniz kuvveti yoktu. Biriktirmiş oldukları büyük servet sayesinde Benû Ammâr hâlâ muhteşem bir ticaret filosunu ellerinde bulunduruyor ve güneydeki mısır limanlarından şehre her türlü ihtiyaç maddesi ithal edebiliyorlardı. Bununla beraber Raymond'un kulesi bağımsızlıklarını tehdit ediyordu. Yaz nihayetine doğru bir huruç hareketi yaparak şehrin varoşlarını kulenin duvarlarına kadar yaktılar. Bizzat Raymond üzerine çöken alev almış bir çatı parçası altında kalarak yaralandı. Müteakip ilkbahar başlangıcında Fahrülmülk hristiyanlarla, şehrin varoşlarını onlara terkeden bir ateşkes anlaşması yapmak mevkiinde kaldı. Müzakereler tamamlanmıştı ki, yarım yıl önce aldığı yanık yaraları bir türlü kapanmamış olan Raymond ölüm derecesinde hastalandı. Raymond 28 şubat 1105'de Hacılar Tepesi'nde öldü. Son yıllardaki kahramanca mâceraları eski şöretini ona tamamiyle iade etmiş idiler. Raymond'un, kutsal savaşın güçlüklerini, vatanının bütün rahatlık ve refahına tercih eden büyük bir hristiyan şövalyesi sıfatıyla matemi tutuldu⁸.

Onun hakkında ileri sürülen bu medhiyeler gerçekten yerindeydi. Çünkü Raymond, şimdi doğuya yerleşmiş olup kendi memleketlerinde pek de boruları ötmeyen haclı arkadaşlarının aksine, Avrupa'da zengin bir mirasa sahipti. Bir daha ülkesine dönmemeye yemin etmiş olmasına rağmen, Avrupa'daki arazisinin idaresi üzerinde bir tür kontrole yine de sahip bulunuyordu. Ölümü gerek Toulouse'da ve gerekse Lübnan'da onun mirası problemini yüzeye çıkardı. Raymond Toulouse'u büyük oğlu Bertrand'ın hâkimiyetine bırakmıştı. Fakat kontluk arazisi üzerinde Bertrand'ın veraset hakkı, muhtemelen onun gayrı meşrû doğmuş olması dolayısıyla, şüpheli addolunmaktaydı. Raymond'un kontes Elvira'dan doğan çocuklarının hepsi, ancak bir kaç ay önce Hacılar Tepesi'nde dünyaya gelmiş bulunan Alfonso-Jourdain adlı küçük bir bebeğin istisnası ile, daha önce ölmüşlerdi. Kundaktaki bu bebeğin Lübnan'daki sallantılı ve güvenilir olmaktan uzak bir askerî devletin idaresini ele almasının imkânsızlığı gayet açık bir keyfiyetti. Diğer taraftan bu çocuğun varlığı Toulouse'da malûm bile değildi. Doğuda Raymond'un askerleri, muhtemelen Raymond'un son arzusuna uygun olarak onun kuzeni ve Cerdagne kontu Guillaume-Jourdain'i onun halefi olarak seçerlerken, Bertrand da babasının Avrupa'daki emlakını idareye devam etti. Büyük annesi Raymond'un teyzesi olan Guillaume Jourdain kısa bir süre önce doğuya gelmişti. Bu zat kendisini küçük kuzeninin nâibi addederek, doğudaki arazi-

⁸ Albertus Aquensis, IX, 32, s. 510; Caffaro, *Liberatio*, s. 72; Bartolf de Nangis, I, xvii, s. 539; Willermus Tyrensis, XI, 2, s. 452; İbn al-Aşîr (s. 230) onun kazadan on gün sonra öldüğünü bildiriyor. Willermus, Raymond'dan "*Bonae memoriae*" ve "*vir religiosus et timens Deum, vir per omnia commendabilis*" olarak söz etmektedir.

den her hangi bir ünvan almak istemedi. Buna rağmen gerek Guillaume Jourdain ve gerekse, Bertrand, Alfonso-Jourdain yaşadığı sürece kendilerini hâ kimiyetlerinde emniyette hissedemeyeceklerdi⁹.

Guillaume Jourdain Trablus'un ablukasını şiddetlendirmek ve Bizans ile ittifakta devam etmek suretiyle sefeinin siyesetini devam ettirdi. İmparatorun talebi üzerine Kıbrıs valisi Eumathios Philokales, imparator namına tâbiyetini kabul etmek ve buna mukabil kıymetli hediyeler takdim etmek üzere ona bir elçi gönderdi. Guillaume Jourdain'in bu hususta gösterdiği uysallık, Trablus önündeki Frankların Kıbrıs'dan muntazaman ikmâl malzemesi almalarını ve bizans askerlerinin arada sırada şehrin ablukasına yardım etmesini sağladı. Yiyecek maddeleri şimdi bol bol frank ordugâhına akarken, Trablus aç kalma tehlikesine düşmüş oluyordu. Kara yolundan şehre iâşe maddesi gelemiyordu. Fâtımî limanlarından ve hatta Tankred'in bölgelerinden gelen gemiler her ne kadar ablukayı yarmakta iseler de sayıca çok olan ahaliye yetecek kadar gıda maddesi getiremiyorlardı. Yiyecek fiyatları inanılmaz derecede yüksekti; beşyüz gram hurma bir altuna gidiyordu. Her hangi bir yol bulup kaçabilenler hicret ettiler. Surlar içinde, Fahrülmülk'ün, özel vergilerle ödediği beslenme maddelerini askerlere ve hastalara dağıtmak suretiyle yumuşatmaya çalıştığı korkunç bir sefalet ve hastalık hüküm sürüyordu. Şehrin nüfuzlu bazı kimseleri frank ordugâhına kaçtılar; bunlardan ikisi şehre hâlâ yiyecek maddesi sokulan gizli yol ve patikaları Franklara ifşâ ettiler. Fahrülmülk bu hâinlerin kendisine teslimi için Guillaume-Jourdain'e muazzam meblâğlar teklif etti. Kont bunların teslimini reddedtikten sonra bu hâinler hristiyan ordugâhında ölü olarak bulundular¹⁰.

Fahrülmülk yardım için kime başvuracağını bilmiyordu. Fatımilere müra-caat etse, onlar devletin kendilerine katılmasını talep edeceklerdi. Dukak'ın ölümünden sonra Dimaşk idaresini üzerine almış ve bizzat Guillaume-Jourdain ile bitip tükenmeyen bir savaş halinde yaşamakta bulunan Hıms emiri Tuğtekin'in onun tabii müttefiki olması gerekirdi; ama Kadı her hangi

⁹ Albertus Aquensis, IX, 50, s. 123 vd. Vaissette (*Histoire de Languedoc*, nşr. Molinier, IV, s. 195-99)'e göre Bertrand, Raymond'un, Provence markisinin kızı olan ilk zevcesinden doğmuştu. Bu izdivac sonradan iki taraf arasındaki çok yakın kan akrabalığı sebebiyle feshedilmişti. Ancak bu türden nikâh fesihleri, bundan doğan çocukların her hâlû kârda gayri meşrû sayılmalarıyla sonuçlanmamaktaydı. Bununla beraber Raymond'un Elvira (nesebi belli değildir) ile evlenmesinden doğmuş olan çocuklarıyla birlikte doğuya doğru yola çıkarken Bertrand'ı Toulouse'da kendisinin vârisi addetmiş olduğu ve fakat Bertrand'ın veraset iddiasının, hiç şüphesiz olarak meşrû olan Alfonso-Jourdain'e nazaran, Toulouse'da daha az geçerli sayıldığı açık bir keyfiyettir. Alfonso-Jourdain'in sonradan Trablus üzerindeki hak iddialarının da Bertrand'ın torunu olan Raymond II.'u oldukça tedirgin etmiş olduğu da malûmdur. William of Malmesbury (II, 9, s. 456) -ki her zaman güvene layık değildir- Bertrand'ın Raymond'un bir metresinden doğmuş oğlu olduğunu bildirir. Tasviri devrin muâsırı olan Caffaro onu gayri meşrû evlât olarak tanımlamaktadır.

¹⁰ Anna Komnena, XI, viii, 5, III, s. 389; İbn al-Aşîr (s. 236) şehrin Lâzikiye'deki Rumlarca bol bol iâşe edildiğini bildiriyor.

bir sebepten onunla dargındı. Daha uzakta bulunan müttefikler ona daha emniyetli görünmekteydiler. Bu sebeple 1105 yılında Mardin'e, Artuk oğullarından Sökman'a, kendisine muhakkak surette yardımda bulunması için haber gönderdi. Sökman, Suriye sahil bölgesinde yeniden boy göstermenin aleyhinde değildi. Büyük bir ordu ile çöl içinden yola koyuldu; fakat Tedmür (Palmyra)'e vardığında birdenbire öldü ve maiyyetinde bulunan kumandanlar, ona halef olacak kimse üzerinde kavgaya tutuşmak için süratle Elcezire'ye geri döndüler¹¹. Zenginliği ve siyaseti sayesinde Fahrülmülk, her tarafı kaplayan sefalet ortasında, 1106 ve 1107 yıllarında Trablus'da tutunabildi. Tuğtekin ile araları düzeldi ve Tuğtekin'in 1105 yılında Refenîyc'yi geri aldığı sırada yapmış olduğu gibi, Frankların ilgisini başka tarafa çekmek manevraları ona yardımcı oldular¹². Fakat Franklar artık Lübnan kıyılarında kuvvetle yuvalanmış bulunmaktaydılar ve komşu müslüman devletlerinden hiç birisi onları buradan atmaya hazır veya muktedir değildi. 1108 ilkbaharında Fahrülmülk içine düşmüş bulunduğu büyük ycis ve ümitsizlik içinde, mensup olduğu dinin en büyük reisi olan Bagdad halifesi ile devrin en kudretli hükümdarı, selçuklu sultanı Muhammed'den, şahsen kendilerinin yanına giderek yardım istemçe karar verdi.

Trablus idaresini kuzeni Ebulmenâkib b. Ammâr'a emanet edip askerlerinin altı aylık ücretlerini de peşin ödedikten sonra mart ayında Trablus'dan yola çıktı. Tuğtekin'i maksadından haberdar etmiş olduğu gibi, Guillaume Jourdain'den de, Franklar tarafından işgal altında tutulan topraklardan geçmek müsaadesi almış gibi görünmektedir. Yanına beşyüz kişilik bir muhafız kuvveti ve sultan için kıymetli hediyeler almıştı. Dimaşk'a vardığında Tuğtekin tarafından hatura gelebilecek bütün hürmet gösterileriyle karşılandığı gibi, ne olur ne olmaz düşüncesiyle şchrin surları dışında karargâh kurmuş olmasına rağmen, nüfuzlu Şam emîrleri onu hediyelere garkettiler. Seyahatine devam ederken Tuğtekin'in oğlu Tâcülmülk Börü de onun maiyyetine katıldı. Bagdad'a yaklaştıkça kendisine gösterilen itibar da arttı. Sultan, Fırat'ı geçmesi için şahsına mahsus saltanat kayığını gönderdi. Fahrülmülk genellikle sadece sultanın mübarek vücudunun temas ettiği şilteler üstünde nehri geçti. Hiç bir zaman 'Kadı' dan başka bir ünvan taşımamış olmasına rağmen Bagdad'a bağımsız hükümdarlar için yapılması mutad olan merasim ile dahil oldu. Halife ve Sultan kendisine kardeşçe bir dostluk gösterecek, din için yaptığı fedakârlıkları ögdüler. Fakat söylediklerine göre, ona gerekli yardımı yapmazdan önce Bagdad yakınında bir-iki ufak sorunun çözümlenmesi gerekmekteydi. Meselâ Musul emîri Cavlî'nin daha itaatkâr bir hale getirilmesi gerekiyordu. Fahrülmülk, sultan Muhammed'in aslında bu işlere müdahale etmek istemediğini anladı. Sultanın sarayında, lüks içinde

¹¹ İbn al-Aşîr, s. 226 vd.

¹² İbn al-Kâlaînişî, s. 60; İbn al-Aşîr, s. 230.

ve fakat hiç bir meyve vermeyen bir ikametden sonra, artık her hangi bir yurdu kalmamış olduğunu tesbit etmek üzere, dönüş yolculuğuna başladı¹³.

Ebulmenâkib ve Trablus'un eşrafı da realist kimselerdi. Bunlar kendilerine islâm devletleri içinde yalnızca, hâlâ bir bakımdan denizlere hâkim bulunan Fâtımilerin yardım edilecek durumda olduğunu anlamışlardı. Bunlar vezir el-Efdal'den, şehri teslim alacak bir vali göndermesini talep ettiler. El-Efdal bu vazifeye Şerefüddeve'yi tayin etti. Bu zat 1108 yazında Trablus ahalisi için gemiler dolusu buğday ile beraber Trablus'a ulaştı. İdareyi eline almakta hiç bir güçlükle karşılaşmadı. Fahrülmülk'ün bütün tarafdarları tutuklanarak deniz yolundan Mısır'a gönderildiler. Fahrülmülk olup bitenleri haber aldığı zaman dönüş seyahatinde Dimaşk'a varmış bulunuyordu. Tartus'un kuzeyindeki Cebele hâlâ kendisine tâbi bulunduğu için oraya yöneldi. Fakat onun Cebele hâkimiyeti de pek az sürdü. 1109 mayısında Antakya nâibi Tankred üstün kuvvetlerle şehir önünde görüldü. Şehri Tankred'in vassali olarak muhafaza edeceğine dair bir anlaşma üzerine Fahrülmülk derhal teslim oldu. Fakat Tankred sözünü tutmadı. Fahrülmülk çekip gitmeye zorlandı ve başkaca fena bir muameleye uğramadan Dimaşk'a gitti. Hayatının mütebaki kısmını orada Tuğtekin'in misafiri olarak geçirdi¹⁴.

Fahrülmülk Trablus'u kaybetmiş idiyse de, burasını ne Mısırlılar ellerinde tutabildiler, ne de Guillaume-Jourdain eline geçirebildi. Toulouse baronları Raymond'un ölümünden sonra, sadece zaten on yıldan beri onun tarafından idare edildikleri ve Raymond'un meşrû bir oğlunun varlığından haberdar olmadıkları için Bertrand'ın ona halef olmasına razı olmuşlardı. Küçük Alfonso-Jourdain'in mevcudiyetinden haber alır almaz doğuya elçiler göndererek, Alfonso'nun meşrû mirasını eline almasını talep ettiler. Kontes Elvira'yı, oğlu için doğudaki sallantılı hâkimiyet yerine güney Fransa'nın zengin ve verimli topraklarını tercih etmiş olmasından dolayı muaheze etmeye imkân yoktur. Kontes oğlu ile birlikte 1108 yılı içinde yola çıkarak Toulouse'ya vasil oldu¹⁵.

Onun gelişi, Bertrand'ın, kendi istikbali hakkında düşünüp kararlar almasını zorunlu kıldı. Pek muhtemeldir ki, Bertrand'ın, babasının Avrupa'daki arazisi üzerinde belki de mevcut haklarının tamamından feragat etmesi ve Alfonso-Jourdain'in de Toulouse'da ondan büsbütün kurtulabilmek için Lübnan'da tevarüs ettiği hâkimiyeti ona devreylemesi şeklinde bir aile anlaşması yapılmış olsun. Bertrand 1108 yazında doğuya doğru yola çıktı. Müstakbel devletini, Trablus'u da zaptederek tamamlamaya kararlı bulunuyordu. Muhtemelen Guillaume-Jourdain'in çıkarabileceği bazı güçlükleri de

¹³ İbn al-Ğalânî, s. 83-86; İbn al-Aşîr, s. 255-57.

¹⁴ İbn al-Ğalânî, s. 86-90; İbn al-Aşîr, s. 274; Sibî ibn al-Cavzî, s. 536.

¹⁵ Bk. yukarıda s. 50.

göze almıştı. Gayesine ulaşabilmek için 4000 kişilik bir atlı ve yaya kuvveti ile, Provence limanlarının onun emrine vermiş oldukları 40 galeriden müteşekkil bir de filo getirmişti. Genç oğlu Pons da beraberindeydi. İlk durağını, Trablus'u zorla eline geçirebilmesi için gerekli donanma yardımını elde etmeyi umduğu Cenova'da yaptı. Guillaume-Jourdain de Cenevizlerle bir ittifak'a varmaya çalışmıştı; fakat onun gönderdiği elçiler Ceneviz cumhuriyetinin daha önce Bertrand'ın ittifak teklifini kabul etmiş olduğunu tesbit etmek mevkiinde kalmışlardı. Ceneviz cumhuriyeti Bertrand'a babasının doğuda zaptetmiş olduğu yerlerin idaresini ele almak ve bunu Trablus'un zaptı ile taçlandırmak hususunda vaadlerde bulunmuşlardı. Kendileri de Trablus' da buna mukabil en imtiyazlı ticaret mevkiine sahip olacaktı. Bertrand sonbaharda doğruya doğru denize açılırken, bir ceneviz donanması da kendisine katılmış bulunuyordu¹⁶.

Bertrand ilk olarak, babasının dostu olmuş bulunan imparatorun yardımını sağlamak üzere İstanbul'a uğramak istiyordu. Çıkan bir fırtına, donanmasının Volo körfezindeki Almyro limanına sığınmasına sebep oldu. Burada adamları, batılıların âdeti üzere civar araziye yağmalamadıkları için çok iyi bir tesir bıraktılar. Bundan dolayı Aleksios pek memnun kalmış ve İstanbul'a muvasalatında onu bir oğlunu karşılar gibi samimiyetle bağrına basmıştı. Bertrand bir çok değerli hediyeler ve imparatorluğun yardımı vaadlerine nâil oldu. Buna mukabil de imparatora sadakat yemini etti¹⁷.

Bertrand ve müttelikleri İstanbul'dan, Antakya'nın limanı olan Süveydiye'ye yelken açtılar ve buradan, görüşmeye davet etmek üzere Tankred'e bir elçi gönderdiler. Tankred, Bertrand ile görüşmek üzere derhal sahile indi. Ancak konuşma pürüzsüz geçmedi. Bertrand ukalâca ve mağrurane bir tavırla Tankred'den, bir zamanlar Antakya'nın babasının elinde bulunmuş olan kısımlarını talep etti. Tankred buna, Bertrand kendisine Misis ve Çukurova'daki diğer bizans şehirlerine karşı yapacağı seferde yardım edecek olursa, bu hususu bir düşüneceği cevabında bulundu. Fakat bir az önce imparatora sadakat yemini etmiş bulunan ve Bizans'dan para yardımı uman Bertrand'ın bu teklifi kabul etmesine imkân yoktu; o, buna mukabil Fahrülmülk'ün iltica etmiş olduğu Cebele şehrini Tankred namına zaptetmeyi teklif etti. Tankred ise, Çukurova'ya yapacağı sefere yardım edilmesi hususunda ısrar etmekteydi. Bertrand imparatora ettiği yemin sebebiyle bunu kesin olarak reddedince, Tankred ona, memleketini terketmesini emrettiği gibi, teb'asına da ona erzak satmalarını yasakladı. Bertrand sahili takip ederek çekilmeye mecbur kaldı ve Tartus limanına girdi¹⁸.

¹⁶ Albertus Aquensis (XI, 3, s. 664) Bertrand'ın Pisa'yı ziyaret ettiğini kaydetmekle beraber bununla Cenova'yı kasdetmektedir; Caffaro, *Liberatio*, s. 72.

¹⁷ Anna Komnena (XIV, II, 6, III, s. 149) Bertrand (Πελεκτράνος)'ın Aleksios'a sadakat yeminini ancak Trablus'a ulaştıktan sonra etmiş olduğunu belirtiyor. Fakat Albertus Aquensis (XI, 3, s. 664) onun Halmiros üzerinden İstanbul'a gidişini ve buradaki ziyaretini zikretmiştir.

¹⁸ Albertus Aquensis, XI, 5-7, s. 665-67.

Tartus'u Guillaume-Jourdain'in maiyyetine mensup bir kimse idare etmekle olup, Bertrand'a derhal şehre girmek müsaadesini verdi ve ihtiyacı olan bütün erzakı da sağladı. Bertrand bundan sonra Guillaume-Jourdain'in Hacılar Tepesi'ndeki karargâhına bir haberci göndererek babasının Hıms arazisinde bırakmış olduğu bütün arazisinin kendisine terkolunmasını talep etti. Fakat Guillaume-Jourdain kısa bir süre önce dikkate değer bir başarı elde etmiş bulunmaktaydı. Mısırlılar Trablus'u ele geçirdikleri sırada Arka şehri Fahrülmülk'ün en ziyade sevdiği adamlarından birisi tarafından Dimaşk atabegi Tuğtekin'in himayesine terkolunmuştu. Tuğtekin bu yeni himaye bölgesini görmek üzere bizzat yola çıkmıştı. Ancak kış yağmurları onun Bukayye'den geçişini ağırlaştırmıştı. Havanın düzelmesini beklerken Tuğtekin, sınır civarında hristiyanların inşa etmiş oldukları bazı küçük kalelere taarruz etmişti. Guillaume-Jourdain dörtüyz atlı ve ikiyüz yerli halktan yaya ile Lüb-nan sırtlarından gizlice geçip Akun köyünün yakınında anı olarak Tuğtekin'e baskın vermişti. Dimaşk ordusu, başında Tuğtekin bulunduğu halde panik içinde Hıms'a kaçmış ve Franklar onu takip etmişlerdi. Bunlar her ne kadar doğrudan doğruya Hıms şehrine taarruza cesaret edemedilerse de kuzeye dönerek Şeyzer bölgesini yağmaladılar. Şeyzer emirleri olan Munkızî kardeşler, Mürşid ve Sultan, bu işleri yapanın küçük bir frank ordusu olduğunu duyunca, bunları esir almanın kolay bir iş olacağını zannederek kalelerinden çıktılar. Fakat Franklar derhal bunların üzerine öyle bir yirtıcılıkla atıldılar ki, Şeyzerliler dağılarak kaçmaya başladı. Guillaume-Jourdain bundan sonra Arka'ya dönmüş ve bu şehir de sadece üç haftalık bir kuşatmadan sonra ona teslim olmuştu¹⁹.

Bu zaferlerden cesaret bulmuş olan Guillaume-Jourdain, Bertrand lehine her şeyden feragat edecek bir ruh haleti içinde değildi. Bertrand'ın talebine, Raymond'un ülkesini miras hukukuna göre idare ettiği, savunduğu ve üstelik de genişletmiş olduğu cevabını verdi. Fakat Bertrand'ın donanmasının büyüklüğü onu endişelendirmişti. Bu yüzden Antakya'ya, Tankred'e haberci gönderip, onun kendi lehine müdahalesini rica etti. Buna mukabil Tankred'in vassalı olmayı teklif etmekteydi. Onun attığı bu adım Bertrand'ın mukabil tedbirler almasını gerektirdi. Durumunu arzetmek üzere o da Kudüs'e, kral Baudouin'e bir elçi yolladı. Baudouin'e, doğudaki bütün Frankların hakemi sıfatıyla baş vuruyor ve onu bu surette metbûu tanımış olduğunu gösteriyordu²⁰.

Devlet adamı gözüyle Frankların doğuda beraberlik içinde hareket etmeleri gerektiğini gören ve bütün Frankların reisi olmak ihtirasına sahip bulunan Baudouin bu müracaata derhal cevap verdi. O, Urfa kontu Baudouin du Bourg ile Joscelin de Courtenay'e reva gördüğü muameleden ötürü esa-

¹⁹ Usâma, nşr. Hitti, s. 78; İbn al-Aşîr, s. 226 vd.

²⁰ Fulcherius Carnotensis, II, xi, 1, 526-30; Albertus Aquensis, XI, 1-2, 8, s. 663 vd., 666.

sen Tankred'e kızgındı. Bertrand bu arada güneye, Trablus'a doğru ilerlemiş ve ordusu hem bu müslüman şehrinin ablukasını devam ettirmek, hem de Hacılar Tepesi'nde Guillaume-Jourdain'in taraftarlarını kuşatmak gibi iki işi birden görmeye başlamıştı. Guillaume-Jourdain'e gelince o, bu arada Hacılar Tepesi'ni terkederek Tartus'u yeniden işgal etmiş olup Tankred'in gelmesini beklemekteydi. Tankred onunla henüz birleşmişti ki, kralın elçileri olan Eustache Garnier ve Pagan de Haifa gelerek her ikisine de, gerek Raymond'un mirası ve gerekse Urfa ve Tell Bâşir'in meşrû sahiplerine geri verilmesi meselelerini çözümlmek üzere Trablus önünde kralın karargâhına gelmeleri emrini tebliğ ettiler. Guillaume-Jourdain bu talebi reddetmek istedi; fakat Tankred inatçılığın yakışık almayacağına idrak etti.

1109 haziranında doğunun bütün hristiyan hükümdarları Trablus surları önünde toplandılar. Bertrand ordusuyla gelmişti. Kral Baudouin beşyüz şövalye ve aynı sayıda yaya ile güneyden çıkıp geldi. Tankred ağır teçhizatlı süvarisinden yediyüzünü beraberinde getirmişti. Urfa kontu Baudouin du Bourg ve Joscelin muhafız kuvvetleriyle geldiler. Hacılar Tepesi kulesinde akdedilen törenli bir toplantıda Tankred, Baudouin du Bourg ve Joscelin ile barıştırılırken, Toulouse mirası taksim olundu. Guillaume-Jourdain Tartus'u ve kendi zaptetmiş olduğu Arka'yı muhafaza edecekti. Bertrand ise Cebayl'i ve zaptedilirdi edilmez de Trablus'u alacaktı. Guillaume-Jourdain Tankred'e, Bertrand ise kral Baudouin'e sadakat yemini ettiler. Bunlardan birisi öldüğü takdirde diğerinin onun arazisini tevarüs edeceği hususunda da anlaşıldı²¹.

Reisleri bu şekilde birbiriyle anlaştıktan sonra frank ordusu ciddi olarak Trablus'un zaptı işine girişti. Mısırlı vali Şerefüddeve mısır makamlarından ısrarla yardım talebinde bulunmuş ve bunlar askeri nakliye ve erzak gemilerinden müteşekkil muazzam bir donanma da hazırlamışlardı. Fakat kuvvet kumandanları arasındaki entrika ve münazaalar donanmanın Delta'dan hareketini geciktirdi. Vezir, bütün gücüyle ve ümitsizlik içinde bu kavgaları yatıştırmaya çalışırken aylar geçti. Nihayet donanmaya hareket emri verildi. Ancak rüzgâr mütemadiyen kuzeyden estiği için gemiler bir türlü limanlardan çıkamıyorlardı. Bir kısım donanma harekete geçtiği sırada ise artık işi denizden geçirmiş ve geç kalınmıştı²².

Deniz yolu ile aldığı yardım ceneviz ve Provence donanmaları ile kesilirken kara tarafından da surları Frankların getirebildiği bütün mancınıklar tarafından parça parça tahrip edilen Trablus'un garnizonu her türlü direnme ümidini yitirmişti. Şerefüddeve, kral Baudouin'e elçiler göndererek bazı şartlarla teslim önerisinde bulundu. Şerefüddeve, şehirden muhaceret etmek isteyen ahaliye, taşınabilir bütün mülkleriyle serbestçe çekilip gitme mü-

²¹ Fulcherius Carnotensis, II, xlv, 1, s. 531; Albertus Aquensis, XI, 9-12, s. 666-68.

²² İbn al-Aşîr, s. 274; İbn al-Kalânîsî, s. 89.

saadesinin verilmesini, kalmak isteyenlerin Frankların teb'ası olmalarını, bütün mülklerini muhafaza etmelerini ve sadece yıllık belirli bir vergiye bağlanmalarını talep ediyordu, kendisine gelince, ona da birlikleri ile birlikte Dimaşk'a çekilmek müsaadesi verilmeliydi. Baudouin bu şartları kabul etti; ve 12 temmuz 1109'da hristiyanlar Trablus'a girdiler.

Baudouin kendi hesabına, verdiği söze riayet etti. Onun tarafından teslim alınan kısımlarda ne yağma yapıldı, ne de tahribat icra olundu. Fakat cenevizli denizciler şehri müdafaasız görünce zorla girdiler; evleri soymaya, yakmaya ve rastladıkları müslümanları öldürmeye başladılar. Haçlı makamlarının bunları kontrol altına almalarına kadar epiyce bir zaman geçti. Bu kargaşalık içinde, islâm dünyasının en güzel kütüphanesi olan Benû Ammâr kitaplığı temellerine kadar yandı ve içinde bulunan bütün eserler kül haline geldi²³.

Şehir tamamiyle zaptolunup asayiş tesis edildikten sonra Bertrand buranın hükümdarlığına getirildi. Bertrand Trablus kontu ünvanını alarak Kudüs kralına karşı vassallığını yeniden teyid etti. Onun imparator Aleksios'a karşı tekeffül etmiş olduğu durum göz önünde tutulmadı. Cenevizler, Trablus'un bir mahallesi, şchirden yaklaşık onbeş kilometre mesafede Marşal Kulesi adıyla tanınan bir kale ve Cebayl şehrinin geride kalan üçte ikisi ile mükâfatlandırıldılar. Cenevizler de Cebayl'i amiral Hugue Embriaco'ya verdiler ki, bunun halefleri şchri sonradan tevarüs edeceklerdir²⁴.

Bertrand, babasından kalan mirasın tamamını ele geçirmek için çok beklemek zorunda kalmadı. Frank ordusu daha Trablus'da bulunurken Guillaume-Jourdain bir ok isabetiyle öldürüldü. Olay aslında sır olarak kaldı. O, iki at uşağı arasındaki bir kavgaya müdahale etmiş ve bunları ayırmak isterken meçhul bir kimse onun üzerine bir ok atmıştı. Şüphenin Bertrand üzerine düşeceği doğaldı; fakat hiç bir şey isbat edilemedi. Bertrand derhal Guillaume-Jourdain'in bütün arazisini kendisine aldı ve buraları da bu suretle kral Baudouin'in tabiiyetine intikal etmiş oldu. Tankred yanlış ata oynamıştı²⁵.

İşte bu suretle Raymond'un oğlu babasının harisane arzusunu yerine getirmiş ve doğuda bir devlet kurmuş oluyordu. Bu, Raymond'un tahayyül ettiğiinden daha az önemli bir hükümdarlıktı. La Chamelle (Hıms) ülkesi hiç bir zaman bu devlete ait olmayacaktı ve bu devletin yüksek hâkimi, metbûu, uzakta, İstanbul'da oturan Bizans imparatoru değil, burnunun ucundaki Kudüs kralı idi. Fakat bu, zengin ve parlak geleceği olan bir hükümdarlıktı. Refahı ve kuzey Suriye Franklarını Filistin Frankları ile birleştiren coğrafi mevkii sayesinde bu devletçik haçlı seferleri tarihinde hayati bir rol oynayacaktı.

²³ Fulcherius Carnotensis, II, xli, 2-4, s. 531-33; Albertus Aquensis, XI, 13, s. 668; İbn al-Kālānisi, s. 89 vd.; İbn al-Aşir, s. 274; Abū'l-Mahāsin, s. 489; İbn Hāmdūn, s. 455; Sibṭ ibn al-Cavzi, s. 536.

²⁴ Caffaro, *Liberatio*, s. 72 vd. Krş. Rey, *Les Seigneurs de Gibelet, Revue de l'Orient Latin*, III, s. 399-403.

²⁵ Fulcherius Carnotensis, II, xli, 2-4, s. 531-33; Albertus Aquensis, XI, 15, s. 669 vd.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KRAL BAUDOUIN I.

*“Onun kalbi taş gibi sert ve değirmen taşlarının
altta olanı gibi dayanıklıdır.”*
Eyyub XLI, 16

Kral Baudouin 1109 yılında Trablus’a müdahalesi ile frank doğunun en yüksek hükümdarı olarak açık seçik ortaya çıkmıştı. Sabırlı ve ısrarlı bir şekilde güçlüklerle savaşması, soğuk kanlı ve cür’etkârane cevvaliyeti ona bu mevkii kazandırmıştı. Baudouin’in, patrik Daimbert’in ve Antakya princepsinin birleşik mukavemetine rağmen Kudüs’e dahil olduğu sırada konmuş olduğu miras, boş hazine sandıklarından, Filistin’in orta dağlık bölgesi, Esdrelon ovası ve düşman arazisi içinde kalmış bir kaç kaleden müteşekkil dağınık bir hâkimiyet bölgesinden ve bir avuç dolusu kanun, nizam tanımayan serkeş şövalye ile güvenilmesi câiz olmayan yerli ücretli askerlerden mürekkep küçücük bir ordudan ibaretti. Krallığın yegâne sağlam uzvu kilise idi; ve bu kilise içinde de Daimbert ve Arnoul idaresinde iki parti birbirleriyle mücadele etmekteydi. Godefroi merkezî idareyi, küçük ve bütün bir ülkeyi yönetmek için pek uygun olmayan kendi saray idaresi ile yürütmüştü. Sınır kalelerinin emanet edildiği baronlar, kendilerine tâbi olan araziye nasıl isterlerse öyle yönetiyorlardı.

Baudouin, göz önünde bulunan en büyük tehlikenin, daha devletinde nizam ve intizamı kuramadan müslümanların yapacağı bir taarruz olacağını anladı. Taarruzun en iyi müdafaa olduğundan emin bulunduğu için gayet önemli olan, Daimbert ile ilişkileri sorununu çözmeden ve hatta başına tacını geçirmeden, müslümanlara gerekli gördüğü dehşeti salmak üzere derhal sefere çıktı. Urfa’da yaptıkları ve Nehrülkelb yanında kazandığı zafer ona herkesi korkutan bir şöret sağlamıştı ki, Baudouin bu şöretten yararlanmak düşüncesindeydi. Kudüs’e gelişinin hemen haftasında Askalan’a doğru yürüyerek tehdidâmız kılıç şakırtıları ile şehrin surları önünde göründü. Fakat müstahkem kale onun küçük ordusunun taarruz edemeyeceği kadar kuvvetli idi. Bu sebeple doğuya doğru yürüyüşüne devam ederek Hebron’a ve oradan aşağıya, Negeb içinden Segor’a, Ölüdeniz’in güney ucundaki tuzlu araziye yürüdü ve yol boyunca rastladığı köy ve kasabaları yaktı; bundan sonra yine çölden, Edom’dan Hor dağına ve bu dağın eski ve Petra’ya yakın bir yerde bulunan Harun manastırına gitti. Buralarda hiç bir yere gar-

nizon yerleştirmemekle beraber, seferi Arapları iyice korkuttu. Ertesi yıllar içinde bunlar artık krallık bölgesine sızmadan vazgeçtiler¹.

Baudouin noelden bir kaç gün önce Kudüs'e döndü. Geçen zaman içinde patrik Daimbert durumunu iyice gözden geçirmek fırsatını bulmuştu. Daimbert, kaçınılmaz âkıbete boyun eğerek 1100 yılı noel gününde Baudouin'e Kudüs kralı olarak taç giydirdi; buna mükâfaten de patrikliği tasdik olundu².

1101 yılı ilkbahar başlangıcında Baudouin, zengin bir arap kabilesinin Mâveray-i Ürdün'den geçmekte olduğunu haber aldı. Derhal bir kısım birliklerle ırmağı geçerek geceleyin arap karargâhını bastı. Ancak pek az Arap kurtulabildi. Erkeklerin çoğunluğu çadırlarından çıkamadan boğazlandılar. Kadınlar ve çocuklarsa, ele geçen büyük bir hazine ve değerli eşyalarla birlikte esarete sürüklendiler. Esirler arasında bir kabile şeyhinin karısı da bulunmaktaydı. Hanım hâmile olup doğurmak üzereydi. Baudouin kadının durumunu haber alınca, onun, hizmetçisi, iki dişi deve ve yeter derecede yiyecek ve içecek ile serbest bırakılmasını emretti. Kadın yol kenarında çocuğunu dünyaya getirdi ve kocası da onu bir az sonra buldu. Baudouin'in gösterdiği şefkatten çok duygulanan şeyh, kendisine teşekkür etmek ve günün birinde gösterdiği iyiliğe mukabelede bulunmayı vaatmetmek üzere Baudouin'in arkasından koştu³.

Bu yağma akınının haberi Baudouin'in şöhretini arttırdı. Bir taraftan Dimaşk meliki Dukak, Baudouin'in Nehrülkelb savaşında eline geçirdiği esirlerin kurtarma bahası olarak ellibin altın Byzantios gönderirken, diğer taraftan da Arsûf, Kaysâriye, Akkâ ve Sûr sahil şehirlerinden elçi heyetleri mart ayı içinde kıymetli hediyelerle Kudüs'e geldiler. Baudouin'in en mübrem para ihtiyacı bu suretle giderilmiş oluyordu⁴.

Arsûf ve Kaysâriye ödedikleri haracın sağladığı sükûndan sadece pek az bir süre faydalanabildiler. Mart ayı içinde Hayfa önünde bir ceneviz filosu görülmüş ve bu filo 15 nisanda Yafa'ya yanaşmıştı. Yolcular arasında papa Paschalis'in *legat* olarak gönderdiği kardinal-piskopos Maurice de Porto da bulunmaktaydı. Bu vakte kadar Baudouin denizde, düşmanı Daimbert'e doğuya gelişinde refakat etmiş bulunan küçük Pisa filosu ile yetinmek zorunda kalmıştı. Pisa'nın baş rakibi olan Genevizlerle bir ittifak anlaşması yapmak ona pek uygun görüldü. Cenevizleri selâmlamak ve papalık legatını karşıla-

¹ Fulcherius Carnotensis, II, iv, 1-5, s. 370-83 (Fulcherius sefere katılmıştı); Albertus Aquensis, VII, 28-42, s. 533-36. Bugünkü Cebel Harun (Hor dağı) üzerinde bir rum manastırının bulunmaktaydı; aynı şekilde bugün "*deyr*" veya "manastır" adıyla tanınan büyük Nabatî mezarı etrafında keşişlerin ikamet yerleri vardır.

² Bk. cild I, s. 252.

³ Willermus Tyrensis, X, 11, s. 415.

⁴ Albertus Aquensis, VII, 52, s. 541 vd.

mak üzere süratle Hayfa'ya gitti ve bunların kumandanlarını paskalyayı geçirmek üzere beraberinde Kudüs'e getirdi. Burada onlarla bir sefer mevsimi boyunca hizmetine girmeleri için bir anlaşmaya vardı. Cenevizlerin mükâfâtı, elde edilecek bütün ganimetin, mal olsun para olsun, üçte biri ile zaptedilecek her şehrin pazar mahallesinde bir sokak olacaktı. Anlaşma imzalanır imzalanmaz müttetikler, Baudouin karadan, Cenevizler denizden, Arsûf üzerine yürüdüler. Şehir makamları, ahalinin aileleri ve malları ile emin bir refakatte müslüman arazisine hicret etmelerine müsaade edilmesi şartıyla teslim olmayı teklif ettiler. Baudouin bu şartları kabul etti. Arsûflular onun birlikleri tarafından Askalan'a götürüldüler. Baudouin Cenevizlere, paylarına düşeni verdikten sonra şehre bir garnizon yerleştirdi⁵.

Müttetikler Arsûf'dan Kaysâriye üzerine yürüdüler. Burasının kuşatılması 2 mayısta başladı. Şehir garnizonu eski ve bizans devrinden kalma surlarına güvenerek teslim olma önerisini kabul etmedi. Fakat 17 mayısta şehir hücumla zaptedildi. Muzaffer birliklere şehri istedikleri gibi yağmalamak müsaadesi verildi. Ancak yapılan zulüm ve tahribat hatta haçlı reislerini bile kızdırdı. En zalimce katliâm bir zamanlar Herodes Agrippa'nın sinagogu olan şehrin ulucamünde yapıldı. Ahalinin bir çoğu oraya sığınmış, canlarını bağışlanmasını yalvarmaktaydı; fakat bunların hepsi de, kadın olsun erkek olsun, hiç fark gözetilmeden boğazlandı; öyle ki, camii'nin döşemesi akan kanlardan göl halini aldı. Bütün şehir içinde sadece yüksek miktarda kurtuluş parası koparmak için bizzat Baudouin'in kurtarmış olduğu bir kaç genç kız, küçük çocuk, şehrin belediye reisi ve garnizon kumandanı canlarını kurtarabildiler. Gösterilen vahşice zulüm bir maksada dayanıyordu: Baudouin, kendisine itaat edenlere karşı sözünü tuttuğunu, fakat başka türlü hareket edenlere hiç acımadan kıyacağını bu suretle ilân etmek istemişti⁶.

Baudouin bir mısır ordusunun Filistin'e girmiş olduğunu haber aldığı zaman, anlaşma gereğince ganimeti taksim edip şehre bir frank garnizonu yerleştirmeye ancak zaman bulabilmişti.

Fâtımî veziri el-Efdal, iki yıl önce Askalan yanında uğramış olduğu bozgunun intikamını almak için büyük bir sabırsızlık duymakta olup bu maksatla memlûk Sa'düddeve el-Tavâşî'nin kumandasında bir ordu donatmış bulunmaktaydı. Bu ordu mayıs ortasında Askalan'a geldi ve belki de Baudouin henüz Kaysâriye ile meşgul bulunurken Kudüs'e kadar sarkabilmek ümidiyle Remle'ye kadar ilerledi. Baudouin acele olarak kuvvetleriyle Rem-

⁵ Fulcherius Carnotensis, II, 1-7, s. 393-400; Albertus Aquensis, VII, 54, s. 452 vd.

⁶ Fulcherius Carnotensis, IX, 1-9, s. 400-04; Albertus Aquensis, VII, 55-56, s. 453 vd. Willermus Tyrensis (X, 16, s. 423) cenevizlerin, ganimetlerinin bir payı olarak, saf zümriit olduğuna inandıkları bir kupayı beraberlerinde götürdüklerini kaydetmiştir. Bu kupa hâlâ Cenova'daki San Lorenzo katedralinin hazinesinde bulunmaktadır ve sonraları Kutsal Kap [yekpare zümriitten yapılmış, Mestih'in kanının içinde toplandığı kâse] olarak kabul edilmiştir. Bk. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant*, I, s. 137.

le'ye doğru yürüdü. Bunun üzerine Sa'düddeve, takviye kuvvetlerini beklemek üzere Askalan'a çekildi. Remle'yi tahkim ettikten sonra Baudouin Mısırlıların hareketini izlemek ve donanma ile irtibatını muhafaza etmek üzere karargâhını Yafa'ya kurdu. Temmuz ayında bazı devlet işleri için kısa bir süre Kudüs'de kalması hariç tutulacak olursa, bütün yazı Yafa'da geçirdi. Ağustos ayı sonuna doğru ele geçirilen bir mektuptan, Mısırlılara yeni takviye kuvvetleri gelmiş olduğunu ve bunların Kudüs'e karşı yürümeye hazırlandıklarını öğrendi.

4 eylülde Sa'düddeve kuvvetlerini yavaş yavaş Remle'nin varoşlarına kadar sürdü. İki gün sonra Baudouin bir savaş meclisi toplayarak Mısırlıların taarruz etmesini beklemeden sabah karanlığında bizzat hücumla geçmeye karar verdi. Yanında sadece ikiyüzaltmış atlı ve dokuzyüz yaya vardı; fakat onbirbin atlı ve yirmibirbin yayadan müteşekkil olarak tahmin ettiği mısır ordusunun hafif silâhlarla donatılmış ve tümüyle askerlikten anlamayan kimselerden mürekkep olmasına mukabil onun birlikleri iyi teçhizatlı ve tecrübeli idiler. Ordusunu, birincisi Berwold adında bir şövalyenin, ikincisi Hayfa hâkimi Geldemar Carpenel'in, üçüncüsü Galilaea princeps'i sıfatıyla Tankred'i istihlâf etmiş olan Hugue de St. Omer'in, dördüncü ve beşincisi bizzat kendisinin kumandasında olarak beşe ayırdı. Ortalarında bulunan gerçek haçın görünüşünden, Arnoul de Rohes'in heyecanlı bir hitabesinden ve kardinal-legat'ın özel bir günahları af töreninden şevk ve gayrete geleerek Franklar Remle'den çıkıp güneş doğarken şehrin güney batısında, İbelin yakınında Mısırlılara saldırdılar.

Taarruzu açan Berwold oldu. Fakat birlikleri Mısırlılar tarafından kılıçtan geçirildiği gibi kendisi de maktul düştü. Onu kurtarmak üzere Geldemar Carpenel koştu ise de, o da bütün adamlarıyla birlikte mahvoldu. Bunları Galilaea birliği takip etti, fakat bu da Mısırlıların büyük kitlesi karşısında hiç bir şey yapamadı. Ağır kayıplara uğradıktan sonra Hugue de St. Omer adamlarını savaştan sıyrıp, Mısırlıların sol kanadı tarafından takip edildiği halde Yafa'ya doğu kaçtı. Artık her şey kaybedilmiş gibi görünüyordu. Fakat kral Baudouin, her kesin önünde gerçek haçın karşısında günahlarını itiraf ettikten ve adamlarını cür'etkârane bir nutukla ateşlendirdikten sonra meşhur arap atı Gazel'e atlayarak süvarilerinin başında olduğu halde düşman ordusunun kalbğâhına atıldı. Zafer kazandıklarına emin olan Mısırlılar bu baskından şaşkına döndüler. Kısa bir mücadeleyi müteakip Mısırlıların merkezi geri dönerek kaçmaya başladı; panik sağ kanada da sirayet etti. Baudouin adamlarına, maktulleri soymak veya düşman ordugâhını yakmak ile vakit geçirmeyi yasak edip Mısırlıları Askalan surları önüne kadar kovaladı. Burada savaşçıları tekrar etrafına toplayarak savaş alanında kazanılan ganimeti paylaşdırmak üzere geri döndü⁷.

⁷ Fulcherius Carnotensis, II, I-viii, 5, s. 407-20; Albertus Aquensis, VII, 66-70, s. 550-53.

Bu arada Hugue de St. Omer, kraliçe ve maiyyeti erkânının savaşın sonucunu beklemedikleri Yafa'ya vararak harbin kaybedildiğini bildirmişti. Felâket haberini alıp kralın ölmüş olduğunu sanarak bunlar, şimdilik kendilerine yardım etmek imkânı olan yegâne kimseye, Antakya hükümdarı Tankred'e derhal bir haberci gönderdiler. Ertesi sabah uzaktan bir birlik göründü. Bunların Mısırlılar olduğu sanıldı, fakat frank sancağı ve kral farkedilince duyulan sevinç de büyük oldu. Derhal ve süratle Antakya'ya ikinci bir haberci gönderilerek her şeyin yolunda olduğu bildirildi. İçinden her halde derin bir oh çekerek güneye doğru harekete hazırlanan Tankred'e yurdunda kalabileceği tebliğ olundu⁸.

Bir an için tehlike atlatılmıştı. Mısırlılar ağır kayıplara uğramışlardı ve seferi bu yıl içinde yinelemeye hevesli değildiler. Fakat Mısır gayet muazzam yardım kaynaklarına sahipti. el-Efdal ertesi yıl savaşa devam edebilecek ikinci bir ordu donatmak bakımından hiç bir güçlükle karşılaşmadı. Bu arada ise Baudouin 1101 yılındaki Anadolu haçlı seferlerinden kurtulmuş olan reislerin ziyaretini kabul etti. Aquitania dükü Guillaume, Etienne de Blois, Etienne de Bourgogne, marşal Konrad tarafından başkanlık edilen ve çoğunluğu deniz yoluyla Antakya'ya gelmiş olan Hollandalı bir çok asilzadenin ve tarih yazarı Ekkehard d'Aura ve piskopos Manassé'nin de katıldığı bu grup 1102 ilkbaharında Beyrut civarına varmıştı. Baudouin, bunların düşman arazisinden emniyet içinde geçmelerini sağlamak ve kendilerine Kudüs'e kadar refakat etmek üzere bir refakat birliği göndermişti. Bunlar paskalyeyi kutsal topraklarda geçirdikten sonra yurtlarına dönmeye hazırlandılar. Aquitania dükü Guillaume nisan sonunda sağ salım Süveydiye istikametinde denize açıldı; fakat Etienne de Blois, Etienne de Bourgogne ve diğer birçoklarının binmiş olduğu gemi bir fırtına sonucu Yafa yakınlarında karaya oturdu. Bunlar için yeni bir gemi bulmaya vakit kalmadan, taze müslüman kuvvetlerinin Mısır'dan yola çıkmış oldukları haberi alındı. Başlarına gelen bu talihsizlik yüzünden bu haçlı reisleri şimdi başlayacak olan mücadeleye katılmak üzere Filistin'de kaldılar⁹.

1102 mayıs ayı ortalarında, yirmibin'in üstünde Arap ve Sudanlıdan müteşekkil Mısır ordusu, vezirin oğlu Şerefülmeâlî'nin kumandasında Askalan'da birleşti ve Remle üzerine yürüdü. Baudouin mukabil önlemlerini almıştı. Bir kaç bin kişilik bir hristiyan ordusu Yafa'da bekliyordu; Galilaea garnizonları da gerektiği takdirde derhal göndermek üzere birlikler hazırlamışlardı. Fakat Baudouin kendi casusları tarafından yanlış yola sevk edildi. Mısırlıların sadece küçük bir baskın birliği olduğunu sanarak, ihtiyat kuvvetlerini çağırmadan bunları yalnız başına imha etmeye karar verdi. Batılı dostları Etienne de Blois, Etienne de Bourgogne, marşal Konrad, kont Hugue de

⁸ Fulcherius Carnotensis, II, xiv, 1-8, s. 420-24.

⁹ Fulcherius Carnotensis, II, xv, 1-6, s. 424-28.

Lusignan ve muhtelif belçikalı şövalye de onun yanında idiler. Baudouin bunlara, kendi süvari kuvvetleri ile birlikte sefere iştirâk edip soruna kesin bir son vermelerini önerdi. Etienne de Blois, bunun çok acele verilmiş bir karar olacağına işaret etmek cür'etinde bulundu; durumu daha ayrıntılı olarak tesbit etmek gerektiğine inanıyordu. Fakat herkes onun Antakya önünde göstermiş olduğu korkaklığı hatırladığı cihetle, sözlerine önem bile verilmedi. Etienne ise başkaca herhangi bir şikâyetle bulunmadan arkadaşlarına katıldı.

17 mayısta kral Baudouin beşyüzün pek az üstünde atlı ile Kudüs'den hareket etti. Bunlar keyifli keyifli, mâneviyatları yüksek ve yürüyüş nizâmına pek aldırmandan atsürmekteydiler. Ovaya varıp da muazzam mısır ordusunu görünce Baudouin hatasını anladı. Fakat artık geriye dönmek düşünülemezdi bile. Görülmüşlerdi ve mısır hafif süvarisi de bunların geri çekilme yolunu kesmek üzere harekete geçmiş bulunuyordu. Paldır-küldür düşmana saldırmaktan başka yapacak şey yoktu. Önce, onların büyükçe bir ordunun öncüleri olabileceğini düşünen Mısırlılar, saldırının şiddeti karşısında neredeyse çökeceklerdi; fakat bunları başka kuvvetlerin izlemediğini görünce bütün güçlerini kullanarak her yandan Franklara saldırdılar. Baudouin'in savaş sıraları çözüldü. Roger de Rozoy ve Baudouin'in kuzeni Hugue du Bourg'un kumanda ettiği bir kaç şövalye kılıçları ile Mısırlıların safları arasından kendilerine bir yol açıp Yafa'ya, emniyete kaçarak parçalarını kurtardılar. Diğer bir çoğu ise, aralarında Gérard d'Avesnes ve Godefroi'nin bir zamanki hâcibi Stabelon da bulunduğu halde savaş meydanında canlarını verdiler. Bizzat kral Baudouin ve en itibarlı arkadaşları savaşarak Remle kalesine kaçabildiler ve orada mısır ordusu tarafından kuşatıldılar.

Karanlığın basması onları derhal taarruza uğramaktan korudu. Fakat Remle istihkâmları çok fena halde idi. Sadece Baudouin'in bir yıl önce inşa ettirmiş olduğu bir kule, belki de, savunulabilirdi. Hepsi de bu kuleye doluştular. Gece yarısı kulenin kapısına bir Arap gelerek kralla konuşmak istediğini bildirdi. Arap içeriye alındı ve Baudouin'in Mâverây-ı Ürdün'e yaptığı yağma akınında centilmence muamele ettiği hanımın kocası olduğu anlaşıldı. Arap şeyhi, minnetdarlık duygusu içinde mısır taarruzunun sabah karanlığında başlayacağını söylüyor ve kralın kaçması gerektiğini belirtiyordu. Baudouin onun tavsiyesini dinledi. Arkadaşlarını bu durumda bırakıp gitmeye mecbur oluşundan dolayı ne kadar üzülsün - ki, aslında namus ve şerefe pek de düşkün bir adam değildi - krallığın mevcudiyetinin kendi şahsının korunmasına bağlı olduğunu da pekâlâ düşünüyordu. Bir at uşağı ve üç arkadaşı tarafından refakat olunduğu halde, atı üstünde düşman safları arasından sızıp, meşhur atı Gazel'in kendisini emniyete kavuşturmasına bel bağladı. Aynı gece içinde Yafa viskontu Lithard de Cambrai ile Gothman de Bruxelles de ayrı ayrı kaçmaya muvaffak oldular. Gothman ağır yaralı olmasına rağmen Kudüs'e kadar kaçıp orada felâket haberini ver-

di ve mukavamete devam edilmesi tavsiyesinde bulundu; çünkü o, Baudouin'in hâlâ hayatta olduğunu tahmin ediyordu.

Ertesi sabah erkenden Mısırlılar Remle surlarını hücumla aşarak, şövalyelerin içine sığındıkları kulenin etrafına kuru ot ve dallar yığdılar. Ateşler arasında yanmaktansa frank şövalyeleri marşal Konrad'ın kumandasında düşmana karşı mezbûhane bir çıkış hareketi yaptılar. Fakat kurtuluş yoktu. Hepsisi de ya kılıçtan geçti, ya da esir edildi. Konrad'ın şecaati Araplar üzerinde öyle büyük bir etki yapmıştı ki, hayatı bağışlandı. Yüzden fazla arkadaş ile birlikte savaş esiri olarak Mısır'a gönderildi. Diğer reislerden Etienne de Bourgogne, Hugue de Lusignan ve Godefroi de Vendôme savaşta öldürüldüler ve onlar gibi Etienne de Blois da maktul düşerek bu şerefli ölümü ile îade-i itibar etmiş oldu. Kontes Adele artık kınalar yakabilir, döşesinde rahat uyuyabilirdi¹⁰.

Kraliçe ve saray ileri gelenleri yine Yafa'daydılar. Roger de Rozoy ve onunla birlikte kaçmış olan maiyyeti korkunç bozgun haberini oraya götürdüler. Bunlar kralın da bütün şövalyeleriyle birlikte maktul düşmüş olmasından korkuyorlar ve henüz vakit müsait iken deniz yolundan kaçmak üzere hazırlıklarda bulunuyorlardı. Fakat 20 mayısta mısır ordusu şehrin surlarına kadar ilerlediği gibi güney ufuklarından da mısır donanmasının geldiği görüldü. Mısır askerlerinden birisinin kralın kafası olarak teşhis olunan bir kelle ile oynamasından, en korkunç ihtimalin tahakkuk ettiği zannolundu. Fakat aslında bu kesik baş, krala çok benzeyen Gerbod de Winthinc'e ait idi. Aynı anda da, mucizevî bir işaret imiş gibi, kuzeyden gelen ve direğinde kralın arması bulunan bir gemi görüldü.

Remle'den kaçışından sonra Baudouin, Yafa'ya varmayı sınamak üzere sahil yolunu tutmuştu. Fakat mısır birlikleri bütün civarı taramakta idiler. Baudouin iki gece müddetle Remle'nin kuzeyindeki dağlarda yolunu sayınp oraya buraya yönedikten sonra Saron ovası üzerinden Arsûf'a gitti. Vali Roger de Haifa'nın sevinçli şaşkınlığı içinde 19 mayıs akşamı Arsûf'a girdi. Aynı akşam, Mısırlıların ilerlediği haberi üzerine süratle güneye yönelmiş olan Galilaea birlikleri Hugue de St. Omer'in kumandasında seçkin seksen şövalye ile kendisine katıldılar. Ertesi sabah, mısır hatlarını yararak Yafa'ya girmeyi denemek üzere Hugue de St. Omer adamlarıyla birlikte güneye doğru yollanırken, Baudouin de, Goderich adında bir ingiliz mâceraperestini, ken-

¹⁰ Fulcherius Carnotensis, II, xviii, 1-xix, 5, s. 436-44; Ekkehard von Aura, *Hierosolymita*, s. 33-35; Albertus Aquensis, IX, 2-6, s. 591-94; Bartolf de Nangis, s. 533-535; Willermus Tyrensis (X, 20-21, s. 429-32) şeyhin müdahalesinden bahseder; İbn al-Aşîr, s. 213-16 (birbirinden ayrı iki versiyona dayanan karmakarışık bir tasvir). Ben *Chronicon Maxentii* (s. 421)'nin 27 mayıs, Albertus Aquensis'in ise "Pantekot yortusu civarı, yani yaklaşık 25 mayıs tarihlerini vermelerine rağmen, Hagenmeyer (*Chronologie*, s. 162-66)'in tarihlemesini kabul etmekteyim. Etienne de Blois'nın ölümü hakkında Guibertus Novigenti (s. 245)'ye göre kesin bir bilgi yoktur; *Cartulaire de Notre Dame de Chartres* (III, s. 115) bu ölümü 19 mayıs olarak tarihliyor.

disini mısır ablukasından gemisiyle geçirmesi hususunda kandırmış bulunuyordu. Saray maiyyetine ümit ve cesaret aşlamak için Baudouin gemiye kendi sancağını çekmişti. Mısırlılar bu gemiyi görerek ele geçirmek üzere derhal gemiler gönderdiler. Fakat Mısırlıların hareketini önlerken, Baudouin'in süratle limana girebilmesini sağlayan şiddetli bir kuzey rüzgârı esmekteydi.

Baudouin derhal savaş kuvvetlerini yeniden tanzim faaliyetine girişti. Mısırlılar daha şehri tamamiyle kuşatmadan Galilaea birliklerine karşı giderek onları şehir surları içine getirmek üzere çıkış hareketi yaptı. Bundan sonra Kudüs'e bir emir göndererek orada ve Hebron'da kendilerinden feragat olunabilecek, savaş gücü olan her kesin gönderilmesini istedi. Bu mesajı düşman hatlarından kaçırmaya hazır yerli bir keşiş bulundu. Bu keşiş karanlığın himayesinde Yafa'dan çıktı ise de Kudüs'e ancak üç günde varabildi. Kralın hayatta olduğunu teyid etmesi Kudüs'de büyük bir sevinç yarattı. Doksanın bir az üstünde şövalye ile bir az daha fazla sayıda atlıdan müteşekkil bir birlik kurularak gerçek hacın bir parçası gösterilmek suretiyle bunların mücadele şevki canlandırıldı. Bu birlik süratle Yafa'ya yöneldi. Daha iyi silahlı ve daha iyi atlara binmiş olan şövalyeler şehre zor kullanarak girebildiler; diğer atlılar ise denize döküldü. Bunlar atlarını su içinde bırakıp yüze yüze limana girmeye muvaffak oldular. Bu arada Baudouin uğradığı ağır kayıpları bildirmek ve yardımlarını talep etmek üzere Tankred'e ve Urfa kontu Baudouin du Bourg'a mektuplar yazmıştı.

Daha kuzeydeki haçlı hükümdarlarının yola çıkmalarından önce beklenmeyen bir yardım imdada yetişti. Mayısın son günlerinde, çoğunluğunu İngiltere, Fransa ve Almanya'dan asker ve hacılar getiren ingiliz gemilerinin teşkil ettiği ikiyüz gemilik bir donanma müsait bir rüzgârdan faydalanarak mısır ablukasını yarıp Yafa limanına yanaştı. Bu donanma Baudouin'e ihtiyaç duyduğu asker yardımını temin etti. 27 mayısta Baudouin ordusunu şehirden çıkarıp düşmanın üzerine yürüdü. Savaşın ayrıntıları hakkında bilgimiz yok. Görünüşe ve anlaşıldığına göre Mısırlılar boşuna yere onu daha gerilere çekip kuşatmaya çalışmışlar ve nihayet ağır teçhizatlı frank süvarisi mısır saflarını yarmış ve Araplar paniği andıran bir korku içinde kaçmışlardı. Bir kaç saat içinde bütün mısır ordusu darma dağınık bir halde Askalan'a doğru kaçmakta ve müslüman ordugâhı bütün ganimetleriyle hristiyanların eline geçmiş bulunmaktaydı¹¹.

Baudouin ve krallığı, hristiyanların, pek güzel anlaşılabilceği gibi, Tanrı'nın arzusu addettikleri bir sıra tesadüfler sayesinde kurtulmuş idi. Bununla beraber bu tesadüfler içinde Mısırlıların kabiliyetsiz stratejileri hiç de kü-

¹¹ Fulcherius Carnotensis, II, xx, 1-xx1, 18, s. 444-55; Ekkehard von Aura, s. 33-35; Albertus Aquensis, IX, 7-12, s. 595-97; Ibn al-Ağır, s. 213-16.

çümsenecek birisi sayılamazdı. Birliklerin küçük bir bölümü, Remle savaşından hemen sonra, Yafa'nın kuşatmasını hiç de zayıf düşürmeden, pekâlâ Kudüs'ü zaptedebildiler. Fakat vezir el-Efdal işlerin dizginini elinden kaçırmıştı. Oğlu Şerefülmeâlî zayıf bir kişiliğe sahipti ve orduya hâkim olamamıştı. Alt kademedeki kumandanlar arasındaki rekabetler onun hareketlerini kötürümleştirmekteydiler. Ertesi yaz, babası denizden ve karadan yeni kuvvetler gönderdi. Fakat donanma Yafa'ya kadar sokulurken, kara kuvvetleri, kumandanları olan memlûk Tâcûlâcem, donanma amirali Kadı b. Kadûs'u kışkırttığı için, Askalan'dan daha ileri gitmeyi reddettiler. Tâcûlâcem sonradan sadakatsizlik suçlaması ile hapse atıldı; fakat zarar bir kere irâs edilmişti. Filistin'in geri alınması için en büyük fırsat kaçırılmıştı¹².

Tankred ve Baudouin du Bourg, Kudüs'ün sıkıştığı haberini alır almaz, mümkün olduğu kadar süratle güneye doğru harekete hazırlandılar. Kral Baudouin'in mektubu geldiğinde Antakya'da bulunmakta olan Aquitania dükü Guillaume da onlara katıldı. Bunların hepsi birlikte, yerli müslüman makamlarının geçişlerini durdurmayı hatırlarına bile getiremeyeceği büyük bir kalabalık halinde Asırmak boyunca, Hıms yanından ilerlediler. Eylül sonlarına doğru Judaea'ya vasil oldular. Baudouin'in bu arada artık onların yardımına pek fazla ihtiyacı kalmamıştı. Fakat bunların mevcudiyeti ona Askalan yanındaki mısır ordusuna taarruz imkânını verdi. Çarpışma hristiyanların lehine cereyan etti; buna rağmen haçlılar kaleyi hücumla zaptetmeye yine de cesaret edemediler¹³.

Frank hükümdarlarının bir araya gelişi Baudouin için başka sebeplerden de faydalı oldu. Tankred ona yapacağı yardım karşılığında bir takım şartlar ileri sürmek niyetinde idi. Aslında ise o, Baudouin'i en önemli iç siyaset sorununu çözebilecek duruma getirmiş oldu. Patrik Daimbert, Baudouin'i 1100 yılı Noel gününde taçlandırmıştı. Ancak bunu istemeye istemeye yapmıştı ve Baudouin de bunu biliyordu. Baudouin için, kiliseyi kendi yüksek kontrolüne almak çok gerekli bir husustu. Çünkü kilise iyi organize edilmiş bir müessese olduğu gibi, batıdaki dindar zenginlerin vakıfları da, dünyevî makamlara değil kiliseye akmaktaydı. Daimbert'in patrikliğe yükseltilişi hukukî bakımdan pek pürüzsüz olmamış ve Roma'ya da bu yüzden şikayetler aksettirilmiş bulunuyordu. Papa Paschalis nihayet durumu incelemek üzere bir legat, kardinal-piskopos Maurice de Porto'yu gönderdi. Legat, belirtilen tarihte, 1101 paskalya bayramında, Filistin'e vasil oldu. Baudouin, kardinale, Daimbert'in, kendisinin tahta çıkmasını gerekirse zor kullanarak önlemesi için Godfroi'nin ölümünden sonra Bohemund'a yazmış olduğu mektubu göstererek onu hiyanet ve ihanetle suçladı. Baudouin, bundan başka, Daim-

¹² İbn al-Aşîr, ayn. yer.

¹³ Albertus Aquensis, IX, 15, s. 599; İbn Muyassar, s. 464; İbn al-Aşîr (s. 213) kuzeyden gelen hükümdarların ısrarla geri çekilmeyi istediklerini bildirmektedir.

bert'in onu güneye yaptığı sefer esnasında öldürtmeye teşebbüs ettiğini de iddia etmişti. Bu sonucu suçlama ne kadar yersiz olursa olsun, mektubu inkâr, imkânı yoktu. Maurice, Daimbert'e paskalya merasimlerine katılmayı yasaklamış ve kutsal töreni bizzat icra etmişti. Geleceği bakımından endişeye düşen Daimbert bunun üzerine Baoduin'in yanına giderek gözyaşları içinde onun önünde diz çökmüş ve af dilemişti. Ancak Baudouin, Daimbert kesik kesik mırıltılar ve hıçkırıklar içinde üçyüz Byzantios'dan yoksunluğa tahammül edebileceğini anlatuncaya kadar taş gibi hissiz kalmıştı. Peşin akçeye Baudouin'in daima ihtiyacı vardı. Hediyeği gizlice almış ve ondan sonra, büyük kalplilikle, Daimbert'i affetmiş olduğunu bildirmek üzere legatın yanına gitmişti. Barışsever bir kimse olan Maurice, bu barışmayı sağlıklıbildiğinden ötürü çok sevinmişti¹⁴.

Bir kaç ay sonra Baudouin'e yeniden para lâzım oldu ve o da Daimbert'e müracaat etti. Daimbert, patriklik hazinesinde mevcut olanın hepsi olduğunu belirterek ona ikiyüz mark verdi. Ancak Arnoul partisine mensup bir kaç ruhanî krala, Daimbert'in gerçekte büyük birikmiş hazineler gizlediğini ihbar ettiler. Patrik bir kaç gün sonra, teveccüh ve desteğini muhafaza etmek için büyük gayret sarfettiği papalık legatı şerefine muhteşem bir ziyafet vermek ihtiyatsızlığında bulundu. Bunlar ziyafet sofrasında oturlarken Baudouin birdenbire içeriye girerek onları, hristiyanlığın savaş birlikleri açlıktan kıvrılırken böyle müsrifçe davranışları sebebiyle ve büyük bir hiddetle iyice haşladı. Daimbert, kilisenin parasını istediği gibi harcıyacağı ve kralın buna karışmaya hakkı bulunmadığı cevabını verirken, legat Maurice korku içinde iki tarafı yatıştırmaya çalışmaktaydı. Fakat Baudouin'i susturmak imkânı yoktu. Çocukluğunda görmüş olduğu ruhanî tahsil ve terbiye ona, kilise hukukuna dayanmak imkânını veriyordu. Talâkati de Maurice üzerinde etkili olacak güçteydi. Maurice, bir süvari birliğinin masraflarını üzerine almak hususunda vaadde bulunmaya Daimbert'i kandırdı. Bununla beraber Baudouin'in bütün devamlı ve ısrarlı taleplerine rağmen, vaadolunan bu paralar hiç bir zaman ödenmedi. 1101 sonbaharında Apulia hükümdarı Roger'in patriğe gönderdiği bin Byzantiosluk bir hediye ile birlikte bir de elçisi Filistin'e geldi. Bu paranın üçte biri Kutsal Mezar, üçte biri Darülaceze ve sonuncu üçte biri de ordusuna sarfedilmek üzere krala tahsis olunacaktı. Daimbert paranın hepsini birden kendisine alıkoyacak kadar düşüncesiz davradı. Ancak hediyenin şartları bilinmekteydi. Kral durumdan şikâyetini bildirince papalık legatı patriği artık koruyamadı ve Daimbert'in patriklikten azlolunduğu açıklandı. Daimbert Yafa'ya çekilerek kışı burada geçir-

¹⁴ Albertus Aquensis (VII, 46-51, s. 538-41) Daimbert'e karşı düşmanca bir tasvir veriyor. Daimbert'in tutumunu kilisenin bağımsızlığı düşüncesiyle daima savunan Willermus Tyrensis (X, 26-27, s. 438-40) ise haksız ve yakışsız bir tutumla Maurice'in durumu incelemesi faaliyetini sükûta geçiştirmiştir. Riant, *Inventaire*, s. 218 vd.

dikten sonra mart ayı içinde Antakya'ya gitti. Eski dostu Tankred onu sevinçle karşılayarak şehrin en zengin kiliselerinden birisi, Aziz Georgios kilisesini ona tevdi etti. Baudouin bu arada, durumun Roma'ya bildirilmesi gerektiği bahanesiyle patriklik makamını boş bırakmıştı. Kralın memurları patriğin hazine dairesinde araştırma yaparak Daimbert'in saklamış olduğu yirmibin Byzantiosu bulmuşlardı. Bu devre içinde patriklik makamına Maurice vekâlet etmekteydi. Fakat bütün bu can sıkıcı olaylar onun sağlığına dokunmuştu. Nitekim Maurice 1102 ilkbaharında ölüp gitti¹⁵.

Tankred sonbaharda Baudouin'i kurtarmak üzere güneye gelirken, Daimbert'in tekrar eski makamına getirilmesini şart koştuğunu ilân etmişti. Seferine Daimbert de refakat etmekteydi. Baudouin, Tankred'in talebine uymak havası içindeydi. İşte tam bu sırada yeni bir papalık legatı, Paris kardinali Robert, Filistin'e vasil oldu. Kral bunun üzerine, sorunun bütünü ile Robert'in başkanlığında toplanacak bir synodda tezekkür edilmesinin zorunluluğunda ısrara başladı. Tankred ve Daimbert bu talebi reddedemezlerdi. Et-raflı bir araştırma sonuçlarının hükme bağlanmasına kadar Daimbert bir kilise meclisi tarafından geçici olarak mevkiine iade olundu. Bu sebeple Tankred Askalan'a karşı sefer yapılması için birliklerini kralın kuvvetleri ile birleştirdi. Kısa bir süre sonra Kutsal Mezar kilisesinde bir synod toplandı. Başkanlığı papalık legatı yapıyor, yanında yardımcı olarak da, ziyaret maksadıyla buraya gelmiş bulunan Laon ve Piacenza piskoposları bulunuyordu. Filistin'in bütün piskoposları ve manastır başrahipleri ile Tankred'in hâkimiyet bölgesinden Misis piskoposu da orada idiler. Daimbert'e karşı ileri sürülen suçlamalar, Arnoul de Rohes'in gizlice verdiği direktiflere uyan Kaysâriye, Beyt Lâhim ve Remle piskoposları tarafından ortaya atıldı. Bunlar, Daimbert'in 1099 yılında Filistin'e gelirken Pisahlıların başında olduğu halde Ionia adalarındaki hristiyan kardeşlerine taarruz ettiğini, onun kral Baudouin ile Bohemund arasında, bir iç mücadeleye çıkarmaya çalışmış olduğunu, Darülaceze ve hastahanelerdeki hacıların ve İsa namına çarpmış askerlerin refahını sağlamaya mahsus olan paraları kendisine alıkoyduğunu iddia ettiler. Suçlamalar inkâr edilemeyecek bir şekilde gerçeklere dayanmakta idiler. Kardinal-legat için, Daimbert'in makamına lâayık olmadığını ilân ve onu patriklikten azletmekten başka yapılacak bir şey kalmamıştı. Tankred, kilise hukukuna bu kadar ciddiyetle uygun olan işleme karşı itiraz edecek durumda değildi. Partiyi kaybettiğini kabullenmesi gerekiyordu. Antakya'ya dönüşünde Daimbert yine ona refakat etti ve Roma'ya gitmek üzere bir imkân buluncaya kadar yeniden Aziz Georgios kilisesinin başına getirildi. Ahlâkı bozuk bir ihtiyar olduğu meydana çıkmıştı. Çekip gidişi Filistin'de üzüntü yaratmadı. Onun papalık elçiliğine tayini, papa Urbanus'un yaptığı yegâne büyük çapta hata olmuştu¹⁶.

¹⁵ Albertus Aquensis, VII, 58-64, s. 545-49.

¹⁶ Albertus Aquensis, IX, 14, 16-17, s. 598-600; Willermus Tyrensis, ayn. yer.

Bütün bu sorun esnasında Baudouin'in gönül yardımcısı olmuş bulunan Arnoul de Rohes, Bizzat kendisini Daimbert'in makamına yükseltmek girişiminde bulunmayacak kadar zeki idi. Bunun yerine Filistin piskoposları, legat Robert patriklik makamı için bir aday göstermelerini isteyince, Evremar adında Therouannes'lı ihtiyar bir papası teklif ettiler. Evremar ilk haçlı seferinde doğuya gelmiş olup dindarlığı ve iyikalpliliği ile herkesçe tanınmaktaydı. Arnoul'un hemşerisi olmakla beraber onun entrikalarına karışmamış ve umurun hürmet ve itibarına sahip olmuştu. Legat Robert, bu derecede kusursuz bir ruhaniyi patrikliğe getirip takdis etmekten son derecede memnun oldu. Evremar'ı hiç bir zaman siyasete karışmaya cesaret edemeyecek zararsız bir ihtiyar telâkki eden Baudouin de memnundu. Arnoul'a gelince o, bu arada kişisel plânlarını hiç kimseden çekinmeden gerçekleştirmeye çalışabiliirdi.

Daimbert kendisini hiç de ümitsizliğe kaptırmadı. Koruyucusu Bohemund 1105'de İtalya'ya giderken o da ona refakat etti ve papaya şikâyetlerini arz etmek üzere Roma'ya gitti. Paschalis önce ihtiyatlı davrandı; fakat bir müddet tereddüt ettikten sonra, her halde Bohemund'un meş'ûm tesiriyle, Daimbert'i desteklemeye başladı. Baudouin'e Daimbert'in suçlamalarına karşı savunmasını yapmak üzere Roma'ya görevliler göndermesi tebliğ olundu. Baudouin ise, her halde papanın fikirlerine Bohemund'un hâkim olduğunu bildiği cihetle, bu talebe kulak asmadı. Bunun üzerine Paschalis, dünyevi iktidarın müdahalesi yüzünden vuku bulduğu gerekçesiyle, Daimbert'in azlini hükümsüz ilân etti. Mesud bir tesadüfle papanın bu düşüncesiz hareketi Tanrı'nın eli ile tashih olundu. Tam muzafferane bir şekilde patriklik tahtına geri dönmeye hazırlandığı sırada Daimbert ağır şekilde hastalandı ve 15 haziran 1107'de Messina'da öldü¹⁷.

Fakat patriklik makamında kargaşalık henüz sona ermemişti. Baudouin, Evremar'dan memnun olmamaya başlamıştı. Her halde, kilisenin bir "hiç" in ellerinde kalmayacak kadar önemli bir organizasyon olduğu kafasına danketmiş olacaktı. Kilisenin başında bulunacak işe yarar bir müttefike ihtiyacı vardı. Evremar, Daimbert'in yeniden resmî olarak makamına iade edildiği haberini alınca bizzat Roma'ya doğru yola çıktı. O da Roma'ya, dünyevi iktidarlardan şikâyetlerle gitmekteydi ve oraya vardığında rakibi ölmüş bulunuyordu. Fakat Daimbert'in ölümü haberi Filistin'e ulaşınca Arnoul, acele olarak, kral namına görüşmek üzere Roma'ya gitti. Paschalis bu sırada daha ziyade Evremar'a temayül ediyordu; fakat meselenin sandığından daha ziyade karışık olduğunun farkına vardı. Problemi incelemeyi, çok yaşlı ve büyük tecrübe sahibi bir ruhanî olan Arles başpiskoposu Gibelin de Sabran'a havale etti. Gibelin, 1108 ilkbaharında Filistin'e vardı. Evremar ve Arnoul ondan önce geriye dönmüşlerdi. Papanın temsilcisi, Evremar'

¹⁷ Willermus Tyrensis, XI, 1, s. 450 vd.

ın bu mevkîe uygun olmadığını ve hiç kimsenin onun yeniden tayinini arzu etmediğini anladı. Bu sebeple patriklik makamının boş olduğunu ilân ederek buraya yeni bir tayin yapmak üzere bir synod topladı. Büyük bir hayret ve sevinç içinde Baudouin'in bizzat kendisini bu makam için teklif ettiğini duyup kabul etti. Evremar, mesud bir tesadüfle bu sırada boşalmış bulunan Kaysâriye başpiskoposluğu ile teselli edildi.

Saray dedikoduları, Baudouin'e Gibelin'i çok yaşlı olduğu için Arnoul'un seçtirmek tavsiyesinde bulunduğunu etrafa yaymakta idiler. Bu suretle patriklik makamı kısa bir süre sonra yine boş kalacaktı. Gerçekten de Gibelin ancak dört yıl daha yaşadı; onun ölümünden sonra da Arnoul, nihayet hiç bir itiraza uğramadan onun makamına seçildi¹⁸.

Baudouin'in görüş açısından Arnoul ideal bir patrikti. Kralın yeniden evlenmesi münasebetiyle sonradan zuhur eden ihtilâflara ve emir ve maiyyetinde bulunanların kendisine karşı duydukları kin ve nefrete rağmen o mevkiinde pekâlâ tutundu. Hiç şüphesiz mürtekinin biri idi. Yeğeni Emma, Eustache Garnier ile evlenirken ona çeyiz olarak Jericho'daki, aslında Kutsal Mezar'a ait bulunan değerli bir çiftliği bağışlamıştı. Fakat faal, işe yarar ve krala sadık idi. İlk haçlı seferine katılanların çoğunluğu tarafından tahakkuku arzulanan, ancak gerçekleşmesi imkânsız olan, Kudüs'ün bir teokrasî devleti olması ve hükümdarın sadece bu teokrasinin savunma bakanı olarak kalması plânının kesin olarak ve bir daha bahis konusu olmamak üzere bir kenara atılmasına Arnoul âmil olmuştur. Arnoul bütün Filistin kilisesinin de kendi görüşüne katılmasını sağlamış ve hatta meşrû ve kanunî davranacaklarına emin olmadığı için, Godefroi de Bouillon'un tayin etmiş olduğu Kutsal Mezar piskoposluk müşavirlerini dahi azletmiştir. Krallık fûtuhat ile genişlediğinden Arnoul, Antakya'nın norman hükümdarlarına karşı duyduğu meş'ûm teveccüh saikasıyla, Antakya patriklik tahtının tarihi ve fakat lüzumsuz ve faydasız haklarını savunan papa Paschalis'in mukavemetine rağmen, dünyevî ve ruhanî hakların uygun ve denk olması hususunu ısrarla müdafaa etmiştir. Arnoul her ne kadar hürmete değer bir adam değilse de, Kudüs krallığı'nın değerli bir hâdimi olmuştur. Krallığın büyük tarih yazarı Willermus Tyrensis onun hatırasına lânet etmiş, adını lekelemiştir; ancak bunda haksızdı. Çünkü Arnoul birinci haçlı seferinin doğurduğu neticeyi güçlendirmek ve temellendirmek bakımından çok iş görmüştür¹⁹.

Lâtin kilise hiyerarşisi ile yerli hristiyanlar arasında iyi ilişkiler kurulmuş olması da Arnoul ile efendisi kral Baudouin'in hesabına kaydedilmelidir. 1099 yılındaki ilk patrikliği sırasında Arnoul doğu hristiyan mezheplerini

¹⁸ Albertus Aquensis, X, 58-59, s. 650-59, XII, 24, s. 704; Willermus Tyrensis, XI, 1, s. 450 vd. ve XI, 4, s. 455 vd.

¹⁹ Willermus Tyrensis, XI, 15, s. 479. Willermus, bir dalkavuk ve şarlatan olarak Arnoul'den hoşlanmıyordu, bk. aşağıda s. 86 vd.

Kutsal Mezar kilisesinden kovmuş ve onların varını yoğunu yağmamıştı. Ancak Daimbert bu bakımdan çok daha kötü bir düşmüştü. Daimbert ister Rumlar gibi ortodoks, ister Ermeniler gibi gregoriyen veya sapık inançlı, ister yakubî veya nasturî olsun bütün yerli hristiyanları kiliseden taretmekle kalmamış, bunları Kudüs'deki manastırlarından ve sahip bulundukları diğer yerlerden söküp atmıştı. Bundan başka, kutsal mahallerin hizmetinde kadınları da kullanmak suretiyle yerlilerin şeref ve haysiyet düşüncelerini de yaralamıştı. Bu büyük günahların bir neticesi olarak 1101 paskalyasının arife gecesinde Kutsal Mezar kilisesinin bütün kandilleri sönmüş ve nihayet mal ve mülkünden olmuş beş cemaat, hep beraber Frankların suçunun bağışlanması için dua edinceye kadar, bu kandilleri yakmak için gökten mukaddes ateş inmemişti. Baudouin bu dersten iyice ibret aldı. Yerlilere karşı yapılmış olan haksızlığın telâfisini emretti. Hatta Kutsal Mezar'ın anahtarları bile Rumlara geri verildi. Baudouin bundan sonra Filistin'deki bütün hristiyanların desteğini kazanmış görünmektedir. Rum piskoposluk müşavirlerinin Kutsal Mezar'da hizmet etmelerine mukabil bütün yüksek ruhaniler tamamiyle Frank idiler. Ortodoks yerli halk, kendi yüksek ruhanî sınıfı ilk haclı seferinden önceki karışıklık yıllarında ülkeyi terketmiş olduğu için, bu vâkıayı sineye çekti. Lâtin kilise reisleri hiç bir zaman sevilmediler; fakat yerli ortodoks manastırlar varlıklarını serbestçe korudukları gibi, frank krallığı devrinde Filistin'e gelen ortodoks hacıların da kendileri, ya da yerli inanç kardeşleri bakımından her hangi bir şikâyet hakları yoktu. Sapık inançlı kiliseler de aynı şekilde memnun imişler gibi görünmektedirler. Durum burada, gerek ortodoksların, gerekse sapık inançlıların, Frankları kendilerine boyun eğdiren zalimler olarak hissettikleri kuzey Suriye'deki frank devletlerindekinden çok başka ve rahattı²⁰.

Mısırlıların 1102 yılında Yafa yakınındaki mağlûbiyetleri ve 1103 ilkbahar seferinin akamete uğraması el-Efdal'in gayret ve imkânlarını henüz tamamiyle yitirememişti. Fakat o artık yeni bir ordu hazırlamak için daha fazla zamana ihtiyaç duymaktaydı. Baudouin Filistin sahillerinde daha sağlam bir durum yaratabilmek için bu nefes alma molasından faydalandı. Yafa'dan yukarıdaki Hayfa'ya kadar sahil şehirlerinin kendi elinde bulunmasına rağmen müslüman çeteleri bunların aralarındaki yollardan ve ö-

²⁰ Bk. aşağıda s. 269 vd. Seremoninin uzun bir tasviri Fulcherius Carnotensis'in *R.H.C.*'de yayınlanmış olan bir yazma nüshasında mevcuttur. Hagenmeyer, kendi Fulcherius neşrinde bu tasvirin sadece bir yazma nüshada (I.) bulunduğunu bildirerek, bu kısmın başında bulunan "*conturbati sunt omnes propter ignem quem die sabbati non habuimus ad Sepulcrum Domini*" (II, VII, s. 396) kelimelerinden geri kalan bütün kısmını reddetmektedir. Bu hususun tafsilâtı bir tartışması onun s. 395-96, not 5'inde bulunuyor. Hagenmeyer, ilâvelerle tahrif edilmiş olan metni, Bartolf de Nangis ve Guibertus Novigenti tarafından verilen metinlerle birlikte eserin zeylinde vermiştir (*syn. esp.*, s. 831-37). Fulcherius, Baudouin'in özel papazı olduğu için merasimde şahsen bulunmuş olmalıdır. Hegumenos Daniel (nr. Khitrowo, s. 75-83) 1107 yılındaki merasimin bir tasvirini verir. Onun hikâyesinden, Bizanslıların Kutsal Mezar'ın nezaretini uhdelinde bulundurdıkları açıkça anlaşılmaktadır.

zellikle Karmel dağının dört bir yanında asayiş ihlâl etmekteydiler. Yafa ile Kudüs arasındaki yol bile, hacı Saewulf'un tesbit ettiği gibi, hiç bir suretle emin değildi²¹. Deniz korsanları, Mısırlıların işgalinde bulunan Sûr ve Akkâ limanlarından hareket ederek hristiyan ticaret gemilerini vurmaya itiyad haline getirmişlerdi. 1102 yılı sonbaharı sonlarında, gelişleri aynı yılın mayıs ayında Baudouin'î felâketten kurtarmış olan hacıların yurtlarına dönmek üzere binmiş oldukları gemiler fırtınaya tutularak bunlardan bir kaç Askalan yakınında, diğerleri Sûr ve Sayda arasında olmak üzere kıynın muhtelif yerlerinde karaya vurmuşlardı. Yolcuların tümü, ya kılıçtan geçirildi, ya da Mısır'da köle pazarlarında satıldı²². 1103 ilkbaharında ingiliz gemilerinden bir kaçının desteğine hâlâ sahip bulunmakta olan Baudouin Akkâ'yı muhasaraya başladı. Akkâ garnizonu tam ona teslim olmayı düşünürken, 12 fatımî galerisi ile Sûr ve Sayda'dan gelen büyük bir yük gemisi limana girdiler; yük gemisi savaşı ve grejuva ateşi atmaya mahsus makinelerle dolu idi. Baudouin kuşatmadan vazgeçmek zorunda kaldı²³. Daha sonraları, yaz içinde, Karmel dağı müslüman çetelerinden temizleme girişiminde bulundu. Fakat ancak kısmî bir başarı sağlayabildi; çünkü bir çarpışma esnasında böbrek nahiyesinden ağır surette yaralanmıştı. Bir müddet hayatından endişe edildi. O hâlâ hasta olarak Kudüs'de yatarken, Tâcûlâcem ile İbn Kadûs'un çifte bir sefere giriştikleri haber alındı. Ancak Tâcûlâcem'in Askalan'dan daha ileriye gitmeyi reddetmesi İbn Kadûs'u, Yafa'yı yalnız başına kuşatmaya mecbur bırakmıştı. Kadı İbn Kadûs bu işi pek de iştiaqla yapmamaktaydı. Baudouin bir askerî birliğiyle sahile doğru yürüyebilecek kadar sağlığına kavuşur kavuşmaz mısır donanması da yelkenlerini fora ederek denize açıldı²⁴.

Ertesi mayıs ayında, Toulouse tontu Raymond'a Cebayl (eski Byblos)'in zaptında yardım etmiş olan ceneviz donanmasından yetmiş galeri Hayfa'ya geldiler. Baudouin orada bizzat donanma kumandanlarıyla konuşup Akkâ'yı ele geçirmek hususunda mutad şartlarla, yani ganimetin üçte biri, ticarî imtiyaz ve pazar mahallesinde bir sokak verilmesi üzerinde onlarla anlaşmaya vardı. Müttelikler 6 mayısta şehri kuşatmaya başladılar. Fâtımî kumandanı, memlûk Benâ Zehrûdevle el-Cüyûşî şehri şiddetle savunmakla beraber Mısır'dan hiç bir yardım alamadı. Yirmi günlük bir kuşatılmadan sonra mısırlı kumandan, Arsûf için kabul edilmiş olan şartlarla şehrin teslimini teklif etti. Arzu eden şehir sakinleri taşınabilir malları ile şehri terk edebileceklerdi; kalanlar frank kralının tâbiyyetine geçecekkti. Baudouin bu şartları kabul ve kendi payına riayet de etti; hatta kendi müslüman tebası için bir

²¹ *Pilgrimage of Saewulf, P.P.T.S., IV, s. 8 vd.*

²² Albertus Aquensis, IX, 18, s. 600 vd.

²³ Albertus Aquensis, IX, 15, s. 599; İbn al-Aşîr (s. 213) yanlış yıl (hicrî 496 yerine 495) veriyor.

²⁴ Fulcherius Carnotensis, II, xxiv, 1, s. 460 vd.; Albertus Aquensis, IX, 22-23, s. 103 vd.

camii muhafaza edilmesine de müsaade etti. Fakat italyan denizcileri bu kadar büyük bir servetin avuçları arasından kayıp gitmesine bir türlü razı olamadılar. Hicret edenleri arkalarından vurup bir çoğunu öldürdüler ve hepsinin mallarını yağmaladılar. Baudouin buna çok kızdı. Eğer bu sırada patrik Evremar gelip de aralarını bulmamış olsaydı, nerede ise Cenevizlere saldıracaktı²⁵.

Akkâ'ya sahip olmakla Baudouin çok ihtiyaç duyduğu bir şeyi, her havada emin olan bir limanı eline geçirmiş oluyordu. Başşehirden 170 kilometre kadar uzak bulunmakla beraber Akkâ derhal krallığın başlimanı olarak rüzgâr ve fırtınaya açık olan Yafa'nın yerini aldı. Burası bundan başka Dimaşk'dan batıya gönderilen malların da gemilere yüklendiği ana liman idi. Franklar tarafından zaptedilmesi, Akkâ'da ikamette ısrar eden müslümanlar tarafından yürütölmeye devam edilen bu ticaret hayatına bir kesinti getirmedi²⁶.

1105 yazında vezir el-Efdal Filistin'i geri almak üzere son bir teşebbüse girişti. Ağustos ayı başında Askalan'da oğlu Senâülmülk Hüseyin kumandasında iyi donatılmış beşbin arap atlısından ve sudanlı yayalardan müteşekkil bir ordu topladı. Mısırlılar bindan önceki başarısızlıklarının vermiş olduğu dersten faydalanmışlar ve Dimaşk'ın türk hükümdarlarından teşebbüslerine katılmalarını ricaya karar vermişlerdi. 1102 ve 1103 yıllarında Dimaşk'ın bir yardımcı baha biçilmez bir değer taşıyabilirdi. 1104 haziranın'da ise Dimaşk meliki Dukak ölmüş ve ailesi de onun atabegi olan Tuğtekin ile mirasları üzerinde münazaaya girişmiş bulunuyorlardı. Bir taraftan da Haleb meliki Rıdvan kendi hesabına bir şeyler koparmak ümidiyle güneye yönelmişti. Tuğtekin önce Dukak'ın henüz bir yaşında bulunan oğlu Tutuş'u tahta çıkarmış, fakat pek kısa bir süre sonra onun yerine Dukak'ın oniki yaşındaki kardeşi Ertaş'ı geçirmişti. Ertaş, vasisi Tuğtekin'in izlediği siyasetten şüphelenerek kendisini mülteci olarak kabul eden Havran bölgesinin en kudretli reislerinden Busrâ emîri Aytekin'in yanına kaçmıştı. Ertaş, Busrâ'dan kral Baudouin'e başvurmuş ve onun tarafından Kudüs'e davet edilmişti. Bütün bu sebeplerle Tuğtekin elbette Mısırlılara yardım etmeye seve seve hazır; fakat ne de olsa onlara büyük bir yardımcı kuvvet göndermeye de cesaret edemedi. Kumandanı Sabar (Sabavû)'ı binüçyüz okçu süvari başında olduğu halde güneye gönderdi²⁷. Ağustos içinde mısır ordusu Filistin'e girdi ve Mâverây-ı Ürdün ve Negeb yolunda aşağıya inmiş bulunan Dimaşk birlikleriyle birleşti. Baudouin Yafa'da beklemekteydi. Mısır donanması görününce, artık alışılmış savaş alanı haline gelmiş bulunan Remle yanında mevzi

²⁵ Fulcherius Carnotensis, II, xxv, 1-3, s. 462-64; Albertus Aquensis, IX, 27-29, s. 606-08; Caffaro, *Liberatio*, s. 71 vd. Baudouin'in vesikası: *Liber Jurium Reipublicae Genuensis*, I, s. 16 vd.

²⁶ Bk. aşağıda s. 266. Ticaret İbn Cubayr'in zamanında (1183) hâlâ devam etmekteydi.

²⁷ İbn al-Kâlanîsî, s. 71; İbn al-Aşîr, s. 229.

aldı. Üçyüz savaşçı Lithard de Cambrai kumandasında Yafa'da bırakıldı. Bauoduin ile birlikte Dimaşk'ın genç taht müddeisi Ertaş ve Filistin'in bütün kuvvetleri, Galilaea, Hayfa, Habron garnizonları ile beşyüz atlı ve ikbin yayadan ibaret esas ordu harekete geçmiş idi. Baudouin'in talebi üzerine patrik Evremar da Kudüs'den gerçek haç ve orada topladığı yüzelli kişilik kuvvetle gelmişti.

Savaş 27 ağustos 1105 pazar günü yapıldı. Sabahleyin gün ışıır ışımaz patrik resmi kıyafetiyle, haç elinde, takdis ve günahlardan af dağıtarak frank safları arasında at üstünde dolaştı. Bundan sonra Franklar hücumla geçti. Dimaşk Türklerinin bir karşı taarruzu az kalsın haçlı saflarını parça parça edecekti; fakat Baudouin sancağını bizzat eline alarak süvarisini, kendisi başta olduğu halde, Türkler üzerine sürdü. Bunun üzerine Türkler dağıldılar. Mısırlılar bundan önceki savaşlara nazaran çok daha kahramanca savaşmaktaydılar; fakat bunların sol kanatları, Hayfa'yı anı bir taarruzla düşürmek için yaptığı beyhude bir teşebbüs neticesinde ana ordudan ayrılmış olup geri dönünceye kadar iş isten geçmişti. Akşam karanlığı çökerken müslümanlar mağlûp edilmiş bulunuyorlardı. Sabar ve maiyyetinde bulunan Türkler kendi ülkelerine kaçtılar, Mısırlılar Askalan'a çekildiler. Kumandanları olan Senâülmülk süratle Kahire'ye gitti. Müslümanlar ağır kayıplara uğramışlardı. Askalan kumandanı şehit olmuştu, Akkâ ve Arsûf'un eski komutanları esir düşmüşlerdi; bunlar sonradan yüksek bir fidye ile kurtarıldılar. Fulcherius Carnotensis Senâülmülk'ün kurtulmuş olmasından ötürü duyduğu üzüntüyü dile getirmekten kendisini alakoyamamıştı; çünkü onun sağlıklı fidiye her halde pek yüksek olacaktı. Ancak Frankların kayıpları da çok ağırdı. Baudouin, karargâhlarını yağmaladıktan sonra Mısırlıları daha fazla takip etmedi. Genç hükümdar Ertaş'ı da artık desteklemedi. Ertaş tesellisi olmayan üzüntüler içinde Fırat kenarındaki Rahbe'ye çekildi. Mısır donanması Mısır'a doğru yelken açtı. Donanmanın, bir fırtınada kaybettiği bir kaç gemiden başka hiç bir kaybı olmamıştı²⁸.

Bu üçüncü Remle savaşı, Fâtımîlerin Filistin'i geri almak için giriştikleri büyük çapta son teşebbüs oldu. Bununla beraber Mısırlılar gelecekte de Franklar için tehdit edici durumlarını muhafaza ettiler. 1106 sonbaharında yaptıkları küçük çapta bir baskın az kalsın büyük ordularını başaramadığı neticeyi sağlayacaktı. Baudouin'in Galilaea sınırında kalmaya mecbur olduğu aynı yılın ekim ayında yaklaşık bin kişilik bir mısır süvari kuvveti ansızın Yafa ile Arsûf arasında bir hacılar karargâhını basıp hepsini birden kılıçtan geçirmişti. Bundan sonra süvariler, sadece sekiz şövalye tarafından savunulan Remle üzerine yürüyüp bunları çabucak altettiler. Yafa valisi olan Roger bunların üzerine yürüdüyse de bir pusuya düştü ve ancak büyük

²⁸ Albertus Aquensis, IX, 48-50, s. 621-24; Fulcherius Carnotensis, II, xxx1, 1-xxxiii, 3, s. 489-503; Ibn al-Aşîr s. 228 vd.; Ibn Muyassar, s. 466.

bir güçlkle Yafa'ya kaçarak paçasını kurtarabildi. Mısırlılar onu o kadar yakından takip etmekte idiler ki, askerlerinden kırkı şehir kapıları önünde bunların eline düşüp kılıçtan geçirildi. Bundan sonra Mısırlılar Kudüs'e doğru ilerleyerek, Baudouin'in yolu emniyete almak üzere yaptırdığı ve fakat inşası henüz tamamlanmış olan Chastel Arnaud adında küçük bir kaleye taarruz ettiler. İnşaat işçileri teslim olmakla beraber, Kudüs'ün içkalesi (Davud Kulesi)'nin kâhyası olan reisleri Godefroi'nın dışında hepsi de öldürüldü. Godefroi fidiye alınmak üzere muhafaza olundu. Bu arada ise Baudouin baskından haberdar olmuş ve bütün kuvvetiyle güneye doğru hareket etmişti. Mısırlılar bunun üzerine Askalan'a geri çekildiler²⁹.

Ertesi yıl bir mısır akıncı kuvveti az kalsın Hebron'u alacaktı, fakat bizzat Baudouin tarafından geri püskürtüldü. 1110 yılında Mısırlılar Kudüs'ün surları önüne kadar ilerledilerse de geri çekilmek zorunda kaldılar³⁰. Müteakip on yıl içinde buna benzer küçük çapta bir çok akın vuku buldu ve bunlar sahil ovasında ve Negeb'de bulunan hristiyan ahali ve hacıların hayatını zehir ettiler; fakat bunlar artık gittikçe, Baudouin'in müslüman arazisine yaptığı akınların intikamı mahiyetini aşamaz olmuşlardı.

Baudouin'in elleri bu suretle, krallığını genişletmek üzere çaba harcayabilmek için serbest kalmış oluyordu. Onun ana hedefini sahil şehirleri teşkil ediyordu: güneyde Askalan, kuzeyde Sür, Sayda ve Beyrut. Askalan ve Sür, yola getirilmeleri itinalı hazırlıklar yapılmasını gerektiren, daimî büyük garnizonlara sahip, kuvvetli müstahkem mevkiilerdi. 1106 ilkbaharında Filistin'de ingiliz, flaman ve danimarkalı hacılardan mükkepek büyük bir kitlenin hazır bulunuşu Baudouin'i Sayda'ya karşı bir girişim plânlamaya sevketti. Bundan haberdar olan Sayda valisi, krala büyük miktarda para göndermek hususunda müsâraat gösterdi. Her zamanki gibi para sıkıntısı içinde bulunan Baudouin hediye kabul etti ve Sayda iki yıl müddetle kendi haline bırakıldı³¹.

1108 ağustosunda Baudouin, bu sefer muhtelif italyan şehirlerine mensup mâceraperest denizcilerin bir filosu tarafından desteklendiği halde, yeniden Sayda üzerine yürüdü. Kudretli bir mısır donanması Mısırdan hareket ederek liman dışında yapılan bir deniz savaşında İtalyanları bozguna uğratarak, şehir valisi de hiç vakit geçirmeden otuzbin *byzantios* mukabilinde Di-maşk Türklerinin yardımını satın aldı. Baudouin kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Saydalılar bunun üzerine, bir az da haklı olarak Tuğtekin'in şehirleri hakkındaki niyetlerinden korktukları cihetle, Türkleri şehrin surları içine almak istemediler. Vali, hatta vadettiği *byzantios*ların ödenmesinden de vazgeçti. Türkler bunun üzerine, Baudouin'i geri çağırma tehdidi etti-

²⁹ Albertus Aquensis, X, 10-14, s. 635-38.

³⁰ Albertus Aquensis, X, 33, s. 646 vd.; XI, 28, s. 676.

³¹ Albertus Aquensis, X, 4-7, s. 632-34.

ler; fakat Baudouin gerçekten de geri dönmek hazırlığında görününce, tazminat akçesi olarak dokuzbin *byzantiosu* alıp geri dönmeye hazır olduklarını bildirdiler³².

Ertesi yaz Baudouin, Bertrand de Toulouse'a Trablus'u zaptında yardım etti. Buna bir mukabele olarak Bertrand, 1110 yılı başında, Beyrut'a taarruzunda ona yardımcı olmak üzere birlikler gönderdi. Şehri ablukaya almak için ceneviz ve Pisa gemileri de hazırdı ve Trablus bu filo için rahat bir üs teşkil ediyordu. Sûr ve Sayda'dan yola çıkan fâtımî gemileri boşuna yere deniz ablukasını yarmaya gayret ediyorlardı. Artık hiç bir taraftan yardım almak ümidi kalmayan vali, gece karanlığının himayesinde italyan donanması arasından sızıp Kıbrıs'a kaçarak orada bizans valisine teslim oluncaya kadar kuşatma şubattan mayıs ortalarına kadar devam etti. Valisinin âkibeti ile başbaşa bıraktığı şehir 13 mayısta hücumla zaptedildi. Baudouin nizam ve intizamı tesis edinceye kadar İtalyanlar müslüman ahaliyi umumî bir katliâma tâbi tuttular³³.

Yaz İçinde Baudouin batıdan, başka donanma takviyeleri de aldı. 1107 yılında, iki kardeşi ile birlikte Norveç tahtını paylaşmakta olan Sigurd'un kumandasında bir filo Bergen limanından denize açılıp Kuzeydeniz'i geçerek batı avrupa kıyılarını dolaşmış, yolda İngiltere, Kastilya ve Portekiz'e uğradıktan sonra Cebelüttarik'ı geçerek Balear adalarına ve oradan da Sicilya'ya ulaşmıştı. Bu filo Baudouin'in Beyrut'u zaptettikten sonra geri dönüşü anında Akkâ'ya vasil oldu. Sigurd Kudüs krallığını ziyaret eden ilk taç giymiş kraldı. Baudouin onu büyük törenle kabul edip bizzat Kudüs'e götürdü. Sigurd Franklara Sayda'ya karşı yapacakları seferde yardım etmeyi kabul etti. Müttefikler kuşatmaya ekim ayında başladılar. Sayda kuvvetle savunuluyordu. Norveç gemilerinin Sûr'dan gelen büyük bir filo tarafından darma dağın edilmesine ramak kalmıştı ki, bizzat *doc* Ordelafo'nun kumandasında bulunan bir venedik donanmasının tam zamanında yetişmesi onları kurtardı. Bu arada Sayda valisi Baudouin'i öldürtmek için bir plân hazırlamıştı. Baudouin'in şahsî hizmetinde bulunan, müslümanlıktan tanassur etmiş bir dönme, büyük bir para mukabilinde cinayeti işlemeyi kabul etmişti. Fakat Sayda'nın yerli hristiyanları bu suikasttan haberdar olup, kralı uyarmak üzere, üzerine bir mektup bağladıkları bir oku frank karargâhına atılar. Nihayet Sayda, Akkâ'nın şartlarıyla 4 aralık tarihinde teslim oldu. Şehrin muteber kimseleri taşınabilir malları ile Dimaşk'a gittiler; fakir halk yerinde kalıp, üzerlerine derhal yirmibin altın *byzantios* vergi yükleyen frank kralının teb'ası oldu. Venedikliler Akkâ'da bir kilise ve bazı emlakin kendilerine hediye edilmesiyle mükâfatlandırıldılar. Sayda, o vakte kadar Kaysâri-

³² Albertus Aquensis, X, 48-51, s. 635-55; İbn al-Ğalânîsî s. 87.

³³ Fulcherius Carnotensis (II, xliii, 13, s. 536) yıldızlara dair bir manzumesinde tarih olarak 13 mayısı veriyor; İbn al-Ğalânîsî, s. 99-101 (13 mayıs).

ye valisi olup bundan sonra patrik Arnoul'un yeğeni Emma ile iyi düşünül-müş bir izdivaç sayesinde mevkîini daha da sağlamlaştıran Eustache Garni-er'nin emrine bir baronluk olarak verildi³⁴.

Franklar artık bu suretle güneyde Askan, ortada Sûr'un dışında bütün Suriye sahiline hâkim olmuş bulunuyorlardı. Sûr valisi endişeye düştü. 1111 sonbaharında Dimaşk'a Tuğtekin'e elçiler göndererek, yirmibin *byzantios* mukabilinde ondan beşyüz okçudan müteşekkil bir birlik rica etti; aynı zamanda kendisi ve maiyeti için değerli mallarını Dimaşk'da emni-yete alması hususunda müsaade istirham etti. Tuğtekin bunu kabul etti. Pa-ra ve değerli eşya yüklü bir kervan sahilden Dimaşk'a doğru yola çıktı. Ker-vanın Franklar tarafından işgal edilen araziden geçmesi zorunlu olduğu için Sûr valisi İzzülmülk, Rainfred adında bir frank şövalyesini kervana rehberlik etmek ve emniyetini sağlamak üzere rüşvetle elde etmişti. Rainfred şartla-rı kabul etmiş, fakat derhal Baudouin'i işden haberdar kılmıştı. Baudouin hiç bir şeyin farkında olmayan Sûrluları baskına uğratarak bütün hazinele-rini gaspetti. Bu mesud tesadüften cesaretlenen Baudouin kasım ayı sonunda bütün ordusunu getirerek Sûr şehrinin surlarına yüklendi. Fakat bu sefer bizans elçisi Butumites'in emrinde bulunan oniki bizans gemisinden başka deniz desteğine malik değildi. Bizanslılar da pek yabana atılamıyacak bir menfaat sağlamadıkları müddetçe, çok iyi ilişkiler içinde bulundukları Fâtı-milere karşı düşmanca harekâta bulunmayı pek istemiyorlardı. Bunlar, yar-dımlarına mukabil Baudouin'in kendilerine, Antakya hükümdarlarına bırak-mak zorunda kalmış oldukları şehirleri geri almak hususunda yardım etmesi-ni talep ediyorlardı. Baudouin buna razı olmakta tereddüt gösterince Bizans-lılar sadece frank ordusuna yiyecek maddeleri sağlamakla yetindiler. Sûr ku-şatması ertesi 1112 yılının nisanına kadar sürdü. Sûrlular kahramanca savaş-makta ve Baudouin'in inşa ettirdiği muazzam ahşap kuşatma kulelerini yak-maktaydılar. Fakat nihayet Tuğtekin'den yardım istemekten başka çareleri kalmadı. İzzülmülük bu adımı atmadan, kendisini mazur göstermek üzere fâtımî sarayına bir mektup yazdı. Tuğtekin'in kuşatılmış olan şehirle bağ-lantı kurmak için yaptığı ilk teşebbüs, bir posta güvercininin, Frankların hiz-metinde bulunan bir Arabın eline geçmesi yüzünden neticesiz kaldı. Arabın frank arkadaşı kuşu tekrar serbest bırakmak istemiş, fakat Arab razı olma-yarak bunu Baudouin'e götürmüştü. Bunun üzerine kıyafetleri değiştirilerek bir kaç kişi Dimaşk'dan gelen elçilerin karşısına çıkarıldı. Elçiler esir edilip öldürüldüler. Tuğtekin buna rağmen Sûr'a doğru yola çıktı; yiyecek mad-desi arayan bir frank birliğini pusuya düşürdükten sonra Frankları kendi or-

³⁴ Fulcherius Carnotensis, II, xlv, 1-7, s. 543-48; Albertus Aquensis, XI, 26, 30-34, s. 675, 677; Willermus Tyrensis (XI, 14, s. 476-79) yerli hristiyanlar hakkında bilgi veriyor; *Sigurdar Saga* (*Agrip of Noregs konungastigum*, tür. yer); *Sigurdar Saga Jörsala fara ok broedra Hans*, s. 75 vdd.; İbn al-Kālānisi, s. 106-08; İbn al-Aşir, s. 275; Dandolo (Muratori), *Ss. R. I., XII*, s. 264; Tafel ve Thomas, *I*, 86, 91, 145; Riant, *Les Scandinaves en Terre Sainte*, bölüm IV, tür. yer.

dugâhlarında kuşatıp aynı zamanda civardaki araziye de yağmaladı. Baudouin kuşatmayı kaldırıp çarpışa çarpışa Akkâ'ya çekilmek zorunda kaldı³⁵.

Baudouin Askalan önünde de başarıya ulaşamadı. Sayda'nın zaptından sonra doğruca bu müstahkem mevkiin üzerine yürümüştü. Ticarî bir zihniyete sahip olan şehrin valisi Şemsülhilâfe bu bitmez tükenmez mücadelelerden bıkmıştı. Kendisine tâbi durumda olan Sûr halkından vergi yoluyla toplamayı umduğu büyük bir meblâğ mukabilinde Baudouin'den bir mütareke elde etti. Onun bu hareketi Mısır'a ihbar edildi. el-Efdal onu azletmek emriyle Askalan'a devlet birlikleri gönderdi. Şemsülhilâfe bunların gelişinden kuşanıp şehre girmelerine mâni oldu; hatta, kendi emrinde bulunup da Ğâtümlere karşı sempati duyduklarından şüphe ettiği askerlerini de terhis edip bunların yerine ermeni askerler koydu. Bundan sonra hem kendisini, hem de şehrin himayesi altına koymak üzere bizzat Baudouin'in yanına, Kudüs'e gitti. Yanında üçyüz frank askeriyle geri dönerek bunları içkaleye yerleştirdi. Fakat onun bu hiyaneti Askalan ahalisini kızdırmıştı. Bunlar 1111 yılı temmuzunda Mısırlıların yardımıyla bir hükûmet darbesi yaptılar, Şemsülhilâfe'yi öldürüp Frankları kılıçtan geçirdiler. Baudouin adamlarını kurtarmak için süratle harekete geçmiş, fakat yine de geç kalmıştı. Askalan daha kırk yıl süreyle Frankların vücutunda bir kazık olarak kaldı³⁶.

Buna benzer bir teşebbüs, valisi hâdim et-Tâc Gümüştekin'in yardımıyla Baalbek şehri üzerinde bir himaye hâkimiyeti kurmak girişimi, 1110 ilkbaharında akamete uğramıştı. Tuğtekin bu ihanetten haberdar olmuş ve Gümüştekin'in yerine kendi oğlu Tâcülmülk Börü'yü getirmişti³⁷.

Baudouin'in esas gayesini, kralığa yeterli ölçüde sahil sağlamak teşkil etmişti. Ancak o aynı şekilde devletine uygun kara sınırları sağlamak ve aynı zamanda Irak ve Arabistan'dan Akdeniz ve Mısır'a giden büyük arap ticaret yollarının yakınlığından faydalanmak arzusundaydı. Tankred, Antakya'yı eline almak üzere Filistin'i terkedince Baudouin Tankred'in farfaraca ve tafrafürüşâne vermiş olduğu princepslik ünvanını muhafaza ettiği Galilaea'yı bir zamanlar Fransa'daki arazisinde kendisine komşu olan Hugue de St. Omer'e tevcih etmişti; ve Hugue müslümanlara karşı bir taarruz siyaseti gütmek hususunda teşvik edilmişti. Onun ilk işi, Sûr'dan ve Banyas'dan Dimaşk'a giden yolun üst tarafında, dağlarda Toron adında bir kale, bugünkü Tibnî'nî inşa etmek olmuştu. Bundan sonra Genezareth (Taberiye) gölünün doğusundaki zengin araziye yapacağı yağma akınlarını daha iyi icra edebilmek için, yine dağlık bölgede, gölün doğusunda, Arapların el-Âl adını verdikleri ikinci bir şato inşa ettirdi. Bu iki müstahkem mevki 1105 sonba-

³⁵ Albertus Aqueensis, XII, 3-7, s. 690-93; İbn al-Ağır, s. 257; İbn Muyassar, s. 467.

³⁶ Albertus Aqueensis, XI, 36-37, s. 680 vd.; İbn al-Kalânîsi, s. 108-10.

³⁷ İbn al-Kalânîsi, s. 106; Sibî ibn al-Cavzî, s. 537.

harında tamamlandılar. Fakat ikinci kale ancak pek kısa bir süre hristiyanların elinde kaldı. Dimaşk hükümdarı Tuğtekin, arazisinin bu şekilde tehdit edilmesine elbette göz yumamazdı. Yılın sonuna doğru, Hugue başarılı bir yağma akınından ganimet yüklü olarak el-Âl'e geri dönünce Dimaşk ordusu onun üzerine saldırdı. Çarpışmada Hugue de St. Omer ölüm derecesinde yaralandı ve adamları dağıldı. Tuğtekin müstahkem mevki kolayca zaptetti. Bu sıralarda ağır hasta olarak yatmakta bulunan Gérard de St. Omer de kardeşi Hugue'den sonra çok yaşamadı. Bu sebeple Baudouin, Galilaea bölgesini Gervais de Basoches adında bir fransız şövalyesine tevcih etti³⁸.

Mevzii çatışmalar devam edip gidiyordu. 1106 yılında, Taberiye (Tiberias) üzerine Dimaşklıların yaptığı bir yağma akını ile zaman bakımından uygun olarak Sûrlular, Toron kalesine bir baskın yaptılar. Bu akınlardan hiç birisi başarılı olmadı; Baudouin yaklaşırken Dimaşklılar, kısa bir mütareke elde etmek üzere onun karargâhına elçiler gönderdiler. Baudouin'in elçileri karşılayışı ve kabulünde gösterdiği eliaçıklık ve civanmertlik, müslümanlar gözünde itibarını arttırmakta büyük rol oynadı³⁹. 1108 ilkbaharında Tuğtekin tekrar Galilaea'ya akın etti; Taberiye'nin dışında yapılan bir savaşta Gervais de Basoches'u adamlarının çoğu ile birlikte, esir almaya muvaffak oldu. Bundan sonra bunların kurtuluş bahasının Taberiye, Akkâ ve Hayfa şehirlerinden ibaret olduğunu bildirmek üzere Baudouin'e elçiler gönderdi. Baudouin bu teklifi reddedince Gervais idam olunarak başının yüzülmüş derisi, etrafında uçuşan bembeyaz kıvrırcık saçlarıyla bir mızrağa geçirilip muzaffer müslüman ordusunun önünde taşındı⁴⁰. Baudouin bundan sonra Galilaea princepsi ünvanını Tankred'e iade ve fakat pek muhtemel olarak bu bölgeyi Kudüs'den bizzat kendisi idare etti. 1113 yılında Tankred'in ölümünden sonra, Urfa kontu Baudouin du Bourg, Joscelin de Courtenay'i kontluğundan sürüp atınca, bu zat kral tarafından Galilaea bölgesine hükümdar tayin edilerek hatırı alındı ve teselli olundu⁴¹.

1108 yılı sonuna doğru, her ikisinin de asıl alâka sahaları ayrı ayrı yerlerde bulunan Baudouin ve Tuğtekin, Sevâd ve Aclûn bölgelerinin, yani yukarı Mâverây-ı Ürdün bölgesinin gelirini aralarında paylaşmak şartıyla on yıllık bir mütareke akdettiler. Bu gelirin üçte biri Tuğtekin'e üçte biri Baudouin'e, sonuncu üçte biri de mahallî makamlara kalacaktı⁴². Mütareke muhtemelen ticarî sebeplerle yapılmıştı. Mütamadı yağma akınları ülkeden geçen mal ve eşya nakliyatını mahvetmekte olup, bunun yeniden başlaması

³⁸ Willermus Tyrensis, XI, 5, s. 459 vd.; İbn al-Kalânîsî, s. 72, 75; İbn al-Aşîr, s. 229 vd.; Albertus Aquensis, X, 8, s. 635 vd.

³⁹ Albertus Aquensis, X, 25-26, s. 642 vd.; İbn al-Kalânîsî, s. 75.

⁴⁰ Albertus Aquensis, X, 57, s. 658; İbn al-Kalânîsî, s. 86 vd.; İbn al-Aşîr, s. 268 vd. İbn al-Aşîr Gervais'yi Baudouin'in kızkardeşinin oğlu olarak göstermektedir.

⁴¹ Albertus Aquensis, XI, 12, s. 668; Willermus Tyrensis, XI, 22, s. 492.

⁴² İbn al-Kalânîsî, s. 92; İbn al-Aşîr, s. 269.

bütün tarafların işine gelmekteydi. Ateşkes anlaşması sadece yerel karakterdeydi. Ne Tuğtekin'i müslüman sahil şehirlerine yardımdan alıkoyuyordu, ne de Baudouin'i Baalbek'i vassal bir hükümdarlık haline getirmek teşebbüsünden. Bununla beraber arap tarih yazarları, bu ateşkes neticesinde Baudouin'in, Tuğtekin'in Guillaume-Jourdain'e karşı Arka'da mağlûp olmasından sonra müsait bir durumda bulunmasına rağmen, Dimaşk arazisine taarruz etmemiş olmasını minnetle kaydetmektedirler⁴³. Ateşkes anlaşması arzusu Baudouin'e her halde Gervais'nin mağlûbiyeti ve bunun neticesi olarak beliren, Mâverây-ı Ürdün'den Galilaea üzerine akınlar yapılması tehlikesi tarafından ilham edilmiş olmalıdır. Müslümanlar tarafından ise buna yanaşılmasının sebebi her halde bu sırada icra edilmiş iki haclı akını olmuş olmalıdır. Bunlardan birisini, kısa bir süre önce Filistin'e gelmiş bir hacı ve Robert de la Normandie'nin oğlu olan Guillaume Cliton, bütün malları ile Arabistan'dan Dimaşk'a gitmekte olan zengin bir arap prensesinin kervanına karşı icra etmiş ve Franklar bu arada dörtbin deve ele geçirmişlerdi. İkinci baskın ise, Dimaşk'dan Mısır'a doğru giden bir ticaret kervanına yapılması ve kervanın bütün malları yağma edildiği gibi, hayatta kalan kervancılar da bedeviler tarafından öldürülmüşlerdi⁴⁴. Mütareke anlaşması 1113 yılında Baudouin'in Dimaşk arazisine saldırması ile ihlâl edilmiş oldu⁴⁵.

1111 yılından itibaren, Sûr Önündeki başarısızlığından sonra Baudouin bir süre kuzey Suriye işleriyle meşgul oldu. O daha 1109 yılında Trablus'da, bütün frank doğunun efendisi olmak gayesini taşıdığını açıkça belli etmişti. Antakya ve Urfa'da vuku bulan olaylar onun bu iddasını yeniden ortaya atmasına müsait bir zemin hazırladılar⁴⁶. Bundan başka artık o gözlerini yeniden şahsî, tâcına, bağlı mülklerinin çoğaltılmasına çevirebilirdi. Filistin'in güney doğudan, Negeb'den gelecek baskın ve sızmalara karşı açık olduğunu öteden beri bilmekteydi. Mısır'ı doğudaki müslüman dünyasından tecrit edebilmek için Ölüdeniz ile Akabe körfezi arasındaki araziye hâkim olmasının gerektiği de mâlumu idi. 1107 yılında Tuğtekin, o bölgede dolaşan bedevilerin talebi üzerine, Judaea bölgesine yapılacak akınları kolaylaştıracak olan bir üs kurmak üzere Edom'a bir Dimaşk ordusu göndermişti. Idumaea çölünde bir çok grek manastırı bulumaktaydı; Theodor adında bir keşiş, Baudouin'e müdahale etmesi için ısrar etmişti. Baudouin Musa vâdisinde, Petra'ya yakın bir mevkide olan müstahkem türk ordugâhının yakınlara kadar sokulmuş olmakla beraber savaşa girmek istemiyordu. Bu sebeple Theodor ona, bizzat bir mülteci imiş gibi Tuğtekin'in kumandanının yanına gidip onu, çok büyük bir frank ordusunun yakında bulunduğu hususunda uyarmayı teklif etmişti. Türkler korkmuşlar ve cefrî yürüyüş yaparak

⁴³ İbn al-Aşîr, s. 269 vd.

⁴⁴ Albertus Aquensis, X, 45, s. 653; İbn al-Aşîr, s. 272.

⁴⁵ Bk. aşağıda s. 104.

⁴⁶ Bk. aşağıda s. 55 vd. ve 95.

süratle Dimaşk'a çekilmişlerdi. Baudouin bundan sonra Türkleri kışkırtmış olan bedevileri sığındıkları mağaraları tahrip etmek ve sürülerini ellerinden almak suretiyle cezalandırmıştı. Kuzeye dönüşünde, bedevilerin intikam almalarından korkan bir çok yerli hristiyanı da beraberine almıştı⁴⁷.

1115 yılında Baudouin Idumaea bölgesine geri döndü. Burasının daimî surette işgal edilmesinin gerektiği kararına varmıştı. Hebron'dan aşağı inerek Ölüdeniz'in ucunu dolaşıp Vâdi'l-Araba denilen ve Ölüdeniz'den Akabe körfezine doğru uzayan iç sıkıcı, karanlık vâdiyi geçtikten sonra, bu تنها bölgenin sayısı pek az olan verimli kısımlarından birisi ve Arabistan çölü ile münhat bölge arasında ağaçlık bir tepeler silsilesi olan Şevbek'e geldi. Burada, en yakın frank iskân mahalline hemen hemen yüzeli kilometre mesafede, büyük bir kale inşa ettirdi. Buraya en iyi silâhlarla mükemmelen donatılmış bir garnizon yerleştirdi ve kaleye de Kraldağı Kalesi, Le krak de Montreal, adını verdi. Ertesi yıl gıda ve ikmâl malzemesi taşıyan uzun bir katır kervanının refakat ettiği bir ordunun başında olduğu halde meçhul Arabistan içine derinliğine daldı. Montreal'e geldikten sonra güneye dönerek yorgun adamlarının nihayet sahile eriştikleri Akabe'ye ulaştı. Franklar burada atlarını suya sürdüler ve civarın meşhur olan balıklarından avladılar. Yerliler korku içinde sandallarına atlayarak kaçmışlardı. Baudouin, Franklar tarafından Aila veya Elyn şeklinde adlandırılan şehri işgal edip burasını bir içkale inşa ederek tahkim etti. Bundan sonra şehrin karşısında bulunan ve Frankların Graye şeklinde adlandırdıkları Cezîret Far'un (Firavn adası)'a geçerek burada da bir kale inşa etti. Her iki müstahkem mevkiye de garnizonlar bırakıldı. Bunların yardımı ile artık Franklar Dimaşk ile Arabistan ve Mısır arasındaki yollara hâkim olmuş bulunuyorlardı. Kervanları istedikleri gibi soyabilmekte oldukları gibi, her hangi bir müslüman ordusunu da Mısır'a doğu tarafından ulaşmasını güçleştirmiş idiler⁴⁸.

Kızıldeniz sahilinden dönüşünden sonra Baudouin yeniden Sûr'a bir sefer yaptı, fakat şehri kara cihetinden sıkı ve ciddi bir ablukaya almakla yetindi. Bu maksatla, sahil yolunun kayalık ve uçurumlu dağ eteğinde, Sûr Merdiveni adıyla ünlü dağ geçidine doğru yükseldiği yer olan Scandelion'da bir kale inşa ettirdi⁴⁹. Sayda şehri Sûr'a girişe kuzeyden, Toron kalesi ise doğudan hâkim bulunmakta idiler. Scandelion, Sûr'un ablukasını tamamlamış oluyordu.

Başarılarından cesaret bulmuş olan Baudouin 1118 yılında daha cüretkârane bir teşebbüse girişti. Fâtımî orduları son zamanlarda arazisine iki başarılı baskın yapmışlardı. 1113 yılında kendisi kuzeyde Türklerle karşı savaşırken

⁴⁷ Albertus Aquensis, X, 28-29, s. 644. vd.; İbn al-Kalânîsî, s. 81 vd. Bu civardaki bizans manastırları için bk. yukarıda s. 59, not 1.

⁴⁸ Albertus Aquensis, XII, 21-22, s. 702 vd.; Willermus Tyrensis, XI, 29, s. 205. Ayla hakkında bk. Musil. *Aila* maddesi, *Encyclopaedia of Islam*.

⁴⁹ Fulcherius Carnotensis, II, 1111, 1, s. 605 vd.; Willermus Tyrensis, XI, 30, s. 507.

bunlar etrafı yağma ve tahrip ederek Kudüs surlarına kadar ilerlemişlerdi; 1115 yılındaysa Yafa'yı gafil avlayıp ellerine geçirmelerine ramak kalmıştı. Bütün bunlara Baudouin'in cevabı, Mısır içlerine akın etmek oldu. Çöl kabilelerinin şeyhleriyle giriştiği uzun ve itinalı müzakerelerden sonra, mart ayı başında (1118) ikiyüzonaltı süvari ile dört yüz yayadan mürekkep küçük bir ordu başında, yiyecek ve diğer ikmâl maddeleriyle gayet iyi donatılmış olarak Hebron'dan hareketle Sinâ yarımadasını geçerek Nil kollarından birisinin munsabına pek yakın olan Farama yanında Akdeniz kıyısına ulaştı ve mısır toprakları içine oldukça derinliğine nüfuz etti. Şehri hücumla zaptetmeye hazırlandı; fakat Farama garnizonu korku içinde çoktan kaçmış bulunuyordu. Baudouin Nil'e kadar ilerledi; bu şöhretli nehrin muhteşem görünüşü adamlarının ağzını açık bıraktı. Fakat burada öldürücü bir hastalık onu yere vurdu. Baudouin ölüm halinde Filistin'e çekildi⁵⁰.

Yorulmak bilmez bir gayretle icra ettiği seferler ve her fırsattan yararlanmak sayesinde kral Baudouin tevarüs etmiş olduğu çürük organizasyonu, bütün tarihî Filistin eyaletini içine alan sağlam bir devlet haline yükseltmişti. Pençesine geçmekten kurtulmuş olan sadece Askalan ve Sûr'un istisnasıyla kuzeyde Beyrut'dan güneyde Bi'rsebâ'ya kadar bütün ülkeyi hâkimiyeti altında tutuyordu. Ürdün doğu sınırını teşkil ediyor, Arabistan'dan çıkan yolları kontrol altında tutmak için ise güney doğuda düşman arazisi içine, derinliğine ileri karakollar kurmuş bulunuyordu. Frank doğudaki hristiyan kardeşlerinin hepsi de onun yüksek hâkimiyetini tanımaktaydılar; müslüman komşularının da hürmet ve itibarını kazanmıştı. Faaliyet ve icraatı, Kudüs krallığının öyle kolayca tahrip ve tasfiye edilememesine bir garanti yaratmıştı.

Krallığının iç idaresi hakkında sadece pek az bilgi ve şehadete malik bulunuyoruz. Üstün körü bir deyimle bu idare feodal bir devlet idaresiydi. Fakat Baudouin ülkenin büyük kısmını bizzat kendi elinde tutuyor ve kendisine vekâlet etmek üzere viskontlar tayin ediyordu. En büyük iktâ' arazisi olan Galilaea princepsliği bile uzun yıllar boyunca efendisiz kalmıştı. İktâ'lar verasete bağlı olmayarak mütalâa ediliyorlardı. Hugue de St. Omer mak-tul düştüğünde herkes, eğer sağlık durumu müsade etmiş olsaydı, onun kardeşi Gérard'ın Galilaea princepsi olarak onu istihlâf edeceğini düşünmüştü, ama onun kesin bir tevarüs hakkı yoktu. Bizzat Baudouin krallığı için kaba çizgilerle bir anayasa geliştirmişti. Kendisi, gittikçe büyüyen ve genişleyen bir saray idaresi ile devleti yönetmekteydi; vassallarının ayrı ve kendilerine ait maiyyet ve idareleri vardı. Limanlardaki İtalyanlarla yapılan anlaşmaları bizzat Baudouin yapıyordu. Bunlara göre İtalyanlar kara seferlerine katılmaya mecbur değildiler, fakat bulundukları yerlerin donanma tarafından himaye ve müdafaasına katılmak zorundaydılar⁵¹.

⁵⁰ Albertus Aquensis, XII, 25, s. 705; İbn al-Aşîr, s. 314.

⁵¹ Bk. La Monte, *Feudal Monarchy*, s. 228-30; bk. aşağıda s. 245 vd.

Baudouin, kiliseyi kontrolü altında bulunduracağı hususunda hiç bir şüpheye yer bırakmamıştı. Kilise tarafından destekleneceğine emin olur olmaz, büyük bir cömertlikle hareket etmiş ve kiliseye müslümanlardan zaptedilmiş araziden bol bol bağışlarda bulunmuştu. Bu cömertlik bir bakımdan hatalı idi; çünkü kilise asker teçhiz etmek, asker temin etmek yükümlülüğünden masûn tutulmuştu. Bununla beraber Baudouin kiliseden, kendisini para- ca desteklemesini bekliyordu.

Sık sık vuku bulan az önemli olaylar Baudouin'in yerli hristiyanlar tarafından sevildiğine şahadet etmektedirler. 1101 paskalyasındaki olaydan sonra Baudouin, bu unsurun mevcudiyeti tabii olan alınganlığına karşı müsama-hakâr ve anlayışlı davranmayı becermişti. Yerli hristiyanlar onun saraylarında kendi dillerini kullanmak ve kendi âdetlerini takip etmek imkânına sahiptiler; kiliseye, bunların dinî itiyadlarına müdahale etmek müsadese verilmemişti. Son hükümdarlık yıllarında Baudouin, sapık inançlı olsun, ortodoks olsun hristiyanların civar müslüman hâkimiyetindeki araziden Filistin'e hicretlerini teşvik etmişti. Müslümanların muhacereti dolayısıyla boş kalmış olan Judaea'daki araziye iskân etmek üzere çalışan köylülere mühtaçtı. Kendisinin de örnek teşkil ettiği üzere, Franklar ile yerliler arasında evlenmeleri de teşvik ediyordu. Bununla beraber büyük şövalyeler arasında pek azı yerli kızlarla evlendiler; fakat daha fakir olan frank askerleri ve muhacirleri arasında bu cinsten evlenmeler kısa bir sürede umumileşti. Bu evlenmelerin mahsulü olan melez çocuklar ileride krallık ordularının çoğunluğunu teşkil edeceklerdi⁵².

Baudouin, teb'ası olmayı kabul eden müslüman ve yahudilere karşı da buna benzer insaniyet göstermekteydi. Bunların bir kaç cami ve sinagogunun varlığına müsaade edilmişti. Mahkemelerde müslümanlar Kur'ân, yahudiler de Tevrat üzerine yemin edebiliyorlardı. Mahkemeye düşen ayrı din sâlikleri haklarının korunacağından emin olabiliyorlardı⁵³. Müslümanlarla evlenmeye müsaade olunmuştu. 1114 yılında patrik Arnoul, bir hristiyan erkek ile bir müslüman hanımın nikâhlarını kıymış olduğundan dolayı papa Paschalis tarafından şiddetle takdir olunmuştu⁵⁴.

Papa Paschalis bu münasebetle bir kere daha doğunun şartlarını bilmediğini isbat etmiş oluyordu. Çünkü eğer Franklar gerçekten doğuda tutunmak istiyorlardıysa, orada yabancı bir azınlık olarak kalmamaları, aksine, yerli dünyanın bir parçası haline gelmeleri bir zaruretti. Baudouin'in saray vâizi olan Fulcherius Carnotensis (Foucher de Chartres), tarih eserinin coşkulu bâblarından birinde, batılıları doğulu yapan Tanrı'nın bu hayranlık uyandırıcı takdirinden bahsetmektedir. Batılı ve doğulu milletlerin birbirlerinin içinde

⁵² Bk. aşağıda s. 246.

⁵³ Bk. aşağıda s. 252.

⁵⁴ Röhrich, *Regesta*, No. 83, s. 19.

erimeleri ona fevkalâde bir olay olarak görünüyordu; bu, onun gözünde, bütün milletlerin nihâi olarak birleşmesi yolunda atılmış bir adımdı. Batıdan, sonradan gelenler, memlekete felâket getirecek olan aşırı milliyetçi tasavvurlarla ma'lûl bulunurken, doğudaki akıllı frank devlet adamları Baudouin'in geleneğini devam ettirmiş, yerli örf ve adetleri kabul ederek yerlilerle dostluklar ve ittifaklar kurmuşlardır.

Kral, papanın hoşnutsuzluğunu daha önce, Suriye sahili boyunca yaptığı fütuhat kiliseleri tarihi bakımından Antakya patrikliğine bağlı bulunan ve a-ralarında Sayda ve Beyrut gibi şehirlerin mevcut olduğu bir çok şehri de kapsadığı zaman celbetmiş bulunuyordu. Krallığın nizamlarına uygun bir idare ise, bunların Kudüs patrikliğinin emri altına girmelerini âmir idi ve bu sebeple Baudouin bu kiliseleri Kudüs patrikliğine bağlamıştı. Antakya patriği Bernhard papalık makamına, kilise hukukuna aykırı düşen bu hareketi şikâyet etti. Papa Paschalis 1110 yılında Kudüs'e, değişen şartlar müvacehesinde tarihi hukukun bir kenara bırakılabileceğini tebliğ etmişti. 1112'de ise papa alışılmış za'fı ile ağız değiştirerek Antakya'nın iddialarını destekledi. Baudouin papanın yeni kararını bıyık altından gülerek sanki yokmuş gibi davrandı. Papanın hiddetli çıkışmasına rağmen bu piskoposluklar Kudüs patrikliğine bağlı kaldılar⁵⁵.

Baudouin'e gelince o da bizzat hatalı bir harekette bulundu; bu hareket onun evliliği ile ilgili idi. O, babası korkunç ve zâlim damadının şerrinden korkarak vaadedilen çeyiz ile birlikte tozu dumana katarak kaçtığı gündenbergi esasen ermeni zevcesine karşı pek ilgi duymamıştı. Baudouin aşk mâce-ralarına pek düşkün bir adamdı; fakat ihtiyatlı, boşboğaz olmayan bir tip olduğundan, sarayda ne de olsa bir kraliçenin var oluşu onu duyduğu ihti-rasları dolu dizgin tatmin etmekten alıkoyuyordu. Kraliçe de hayatın bu türden zevklerine temayülû ile ün salmış ve hatta dedikodulara göre, Antakya'dan kraliçe olmak üzere gemi ile hareket ettiğinde bir takım müslüman korsanlarını hüsnûânından müstefid kılmıştı. İzdivaçlarından bu iki insanı birbirine bağliyabilecek olan çocuklar da doğmamıştı. Artık bu evliliğin hiç bir siyasi yarar sağlamıyacağı anlaşıldıktan sonra Baudouin kraliçeyi zina suçundan itham ederek onu Azize Anna manastırına kapatmış, vicdanını rahatlandırmak amacıyla de bu manastıra zengin bağışlarda bulunmuştu. Ancak kraliçe böyle bir râhibe hayatı yaşamaya hiç de teşne değildi. Kısa bir süre sonra, ana ve babasının Franklar tarafından Maraş'dan kovulduktan sonra çekilmiş oldukları İstanbul'a gitmek müsaadesi istedi ve bu müsaade verildi. Burada sırtından râhibe kıyafetini atarak, büyük şehrin sağladığı bütün eğlence ve imkânlardan doya doya faydalanmaya başladı⁵⁶. Bau-

⁵⁵ Willermus Tyrensis, XI, 28, s. 502 vd.

⁵⁶ Guibertus Novigenti (s. 259) kraliçenin hafif meşrep yaşam tarzı hakkında bilgi verir; Willermus Tyrensis (XI, 1, s. 451 vd.) onun boşandıktan sonra ahlâka uygun olmayan bir hayat sürdüğünü telmih ediyor.

douin bu arada tekrar bir bekâr hayatı yaşamaya başlayabildiğinden dolayı sevinç içindeydi. Fakat hâlâ paraya ihtiyacı vardı. 1112 yılında, Avrupa'nın bütün gönüllerde yatan en şöretli dulunun kendisine bir koca aramakta olduğunu duydu. Sicilya Anne-kontesi, Salona prensesi Adelheid, genç oğlu Roger II. bülûğa ermiş bulunduğu için görmekte olduğu niyabet görevinden çekilmişti. Sonsuz derecede zengindi ve bir kral ünvanı kendisine oldukça çekici gelmekte idi. Baudouin onu sadece çeyizi bakımından değil, Sicilya Normanları üzerinde haiz olduğu nüfuz bakımından da tapınılmaya lâyık buluyordu; bu Normanlarla bir ittifak ona deniz kuvvetleri sağlayabilir ve Antakya Normanlarına karşı terazinin bir kefesine koyacağı bir mukabil ağırlık teşkil ederdi. Bu sebeple Adelheid'in dest-i izdivacına talip oldu. Kontes teklifi kabul etmekle beraber mukabil şartlarını ileri sürdü. Baudouin'in çocuğu yoktu; ilk zevcesinden doğmuş olan çocukları birinci haclı seferi esnasında Anadolu'da ölmüşlerdi. Ermeni kraliçe de ona vârisler doğurmamıştı. Adelheid, eğer kendi evlilikleri çocukşur kalacak olursa - ki, her iki şahsiyetin yaşları da bu hususta pek vaadkâr sayılmazdı - Kudüs tacının kendi oğlu kont Roger'ye intikal etmesini şart koşuyordu.

Evlenme mukavelesi imza olundu; Adelheid 1113 yazında, Kleopatra'nın Marcus Antonius'a yetişmek üzere Kydnos'a doğru yelken açtığı zamandan beri Akdeniz'in bir daha görememiş olduğu bir ihtişam içinde Sicilya'dan denize açıldı. Provası altun ve gümüş kakmalı galerisinde altun ipliklerle dokunmuş bir halı üzerine uzanmıştı. Hiç de daha az ihtişamlı bir şekilde donatılmamış iki başka gemi (Cinsleri: Triremem), aralarında oğlunun, esmer çehreleri bembeyaz esvapları içinde parıl parıl parlayan arap askerlerinin de bulunduğu refakat birliklerini taşımaktaydılar. Bütün anbarları şahsî hazinelerle dolu başkaca yedi gemi de onun galerisini izlemekteydi. Adelheid ağustos ayı içinde Akkâ'da karaya çıktı. Burada kral Baudouin onu krallığının sağlayabildiği bütün ihtişam içinde karşıladı. Kendisi ve maiyyeti kıymetli ipeklilere bürünmüşler, atları ve katırları erguvânî ve sırmalı süslere garkolmuşlardı. Yollara değerli halılar döşenmişti. Pencere ve balkonlardan erguvânî sancaklar sarkıtılmıştı. Kudüs'e kadar olan bütün yollar da aynı şekilde süslenmişti. Bütün memleket, yaşlı kraliçeden çok onun beraberinde getirdiği hazinelerin rüyasında zevk ve hazdan inlemekteydi⁵⁷.

Bütün bu parlak başlangıcına rağmen izdivaç başarılı olmamaya mahkûmdu. Baudouin kraliçenin çeyizini derhal cline alarak bunu askerlerin geçmiş maaşlarını ödemeye ve müstahkem mevkillerin inşa masraflarına sarfetti. Bu suretle piyasaya dökülen para bütün ülkenin ticaret hayatını canlandırdı.

⁵⁷ Albertus Aquensis, XII, 13-14, s. 696-98; Willermus Tyrensis, XI, 21, s. 487-89; Fulcherius Carnotensis, II, 11, s. 575-77. Adelheid, Marki Manfred'in kızı ve Salona hâkimi Bonifatius'un yeğeni olup 1089 yılında üçüncü karısı olarak Sicilya hükümdarı Roger I. ile evlenmişti. Adelheid'in seçeresi için bk. Chalandon, *Histoire de la Domination Normande en Italie*, II, s. 391, n. 5.

Fakat bunun etkisi kısa zamanda uçup gitti ve evlenme mukavelesinin krallık için getirmiş olduğu yükümlülüklerin ağırlığı ortaya çıktı. Tanrı'dan bu kadar korkan krallık halkı, kralın eski zevcesinin hukuki bakımından ondan tamamiyle ayrılmamış olduğunu düşünmeye başladı. Patrik Arnoul'un aslında poligamiden başka bir şey olmayan böyle bir nikâhı nasıl kıyabilmiş olduğu hiddetle münakaşa ediliyordu. Arnoul'un sayısı esasen pek çok olan düşmanları bu şekilde hukuka aykırı bir davranışı onun aleyhinde kullanmakta istical ettiler. Onların bu taarruzları, eğer Baudouin'in teb'ası onun kendi başına ve müşavirlerine danışmadan veliahdlik hususunda bir karara varmış olmasına hep birden hiddet etmese idiler, belki de daha az etkili kalılabilecekti. Roma'ya hiç durmadan Arnoul aleyhinde şikâyetler yağıyordu. Kralın izdivacından bir yıl sonra Kudüs'e bir papalık legatı, Berengar d'Orange geldi. Bu zat Arnoul'a karşı yükseltilecek rüşvet alma suçlarından başka, onun bir de anlamı zinaya varan bir izdivacı hoş görmüş ve hatta takdis etmiş olduğu hakkında reddi müşkil delillerle karşılaşıncaya patrikliğin bütün piskopos ve manastır başrahiplerini bir synodda toplayıp Arnoul'u makamından azletti. Ancak Arnoul'dan kurtulmak pek o kadar kolay değildi. Arnoul yerine kimse'nin seçilmemesini temin ettikten sonra 1115 kışında bizzat Roma'ya seyahat etti. Burada talâkatinin bütün silâhlarını papa ve kardinallerine karşı kullanıp, ayrıca seçkin hediyelerle bunların sempati hislerini de kamçılamayı başardı. Paschalis tamamiyle onun nüfuzuna girerek Arnoul'un azlini hükümsüz ilân etti. Buna mukabil Arnoul de bir taviz verdi; krala, Sicilyalı kraliçeyi boşamak emrini vermeyi vaadetti. Bu şartlar muvacehesinde papa artık sadece onun makamından azlini hükümsüz ilân etmekle yetinmeyerek, onun mevkiini bütün şüphelerin üstünde mütalâa ettirecek bir jest ile ona bir başpiskopos cübbesi de giydirdi. 1116 yazında Arnoul muzafferane bir şekilde Kudüs'e döndü⁵⁸.

Patriğin verdiği taviz bilerek, isteyerek verilmişti. Çünkü Arnoul, hele Adelheid'in çeyizi tamamiyle sarfolunduğu cihetle, Baudouin'in evliliğinden yarı yarıya pişman olduğunu bilmekteydi. Palermo sarayının lüksüne alışık olan Adelheid'a gelince, o da Kudüs'deki Salomon tapınağının arzettiği katı, sert hayattan hiç de memnun değildi. Fakat Baudouin tereddüt içindeydi; Sicilya Normanları ile yapmış olduğu ittifakın sağladığı çıkarlardan feragat etmek istemiyordu. 1117 martında ağır şekilde hastalanıncaya kadar Arnoul'un taleplerine mukavemet etti. Gözlerinin önünde canlanan Azrail'in karşısında günahını çıkaran papazların, günah içinde ölmekte olduğunu söylemelerine nihayet dayanamadı. Adelheid'ı uzaklaştırması ve eski karısını yanına çağırması gerekiyordu. Fakat Baudouin eski hanımının bütün isteklerini karşılayacak durumda değildi. Bir zamanki kraliçe, eğlenceleri canına can ka-

⁵⁸ Papa Paschalis II.'in 15 temmuz 1116 tarihli mektubu *M.P.L., CLXIII*, sütun 408 vd.; Albertus Aqueusis, XII, 24, s. 704; Willermus Tyrensis, XI, 24, s. 499-500.

tan İstanbul'dan pek ayrılmak fikrinde değildi. Bununla beraber Baudouin sağlığına kavuşur kavuşmaz Adelheid ile evliliğinin hükümsüz olduğunu ilân etti. Adelheid, bütün servetinin yükünden kurtulmuş, refakatinde hemen hiç kimse bulunmadan ve hiddetinden çatlayarak Sicilya'ya yelken açtı. Bu şerefsizce muameleyi Sicilya sarayı hiç bir zaman affetmedi. Kudüs krallığının Sicilya'dan bir yardım veya sempati elde etmesi için hayli uzunca bir zaman geçmesi gerekecekti⁵⁹.

16 haziran 1117'de ve yine aynı yılın 11 aralığında ay tutuldu; bundan beş gün sonra Filistin semasında o nadir Aurora Borealis (Fecr-i şimali) zuhur etti. Bu, hükümdarların ölümünü bildiren korkunç bir işaretti⁶⁰. Hani yalan da değildi: 21 Ocak 1118'de Roma'da papa Paschaliş öldü⁶¹. 16 nisan da bir zamanki Kudüs kraliçesi Adelheid hakaretlerle küçültülmüş hayatını Sicilya'da tamamladı⁶². Onun şüpheli dostu Arnoul da kraliçeden sonra ancak oniki gün yaşayabildi⁶³. 5 nisanda Sultan Muhammed Tapar İran'da vefat etti⁶⁴. 6 nisanda Bagdad'da halife el-Müstazhir onu takip etti⁶⁵. 15 nisanda uzun ve acı veren bir hastalıktan sonra doğu dünyasının en büyük hükümdarlarından Aleksios da İstanbul'da hayata veda eyledi⁶⁶. Baharın başlarında kral Baudouin ateşler içinde yandığı halde Mısır'dan geri dönmüştü. Tükenmiş, harap olmuş vücudu artık mukavemet gücünden yoksundu. Savaşçıları onu küçük sınır kalesi el-Arış'e taşıdılar. Burada kendisine hayatını borçlu olan devletin hemen sınırında 2 nisan 1118'de Remle piskoposunun kolları arasında öldü. Cenazesi Kudüs'e getirilerek 7 nisan pas-kalya gününde Kutsal Mezar kilisesinde, ağabeyisi Godefroi'nın yanında ebedi istirahatgâhına tevdi' edildi⁶⁷.

Frankların ve yerli hristiyanların aynı ölçüdeki feryadları cenaze töreninde çınladı; hatta ziyaret maksadiyle orada bulunan müslümanlar bile manzaradan üzüntüye kapılmışlardı. Baudouin büyük bir kral olmuştu. Sert, müsamahasız, sevilmeyen, fakat faaliyet ve icraatı sayesinde sınırsız itibar ve

⁵⁹ Albertus Aquensis, ayn. yer; Willermus Tyrensis, ayn. yer; Fulcherius Carnotensis, II, 11x, 3, s. 601.

⁶⁰ Fulcherius Carnotensis, II, 1x1, 1-3, 1x11, 1-4, s. 604 vd., 607 vd., 607 vd. Hagenmeyer'in notlarında tarihlleme tartışılmaktadır. Fulcherius; Paschalis, Baudouin, Adelheid, Arnulf ve Aleksios'un ölümlerini zikrediyor.

⁶¹ *Annales Romani, M.G.H., Ss., V*, s. 477; Willermus Tyrensis, XII, 5, s. 518.

⁶² *Necrologia Panormitana, Forschungen zur deutschen Geschichte, XVIII*, s. 472, 474; Willermus Tyrensis, XII, 5, s. 518.

⁶³ Bk. aşağıda s. 120.

⁶⁴ İbn al-Kālānisi, s. 156; İbn al-Aşir (s. 303) tarih olarak 18 nisanı veriyor.

⁶⁵ İbn al-Aşir, s. 310 vd.; Urfalı Mateos, ccxxvi, s. 297.

⁶⁶ Zonaras, s. 759; Willermus Tyrensis, XII, 5, s. 517; İbn al-Kālānisi, s. 147 ve Urfalı Mateos, ccxxviii, s. 300 vd.'de aynı şekilde onun ölümünü veriyorlar.

⁶⁷ Fulcherius Carnotensis, II, xiv, 1-5, s. 609-13; Albertus Aquensis, XII, 26-29, s. 706-09; Willermus Tyrensis, XI, 31, s. 508 vd.; İbn al-Kālānisi, s. 157.

saygı gören bir şahsiyet idi. Küçük, temelleri sarsılan bir devlet tevarüs etmişti; fakat savaş gücü, siyasî ustalığı ve sabrı ona doğunun bütün krallıkları arasında sağlam bir mevki sağlamışlardı.

ALTINCI BÖLÜM

KUZEYDE DENGİ

“... ve kardeş kardeşe, dost
dostuna karşı savaşıacak...”
Eş'iyâ XIX, 2

Kral Baudouin, ölümünden birkaç yıl önce, hiç tartışmasız doudaki Frankların önderliğine yükselmişti. Bu kolay bir iş olmamıştı ve Baudouin bunu, mevcut şartlardan ustalıkla faydalanarak gerçekleştirmişti.

Baudouin du Bourg ile Joscelin de Courtenay'in Harran yanında esir düşmelerinden ve Bohemund'un da batı Avrupa'ya çekip gitmesinden sonra artık Tankred'in kuzey Suriye Frankları içinde hiç bir rakibi kalmamıştı ve müslümanlar arasında mevcut olan anlaşmazlıklar ona, eline geçen fırsatları tam olarak değerlendirmek imkânını bahşetmişler. Selçuklu imparatorluğu, dış baskılardan çok hânedan mensuplarının bölünmeleri yüzünden dağılma halindeydi. Harran zaferi Musul atabegi Çökürmüş'ü kuzey Suriye ve Elcezire'deki türk emirleri arasında en ön plâna geçirmişti. Franklara karşı taarruza devam etme teşebbüsünün kötü sonuçları onun mevkiini müslüman arkadaşları arasında pek sarsmamıştı. Onun bir zamanki müttefik ve rakibi Mardin Artukoğlu Sökman, 1105 yılı başlarında, kuşatılmış bulunan Trablus'a yardım için yolda iken ölmüştü. Şimdi ise Sökman'ın kardeşi İl-gazi ile bunun oğlu İbrahim onun bıraktığı miras üzerinde birbirlerine girmiş bulunuyorlardı¹. Haleb meliki Rıdvan, önceleri hizmetinde bulunmuş olan İl-gazi'nin, üstünlük kazanması halinde, kendi nüfuzunu Elcezire'ye yayacağını ummuş, fakat İl-gazi bir zamanki teb'alık sadakatini unutuvermişti. Rıdvan da eski üstün hâkimiyet iddialarında yeniden ısrar edemeyecek kadar Antakya Frankları ile kapışmış bulunuyordu². Büyük danışmendli emiri Melik Gazi Gümüştekin 1106 yılında vefat etmiş ve arkasında bölünmüş bir devlet bırakmıştı. Sivas ve civarı büyük oğlu Gazi'ye, Malatya ve buraya bağlı Suriye arazisi küçük oğlu Sungur'a düşmüştü. Sungur'un küçük yaşta ve tecrübesiz oluşu, kısa bir süre önce Bizans ile barış anlaşması yapmış olan Kılıç Arslan'ı, doğuya dönerek Malatya'ya taarruza kışkırtmış ve Ana-

¹ Ibn al-Furât (Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 248, n. 26'dan); Ibn al-Aşîr, s. 226 vd.; İl-gazi 1107'de Mardin'i İbrahim'in elinden almıştı. müslüman emirlerinin karışık tarihi için bk. Cahen, *ayn. esr.*, s. 246-49.

² Ibn al-Aşîr, s. 226 vd.

dolu selçuklu sultanı 1106 sonbaharında burasını zaptetmişti³. Kılıç Arslan bundan sonra, kendi kendisine vermiş olduğu sultan ünvanını bütün türk dünyasında kabul ettirmek fikrine saplandı ve bu hususta kendisine müsait davranan herkesle, kim olursa olsun, dostluk kurmaya hazır oldu⁴.

Çökürmüş üstün durumunun zevkini uzun süre tadamadı. Doğudaki selçuklu sultanlığının anlaşmazlıklarına katılmaması mümkün değildi. Sultan Berkyaruk 1104 yılında hâkimiyetini kardeşi Muhammed ile bölüşmek zoruunda kaldığında Musul, Muhammed'in hâkimiyetine verildi. Çökürmüş, sadece Berkyaruk'a sadakatle yükümlü bulunduğunu iddia etmek suretiyle bağımsızlık kazanma girişiminde bulundu; Muhammed'in birliklerine kafa tuttu, fakat 1105 ocak ayında Berkyaruk öldü ve bütün mirası Muhammed'e intikal etmiş oldu. Çökürmüş'ün bahanesi iflâs etmiş bulunuyordu. Muhammed'e itaatini arzetmek hususunda müsâraat gösterdi. Sultan önceleri dostça davrandı ve muzafferane bir şekilde Musul'a girmek tehlikesinden kaçınarak doğruya doğru geri çekildi⁵. Çökürmüş bundan sonra, muhtemelen Muhammed'in emri ile, Franklara karşı yeni bir sefer için hazırlıklara başladı. Haleb meliki Rıdvan, Rıdvan'ın kumandanı İspehbed Sabar, Artuk oğlu İlğazi ve kendisinin damadı olan Sincar emiri Alpi b. Arslantaş ile ittifak etti. Fakat müttetikler, Rıdvan ve Alpi'yi, Çökürmüş'e saldırmak suretiyle sultanın memnuniyetini kazanmanın daha akıllıca ve aynı zamanda daha fayda sağlayıcı olduğu hususunda kandırdılar. Bunlar hep birlikte Çökürmüş'ün hâkimiyeti altındaki ikinci büyük şehir olan Nusaybin üzerine yürüdüler; fakat burada Çökürmüş'ün gizli ajanları Rıdvan ile İlğazi arasında kavga çıkarmayı başardılar. Rıdvan bir ziyafet esnasında, Nusaybin surları altında İlğazi'yi kancıkça yakalatıp zincire vurdurdu. Bunun üzerine artuklu birlikleri Rıdvan'a saldırarak onu Haleb'e çekilmeye zorladılar⁶. Bu şekilde kurtulmuş olan Çökürmüş bizzat Urfa'ya taarruz etti, fakat Richard de Salerne'in, birlikleriyle yaptığı bir çıkış hareketini başarı ile püskürttüktan sonra, yeni bir takım güçlüklerle karşılaşacağı memleketine döndü⁷.

Tam bu sıralarda Malatya'yı eline geçirmiş olan Kılıç Arslan da bu arada Urfa'ya karşı bir taarruz girişiminde bulundu, fakat burasını çok iyi savunulur bulunca Harran'a doğru indi. Çökürmüş'ün birlikleri Harran'ı ona teslim ettiler. Anadolu Selçuklularının müslüman dünyasında kudretlerini İran'da oturan akrabaları aleyhine genişletmek gayesini güttükleri açıkça belliydi⁸.

³ Süryani Mikhail, III, s. 192.

⁴ Bk. *Kiliç Arslan* maddesi, *Encyclopaedia of Islam*. İbn al-Kı lānisi, İbn al-Aşır ve diğer arap tarihçileri onu özel kasılla sadece bir *melik* olarak zikrederler. Urfalı Mateos ve Süryani Mikhail ise onu *sultan* olarak kaydetmişlerdir.

⁵ İbn al-Aşır, s. 224 vd.

⁶ İbn al-Aşır, s. 225 vd.

⁷ Urfalı Mateos, cıxxıx, s. 260 vd.

⁸ İbn al-Aşır, s. 239.

Sultan Muhammed, Çökürmüş'ün kendisine karşı bağımsız davranmış olmasını hiç bir şekilde affetmemişti; onunla Kılıç Arslan arasında gizli bir anlaşmanın varlığından şüpheleniyordu. 1106 kışında Musul'u resmen ondan alarak, burasını Elcezire ve Diyarbekr ile birlikte Cavlı Sakavu adında bir türk mâceraperestinin idaresine tevdi etti. Cavlı, kendisine karşı koymak üzere şehirden çıkan Çökürmüş'ün üzerine bir ordu ile yürüdü. Çökürmüş şehrin hemen dışında mağlûp ve esir edildi. Çökürmüş'ün şehir dışındaki dostları Kılıç Arslan'ı yardıma çağırırlarken, emirlerini çok seven Musul ahalisi de derhal onun küçük yaştaki oğlu Zengi'yi atabeg ilân ettiler. Cavlı, hele elinde rehin olarak muhafaza etmek istediği Çökürmüş birden bire ölüverince, geri çekilmeyi doğru buldu. Musul, kapılarını Kılıç Arslan'a açtı ve o da şehrin hukukuna riayet edeceğine söz verdi⁹.

Cavlı Fırat havzasında iyice ve kuvvetle yerleşerek buradan Haleb meliki Rıdvan ile müzakerelere girişti. Bunlar aralarında, önce Kılıç Arslan'ı burarlardan kovmayı ve sonra beraberce Antakya'ya taarruz etmeyi kararlaştırdılar. 1107 haziranında Musul'a karşı dörtbin kişi ile harekete geçtiler. Memleketinden çok uzakta bulunan Kılıç Arslan daha küçük bir orduya sahip olmakla beraber, müttefikleri Hâbur suyu kıyılarında karşılamak üzere yola çıktı. Kılıç Arslan bütün şahsî cesaret ve şecaatine rağmen bozguna uğratıldı ve kaçarken Habur suyunda boğularak öldü¹⁰.

Kılıç Arslan'ın ortadan kaldırılması bütün doğu dünyasında tesirini gösterdi. Bu ölüm Bizans'ı, Bohemund'un Balkanlarda saldıрмаğa hazırlandığı bu anda muhtemel bir tehlikeden kurtarmış oluyordu; ayrıca İran'daki selçuklu sultanlığının da hemen bir asır müddetle daha tutunmasını mümkün kılmıştı ve aynı zamanda Anadolu Türklerinin doğudaki kardeşlerinden ayrılmaları bakımından ilk adım oldu. Bu an için ise Kılıç Arslan'ın ölümü müsülman Suriye'yi, kendisini birleştirmeye muktedir yegâne kuvvetten yoksun bırakmış oluyordu.

Cavlı artık Musul'a girebilirdi. Kısa bir zamanda idaresinin zâlimliği ile herkesi kendisine kinlendirdi. Ayrıca o da efendisi sultan Muhammed'e karşı Çökürmüş'den fazla itaat ve bağlılık göstermekte değildi. Bir yıl sonra Muhammed onu mevkiinden uzaklaştırmaya karar vererek, müteakip yıllarda islâmın Franklara karşı başkahramanı ve mücadelecisi olacak olan memlûk Mevdûd kumandasında ona karşı bir ordu gönderdi¹¹.

Bütün bu şiddetli sarsıntılar arasında Baudouin du Bourg günlerini esir olarak Musul'da geçirmekte bulunmuştu. Kuzeni Joscelin de Courtenay'e gelince bu zat Sökman'ın ölümü üzerine yeğeni İbrahim'i Mardin'den söküüp

⁹ İbn al-Aşîr, s. 260-64.

¹⁰ İbn al-Aşîr, s. 246 vd. Urfalı Mateos, cxcvi, s. 264. Mateos, Kılıç Arslan'ın ölümünü bütün hristiyan dünyası, yani kendi bakımından Ermeniler için büyük bir felâket addetmiştir.

¹¹ İbn al-Aşîr, s. 259-61; Bar Hebraeus, terc. Budge, I, 241.

atmak isteyen İlgazi'nin ellerine intikal etmişti. İlgazi'nin paraya ve müttefiklere ihtiyacı vardı. Bu sebepten Joscelin'i yirmibin dinar ve askerî yardım vaadi mukabilinde serbest bırakmaya razı oldu. Joscelin'in Turbessel (Tell Bâşir) deki teb'ası kurtuluş akçesini ödemeyi istekle kabul edince Joscelin 1107 yılı içinde serbest bırakıldı¹². Bu anlaşma sayesinde İlgazi Mardin'i zaptedebildi. Joscelin bundan sonra, Çökürmüş'ün bütün emvali ile birlikte Cavlı'nın elinde bulunan Baudouin'in serbest bırakılması için gayret etti. Zaman iyi seçilmişti; çünkü Cavlı, Mevdûd'un yaklaşmakta olan taarruzu-na karşı yardıma ihtiyaç duymaktaydı. Altmışbin dinar, Urfa'da esir bulunan müslümanların tahliyesini ve bir askerî ittifak talep etti. Bu hususta müzakereler cereyan ederken Cavlı, kendisine yardım etmeği reddedip Mevdûd'a kale kapılarını açan Musul'dan kovuldu. Cavlı Elcezire'de yerleşerek Baudouin'i de beraberinde oraya götürdü¹³.

Joscelin hiç güçlük çekmeden otuzbin dinarı bir araya getirebildi. Kendisi bizzat para ile, şimdi Cavlı'nın oturmakta olduğu Fırat kenarındaki Ca'ber kalesine giderek, Baudouin'in geri kalan fidyeyi toplayıp getirmesine kadar kendisini rehin olarak arzetti. Cavlı Joscelin'in bu teklifinden duyulandı ve frank hükümdarının şövalyece hareketinin etkisi altında kaldı. Joscelin'in teklifini kabul etmekle beraber bir kaç ay sonra onu da, kısmen şövalyelik ruhu ile, kısmen de çıkarları gereği - çünkü Franklarla ittifaktan çok şey umuyordu - serbest bırakarak, paranın tamamıyla ödeneceği vaadiyle yetindi. Bu itimadında yanılmamıştı¹⁴.

Tankred dört yıldan beri, kendi namına Richard de Salerne'in idare ettiği Urfa'ya hâkim bulunmaktaydı. Burasını Baudouin du Bourg'a teslim etmek arzusunda da değildi. Baudouin Urfa'ya gelince her ne kadar tedariki gereken otuzbin dinarı sağlamakta tereddüt etmedi ise de, Baudouin kendisine vassallık yemini etmediği takdirde şehri ona geri vermekten istinkâf etti. Baudouin, Kudüs kralının vassalı olmak sıfatıyla buna razı olamayacağı için, hiddetle Urfa'dan çıkıp Tell Bâşir'e gitti; Joscelin burada kendisine iltihak etti. Joscelin ve Baudouin beraberce Cavlı'dan yardım istediler. Tankred Tell Bâşir üzerine yürüdü. Burada hafif bir çarpışma vuku buldu. Bundan sonra kavgacılar mahcubiyet içinde bütün meseleyi yeniden müzakere etmek üzere bir ziyafet sofrasında birleştiler; fakat fikir birliğine varamadı-

¹² Süryani Mikhaıl (III, s. 195 vd.) Tell Bâşir ahalisinin bizzat kendilerini rehine olarak arz ettiklerini, fakat sonradan kaçtıkları için fidenin ödenmemiş olduğunu bildirmektedir. Fakat Joscelin bizzat Baudouin du Bourg'a rehin olmak üzere esarete geri dönmüş ve kendisini yanına çağırarak sultan Muhammed üzerinde çok olumlu bir intibâ bırakmıştı. İbn al-Aşîr (s. 261) fidiye için verilecek altınların, kararlaştırıldığı gibi teslim edildiği fikrindedir.

¹³ İbn al-Aşîr, s. 260; Bar Hebraeus, I, s. 241.

¹⁴ Süryani Mikhaıl, III, s. 195 vd.; Anonim Süryani Vekayinamesi, s. 81 vd.; Bar Hebraeus, I, s. 243; İbn al-Aşîr, s. 261.

lar. Baudouin Cavlı'ya, serbest bıraktığı ve yeniden teçhiz ettiği yüzaltmış müslüman esirini hediye olarak gönderdikten sonra, kendisine yeni müttefikler aramak üzere kuzeye doğru yola çıktı. Richard de Salerne'in Urfa'daki idaresi sert ve şantajcı mahiyette olup, özellikle Ermenileri kızdırmaktaydı. Bu sebeple, bu civarın en ileri gelen ermeni hükümdarı olup, nüfuz ve itibarını son zamanlarda ermeni katolikosunu kendi himayesine girmesi hususunda kandırmak suretiyle daha da arttırmış bulunan Keysûn hâkimi Kogh Vasil'e bir ziyarette bulundu. Hırsız Vasil Baudouin'i Ra'bân'da kabul ederek ona yardım vaadinde bulundu. Aynı zamanda Bizans'ın kilikya valisi olup Tankred'e karşı yapılacak her harekete seve seve katılmaya hazır bulunan ermeni Oşin de Baudouin'e üçyüz ücretli peçenek askeri yolladı. Baudouin bu müttefikleri ile birlikte Tell Bâşir'e döndü. Tankred, hiç de bütün ermeni dünyasını kendisine düşman etmek istemiyordu; ve Antakya patriği Bernhard da nüfuzunu Baudouin'in lehine kullandı. Tankred bunun üzerine istemeye istemeye Richard de Salerne'i Urfa'dan geriye çağırды. Baudouin burada sevinç ile karşılandı¹⁵.

Bu ancak geçici bir mütareke devresi oldu. Baudouin Cavlı ile dostluğuna sadık kaldı. Ona bir çok müslüman esirini iade etti; ahalisinin çoğunluğu müslüman olan Serûc şehrinde camiler inşasına müsaade etti ve müslümanlıktan irtidad edip tanassur eylediği için özellikle nefret uyandırmış olan Serûc valisini azil ve idam ettirdi. Cavlı ile Baudouin arasındaki bu ittifak Haleb meliki Rıdvan'ı endişeye düşürmüştü. Cavlı onun Fırat kenarındaki arazisini tehdit etmekteydi. Rıdvan, ticarî emtia ile Baudouin'in kurtuluş açesinden bir kısmını Tell Bâşir'den Cavlı'nın sarayına götüren bir konvoyu baskın yaparak bir mukabil darbe oluşturmuş oldu. 1108 eylülünde Cavlı, Haleb'den sadece seksen kilometre mesafede Fırat kenarında bulunan Bâlis şehrine saldırdı; burasını zaptederek Rıdvan'ın şehirde bulunan en önemli maiyyet erkânını çarmıha gerdirdi. Rıdvan derhal Tankred'den yardım istedi. Ekim başında Baudouin ve Joscelin yüzün az üstünde şövalyeyle Haleb ile Fırat arasında bulunan Menbiç'de Cavlı'nın ordusu ile birleşmek üzere geldiler. Cavlı'nın maiyyetinde beşyüzden bir az fazla Türk ile, Benû Mez-yed emîri Sadaka'nın oğlunun kumandasında sayıları bir az daha fazla bedevî bulunmaktaydı. Birleşmiş ordu yaklaşık ikibin kişilikti. Rıdvan buna ancak altıyüz kişilik bir kuvvet karşı çıkarabilirdi. Fakat Tankred binbeşyüz kişilik bir kuvvetle ona katıldı. Hristiyan ve müslümanların yine hristiyanlar ve müslümanlara karşı yaptığı savaş sert ve mezbûhane oldu. Cavlı'nın birlikleri Antakya Franklarını adım adım ve büyük zâyiatla geriye doğru atarken, arap bedevîleri Baudouin'in gerektiği anda kullanmak için hazır bulun-

¹⁵ Fulcherius Carnotensis, II, xxviii, 1-5, s. 477-81; Albertus Aquensis, X, 37, s. 648; Urfalı Mateos, cxcix, s. 266; İbn al-Aşîr, s. 262 vd. İbn al-Aşîr burada patrik Bernard'ı "müslümanların *imam*'ının hristiyanlarda mukabili" olarak tarif etmektedir.

durduğu atları gördüler. Bunlar ellerine geçen fırsatı kaçırmaya razı olmayarak savaş meydanından ayrılıp atları çaldılar ve kaçıp gittiler. Cavlı'nın Türkleri bedevileri kaçır görünce geri dönüp onlar da kaçmaya başladılar. Baudouin ve Joscelin hemen hemen yalnız kalmışlardı. Bunlar da birliklerinin geri kalanlarıyla kaçmaya mecbur kaldılar ve ancak büyük bir talih eseri olarak esir olmaktan kurtuldular. Rivayete göre, savaş meydanında hristiyanların maktul sayısı ikibini bulmuştu¹⁶.

Joscelin Tell Bâşir'e, Baudouin ise Râvendân (Ravendel)'in kuzeyinde Dülük'e çekildiler. Tankred mütereddidane bir teşebbüsle onu burada kuşatmak istedi ise de Cavlı'nın yaklaştığı hakkındaki şâyiaları duyar duymaz bundan vazgeçti. Nihayet Baudouin ve Joscelin Urfa'ya ulaşmak imkânını buldular. Şehir panik içindeydi. Baudouin'in ölmüş olmasından ve yeniden Richard de Salerne'in nefret uyandıran hâkimiyeti altına düşmekten endişe eden ahali Aziz Yohannes kilisesinde bir danışma toplantısı yapmış ve bu mecliste Urfa Ermenileri lâtın piskoposundan, durum aydınlanıncaya kadar kendileriyle birlikte bir geçici idare kurmasını talep etmişlerdi. Baudouin bundan iki gün sonra şehre varınca bir ihanetin vukuundan şüphelendi. Ermenilerin bağımsızlıklarını kazanmak için plânlar kurduklarını sandı. Bu sebeple gayet süratle ve büyük bir şiddetle harekete geçti. Bir çok Ermeni tutuklandı ve bir kaçının gözleri oyuldu. Ermeni piskoposu gözlerini ancak cemaatının topladığı yüksek bir ceza ödemek suretiyle kurtarabildi. Ermeniler zorla, kabileler halinde şehirden çıkarıldılar. Aslında neler olup bittiği bilinmemektedir. Ancak Baudouin'in, o zamana kadarki ermeni politikasını böylesine tersine çevirmesi için son derecede endişeye düşmüş bulunması gerekir¹⁷.

Kazandığı zafere ve Cavlı'nın, kendisine uzakta İran içlerinde bir kumandanlık mevki verene efendisi sultan Muhammed ile bir kaç ay sonra barışmaya karar vermiş olmasına rağmen, Tankred, Baudouin'i Urfa'dan çıkarmak için başkaca bir teşebbüste bulunmadı. Bunun yerine o 1108 sonbaharında Şeyzer'e karşı bir sefer yaptı ve burada şaşılacak bir şekilde, küçük bir düşman birliğini bir kayalık mağarada sıkıştırıp kılıçtan geçirmesine rağmen, kendisine muhteşem bir arap atının hediye edilmesiyle yetinip geri döndü¹⁸. Tankred ertesi yıl ilkbaharında Lübnan'daki frank arazisi üzerinde Guillaume-Jourdain ve Bertrand de Toulouse arasında çıkan mücadeleye karıştı. Vassalı'sıfatıyla Guillaume-Jourdain'in tarafını tuttu; kral Baudouin süratli bir şekilde doğu Franklarının en yüksek hâkimi sıfatıyla derhal mukabil harekette bulundu. Kral, Tankred'e, bütün diğer frank reisleri

¹⁶ Urfalı Mateos, cxcix, s. 266 vd.; İbn al-Aşîr, s. 265 vdd.; İbn al-Adîm, s. 595; İbn al-Furât (Cahen, *ayn. esr.*, s. 250, n. 34).

¹⁷ Urfalı Mateos, cxciv, s. 267-68.

¹⁸ Usâma, nşr. Hitti, s. 99 vd.

ile birlikte Trablus önündeki ordugâhına gelip kendi vereceği hükme boyun eğmesi emrini verince, norman reisi buna itiraz etmek cesaretini gösteremedi. Kral sadece bütün hükümdarların önünde Toulouse mirasının taksimini icra etmekle yetinmeyerek, Tankred, Baudouin du Bourg ve Joscelin'i barışıp beraberce müslümanlara karşı hareket etmeğe de icbar etti. Kralın hakemlik yetkisini kabul etmiş olmakla Tankred onun üstün hâkimiyetini de tanımış oluyordu. Buna bir mukabele olarak ona Guillaume-Jourdain'i vassali olarak muhafaza etmek müsaadesi verildiği gibi, Bohemund Antakya'ya geri döndüğü takdirde idarelerini bizzat eline alabileceği vaadiyle Galilaea princepsliği ünvanı ve Kudüs mabedinin sahipliği kendisine geri verildi. Tankred'in elde ettiği bu ta'vizler, Guillaume-Jourdain öldürülüp de bütün arazisi, sadece kral Baudouin'i metbûu tanıyan Bertrand'a intikal edince değerlerinden bir kısmını yitirmiş oldular. Bununla beraber Tankred, Benû Ammâr'ın elinde kalmış son şehir olan Cebele'ye taarruza teşvik ve tahrik olundu. Burasını 1109 temmuzunda aldı. Bu suretle sınırı güneye doğru, Bertrand'ın arazisine kadar uzamış oluyordu¹⁹.

Frank hükümdarlarının kral Baudouin'in yüksek hâkimiyetini tanımaları ve onun idaresi altında birbiriyle barıştırılmaları çok gerekli ve ihtiyaç duyulan bir keyfiyetti; çünkü 1110 yılı başlarında Musul atabegi Mevdûd, e-fendisi sultan Muhammed'in emriyle Franklara karşı sefer hazırlığına girişmiş bulunuyordu. Mevdûd, Artukoğlu İlgazi ve Türkmenleri ve Ermenşah ünvanıyla ün kazanmış Meyyâfârik'in emîri Sökman el-Kutbi tarafından desteklendiği halde nisan ayında Urfa üzerine yürüdü. Müslüman birliklerinin tecemmuu haberi üzerine Baudouin du Bourg, kral Baudouin'den süratle ve önemle yardım ricasında bulunmak ve Tankred'in düşmanı desteklediği ve tahrik ettiği hakkındaki şüphelerini ona bildirmek üzere Joscelin'i Kudüs'e gönderdi. Diğer taraftan Tankred'in dostları da Baudouin du Bourg aleyhine, buna benzer ve fakat daha az iknâ edici iddialar ortaya attılar. Kral bu sırada Beyrut'u kuşatmakla meşgul olup, şehri zaptetmeden her hangi bir müdahaleye kandırlamadı. Ancak Beyrut'u aldıktan sonradır ki, kısmen zamandan kazanmak, kısmen de Tankred'e karşı duyduğu güvensizlikten dolayı Antakya'ya uğramadan, süratle kuzeye yöneldi ve hazi-ran sonlarına doğru Urfa önlerine vardı. O, şehre yaklaşmaktayken, Kogh Vasil'in ve Birecik hâkimi ve Pahlavûni ailesinin reisi Ebûlgarîb'in kuvvetleri de kendisine katıldılar. Mevdûd Urfa'yı iki aydanberi kuşatmakla beraber şehrin surlarını bir türlü aşamamıştı. Kudüs şövalyeleri, dalgаланan sancakları ve güneş ışığında parıldayan zırhlarıyla ufukta görününce Mevdûd, bunları hesapsız ve düşüncesiz bir taarruza kandırıp pusuya düşürmek ümidiyle Harran'a doğru geri çekildi²⁰. Baudouin du Bourg metbûu ve aynı zaman-

¹⁹ Bk. yukarıda s. 53 vd. ve Albertus Aquensis, XI, 3-13, s. 664-68, 685 vd.; İbn al-Asir, s. 274.

²⁰ Albertus Aquensis, XI, 16-18, s. 670-72; Urfalı Mateos, cciv, s. 260-73; İbn al-Ğalânisi, s. 103.

da kuzeni olan kralı karşılamak üzere sevinçle şehirden çıkıp derhal Tankred hakkında şikâyetlerde bulundu. Kral bunun üzerine, Tankred'in birleşmiş hristiyan ordularına katılmak ve hakkındaki şikâyetlere cevap vermek üzere kuvvetli birliklerle derhal yanına gelmesi emriyle Antakya'ya elçiler gönderdi. Tankred şahsen tereddüt içindeydi; fakat onun danışma heyeti kralın davetini kabul etmesinde ısrar ettiler. Tankred kralın yanına gelmez derhal Baudouin du Bourg hakkında talepler ileri sürdü. Urfa'nın dahil bulunduğu Osrhoene eyaletinin tarihi devrenin başından beri Antakya'ya tâbi bulunduğunu ve kendisinin de burasının hukukî ve meşrû yüksek hâkimi olduğunu bildirdi. Kral Baudouin ise sert bir tavırla, seçilmiş bir kral sıfatıyla kendisinin doğu hristiyanlığının reisi bulunduğu ve bu hristiyan âlemi adına Tankred'in Baudouin du Bourg ile barışmasını talep ettiği cevabını verdi. Eğer Tankred bu talebe uymayıp, Türklerle hileli anlaşmalarında devam edecek olursa kendisinin artık bir hristiyan hükümdar muamelesi görmeyip bir düşman sıfatıyla ve merhametsizce tepeleneceğini ilâve etti. Toplanmış olan şövalyeler kralın sözlerini alkışladılar ve Tankred boyun eğmek ve anlaşmak zorunda kaldı²¹.

Birleşik frank ordusu bundan sonra, âni bir kuzeye dönüş manevresiyle kuşatmak üzere kendilerini düşman ülkesine daha derinliğine çekmek için daha da gerilere ricat etmiş olan Mevdûd'un takibine girişti. Kral Baudouin tam zamanında uyarılarak, Harran'ın kuzey basınında bulunan Şinav kalesini kuşatmak üzere yürüyüşü durdurdu. Fakat burada müttelikler dağıldılar. Tankred, Rıdvan'ın Antakya'ya karşı bir baskın hazırladığı şâyialarını duymuştu. Filistin'den de, Mısırlıların tehdit edici bir şekilde Kudüs'e doğru yürümekte olduğunu haber vermek üzere haberciler gelmişti. Elcezi-re seferinden vazgeçildi. Tankred Samsat'a geri çekildi ve Baudouin du Bourg da, kralın tavsiyesi üzerine, Fırat'ın doğusunda kalan bölgenin muhafazasına imkân olmadığı kararına vardı. Urfa'da kuşatılmış durumda iken bu bölgenin Mevdûd tarafından tahribini yaşlı gözlerle seyretmek zorunda kalmıştı. Artık bundan sonra sadece iki büyük müstahkem şehir olan Urfa ve Sürûc'da ve bir kaç küçük kalede garnizonlar bırakmak, fakat sınırları korumak için hiç bir girişimde bulunmamak düşüncesindeydi. Hristiyan ahaliye, arazilerini terkederek büyük nehrin çok daha kuvvetle emniyet altına alınmış olan sağ kıyısına geçmeleri tavsiye olundu. Ahali bu tavsiyeye uydu. Bu civarda bulunan açık arazi hristiyanları, eşyalarını toplayarak yavaş yavaş batıya doğru yola çıktılar. Ancak gözcüler ve casuslar olup bitenleri Mevdûd'a bildirmişlerdi. Mevdûd süratle bu muhacirlerin arkasından yürüdü; Fırat'a ulaştığı sırada frank reisleri nehri henüz geçmiş bulunuyorlardı. Fakat iki büyük sal, üzerlerine yüklenen birliklerin ağırlığına dayanamayıp,

21 Albertus Aquensis, XI, 20-24, s. 672-74; Fulcherius Carnotensis, II, xliii, 1-6, s. 532-41; İbn al-Kalânisi, s. 102.

daha sivil ahali karşıya geçmeden batmışlardı. Mevdûd hemen bunların üzerine saldırdı. Bunlar silâhsız oldukları için erkek, kadın, çocuk hiç kimse kurtulmadı. Aslında siyasi bakımdan güvenilir olmayan fakat çalışkan ve zengin ve hristiyanlığın ilk devrelerinden beri Osrhoene'de yerleşmiş bulunan bu ermeni kitlesinin bu şekilde ortadan kaldırılması eyalet için bir daha hiç bir zaman etkisinden tamamiyle kurtulamıyacağı ağır bir darbe oldu. Urfa'da frank kontlarının daha bir kaç yıl hüküm sürmelerine rağmen, Fırat ötesinde hâkimiyetin akamete mahkûm olduğu açık bir şekilde belli olmuştur; frank hâkimiyetinin bu şekilde suya düşmüş olmasının ise, bu idareye güvenip tâbi olan zavallı yerli hristiyanlar için yıkım ve felâket anlamı taşıdığı açıktır²².

Hiddetinden kuduran Baudouin du Bourg, Mevdûd'dan intikam almak üzere birliklerinden bir kısmı ile nehri gerisin geriye geçti. Fakat adamları sayı bakımından o kadar ümitsiz derecede az idiler ki, eğer kral Baudouin, bir az da istemeye istemeye kendisine katılan Tankred'le onu kurtarmak üzere koşup yetişmemiş olsaydı, az kalsın imha olunacaklardı²³.

Kral Baudouin güneye döndü; Tankred de, bölgesine taarruz etmesini bir ihanet saydığı Rıdvan'ı cezalandırmak üzere yola çıktı. Sınırın hemen yanı başında bulunan Nakıra kalesini hücumla zaptettikten sonra Haleb'den ancak 30-35 kilometre uzaklıkta bulunan Esârib üzerine yürüdü. Rıdvan müslüman arkadaşlarından yardım alamamıştı. Tankred'i para ile yola getirmeye çalıştı, fakat haçlı reisinin talepleri çok yüksekti. Nihayet bu hususta yapılan müzakereler, Rıdvan'ın hazinedarı cfendisinin servetinin bir kısmı ile birlikte Tankred'in karargâhına kaçınca kesildi. 1110 aralık ayında, Tankred'in kuşatma âletleri surları harabe haline getirdikten sonra Esârib şehri teslim oldu. Rıdvan Esârib ve biraz güneyinde bulunan Zerdanâ şehirleri ile yirmi bin dinar ve kendisine ait arap atlarının en iyilerinden on tanesi mukabilinde barışı satın alabildi²⁴. Tankred bundan sonra yürüyüşüne devam derek Şeyzer ve Hama'ya yöneldi. Şeyzer'in Munkızı emîri dört bin dinar ve bir at mukabilinde birkaç aylık bir mühlet elde etti; fakat mütareke 1111 ilkbaharında sona erince Tankred yeniden ilerleyerek civar tepelerden birisi üzerinde İbn Ma'şer yanında, şehre bütün giriş çıkışı kontrol eden müstahkem bir kule inşa etti. Pek az sonra da Şeyzer'den Lâzikiye'ye giden yol üzerinde Bisikrâ'il kalesini işgal eyledi. Hıms emîri ikibin dinar ödediği cihetle kendisine dokunulmadı²⁵.

²² Albertus Aquensis, ayn. yer; Willermus Tyrensis, XI, 7, s. 464; Urfalı Mateos, cclv, s. 273; İbn al-Kalânîsî, s. 103 vd.

²³ Albertus Aquensis, XI, 25, s. 675.

²⁴ Urfalı Mateos, cciv, s. 274; Bar Hebraeus, s. 243; İbn al-Kalânîsî, s. 105 vd.; İbn al-Adîm, s. 596 vd.; İbn al-Ağır, s. 278.

²⁵ Albertus Aquensis, XI, 43-46, s. 684-86; Usâma, nşr. Hitti, s. 95 vd.; İbn al-Adîm, s. 599; İbn al-Kalânîsî s. 114.

Tankred'e başarılarında iki husus yardımcı olmuştu. Bunlardan birincisi Bizanslıların mukabil taaruzla hazır bulunmayışlarıydı. Kılıç Arslan'ın 1107'deki ölümü Anadolu'yu karışık ve emniyetsiz bir halde bırakmıştı. Bunun en büyük oğlu olan Melikşah, Hâbur savaşında esir düşmüş olup sultan Muhammed'in elinde bulunuyordu. Kılıç Arslan'ın dul hanımı, en küçük oğlu Tuğrul namına emniyete almak için Malatya'yı ve doğu cyaletlerini zaptetmişti. Üçüncü oğul Mesud, danışmendli sarayında bulunurken dördüncü ve Arabşah adındaki oğul anlaşılan Konya'da oturuyordu. Mesud veya Tuğrul'un bütün mirası ele geçirmelerinden korkan sultan Muhammed, Melikşah'ı serbest bırakarak karışıklıkları daha da arttırdı. Melikşah Konya'ya yerleşerek, sultan Muhammed'in davranışına nankörlükle mukabele edip sultan ünvanını takındı²⁶. Anadolu'da selçuklu merkezi idarenin bu şekilde çöküşü Bizanslıların işine pek o kadar yaramamıştı; çünkü bu karışık durum selçuklu Türklerini Bizans arazisine solumsuzca akınlar yapabilmek hususunda serbest bırakmıştı. Fakat ne de olsa imparator Aleksios'a bu durum muhtelif sınır kalelerini zaptetmek imkânını vermişti. Buna rağmen Aleksios Çukurova veya Suriye'ye karşı bir sefere çıkmak fikrinde değildi²⁷. Onun bu zoraki hareketsizliği sadece Tankred'in değil, ermeni Kogh Vasil'in de işine yaramıştı; Hırsız Vasil, muhtemelen imparatorun rızasıyla, Antitoros'lardaki beyliğini kuvvetlendirmeye ve türk taarruzlarını püskürtmeye muvaffak olmuştu. Türklerin taarruz arzu ve isteğine daha ziyade hedef olmuş bulunan ve Çukurova'ya doğru genişlemekten Tankred'in birlikleri tarafından menolunan Toroslar'daki Ruben hânedanına mensup ermeni hükümdarları iktidar sahalarını genişletecek durumda değillerdi; bu suretle de Kogh Vasil'in ermeni dünyasında hiç rakibi kalmamış idi²⁸.

Tankred için daha büyük çapta yardımcı, her haçlı aleyhdarı müslüman seferi için en meş'um engel ise islâm dünyasında yeni ve parlamaya müstait bir mezhebin ortaya çıkmış olması idi. Onbirinci yüzyılın son on yıllarında İranlı Hasan es-Sabbâh, sonraları Haşhâşîyûn veya *Assassins* adıyla ün salan dinî bir cemaati kurmuş ve organize etmişti. Hasan, hâmleri fâtımî halifeleri olan İsmâîlî inancına dahil olmuş ve Bâuniyye'nin gizli umdelerini öğrenmişti. İsmâîlîlerin mistik ve allegorik teolojilerini kendi doktrininde ne şekilde islâh ve ta'dîl etmiş olduğu tam anlamıyla belli değildir. Onun en göze çarpıcı başarısı ise elle tutulur cinstendi. Bu başarı, Büyük Üstadı sıfatıyla kendisine ciddi bir itaatle bağlanmış olan bir tarikatı kurmuş olmasında kendisini gösterir. Hasan bu tarikat sâliklerini siyasî gayelerle ve önplânda, meşrûluklarını reddettiği Bagdad abbâsî halifelerine ve özellikle kudretleri bu hilâfetin devamını sağlayan, onların selçuklu efendilerine karşı kullan-

²⁶ Suryani Mikhaîl III, s. 194 vd.; İbn al-Kalânîsî, s. 81 (pek açık olmayan bir tasvir). Bk. Cahen, *ayn. est.*, s. 253 vd.

²⁷ Anna Komnena, XIV, 1, v-vi, s. 141-46, 166-72. Bk. Chalandon, *Essai sur le Règne d'Alexis Comnène I er*, s. 254-256.

²⁸ Kogh Vasil hakkında bk. Urfalı Mateos, clxxxvii, s. 258 vd.; ccx, s. 281 vd.

maktaydı. Onun en büyük siyasî silâhı, adını tarafdarlarının icraatları ile bizzat koydukları “*assassination*”, yani “cinayet” idi. Dinin hizmetinde ar-kadan vurup cinayet işlemek islâmın bazı sapık mezheplerinde de görülmüş idiye de, bu husus Hasan'ın ellerinde en büyük etkinliğine kavuştu; çünkü tilmizlerinin kendisine körü körüne itaatleri ve bunların en uzak yerlere ka-dar giderek hayatlarına zerre kadar önem vermemeleri ona, islâm dünyasın-da mevcut her aleyhdarını öldürtmek imkânını bahşediyordu. 1090 yılında Hasan, Horasan'daki karargâhını kartallar yuvası, alınmaz bir kale olan A-lamût'da kurdu. 1092 yılında cinayetlerinin ilki, kudret ve mahareti İran'da-ki selçuklu hânedanının en büyük desteği olan büyük vezir Nizâmülmülk'ün katli vuku buldu. Efsane, sonraları bu cinayetin verdiği korkuyu, Nizâmül-mülk ve Hasan'ın şair Ömer Hayyâm ile birlikte Nişabur'lu âlim Muvaffak' ın talebesi olduklarını ve bütün hayatlarında birbirlerine yardıma yemin et-miş bulunduklarını hikâye ederek büsbütün arttırdı. Selçuklu sultanları Haş-hâşîyûn'un arzettiği tehlikeyi pekâlâ farkettiler; fakat onların Alamût'u ele geçirmek için yaptıkları bütün teşebbüsler boşa çıktı. Onikinci yüzyıl başla-rında haşhâşîlerin Suriye'de de loncaları kuruldu. Selçuklu kuzenleri ile dai-ma ihtilâf halinde bulunan ve belki de haşhâşî öğretisine samimî şekilde me-yilli olan Haleb meliki Rıdvan bunlara müsaade ettiği gibi onları himaye de etti. Bunların reisleri melik Rıdvan üzerinde büyük nüfuza sahip olan, Ebû Tâhir adında İranlı bir kuyumcu idi. Haşhâşîlerin gözünde hristiyan-lar, sünnî müslümanlardan daha ziyade nefrete şayan değildiler; Rıdvan'ın Tankred ile işbirliği yapmak hususunda hazır oluşu, kısmen de haşhâşîlerin doktrinine duyduğu sempatiden münbais olabilir. Bunların Suriye'de ilk ic-raatları 1103 yılında Hims emîri Cenâhüddevle'nin katli oldu. Üç yıl sonra bunlar Efâmiye (Apamea) emîri Halef b. Mülâib'i öldürdüler. Ancak bu-nun ölümü sadece Antakya Franklarının işine yaradı. Haşhâşîlerin gayeleri-ni önce münferid cinayetlerle belli etmelerine mukabil, bunlar artık islâm si-yasetinde, hristiyanların bile hesaba katmak zorunda oldukları bir unsur ha-line gelmiş idiler²⁹.

1111 yılında Musul atabegi Mevdûd, efendisi Sultan'ın emriyle, Franklara karşı yeni bir ordu hazırlamaya başladı. Bu yılın başlarında, hükümdarları-nın sapık inancına ve onun Tankred'e karşı gösterdiği müsamahaya fena halde içerlemiş olan Haleb ahalisinin bir heyeti, kendilerini frank tehdidin-den kurtaracak bir cihadın ilânını ısrarla talep etmek üzere halifenin Bag-dad'daki sarayına gelmişti. Bunlar boş vaadlerle oyalandıklarını anlayınca, Bagdad halkını saray camii önünde ayaklanmaya teşvik ettiler. Aynı sıralar-da halife, İstanbul imparatorundan gelen bir elçi heyetini de kabul etmişti.

²⁹ Haşhâşîler hakkında bk. von Hammer, *Histoire de l'Ordre des Assassins*. Ayrıca bk. *Assassins ve İsmaili maddeleri, Encyclopaedia of Islam*. Browne, *Literary History of Persia, II*, s. 193 vdd.

Bu, aslında mutad olmayan bir şey değildi. İstanbul ve Bağdad, Anadolu selçuklu hânedanına karşı düşmanlıkta birbirinden geri kalmamaktaydı; bununla beraber, görünüşe göre Aleksios elçilerine, müslüman makamları ile Tankred'e karşı müşterek bir hareket imkânını müzakere etmek emrini vermiş olmalıdır³⁰. Bu müzakereler âsilerin halifeyi, hristiyan imparatorlardan daha kötü bir müslüman olmakla suçlamalarına imkân vermişti. el-Müstazhir, hele meydana gelen kargaşalık, İsfahan'da babası sultan Muhammed'i ziyaretten geri dönmekte olan zevcesini gerekli ihtişam içinde karşılamasına engel olduğu cihetle, bütün bu şiddetli heyecan dalgasından endişeye düştü³¹. Durumu hemen kayınpederi sultan Muhammed'e bildirdi. O da derhal Mevdûd'a, başkanlığını ismen kendi oğlu genç şehzade Mesud'un üstleneceği, yeni bir ittifak manzumesi kurmasını emretti. Mevdûd, Mecyâfârikin emiri Sökman'dan, İlgazi'nin oğlu Ayaz'dan, Merâğa'nın kürt emîri Ahmedil'den, Erbil emiri Ebülheycâ'dan ve Hemedan emîri Porsuk oğlu Porsuk kumandasında bir kaç İranlı emîrden yardım aldı. Temmuz içinde müttetikler hazırıldılar. Bunlar Joscelin'in kalesi olan Tell Başîr'i kuşatmak üzere süratle Elcezire'yi geçtiler. Bu haber üzerine Şeyzer emîri müttetiklerden, kendisini kurtarmak üzere süratle gelmelerini rica etti. Rıdvan da, gayet hilekârane bir şekilde, Tankred'e karşı daha fazla mukavemet edemeyeceğini bildirerek acele etmelerini bildirdi. Rıdvan'ın bu şekilde tavır ve hareketini değiştirmiş olması Mevdûd'a tesir etti; Joscelin'in gizlice bağlantı kurmuş olduğu Ahmedil'in önerisi üzerine Tell Başîr kuşatmasını kaldırarak orduyu Haleb'e doğru sevketti. Ancak Rıdvan'ın daveti samimî değildi. Müslüman müttetikler yaklaşıncâ şehir kapılarını kapattı ve şehirde çıkabilecek bir isyanı önlemek için de bir çok nüfuzlu Halebliyi tutuklattı. Mevdûd'un gayesi bu suretle baltalanmış oluyordu; Haleb civarını tahrip ettikten sonra güneye, Şeyzer'e doğru yürüdü. Burada, Trablus'u geri almak üzere yardımını rica etmek için Dimâşk atabegi Tuğtekin kendisine katıldı³².

Şeyzer önünde ordugâhta bulunan Tankred Efâmiye'ye geri çekilerek kral Baudouin'i yardımına çağırdı. Kral bu çağrıya uydu ve bütün frank doğunun şövalyelerini kendisine katılmaya davet etti. Patrik Gibelin ve krallığın en büyük vassalleri, Sayda hâkimi Eustache Garnier ve Hebron hâkimi Gau-

³⁰ İbn al-Kalânîsî (s. 112 vd.) imparatorun, Frankların hedef ve amaçları hakkında uyararak üzere müslümanlara elçiler gönderdiğini kaydedip, bu elçi heyetinin Dimâşk'a geldiğini telmih etmektedir. Muhtemelen Aleksios sadece Tankred'e karşı bazı önlemler önermiş olacaktır. O, Tankred'i Devol anlaşmasının hükümlerini kabule zorlamak için yapacağı müracaatı frank reislerine destekletmemişti (bk. yukarıda s. 42). İbn al-Aşîr (s. 279 vd.), İbn Hamdûn'a müsteniden, elçilik heyetinin Bağdad'a gittiğini kaydediyor.

³¹ İbn al-Aşîr, ayn. yer.

³² İbn al-Kalânîsî, s. 114 vd.; İbn al-Adîm, s. 600 vd.; İbn al-Aşîr, s. 282; Albertus Aquensis, XI, 38, s. 681.

tier onunla birlikte hareket ettiler. Trablus kontu Bertrand orduya yolda katıldı. Kuzeyden Urfa kontu Baudouin du Bourg, iki büyük vassali, Tell Başır hâkimi Joscelin ve Serûc kumandanı Pagan ile birlikte geldi. Tankred, Antakya princslğine bağlı vassallerini beraberinde getirdi: Bunlar Tarsus ve Misis hâkimi, 'keçi' lâkaplı Guido, Maraş valisi Richard, Hârim (Harenc) valisi olup "kayınağacı" lâkabını taşıyan Guido, Süveydiye kumandanı Robert, Tell Mannas valisi Pons, Lâzikîye hâkimi Martin, Sarmada hâkimi Bonapulus, Hâb valisi Roger ve Efâmiye valisi Enguerrand idiler. Kogh Vasil ve Rubenler bir ermeni birliği yollamışlardı ve hatta Lampiron'lu Oşin bile, vazifeleri her halde imparator namına casusluk yapmak olan bir kaç kişi göndermişti. Kuzey bölgesi bu suretle muhafazasız, askersiz kalınca Malatya hükümdarı Tuğrul Arslan bundan faydalandı, derhal Elbistan ve civarını küçük frank garnizonunun elinden alarak Çukurova'ya bir baskın yaptı³³.

Onaltıbin kişiden bir az fazla askere malik frank ordusu karşısında Mevdûd ihtiyatlı davranarak Şeyzer surları içine çekildi ve meydan savaşı yapmak üzere dışarı çıkmadı. Ordusunda her şey dörtbaşı ma'mûr durumda değildi. Tuğtekin ancak, Mevdûd seferini daha güneye doğru sürmek yükümlendiği takdirde yardıma hazırdı. Bu ise strateji bakımından çok daha tehlikeli olurdu. Kürt Porsuk hastalanmıştı ve yurduna dönmek istiyordu; Sökman ise ansızın ölüvermişti. Onun birlikleri beylerinin cenazesini alarak kuzeye doğru çekilmişlerdi. Ahmedil, onun mirasının bir kısmını olsun kapabilmek gayesiyle hemen ordudan kaçmıştı. Artukoğlu Ayaz silvâki kalmıştı, fakat onun babası İlğazi, Sökman'ın hazinelerini ele geçirmek gibi boş bir ümitle cenaze alayına saldırmıştı. Kuvvetleri bu şekilde günden güne azalırken Mevdûd tabiatıyla taarruza geçemezdi; kışı da esas karargâhından bu kadar uzakta geçirmeyi hiç arzu etmiyordu. Bu sebeple sonbaharda Musul'a dönmek üzere yola koyuldu³⁴.

Mevdûd'un başarısızlığı müslümanların, Franklar arasında birlik hüküm sürdüğü müddetçe, bunlara karşı mukabil bir taarruza geçemeyeceklerini göstermekteydi; kral Baudouin, hristiyanlara bu birlikte hareket etmeyi zorla kabul ettirmeyi başarmıştı. Şimdilik frank tesisleri kurtulmuş idiler. Mevdûd ertesi yaz Urfa bölgesine ganimet bakımından çok başarılı olmasına rağmen kesin sonuca ulaşamayan bir sefer daha yaptı. Diğer taraftan Tuğtekin, Rıdvan ile ittifak sağlamaya gayret etti. Bunda da çok büyük kalblilik göstermişti; zira Rıdvan onu batını dostlarına öldürtmeye teşebbüs etmiş

³³ Albertus Aquensis, XI, 39-40, s. 682 vd.'de mütteliklerin listesini verir; Urfalı Mateos, ccvi, s. 275; Süryanî Mikhail, III, s. 205'de Elbistan'ın kaybını anlatır.

³⁴ Fulcherius Carnotensis, II, xlv, 1-9, s. 549-57; Albertus Aquensis, XI, 41-43, s. 683 vd.; İbn al-Kalânîsi, s. 116-119; Usâma, nşr. Hitti, s. 97 vd.; İbn al-Adîm, s. 600; İbn al-Aşîr, s. 283'de İbn al-Kalânîsi ve İbn Hâmdûn'dan aldığı hikâyeyi birbirine karıştırmıştır. Bk. Cahen, *ayn. esr.*, s. 263, n. 33.

idi³⁵. Bütün bunlara rağmen şimdilik islâm tehdidi azalmıştı. Sanki başka türlü mümkün değilmiş gibi, şimdi de hristiyanlar kendi aralarında didişmeye başladılar. Franklar önce, gittikçe gelişen kuvvet ve kudretini gerek Urfa kontu Baudouin ve gerekse Tankred'in kışkırdıkları Kogh Vasil'e tarruza karar verdiler. Tankred ermeni hükümdarının arazisine girerek Ra' bân'ı zaptetti. Tankred Keysûn'u kuşatmaya hazırlanıyordu ki, arada sulh yapıldı³⁶. Bundan sonra Urfa kontu Baudouin birdenbire kuzeni Joscelin'e döndü. Mevdûd 1112 yazında Urfa'ya saldırdığı sırada Joscelin, şehri müslümanlara teslim etmek üzere hazırlanan bir suikast hareketini keşfetmiş ve kendisini uyarmak ve hainlere karşı kesin ve ciddi hareketinde desteklemek suretiyle onu kurtarmıştı. Fakat bunu takip eden kış içinde, Joscelin'in kendisini bertaraf etmek istediğini söylemiş olduğu Baudouin'in kulağına erişmişti. Urfa arazisinin baskınlar ve mecburi muhaceretler yüzünden çok fakirleşmiş ve ızdırap çekmiş olmasına mukabil, Tell Bâşir vassallığı zengindi. Ermeniler artık Baudouin'e kin bağlamalarına mukabil Joscelin'den hoşlanıyorlardı. Aslında Joscelin'in hal ve tavrında Baudouin'in şüphesini haklı gösterecek hiç bir şey yoktu. Onun endişe ve şüphesi belki de sadece kıskançlığından doğmuştu. Yılın sonuna doğru Joscelin'e Urfa'ya gelmesi emrolundu. Baudouin hasta olduğunu ve kendisini istihlâf meselesini görüşeceğini bildirmişti. Urfa'ya varışında, hiç bir şeyden haberi olmayan Joscelin, Urfa'ya kendi bölgesinden yeterli derecede yiyecek maddesi göndermemiş olmakla suçlanarak hapse atıldı. Ancak iktidarından feragat edeceğini vaat etmek suretiyle serbest bırakıldı. Joscelin yıl başına doğru güneye, Kudûs'e gitti ve burada kral Baudouin ona Galilaea princepsliğini iktâ' etti³⁷.

1112 yılı kuzey Suriye'ye bir çok değişiklik daha getirdi. 12 ekimde Kogh Vasil öldü. Vasil'in dul karısı, kocasının mirasının oğulluğu Vasil Dgha'ya intikalinde yardımını sağlamak gayesiyle derhal Tankred'e ağır hediyeler, bu arada Tankred'in karısı Cécile için kendi tacını gönderdi; fakat Tankred'in bizzat kendisi Kogh Vasil'in mirasına göz dikmişti³⁸. Franklardan Richard de Salerne ilkbaharda³⁹, Trablus kontu Bertrand ise ocak veya şubat içinde ölmüşlerdi. Bertrand'ın genç oğlu Pons, babasının ne Bizans hay-

³⁵ Ibn al-Adîm, s. 601 vd.; Albertus Aquensis (XI, 43, s. 684) Azâz'ın yaklaşık bu zamanda vukubulan zaptını anlatıyor. Fakat Azâz 1118 yıllarında henüz müslümanların elinde bulunmaktaydı (bk. aşağıda s. 111).

³⁶ Urfalı Mateos, ccix, s. 280 vd.

³⁷ Willermus Tyrensis, XI, 22, s. 489-92; Urfalı Mateos (ccviii, s. 280) Mevdud'un kuşatması sırasında Franklara karşı bir kompo hazırladığı hususunda telmihte bulunuyor; *Anonim Süryanî Vekayidnesi*, s. 86; Ibn al-Kalânîsî, s. 133.

³⁸ Urfalı Mateos, ccx, s. 281 vd. Richard'ın ölüm tarihi kesin olarak belli değildir. O, Tankred öldüğü sırada ölmüş bulunuyordu, ama bunun öncesindeki kış aylarında henüz hayatta bulunmaktaydı.

³⁹ Ibn al-Kalânîsî (s. 127) Bertrand'ın ölümü haberinin 3 şubatta Dimâşk'a ulaştığını bildirmektedir.

ranlığını, ne de onun Tankred'den nefretini paylaşmaktaydı. Onun danışmanları da, görünüşe göre, genç kontun mevkinde tutunması gerekiyorsa, Tankred'in iyi niyetine muhtaç olduğunu düşünmekteydiler. Bu suretle Antakya ve Trablus sarayları arasında, Tankred'in nüfuzunu daha da geliştiren, bir yakınlaşma, bir barışma oldu⁴⁰. Artık Joscelin gözden düşmüş durumda, Trablus kontu dostu olmuş ve büyük ermeni hükümdarı da ölmüş bulunurken Tankred'in üstün durumu perçinlenmiş gibi görünüyordu. Tankred tam Kogh Vasil'in ülkesini zaptetmek hazırlıkları içinde bulunurken ansızın hastalandı. Tabiatıyla zehirlenme şayiaları çıktı, fakat muhtemelen hastalık tifüstü. Artık iyileşemeyeceğini anlayınca Tankred, Richard de Salerne'in oğlu olan kendi yeğeni Roger de Salerne'i kendisine halef tayin etti; ancak ondan, doğuya geldiği takdirde iktidarı Bohemund'un genç oğluna devir ve teslim edeceğine dair yemin aldı. Aynı zamanda Pons'dan, genç karısı, dul kalacak olan Fransız prensesi Cécile ile evlenmesini rica etti. Tankred 12 aralık 1112'de, daha 36 yaşına yeni basmışken öldü⁴¹.

Tankred'in şahsiyeti tarihin sisleri arasından yeterli derecede vuzûhla belirmemektedir. Sonsuz derecede cevval ve kabiliyetli bir adam, mâhir bir diplomat ve parlak bir kumandandı. Yaşlandıkça daha makul ve daha uzak görüşlü olmaktaydı. Fakat hiç bir zaman dayısı Bohemund'u çerçeveleyen parlak şöhet hâlesini kazanamadı. Sesi kulakları tırmalayan biyografi Radulphus Cadomensis'in istisnası ile, kendi adamları arasında bile pek sevilmeyen bir kimse olduğu görülüyor. Sert, egoist, cür'etkâr, hak ve hukuka bağlı olmakla beraber Bohemund'a karşı dürüstlük dışı davranmış ve Urfa kontu Baudouin du Bourg için güvenilmez bir arkadaş olmuştu. İnadçılıkta kendisine denk, uzak görüşlülükte ise ona üstün olan kral Baudouin'in müdahalesi olmasaydı, onun devlet bakımından sırf menfaatini koruyucu davranışları frank doğuyu mahve sürükleyebilirdi. Hedef ve gayesi Antakya princepsliğinin sağlamca yerine oturması ve genişletilmesinden ibaretti. Onun faaliyetleri ve cevvaliyeti olmadan Bohemund'un kurduğu devlet yıkılır giderdi. Antakya princepsliğinin uzun tarihi onun yorulmak bilmez cevvaliyetinin bir meyvesidir. Birinci haçlı seferinin bütün reisleri arasında sadece Baudouin, aynen kendisi gibi hayatta hiç bir şeye malik olmayan bir mâceraperest, arkasında onunkinden daha anlamlı ve daha önemli bir kariyer bırakmıştır. Bütün bunlara rağmen kronistler, onun aziz Petrus katedralinin avlusuna gömülüşünü tasvir ederken ancak pek sınırlı içten gelen üzüntü sahnelerinden bahsedebilmişlerdir. Bunlar arasında sadece Urfalı Mateos ona sıcak ve içten gelen satırlar tahsis etmiş ve ölümüne yakınmıştır⁴².

⁴⁰ Pons, bir zaman için Tankred'in saray maiyyetinde bulunmuş ve onun tarafından şövalyeliğe yükseltilmiş görünüyör.

⁴¹ Fulcherius Carnotensis, II, xlvii, 1, s. 562 vd. (12 aralık); Albertus Aquensis, XII, 8, s. 693 (Advent günlerinde); İbn al-Kalâni, s. 131 vd. (11 aralık); Süryani Mikhail, III, s. 203 (5 aralık).

⁴² Urfalı Mateos, ccx, s. 281 vd.: "inançlıların en büyüğü".

Antakya tahtında Tankred'e Roger'nin halef olması -çünkü Bohemund'un oğlunun ortaya atacağı iddiaları kabul edeceğine yemin etmiş bulunmasına rağmen o princeps ünvanını almıştı- Franklar arasında birleştirici bir rol oynadı. Roger, Urfa kontu Baudouin du Bourg'un kız kardeşi Cécile ile evli idi⁴³. Ve her tarafa uçarı tabiatlı bir koca olmak şöhretiyle ünlü bulunmasına rağmen kayın biraderi ile her zaman samimî bir anlaşma içinde yaşamıştı. Kız kardeşi Maria, Joscelin de Courtenay'in ikinci zevcesi idi⁴⁴. Tankred'in arzusunu derhal yerine getirerek, ondan dul kalmış olan fransız prensesi Cécile ile evlenmiş olan Trablus kontu Pons, Roger'nin kendisine çok bağlı bir arkadaşı idi⁴⁵. Üstelik her üç hükümdar da kral Baudouin'i metbu tanımakta da iştirâk halindeydiler. Pek nadir olan bu şekilde bir karşılıklı bağlılık ve anlaşma, müslümanlar arasında çıkan yeni anlaşmazlıklar müvacehesinde, kuzey Suriye'deki frank hâkimiyetini zirvesine ulaştırdı.

1113 yılında kral Baudouin, nihayet Mevdûd ve artuklu Ayaz'ın yardımını sağlayabilmiş olan Dimaşk emiri Tuğtekin'e karşı bir sefere çıktı. Müslüman müttefikler kralı yukarı Ürdün'de Sennabra'ya, yani Dimaşk arazisine çektiler ve kral burada mutad ihtiyatla hareket etmediği için taarruza ve ağır bir yenilgiye uğradı⁴⁶. Baudouin, Pons ve Roger'yi yardımına çağırmıştı. Onların bütün şövalyeleriyle birlikte müdahaleleri, kralın savaşa savaşa kendisini kurtarmasını sağladı. Düşman Taberiye (Tiberias) civarına kadar sokulmakla beraber, frank ordusunun bütününe karşı savaş vermeye cesaret edemedi. Bir kaç haftalık bir tereddüitten sonra Mevdûd, Tuğtekin ile birlikte Dimaşk'a çekildi. Mevdûd burada, eylülün son cumasında Tuğtekin ile beraber Dimaşk ulucamiine girerken bir haşhâşî tarafından hançerle öldürüldü. Bir cinayet suçlamasından açık bir şekilde kurtulmak için Tuğtekin katili derhal ve oracıkta öldürdü. Umumî efkâr onu bu cinayetten suçlu saymakla beraber, Mevdûd'un Dimaşk hakkında bir takım gayeleri bulunduğu özrü ile, sükûtu tercih etti⁴⁷.

⁴³ Willermus Tyrensis (XI, 9, s. 523) Roger'yi Baudouin'in eniştesi olarak göstermekte ve Gautier le Chancelier de (II, 16, s. 131) ona katılmaktadır. Cécile'in adı 1126 yılına ait bir vesikada geçmektedir (Röhricht, *Regesta, Additamenta*, s. 9). Ordericus Vitalis (X, 23, IV, s. 158)'e göre Roger'nin, Danişmendli emirinin Melaz adlı bir kızı karısı idi ve Bohemund'un serbest bırakılmasını bu kadın sağlamıştı. Bk. yukarıda s. 31.

⁴⁴ Maria sadece sonraları onun dirliği üzerinde çıkan mücadele ile malûmdur. Bk. aşağıda s. 148. *Anonim Süryani Vekayinâmesi* (s. 89) Joscelin'in onunla 1121 yılında evlendiğini yazmaktadır, ancak bu evlenmenin Roger'nin henüz hayatta bulunduğu bir zamanda plânlanmış olduğu açık bir keyfiyettir. Onun kızı Stephanie-Etienne, 1161 yılında yaşlı bir kadın olarak gö:ünüyor. Bk. aşağıda Kitap IV, Bölüm IV, not 1.

⁴⁵ Albertus Aquensis (XII, 19, s. 701)'e göre evlenme ancak 1115 yılında gerçekleşmişti. Ancak Pons'un oğlu Raymond II. 1136 yılında yirmiiki yaşında görünüyor.

⁴⁶ İbn al-Kalânîsî, s. 132-36.

⁴⁷ İbn al-Kalânîsî, s. 137-42.

Mevdûd'un ölümü Frankları çok kudretli bir düşmandan kurtarmış oluyordu. Bunu, iki ay sonra 10 aralık 1113'de Haleb meliki Rıdvan'ın ölümü izledi⁴⁸. Bu zatın müslüman arkadaşlarıyla gayet soğuk olan ilişkileri, Frankların Suriye'de yerleşmelerine hiç de az yardım etmemişti. Ancak onun ortadan kalkması da islâmın pek işine yaramadı. Ona, onaltı yaşında zayıf, dejenere ve zâlim bir çocuk olup, en sevgili ve nüfuzlu hadım ağası Lü'lü'ün tam anlamı ile elinde oyuncak olan oğlu Alp Arslan halef olmuştu. Rıdvan'ın himayesinden faydalanmış olan haşhâşiler, sultan Muhammed'in kesin emri üzerine yeni hükûmet tarafından hareketsizliğe mahkûm edildiklerini gördüler. Sultan'ın elçisi olan İranlı İbn Bedî', Alp Arslan'ı, Ebû Tahir ile bu mezhebin diğer reislerinin idam edilmeleri için bir ferman çıkarmaya zorladı. Uzun süreden beri haşhâşilerden nefret etmekte olan Haleb ahâlisi bunlardan ele geçirebildiklerinin üzerine atılıp hepsini de öldürdü. Haşhâşiler nefislerini savunma gayretiyle, Rıdvan ölüm yatağında yatarken, başarı sağlayamadan, içkaleyi ele geçirmeye teşebbüs etmişlerdi⁴⁹. Bunlar pek az sonra da, emîrin ailesi hristiyan paskalya şenliklerini seyretmek üzere dışarıda bulunurken Şeyzer'in içkalesini bir baskınla ele geçirmek istediler; ancak şehir ahâlisi bunlara karşı emîrleriyle birleştiler. Haşhâşilerin yegâne başarısı, Bâlis yakınında, Haleb'den Bagdad'a giden yolun Fırat'a yaklaştığı yerde bulunan Kuley'a kalesini zaptetmekten ibaret kaldı. Diğer taraflarda haşhâşi kalıntıları ya saklandılar, ya da Frankların himayesine sığındılar. Fakat bunlar hâlâ kudretli idiler ve şimdi de gözlerini Lübnan'a çevirmeye başlamışlardı⁵⁰. Alp Arslan'ın hükûmeti kısa sürdü. Alp Arslan Dimaşk'a bir dostluk ziyaretinde bulunmuş ve orada Tuğtekin tarafından büyük törenlerle ve hükümdarlara yakışır bir şekilde karşılanmıştı. Ancak 1114 eylülünde onun takındığı cânıyane tavırlar, hayatından endişe eden hadım Lü'lü'ü, onu yatağında öldürtüp yerine altı yaşında bulunan kardeşi Sultanşah'ı tahta çıkarmaya sevketti. Bunu takip eden yıllarda Lü'lü' ve onun ordu kumandanı Şemsülhavâs, Refeniye'nin bir zamanki emîri, içkaleyi ve orduyu her ne kadar ellerinde tuttularsa da gerçek iktidara, isteklerini yerine getirmeye Lü'lü'ün cesaret edemediği şehir eşrafi sahip bulunmaktaydı. Kudretli bir hükümdarın yokluğu ve sadece küçük bir orduya sahip bulunması Haleb'i o kadar âciz bir duruma düşürmüştü ki, şehir mecburiyet halinde ancak kendi surlarını koruyabilirdi. Aynı zamanda, yeni idarî makamlar da, haşhâşilerin sürülüp çıkarılmış olmasına rağmen, komşularının gözünde tehlikeli şifî eğilimlere sahip olmakla ün salmışlardı. Bu eğilimler, şehirde bulunan İranlıların nüfuzuna bağlanmaktaydı. Bütün bu sebeplerle Lü'lü',

⁴⁸ İbn al-Kalânîsî, s. 114; İbn al-Adîm, s. 602.

⁴⁹ İbn al-Kalânîsî, s. 145 vd.; İbn al-Adîm, s. 603 vd.; bk. Cahen, *ayn. est.*, s. 267 vd.

⁵⁰ İbn al-Kalânîsî, s. 146-48; Usâma, nşr. Hitti, s. 146, 153 (Şeyzer'deki hükûmet darbesi için her hangi bir tarih vermemekte).

Rıdvan'ın Antakya Franklarına karşı takip ettiği uşakçasına dostluk siyasetine devam etmek zorunda kalmıştı⁵¹.

Sultan Muhammed, Musul'u Mevdûd'un ölümünden sonra, kendisinin halife sarayında şimdiye kadar temsilciliğini yapmış olup, selefi gibi bir türk mâceraperesti olan Aksungur el-Porsukî'ye vermişti. Artık Franklara karşı yapılacak teşebbüsleri idare vazifesi Aksungur'a intikal etmişti. Bu zat 1114 mayısında onbeşbin kişilik bir orduyu Urfa üzerine sevketti. Onunla birlikte bu sefere sultanın oğlu Mesud, Sincar emîri Temirek ve haçlı seferinden önceki yıllarda Haleb ve Hama emirliğinde bulunmuş, yine Aksungur adındaki bir türk kumandanının oğlu İmâdeddin Zengî katılmaktaydılar. Mardin emiri İlgazi sefere katılmaya davet edilmiş, fakat bu çağrıyı kabul etmemişti. Bu sebeple ordu önce Mardin üzerine yürüyünce İlgazi, oğlu Ayaz'ı bir Türkmen birliği ile sefere katacağını bildirdi. Müslümanlar iki ay müddetle Urfa önünde kaldılar. Ancak şehir askerî birliklerle ve yiyecek maddeleriyle mükemmelen donatılmış bulunurken, civarın tahrip edilmiş bulunan arazisi kuşatıcıları besliyecek durumda değildi. Aksungur el-Porsukî kuşatmayı kaldırıp civarın yağmalanmasıyla yetinmek zorunda kaldı. Bu sırada Ermeniler ona yeni bir müdahale imkânı sağladılar⁵².

Urfa'yı Mevdûd'a teslim etmek üzere vuku bulmuş olan 1112 yılı ermeni suikastini, ertesi yıl Mevdûd frank arazisine saldırmak üzereyken ve Baudouin Joscelin'in iktânı elinden almak üzere Tell Başır'de bulunduğu sırada, aynı mahiyette yeni bir ermeni ayaklanma teşebbüsü takip etmişti. Bu girişim için yapılan hazırlıklar meydana çıkarılınca, Baudouin süratle ve kesin bir kararla başşehrinin bütün ermeni ahalisini Samsat'a sürmüştü. Ermenilere bu şekilde bir ders verdikten sonra Baudouin 1114 yılı başında bunların Urfa'ya geri dönmelerine müsaade etmişti. Ancak bu arada Ermenilerden bir çoğu, zaten yurduna karşı Frankların beslediği kötü niyetlerden endişe etmekte olan, Kogh Vasil'in halefi Vasil Dgha'nın yanına gitmişlerdi. Dgha Vasil ve analığı, Kogh Vasil'in dul karısı, şimdi Aksungur el-Porsukî'den, kendilerini Franklardan kurtarmasını rica ettiler. Aksungur, kumandanlarından birisi olan Sungur Dirâz (Uzun, Tavıl)'ı Vasil Dgha ile müzakerelerde bulunmak üzere Keysûn'a gönderdi. Franklar bunu haber aldılar ve başarısız da olsa Sungur'a ve Ermenilere saldırdılar. Ancak müslümanlar daha bu yeni ittifaktan faydalanamadan Aksungur el-Porsukî, artuklu emiri Ayaz ile kavga ederek onu tutukladı. Bunun üzerine Ayaz'ın babası İlgazi bütün kabilesini ve Türkmenleri etrafına toplayarak Aksungur'un üzerine yürüyüp onu müthiş bir bozguna uğrattı ve Musul'a çekilmeye zorla-

⁵¹ İbn al-Kalânisi, s. 148 vd.; İbn al-Adim, s. 605 vd.

⁵² Urfalı Mateos, ccxii, s. 282 vd., ccxvi, s. 287; *Anonim Süryani Vekayindmesi*, s. 86; İbn al-Aşır, s. 29. vd.

dı. Bu suretle müslümanların haclılara karşı giriştikleri yeni sefer de bir defa daha fiyasko ile neticelenmiş oluyordu⁵³.

Ticaretin faizini ödemek Ermenilere düştü. Franklar Vasil Dgha'yı cezalandırmak üzere ilerlediler. Bundan her ne kadar müstahkem ermeni başşehri Ra'bân'ı zaptedebilecek durumda değildilerse de, Vasil, Ruben hânedanına mensup ermeni hükümdarı Thoros ile ittifak etmeyi uygun buldu. Thoros bir evlenme anlaşması bahanesiyle Vasil'i yanına davet ve gelince de onu tevki ederek Urfa kontu Baudouin'e sattı. Vasil, ancak bütün ülkesini Baudouin'e terkedeceğini vaat etmek suretiyle serbest bırakıldı. Bundan sonra kendisine İstanbul'a çekilmek müsaadesi verildi. Baudouin 1116 yılında bu şekilde Keysûn ve Ra'bân'ı kendi arazisine ilhak ettikten sonra Fırat vâdisinde geri kalan diğer ermeni beyliklerini de ortadan kaldırmaya karar verdi. Önce, ilk haclı seferi sırasında Baudouin'in yardımıyla Birecik'e tayin edilmiş olan Ebülğarîb'i yerinden attı. Birecik'i kuzeni Galeran (veya Waleran) du Puisset'e verdi. Galeran Ebülğarîb'in kızı ile evlendi. Baudouin bundan sonra, şimdi Fırat'ın batısında küçük Kûris (Cyrrhus) beyliğine sahip bulunan, Kogh Vasil'in kardeşi ve kral Baudouin'in eski dostu ve sonraki düşmanı Bagrat'a saldırdı. Bundan sonra yine Baudouin I.'in mütefifklerinden bir diğeri olan Gerger hâkimi Konstantin'in arazisini baştan başa çiğneyip Konstantin'i esir ve Samsat'da hapsedti. Bedbaht Konstantin bir az sonra burada bir yersarsıntısı sonucunda ölüp gitti. Ruben hânedanına mensup Thoros artık yegâne müstakil ermeni hükümdarı olmakla öğünelirdi. Bütün ermeni milleti ise, Rubenliler dışında, artık Franklara olan güvenini yitirmiş bulunuyordu⁵⁴.

Urfa kontu Baudouin'in ermeni fütuhâtı, doğudan tehdit eden tehlikenin azalması sayesinde kolaylaşmıştı. Önceki bir kaç yıl bu doğu tehlikesi yüzünden endişe içinde geçmişti. 1114 kasımında vuku bulan müthiş bir zelzele Antakya bölgesiyle Misis'den Maraş ve Urfa'ya kadar frank arazisini tahrip etmişti. Antakya princepsi, surlarını yeniden tamir etmek üzere süratle en önemli kalelerine koşmuştu; çünkü Sultan Muhammed Tapar'ın yeni bir sefer hazırlamakta olduğu şâyiaları dolaşmaktaydı⁵⁵.

Muhammed Tapar gerçekten de büyük selçuklu sultanlarının sonuncusuydu. Ağabeyisi Berkyaruk'dan çıkmekte bulunan bir devlet tevarüs etmişti. İran ve Irak'da nizam ve intizamı yeniden kurmuş, doğu çölünde vuku bulan arap isyanını 1108'de bastırmış ve haşhâşilere baş kaldırtmamıştı. Tenbel tenbel Bagdad'daki sarayında oturup aşk şiirleri yazan halife el-Müstaz-

⁵³ Urfalı Mateos, ccxii, s. 282-84; Süryani Mikhail, III, s. 216 vd.; İbn al-Aşîr, s. 292 vd.

⁵⁴ Urfalı Mateos, ccxiii-ccxiv, s. 293-95. *Anonim Süryani Vekayinmesi*, s. 86. Galeran muhtemelen, annesi Alice, Baudouin II.'in teyzesi ve Tankred'in kuzeni olan Hugue du Puisset'nin kardeşiydi. Bk. aşağıda s. 156.

⁵⁵ Fulcherius Carnotensis, II, 111, 1-5, s. 578-80; Gautier le Chancelier, I, s. 83 vd.; Urfalı Mateos, ccxvii, s. 287-89; İbn al-Kalânîsî, s. 149; İbn al-Adîm, s. 607.

hir ona uysallıkla itaat etmekteydi. Ancak sultan Muhammed'in Frankları Suriye'den kovmak için bütün sefer hazırlama gayretleri bir biri arkasına a-kamete uğramıştı. Başarıya ulaşabilmek için, kıskançlık ve itaatsizlikleri giri-şimlerini birbiri ardına suya düşürmüş olan mahallî hükümdarlara otoritesi-ni zorla tanıtmak mecburiyetinde olduğunu anlamıştı. Oğlu Mesud'u gön-dermek suretiyle Musul'un sadakatini sağladıktan ve Mesud burada idareyi eline aldıktan sonra 1115 subatında batıya büyük bir ordu sevketti. Ordu-nun kumandası, yanına Musul'un eski valisi Cüyüş Beg ile Sincar emîri Te-mirek'in de verildiği Hemedan valisi Porsuk'a tevdi edilmişti.

Suriye'nin müslüman hükümdarları, Franklardan hiç de az olmayan bir endişeye düştüler. Sultanın yegâne güvenilir vassalleri, Şeyzer Munkızileri i-le Hıms emîri İbn Karaca idiler. Sultan ordusunun seferi şâyiaları üzerine Artukoğlu İlgazi, Tuğtekin ile ittifakını kuvvetlendirmek amacıyla hemen Dimaşk'a koşmuş, fakat dönüşü sırasında Hıms emîrinin baskınına uğraya-rak esir edilmişti. Hıms emîri ise, Tuğtekin tarafından tehdit olunduğu için, kendi yerine oğlu Ayaz'ı sultanın ordusuna göndermesi şartıyla İlgazi'ye yo-luna devam etmek müsaadesini verdi. İlgazi Mardin'e döndü ve birliklerini toplamaya muvaffak oldu. Bundan sonra Tuğtekin ile birleşmek üzere batı-ya doğru geri çekildi. Haleb'de idareyi elinde bulunduran hadım Lü'lü', ön-ce her iki tarafa da yardım vaadetti, fakat sonra, sultanın kazanacağı bir zaferin işine gelmeyeceğini düşünerek Tuğtekin ve İlgazi tarafını tercih etti. Bu arada Antakya princepsı Roger kuvvetlerini toplamış ve Demirköprü yanında, Aşürmak'ın öte kıyısında mevzi almış bulunuyordu. Roger burada - kimin aracılığı ile olduğunu bilemiyoruz - Tuğtekin ve müttetikleri ile bir anlaşma yaparak onlardan, Fırat'ı geçip de Şeyzer'deki dostları istikamet-inde ilerlemeye başlar başlamaz Porsuk'un harekâtının kolaylıkla takip edilebi-leceği Efâmiye surları önünde kendi ordusu ile birleşmelerini talep etti. Franklar yaklaşık ikibin ağır zırhlı atlı ve yayadan, bunların müslüman müttetikleriyse hemen hemen beşbin kişiden ibaret idiler.

Porsuk büyük ordusunu Elcezire bölgesinde yürütürken mukavemete rast-lamadı. Karargâhını Haleb'de kurabileceğini ümid etmişti. Fakat Lü'lü"ün düşmanlariyle birleştiğini ve bunların başında Tuğtekin'in bulunduğunu ha-ber alınca güneye, bu sonuncunun üzerine yöneldi. Hıms emîrinin yardımıyla, Tuğtekin'e ait olup onun ordu ağırlıklarının önemli bir kısmının içinde bulunduğu Hama üzerine bir baskın yaptı. Şehir zaptedilerek, orada otu-ran müslümanların hiddetten deliye dönen gözleri önünde yağmalandı. Por-suk bundan sonra frank kalelerinden Kefertâb üzerine yürüdü. Roger her ne kadar bu taarruzu önleyici harekâta başlamak istediye de, Tuğtekin o-nu böyle bir şey yapmanın tehlikeli olacağına inandırdı. Bu sebeple mütte-fikler Kudüs kralı Baudouin ile Trablus kontu Pons'dan yardım istediler. Bunların her ikisi de, Baudouin beşyüz şövalye ve bin yaya, Pons ikiyüz a-ğır zırhlı şövalye ve ikibin yaya ile ve süratle yardıma koştular. Bunlar bo-

razanlarını öttürerek Efâmiye'deki karargâha girdiler. Ordugâhını Şeyzer'de kurmuş bulunan Porsuk, Elcezire'ye dönmeyi uygun buldu. Onun bu savaş hilesi meyvesini verdi. Baudouin ve Pons, tehlikenin atlatıldığını sanarak yerlerine döndüler; mütteliklerin ordusu da dağıldı. Bunun üzerine Porsuk birden bire yeniden Kefertâb üzerine yürüdü. Kısa bir savaşın sonra kaleyi fethederek Munkızilere teslim etti. Haleb hâkimi Lü'lü', ya korkaklığından, ya da ihanet gayesiyle derhal ona bir mektup yazarak, önceki suçlarını affetmesini rica ve Haleb'i işgal etmek üzere birlikler göndermesini talep etti. Porsuk, Cüyûş beyi birlikleriyle beraber Haleb'e göndermek suretiyle kendisini zayıflatmış oldu. Roger ordusunu dağıtmamıştı. Kral Baudouin, Pons veya hatta Tuğtekin'in göndereceği yardımı bekleyecek halde değildi. Urfa kontu Baudouin'i kendisini kurtarmak üzere çağdırdıktan ve patrik Bernhard'dan birliklerini takdis edip bunlara gerçek haçın bir parçasını vermesini talep ettikten sonra 12 eylül 1115'de Antakya'yı terkederek güneye doğru Âsırmak boyunca Chastel Rouge istikametinde ilerledi. Porsuk bu arada bölgenin daha içlerinde kuzeye doğru ve ona paralel olarak yolalmaktaydı. Theodor Berneville adında, keşfe gönderilmiş bir şövalye dörnala Chastel Rouge'a gelip, sultanın ordusunu Sermîn şehri yanında orman içinden Tell-Dânîs tepesine doğru ilerlerken gördüğünü bildirinceye kadar her iki ordu da birbirinin nerede olduğunu bilmemekteydi. 14 eylül 1115 sabahı, frank ordusu gizlice ve sürünerek arada bulunan tepeyi aştı ve hiç bir şeyden haberi olmaksızın endişesizce yürümekte olan Porsuk'un birliklerine saldırdı. Yük hayvanları ordunun öncülerini yanında bulunmaktaydı. Önden giden birliklerin bir kısmı da öğle istirahati için çadırlar kurmak üzere duraklamışlardı. Emirlerden bir kaç civardaki çiftliklerden yiyecek maddesi almak üzere küçük birliklerle ana kuvvetten ayrılmıştılar. Bir kısım birlikler de Bizâ'a'yı işgal etmek için ayrılmışlardı. Savaş başladığında Porsuk'un en mükemmel subayları yanında bulunmamaktaydılar.

Frankların taarruzu hiç beklenmedik bir şey olmuştu. Bunlar birdenbire ağaçların arasından fırlayarak bir an içinde henüz kurulması tamamlanmamış olan ordugâhı hücumla zaptettiler. Pek kısa bir süre içinde bütün müsüman ordusu büyük bir perişanlık içine düşmüş bulunuyordu. Porsuk adamlarını toplamaya muvaffak olamadı. Ancak büyük bir güçle esir olmaksızın kurtularak yüzden bir az fazla atlı ile Tell-Dânîs tepesinin üstüne çekilebildi. Burada bir süre düşman saldırılarına karşı koydu ve böyle bir bozgunluk şerefsizliğine katlanmaktansa savaşta şehid olmaya çalıştı. Fakat nihayet muhafızları onu, her şeyin beyhude olduğuna iknâ ettiler. Porsuk süratle doğuya doğru kaçtı. Sincar emîri Temirek önce daha başarılı olmuş ve Frankların sağ kanadını geri püskürtmüştü. Fakat Hârim (Harenc) hâkimi Guido Fresnel yeni ve yıpranmamış kuvvetlerle Franklara yardıma yetiştii. Kısa bir sürede Sincarlılar kuşatıldı ve ancak süratli atlara sahip olanlar

kurtulabildiler. Akşam karanlığı çöktüğünde müslüman ordusunun kalıntıları büyük bir kargaşalık içinde Elcezire'ye doğru dağılmış bulunuyorlardı⁵⁶.

Frankların Tell-Dânîs zaferi, İran selçuklu sultanlarının Suriye'yi tekrar elde etmek üzere yaptıkları son girişimin sonu oldu. Porsuk, gururu kırılmış, utanç içinde, bir kaç ay sonra vefat etti. Artık sultan Muhammed de yeni bir seferin tehlikelerine katlanmayı düşünmemekteydi. Frankları şimdi doğudan tehdit eden yegâne tehlike, bu esnada birbirleriyle anlaşmazlık halinde ve cesaretleri kırılmış durumda olan yarı bağımsız emirlerden ibaretti. Antakya princeps'i Roger'nin iübarı en yüksek noktasına ulaşmış bulunuyordu. Porsuk'un Munkızilere teslim etmiş olduğu Kefertâb Roger'nin adamları tarafından süratle geri alınmıştı⁵⁷. Haleb ve Dimâşk emirleri ciddi bir endişeyle düştüler. Tuğtekin, sultan Muhammed ile barışmak hususunda müsâraat gösterdi. Sultan onu affetmekle beraber her hangi bir maddi yardımda bulunmadı⁵⁸. Haleb'de hadım Lü'lü' çaresizlik içinde, Frankların onun etrafındaki mevzilerini nasıl kuvvetlendirdiklerini seyretmek durumundaydı. Tuğtekin ile sıkı bir ittifak akdetmeye gayret etti, fakat her tarafta fena şöhret yapmıştı. Nihayet 1117 mayısında kendi garnizonuna mensup bir kaç Türk tarafından öldürüldü. Halefi, yine kendisi gibi hadım olan ermeni dönmesi Yaruktaş olup bu zat derhal, Haleb'den Dimâşk'a giden ve hacıların kullandıkları el-Kubba kalesini ve Mekke hacılarından yol parası almak hakkını Roger'ye vermek suretiyle Frankların desteğini kazanmaya çalıştı⁵⁹. Kale ve vergi hakkının bu şekilde Franklara verilışı Yaruktaş'a yaramadı. Lü'lü'ün katilleri onu tanımak istemeyen, Rıdvân'ın en küçük oğlu Sultanşah'ın emriyle cinayeti işlemişlerdi. Yaruktaş yardım için artukoğlu İlgazi'ye başvurdu, ama İlgazi'nin birlikleri Haleb'e geldiklerinde, Yaruktaş'ın düşürülmüş olduğunu ve hükûmetin dizginlerini Sultanşah'ın veziri Dimâşklı İbn el-Milhî'nin elinde tuttuğunu gördüler. Bu sebeple İlgazi geri çekildi. Bununla beraber oğlu Kızıl'ı kendi temsilcisi olarak Haleb'de bıraktı ve şimdi el-Rahbe'de oturmakta olup Haleb'in sultan tarafından kendisine tevcih olunduğunu iddia eden Aksungur el-Porsukî bu iddiasını zor kullanarak gerçekleştirmeye kalkışacak olursa, yardım etmesi şartıyla kendisine bırakılan Fırat kenarındaki Bâlis kalesini teslim aldı. İbn el-Milhî pek kısa bir sürede İlgazi'nin kendisine pek güvenilemeyecek bir müttefik olduğunu anladı; Haleb'i Kızıl ile birlikte Hıms emiri Kırhan'a teslim ederek, frank yardımı ile Bâlis'i geri almaya çalıştı. Ancak İlgazi'nin Tuğtekin ile olan ittifaka

⁵⁶ Fulcherius Carnotensis, II, 11v, 1-6, s. 586-90; Albertus Aquensis, XII, 19, s. 701; Gautier le Chancelier, I, 6-7, s. 92-96 (en ayrıntılı tasvir); al-^cAzîmî, s. 509; İbn Hâmîdün (İbn al-Aşîr'de), s. 295-98; Usâma, s. 102-06; Süryânî Mikhail, III, s. 217; Anonim Süryânî Vekayinâmesi, s. 86.

⁵⁷ Usâma, s. 106.

⁵⁸ İbn al-^cKalânîsî (s. 151 vd.) barış yoklamasının sultan tarafından yapıldığını telmih ediyor. İbn Hâmîdün (İbn al-Aşîr'de), s. 295-98.

⁵⁹ İbn al-^cKalânîsî, s. 155 vd.

kı kıymetini gösterdi. Tuğtekin Hıms'a yürür ve Kırhan'ı geri çekilmeye zorlarken İlgazi de Bâlis'i kuşatmadan kurtardı ve 1118 yazında Haleb'e girdi. İbn el-Milhî bu arada Karaca adlı siyâhî bir hadım tarafından yerinden atılmış bulunuyordu. Bu zat İbn el-Milhî ve melik Sultansâh ile birlikte Artukoğlu tarafından hapsedildi⁶⁰. Bütün bu hile ve düzenbazlıklar içinde bütün taraflar hep Frankların müdahalesini talep etmişlerdi. Roger her ne kadar bizzat Haleb'e hâkim olamamış idiyse de, 1118'de Azâz'ı ve 1119 başında Bizâ'a'yı işgal etmek suretiyle şehrin kuzeyindeki bütün bölgeyi eline geçirmeye muvaffak olmuştu. Haleb'in bu suretle Fırat ve doğu ile bağlantısı kesilmiş bulunuyordu⁶¹.

Hemen aynı sıralarda Roger güney sınırını da, üstünde bulunduğu dağın tepesinden Bulunyas arkasında Akdeniz'in görüldüğü, Markab kalesini zaptetmek suretiyle düzeltmişti⁶².

Bu suretle 1118 yılı sonuna doğru kuzey Suriye'de bir kuvvetler dengesi kurulmuş oldu. Franklar ülkenin genel taazzuvunda kendilerine güçlü bir mevki sağlamış ve yerlerini almış bulunuyorlardı. Bunların sayıları hâlâ çok olmaktan uzaktı, ama iyi silâhlanmışlardı. Müstahkem kaleler inşa ediyorlar ve yerli hayat formlarına uymasını öğreniyorlardı. Bundan başka şimdilik aralarında birlik ve beraberlik hâkimdi. Antakya princeps'i kuzey hükümdar hristiyanlar arasında şüphesiz en büyüğü idi; fakat onun üstün durumunu ne Urfa kontu Baudouin, ne de Trablus kontu Pons kıskanıyordu. Çünkü o, bunlara üstün hâkimiyet iddiasında bulunmuyor, aksine onlar gibi Kudüs kralının yüksek hâkimiyetini kabul ve tasdik ediyordu. Müslüman hükümdarları sayı bakımından daha kuvvetli olmakla beraber, birlik değil, aksine birbirlerine karşı kıskançtılar. Onları bir kaos halinden ancak Tuğtekin ile Artukoğlu İlgazi'nin ittifakı koruyordu. Bu sebeple terazinin kefesi hafifçe Franklar lehine ağır basıyordu. Dış kuvvetlerden hiç birisi bu dengeyi bozacak durumda değildi. Fâtımî tehdidini daima sırtında hissetmekte olan Kudüs kralı Baudouin sık sık kuzeye müdahale edemiyordu. İran selçuklu sultanı, Tell-Dânîs felâketinden sonra, üstün hâkimiyetini Suriye'ye doğru genişletmek üzere yeni icraata girişmekten çekiniyordu. Anadolu'nun iki esas gücü, yani Bizans ile Rum Selçukluları da bu sırada tam denge halindeydiler.

Yerli hristiyanlar bile dengeyi koruyorlardı. Antakya ve Urfa'nın ermeni tebaasının akılları başlarına gelmişti; bunlar sadık değildiler, fakat yegâne bağımsız kalmış olan ermeni devleti, Toroslardaki Ruben hânedanı, Frank-

⁶⁰ İbn al-Kālānisi, ayn. yer; İbn al-Adīm, s. 610-15; İbn al-Aşîr, s. 308 vd.

⁶¹ Urfaî Mateos, ccxxvii, s. 279 vd.; İbn al-Adīm, s. 614 vd.

⁶² Arapça kaynaklar için bk. Cahen, *op. cit.*, s. 279, n. 16'daki tartışma. Trablus kontu Pons, Tankred'den kalmış olan karısı Cécile'in has olarak Cebele'yi talep etmesi ve sonradan Chastel Rouge ve Arzghan kalelerinin verilmesiyle yetinmesi sonucunu doğuran küçük bir anlaşmazlıktan sonra (Willermus Tyrensis, XVI, 5, s. 612) Roger'ye yardım etmiş görülmektedir.

larla işbirliği yapmaya hazırdı. Ermeni hükümdarı Leo, Antakya princepsi Roger'ye Azâz kuşatmasında bir askeri birlikle yardım etmişti⁶³. Yakubî kilisesi kendi içinde bir anlaşmazlığa düşmüştü. 1118 yılı civarında bunların reisi olup Antakya'da oturan patrik Athanasios, Urfa'daki metropoliti Bar-Sabuni ile bir kaç kutsal kitabın mülkiyeti bakımından kavga ederek onu bölgesinde âyîn yapmaktan menetmişti. Bar-Sabuni, fitne çıkarmak gayesiyle, kendisine yardım etmesi için Antakya'nın latin patriği Bernhard'a müracaat etti. Bernhard, meselenin lâtin katedralinde toplanacak bir synodda görüşülmesi için Athanasios'un yanına gelmesini emretti. Athanasios geldi ve itirazda bulundu. Kullanılan bir tercümanın yetersizliği Bernhard'ı, mesele'nin iki ruhanî arasında hususî bir suçtan tevellüd ettiğine inanmaya sevketti. Bu sebeple onun kararı, borçlusunun suçunu affetmediği takdirde Athanasios'un *simonie*, yani rüşyetle mevki ve mansıb satmak ile suçlu sayılacağı şeklinde izhar olundu. Athanasios hem anlamını bilmediği, hem de kabul etmediği bu hükmü fena halde kızdı. Kaba bir tavırla itirazda bulununca Bernhard onun kamçılanmasını emretti. Ortodoks inançlı bir dostu olan filozof Abdülmesih'in tavsiyesi üzerine Athanasios, bu ihtilâf sırasında Antakya'da bulunmayan Roger'ye başvurdu. Roger, kendisini hiç ilgilendirmeyen böyle bir işe karıştığından dolayı Bernhard'ı iyice haşladıktan sonra Athanasios'a Antakya'yı terkederek eskiden kalmış olduğu Mar Barsauma manastırına gitmek müsaadesini verdi. Orada Athanasios, kendisini himaye eden Artukoğullarının arazisinde bulunuyordu. Bar-Sabuni'yi aforoz ederek Urfa'nın yakubî kilisesini de âyîn yapmaktan menetti. Kilise ibadetinden bu suretle mahrum kalan Urfa yakubîlerinden bir çoğu lâtin inancına dahil oldu. Diğer bir kısmı da patriğe itaat etti. Barış ve anlaşma ancak çok yıllar, Athanasios'un ölümünden sonra sağlanabildi⁶⁴.

Antakya ve Urfa'daki doğru inançlı kilise cemaatleri, her ne kadar lâtin hâkimiyetinden hoşlanmamaktaysalar da, Ermeni ve yakubîlerden farklı olarak, hiç bir zaman müslümanlarla birleşip ihaneti düşünmeye yanaşmadılar. Bunlar sadece ah çekerek Bizanslıların geri dönmelerinin özlemini duymaktaydılar. Fakat Ermeni ve yakubîleri onlara karşı birleştiren nefret, onların kudretlerini de kısıtlamaktaydı.

Urfa Frankları ne kadar haklı olarak doğudan gelecek yeni tehlikelerden endişe ederlerse etsinler, Antakya Frankları için ana düşman Bizans idi. İmparator Aleksios Antakya üzerindeki iddiasından hiç bir zaman vazgeçmemişti. O, Kudüs'de bir lâtin krallığını tanımaya hazır ve âmâde idi. Bu husustaki iyi niyetini, Fâtımîlerin 1102'de Remle yanında aldıkları esirleri kurtuluş akçelerini ödeyerek kurtarmak için gösterdiği cömertlikle ve Akkâ'

⁶³ Urfa'lı Mateos, ccxxvii, s. 297 vd. Rubenilerin tarihi için bk. Tournebize, *Histoire politique et religieuse de l'Arménie*, s. 168 vdd.

⁶⁴ Süryani Mithail, III, s. 193 vd., 207-10.

nın 1111'de beyhude yere kuşatıldığı sırada gemilerini yardıma yollamakla isbat etmişti. Kral Baudouin'e gelince, o da imparatora karşı daima kusursuz ve nazik davranıyor, fakat Devol anlaşması şartlarına riayetini sağlamak üzere Tankred'e her hangi bir baskıda bulunmayı reddediyordu⁶⁵. 1101 yılı haçlı seferlerinden beri Frank-Bizans münasebetleri şüphe ve güvensizlik duygularıyla kararmıştı; diğer taraftan da papa Paschalis'in 1106 yılında Bohemund lehine müdahalesi İstanbul'ca hiç affedilmemişti. Aleksios, kızgınlık ve kırgınlıkların siyasetine tesir etmesine müsaade etmeyecek kadar mâhir bir siyaset adamı idi. 1111 ve 1112 yıllarında, Monte Cassino manastırı başrâhibinin aracılığı ile, papayla bir sıra müzakerelerde bulunmuştu. Roma ve grek kiliseleri arasındaki önemli anlaşmazlık konularını çözüme bağlamak vaadiyle, Roma'ya, kendisine veya oğluna batı imparatorluk tacını teklif ettirmeye çalışıyor ve bizzat Roma'ya gelmeyi vaadediyordu. Bu sıralarda imparator Heinrich V. ile çok büyük bir ihtilâf içinde bulunan Paschalis, Bizans yardımına mukabil yüksek bir ücret ödemeye pekâlâ hazırdı; fakat Türklerle yapılan savaşlar ve sağlık durumunun müsait olmaması Aleksios'un gayesine erişmesini önlediler⁶⁶. Müzakereler suya düştü. Milano başpiskoposu Petrus Chrysolan 1113 yılında kilise meselelerini görüşmek üzere İstanbul'u ziyaret etti. Fakat onun İznik (Nikaia) piskoposu Eustratios ile giriştiği teolojik tartışma hiç de bu kiliselerin daha iyi anlaşmalarına yardımcı olmadı⁶⁷. Muhtemelen Aleksios da, çok yükseklerde uçan İtalya projesini pek ciddiye almamaktaydı. Papalıkla dostluk onun için, Normanların hırsını frenleme ve kendisinin doğu Lâtinleri üzerindeki otoritesini takviye etmek bakımından bir vasıta olarak değer taşımakta idi.

Bu arada Bizanslılar Antakya'yı geri almak hususunda pek bir şey de yapamamışlardı. İmparatorun Bohemund ile yaptığı anlaşma kâğıt üstünde kalmıştı. Tankred buna hiç önem vermemekle kalmamış, üstelik arazisini Bizans aleyhine genişletmişti de. Aleksios Trablus kontlarını Suriye'de kendi adamı addetmiş ve Bizans-Trablus müşterek harekâtında kullanılmak üzere Trablus'a çok para depo etmişti. Ancak Bertrand'ın ölümünden sonra onun oğlu Antakya ile işbirliği yapmıştı. Bunun üzerine lâtin devletleri nezdinde Bizans elçisi olan Butumites paraların geri verilmesini talep etti; fakat bu para ancak, Trablus'un Kıbrıs adasından aldığı yiyecek maddelerinin kesileceğini tehdit makamında ileri sürünce iade olundu. Bundan sonra Butumites, Bertrand'ın şahsına vaadedilmiş olan altın ile diğer değerli eşyayı Pons'a teslim etmeyi daha akla uygun buldu. Buna mukabil Pons imparatora sadakat yemini etti. Bu yemin her halde büyük babası Raymond'un vermiş olduğu, imparatora zarar vermemek yemini olmuş olmalıdır. Butu-

⁶⁵ Anna Komnena, XIV, 11, 12-13, s. 152 vd.

⁶⁶ Bk. Chalandon, *ayn. esr.*, s. 260-63. Burada bütün kaynaklar verilmiştir.

⁶⁷ Landolf, Muratori, *Ss. R.I.*, V, s. 487; Chrysolan'ın nutukları, *M.P.L.*, CXVII, sütun 911-19; Eustratios'un nutukları, Demetracopoulos, *Bibliotheca Ecclesiastica*, I, s. 15.

mites'in geri aldığı paralar, Bizans ordusu için Dimaşk, Urfa ve Arabistan' da at satın alınmak için sarfedildi⁶⁸.

Pons'un Antakya'ya karşı harekete geçmeye kandırılmıyacağı açık bir keyfiyetti. Diğer taraftan Türklerin teşebbüs ve faaliyetleri de imparatorun doğrudan doğruya Suriye'ye müdahalesini önlemekte idiler. Danişmendli emiri Melik Gazi Gümüştekin'in 1106'da ölümünden beri ve 1107'de selçuklu Kılıç Arslan'ın vefatından sonra Anadolu'da büyük bir hükümdar kalmamıştı. Aleksios, Normanlar tarafından rahatsız edilmediği müddetçe, yavaş yavaş batı Anadolu bölgesinde ve güney kıyıları boyunca iktidar ve otoritesini yeniden kurabilecek durumdaydı. Anadolu'nun en önemli müslüman emiri şimdi, 1110 yılında bizans arazisine saldırmaya teşebbüs eden ve hedefi İzmir olarak Alaşehir (Philadelphia)'e kadar ilerleyebilen Kapadokyalı Hasan idi. Eustathios Philokales kısa bir süre önce eyaleti Türklerden temizlemek direktifiyle güney-batı Anadolu'da bir kumanda mevkiine getirilmişti. Bu zat emrinde bulunan az bir kuvvetle, Hasan'ın birliklerini, bu kuvvetler muhtelif baskın birlikleri halinde birbirlerinden ayrılmış bulunurlarken kısırmaya ve birbiri arkasına mağlûp etmeye muvaffak oldu. Hasan süratle geri çekildi ve Ege kıyıları bu suretle baskına uğramaktan kurtuldu. Bununla beraber aynı yıl içinde Kılıç Arslan'ın en büyük oğlu Melikşah İran'daki mahbesinden serbest bırakıldı. Melikşah Konya'yı başkent edindi ve Hasan'ı bozguna uğrattı onun arazisini aldıktan sonra meşrû mirasının büyük kısmına sahip olmuş oldu. Babasının âkibetini aklından çıkarmıyarak doğu ile ihtilâfa girmekten çekindi. Fakat kendisini yeter derecede güçlü hisseder etmez, babası Kılıç Arslan'ın birinci haçlı seferi sırasında kaybetmiş olduğu araziye ele geçirmek üzere harekete başladı. 1112 yılının ilk aylarında bizans toprağına akınlara başlayarak bizans kumandanı Gabras tarafından durdurulduğu Alaşehir'e kadar ilerledi. Mütareke ricasında bulunmakla beraber 1113 yılında yeniden taarruza geçti. Bu sefer ordusunu cebri yürüyüşle Bithynia'dan geçirip İznik surlarına kadar ilerlerken, kumandanlarından Muhammed, daha batıya, Manyas (Poimananon)'a kadar ilerleyip burada bir bizans kumandanını mağlûp ve esir etti. Manalugh adında ikinci bir kumandanı ise Çanakkale yakınında zengin gümrük binaları ile Abydos'u baskına uğrattı. Melikşah bizzat Bergama (Pergamon)'ya taarruz ederek burasını fethetti. İmparator mütearrızlara karşı bizzat harekete geçti, fakat bunları dönüş yollarında ganimet yüklü olarak yakalamak için bekledi. Güneye doğru Eskişehir (Dorylaion)'den geçti ve Kütahya (Cotyaion) yakınında Türkleri bastırdı. Aleksios burada tam bir başarı kazanarak bütün ganimeti ve Türklerin almış bulunduğu esirleri kurtardı. 1115 yılında, Melikşah'ın taarruzunu yenilemek için harekete geçtiği haberi alındı ve Aleksios yılın önemli bir kısmını Bithynia'nın dağ ve tepelerini korumakla geçirdi.

⁶⁸ Anna Komnena, XIV, 11, 14, s. 153 vd.

Ertesi yıl Aleksios, artık çok hasta olmasına rağmen, bizzat taarruza geçmeye karar verdi. Güneyc, Konya istikametine yürüdü ve Akşehir (Philomelion) yanında türk ordusuna rastladı. Burada yapılan savaşı da kazandı. Melikşah bundan sonra, Trabzon'dan Çukurova'da Silifke'ye kadar bütün Anadolu sahiline ve iç Anadolu'da Ankara'nın batısından Tuz çölüne ve Akşehir'e hâkim bulunan imparatorluğun sınırlarına riayet edeceğini vaadeden bir anlaşma imzalamaya mecbur oldu. Melikşahın Anadolu'da kaybedilen yerleri geri almak teşebbüsü akim kalmıştı; bir kaç ay sonra o, Danişmendlilerle ittifak halinde bulunan kardeşi Mesud tarafından düşürülerek öldürüldü. Fakat Anadolu'nun kalbine Türkler yerleşmişler ve Bizans hâlâ Suriye'ye karşı etkili bir şekilde harekete geçemiyordu. Bu savaşlardan esas faydalananlar Toros Ermenileri ile Antakya'nın frank hükümdarları idiler⁶⁹.

⁶⁹ Anna Komnena, XIV, v-vi, xv, i-ii, iv-vi, s. 164-72, 178, 187-94, 199-213. Bk. Chalandon, *ayn. esr.*, s. 265-71.

KİTAP II
DORUK NOKTASI

BİRİNCİ BÖLÜM

KRAL BAUDOUIN II.

*“... İsrail tahtı üzerinde bir
adamın eksik olmayacak...”*

I. Krallar IX, 5

Baudouin I. son krallık görevini ihmal etmişti; tahtın istihlâfı bakımından hiç bir önlem almamıştı. Krallığın danışma kurulu acele olarak toplandı. Asıllardan bir kaç için tâcın Boulogne hânedanında kalmaması akıl alacak şey değildi. Baudouin I., ağabeyisi Godefroi'yı takip etmişti ve hâlâ da üçüncü ve en yaşlı kardeş, Boulogne kontu Eustache hayatta bulunuyordu. Konta kardeşinin vefatını haber vermek ve ondan mirası devralmasını rica etmek üzere süratle deniz yolundan haberciler yola çıkarıldı. Eustache sevimli yurdunu doğunun tehlikeleriyle değiştirmeye hiç de istekli değildi, ama, bunun bir vazife olduğu kendisine anlatıldı. Bu sebeple kont Kudüs'e doğru yola koyuldu. Ancak Apulia'da artık geç kalındığını bildiren yeni ulaklarla karşılaştı. Tâc başkasına intikal etmişti. Seyahatine devam edip hakını almak üzere mücadele etmek teklifini reddetti. Bu işe hiç de kızmayarak adımlarını geriye, Boulogne'a çevirdi¹.

İşin aslına bakılırsa danışmanlardan sadece pek azı hükümdar olması için onun tarafını tutmuşlardı. Bir kere çok uzaktaydı; o gelinceye kadar bir kaç ay süreyle bir geçici hükûmet kurulması gerekecekti. Danışma heyetinin en nüfuzlu üyesi Galilaea princeps Joscelyn de Courtenay idi ve o, tahtın Urfa kontu Baudouin du Bourg'a verilmesini talep ediyordu. Danışma kuruluna özellikle hatırlattığı gibi, kendisinin Baudouin'e sempati duyması için her hangi bir sebep mevcut değildi; çünkü Baudouin du Bourg onu haksız olarak hiyanetle suçlamış ve kuzeydeki arazisinden sökül atmıştı. Ama Baudouin, cesareti ve kabiliyeti çok sınanmış bir zattı; müteveffa kralın kuzeniydi ve ilk haçlı seferinin büyük şövalyeleri arasında hayatta olan yegâne kimse oydu. Bundan başka Joscelyn, Baudouin Urfa'yı Kudüs ile değiş-tokuş edecek olursa, yapmış olduğu kötülüğe bu kadar büyük kalplilikle cevap vermiş olan kuzenine, yani kendisine, Urfa'yı tevcih etmesinin, beklenecek şeyin en azı olduğunu hesaphıyordu. Patrik Arnoul de Joscelyn'i destekledi ve bu iki şahsiyet danışma kurulunu iknâ ettiler. Tam bu sırada, sanki yاپlan tartışmalara kesin bir cevap vermek istermişcesine, Baudouin de,

¹ Willermus Tyrensis, XII, 3, s. 513-16. Onun Boulogne bakımından ne gibi tedbirler aldığı kesin olarak bilinmiyor. Zevcesi, Mary of Scotland, 1116 yılında ölmüştür.

kralın defnolunduğu gün Kudüs'e çıkageldi. Pek muhtemeldir ki, kralın bir yıl önceki hastalığını iştmiş ve paskalya bahanesi ile kutsal topraklara hacca çıkmayı uygun saymış olsun. Baudouin sevinçle karşılandı ve krallık danışma kurulu tarafından ittifakla krallığa seçildi. 14 nisan 1118 paskalya pazar günü patrik Arnoul ona krallık tâcını giydirdi².

Baudouin II. selefinden göze görünür şekilde farklıydı. Uzun sarışın sakallıyla görkemli görünüşüne rağmen onda Baudouin I.'in muazzam şahsiyeti eksikti. Kendisine selefinden daha kolaylıkla yanaşılabilirdi, daha mültefti, basit şakalarla hoşlanırdı. Fakat aynı zamanda dirayetli ve hilekâr, daha az açikkalpli, daha az aceleci ve daha az cür'etkâr; nefesine daha ziyade hâkimdi. Büyük rolü yapmaya kabiliyetli, gösterişçi olmakla beraber, genellikle küçük ve pintiydi. Kilise sorunlarında takındığı ukalâca ve isyankâr tavrına rağmen samimî bir dindardı. Dizleri sonu gelmeyen dualarda diz çökmekten meydana gelmiş nasırlarla kaplıydı. Baudouin I.'in zıddına onun özel hayatı her türlü kusurdan münezzehti. Zevcesi ermeni Morphia ile frank doğuda pek nadir olan bir evlilik mutluluğunu temsil ediyordu³.

Joscelin, haketmiş olduğu gibi, Kral Baudouin'in vassali sıfatıyla, bizzat Baudouin'in kral Baudouin I. zamanında sahip bulunduğu şekilde, Urfa kontluğu ile mükâfatlandırıldı. Yeni kral aynı şekilde, eniştesi Antakya princeps Roger ve Trablus kontu Pons tarafından metbû olarak tanındı. Frank doğu bu suretle Kudüs tâcı etrafında birlik olarak kalacaktı⁴. Baudouin'in tâc giymesinden iki hafta sonra patrik Arnoul öldü. Devletin sadık ve dirayetli bir hizmetkârı olmuştu. Fakat kudretli vaazetme kabiliyetine rağmen, bir ruhânî olarak hürmet görebilmek için, gereğinden fazla rezalete karışmıştı. Baudouin'in onun ölümüne pek acınmış olmasından şüphe edilebilir. Onun yerine, daha önceki hayatı hakkında hiç bir şey bilmediğimiz Picardie'li Gormond de Picquigny adında bir papazın seçilmesini sağladı. Bu iyi bir seçim oldu; çünkü Gormond, şahsında Arnoul'un pratik kabiliyetlerini azizlere yakışan bir tabiat ile birleştirmiş olup herkes tarafından hürmet görüyordu. Papa Paschalis'in ölümünü hemen takip eden seçimi, Kudüs ile Roma arasında yeniden iyi ilişkiler kurulmasını sağladı⁵.

Kral Baudouin hemen tahta çıkmıştı ki, Mısır ile Dimaşk arasında yapılan bir ittifakın tehdit edici haberini aldı. Tuğtekin Frankların kudretinin gittikçe artmasından endişe ederken, fâtımî veziri el-Efdal de Baudouin I.'in Mısıra yaptığı cür'etkârane baskının intikamını almak hırsını güdüyordu.

² Fulcherius Carnotensis, III, 1, 1, s. 615 vd.; Albertus Aquensis, XII, 30, s. 707-16; Willermus Tyrensis, XII, 4, s. 517.

³ Willermus Tyrensis, XII, 2, s. 512 vd. Bk. yukarıda s. 30.

⁴ Baudouin, cülûsundan hemen sonra Roger ve Pons'u kendi kumandası altında Mısırlılara karşı savaşa davet etmişti, bk. aşağıda s. 121.

⁵ Albertus Aquensis, XII, 30, s. 707-16; Willermus Tyrensis, XII, 6, s. 519.

Baudouin süratle Tuğtekin'e bir elçi heyeti gönderdi. Fakat Mısır'ın yardımına güvenen Tuğtekin, Ürdün ötesindeki bütün frank arazisinin kendisine terkin taleb etti. Yaz boyunca büyük bir Mısır ordusu sınırdaki toplanarak Aşdod yanında mevzi aldı. Tuğtekin'den başkumandayı ele alması talep edildi. Baudouin, Antakya ve Trablus kuvvetlerini Kudüs birliklerini takviye etmek için yanına çağırıp düşmanın karşısına çıkmak üzere harekete geçti. Ordular üç ay müddetle karşı karşıya durdular. Taraflardan hiç birisi harekete cesaret edemedi; çünkü Foucher de Chartres (Fulcherius Carnotensis)'in ifade ettiği gibi, her iki taraf da ölmek değil yaşamak taraftarı idi. Nihayet her iki ordu da yurdlarına döndüler⁶.

Bu arada Joscelin'in Urfa'ya hareketi gecikmişti. Ona Galilaea'da, görünüşe göre kraliçe Morphia'nın kalmış olduğu ve Birecik hâkimi Galeran'ın devlet işlerini gördüğü kuzey kontluğundan ziyade ihtiyaç hissedilmekteydi⁷. Galilaea princepsı sıfatıyla ülkeyi Dimaşk'dan gelecek taarruzlara karşı korumak onun görevi idi. Sonbahar içinde Baudouin, Dimaşk'ın buğday deposu olan Havran'daki Derâ'a'ya bir yağma akını yapmak üzere onunla birleşti. Onlara karşı Tuğtekin'in oğlu Börü çıktı ise de gereğinden fazla aceleciliği yüzünden ağır bir bozguna uğradı. Bu darbeden sonra Tuğtekin dikkatini yeniden kuzeye çevirdi⁸.

1119 ilkbaharında Joscelin, zengin bir bedevî kabilesinin, sürülerini Mâverây-ı Ürdün'de Yermük suyu kenarında otlatmakta olduğu haberini aldı. Galilaea'nın en nüfuzlu asilzadelerinden ikisi, Godefroi ve Guillaume de Bures kardeşler ve yaklaşık yüzyirmi ağır zırhlı atlı ile bunları yağmalamak üzere yola çıktı. Bunlar bedevileri kuşatmak için birliklerini ayırdılar. Fakat teşebbüs akamete uğradı. Bedevî şeyhi zamanında uyarılmış olup Joscelin de dağlık bölgede yolunu kaybetmişti. Bedevî karargâhına taarruz için kopup gelen Godefroi ve Guillaume pusuya düştüler. Godefroi bu arada öldürüldüğü gibi maiyyetinin çoğunluğu da esir edildi. Joscelin, kolu kanadı kırık, Teberiy'e dönerek kral Baudouin'e olup bitenleri haber verdi; Baudouin bütün kuvvetiyle buraya gelerek bedevilere öylesine dehşet saldı ki, bunlar esirleri serbest bıraktıkları gibi ceza olarak da para ödédiler. Bundan sonra bunlara bütün yaz boyunca barış içinde bu civarda yaşamak müsaadesi verildi⁹.

Baudouin bu kısa seferden dönüşünde Taberiy'e dinlenirken, Antakya'dan elçiler gelip ondan, mümkün olduğu kadar süratle ve ordusu ile kuzeye koşmasını rica ettiler.

⁶ Fulcherius Carnotensis, III, 11, 1-3, s. 617-19; Willermus Tyrensis, XII, 6, s. 518 vd.; İbn al-Aşîr, s. 314 vd.

⁷ Anonim Süryani Vekayinamesi, s. 86.

⁸ İbn al-Aşîr, s. 315 vd.

⁹ İbn al-Aşîr, s. 325 vd.

Antakya hükümdarı Roger'nin Tell Dânis'de kazanmış olduğu zaferden beri bahtsız Haleb şehri, frank saldırılarına engel olacak hiç bir güce sahip bulunmamaktaydı. Şehir istemiye istemiye Artukoğlu İlgazi'nin himayesini kabul etmişti. Ancak Roger 1119 yılında Bizâ'a'yı zaptedince şehir üç taraftan kuşatılmış oldu. Bizâ'a'nın kaybı İlgazi'nin tahammül sınırını aşmıştı. O zamana kadar ne kendisi, ne de sadık müttefiki Dimaşk emîri Tuğtekin, bütün silâhlı kuvvetlerini Franklara karşı bir savaşta terazinin bir kefesine atmaya razı olmamışlardı; çünkü bunlar Franklardan ziyade doğunun selçuklu sultanlarından korkuyor ve nefret ediyorlardı. Fakat 1118 nisanında sultan Muhammed Tapar ölmüştü. Onun vefatı memleketinin her köşesinde bulunan bütün vali ve küçük emirlerin yükseklerde uçan arzu ve emellerini zincirden boşandırmıştı. Genç oğlu ve halefi Mahmud, gözleri yaşartacak bir gayretle iktidarı muhafazaya çalışmaktaydı. Fakat nihayet yüksek hâkimiyeti amcası ve Horasan hükümdarı sultan Sencer'e bırakmak zorunda kalmıştı. Mahmud kısa hayatının geri kalan kısmını av eğlenceleriyle geçirdi. Bütün doğu selçuklu devletine hükmeden hânedanının sonuncusu olan Sencer çok faal ve cevval bir hükümdardı, fakat ilgisi daha ziyade doğuya dönüktü. Suriye sorunu ile hiç ilgilenmedi. Onun kendi aralarında, Danişmendlilerle ve Bizanslılarla mücadeleye bütün dikkat ve gayretlerini sarfeden kuzenleri, Anadolu Selçukluları da Suriye meselelerine müdahale edecek durumda bulunmuyorlardı¹⁰. İşte böylece İlgazi'ye, yerel hükümdarların bu en inatçısına, nihayet en büyük, hayatının fırsatı zuhur etmiş oldu. Gönünde frank devletlerini mahvetmekten ziyade Haleb'i eline geçirmek gayesi yatmaktaydı; fakat bu gaye şimdi, kaçınılmaz bir şekilde diğerini de gerçekleştirmeyi gerek kılıyordu.

1119 ilkbaharında İlgazi, hâkimiyeti altında bulunan araziye dolaşarak türkmen birliklerini topladı ve kuzeydeki Kürtler ve Suriye çölündeki arap kabileleri ile, bunların kendi emrine verecekleri savaş birlikleri hakkında, anlaşmalar yaptı. Formaliteye riayet bakımından, yardım etmesi ricasıyla sultan Mahmud'a başvurdu ise de bir cevap alamadı. Müttefiki Tuğtekin, Dimaşk'dan gelmeye hazır olduğunu bildirdi. Şeyzer Munkızileri de Roger'nin güncy arazisine bir şaşırtma taarruzu yapmayı vaadettiler¹¹. Mayıs ayı sonlarına doğru artuklu ordusu, rivayete göre kırkbin kişi kuvvetinde olarak yürüyüşe geçmiş bulunmaktaydı. Roger bu haberi sükûnetle telâkkî etti. Ancak patrik Bernhard onu yardım istemek üzere Trablus kontu Pons'a ve kral Baudouin'e müracaat etmek hususunda sıkıştırmaktaydı. Baudouin, Taberiye'den mümkün olan süratle geleceğini ve Trablus savaş birliklerini de beraberinde getireceğini hildirdi. Roger bu arada beklemeli ve sadece savunma harekâtı ile yetinmeliydi. Baudouin bundan sonra Kudüs ordusunu

¹⁰ İbn al-Aşîr, s. 318-23. Krş. *Sandjar* ve *Seldjuks* maddeleri, *Encyclopaedia of Islam*.

¹¹ İbn al-Kalânîsi, s. 157; İbn al-Adîm, s. 615 vd.

topladı ve birliklerin savaş gayretini, Kaysâriye başpiskoposu Evremar'ın muhafazasında bulunan gerçek haçdan bir parça ile takviye etti¹².

Munkıziler Efâmiye üzerine bir baskın yaparlarken, İlgazi Munkızilerle ve Dimaşk'dan gelmekte olan ordu ile bağlantı kurmaları için türkmen birliklerini güney doğuya sevketti. Kendisi ise ana kuvvetiyle Urfa bölgesine girmekle beraber müstahkem başşehre taarruz etmedi. Haziran ortasında Bâlis yanında Fırat'ı geçerek Haleb'den yirmibeş kilometre kadar güneyde bulunan Kınnesrîn'e yöneldi ve Tuğtekin'i beklemek üzere karargâhını buraya kurdu. Roger ise sabırsızdı. Kral Baudouin'in direktifine, patrik Bernhard'ın bütün ısrarları ve resmî uyarmalarına ve frank hükümdarlarının şimdiye kadar edindikleri tecrübeye rağmen, düşmanın derhal karşısına çıkmayı kararlaştırdı. 20 Haziran 1119'da bütün Antakya ordusunu, yediyüz ağır teçhizatlı şövalye ve dört bin yayayı Demirköprü'den geçirerek, engebeli arazisi iyi ve tabii savunma mevzileri sağlayan Sarmeda ovasının doğu ucunda bulunan küçük Tell Akibrîn kalesi önünde karargâh kurdu. Savaş birliklerinin düşmaninkine nazaran çok daha az olmasına rağmen, kral Baudouin'in gelişine kadar burada bekliyebileceğini umuyordu.

Kınnesrîn'de bulunan İlgazi, Roger'in hareketlerinden mükemmelen haberdar ediliyordu. Satıcı kıyafetine girmiş casuslar frank ordugâhının her tarafını iyice gözden geçirmişler ve bunların sayı bakımından azlığını bildirmişlerdi. İlgazi her ne kadar Tuğtekin'in gelmesini beklemek istiyorduydu da, türkmen emirleri onu harekete geçmeye zorluyorlardı. 27 haziranda İlgazi ordusunun bir kısmı Esârib kalesine saldırmak üzere ilerledi. Roger buraya Robert de Vieux-Ponts kumandasında bir kaç kişi göndermeye ancak vakit buldu; bundan sonra, düşman ordusunun bu kadar yakında olduğunu hissetmenin verdiği endişe ile, karanlık basar basmaz ordunun bütün değerli eşyasını Antakya yolu üzerinde bulunan Artah kalesine yolladı.

Roger, ordugâhta dolaşıp büyük bir falâketin bastırmak üzere olduğunu ilân eden bir uyur-gezer, hristiyan askerlerinin sükûnunu bozar ve rahatını kaçıırken, bütün gece ızdırap ve endişe içinde müslümanların harekâtı hakkında kendisine verilecek haberleri bekledi. 28 haziran sabah karanlığında gözcüler Antakya princepsine ordugâhın kuşatılmış olduğu haberini verdiler. Kuru ve sinirleri bozan bir hamsîn rüzgârı güneyden doğru esmekteydi. Karargâhta pek az erzak ve su vardı. Roger, ya düşman kuşatmasını yarmak veya mahvolmaktan başka çare olmadığını anladı. Doğuda ilk frank piskoposu, önce el-Bâre, sonraları ve şimdi Efâmiye başpiskoposu olan Pierre orduda idi. Bu zat savaşçıları biraraya toplayarak onlara vaazetti ve hepsine günah çıkarttı. Roger'nin de çadırında günahlarını dinleyip işlemiş olduğu nefsanî bir çok günahlarını affetti. Bundan sonra Roger, büyük bir pervasızlıkla, artık ava çıkacağını ilân etti. Önce yeni bir gözcü birliği sev-

¹² Gautier le Chancelier, II, s. 100 vd.

ketti ise de bunlar pusuya düştüler. Canlarını kurtaranlar geri kaçarak, kuşatmadan kurtulma çaresi bulunmadığını bildirdiler. Roger, ordusunu dört kısım halinde savaş nizamına soktu ve beşinci bir birliği de ihtiyata aldı. Başpiskopos orduyu yeniden takdis etti. Bundan sonra Franklar kusursuz bir intizam içinde düşmanın üstüne atıldılar.

Bu, daha başından itibaren ümitsizce bir teşebbüs idi. Türkmen atlı ve okçu birliklerinin elinden kurtulmak imkânı yoktu. Yerli süryânî ve ermeni birlikleri önce paniğe kapıldılar; ancak bunların kaçabilecekleri hiç bir yer yoktu. Bu sebeple kitle halinde hristiyan süvarilerinin arasına dalıp atların hareketini güçleştirdiler. Rüzgâr birden kuzeye döndü ve bütün toz-toprağı Frankların yüzüne gözüne doldurdu. Savaşın başında sayıları yüzden az eksik atlı kuşatmadan sıyrılarak, Esârib'den dönmekte olan fakat savaşa müdahale bakımından çok geç kalmış bulunan Robert de Vieux-Ponts'a iltihak etmişlerdi. Bunlar Antakya'ya kaçtılar. Bir az sonra şövalye Renaud Masoier diğer bir kaç şövalye ile canını kurtarıp ovadaki küçük Sarmeda şehrine ulaşmaya muvaffak oldu. Bütün Antakya ordusundan, başka hiç kimse hayatta kalmadı. Bizzat Roger savaşarak, büyük ve mücevherlerle süslenmiş haçının altında maktul düştü. Onun etrafında, daha az talihli olup esir edilen bir kaç hariç tutulacak olursa, bütün şövalyeleri kılıçtan geçti. Öğle üzeri her şey olup bitmişti. Franklar bu savaşa Ager Sanguinis (Kanlı Meydan) adını taktılar¹³.

Savaş yerinden 20-25 kilometre uzakta, Haleb'de mü'minler heyecanla haber beklemekteydiler. Öğleye doğru islâmın büyük bir zaferin eşiğinde bulunduğu müjdesi ortalığa yayılmıştı. İkinci namazı sırasında ilk zafer sarhoşu askerlerin yaklaştığı görüldü. İlgazi, ganimeti adamları arasında paylaştırmak için savaş meydanında pek az kaldıktan sonra Sarmeda üzerine yürümüş ve burada bulunan Renaud Masoier ona teslim olmuştu. Renaud'nun mağrur ve kahramanca tavrı İlgazi'ye tesir etmiş ve onu hayatta bırakmıştı. Arkadaşları ise kılıçtan geçirildi. Frank esirleri, zincirlere vurulmuş oldukları halde galiplerin arkasından bütün ovada sürüklendiler. İlgazi Renaud Masoier ile konuşurken bunlar bağlıklar içinde Türkmenler tarafından işkenceye tâbi tutulup koyun gibi boğazlandılar. Nihayet, bütün Haleb halkının böyle câzip bir gösteriden mahrum kalmasını istemeyen İlgazi bu katliâma son verdi. Geri kalanlar, gurûp zamanında muzafferane bir şekilde İlgazi'nin girmiş olduğu Haleb'e götürüldüler ve burada sokaklarda ölünceye kadar işkenceye tâbi tutuldular¹⁴.

¹³ Gautier le Chancelier, II, 2-6, s. 101-11 (en tam ve ayrıntılı tasvir); Willermus Tyrensis, XII, 9-10, s. 523-26; Fulcherius Carnotensis, III, III, 2-4, s. 621-23 (felâketi Roger'nin zinaya düşkünlüğüne kızan Tanrı'nın gazabına hamleden kısa bir tasvir); Urfalı Mateos, ccxxvi, s. 276 vd.; Süryani Mikhail, III, s. 204; İbn al-Ğalânîsi, s. 159-61; İbn al-Adîm, s. 616-18; Usâma, s. 148 vd.; İbn al-Aşîr, s. 324 vd. Fulcherius Frankların zâyiatını yedibin, Türklerinkini ise yirmi olarak göstermektedir.

¹⁴ İbn al-Adîm, s. 616-18; Gautier le Chancelier, II, s. 111-13.

İlgazi zaferini Haleb'de büyük bir ziyafetle kutlarken, savaşın korkunç haberi Antakya'ya ulaştı. Herkes Türkmenlerin derhal gelip şehre taarruz edeceğini sanıyordu ve şehirde de onu savunacak hiç asker yoktu. Bu tehlike dolu anda patrik Bernhard yüksek kumandayı üzerine aldı. O her şeyden önce uzaklaşmalarında ve yabancılaşmalarında bizzat kendi uygulamalarının büyük rol oynadığı yerli hristiyanların bir ihanetinden korkmaktaydı. Derhal bunları silâhsızlandırmak üzere adamlar yolladığı gibi, bunların so-kağa çıkmalarını da yasakladı. Bundan sonra bulabildiği bütün silâhları frank papazlarına ve tüccara dağıtarak bunları surları koruma ile görevlendirdi. Kral Baudouin'i mümkün olan süratle harekete davet etmek üzere bir haberci gönderilirken o gelinceye kadar bu papaz ve tacirler de gece gündüz surlarda nöbet beklediler¹⁵.

Fakat İlgazi zaferinin sonuçlarından faydalanmadı. Müslüman dünyasının bütün hükümdarlarına büyük başarısını bildirmek üzere zafernameler gönderdi ve halife de ona bir hil'at göndererek kendisini Necmeddin, yani "Dinin Yıldızı" adıyla telkib etti¹⁶. Bu arada İlgazi Artah'a doğru yürüdü. Kalenin burçlarından birisine kumanda eden piskopos, salimen ve refakatle Antakya'ya gönderilmesi vaadiyle kuleyi İlgazi'ye teslim etti. Fakat bu arada muhtemelen Ermeni olan ve Roger'nin hazinelerinin muhafaza edildiği içkaleyi elinde tutan Joseph adında birisi, İlgazi'yi, kendisinin müslümanlara tarafdar olduğu, ancak oğlunun rehine olarak Antakya'da tutulduğu hususunda kandırdı. Bu hikâye İlgazi'ye tesir etti. Artah'ı Joseph'in elinde bıraktı ve vekili sıfatıyla şehirde bulunmak üzere emirlerinden birisini buraya göndermekle yetindi¹⁷. İlgazi bundan sonra Artah'dan Haleb'e döndü ve öylesine eğlenceli bir hayata ve ziyafetlere daldı ki, sağlığı bozulmaya başladı. Antakya varoşlarını baskına uğratmak ve Süveydiye limanını yakmak üzere türkmen birlikleri gönderdi. Fakat bunlar şehrin kuvvetli bir garnizona sahip bulunduğunu haber verdiler. Böylece "Kanlı Meydan" savaşının meyvelerinin toplanması fırsatı müslümanlarca elden kaçırılmış oldu¹⁸.

Her şeye rağmen Franklar çok ciddi bir durumda bulunuyorlardı. Haberi aldığı sırada Baudouin Lâzikiye'ye ulaşmış olup Pons da hemen onun arkasındaydı. Kral cebri ve süratli yürüyüşe devam etti. Yol yakınında bulunan müdafaasız bir türkmen karargâhına taarruz etmek için bile vakit ayırmadı ve olaysız bir şekilde ağustosun ilk günlerinde Antakya'ya vardı. İlgazi bu kurtarıcı orduyu yakalamak üzere birliklerinden bir kaçını yola çıkardı. Baudouin'in bir günlük mesafede arkasında bulunan Pons bu birliklerin taarruzlarını önlemek zorunda kalmakla beraber çok oyalanmadı. Kral, dul kal-

¹⁵ Gautier le Chancelier, II, 8, s. 114 vd.

¹⁶ İbn al-Aşîr, s. 332.

¹⁷ Gautier le Chancelier, II, 8, s. 114.

¹⁸ Usâma, s. 148 vd.; İbn al-Aşîr, s. 332 vd. Usâma'ye göre İlgazi, şarap içtiğinde kendisini yirmi gün müddetle sarhoş hissedirdi.

miş olan kız kardeşi, patrik ve bütün ahali tarafından sevinçle karşılandı. Aziz Petrus katedralinde tanrıya şükür âyini icra edildi. Baudouin önce şehrin varoşlarını yağmacılardan temizledikten sonra, Antakya'nın gelecekteki idaresi hakkında danışmak üzere şehrin eşrafını topladı. Hukukunu Roger'nin de daima tanımış olduğu, hükümdarlığın meşrû vârisi bohemund II., İtalya'da, annesinin yanında yaşamakta olan henüz onyaşında bir çocuktuk. Doğuda artık norman hânedanına mensup hiç kimse kalmamıştı. Norman şövalyelerine gelince, bunların hepsi de Kanlı Meydan savaşında mahvolmuşlardı. Bu sebeple Baudouin'in frank doğunun en yüksek hâkimi sıfatıyla, Bohemund II.'un rüşdünü ispatına kadar Antakya'nın idaresini bizzat üzerine alması ve genç vârisin büyüdükten sonra kralın kızlarından birisi ile evlendirilmesi kararlaştırıldı. İlk iş olarak Baudouin, uğranılmış olan felâket sebebiyle boşalmış olan Antakya'ya bağlı iktâ'ların yeniden paylaştırılmasını ele aldı. Mümkün olduğu nisbette, maktul düşmüş büyük asilzadelerin dul kalmış hanımları, ya Baudouin ordusunda bulunan uygun şövalyelerle veya batıdan yeni gelen asilzadelerle evlendirildiler. Bu suretle iki hükümdar-ane yani şimdi Trablus kontesi olan Tankred'in eski karısı ile Roger'den dul kalmış olan hanım, şahıslarına bağlı arazi mülklerine yeni vassaller yerleştirmiş oldular. Görünüşe göre Baudouin aynı zamanda Urfa kontluğu iktâ'larında da yeni bir takım değişiklikler yaptı; Filistin'den beri kralın arkasından gelmiş olan Joscelin törenle ve formalitesine uygun bir şekilde Urfa kontu tayin edildi. Baudouin bu şekilde hükümet ve idaresini teminat altına aldıktan ve yalın ayak-başı kabak âyine gidenlerin başında katedrale kadar yürüdükten sonra, yediyüz atlı ve bir kaçbin yayadan ibaret ordusunu şehirden çıkararak müslümanların üzerine yürüdü¹⁹.

Tuğtekin bu arada İlgazi ile birleşmişti. 11 ağustos 1119'da her iki müslüman başbuğ, Âsırmağının doğusundaki frank kalelerini zaptetmek üzere harekete geçtiler. İşe Esârib'den başlandı. Buranın küçük garnizonu, emniyetle Antakya'ya çekilmeleri karşılığında derhal teslim oldu. Emirler buradan, hâkimi Cüzâamlı Robert Antakya'ya gitmiş olan Zerdanâ'ya yürüdüler. Burada da garnizon hayatını kurtarmak için teslim oldu; fakat bunlar kalenin kapılarından çıkar çıkmaz Türkmenler tarafından kılıçtan geçirildiler. Baudouin, Esârib'i kurtarabileceğini ummuştuk. Fakat daha henüz Demirköprü'ye geçmişti ki, burasının, yani Esârib'in, Antakya'ya dönmekte olan garnizonu ile karşılaştı. Baudouin güneye yöneldi ve Zerdanâ'nın kuşatıldığını haber aldı. Müslümanların Maarratünnu'mân ve Efâmiye etrafındaki kaleleri süratle ele geçirmek üzere güneye doğru yürüyeceklerini tahmin ettiği için,

¹⁹ Gautier le Chancelier, II, 9-10, s. 115-18; Fulcherius Carnotensis, III, vii, 1-3, s. 633-35; Ordericus Vitalis (XI, 25, IV, s. 245) Trablus kontesi Caecilie'nin şövalyelere dirlik verdiğini kaydeder. Roger'nin dul hanımı 1126 yılında şövalyelere iktalar vermişti (Röhrich, *Regesta, Additamenta*, s. 9). Muhtemelen bu sıralarda Maraş, Antakya'nın tâbiyetinden çıkıp Urfa tâbiyetine girmiştir.

oralara daha önce ulaşabilmek üzere süratle ilerledi ve 13 ağustosda Tell Dânis yanında, Roger'nin 1115 yılında zafer kazanmış olduğu yerde karargâhını kurdu. Ertesi sabah erkenden Zerdanâ'nın düştüğünü haber aldı. Bunun üzerine Antakya istikametinde bir az geri çekilmeyi uygun buldu. İlga-zi bu sıralarda yaklaşmış olup Frankları Hâb köyü yanında uykuda bastırmayı ummaktaydı. Fakat Baudouin hazırlıklı bulunuyordu. Günah çıkartmış, Kaysâriye başpiskoposu birliklere ateşli bir nutuk çekmiş ve onları Gerçek Haç parçasıyla takdis etmişti. Ordu savaşa hazırdu.

Yapılan savaş bize açık bir görüntü arzetmiyor. Her iki taraf da zaferin kendilerinde kaldığını iddia etmişlerdir. Gerçekte ise Franklar bundan daha kazançlı çıkmışlardı. Tuğtekin, Trablus kontu Pons'u frank sağ kanadında geriye atmıştı; ancak Trablus birliklerinin savaş safları dağılmamıştı. Bundan sonra Cüzzamlı Robert Hıms alayını yararak ilerlemiş ve içinde bulunduğu heyecanla Zerdanâ'yı müslümanlardan geri alacağını düşünürken bir pusuya düşerek esir edilmişti. Fakat Frankların merkezi ve sol kanadı yerinden kıpırdatılamadı; Baudouin tam zamanında düşmana taze birliklerle saldırmak imkânına sahip oldu. Türkmenler kitle halinde geri dönüp kaçmaya başladılarsa da İlga-zi ordusunun anakitlesi savaş meydanını muntazam bir şekilde terketti. İlga-zi ve Tuğtekin, uzun bir esir kafilasıyla Haleb'e dönme-ye ve islâm dünyasına, zaferi kazandıkları müjdesini ulaştırmaya muvaffak oldular. Haleb ahalisi bir defa daha, yeni bir atı tecrübe etmek için katliâmı durdurmuş olan İlga-zi, büyük bir kurtuluş akçesi ümidinin bu suretle suya düşmesinden endişeye kapılıncaya kadar, hristiyanların kitle halinde öldürüldüğünü seyrederek memnun ve mesrûr oldu. Cüzzamlı Robert'den kendisinin ne kadar edeceği soruldu ve değerinin onbin altın olduğu cevabı alındı. İlga-zi, Robert'i Tuğtekin'e göndermek suretiyle kıymetini arttırmayı ümid etti. Ancak Tuğtekin'in kan dökmek hırsı henüz tatmin edilmemişti. Robert'in 1115 yılından önceki devrede eski arkadaşı olmasına rağmen ve askerlerine dağıtmak üzere paraya ihtiyacı olan İlga-zi'nin şaşkınlığına aldırmadan, onun başını kendi eliyle kesti²⁰.

Trablus kontu Pons'un ordusundan kaçan askerler Antakya'ya bir bozgunluk haberi getirmişlerdi. Fakat pek az sonra, Antakya hâkimesi Cécile'e, başarı delili olarak kralın yüzüğünü getiren bir haberci ulaştı. Baudouin'e gelince o, müslümanları takibe yeltenmedi ve güneye doğru, Munkızilerin işgal etmiş oldukları Rusa istikametinde Maarratünnu'mân'a doğru yürüdü. Munkızileri buradan sürüp atmakla beraber, onlarla, Roger'nin talep etmiş olduğu yıllık haraçtan muâf tutan bir anlaşma yaptı. Birecik, Esârib ve Zerdanâ dışında, müslümanlar tarafından ele geçirilmiş olan diğer müstahkem mevki-ler de geri alındı. Bundan sonra Baudouin bir zafer alayı halinde

²⁰ Gautier le Chancelier, II, 10-15, s. 118-28; Willermus Tyrensis, XII, 11-12, s. 527-30; İbn al-Adîm, s. 620-22; Usâma, s. 149 vd.

Antakya'ya geri dönerek, 14 eylüldeki haçı kaldırma bayramında Kudüs'deki yerinde bulunmasını sağlamak üzere Gerçek haçı güneye yolladı. Kendisi, son savaştan önce uygulanmasına başlanmış olan kararları selâmetle yürütmek üzere sonbaharı Antakya'da geçirdi. Joscelin'i Urfa'ya tayin ve Antakya'yı da kendi adına idare etmesi için patrik Bernhard'a tevdi' ettikten sonra aralık ayı içinde Kudüs'e döndü²¹. Bu münasebetle karısını ve küçük kızlarını Urfa'dan yanına aldı ve Morphia, Noel şenlikleri sırasında Bethlehem'de kraliçe olarak taclandırıldı²².

İlgazi, Franklara karşı yeniden taarruza geçmeye cesaret edememişti; ordusu erimekteydi. Türkmen birlikleri daha ziyade yağma ve gâret için gelmişlerdi ve Tell Dânis savaşından sonra işsiz kalmışlardı, canları sıkılıyordu. Ayrıca ücretlerinin bir kısmını da alamamışlardı. Bunlar yurtlarına dönmeye başladılar; Elcezire'nin arap reisleri de onlarla birlikte çekip gittiler. İlgazi bunun önüne geçemedi; çünkü yeniden hastalanmıştı. İki hafta boyunca ölümle pençeleşti. Kendisini topladığı zaman ise orduyu yeniden bir araya getirmenin zamanı geçmiş bulunuyordu. Haleb'den, doğudaki başkenti Mardin'e döndü. Tuğtekin de yurduna, Dimaşk'a doğru yola çıktı²³.

Bu suretle büyük artuklu seferi kumlara gömülüp gitti. Büyük sefer müslümanlara bir kaç sınır kalesi ile Haleb üzerindeki frank baskısının azalmasından başka el ile tutulur bir fayda sağlamamıştı. Ama islâm için manevî bakımdan büyük bir zafer anlamı taşıyordu. Tell Dânis yanındaki başarısızlık, Kanlı Meydan'daki muazzam zaferin önemini düşürememişti. Eğer İlgazi daha mâhir ve daha atik hareket etmiş olsaydı, belki de Antakya onun eline geçerdi. İşlerin aldığı veçheye uygun olarak, norman şövalyelerinin başlarındaki princepsleriyle birlikte kılıçtan geçirilmiş olması, ismen metbûları olan İran Selçuklularının emir ve tahakkümünden de kurtulmuş bulunan Elcezire ve kuzey Mezopotamya emirlerine yeniden taarruza geçmek cesaretini vermişti. Kısa bir sürede İlgazi'den daha kudretli bir şahsiyet ortaya çıkacaktı. Franklar için bu seferin en fena neticesi o mahvedici insan kaybı olmuştu. Şövalyelerin, özellikle Kanlı Meydan'da can vermiş olan piyade kuvvetinin yeri doldurulacak gibi değildi. Fakat şimdi artık, doğu Franklarının daima beraber hareket etmelerinin ve birlik olarak ortaya çıkmalarının elzem olduğu iyice öğrenilmişti. Kral Baudouin'in hiç vakit kaybetmeden derhal müdahale etmiş olması Antakya'yı kurtarmıştı; bütün Frankların, onu sadece ismen değil filen de metbû tanımak hususunda göstermiş oldukları müsâraat, onların zamanın gereklerini iyice düşünüp anlamış olduklarını gösteriyordu. Uğranılan felâket Suriye'deki frank kuruluşlarını birbirine kenetlemişti.

²¹ Gautier le Chancelier, II, 16, s. 129-31; Willermus Tyrensis, XII, 12, s. 530.

²² Fulcherius Carnotensis, III, vii, 4, s. 635; Willermus Tyrensis, XII, 12, s. 531.

²³ Gautier le Chancelier, II, 16, s. 129-31; İbn al-Kâlanîsî, s. 161; İbn al-Adîm, s. 624 vd.

Kudüs'e döndükten sonra Baudouin kendi krallığının idaresi ile meşgul oldu. Galilaea princepsliği Guillaume de Bures'e tevcih olundu ve bunun ailesinde kaldı. 1120 ocak ayında Baudouin, muhtemelen doğuda yerleşen batılı muhacirlerin, ülkenin hiç bir şeye metelik vermeyen, tenbel alışkanlıklarını benimseme eğilimlerini önlemek amacıyla, krallığın rühanilerini ve büyük vassallerini, teb'asının ahlâki bakımından seviyesi üzerinde fikir almak için bir danışma meclisi halinde topladı. Aynı zamanda teb'anın maddî refahı sorununu da ele aldı. Baudouin I. zamanında gittikçe artan sayıda bir çok lâtin burjuva sınıfı peydâ olmaya başlamıştı. Yeter derecede iâşe maddesini sağlamak için yerli hristiyanlara ve hatta arap tacirlere sebze ve tahıl gümrüksüz olarak şehre ithal etmek müsaadesi verilirken, bu lâtin burjuva sınıfına da şehirde ithalât ve ihracat yapmak üzere tam bir serbestlik bahşolundu²⁴.

Bu yılların iç politika bakımından en önemli olayı ise şövalye tarikatlerinin kurulması olmuştur. 1070 yılında, Amalfi şehrinin bazı dindar kimseleri Kudüs'de fakir hacılara bakmak üzere bir darülaceze veya kimsesizler yurdu tesis etmişlerdi. Şehrin o zamanki Mısırlı valisi, Amalfi konsolosuna bu münasebetle uygun bir arsa seçmek müsaadesini vermişti. Tesis, 7. yüzyılda İskenderiye'de patriklik etmiş olan Aziz Yohannes'in adına takdis edilerek hizmete açılmıştı. Yurd esas bakımından alışılmış manastır yeminini eden Amalfililer tarafından işletiliyor ve Benediktin tarikatının Filistin'de hüküm süren bir reisine tabi, bir Üstad (Magister) tarafından idare ediliyordu. Haçlı şövalyeler tarafından Kudüs'ün zaptı sırasında bu Üstad, muhtemelen Amalfili olan Gérard adında birisi idi. Kuşatmanın başlamasından önce bütün dindaşları ile birlikte müslüman vali tarafından Kudüs'den çıkarılmıştı. Onun mahallî şartlar hakkındaki bilgisi haçlılara çok faydalı olmuştu. Gerhard, yeni frank hükûmetini kendi tesisine bağışta bulunmaya teşvik etti. Pek çok hacı onun yardımcıları arasına karıştılar. Bu suretle büyüyen tesis kısa bir sürede Benediktinlerin tahakküm ve idaresinden kurtulup bağımsız bir tarikat halini aldı. Bu tarikat *Hospitalier* adını taşıyor ve doğrudan doğruya papaya itaatle mükellef bulunuyordu. Tarikate daha büyük arazi bağışlarında bulunulduğu gibi, devletin büyük rühanilerinin çoğunluğu da buna gelirlerinin onda birini ödemekteydiler. Gerhard 1118 yılı civarında öldü. Onun halefi olan fransız Raymond du Puy çok geniş plânlara sahipti. O, tarikatının sadece hacılara bakmakla yetinmesinin kâfi olmadığı düşüncesindeydi; tarikat aynı zamanda hac yollarını açık tutmak için savaşmaya da hazır olmalıydı. Tarikat, sadece savaş dışı işlerle uğraşan papazları sayesinde barındırmaya yine devam etti; ancak bundan sonra onun asıl vazifesi, şahsen fakir, masum ve itaatkâr kalmak hususundaki manastır yeminlerine ilâve olarak dinsizlere karşı savaşmaya da and içmiş şövalyeleri organize

²⁴ Röhrich, *Regesta*, s. 20; Mansi, *Concilia*, XXI, s. 262-66; Willermus Tyrensis, XII, 13, s. 531.

etmek ve bu teşkilâtı ayakta tutmak idi. Takriben aynı sıralarda da, her halde darülaceze (*Hospital*)'nin daha da yükseltilmiş olan durumunu belirtmek gayesiyle, tarikatın menşesindeki patronu olan Aziz "rahîm" Yohannes de yavaş yavaş bir kenara itilerek patronluğa İncilci Yohannes getirildi. Hospitalier şövalyelerinin alâmeti, zırhlarının üzerine giydikleri mantolara işlenmiş veya yapıştırılmış beyaz bir haç idi.

Bu gelişme, aynı sıralarda *Templier* şövalye tarikatının kurulması ile daha da önem kazandı. Aynı zamanda dinî ve askerî bir tarikat kurmak fikri, Champagne şövalyelerinden Hugue de Payens'in kafasında yer etmiş görünmektedir. Bu zat 1118 yılında kral Baudouin I.'den, bir kaç arkadaşıyla birlikte, Temple (Tapınaklar) mahallesinde bir zamanki el-Aksâ camii olan krallık sarayının bir kanadına yerleşmek müsaadesini almıştı. Hospitalier'ler gibi Templier'ler de başlangıçta Benediktinlerin tarikat nizamlarına uymuşlar ve fakat, hemen derhal denilebilecek kadar kısa bir sürede, birbirinden farklı statüde üç sınıflı bağımsız bir tarikat halinde taazzuv etmişlerdir. Bu üç sınıf şunlardı: 1- Hepsi de asalet sınıfına mensup şövalyeler; 2- Halktan gelen ve cemaatin işlerini gören, at uşaklığı yapan ve silâh taşıyanlar; 3- Askerî olmayan işleri gören rûhanîler. Bunların ayırıcı alametleri kırmızı haç olup şövalyeler bunu beyaz, uşaklar ise siyah pelerinleri üzerinde taşı-maktaydılar. Tarikatın içtiği ilk and, sahilden Kudüs'e gelen yolu eşkıyadan korumaktan ibaret idi; fakat kısa bir zaman sonra bunlar krallığın giriştiği bütün seferlere katılır oldular. Hugue'ün kendisi zamanının çoğunu, tarika-ti için yeni üyeler kazanmak amacı ile Avrupa'da geçirmekte idi.

Kral Baudouin askerî tarikatlere bütün gücüyle destek oldu. Bunlar onun yüksek kudretinden tamamiyle bağımsız ve sadece papaya sadakat borçlu idiler. Baudouin ve vassallerinin bunlara bağışlamış oldukları büyük çiftlikler bile, bunları kralın ordusunda savaşmakla yükümlü kılmıyordu. Fakat bunların, kralın kuvvet ve kudretine kafa tutabilecek kadar güçlenmeleri için bir kuşaklık bir sürenin geçmesi gerekti. Arada geçen zaman içinde bunlar krallığa, en ziyade mühtaç olduğu şeyi, her zaman hazır olduğuna emniyet duyulan, iyi yetişmiş askerlerden müteşekkil daimî bir ordu sağladılar. Dünyevî iktâ' sahibinin ânî ölümü veya mirasın bir kadına veya küçük bir çocuğa intikali, onun krallık emrine vereceği kuvvetin hazırlanmasını felce uğratabilir ve bu suretle hükümdar için büyük güçlük ve endişe konusu olabilirdi. Bundan başka kral, kaybettiği vassallerini baidan gelecek yeni muhacirlerle istediği şekilde ve istediği zaman telâfi edeceğini kesin olarak hesaba katamazdı. Askerî tarikatlar ise, mükemmel organizasyonları, parlak şöhrat ve bütün batı dünyasına yayılan nüfuzları ile, şahsî hırs ve tama'la başı dönmeyecek, görevine sadık savaşçı birliklerin hiç eksilmeden itmam ve ikmâlini garanti etmekteydiler²⁵.

²⁵ Şövalye tarikatleri hakkında bk. Willermus Tyrensis, XII, 7, s. 520 vd. (Templier'ler için) ve XVIII, 4, s. 822-23 (Hospitalier'ler için). İyi ve çağdaş tasvirler şu eserlerde bulunur: Delaville de

1120 yılında Baudouin Antakya'ya geri döndü. İlgazi'nin Esârib valisi olan Belek, bizzat İlgazi Urfâ'ya karşı sefere çıktığı sırada, Antakya arazisine baskınlar yapmaya başlamıştı. Her iki teşebbüs de püskürtülmekle beraber, İlgazi yeniden Antakya yakınına doğru ilerledi. Patrik Bernhard endişeye düşerek krala, Kudüs'e haberciler yolladı. Haziran ayı içinde Baudouin kuzeye doğru yola koyuldu. Yeniden Kutsal haçı beraberine almıştı. Bundan da, bu değerli kutsal emanetin savaşın tehlikelerine maruz kalmasından hiç memnun kalmayan Kudüs kilisesi üzüntü duymaktaydı. Haçı emniyette bulundurmak üzere bizzat patrik Gormond da orduya refakat etmekteydi. Baudouin kuzeye vardığında, türkmen birliklerinin ordusundan ayrılmış olması yüzünden zayıflamış olan İlgazi'nin geri çekilmiş olduğunu anladı. Müslümanlar o kadar şaşkına dönmüşlerdi ki, Tuğtekin Haleb'e çağırıldı. Bunu takip eden sefer esnasında taraflar oradan oraya, burdan buraya yürüyüp durdular. Nihayet müslümanlar bu köşekapmacadan bıktı. Tuğtekin Dimaşk'a geri döndü. İlgazi de Baudouin ile bir mütareke yaptı. İki nüfuz sahası arasında bir sınır hattı tesbit olundu. Hudud hattı bir yerinde bir değirmenin ortasından, bir diğer yerinde bir kalenin içinden geçiyordu. Bu sebeple bunlar iki tarafın da rızasıyla yıktırıldı. Düşman ülkesi içinde kalmış olan Zerdanâ yıktırıldı²⁶. Baudouin bu şekilde manevî bir başarı kazandıktan sonra ertesi yıl ilkbahar başlangıcında yurduna döndü. Ona güneyde ihtiyaç duyulmaktaydı; zira kralın kuzeyde tamamiyle meşgul olduğunu sanan Tuğtekin, Galilea üzerine önemlice bir baskın hareketine kalkışmıştı. 1121 yılı temmuzunda Baudouin intikam almak maksadiyle Ürdün suyunu geçti, Cavlân'ı kasıp kavurduktan sonra, Tuğtekin'in Cerâş yanında inşa etmiş olduğu küçük bir kaleyi zapt ve tahrip etti²⁷. Bu arada Joscelin de El-cezire'de İlgazi'nin arazisine bol ganimet getiren bir yağma akını yapmış bulunuyordu²⁸.

1121 yazında doğu siyasetinde yeni bir faktör belirmeye başladı. Uzakta, kuzeyde, Kafkas silsilesi eteklerinde Gürcistan'ın Bagrat hânedanına mensup kralları, islâm devletleri karşısında bağımsızlıklarını hâlâ korumakta bulunan yerli hristiyan gruplar üzerinde hâkimiyetlerini tesis etmiş bulunuyorlardı. Kral David II. yüksek hakimiyetini Aras nehri vâdisinin güneyine kadar yaymış ve burada Errân valisi olan, selçuklu hânedanından Tuğrul ile

Roulx, *Les Hospitaliers en Terre Sainte*; Curzon, *La Règle du Temple, La Vie des Templiers*. Templier şövalyeleri hakkında tafsilâtlı bir haber, onları "Frank Phrer'leri" tesmiye eden Süryani Mikhail (III, s. 201-03)'de bulunmaktadır. Bk. ayrıca La Monte, *Feudal Monarchy*, s. 217-25.

²⁶ Fulcherius Carnotensis, III, ix, 1-7, s. 638-42. Gautier le Chancelier, II, 16, s. 131; Urfalı Mateos, cxxx, s. 302 vd.; Süryani Mikhail, III, s. 205 vd.; İbn al-Adîm, s. 627; İbn al-Kālânîsî, s. 162; Grousset (*Histoire des Croisades*, I, s. 474) Süryani Mikhail'i izlemekte ve Bulak'ta, bu sırada daha kuzeyde savaşmakta olan (İbn al-Kālânîsî, s. 162) İlgazi'nin yeğeni Belek ile karıştırmaktadır.

²⁷ Fulcherius Carnotensis, III, x, 1-6, s. 643-45.

²⁸ İbn al-Kālânîsî, s. 163; İbn al-Adîm, s. 623-26.

çatışmıştı. David'in kuvvetleri tarafından bozguna uğratılan Tuğrul, İlgazi'den bu utanmaz hristiyanlara karşı cihad açmak üzere kendisiyle birleşmesini talep etmişti. Böyle bir sefer yapıldı ve müslümanlar için kötü bir sonuç doğurdu. 1121 ağustosunda Tuğrul ve İlgazi'nin birleşmiş kuvvetleri Gürcüler tarafından imha olunurcasına büyük bir bozguna uğratıldılar. İlgazi Mardin'e kaçmak suretiyle canını güç kurtardı. Kral David eski gürcü başkenti Tiflis'de yerleşti. 1124 yılı başında gürcü kralı kuzey Armenia'yı ve hânedanının tarihi merkezi olan başşehir Ani'yi eline geçirmiş bulunuyordu. Bütün türk dünyası artık, müstesna stratejik durumu ile Gürcistan'dan kendisini tehdit eden tehlikeyi idrâk etmişti. Bu tehlike David II.'in 1125 yılında vukubulan ölümüyle hiç de azalmış olmadı²⁹. Onun halefleri de David'ir cevvaliyetini tevarüs etmişlerdi. Bunların, müslümanları kuzey kanadları bakımından daimî endişe içinde bırakan cür'etkâr savaşı ruhları, her iki hristiyan devlet arasında doğrudan doğruya bir bağlantı mevcut olmaması gibi görünmesine rağmen, Franklar için çok büyük bir değer taşıyordu. Gürcüler din ve gelenek bakımından Bizans'a bağlıydılar ve Frankları da hiç mi hiç sevmiyorlardı. Kudüs'deki kilise tesislerine yapılan soğuk muamele, hiç de Gürcüler gibi mağrur bir milletin kalbini kazanacak bir mahiyet taşımamaktaydı³⁰.

Bütün bunlara rağmen Gürcülerin İlgazi'ye vurdukları ağır darbe, Baudouin'in eline kaçırmadığı bir fırsat geçirmiş oldu. Kısa bir süre önce babası tarafından Haleb valiliğine tayin edilmiş olan İlgazi'nin oğlu Süleyman, babasının uğradığı bozgunu, kendisini bağımsız ilân etmek için istismâr etmek istedi. Süleyman, Baudouin'in kendisine karşı derhal giriştiği taarruzu önleyecek durumda değildi, Bu sebeple Zerdanâ ve Esârib'i, yani İlgazi'nin Franklara karşı kazanmış olduğu zaferin meyvelerini terketmek suretiyle Franklarla barış yaptı. İlgazi her ne kadar bu âsî oğlunu cezalandırmak için koşup geldi ise de, Baudouin ile yapılan anlaşmayı tasdik etmeyi daha akla uygun buldu. Kral da yılın kendisine sağladıklarından duyduğu büyük memnuniyet içinde Kudüs'e geri döndü³¹.

1122 yılı başında Trablus kontu Pons birdenbire krala etmiş olduğu vassallık yeminine ihanet etti. Onun bu itaatsizliğinin sebepleri belli değildir. Bağımsızlığını ayakta tutabilmek için kimin yardımına güvendiği de anlaş-

²⁹ *Gürcü vekayinamesi* (gürcüce), s. 209 vd., 215; Urfalı Mateos, ccxxxi-ii, ccxxxix, ccxliii, s. 303-05, 310 vd., 313 vd.; İbn al-Kalânisî, s. 164; İbn al-Aşîr, s. 330-32; İbn al-Adîm, 628 vd.; Gautier le Chancelier, II, 16, s. 130 (Gürcü zaferinin büyük şerefini frank asıllı ücretli askerlere tanımaktadır); Süryani Mikhail, III, s. 206.

³⁰ Kudüs'deki gürcü tesisleri için bk. *Gürcü Vekayinamesi*, s. 222 vd. ve Brosset, *Additions et Eclaircissements*, X, s. 197-205. Bunlara dair kısa bir işaret: Rey, *Les Colonies Franques*, s. 93 vd. Gürcülerin Artukluları ve İran Selçuklularını sürekli olarak tehdit etmelerinin, Zengî'nin kudretinin artmasına yardımcı bulunmuş olması muhtemeldir.

³¹ İbn al-Adîm, s. 623; İbn al-Aşîr, s. 349 vd.

lamıyor. Baudouin fena halde hiddetlendi ve âşîyi cezalandırmak üzere derhal vassallerini yanına çağırdı. Krallık ordusu Akkâ'dan kuzeye doğru ilerlemeye başladı. Onun yaklaşması üzerine Pons itaat arzetti ve suçu affolundu³². Pons'un itaat arzı tam zamanında olmuştu; Çünkü, yeğeni ve bir zamanki Süruç, şimdi ise Hanzit emîri olan Belek tarafından teşvik ve tahrik edilen İlgazi yeniden savaş yolunu seçmiş bulunuyordu. Baudouin bu haberi alınca inanmak istemedi. İlgazi ile bir anlaşma yapmıştı ve bir asılzadenin - arap tarihçisi *şeyh* kelimesini kullanmaktadır - sözüne sadık kalacağından emindi. Fakat İlgazi bu anlamda bir asılzade değildi ve Tuğtekin ona yardım vaatetmişti. İlgazi, Frankların yeniden inşa etmiş oldukları Zerdanâ'yı kuşatmış ve müstahkem kulelerinden bir kaçını zapt dahi etmişti ki, Baudouin yaklaştı. Baudouin, Türklerin alışımlı olan "bozguna uğramış görünmek" hilelerine aldanmadığı için yeniden savaşı bir sefer vukubuldu. Yine müslümanlar oradan oraya yürümekten daha önce bıktılar ve yurtlarına döndüler. Baudouin tatmin olunmuştu. Kutsal haçı Kudüs'e geri gönderdi ve kendisi bizzat Antakya'ya gitti³³.

Haç daha yerine varamadan Urfa'dan fena haberler geldi. 13 eylül 1122'de kont Joscelin ile Birecik hâkimi Galeran, küçük bir süvari birliğiyle Serûc yakınında dolaşırlarken birdenbire Belek'in ordusu ile karşılaşmışlardı. Bunlar düşmana taarruz ettiler; fakat şiddetle yağan bir yağmur ovayı bataklık haline getirdi. Atlar kayıyor ve köstekleniyorlardı. Hafif silâhlı Türkmenler için Frankları kuşatmak hiç de güç olmamıştı. Joscelin, Galeran ve arkadaşlarından altmış esir edildiler. Belek, Urfa'yı kendisine teslim etmeleri şartıyla onları derhal serbest bırakmayı vaatetti. Joscelin böyle bir teklifi duymak bile istemeyince Belek esirlerini kendisine ait olan Harput kalesine götürdü³⁴.

Joscelin'in esir düşmesi haçlı devletlerinin asker sayısı bakımından kuvvetine pek o kadar tesir etmedi. Urfa şövalyelerinin bunu takip eden ay içinde müslüman arazisine başarılı baskınlar yaptıklarını görüyoruz. Fakat bu esaret Frankların şöhretine vurulan bir darbeydi ve Baudouin'i başındaki bütün dertlere ve yorgunluklara rağmen Urfa'nın idaresini yeniden üstlenmek zorunda bırakmıştı. Bereket versin İlgazi kasım ayı içinde Meyyâfârikîn'de öldü ve oğulları ile yeğenleri artuklu mirasını aralarında paylaştılar. İlgazi'nin büyük oğlu Süleyman Meyyâfârikîn'i, küçük oğlu Timurtaş Mardin'i al-

³² Fulcherius Carnotensis, III, x1, s. 647 vd.; Willermus Tyrensis, XII, 17, s. 536 vd.

³³ Fulcherius Carnotensis, III, x1, 3-7, s. 647 vd.; Willermus Tyrensis, XII, 17, s. 536 vd.

³⁴ Fulcherius Carnotensis, III, xii, 1, s. 651 vd.; Urfaî Mateos, ccxxiv, s. 306 vd.; Ibn al-Adîm, s. 634; *Anonim Süryani Pekayındesi* (s. 30) Joscelin'in yeni karısını, Roger'nin kızkardeşini, getirdiğini yazmaktadır. Ancak bu hanımın esir düştüğü hiç bir yerde zikredilmiyor. Roger'nin de kız kardeşine çeyiz verdiği kaydedildiğine göre bu evlenmenin Roger'nin ölümünden önce vukubulmuş olması gerekir.

dılar. Haleb, onun Bedrüddevle Süleyman adındaki yeğenine düştü. Belek'e gelince, o da kuzeydeki arazisini büyütüp güneydeki Harran'ı da bunlara kattı³⁵.

Müslümanlar pek az önce Esârib'i yeniden zaptetmişlerdi. Ertesi yılın ilk baharında Baudouin, müslümanlar arasında mevcut olan kargaşalıktan, Haleb'in zayıf olan yeni emirini, Esârib'i artık kesin olarak kendisine geri vermeye zorlamak hususunda faydalandı. Birecik'i geri aldıktan sonra kral, idaresi bakımından yeni önlemler almak üzere Urfa'ya gitti. Maraş hâkimi olan Keşiş Geoffroy'yı idarenin başına geçirdikten sonra, Joscelin'in esir düştüğü yeri görmek üzere küçük bir savaş birliğiyle kuzey-doğuya doğru yürüdü. 18 nisanda Gerger'den pek uzak olmayan bir yerde, Fırat kenarında karargâhını kurdu. Tam elinde şâhini bir sabah av partisine çıkmak üzereyken, yakında olduğu hakkında hiç bir bilgisi bulunmadığı Belek karargâhı bastı. Ordunun büyük kısmı kılıçtan geçirildi ve bizzat kral esir edildi. Şahına hürmetle muamele olunan kral bir refakat birliği ile, Harput kalesinde bulunan Joscelin'in yanına gönderildi³⁶.

Baudouin ve Joscelin bir defa daha esarete buluşmuşlardı. Ancak bu sefer durum 1104 yılındakinden daha ciddi idi. Çünkü şimdi Baudouin kral ve bütün frank devletinin ana direği mevkiindeydi. Frank devleti binasının çökmemiş olması onun idarecilikteki kabiliyetine şahadet etmektedir. Keşiş Geoffroy Urfa'yı idareye devam etti. Antakya'da haberi alır almaz patrik Bernhard yeniden idareyi eline aldı. Kudüs'de önce kralın öldüğü şayiası yayıldı. Patrik Gormond krallık danışma kurulunu derhal Akkâ'da toplanmaya davet etti. Şûrâ toplandığında kralın esir düştüğü gerçeği öğrenilmiş bulunuyordu. Heyet Kaysâriye ve Sayda hâkimi Eustache Garnier'yi kralın kurtulmasına kadar krallığın konnetablığına ve nâibliğe tayin etti. Her üç devlette de umumî hayat eskisi gibi devam etti³⁷.

Emir Belek muazzam bir şöhrat kazanmıştı. Fakat bu şöhratinden Franklara öldürücü darbeyi vurmak hususunda değil, Haleb'e kuvvetle yerleşmek hususunda faydalandı. Bu ise onun sandığından da güç idi. Çünkü şehirde sevilmiyordu. Nihayet hazıranda şehre hâkim oldu. Bundan sonra daha güneydeki frank arazisine taarruz ederek el-Bâre'yi zaptetti, fakat Harput'dan aldığı inanılması güç bir haberle tekrar kuzeye çağırıldı³⁸.

Joscelin Ermenilerce daima sevilmişti. O da Baudouin I. ve Baudouin II. gibi doğuya gelişini müteakip bir ermeni kızıyla, Ruben hânedanından

³⁵ İbn al-Ğalânîsî, s. 166; İbn Hâmîdün, s. 516; İbn al-Ğadîm, s. 632-34; Urfaî Mateos, ccxxxiv, s. 306 vd. (Artuklularda taht mirası hakkında cahilâne bir tasvir).

³⁶ Fulcherius Carnotensis, III, xvi, 1, s. 658 vd.; Willermus Tyrensis, XII, 17, s. 537; Ordericus Vitalis, XI, 26, IV, s. 247; Urfaî Mateos, ccxxxv, s. 307 vd.; İbn al-Ğalânîsî, s. 167; İbn al-Aşîr, s. 352.

³⁷ Fulcherius Carnotensis, III, xvi, 1-3, s. 659-61; Willermus Tyrensis, XII, 17, s. 538.

³⁸ İbn al-Ğadîm, s. 636 vd.; İbn al-Ğalânîsî, s. 167-78. Belek'in Haleb'i zaptı hakkındaki muhtelif rivayet ve tasvirler için bk. Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 296, n. 35.

Thoros'un kızkardeşi ile evlenmişti. Bu hanım, diğer iki milletdaşı kraliçelerin aksine ortodoks olarak doğmamıştı, ortodoks kiliseden ayrılmış olan ermeni kilisesine mensuptu ve bu sebeple ırkdaşlarının çoğu için çok daha sempattikti. Filvâki kendisi bu arada ölmüş ve Joscelin yeni bir izdivaç yapmıştı. Fakat Joscelin'in Ermenilerle samimî münasebetleri devam edegelmisti. Joscelin Ermenilere karşı selefi Baudouin'in huşunetini hiç bir zaman göstermemişti. Harput kalesi Ermenilerin bol bulunduğu bir bölgeydi. Yerlilerden bir köylü, Joscelin'in ermeni dostlarına bir haber uçurmayı reddetmemişti. Bu dostlarından ellisi muhtelif kılıklarda Harput'a gelerek kendilerini keşiş veya civar satıcılarından imiş gibi gösterip kalenin kumandanına bir şikâyetlerini arzetmek istediklerini söylediler ve içeriye alındılar. Bunlar kalenin içine girer girmez elbiselerinin içinde sakladıkları silâhları çıkararak garnizonu ele geçirdiler. Baudouin ve Joscelin oir anda mahbeslerinin hâkimi olmuşlardı. Kısa bir görüşmeyi müteakip, Baudouin'in kaleyi elinde tutması ve Joscelin'in de artuklu ordusu yaklaşmadan kaleden çıkıp yardım toplaması kararlaştırıldı. Joscelin üç ermeni arkadaşı ile birlikte kaleden dışarı süzüldü. Yaklaşmakta olan türk birliklerinin arasından sızmaya muvaffak olduktan sonra adamlarından birisini, kralı teskin edecek olan bu haberi götürmesi için geri gönderdi. Kendisi tehlikelerle dolu düşman ülkesi içinden geçerek, gündüz saklanıp geceleri yorgun argın yürüyerek yoluna devam etti. Kaçaklar nihayet Fırat kenarına vardılar. Joscelin yüzmek bilmiyordu. Fakat yanında içeceği suyunu taşıdığı iki tulum bulunmaktaydı. Bunları üfleyp şişirdikten sonra can kurtaran olarak kullandı. İyi yüzücü olan iki arkadaşı bu tulumların yardımı ile onu karanlıkta nehirden geçirmeye muvaffak oldular. Ertesi gün kaçaklar, Joscelin'i tanıyıp hürmet ve sevinçle selâmlayan bir köylüye rastladılar. Joscelin bu köylüye bir müddet önce sadaka vermiş idi. Köylünün ve ailesinin yardımı sayesinde Joscelin Tell Bâşir'e kadar giderek burada kendisini karısına ve maiyyetine tanıttı; fakat burada hiç durmayarak, kralı kurtarmak için birlikler almak üzere Antakya'ya gitti. Fakat Antakya ordusu küçük olduğu gibi, patrik de korkak davrandı. Onun teklifi üzerine Joscelin dörtmala kalkarak Kudüs'e koştu. Önce kendi zincirlerini Golgatha'daki mihraba takdim etti; bundan sonra krallık danışma kurulunu toplayarak hikâyesini anlattı. Bunun üzerine patrik Gormond'un ve konnetabl Eustache'in süratli yardımları ile birlikler toplandı. Ordunun önünde Gerçek Haç bulunduğu halde hepsi beraber, Joscelin'in rehberliğinde ve cebri yürüyüşle Tell Bâşir'e yönediler. Ancak oraya vardıklarında geçkalmış oldukları haberini aldılar.

Harput'daki suikast haberi Belek'e ulaşınca o, ordusunu derhal kuzeye, bütün çağdaşlarını hayretlere düşüren büyük bir süratle sürmüştü. Harput'a varır varmaz Belek, kalenin kendisine teslimi şartıyla Baudouin'e emniyet içinde yurduna dönmeyi teklif etti. Baudouin bu öneriyi reddetti. Ya emirnin sözüne güvenmemiş, ya da arkadaşlarını terketmeyi kendisine yedireme-

miş olacaktı. Ancak kale, onun sandığı gibi alınmaz değildi. Belek'in istihkâmcıları sur kesimlerinden birisinin altına bir lâğım kazdılar ve artuklu ordusu buradan şehre girdi. Belek artık aman tanımadı. Haremi kalede kalmış, namusuna tecavüz edilmişti. Frank veya Ermeni olsun kaleyi bütün savunular ve onlara yardım eden her kadın - haremde anlaşıldığına göre ermeni cariyeler bulunmaktaydı - hiç acınmadan surlardan aşağı fırlatılıp parçalandılar. Sadece krala, yeğenlerinden birisine ve Galeran'a dokunulmadı. Bunlar daha büyük bir emniyet içinde muhafaza edilmek üzere Harran kalesine götürüldüler³⁹.

Joscelin, kendisini Harran'a karşı yapılacak bir seferin tehlikelerine atacak durumda değildi. Ordusunu Haleb civarına yaptığı başarılı bir yağma akınından sonra terhis ederek kendisi Tell Bâşir'e döndü. Fakat Belek de aynı şekilde durumu istismar edebilecek halde değildi. Onun Haleb'deki kumandanları Franklara karşı, Haleb kiliselerini camiye tahvil etmekten başka bir şey yapamadılar. Bu ise Lâtinlerin kılını bile kıpırdatmadığı halde yerli hristiyanların kendi aleyhlerine dönmesinden başka bir şeye yaramadı. Belek, yeni bir sefer hazırlamak üzere bizzat Haleb'e geldi. Fakat 1124 yılı başında Menbiç valisi ona karşı isyan etti. Belek'in bu isyanı bastırmasını talep ettiği artuklu Timurtaş, her ne kadar âsiyi tevkif ettiyse de, bunun İsa adındaki kardeşi içkaleyi elinde tutarak Joscelin'den yardım istedi. Belek, Joscelin'in ordusuna karşı çıkarak onu yendi ve bu arada Keşiş Geoffroy maktul düştü. Belek, bu sırada güneyden, Sür şehrinde acele yardıma çağırılmış olduğu için, asayiş ve nizâmı süratle tesis etmek üzere Menbiç'e yürüldü. Fakat içkalede atılan bir ok 6 Mayıs 1124'de onun hayatına son verdi. Belek, ölürken, ölümünün islâm için öldürücü bir darbe olduğunu mırıldanmıştı. Hakkı da vardı; çünkü haçlı şövalyelerinin bu âna kadar karşılaştıkları bütün türk kumandanları içinde en büyük cevvaliyeti ve akıllılığı gösteren o olmuştu. Artukoğullarının büyük kudreti ondan sonra kısa bir sürede çökecekti⁴⁰.

³⁹ Fulcherius Carnotensis, III, xxiii-xxvi, 6, s. 676-93; Ordericus Vitalis, XI, 26, IV, s. 248-50. Ordericus, ermeni doğumlu olan kraliçe Morphia'nın, vatandaşlarını kralın kurtarılması hususunda kazanmaya yardımcı olduğunu yazmaktadır. O, esirlerin İran'a gönderildiklerini ve sonradan serbest bırakıldıklarını ilâve eder. Willermus Tyrensis, XII, 18-20, s. 538-41; Urfalı Mateos, ccxxvi, s. 308-10; İbn al-Ğalânîsi, s. 169 (maalesef metinde bir boşluk vardır); İbn al-Ğalânîsi, s. 637; Süryani Mikhail, III, s. 211. Baudouin'in yeğeni muhtemelen, kızkardeşi Hodierna'nın bir oğlu (bk. aşağıda s. 192) olan, Manassé de Hierge'in bir kardeşiydi. Onu Bar Noul (Arnulf?) te miye eden Mikhail, onun bir kızkardeşin oğlu olduğunu söylemektedir. Baudouin'in diğer kızkardeşi olan, Vitry sahibi Mahalda'nın sadect, zengin bir vârise olan kuzini ile evlenip Rethel ailesinin başkanlığına geçen bir tek oğlu olduğu anlaşıyor. Willermus Tyrensis, XII, 1, s. 511 vd.

⁴⁰ Fulcherius Carnotensis, III, xxxi, 1-10, s. 721-27; Ordericus Vitalis, XI, 26, IV, s. 260; Willermus Tyrensis, XIII, 11, s. 570 vd.; Urfalı Mateos, ccxi, s. 311 vd.; İbn al-Ğalânîsi, s. 641 vd.; Usâma, s. 63, 76, 130; İbn al-Ğalânîsi, s. 168 vd. (Bununla beraber Belek'in ölümünden bahsetmez).

Bizzat Kudüs krallığı için Baudouin'in, esareti dolayısıyla yokluğu pek büyük bir anlam taşımadı. Bununla beraber Mısırlılar, yeniden Frank devletine saldırmak teşebbüsünden kendilerini alamadılar. 1123 mayısında büyük bir mısır ordusu Askalan'dan çıkarak Yafa'ya doğru ilerledi. Eustache Garnier derhal Kudüs ordusunu bunlara karşı çıkardı. Hristiyan sivil ahali Kudüs'de yalın ayak kitle halinde âyinler yaparak kiliselere doluşurken Gerçek Haç da orduyla birlikte sefere çıkmıştı. Fakat tanrıya sığınmak için yapılan bu hareketlere pek te gerek yoktu. Çünkü Franklar 29 mayısında İbelin yanında Mısırlılara ulaşır ulaşmaz, düşman, sayı bakımından müthiş üstünlüğüne rağmen, kaçmaya başlayarak ordugâhını yağma edilmek üzere hristiyanlara terketti⁴¹. Bu, Eustache'ın son faaliyeti oldu; 15 haziranda öldü. Dul kalan karısı, patrik Arnoul'un zengin yeğeni Emma, krallıkta cârî olan âdete uyarak, hiç vakit geçirmeden, iktâ'ları boş kalmasın diye, Yafa kontu Hugue de Puiset ile evlendi. Krallık konnetablığı hülûmdarlık danışma kurulu tarafından Galilaea hükümdarı Guillaume de Bures'e tevdi ve tevcih olundu⁴².

Kral Baudouin 1119 yılında, Kanlı Meydan savaşıdan hemen sonra, yardım elde etmek için Venedik cumhuriyetine bir mektup yazmıştı. Mısırlılar karada korku telkin etmekten uzak idiyse de, donanmaları hâlâ Filistin sularına hâkim bulunuyordu. Baudouin yardımları mukabilinde Venedik'e ticarî imtiyazlar vaadettiği. Kralın müracaatını papa da desteklemişti. Bu sebeple *doj* Domenico Micheli bu davete uymayı kararlaştırmıştı. Venedik seferinin hazırlanması için hemen hemen üç yıl geçti. 8 ağustos 1122 tarihinde birlikler, atlar ve kuşatma âletleri yüklenmiş büyük, yüzden fazla gemi Venedik'den denize açıldı. Fakat bu filo doğruca Filistin'e yelken açmadı. İmparator Ioannes Komnenos, Cumhuriyetin ticarî haklarını sınırlandırmak hususunda bir girişimde bulununca, kısa bir süre önce Venedik Bizans ile anlaşmazlığa düşmüştü. Bundan dolayı Venedikliler yolda, Bizans'a ait Korfu adasına saldırmak üzere seyahatlerine ara verdiler. Altı ay müddetle, bütün 1122/23 kışı boyunca Doj, her hangi bir başarı kazanmadan Korfu şehrini kuşattı. Nisan sonuna doğru Filistin'den süratle gelen bir gemi, kralın başına gelen talihsizliği haber verdi. Doj, ister istemez donanmasını doğruya sevk etmek üzere kuşatmayı kaldırdı ve yolda da ancak, önüne çıkan her bizans gemisine saldırmak üzere eğlendi. Mayıs sonunda Akkâ'ya ulaştığı zaman mısır donanmasının Askalan önünde dolaştığı haberini aldı. Aşağıya doğru sarkarak, Mısırlıları bir deniz savaşına kandırmak için hafif teçhizatlı gemilerini önden gönderdi. Mısırlılar bu tuzağa düştüler. Kolay bir zafer kazanacaklarını sanarak, sayı bakımından kendilerine üstün olan

⁴¹ Fulcherius Carnotensis, III, xvi, 3-xix, 1, s. 661-68; Willermus Tyrensis, XII, 21, s. 543-45.

⁴² Fulcherius Carnotensis, III, xxii, s. 674 vd.; Willermus Tyrensis, ayn. yer. Hugue du Puiset için bk. aşağıda s. 156. Emma ile o 1124 nisanından önce evlenmiştir (Röhricht, *Regesta*, s. 25).

Venedik donanmasının ortasına düştüler. Mısır gemilerinden hemen hiç biri felâketten kurtulmadı. Bunların bir kısmı batırıldı, bir kısmı teslim alındı; Venedikliler zaferlerini, Akkâ'ya dönerken on adet tamamiyle yüklü ticaret gemisine rastlayıp bunları da zaptetmek suretiyle daha da büyüttüler⁴³.

Venediklilerin varlığı hiç kaçırılmayacak bir fırsat teşkil etmekteydi. Venedik donanmasını Askalan veya Sûr, yani müslümanların elinde kalmış olan iki müstahkem yerden hangisinin zaptına sevk etmek gerektiği tartışılmaktaydı. Judaca asilleri Askalan'a, Galilaea eşrafı ise Sûr'a taarruz edilmesine taraftardılar. Venedikliler nihayet Sûr'u tercih ettiler. Sûr Limanı bütün sahilin en iyisi olup şimdi Dimaşk'ın zengin arazisi için denize açılan kapıyı teşkil etmekteydi. Açık limanı ve fakir hinterlandı ile Askalan'a göre çok daha önemli bir ticaret merkeziydi. 1123 noclinde Venedik kumandanları Kudüs'de müsrifane bir şekilde ağırlandılar ve Beyt Lâhim'deki dinî âyînlere katıldılar. Yıl başından hemen sonra Akkâ'da Venedik Cumhuriyeti temsilcileriyle esarete bulunan kral adına patrik Gormond, nâib Guillaume ve divan sekreteri (kançılar) Pagan arasında bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre Venedikliler, krallığın her şhrinde, bütün yükümlülüklerden serbest, bir kilisesi, hamamları ve bir fırını olan bir sokağa sahip olacaklardı. Venedikliler, bütün ticarî muamelelerinde, kendi aralarında olmayanlarda da, kendi ölçü ve ağırlıklarını kullanmakta serbest olacaklardı. Venedikliler bütün krallık içinde, hiç istisnası olmadan, bütün vergi, resim ve gümrük vergilerinden muaf tutulacaklardı. Bunlara Akkâ'da ayrıca binalar tahsis olunacağı gibi, zaptedilmelerine yardım ettikleri takdirde Sûr ve Askalan şehirlerinin üçte biri de onların olacaktı. Bütün bunlardan başka onlara her yıl krallığın Akkâ'daki gelirlerinden üçyüz arap altını (dînar) ödenecekti. Venediklilere gelince bunlar anlaşmada, şimdiye kadar mutad olduğu üzere, hacılardan talep edilen yol ücretinin üçte birini krallık hazinesine teslim etmeye hazır olduklarını beyan ediyorlardı. Bunlar en nihayet, krallığın diğer devletler mensuplarından almakta olduğu gümrük resmini, Venedik'in rızası olmadan indirmemesini talep ediyorlardı. Patrik Gormond, kral Baudouin'in serbest kaldıktan sonra bu anlaşmayı tasdik edeceğine dair incile el basarak yemin etti. Bu, filvâki iki yıl sonra tahakkuk etmiştir. Bununla beraber Baudouin, krallığın bütün ticarî hayatını Venedik çıkarına teslim edecek olan sonuncu maddeyi kabulden istinkâf etmiştir⁴⁴. Anlaşma imzalanır imzalanmaz frank ordusu kıyı boyunca Sûr'a doğru ilerlerken Venedik donanması da ona muvazi olarak yelken açmış bulunuyordu. Sûr kuşatması 15 şubat 1124'de başladı⁴⁵.

⁴³ Fulcherius Carnotensis, III, xx, 1-8, s. 669-72; Willermus Tyrensis, XII, 22-23, s. 546 vd.; *Historia Ducum Veneticorum*, M.G.H., Ss., XIV, s. 73.

⁴⁴ Tafel ve Thomas, I, s. 84-89; Röhrich, *Regesta*, s. 23-25; Willermus Tyrensis, XII, 4-5, s. 547-53; Fulcherius Carnotensis, III, xxvii, 1-3, s. 693-95.

⁴⁵ Fulcherius Carnotensis, III, xviii, 1, s. 695 vd.

Sûr şehri çoktan beri fâtımî hilâfetine tâbi bulunmaktaydı. 1112 yılında Sûr ahalisi, 1111 kuşatmasında Mısırlılar tarafından pek az desteklenmiş olmanın verdiği kızgınlık içinde, Tuğtekin'in buraya bir vali tayin etmesine razı olmuştu. Tuğtekin şehri teslim almak üzere kumandanlarının en kabiliyetlilerinden birisi olan emîr Mesud'u göndermişti. Aynı zamanda Mısır'ın yüksek hâkimiyeti resmen kabul edilmiş ve muntazam aralıklarla şehre donanma yardımı göndermesi rica olunan fâtımî halifesi adına bütün camilerde hutbe okutulmasına devam olunmuştu⁴⁶. Bu ikili hâkimiyet, vezir el-Efdal Franklara karşı Tuğtekin'in dostluğunu gerekli saydığı için on yıl boyunca pürüzsüz yürüyüp gitmişti. Ancak 1121 aralık ayında el-Efdal Kahire'de yol üstünde ve herkesin gözü önünde bir haşhâşî tarafından öldürülmüştü. Nihayet kendi başına hâkimiyete kavuşmuş bulunan halife el-Âmir, Sûr üzerinde kayıtsız şartsız hükümdarlığını elde etmek istemişti. Halife, sanki şehrin savunma gücünü kuvvetlendirmek istemiş gibi 1122 yılında Sûr'a bir donanma gönderdi. Donanma amirali, Mesud'u gemileri teftiş etmek üzere davet etti ve vali bu davete uyunca onu tutuklayarak Kahire'ye kaçırdı. Mesud Kahire'de en iyi bir şekilde karşılandı ve büyük hürmet ve ikram gösterileriyle Tuğtekin'in yanına gönderildi. Tuğtekin de Sûr'da fâtımî idaresinin yeniden kurulmasına bir itirazı olmadığını ilân etti. Şimdi ise Franklar şehre yaklaşırken el-Âmir, donanması mahvolduğu cihetle şehrin kurtarılması için hiç bir şey yapamayacağını bildirerek Sûr'un savunulmasını resmen, süratle yediyüz kişilik bir türk birliği ve şehrin kuşatmaya dayanabilmesi için gerekli olan iâşe maddelerini sağlayan Tuğtekin'e tevdi' etti⁴⁷.

Sûr şehri karaya, Büyük İskender tarafından yaptırılmış olan dar bir dil ile bağlanmaktaydı, tahkîmatı iyi durumda idi. Fakat şehrin zayıf bir noktası vardı. İçme suyu kara tarafından bir su kemeri ile şehre gelmekte olup, yarımada üzerinde kuyu ve kaynak yoktu. Franklar buraya varışlarının ertesi günü su yolunu kestiler. Ancak kış yağmurları şehrin sarnıçlarını doldurduğu için, su yetersizliğinin hissedilir hale gelmesi için epiyce zaman geçti. Franklar berzahın kara ile birleştiği yerde, bağçe ve meyvelikler içinde karargâhlarını kurmuşlardı. Venedikliler gemilerini ordugâh boyunca kıyıya çekmiş olmakla beraber, limana girmek girişiminde bulunacak her gemiyi yakalamak üzere hiç olmazsa bir galeriyi deniz üstünde tutmaktaydılar. Ordunun başkumandanı, genellikle konnetabl Guillaume de Bures'den daha büyük nüfuz ve itibara sahip bulunduğu kabul edilen patrik Gormond idi. Trablus kontu, kuşatıcılara katılmak üzere ordusu ile çıkıp geldiğinde patriğe her hususta itaat etmek bâbında oldukça istekli göründü. Bu onun çok muhtemel olarak Guillaume de Bures'e vermeye yanaşmayacağı bir ödündü⁴⁸.

⁴⁶ İbn al-Kalânîsî, s. 128-30, 142.

⁴⁷ İbn al-Kalânîsî, s. 165 vd., 170 vd.; İbn al-Aşîr, s. 356-58.

⁴⁸ Fulcherius Carnotensis, III, xxviii, 1-xxx, 13, s. 695-720 (burada Sûr şehrinin tarihi üzerine uzun bir gevezelik de dahildir); Willermus Tyrensis, XIII, 7, s. 565.

Kuşatma bütün ilkbahar ve ilkyaz ayları boyunca devam edip gitti. Franklar şehir surlarını, inşa malzemesi Venedikliler tarafından getirilmiş olan mancınıklarla, berzah üzerinde sürekli olarak dövmekteydiler. Diğer taraftan müdafiler de, saldırganlar üzerine taş ve grek ateşi atmak üzere bol mancınıkla donatılmış idiler ve gayet iyi döğüşüyorlardı. Fakat çıkış hareketi yapabilecek kadar yeterli sayıda değillerdi. Açlık, susuzluk ve sayı azlığının kendilerini teslime zorlamasından korktukları için, Tuğtekin ve Mısırlılardan, kendilerini kurtarmak hususunda acele etmelerini talep etmek üzere düşman hatları arasından gizlice haberciler yolladılar. Bir mısır ordusu Kudüs'e karşı şaşırtıcı bir taarruza teşebüs ederek kutsal şehrin varoşlarına kadar sokuldu. Fakat şehrin sivil ahali, tâcirler, kâtipler ve papazlar muazzam surları savunmak üzere koşuştular; mısır kumandanı surlara taarruza cesaret edemedi. Pek az sonra ikinci bir mısır kuvveti, bir az daha kuzeyde bulunan ve La Mahomerie ismini de taşıyan küçük Belin kasabasını yakarak ahalisini kılıçtan geçirdi. Fakat böyle müferit baskınlar Sûr'u kurtarmaya yetmezdi. Tuğtekin bu hususta Mısırlılar kadar bile harekete geçmedi. O, kuşatmanın başlarında ordusu ile Ürdün suyu kaynağındaki Banyas'a yürümüş ve frank karargâhına yapacağı taarruza katılabilecek bir mısır filosunun muvasalatı haberini beklemişti. Ancak hiç bir mısır filosu görünmemişti; çünkü mısır halifesi böyle bir donanma vücuda getirememişti. Franklar da bu şekilde bir işbirliğinden endişe etmişlerdi; venedik filosu bir kaç hafta boyunca Mısırlıları yakalamak gayesiyle "Sûr Merdiveni" önünde bekleyip durduğu gibi, patrik de Trablus kontu Pons ile Guillaume de Bures'ü önemlice bir savaş birliği ile, Tuğtekin'e karşı göndermek üzere esas ordudan ayırmıştı. Fakat bunlar Banyas'a yaklaştıklarında Tuğtekin savaşı kabul etmemeyi daha uygun bularak Dimaşk'a dönmüştü. Artık kuşatılanların yegâne ümidi artukoğlu Belek, frank kralını esir etmiş olan şöhretli kahraman idi. Belek şehre yardıma gelmeye kararlı idi. Fakat mayıs ayında Menbiç'de şehid oldu.

Haziran sonunda Sûr'da durum ümitsizleşti. Yiyecek maddeleri ve su aynı zamanda tükenmeye başladığı gibi garnizonun önemli bir bölümü de şehid düşmüştü. Tuğtekin şehrin teslim olmak zorunda kalacağından haberdar edildi. Dimaşk atabeyi frank ordugâhına müzakereciler göndererek alışılmış şartlarla teslim önerisinde bulundu. Yani şehri terketmek isteyen ahaliye, taşınabilir mallarıyla sağlık ve selâmetle çekilip gitmek müsaadesi verilmesi ve kalmak isteyenlerin de Franklara teb'a olmak haklarının korunması istendi. Askerlerin ve denizcilerin, yağmaya müsaade edilmeyeceğini duyduklarından kızarak isyanla tehdit etmelerine rağmen frank ve venedikli reisler teklifi kabul ettiler. 7 temmuz 1124 tarihinde kapılar açıldı ve hristiyan ordusu şehri teslim aldı. Kralın sancağı anapayı üzerine çekildi. Trablus kontunun ve venedik dojunun bayrakları kapının iki tarafındaki kulelere asıldılar. Reisler sözlerini tuttular; şehir yağmalanmadı. Uzun müslüman safları,

kendilerine hiç bir şey yapılmadan haçlı karargâhı ortasından geçip gittiler. Bu suretle Askalan'ın kuzeyinde bulunan son müslüman sahil şehri hristiyanların eline geçmiş oluyordu. Ordu sevinç içinde Kudüs'e döndü. Kurbandan kendilerine yağlı bir parça koparmış olan Venedikliler ise yurtlarına doğru yelken açtılar⁴⁹.

Sevinçli haber krala Şeyzer'de ulaştı. Baudouin, Belek'in ölümünden sonra, onu muhafaza sorumluluğunu isteksiz olarak yüklenmiş olup zengince bir kurtuluş akçasını yeğleyen İlgazi oğlu Timurtaş'a teslim edilmişti. Timurtaş Şeyzer emîrini bu hususta Franklarla müzakereye girişmekle görevlendirdi. Kraliçe Morphia, kocasına mümkün olduğu kadar yakın bir yerde bulunmak amacıyla kuzeye gitmişti. Morphia ve kont Joscelin, emir ile Baudouin'in serbest bırakılması şartlarında anlaştılar. Fiyat oldukça yüksekti. Kral, Timurtaş'a seksenbin dinar ödeyecek, Esârib, Zerdanâ, Azâz, Kefer-tâb ve Cisir şehirlerini, Timurtaş'ın Belek'i istihlâf etmiş olduğu Haleb'e devredecekti. Baudouin bundan başka, Elcezire'de yerleşmiş bulunan bedevî şeyhi Dübeyş b. Sadaka'yı tenkil etmek hususunda Timurtaş'a yardım edecekti. Pey akçesi olarak yirmibin dinar ödenecek, geri kalan paranın ödenmesine teminat olarak Şeyzer'e rehinelere gönderilecekti. Bunlar müslümanlara teslim edilir edilmez Baudouin serbest bırakılacaktı. Timurtaş rehine olarak kralın en küçük çocuğu, henüz dört yaşında bulunan prenses Joveta (veya Jutta)'yı, Joscelin'in onbir yaşındaki oğlu ve vârisini, asalete mensup ayrıca on çocuk talep ediyordu. Namuskâr davranacağına delil olmak üzere Şeyzer emiri Emir Sultan kendi ailesi mensuplarından bir çoğunu Haleb'e gönderdi. 1124 haziran sonunda Baudouin bir çok değerli hediye ile, Timurtaş'ın geri verdiği kendi savaş atı üzerinde Harran'dan çıktı. Şeyzer'e giderek burada emir tarafından krallara lâıyk bir şekilde misafir edildi. Şeyzer emiri, Baudouin'in bundan beş yıl önce, şehrinin Antakya'ya ödenmesi gereken meblâğı affetmiş olmasını minnet duygularıyla hatırlamaktaydı. Kral burada kızı ve diğer rehinelere karşılaştı. Bunlar Şeyzer'e gelir gelmez Baudouin'in muhtemelen kararlaştırılmış olan pey akçesini bile ödemedi, Antakya'ya gitmesine müsaade olundu. Kral ağustos ayının son günlerinde Antakya'ya ulaştı⁵⁰.

Bir kere serbest kaldıktan sonra, Baudouin kurtulmak için kabul etmiş olduğu şartlara riayet etmedi. Patrik onu, Antakya'nın sadece yüksek hâkimi

⁴⁹ Fulcherius Carnotensis (III, xxiii, i-xxxiv, 13, s. 728-739) fethin tarihini tesbit eder (o burada Antakyalıları haksız olarak haçlılara yardım etmemiş olmakla suçlar); Willermus Tyrensis, XIII, 13-14, s. 573-76; İbn al-Kalânişî (s. 170-72) tarihi vermektedir; İbn al-Aşîr (s. 358 vd.) fethi 9 temmuz ile tarihler; Abû'l-Fidâ (s. 15 vd.) tarihi 5 temmuz olarak vermiştir; Urfalı Mateos, ccxlv, s. 314.

⁵⁰ Usâma, s. 133-150; İbn al-Adîm, s. 643 vd.; Urfalı Mateos, ccxli, s. 312 vd. (esareten kurtarılmış şartlarının Joscelin ve kraliçe tarafından hazırlandığını ve Galerian ile kralın yeğeninin Timurtaş tarafından öldürüldüklerini zikreder -muhtemelen kralın anlaşma şartlarına riayet etmemesi sebebiyle). Süryanî Mihail, III, s. 212, 225. Joveta belgelerde muhtelif şekilde, Yvette, Ivetta veya Juditta olarak zikredilmektedir.

ve nâibi olduğu ve genç Bohemund II.'a ait olan devlet arazisini başkasına devretmeye hakkı olmadığı hususunda uyarılmıştı. Bu ikaza istekle uyan Baudouin, Timurtaş'a binbir özür dileyerek, patriğin isteğine maalesef muhalefet edemeyeceğini bildirdi. Arazi kazanmaktan çok elde edeceği parayı düşünen Timurtaş, kurtuluş akçesini de elden çıkarmak korkusuyla, anlaşmanın bu şekilde ihlâl edilmesine göz yumdu. Timurtaş'ın bu kadar kolaylıkla boyun eğdiğini görünce Baudouin, ikinci olarak, bedevî şeyhi Dübeys'e karşı ona yardım etmek şartını da yerine getirmede. Aksine, Haleb'e karşı beraberce hareket etmeyi plânlamak üzere, Dübeys'in gönderdiği elçi heyetini kabul etti. İki taraf arasında bir ittifak anlaşması yapıldı. Ekim ayında Antakya ve Urfa orduları, Dübeys'in Arapları ile Haleb surları önünde birleştiler. Burjarın ittifakı pek az sonra, Haleb üzerinde hak iddia eden selçuklu ailesinden Sultanşah'ın gelmesiyle daha da güçlendi. Sultanşah, kısa bir süre önce, kuzeni olan Anadolu sultanının kardeşi Tuğrul Arslan ile birlikte bir artukoğlu hapisanesinden kaçmıştı. Tuğrul Arslan da kısa bir zaman önce Danişmendler tarafından Malatya'dan sürülüp çıkarılmış olup kendisine müttefik aramaktaydı.

Timurtaş Haleb'i savunmaya çalışmadı. Kardeşi Meyyâfârikin emiri Süleyman ölüm halinde olduğundan onun mirasını sağlamak ve sağlama bağlamak arzusunda idi. Kendisi Mardin'de kaldı ve Haleb'i, eşrâfının ellerinden geldiği kadar savunmaya, yani kendi haline bıraktı. Haleb eşrâfı, gönderdikleri elçiler artık rahat bırakılmasını isteyen Timurtaş tarafından fena muamele ile karşılanırken, zar zor üç ay dayandılar. Bu elçiler Timurtaş tarafından yüz bulmayınca, seyahatlerine devam ederek Musul'a gittiler ve 1114 yılında sultanın ordularını Franklara karşı sevketmiş olan atabey Aksungur el-Porsukî'yi kendi işleriyle meşgul olmaya ikna ettiler. Artukoğullarından nefret eden Aksungur, Haleb içkalesini tesellüm etmek üzere subaylar gönderdikten sonra bizzat kendisi de, hasta olmasına rağmen, ordusu ile ve sultanın başarı duâ ve temennileri ile yola çıktı. Haleb'e yaklaştığında Hıms emiri Kırhan ile Dimaşk emiri Tuğtekin'e kendisine katılmaları emrini gönderdi. Bu iki zat derhal birlikler gönderdiler. Bu kuvvetli ordu karşısında Franklar ile bedevîler arasındaki ittifak çözüldü. Dübeys ordusu ile doğuya çekip giderken Baudouin de Esârib kalesine çekildi. Aksungur 1125 ocak ayı sonlarında Haleb'e girmekle beraber Frankları takip etmek üzere harekete girişmedi. Kral bunu anlayınca Antakya'ya döndü ve oradan da Kudüs'e avdet etti; iki yıllık bir ayrılmadan sonra 1125 yılı nisanında oraya vardı⁵¹.

Baudouin burada uzun süre kalamadı; çünkü Aksungur Artukoğullarından daha tehlikeliydi. Musul ve Haleb hâkimi olarak ve sultanın otoritesine

⁵¹ Fulcherius Carnotensis, III, xxxviii-xxxix, 9, 2, s. 751-56; Willermus Tyrensis, XIII, 15, s. 576 vd.; İbn al-Ğalânîsî, s. 172 vd.; İbn al-Ğadîm, s. 643-50; Usâma, s. 133; Urfalı Mateos, ccxlv, s. 314 vd.

dayanmak suretiyle o, kuzey suriye müslümanlarını hâkimiyeti altında sıkıca birleştirebilecek durumdaydı. Tuğtekin ve Hıms emîri onun yüksek hâkimiyetini tanımışlardı. Aksungur martta Şeyzer'e gelmiş ve bu devletin her zaman için her önemli şahsiyet ile iyi geçinmek taraftarı olan emîri Sultan, ona frank rhineleri, yani prenses Joveta'yı ve diğer genç arkadaşları ile birlikte genç Joscelin'i teslim etmişti. Aksungur mayıs ayında yeni bir müslüman ittifak manzumesinin başında harekete geçerek frank kalcsı Kefertâb'ı hücumla zaptedip Zerdanâ'yı kuşattı. Baudouin acele olarak kuzeye yöneldi ve Antakya, Trablus ve Urfa ordularıyla birlikte, hepsi birden binyüz atlı ve ikibin yayadan ibaret bir kuvvetle Zerdanâ'yı kurtarmaya koştu. Müslümanlar Azâz istikametinde yürüyüşlerine devam ettiler. Burada mayıs ayı sonunda, haclı seferleri tarihinin en kanlı savaşlarından birisi ceryan etti. Müslümanlar sayıca üstünlüklerine güvenip savaş içinde adam adama çarpışmayı denediler. Fakat Frankların fiziki kuvvetleri ve üstün silâhları karşısında mağlûp oldular. Baudouin, cline geçen zengin ganimetten, rehinelere geri almak için ödemek zorunda bulunduğu seksenbin dinarı, her şövalyenin aldığı ganimetin değerine göre kralın kızının kurtulması için bir miktarını ayırması sayesinde bir araya getirebildi. Paranın aslında Timurtaş'a ait olmasına rağmen Aksungur fidyeyi alıkoyarak rehinelere serbest bıraktı. Bir miktar para da Şeyzer'e gönderilerek orada bulunan esirler ve rehinelere kurtarıldı. Bunlar hürriyetlerine kavuştuktan sonra Hıms emîrinin hücumuna uğradılarsa da Munkiziler yetişerek yollarına devam etmelerini sağladılar.

Savaşın sonra mütareke yapıldı. Müslümanlar Kefertâb'ı muhafaza ettiler. Burası Hıms emîrine verildi; bundan başka arazi tashihi cihetine gidilmedi. Aksungur, Haleb'de bir garnizon bırakarak Musul'a döndü. Muteakip onsekiz ay içinde kuzeyde barış hüküm sürdü⁵².

Baudouin Filistin'e döndü ve 1125 sonbaharında Dimaşk arazisine bir baskın ile Askalan üzerine bir şaşırtma saldırısı yaptı. 1126 ocak ayında Dimaşk'a karşı ciddi bir sefere karar vererek Havran bölgesine girdi. Tuğtekin onu karşılamak üzere harekete geçti. Ordular Dimaşk'ın 35 kilometre kadar güney batısında bulunan Tell Sakhâb'da karşılaştılar. Önce müslümanlar başarı sağlar göründüler. Tuğtekin'in Türkmenlerden müteşekkil birliği kralın karargâhına kadar sokulmaya muvaffak oldu, fakat sonunda zafer yine Baudouin'de kaldı. Baudouin düşmanını Dimaşk yolunun yarısına kadar takip ettiyse de, uğramış olduğu ağır kayıplar sebebiyle seferi yarıda bırakmayı uygun buldu ve ganimetle yüklü olarak Kudüs'e döndü⁵³.

⁵² Fulcherius Carnotensis, III, xlvii, 1-xlv, 4, s. 761-71; Willermus Tyrensis, XIII, 11, s. 578-80; Siegebert von Gembloux, *M.G.H., Ss., VI*, s. 380; Ibn al-Adîm, s. 651; *Bustân*, s. 519; Usâma, s. 133; Urfalı Mateos, ccxlvii, s. 315-18; Süryani Mikhail, III, s. 221.

⁵³ Fulcherius Carnotensis, III, xlvii, 1-7, 1, 1-15, s. 772-74; 784-93; Willermus Tyrensis, XIII, 17-18, s. 581-85; Ibn al-Kalânî, s. 174-77.

1126 martında Trablus kontu Pons, Âşırmağı vâdisinden Bukayye ovasına girişe hâkim olan müslümanların elindeki Refeniye kalesine saldırdı. Burası Tuğtekin tarafından 1105 yılında hristiyanlardan geri alınalı beri daima haçlıların savaş hedeflerinden birisi olarak kalmıştı. Refeniye valisi yardım istemek üzere Tuğtekin ve Aksungur'a başvururken, Pons da kral Baudouin'e müracaat etti. İki hristiyan hükümdarı, daha müslümanlar yardımına erişmeden, süratli bir yürüyüşle kale üzerine atıldılar. Refeniye onsekiz günlük bir kuşatmadan sonra haçlılara teslim oldu. Kalenin zaptı Frankların çok işine yaradı; çünkü burası sadece Trablus kontluğunu değil, aynı zamanda Kudüs-Antakya bağlantısını da kontrol ve muhafaza ediyordu⁵⁴.

Bu arada Mısırlılar donanmalarını yeniden teşkil etmişlerdi. Mısır filosu hristiyan sahillerini vurmak için 1126 sonbaharında İskenderiye'den denize açıldı. Aksungur bunu haber alır almaz, kuzeyde Mısırlılarla aynı zamanda taarruza geçmeye hazırlanarak Esârib'i kuşattı. Baudouin, haklı olarak Aksungur'u daha tehlikeli addettiği için süratle Antakya'ya gitti. Filvaki Mısırlılar, Beyrut varoşlarına yaptıkları ve kendilerine pahalıya mal olan bir baskından sonra, sahil şehirlerinin kuvvetle tâhkim edildikleri kanaatine vararak çok geçmeden yurtlarına dönmüşlerdi⁵⁵. Kuzeyde, Joscelin'in de katilmasıyla Baudouin müslümanları Esârib önünden çekilmeye zorladı. İki taraftan hiç birisi savaşı göze alamamaktaydı. Bu sebeple ateşkes anlaşması yenilendi. Aksungur, oğlu İzzeddin Mesud'u Haleb valisi tayin ederek Musul'a hareket etti ve oraya vardığı gün, 26 kasım 1126'da bir haşhâşi tarafından hançerle şehid edildi⁵⁶.

Aksungur el-Porsukî'nin ölümü ile müslümanlar karışıklık içine düştüler. Tuğtekin'in hemen kavgaya başlamış olduğu İzzeddin Mesud'un da bir kaç ay sonra, muhtemelen zehirlenmek suretiyle, ölüvermesi durumu daha da kötüleştirdi. Haleb, bizzat Mesud'un kendisine halef olarak tavsiye ettiği Tuman, sultan tarafından gönderilen Kutluğ adında bir memlûk, artukoğullarından Bedrüddevle Süleyman ve İbrahim es-Selçukî adı ile anılan, Rıdvan'ın oğullarından birisi arasında durmadan el ve sahip değiştirdi⁵⁷.

Aynı sıralarda Baudouin büyük bir memnuniyetle Antakya nâibliği görevinden kurtulduğunu gördü. Genç Bohemund II. onsekiz yaşına ulaşmış ve mirasını almak üzere gelmişti. İtalya'daki arazisini kuzeni olan Sicilya kralı Roger II.'ye bırakmış ve 1126 eylülünde yirmidört gemiden, bir miktar asker ve attan müteşekkil bir maiyyetle Otranto'dan hareket etmişti. Bohemund ekim başında Süveydiye'de karaya çıkarak doğru Antakya'ya yöneldi

⁵⁴ Fulcherius Carnotensis, III, I, 4, I, 1, s. 795-97, 798 vd.; Willermus Tyrensis, XIII, 19, s. 585 vd.; İbn al-Kalânişî, s. 180; İbn al-Adîm, s. 652.

⁵⁵ Fulcherius Carnotensis, III, I, 1-5, s. 803-05; Willermus Tyrensis, XIII, 20, s. 587 vd.

⁵⁶ Fulcherius Carnotensis, III, IV, s. 802 vd.; İbn al-Kalânişî, s. 177 vd.; İbn al-Adîm, s. 653 vd.

⁵⁷ İbn al-Kalânişî, s. 181 vd.; İbn al-Adîm, s. 654; Süryani Mikhail, III, s. 225.

ve burada kral Baudouin tarafından büyük törenle ve memnuniyetle kabul edildi. Mükemmel bir intibâ' bırakmaktaydı. Babasının muhteşem görünüşünü, uzun boyunu, sarı saçlarını, asil hatlarını tevarüs etmişti; annesi, Fransa kralı Philippe I.'in kızı Constance'dan aldığı asil tavırlar göze çarpmaktaydı. Kral Baudouin ona derhal ve en ince teferruatına kadar princepsliği bütün arazisi ile birlikte devr ve teslim etti. Bu esnada orada bulunan Şeyzer elçisi, Özellikle kralın bu andan itibaren Kudüs ordusu atlarının yedikleri arpanın parasını bile princepse altın olarak ödemesinin etkisi altında kalmıştı. Kral, ikinci kızı Prenses Alice'i de beraberinde getirmişti. Önceden varılmış olan anlaşma gereğince genç çift evlendirildi. Bohemund hükümdarlığına en parlak bir şekilde, Hıms emîrinin elinde bulunan Kefertâb'a hücum ve burasını zaptederek başladı. Pek kısa bir sürede onun Şeyzer ordusu ile yapılan çarpışmalarda gösterdiği şecaat ve korkusuzluk ün salmaya başladı⁵⁸.

Baudouin nihayet, Aksungur'un ölümü ve Bohemund'un gelişi olaylarının ona artık kendi krallık işlerine nefsinin hasretmek imkânını bahşedeceği düşüncesiyle, güneye dönebilirdi. 1127 yılını o kadar sakın geçirdi ki, bize ağustos içinde Ölüdeniz'in doğusuna yapılan küçük bir seferin istisnasıyla onun hakkında hiç bir haber intikal etmemiştir⁵⁹. 1128 yılı başında sadık dostu patrik Gormond öldü. Onun halefi olan Etienne de la Ferté de onun gibi bir fransız papazı ve Chartres'daki Saint-Jean-en-Vallée manastırının başrahibi olup, asalete mensup ve kral Baudouin'e akraba idi. Fakat eğer Baudouin akrabalık bağlarının samimî bir işbirliği yaratacağını düşünmüş idiyse, kısa zamanda bu düşüncesinde yanılmış olduğunun farkına varacaktı. Yeni patrik derhal, bir zamanlar Godefroi de Bouillon'un patrik Daibert ile yapmış olduğu anlaşmayı öne sürdü. Patrikliğin Yafa'yı bağımsız olarak idare etmek hakkını talep ettiği gibi krala, Askalan zaptolunur olunmaz bizzat Kudüs'ün de kiliseye terki gerektiğini hatırlattı. Baudouin her ne kadar bu talepler üzerinde düşünmeyi bile reddetti ise de bu işin altından nasıl kalkacağını bilemiyordu. 1129 yılı boyunca kral sarayı ile patrikliğin arası gittikçe daha fazla açıldı. Açık bir ihtilâfın önüne ise, Etienne'in kısa bir hastalığı müteakip 1130 başında ölmesi geçti. Dostları onun zehirletildiğinden şüphe ettiler. Kral, hatırını sormak üzere ölüm yatağında bulunan patriği ziyaret ettiğinde, patrik acı bir ifade ile "Sire, tam sizin arzu ettiğiniz haldeyim" demişti. Gerçekten, ölümü arzu edilmekteydi. Baudouin bu sefer, Kutsal Mezar'ın başrahibi Guillaume de Messines (de Malines)'in

⁵⁸ Fulcherius Carnotensis, III, lviı, 1-4, lxi, 1-5, s. 805 vd., 819-22. (Bunların arasında kalan fasıl Akdeniz'in tehlikelerinden ve bu denizin kıyılarında bulunan yılanların cinslerinden bahseder. 1127 yılında zuhur eden fareler istilâsı hakkındaki bir babdan sonra Fulcherius Carnotensis'in eseri son bulur). Willermus Tyrensis, XIII, 21, s. 588 vd.; Ordericus Vitalis, XI, 9, IV, s. 266; Urfalı Mateos, ccl, s. 319 (Baudouin'in Bohemund'a Kudüs kiralığı verasetini vaadettiğini bildirir); Süryani Mikhail, III, s. 224; Usâma, s. 150.

⁵⁹ İbn al-Kalânî, s. 182.

onun yerini almasını sağladı; bu zat basitçe ve gayr-ı münevver olmasına mukabil çok iyi kalpli ve dindar bir kimseydi. Hiç bir siyasi ihtirası olmadığı için kralın her arzusunun istekle yerine getiriyordu. Bu yüzden de herkes tarafından sevildi ve hürmet gördü⁶⁰.

Baudouin'in bundan sonraki en önemli görevi kendisinin istihlâfı sorunu ele almaktı. Kraliçe Morphia ona oğlan değil dört kız çocuğu doğurmuştu: Melisende, Alice, Hodierna ve Joveta. Alice bu arada Antakya princepsi ile evlenmişti. Hodierna ve Joveta henüz çocuk yaşındaydılar. Melisende, uygun bir kimse ile evlenip Baudouin'i tevarüs edecekti. Krallık danışma kurulu ile istişare ettikten sonra Baudouin, 1128 yılında Guillaume de Bures ile Beyrut hâkimi Guy Brisebarre'ı kral Louis VI.'den fransız asalet sınıfı içinden böyle yüksek bir mevkie uygun bir şahsiyeti seçmesini rica etmek üzere Fransa'ya gönderdi. Fransa kralı Louis, Anjou kontu Foulque V.'u tavsiye etti. Bu zat yaklaşık 40 yaşlarında olup Foulque IV. Rechin ile kral Philippe I.'in gizli ilişkisi içinde bulunduğu söylenen Bertrada de Montfort'un izdivacından doğmuştu. Son iki yüzyıl içinde Fransa'nın en zengin ve kudretli kontluklarından birisini meydana getiren büyük bir ailenin reisiydi. Bizzat kendisi de savaşlar, evlenmeler ve entrikalarla kontluğun kudret ve servetini oldukça artırmıştı. Foulque, yine aynı 1128 yılı içinde, genç oğlu ve vârisi Godefroi'yı İngiltere kralı Henry I.'nin hayatta kalan tek evlâdı ve İngiltere ve Normandie'nin vârisesi, İmparator'dan dul kalmış Mathilde ile evlendirmek suretiyle büyük bir ailevi başarı kazanmış bulunuyordu. Bu arada kendisi de dul kalmış olduğundan, aile arazisini oğluna bırakarak kendisini hacın hizmetine vakfetmeyi kararlaştırmıştı. Daha önce 1120 yılında Kudüs'e bir hac seyahati yapmış olduğu için Baudouin onu şahsen tanımaktaydı. Fransa kralının desteğini ve papanın teveccühünü kazanmış olan böyle önemli bir evleme adayı kral Baudouin tarafından istekle kabul edildi. Kral, tahtın istihlâfı için alınan önlemlerin krallığın erkânı tarafından hoş karşılanmasına büyük bir önem vermekteydi; bunlardan hiç birisi elbette böyle fevkalâde, kralın en büyük kızıyla evli savaşçı-hükümdarın taht üzerindeki hakkına itiraz edemeyecekti.

Foulque, Guillaume de Bures ve Guy Brisebarre'in refakatinde olarak Fransa'yı 1129 ilkbaharı başında terketti. Bunlar mayıs ayı içinde Akkâ'ya varıp buradan Kudüs'e gittiler. Kudüs'de mayıs ayı sonunda Foulque ile Melisende'in nikâhları umumî bir sevinç ve müsrifane düğün törenleri arasında kıyıldı. Bütün ülke, muhtemel bir istisnası ile bu evliliği memnurlukla karşıladı: Bizzat prenses Melisende, galiba, siyasi çıkarların kabulünü zorladığı bu bücür, zayıf, ortayaşlı ve kızıl saçlı adamdan pek hoşlanmamıştı⁶¹.

⁶⁰ Willermus Tyrensis, XIII, 25-26, s. 594 vd.; Guillaume bazen "de Malines" (Mecheln) ünvanı ile de adlandırılmaktadır. Messines, batı Flandre'dadır.

⁶¹ Willermus Tyrensis, XIII, 24, s. 593, XIV, 2, s. 608; Halphen ve Poupardin, *Chroniques des Comtes d'Anjou, Gesta Ambazientium Dominorum*, s. 115 ve *Gesta Consulum Andegavorum*, s. 69 vd. Foulques,

Yanında yardımcı olarak Foulque ile birlikte Baudouin 1129 yılında, hükümdarlık zamanının en önemli amacını, yani Dimaşk'ın zaptı işini ele aldı. Dimaşk hükümdarı Tuğtekin 12 şubat 1128 tarihinde ölmüştü. Tuğtekin uzun yıllar boyunca şehrin kayıtsız şartsız hâkimi ve batı Suriye'nin kendisine en ziyade hürmet edilen müslüman şahsiyeti olmuştu⁶². Ölümünden bir kaç yıl önce haşhâşî reislerinden Esterâbâdlı Behram adında bir kimse İran'dan Haleb'e kaçmış ve kuzey Suriye'de yeraltı faaliyetinde bulunan bir ismâîlî hareketinin başına geçmişti. Fakat bu mezhep, İlgazi tarafından himaye görmekle beraber, Haleb halkının nefretini kazanmış olduğundan Behram buradan göçmek zorunda kalmıştı. İlgazi'nin bir tavsiye mektubu ile Dimaşk'a gelmiş ve Tuğtekin tarafından iyi kabul görmüştü. Burada yerleşti. Zamanla taraftarlar ve Tuğtekin'in veziri el-Mezdegânî'nin sempatisini kazandı. Mezhep, Dimaşk'ın sünî olan ahalisinin homurdanmasını gerektirecek kadar kuvvetlendi. Behram bunun üzerine vezir el-Mezdegânî'den himaye edilmesini rica etti. Vezirin iltiması üzerine Tuğtekin 1126 yılı kasım ayında, bunların cevvaliyetini faydalı bir sahada kullanmak ümidiyle, bu mezhep sâliklerine, Franklar tarafından tehdit edilmekte olan Banyas sınır kalesini verdi. Behram kalenin tahkimatını güçlendirip bütün taraftarlarını yanına topladı. Çok geçmeden bunlar bütün civarı dehşet içinde bıraktılar. Tuğtekin resmî olarak bunları hâlâ himaye etmekle beraber, ortadan kaldırılmalarını da düşünmüyor değildi. Fakat eline müsait bir fırsat geçmeden Tuğtekin öldü. Bundan bir kaç ay sonra Behram, Baalbek yakınında, şeyhini öldürmüş olduğu bir arap kabilesi ile döğüşürken maktul düştü. Mevkii İsmail adında başka bir İranlıya geçti⁶³.

Dimaşk atabeyliğinde Tuğtekin'in halefi, oğlu Tâcûlmülk Börü oldu. Börü, haşhâşîlerden kendisini kurtarmayı kararlaştırdı. Onun bu hususta attığı ilk adım, 1129 eylülünde bunların hâmisî vezir el-Mezdegânî'yi, Dimaşk'da Güllü Köşk'de yapılan bir divan esnasında birdenbire öldürtmek oldu. Dimaşk'da derhal, Börü'nün önceden iyice hazırladığı umumî bir ayaklanma başladı; ele geçen bütün haşhâşîler katledildiler. Banyas'da bulunan İsmail endişeye düştü. Mezhebinin mensuplarını kurtarmak için Franklarla müzakereye girişti.

İşte bu, kral Baudouin'in beklemekte olduğu fırsat idi. Tuğtekin'in öldüğünü haber alır almaz, Templier tarikatının büyük üstâdı Hugue de Payens'

1109 yılı civarında Maine vârisesi Arenburga veya Guiberga ile evlenmiş olup bu hanımın mirası sebebiyle İngiltere kralı Henry I. ile sürekli savaş halinde bulunmuştu. Oğlu Godcfroi'nun imparatoriçe Mathilde ile 17 Haziran 1128'de evlenmesi bu düşmanca harekâtı durdurdu. Kızı Sibylle o sıralarda Flandre kontu Thierry d'Alsace ile evliydi. Foulques daha 1120 yılı civarında Kudüs'e bir hac seyahati yapmıştı (Willermus Tyrensis, ayn. yer). Papa Honorius II.'un Baudouin'e yazdığı tavsiye mektubu şu eserde bulunur: Rozière, *Cartulaire de Saint Sépulcre*, s. 17 vd.

⁶² İbn al-Kalânîsî, s. 183-86; İbn al-Aşîr, s. 317 vd.

⁶³ İbn al-Kalânîsî, s. 179 vd., 187-92; İbn al-Aşîr, s. 382-84.

i hedefinin Dimaşk olduğunu özellikle belirterek, askeri birlikler toplamak üzere Avrupa'ya yollamıştı. İsmail'in elçileri gelince, Banyas'ı haşhâşilerden teslim almak ve İsmail ile adamlarını frank arazisinde yerleştirmek üzere derhal frank birlikleri gönderildi. İsmail burada dizanteriye tutuldu ve bir kaç ay sonra öldü; taraftarları dağıldılar⁶⁴. Bizzat Baudouin, batıdan yeni gelen kuvvetlerle takviye edilmiş olan bütün Kudüs ordusu ile ocak ayı başında Banyas'a geldi. Ciddi bir mukavemete rastlamadan ilerlemesine devam ederek Dimaşk'ın yaklaşık on kilometre kadar güney batısındaki tahta köprü yanında ordugâhını kurdu. Börü, şehre sırtını çevirerek onun karşısında mevzi aldı. Bir kaç gün iki taraftan hiç biri yerinden kıpırdamadı. Bu arada Baudouin, Guillaume de Bures'ü, ekseriyeti yeni gelen birliklerden müteşekkil kuvvetlerle, şehri kuşatmadan önce gıda maddesi ve inşaat malzemesi sağlamak üzere etrafa göndermişti. Ancak Guillaume adamlarına hâkim olamıyordu. Bunlar plânlı olarak malzeme taşımaktan ziyade kendi hesaplarına ganimet toplamayı yeğlemekteydiler. Börü bundan haberdar oldu. Kasım ayı sonlarına doğru bir sabah erkenden Börü'nün Türkmen süvarileri frank ordugâhının otuz kilometre kadar güneyinde Guillaume'u baskına uğrattılar Franklar iyi savaşmalarına rağmen haklarından gelindi. Sadece Guillaume yirmibeş arkadaşı ile birlikte, krala durumu bildirmek üzere canını kurtarabildi⁶⁵.

Baudouin, zaferini tes'îd ettiği sırada düşmanına derhal taarruz etmek kararına vararak ordusuna yürüyüş emri verdi. Fakat tam bu anda sağnak halinde yağmur yağmaya başladı. Ova çamur deryasına döndüğü gibi derin seller yolları kesti. Bu koşullar içinde taarruz mümkün değildi. Büyük bir hayâl sukutu içinde kral, bir kuşatma imkânını tamamiyle aklından çıkarmak zorunda kaldı. Frank ordusu yavaş yavaş, intizam içinde Banyas ve Filistin'e dönerek dağıldı⁶⁶.

Kuzeydeki olaylar ise uğranılan hayâl sukutunu büsbütün acılaştırdılar. Baudouin, Bohemund II. ile Joscelin'in Haleb'deki karışıklıklardan faydalananak nihayet bu büyük islâm şehrini zaptedeceklerini ummuştu. Ancak bunlar, 1127 sonbaharında sıra ile Haleb arazisine başarılı akınlar yapmışlar idiyse de, beraberce hareket etmeyi reddetmişlerdi. İkisi de birbirini kıskanmaktaydılar. Joscelin, Aksungur ile yaptığı bir ateşkes anlaşması ile, bir süre Antakya'ya tâbi olmuş olan bazı araziye kendisine bağlamıştı. İşin daha da fenası, Azâz şehri, Joscelin'in ikinci karısı olan, Antakya princepsi Roger'nin kızkardeşi Maria'ya çeyiz olarak vaadedilmiş idi. Bohemund ise, Roger'nin sadece kendi namına nâiplik etmiş bulunduğunu, böylece de Antakya arazisini pişkeş çekmeye hakkı bulunmadığını ileri sürüyordu. Varılan bu

⁶⁴ İbn al-Kālânîsî, s. 191-95; İbn al-Aşîr, s. 384-86.

⁶⁵ İbn al-Kālânîsî, s. 195-98.

⁶⁶ Willermus Tyrensis, XIII, 26, s. 595-97; İbn al-Kālânîsî, s. 198-200.

anlaşmanın hükümsüz olduğunu ilân etmişti. Joscelin bunun üzerine kendi birlikleri ve ücretli türk askerlerinin desteği ile, Antakya hükûmetine bağlı, fakat kendi sınırlarına yakın bazı köyleri yağmalamak üzere harekete geçmişti. Patrik Bernhard'ın bütün Urfa kontluğunu aforoz etmesi bile onu durduramamıştı. Kral Baudouin bu kavgayı haber alınca kızdı. 1128 yılı başında süratle kuzeye giderek iki hükümdarı birbiriyle anlaşmaya zorladı. Bereket versin tam bu sırada, kavgacıların daha huysuzu, Joscelin, birdenbire hastalanmış ve bunda Tanrı'nın gazabının rol oynadığını düşünmüştü. Bohemund'a ele geçirmiş olduğu ganimeti geri verdiği gibi, anlaşıldığına göre, A-zâz üzerindeki iddiasından da vaz geçti. Fakat geç kalınmıştı. Ertesi yıl Dimaşk önünde olduğu gibi, burada da bir daha hiç bir zaman ele geçmiyecek olan bir fırsat kaçırılmış bulunuyordu. Çünkü islâm bu arada yeni ve daha büyük bir mücadele adamı bulmuştu⁶⁷.

1126 yılının son aylarında, 1117 yılında sevimli şair halife el-Müstazhir'e halef olmuş bulunan abbasi halifesi el-Müsterşid, selçuklu sultanları arasındaki ihtilâflardan, kendisini bunların tahakkümünden kurtarmak için faydalanmaya çalışmıştı. Bağdad'ı hâkimiyet sahasında bulunduran sultan Mahmud, buraya bir ordu göndermek üzere, av eğlencelerine bir ara vermek zorunda kalmıştı. Sultan bu ordusunu İmâdeddin Zengî'nin kumandasına vermişti. Babası Aksungur haçlı seferlerinin başlangıcında Haleb valisi olan Zengî, Franklara karşı savaşta daha önceden ün kazanmış bulunuyordu. Zengî kısa bir seferden sonra halifenin birliklerini Vâsıt şehri yakınında bozmuş ve halifeyi itaata zorlamıştı. Onun kazandığı zaferden sonra takındığı ölçülü ve mütevazı tavrı halife el-Müsterşid'in hoşuna gitmişti. Aksungur el-Porsukî'nin ölümünden sonra Musul'a yeni bir atabey tayini gerekince, önceleri bedevî şeyhi Dübeys'i düşünmüş olan sultan Mahmud, halife ile, Zengî'nin daha iyi bir aday olduğu hususunda mutabık kaldı. Sultanın küçük oğlu Alp Arslan Musul valiliğine getirilerek Zengî ona atabey tayin olundu. Zengî 1127 yılını Musul'da idaresini iyice yerleştirip sağlamlaştırmakla geçirdi. 1128 ilkbaharında, Aksungur el-Porsukî'ye tâbi olduğu cihetle üzerinde hak iddia ettiği Haleb üzerine sefer etti. Haleb ahalisi geçirmiş olduğu anarşi devresinden bıkmış usanmış oldukları için onu sevinçle karşıladılar. Zengî 28 haziranda törenle şehre girdi⁶⁸.

Zengî kendisini islâmın Franklara karşı baş mücadelecisi olarak görmekteydi. Fakat tam anlamıyla hazır olmadan harekete geçmek niyetinde değildi. Joscelin ile iki yıllık bir ateşkes anlaşması yaparak bu süre içinde Suriye'de iktidarını sağlamlaştırdı. Şeyzer ve Hıms emirleri onun yüksek hâkimiyetini tanımak hususunda müsâraat gösterdiler. Zengî bunların birincisinden çe-

⁶⁷ Willermus Tyrensis, XIII, 22, s. 590; Süryanî Mikhail, III, s. 224; İbn al-Adîm, s. 665.

⁶⁸ Zengî'nin 1128 tarihine kadarki tarihi için bk. Cahen, *aym. esr.*, s. 306 vd. ve n. 12 ve 13 (Bibliyografya ile).

kinmiyordu. Hıms emrini ise, Dimaşk emirliği arazisinde bulunan Hama'ya karşı yapacağı sefere katılmak hususunda, bu şehri ona vermeyi vaadederek teşvik etti. Fakat Hama alınca Zengî burasını kendisinde alıkoyup Hıms emîri Kırhan'ı hapse attırdı. Bununla beraber kendisi Hıms'ı ele geçirmeye muvaffak olamadı. Hristiyanlara karşı yapılacak bir seferde kendisine katılmaya söz vermiş olan Dimaşk emîri Börü, Kudüs'e karşı savaşla öylesine meşgul idi ki, fiilî olarak duruma müdahale etmesine imkân yoktu. 1130 yılı sonunda Zengî, güneyden Hıms'a kadar bütün Suriye'nin teredütsüz efendisi idi⁶⁹.

Aynı yıl içinde Franklar büyük bir talihsizliğe uğradılar. Bohemund II., princsiğine, bir zamanlar sahip olmuş bulunduğu bütün araziye geri almak ihtirası içindeydi. Kilikya'da Antakya'nın kudreti düşüş halindeydi. Filvaki Tarsus ve Adana hâlâ Frankların elindeydi; bunlar görünüşe göre, Roger'nin dul karısı ve kral Baudouin'in kızıkardeşi Cécile'in şahsî iktâ idiler. Misis'de de bir frank garnizonu kalmıştı. Fakat ülkenin iç tarafına doğru Anazarba, ermeni Ruben hânedanından, yakınında bulunan Sis şehrini merkez edinmiş olan hükümdar Thoros'un eline geçmiş bulunmaktaydı. Thoros 1129 yılında ölmüş ve bir kaç ay sonra da oğlu Konstantin bir saray entrikası sonunda babasını izlemişti. Bundan sonraki hükümdar, Thoros'un kardeşi Leo I. idi⁷⁰. Bohemund Anazarba'yı geri almak zamanının geldiğini düşündü. 1130 şubatında küçük bir savaş grubu ile, hedefine doğru, Ceyhan nehri boyunca ilerlemeye başladı. Leo endişeye düşerek, arazisi Thoros silsilesine kadar uzanan danışmendoğlu Emîr Gazi'yi yardımına çağırdı. Bohemund bu iki kuvvet arasındaki ittifaktan haberdar değildi. Hiç bir şeyden şüphelenmeden nehrin yukarı mecrasına doğru yürür ve yolda sadece hafif ermeni mukavemeti ile karşılaşırken, birdenbire danışmendli Türklerinin baskınına uğradı. Bunlar onun bütün ordusunu kılıçtan geçirdiler, Danışmendliler, eğer tanımış olsalardı, sadece onun getireceği kurtuluş akçesini elden kaçırmamak için hükümdarın canını her halde bağışlardı. Fakat kim olduğunu bilmedikleri için kesilmiş kafası danışmendli emîrin önüne getirildi. Emîr Gazi kafayı mumyalattıktan sonra halifeye hediye olarak gönderdi⁷¹.

Türklerin zaferlerinden daha fazla faydalanamamalarının sebebi Bizans'ın müdahalesiydi; Anazarba Ermenilerin elinde kaldı⁷². Fakat Antakya için

⁶⁹ İbn al-Kalânîsî, s. 200-02; İbn al-Adîm, s. 658; Urfalı Mateos, cclii, s. 320.

⁷⁰ Vahram, *Kafiyeli ermenice tekeyindme*, s. 500.

⁷¹ Willermus Tyrensis, XIII, 27, s. 598 vd.; Ordericus Vitalis, XI, 10, IV, s. 267 vd.; Romuald, *M.G.H., Ss., XIV*, s. 420; Süryani Mikhail, III, s. 227; *Anonim Süryani Vekayindmesi*, s. 98 vd.; İbn al-Aşîr, s. 468.

⁷² Süryani Mikhail (III, s. 230) Ioannes Komnenos'un derhal Türklerle karşı saldırıya geçtiğini bildirmektedir. Bk. aşağıda s. 172.

Bohemund'un ölümü bir felâket teşkil ediyordu. Bohemund Antakya hâkimiyetini veraset yoluyla eline almıştı. Gönül onun haklarının da vârislerine intikalini arzu ederdi. Ancak onun Alice ile izdivacından sadece bu sırada iki yaşında bulunan Constance adında bir kızı doğmuştu. Alice, babasının yüksek hâkimiyet hukukuna dayanarak Antakya'ya bir nâip tayin etmesini beklemeden, derhal nâibelik görevini üzerine aldı. Fakat kendisini korkunç bir hırs ateşi kasıp kavurmaktaydı. Kısa bir sürede Antakya'da Alice'in burada nâibe olarak değil, doğrudan doğruya bağımsız hükümdar sıfatıyla hüküm sürmek istediği şayiaları ortalığa yayıldı. Dedikodulara göre Constance ya manastır duvarları arkasında kaybolup gidecek, ya da mümkün olduğu kadar kısa bir zaman içinde asalete mensup olmayan bir kimse ile evlendirilecekti. Antakya erkeklerinden bir çoğu, böyle bir zamanda nâip olarak savaşı ve kumandanlık hasletlerine sahip bir kimseye ihtiyaç duyulduğu fikrinde idiler. Princepslik sınırları içinde bu gayrı tabîi anne sevimsiz görülme-ye başlamıştı. Alice, kralın Antakya'ya gelmek üzere yola çıkmış olduğunu haber alınca, iktidar dizginlerinin elinden çıkmak üzere bulunduğunu hissederek mezbûhane bir adım attı. Yanında mükemmel ve muhteşem surette eğlerlenmiş bir at bulunan bir elçi, Haleb'e atabey Zengî'ye gönderildi. Alice, Antakya hâkimiyeti hakkında kendisine garanti verdiği takdirde, ona bîat etmeğe hazır bulunduğunu Zengî'ye bildirmekteydi.

Bohemund'un ölüm haberi üzerine kral Baudouin, damadı Foulque ile birlikte, Antakya vârisesi Constance'ı muhafaza altına almak ve buraya bir nâib tayin etmek amacıyla ve süratle kuzeye yönelmişti. şehre yaklaştığı bir sırada Kudüs askerî birlikleri, Alice'in Zengî'ye gönderdiği elçiyi yakaladılar. Kral elçiyi derhal idam ettirdi. Antakya önüne ulaştığında kızının, şehrin kapılarını kendisine kapatmış olduğunu gördü. Joscelin'i yardımına çağırıldıktan sonra şehrin önüne ordugâh kurdu. Şehrin içinde Alice, hükümdarlık hazinesinden askerlere ve halka cömertçe para dağıtmak suretiyle bir müddet için bunların yardımını sağlamıştı. Belki de kendisi, ermeni menşei dolayısıyla yerli hristiyanlar tarafından sevilmekteydi. Fakat frank asalet sınıfı, yüksek hâkimlerine karşı bir kadını desteklemeyi aklından bile geçirmiyordu. Bir kaç gün sonra Guillaume d'Aversa adında bir norman şövalyesiyle Lâtin Pierre isminde bir keşiş şehrin kapılarını krala açtılar. Joscelin Dük kapısından, Foulque Aziz Paulus kapısından içeriye girdiler. Ertesi gün ise kral Baudouin şehre girdi. Alice müstahkem bir kuleye kapanarak, ancak şehir eşrafı hayatını garanti ettikten sonra dışarı çıktı. Baudouin ile, korku ve utancından babasının dizlerine kapanan Alice arasında sıkıcı bir görüşme yapıldı. Kral bir rezalete meydan vermek istemiyordu. Babalık hisleri de uyanmıştı. Kızını affetmekle beraber onu nâibelikten uzaklaştırdı ve kocası Bohemund II.'un kendisine yüzgörümlüğü olarak ihsan etmiş olduğu Lâzikiye ve Cebele'ye nefyetti. Niyabeti bizzat üzerine alarak Antakya'nın bütün dirlik sahiplerinden kendisi ve torunu Constance için müşterek sadakat ye-

mini aldı. Bundan sonra Joscelin'i Antakya ve küçük hâkimesinin vesâyetine tayin etti ve 1130 yazında Kudüs'e geri döndü⁷³.

Bu onun son seyahati oldu. Sadece sefilâne iki esaret safhasının ara verdiği, uzun ve bitmez tükenmez faaliyetle dolu bir ömür onun kudret ve kuvvetini iyice yıpratmıştı. 1131 yazında sağlık durumu bozulmaya başladı. Ağustos ayı geldiğinde artık öleceği belli olmuştu. Arzusu üzerine, Golgatha'ya mümkün olduğu kadar yakın bir yerde ölebilmesi için, Kudüs'deki sarayından, Kutsal Mezar binasına bitişik olan patriklik sarayına götürüldü. Sonu yaklaştığında devletin bütün asillerini, kızı Melisende, damadı Foulque ve bunların küçük, henüz bir yaşındaki ve kendi adıyla Baudouin ismi verilmiş olan oğullarını yattığı odaya çağırttı. Foulque ve Melisende'ı takdis ederek, hazır bulunanlardan onları hükümdarları olarak tanımalarını talep etti. Bundan sonra keşiş kukuletası takarak Kutsal Mezar'ın korosuna kabul edildi. Bu merasim henüz tamamlanmıştı ki, 21 ağustos 1131 cuma günü öldü. Kutsal Mezar kilisesinde, büyük bir krala lâıyk matem törenleri içinde toprağa verildi⁷⁴.

Kuzeni ve eski arkadaşı Urfa kontu Joscelin de ondan sonra çok yaşadı. Kral Baudouin'in ölümü sıralarında Haleb'in kuzey doğusunda bulunan küçük bir kaleyi kuşatmaya gitmişti. Birliklerini teftiş ederken, kendi adamlarının açmış olduğu bir lâğım birden çöktü. Joscelin feci yaralar aldı. Artık iyileşmesi ümidi kalmamıştı. Ölüm halinde yatarken, danışmendli Emir Gazi'nin, Joscelin'in kısa bir süre önce Antakya yakubî patriğini tayin etmiş olduğu büyük ve müstahkem Keysûn şehrine karşı yürümekte olduğu haberi geldi. Keysûn Türkler tarafından iyice sıkıştırılmaktaydı. Joscelin, oğluna burayı kurtarmak üzere hareket etmesini emretti. Fakat genç Joscelin, bu iş için Urfa ordusunun çok yetersiz olduğunu söyledi. Bunun üzerine ihtiyar kont yatağından doğrularak sedye içinde ve ordusunun başında Türklerle karşı bizzat hareket geçti. Onun geldiği haberi, kendisini ölmüş sanan Emir Gazi'yi şaşırttı. Endişeye düşerek Keysûn kuşatmasını kaldırdı. kaleden çıkarılan bir haberci durumu bildirmek üzere süratle Joscelin'in yanına koştu. Joscelin Tanrı'ya şükretmek üzere sedyesini toprağa koydurttu. Fakat gösterdiği gayret ve duyduğu heyecan kudretini aşmıştı. Yolun kenarında ölüp gitti⁷⁵.

Baudouin ve Joscelin'in ölümü ile haçlıların eski nesli ve yol göstericileri sahnedan çekilmiş bulunuyorlardı. Bunu takip eden yıllarda yeni ve başka

⁷³ Willermus Tyrensis, XIII, 27, s. 599-601; Süryani Mikhail, III, s. 230; İbn al-Adîm, s. 660 vd.

⁷⁴ Willermus Tyrensis, XIII, 28, s. 601 vd.; Ordericus Vitalis, XII, 23, IV, s. 500; İbn al-Kalânîsî (s. 207 vd.) tarih olarak 25 ramazan perşembe gününü, fakat yanlış yıl (hicrî 526) vermektedir.

⁷⁵ Willermus Tyrensis, XIV, 3, s. 609-11; Süryani Mikhail, III, s. 232; *Anonim Süryani Vekayindesi*, s. 99-100.

cinsten bir mücadeleye şahit olacağız: Joscelin II., Alice veya Trablus hânedanı gibi, doğunun hayat şartlarına uymağa ve ellerinde bulunanı muhafazaya gayret eden ikinci nesil ile Foulque, Raymond de Poitiers veya o meş'ûm Reinaud de Châtillon gibi batıdan yeni gelen, saldırgan, çevreye uymak ve durumu kavramak hususunda yetersiz kimselerin mücadeleleri⁷⁶.

⁷⁶ İbn al-Aşîr (s. 389 vd.), bir taraftan haçlı öncülerinin ortadan kalkışı, diğer yandan Zengî emrinde islâmın birleşmeye başlaması ile ortaya çıkan yeni şartları açıkça idrâk etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ KUŞAK

“.. *Yabancı çocuklar doğurdular..*”
Hosea V, 7

14 eylül 1131’de, Baudouin II.’in Kutsal Mezar kilisesinde ebedî istirahat-ta tevdi edilmesinden üç hafta sonra aynı kilise kral Foulque ile kraliçe Melisende’in tac giyme törenine şahit oldu. Yeni hükümdarların tahta çıkışı her tarafta sevinçle ve törenlerle kutlandı¹.

Ancak Kudüs krallığının baronları, Foulque’un krallığını itirazsız kabul ederlerken, kuzeyin frank hükümdarları onu metbûları olarak tanımak hususunda pek o kadar istekli değillerdi. Baudouin I. ve Baudouin II. kudret ve şahsiyetleri bakımından yeterli oldukları için bütün frank devletlerinin âmiri, efendileri olarak hareket edebilmişlerdi. Ancak hukukî durum hiç de açık seçik değildi. Urfa’da Joscelin I., kendisinden önce Baudouin II.’in de yapmış olduğu gibi, selefi Kudüs kralı olup Urfa kontluğunu iktâ’ olarak şahsen kendisine devredince onu metbû tanımış ve biât etmişti. Şimdi Joscelin’in vârisleri Baudouin II.’in bu sebeple vassalleri mi olacaklardı? Trablus’da kont Bertrand, kendisini Tankred’in müdahalelerine karşı korumak için Baudouin I.’e itaat arzetmişti; ama daha onun oğlu Pons, Baudouin II.’in haklarını tanımamak teşebbüsünde bulunmuş ve ancak onun askerî birliklerine kafa tutabilecek kadar kuvvetli olmadığı için kralın hukukunu tanımıştı. Antakya’da Bohemund I. bağımsız bir hükümdar addedilmiş ve Tankred de, hükümdar olmayıp sadece nâip bulunmasına rağmen, kendisine iktâ’ olarak verilmiş olan Galilaea princepsliği dışında, kralın vassali sayılmayı reddetmişti. Roger ve Bohemund II.’un kral Baudouin’i metbû tanımış olmalarına rağmen, bunu haksız olarak yapmış oldukları pekâlâ iddia olunabilirdi. Durum, Bizans imparatorunun, imparator ile haçlı reislerinin birinci haçlı seferi esnasında İstanbul’da yaptıkları anlaşmaya dayanarak Antakya ve Urfa; kont Bertrand’ın imparatora biât etmiş olması dolayısıyla Trablus üzerinde hak ve metbûluk iddia etmesi ile daha da karışık bir mahiyet almaktaydı.

Foulque’un tahta çıkışı, sorunu bütün çıplaklığı ile ortaya attı. Onun yüksek hâkimiyetine karşı muhalefet, baldızı Alice’in etrafında toplandı. Alice,

¹ Willermus Tyrensis, XIV, 2, s. 608 vd.

babası kral Baudouin II.'e hiç istemeyerek boyun eğmişti. Şimdi ise, kızı adına nâibelik hakkı iddiasını yeniden ileri sürmekteydi. Bu iddia, Kudüs kralının Antakya'nın metbûu olmadığı hususu kuvvetle isabet edildiği takdirde, hiç de temelsiz değildi; çünkü, gerek Bizans'da ve gerekse batı Avrupa'da küçük yaşta bulunan bir hükümdarın niyâbetinin annesine verilmesi pekâlâ alışılmış bir keyfiyetti. Baudouin'in ölümü üzerinden daha bir ay geçmeden Joscelin'in vefatı Alice için bir fırsat teşkil etti. Çünkü Joscelin, çocuk hükümdar Constance'ın velisi olup, Antakya ileri gelenleri, Joscelin II.'i babasının yerine geçirmeye hevesli değillerdi. Uğradığı hayâl sukutu içinde yeni Urfa kontu, Alice'in kendisini şımartıcı sözlerine kandı. Hiç şüphesiz o da, Foulque'u metbû tanımak istemiyordu. Aynı düşüncelerle Pons da yardım ve destek olmayı kabul etti. Onun zevcesi Cécile, ilk kocası olan Tankred'den Chastel Rouge ve Arzghan'ı dirlik olarak almıştı. Pons bunlara sahip olmak dolayısıyla Antakya princepsliğinin en büyük arazi sahiplerinden birisi idi. Antakya'nın Kudüs'e tâbiyyet bağlarından kurtarılmasının Trablus için de aynı adımı atmaya imkân vereceğini anlamıştı. Alice, princepsliğin güneyindeki en kudretli arazi sahipleri olan, Lâzikiye arkasındaki dağlık arazide Bizanslılar tarafından inşa edilmiş büyük Sahyûn kalesinin efendileri olan Zerdanâ'lı Guillaume ve Garenton kardeşleri çoktan kazanmış olup bizzat Antakya içinde de taraftarlara sahip bulunuyordu. Fakat Antakya arazi sahiplerinin büyük çoğunluğu bir kadının hâkimiyetinden ürkmekteydi. Alice'in hazırladığı darbenin şâyiaları kulaklarına gelince bunlar, kralı çağırarak üzere Kudüs'e bir haberci gönderdiler.

Foulque derhal bir ordu ile Kudüs'den yola çıktı. Bu, onun kulak asmazlık edemeyeceği bir meydan okuma idi. Trablus sınırına geldiğinde Pons, onun arazisinden geçmesine müsaade etmedi. Kontes Cécile her ne kadar Foulque'un üvey kardeşi idiyse de, onun akrabalık görevi hislerine hitap etmesi de fayda etmedi. Kudüs ordusu deniz yolu ile Beyrut'dan Süveydiye'ye gitmek zorunda kaldı. Antakya arazisinde karaya çıkar çıkmaz kral güneye yönelerek âsî müttefikleri Chastel Rouge yanında mağlûp etti. Fakat düşmanlarını cezalandırabilecek kadar güçlü değildi. Pons affını rica edince kral onunla barıştı. Alice, Lâzikiye'deki dulluk arazisinde dokunulmadan kaldı. Sahyûn hâkimleri olan Guillaume ve Garenton kardeşlerle, savaşa katılmamış olan Joscelin de affedildiler. Foulque'un Pons veya Joscelin'den bir sadakat yemini almış olması hususu şüphelidir. Kral, Alice'in fırkasını da dağıtmaya muvaffak olamadı. Sahyûn hâkimi Guillaume bir kaç ay sonra, müslümanların Zerdanâ'ya yaptıkları bir baskın esnasında hayatını kaybedince, Joscelin hiç vakit geçirmeden, kendisine çeyiz olarak muhtemelen Zerdanâ'yı getirmiş olan onun dul zevcesi Beatrice ile evlendi. Ancak, ne olursa olsun, şimdilik barış kurulmuş idi. Foulque Antakya nâipliğini muhafaza etmekle beraber idareyi Markab hâkimi ve princepsliğin konnetabli olan

Renaud Masoier (yahut Mansoer, ya da Mazoir)'e bıraktı. Kendisi ise, sarayında korkunç bir faciada rol oynamak üzere Kudüs'e geri döndü².

Kraliyetin zâdegânı arasında Hugue du Puiset adında yakışıklı bir genç vardı. Bu zat Yafa valisiydi. Babası Hugue I. du Puiset (Orléannais) Baudouin II.'in kuzeni olup Fransa kralı Louis VI.'ye karşı feodallerin yaptığı isyanın clebaşılığını yapmıştı. Fransa kralı bu sebeple 1118'de onun Le Puiset şatosunu tahrip ederek iktâlarını elinden almıştı. Hugue'ün kardeşleri olan St. Maria Josaphat manastırı başrahibi Gildoin ile Galeran de Birecik çok evvelden doğuya gitmişlerdi. Baudouin II. Kudüs kralı olunca Hugue de, zevcesi Mabilla ile birlikte kardeşlerini takibe, yani doğuya gitmeye karar vermişti³. Karı koca küçük oğulları Hugue ile birlikte yola çıkmışlar, Apulia'dan geçerken çocuk hastalandığı için onu, Mabilla'nın kuzeni olan Bohemund II.'un sarayında bırakarak seyahatlerine devam etmişlerdi. Filistin'e geldiklerinde Baudouin II. bunlara Yafa'yı vermişti. Hugue I. pek az sonra ölünce karısı ve iktâ, Albert de Namur adında Vallon asıllı bir şövalyeye intikal etmişlerdi. Mabilla ve Albert de çok geçmeden mezarın yolunu tutmuşlardı. Bu arada onaltı yaşına gelmiş bulunan Hugue II. mirasını almak üzere Apulia'dan bir gemiye atlamıştı. Baudouin onu dostane bir şekilde kabul ederek ebeveyninin dirliğini ona devretmişti. Hugue kral sarayına getirilmiş ve orada genç prenses Melisende onun en yakın arkadaşı olmuştu. 1121 yılı civarında Hugue, olgun yaşlarında bulunmasına mukabil muazzam emlakle sahip bulunan, Eustache Garnier'nin dul zevcesi ve patrik Arnoul'un yeğeni Emma ile evlendi. Hanım, güzel, boylu poslu kocasına deli gibi âşık idi, ama, birisi Sayda'yı tevarüs eden Eustache II., diğeri Kaysâriye'yi miras olarak almış bulunan Gautier adındaki ikiz oğulları, kendilerinden ancak pek az yaşlı bulunan üvey babalarından nefret etmekteydiler⁴.

² Willermus Tyrensis, XIV, 4-5, s. 611-14; Süryani Mikhail, III, s. 233; Ibn al-Adîm (s. 664) Guillaume de Zerdana'nın bu iç savaşta öldürüldüğünü yazıyor. Fakat Ibn al-Kalânîsî (s. 225) Guillaume'un 1133 yılı başında maktul düştüğünü kaydetmektedir. Alice'in isyanı muhtemelen 1132 yılı başında vuku bulmuştur.

³ Hugue I. du Puiset'nin annesi Alice de Montlhéry,, Baudouin II.'in annesi Melisende'nin kızkardeşiydi. Cuissard, *Les Seigneurs du Puiset*, s. 89. St. Maria Josaphat'ın başrahibi Gildoin ve Galeran (Waleran) de Biredjik muhtemelen onun kardeşleriydiler. Mabilla, Roucy kontu Hugue ile Robert Guiscard'ın kızı Sibylle'in kızlarıydı. Bk. Şecere Tablolari, I, 1 ve 2 (III. cildin eki). Willermus Tyrensis (XIV, 15-17, s. 627-33) yanlış olarak Hugue'ün Apulia'da doğmuş olduğunu kabul etmektedir ki, böyle olsa onun altı yaşındayken evlenmiş olması gerekirdi.

⁴ Eustache Garnier'nin oğullarının adları şüphelidir. Gautier 21 eylül 1131 tarihli bir vesikada Kaysâriye ve Sayda hâkimi olarak görünüyor (Röhricht, *Regesta*, s. 35). Eustache II. 1126 yılında Sayda hâkimiydi (Röhricht, *Additamenta*, s. 8); aynı yıla ait bir vesikada Eustache ve Gautier, Eustache I.'ın oğulları olarak görülüyorlar (Röhricht, *Regesta*, s. 28). Fakat "*lignages*"lar her iki oğlu Gérard ve Gautier olarak zikretmekte olup, Gérard "assises"lerde Guy olarak da geçmektedir. Krş. La Monte, *The Lords of Sidon, Byzantion, XVII*, s. 188-90; La Monte, Gérard'dı Eustache II.'in oğlu yapmakta ve Eustache II.'in ölümünü 1131 yılından önceye vazetmektedir; bu yıl içinde Gautier, Gérard için nâibliği üzerine almıştı.

Bu arada Melisende da Foulque ile evlenmiş, fakat kocasının kendisine karşı duyduğu büyük sevgiye karşı tamamiyle kayıtsız kalmıştı. Tahta çıkmalarından sınra da Melisende, Hugue ile olan samimi temasını devam ettirmişti. Sarayda dedikodular almış yürümüş ve Foulque karısını kıskanmaya başlamıştı. Hugue'ün başta üvey oğulları olmak üzere bir sürü düşmanı vardı. Bunlar kralın şüphelerini o derecede körüklediler ki, nihayet Hugue nefisini müdafaa kaygusu ile etrafında bir taraftarlar grubu toplamak zorunda kaldı. Bu grubun en belirgin kişisi, Mâverâyürdün arazisinin sahibi Romain du Puy idi. Kısa bir zamanda krallığın bütün asalet sınıfı, kral ile kont Hugue arasında iki partiye bölünmüş olup herkes kraliçenin sempati duygularının kont tarafında bulunduğunu bilmekteydi. 1132 yılı yaz aylarında gerginlik arttıkça arttı. Nihayet yaz sonlarına doğru günün birinde, kral sarayı devletin büyük arazi sahipleriyle dopdolu iken Gautier Garnier birden ayağa kalkarak üvey babasını açıkça kralın hayatına karşı suikast hazırlamakla itham edip onu düelloya davet etti. Hugue kendisine yöneltilen suçlamayı reddederek düelloyu kabul etti. Yüksek Divan düello gününü tesbit etti; Hugue Yafa'ya Gautier de Kaysâriye'ye çekilerek ikisi de düello hazırlıklarına başladılar.

Önceden belirlenmiş olan günde Gautier düello meydanında hazır bulunmaktaydı; ancak Hugue gelmemişti. Belki bizzat kraliçe, işin gerektiğinden fazla ileri götürüldüğü endişesiyle ondan gelmemesini rica etmişti; belki de bu hususda ricada bulunan, ya kocasını ya da oğlunu kaybetme korkusu ile kıvranmakta olan kontes Emma'ydı. Belki, suçlu olduğunu bilen Hugue, ilâhî intikamdan çekinmişti. Sebebi ne olursa olsun onun göstermiş olduğu korkaklık ihanetinin delili addedildi. Krallık danışma heyeti onu, düello randevusuna gelmemesi sebebiyle, suçlu ilân etti. Bunun üzerine Hugue korkudan ne yapacağını şaşırarak Askalan'a kaçıp buradaki mısır garnizonunun himayesine sığındı. Bir mısır savaş birliği Hugue'ü Yafa'ya götürdükten sonra Saron ovasını tahrip etmeye başladı. Bu suretle Hugue'ün ihaneti sabit olmuş bulunuyordu. Onun en belli başlı vassalı, İbelin hâkimi ve Yafa konnetabl olan Balian efendisine isyan etti ve Kudüs'den koşup gelen bir krallık ordusu hiç çarpışmadan Yafa'yı işgal etti. Mısırlılar bile, Hugue'ü işe yaramayan bir müttefik addederek mukadderatı ile baş başa bıraktılar. Hugue krala boyun eğmek zorunda kaldı.

Hugue'ün uğradığı ceza ağır değildi. Kraliçe onun dostu olduğu gibi patrik Guillaume de Messines de ona şefaet etmişti. Kral da meseleyi kapatmak arzusundaydı. Çünkü bir iç savaş tehlikesi açıkça belirmiş bulunuyordu. 11 aralık tarihinde, krallık ordusunun Yafa üzerine gönderilmek üzere toplandığı sırada Dimâşk atabeyi, Banyas kalesini bir baskınla düşürerek geri almıştı. Bu sebeple Hugue'ün üç yıl müddetle sürülmesine karar verildi. Bu sürenin sonunda Hugue, hiç bir ceza görmeden eski arazisine dönebilecekti.

Hugue kendisini İtalya'ya götürecek bir geminin gelmesini beklerken, dostlarına veda etmek üzere Kudüs'e geldi. Bir gece "Kürkçüler sokağı"nda bir dükkân önünde zar atarak oynamaktayken arkasından bir Breton şövalyesi gizlice sokularak onu hançeriyle başından ve karnından ağır surette yaraladı. Hugue edilecek bir karar tedaviiye götürüldü. Derhal bütün şüpheler krala tevcih edildi. Fakat Foulque süratli ve akıllıca davrandı. Şövalye, hakkında karar verilmek üzere yüksek kraliyet mahkemesine tevdi olundu. Burada kralın teveccühünü kazanmak amacıyla ve kendi isteğiyle bu hareketi yapmış olduğunu itiraf ederek uzuvlarının teker teker kesilmesi suretiyle idama mahkûm oldu. İdam herkesin gözü önünde icra olundu. Mahkûmun elleri ve ayakları kesildikten sonra sıra kafasının uçurulmasına geldiğinde, evvelce mahkeme huzurunda yaptığı itirafı tekrarlamaya zorlandı. Bu suretle kralın şeref ve itibarı kurtulmuş oluyordu. Fakat kraliçe tatmin olunmamıştı. Melisende, Hugue'un düşmanlarına karşı öylesine bir kızgınlık içindeydi ki, bunlar daha aylarca hep gizlice öldürülmek korkusu içinde yaşadılar. Bu düşmanların başında bulunan Raourt de Nablus, yanında maiyyeti olmadan sokağa çıkamaz oldu. Kral Foulque bile rivayete göre kendi hayatından endişe içindeydi. Fakat o, her şeye rağmen, zevcesinin iltifatına nâil olmaktan başka hiç bir şey düşünmüyordu. Onun bütün arzularına râmolmuştu. Kraliçeye gelince o da, aşk hayatının çapraşıklıklarını, gerçek hâkimiyeti elinde bulundurmak tesellisi ile kısa zamanda unutmaya çalıştı ⁵.

Hugue hayatına karşı yapılan suikastı filvaki atlatabildi; fakat ancak kısa bir süre için. Yeğeni, Sicilya kralı Roger II.'nin sarayına çekildi. Kendisine Gargano hâkimiyeti iktâ olundu ve pek az sonra da burada ölüp gitti ⁶.

Foulque, hiç şüphesiz hafiflemiş olarak, dikkatini tekrar kuzeye tevcih etti. Durum burada Franklar için, Baudouin II. devrindekinden çok daha felâket habercisi bulutlarla kaplı idi. Antakya'nın, gerçek olarak iktidarı elinde tutan bir hükümdarı yoktu. Urfa kontu Joscelin II.'de babasının cevvaliyeti ve siyâsi bakımdan uzak görürlüğü eksikti. İnsanı çekici bir görünüşü yoktu. Bodur ve kalın gövdeli, simsiyah saçlı ve çok esmer tenliydi; muazzam bir buruna ve fırlak gözlere malik olan çehresi çiçek bozuğu idi. Büyük kalpli hareketlerde bulunmaya kabiliyetli olmakla beraber tenbel, müsrif, zevkine ve kadına düşkün bir kimse olup frank-hristiyan dünyasının bu en önemli karakoluna hâkim olmak için hiç de uygun değildi ⁷.

Franklar arasındaki bu lider-şahsiyet buhranı, hele müslümanlar şimdi Zengî gibi islâmın savaş kuvvetlerini bir araya toplayabilecek kabiliyette

⁵ Hikâye tafsilâtli olarak Willermus Tyrensis (XIV, 15-17, s. 627-33) tarafından anlatılmaktadır. İbn al-Kâlanîsî (s. 215) kısaca Franklar arasındaki "pek mutad olmayan" münazaalardan söz eder.

⁶ Willermus Tyrensis, XIV, 17, s. 633.

⁷ Willermus Tyrensis, XIV, 3, s. 610. Joscelin II. 1113 yılında doğmuştu (*Anonim Süryani Vekayinâmesi*, s. 35).

bir reis bulduklarına göre, daha da ciddi bir mâhiyet alıyordu. Zengî şimdilik müsait zamanı beklemekteydi. Frankların durumundan faydalanamayacak kadar Irak olayları içine karışmıştı. Sultan Muhammed'in oğlu Mahmud 1131 yılında vefat ederek Irak ve güney İran'daki arazisini oğlu Davud'a bırakmıştı. Fakat selçuklu ailesinin o zamanki en büyük şahsiyeti Sencer, Mahmud'un mirasının, kardeşi olan Kazvin hükümdarı Tuğrul'a teslim edilmesini kararlaştırmıştı. Bunun üzerine Mahmud'un diğer iki kardeşi, Fars hükümdarı Mesud ve Azerbaycan hükümdarı Selçukşah da taht üzerinde iddialar ileri sürdüler. Ne halife el-Müsterşid, ne de teb'ası tarafından desteklenen Davud kısa süre içinde çekildi. Bir müddet için Sencer'in nüfuzuna dayanmak imkânını bulan Tuğrul, Bağdad tarafından tanındı ve Mesud, Sencer tarafından feragate zorlandı. Fakat Sencer bir süre sonra bu meseleye karşı ilgisini kaybedince Selçukşah Bağdad'a gelerek halifenin desteğini elde etti. Bunun üzerine Mesud, Zengî'den yardım istedi. Zengî Bağdad'a karşı bir sefer yaptıysa da, Tekrit yanında halife ve Selçukşah tarafından ağır bir bozguna uğratıldı. Tekrit'in kürt asıllı valisi Necmeddin Eyyub kendisini Dicle'den sağ salım geçirmemiş olsaydı ya esir düşecek, ya da öldürülecekti. Zengî'nin uğradığı bozgun, artık hânedanının bir zamanki kudretini yeniden canlandırmayı hâyâl eden halifeyi cesaretlendirdi. Sencer bile endişeye kapıldı ve Zengî 1132 haziranında bu sefer sultan Sencer namına ve ikiyüzlü bedevî şeyhi Dübeys ile birlikte Bağdad'a tekrar saldırdı. Savaşın ilk safhasında Zengî başarı kazandı; fakat halife şahsen savaşa girip Dübeys'i kaçırmaya mecbur ettikten sonra Zengî'nin kuvvetleri üzerine yürüyünce, Zengî de Musul'a geri çekilmek zorunda kaldı. el-Müsterşid ertesi ilkbaharda büyük bir ordu başında olduğu halde Musul önünde görüldü. Abbasislerin, eski şöhet ve itibarlarını tekrar canlandırmaları mümkünmüş gibi görünüyordu. Çünkü Irak selçuklu sultanı şimdi halifenin maşası olmaktan pek farklı bir halde bulunmamaktaydı. Fakat Zengî Musul'dan kaçarak halife ordusunu sürekli baskınlarla taciz etmeye ve ikmâl yollarını kesmeye başladı. el-Müsterşid üç ay sonra geri çekildi⁸. Abbasislerin yeni yükselişi ânden son buldu. Ertesi yıl içinde selçuklu hükümdarı Mesud, diğer taht iddialılarını adım adım Irak'dan sürüp çıkardı. el-Müsterşid beyhude yere onu durdurmaya uğraştı. 1135 haziranında Dâymerc yanında yapılan bir savaşta halifenin ordusu Mesud tarafından yenilip bizzat el-Müsterşid esir edildi. Halife Azerbaycan'a sürülerek orada, muhtemelen Mesud'un gizlice rızasıyla bir haşhâşi tarafından katlolundu. Hilâfette onu takip eden oğlu el-Râşid, boşuna yere selçuklu taht iddialısı Davud ile Zengî'den yardım istedi. Mesud Bağdad kadılarına el-Râşid'i azlettirdi. Onun halefi el-Muktafi, parlak vaadlerle Zengî'yi Davud ve el-Râşid'den ayırmaya muvaffak oldu. el-Muk-

⁸ İbn al-Aşîr, s. 398 vd. ve ayn. mlf., *al-Bâhir*, s. 78-85); *Mas'ud b. Muhammed, Tughril I ve Sandjar* maddeleri (hepsi *Encyclopaedia of Islam*'da) ile krş.

tafi ve Mesud'un verdiği yeni şeref ünvanları ile tezyin ve takviye edilmiş olarak Zengî artık 1135 yılından itibaren dikkatini batıya çevirebilirdi⁹.

Zengî Irak'da meşgul iken onun Suriye'deki işleri ve menfaati, Haleb'e vali tayin etmiş olduğu Dimaşk'lı bir emîr, Savar, tarafından idare ve muhafaza olunmaktaydı. Zengî Savar'a çok sayıda asker göndermek mevkiinde değildi ama, onun teşvikiyle, kendi hesaplarına yağma akınları yapmakta olan bir çok türkmen birliği Savar'ın hizmetine girmişlerdi. Savar bunlarla beraber 1133 ilkbaharında Antakya'ya taarruz etti. Korku içinde kalan Antakyalılar kral Foulque'dan yardım rica ettiler. Foulque, ordusu ile kuzeye doğru hareket halindeyken, Sayda'da Trablus kontesine rastladı. Kontes ona, kocasının Nusayrî dağlarında bir türkmen çetesinin tuzağına düştüğünü ve Âsırmağî vâdisinin ucunda bulunan Montferrand kalesine kaçmış olduğunu haber verdi. Kontesin talebi üzerine Foulque doğruca Montferrand kalesine yürüdü. Onun yaklaşması üzerine Türkmenler geri çekildiler. Bu olay Foulque ile Pons arasında münasebetlerin yeniden düzelmesine sebep oldu. Pek az sonra da Pons'un oğlu ve vârisi, kraliçenin kızkardeşi, Kudüs prensesi Hodierna ile evlendirildi; Pons'un kızı Agnes de Foulque'un Antakya konnetablı Reinaud Mazoir de Markab ile evlendi¹⁰.

Foulque, Trablus kontunu kurtardıktan sonra Antakya'ya doğru yoluna devam etti. Orada Savar'ın Urfa kontluğuna tâbi Tell Bâsir'e başarılı bir baskın yapmış ve Antakya üzerine yürümek maksadiyle bir ordu toplamış olduğunu haber aldı. İhtiyaten bir kaç günü tereddüt içinde geçirdikten sonra Foulque, Kinnesrin'de bulunan müslüman karargâhı üzerine yürüyüp burasını başarılı bir gece baskını sonucunda ele geçirdi; Savar'ı geri çekilip çadırlarını düşmana bırakmak zorunda bıraktı. Fakat bu tam bir zafer olmaktan uzaktı. Bunu takip eden çarpışmalarda müslümanlar bir çok frank birliğini imha ettiler. Fakat Foulque bir zafer havası içinde Antakya'ya döndü ve buradan da 1133 yazında Filistin'e avdet etti. O döner dönmez de Savar'ın hristiyan arazisine baskınları yeniden başladı¹¹.

Bu türden sınır baskınları bir tarafa bırakılacak olursa, 1134 yılı oldukça barış ve sükûn içinde geçti. Bunu takip eden yıl içinde islâm dünyası, çıkan karışıklıklarla zayıfladı. Mısır'da fâtımî halifesi el-Hâfız, kendi oğlunu vezir yapmak suretiyle, vezaret müessesesinin kudretini dizginlemek girişiminde bulundu. Fakat yeni genç vezir ülkede akıl almaz bir zulüm havası yarattı. İpe sapa gelmez suçlamalar sonucunda kırk emfrin idam edilmesi üzerine bir isyan patlak verdi. halife ancak kendi oğlunu zehirle öldürüp cesedini âşilere teslim etmek suretiyle canını kurtarabildi. Bundan sonra, Franklara karşı taarruz teşebbüslerinden ziyade, dostları ve hristiyan din

⁹ Abû'l-Fidâ, s. 21-23; İbn al-Aşîr, al-Bâhir, s. 88-91; İbn al-Tîkkâkâ, al-Fakhrî, s. 297 vd.

¹⁰ Willermus Tyrensis, XIV, 6, s. 614 vd.; İbn al-Kālânîsî, s. 221 vd.; İbn al-Aşîr, s. 399-400.

¹¹ Willermus Tyrensis, XIV, 7, s. 615 vd.; İbn al-Kālânîsî, s. 222 vd.; İbn al-Adîm, s. 665.

kardeşlerinin refaha kavuşturulmasına ilgi duyan Vahram adında bir Ermeni vezir tayin etti¹².

Dimaşk da aynı şekilde hareketsizliğe mahkûm olmuştu. Tuğtekin'in oğlu Börü 1132 yılında ölmüş ve atabeylikte onu oğlu İsmail istihlâf etmişti. İsmail'in iktidarı, onun Banyas'ı geri alması ve rakiplerinin elinden Baalbek ve Hama şehirlerini zaptetmesiyle gayet parlak bir şekilde başlamıştı. Fakat İsmail kısa bir müddet içinde müstebidâne bir zulüm rejimini ezici bir vergileme sistemi ile birleştirdi. Onun bu şekilde hareketi, kendisini öldürmek üzere bir suikast hazırlanması ve onun bunu keşfederek kitle halinde idamlarla bu hareketi cezalandırması sonucunu doğurdu. İsmail, hatta kardeşi Sevinç'i bile, çok zayıf bir şüphe üzerine diri diri duvarla ördürttü. Bundan sonra babasının güvenilir danışmanı olmuş bulunan Yusuf b. Fîrûz'u ortadan kaldırmayı plânladı. Annesi Zümrüd, oğlu Sevinç'in ölümüne pek aldırmamıştı, Fakat Yusuf onun âşığı idi. Hükümdar annesi, sevgilisini kurtarmak için bir suikast hazırladı. İsmail kendi sarayında bile emniyette bulunmadığını farketmişti. Bu endişe içinde, babasının eski düşmanı olan Zengî'ye bir mektup yazarak, kendisini iktidarda bıraktığı takdirde onun vassali olmayı teklif etti; eğer kendisine yardım etmeyecek olursa, Dimaşk'ı Franklara teslim edeceğini bildirdi. Abbâsî halifesi el-Müsterşid'in henüz mağlûp edilmediği böyle bir zamanda Musul'u terketmek Zengî'nin işine gelmiyordu. fakat bu yardım çağrısını cevapsız da bırakamazdı. Ancak davet eline çok geç vasıl olmuştu. 7 şubat 1135'de Fırat'ı geçti; fakat bu tarihten altı gün önce Zümrüd İsmail'i öldürtmeye ve hükûmetin başına daha genç olan oğlu Şihâbeddin Mahmud'u geçirmeye muvaffak olmuştu. Yeni Dimaşk atabeyi, halkın da desteği ile, kendisinden itaat arzetmesini talep eden Zengî'nin elçilerine nâzikâne bir red cevabı verdi. Zengî Dimaşk üzerine yürüyüp yolda Hama şehrinin itaatini kabul etti, fakat Dimaşk şehrini müdafaaya hazır buldu. Surları zorla aşmak teşebbüsü başarısızlığa uğradı. Kısa bir sürede Zengî'nin ordugâhında kıtlık başgösterdi; birliklerinden bir kısmı çekilip gitti. Bu anda ona halife el-Müsterşid'den bir elçi heyeti gelip çok nâzik bir ifadeyle, Dimaşk'ın bağımsızlığına dokunmamasını rica etti. Zengî, küçük düşmeden geri çekilmesini sağlayan bu ricayı uygun bir fırsat saydı. Zengî ve Mahmud barış anlaşması yaptılar. Zengî, Dimaşk'a resmî bir ziyarette bulundu. Fakat Mahmud, Zengî'ye yeterli kadar güvenmediği için ziyareti iadeye bizzat gitmeyerek yerine kardeşini gönderdi¹³.

Mısır'ın zayıf düştüğü zamana rastlayan bu olaylar, Banyas'ı geri almak ve taarruz teşebbüsünü ellerine geçirmek hususunda Franklar için çok bü-

¹² İbn al-Aşîr, s. 405-08.

¹³ İbn al-Kalânîsî (s. 211-36) de çok ayrıntılı bir tasvir bulunmakta ve fakat bunda Zümrüd'ün, oğlunu öldürtmesi için öğülmeye değer motifler verilmektedir. İbn al-Kalânîsî, İsmail'in başnazırının kâfir Bertrand (Badran) adında hristiyan bir kürd olduğunu bildirmektedir. Bustân, s. 329; İbn al-Adîm, s. 667-70; İbn al-Aşîr, s. 403-05.

yük bir fırsat teşkil etmekteydiler. Fakat Foulque bu fırsatı kullanamadı. Zengî kendisini Dimaşk'ta düşmüş olduğu çıkmazdan kurtardıktan sonra, savaş kuvvetlerini Antakya arazisine taarruz etmekte kullandı. Kumandanı olan Savar, Tell Bâşir, Ayntab ve Azâz'ı tehdit eder ve böylelikle Antakya ve Urfa ordularının birleşmesine engel olurken, Zengî süratle haçlı sınır kaleleri olan Kefertâb, Maarrat, Zerdanâ ve Esârib üzerine yürüyüp bunları birbiri arkasına fethetti. Bundan sonra Musul'a dönmek mecburiyetinde kalması Frankların şansı oldu, fakat sınır müstahkem mevkiileri kaybedilmiş idiler¹⁴.

Bu felâketler Foulque'u tekrar kuzeye çekti. O, resmen hâlâ Antakya'nın nâibi olmakla beraber, idare, hürmete lâıyk bir kimse olan patrik Bernhard tarafından yürütülmekteydi. Bernhard 1135 yılı yaz başlarında öldü. Kabiliyetli bir devlet adamıydı. Enerjik, iradesi kuvvetli ve cessus olmakla beraber frank asılzâdelerine karşı ciddi ve ölçülü, yerli hristiyanlara karşı ise sabırsız ve müsamahasızdı. Ölümünden sonra ahali Misis'in lâtin piskoposunu, Raoul de Domfront'u, onun halefi ilân etti ve bu zat da nizâmî ve kilise hukukuna uygun seçimini beklemeyen derhal patriklik tahtına oturdu. Raoul tamamıyla başka yaradılıştaki bir kimseydi. Şehlâ gözlü olmasına rağmen güzel ve alımlı bir adam olup debdebeden hoşlanırdı. Merhametli, sokulgan, çok münevver olmamasına rağmen sürükleyici ve kandırıcı bir hatıp, müsamahakâr ve namuslu görünüşünün arkasında mevki hırsı ve dünyevî egoistliği gizlenmekte olan bir tilki idi. Kral veya adamlarının hükmü altına girmeyi hatırına bile getirmiyordu. Bu sebeple, Lâzikiye'deki arazisinde oturmakta olan hükümdar-anne Alice ile temasa geçti. Alice önüne çıkan bu fırsatı nimet bilerek ablası kraliçe Melisende'a müracaat etti. Foulque ağustos ayında kısa bir ziyarette bulunmak üzere Antakya'ya geldi. Kendisini Raoul'un gayri nizâmî olan seçimine karşı sesini yükseltecek kadar güçlü hissetmediği gibi, karısının her hangi bir arzusunu da geri çeviremeyecek durumdaydı. Alice, Antakya'ya dönmek müsaadesini aldı. Foulque Antakya nâibi olarak kaldı. Fakat kudret hükümdar-anne ile patrik arasında, pek de istenmeden, zoraki teşekkül etmiş olan ittifakın eline geçmiş ve onların arasında paylaşılmış bulunuyordu¹⁵.

Raoul kısa bir zamanda kendi rûhanîleri ile ihtilâfa düştü ve Alice şehrin hâkimesi olarak kaldı. Fakat mevkii sağlam değildi. Baş dayanağı yerli hristiyan ahali idi. Zengî ile giriştiği entrikaların da göstermiş olduğu gibi, Frankların duygularına pek aldırış ettiği yoktu. Şimdi ise daha iyi bir plân tasarladı. 1135 yılı sonlarına doğru, imparatorun en küçük oğlu Manuel'e kızı Constance'ın dest-i izdivacını teklif etmek üzere İstanbul'a bir elçi gön-

¹⁴ Ibn al-Adîm, s. 670.

¹⁵ Willermus Tyrensis, XIV, 9, 20, s. 619 vd., 636. Foulque 1135 ağustosunda Antakya'da idi (Röhrich, *Regesla*, s. 39).

derdi. Attığı bu adım, bu hareketten dehşete düşen haçlı şövalyelerinin ifadelerine göre, onun maymun iştihali mevki hırsının doğurduğu bir u'cûbe-i hilkat idi. Aslında ise bu öneri, kuzey Suriye'nin elde kalması için en iyi hal çaresi olmak niteliğini taşıyordu. Antakya'da Bizans lehinde kuvvetli bir cereyan mevcuttu. Zengî idaresinde müslüman tehdidi durmadan artmaktaydı. Bizans imparatorluğu bu tehlikeyi durdurabilecek kadar kuvvetli yegâne güç idi. İmparatorluğun tâbiyyetinde bulunduğu halde, önce bir yarı-Ermeni olan Alicc, daha sonraları ise bir bizans prensi ile bir frank prensesi tarafından beraberce idare edilecek bir vassal devlet, hristiyanlığın müdafaası için Bizanslıları ve Frankları birbiriyle kaynaştırmaya elbette çok müsait olurdu. Fakat frank zâdegânı dehşet ve şaşkınlıktan dilini yutmuştu. Patrik Raoul de kendisini daha şimdiden nefrete şayan bir Rum tarafından yerinden atılmış gibi hissediyordu. Kral Foulque, Antakya ziyareti esnasında devlet erkânı tarafından Constance için uygun bir koca bakımından yoklanmış görünüyor. Alice'in hareketi duyulunca krala gizlice bir haberci gönderilerek, artık böyle bir kocanın en kısa bir sürede bulunmasının gerektiği haber verildi. Foulque tanıdığı bütün fransız asilzadelerini birer birer gözünün önüne getirdikten sonra, Aquitania dükü Guillaume IX.'un küçük oğlu Raymond de Poitiers üzerinde durdu. Genç adam bu sırada, kızı kısa bir zaman önce Foulque'un oğlu Godefroi ile evlenmiş olan İngiliz kralı Henry I.'nin sarayında bulunuyordu. Hospitalier tarikatine mensup şövalyelerden Gérard Jéberron, Raymond'u getirmek üzere İngiltere'ye gönderildi. Bu teşebbüs çok gizli tutulmaktaydı. Alice'in hiç bir şeyden haberdar olmaması gerekiyordu. Hatta kraliçeye bile açılınmaması daha doğru olurdu. Başka bir tehlike de Sicilya kralının düşmanca tutumu idi. Roger, annesi Adelheid'e Kudüs sarayının reva gördüğü hakareti hiç unutmamıştı. Ayrıca onun Akdeniz bakımından yükseklerde uçan gayeleri, doğunun en zengin mirasına sahip olan bir kıza evlenmek isteyen her hangi bir kimseyi serbestçe hâkimiyet sahasından geçmeye bırakmaya hiç de müsait değildi. Gérard, İngiliz sarayına vardı ve Raymond kendisine yapılan teklifi kabul etti. Fakat Sicilya kralı Roger esrarı öğrenmişti; çünkü İngiltere ve Sicilya Normanları her zaman için birbirleriyle sıkı bir irtibat halinde idiler. Raymond, Suriye'ye gidecek bir gemiyi sadece güney İtalya limanlarından birinde bulmuştu. Roger onu gemiye girdiği sırada yakalayıp tutuklamaya karar verdi. Raymond seyahat maiyyetini küçük gruplara bölmek zorunda kaldı ve kendisi de bazen hacı, bazen de bir tacirin uşağı olarak ve kıyafet değiştirerek gizlendi. Bu suretle abluka altına alınmış olan sahilden geçmeyi başarak 1136 nisanında Antakya'ya vardı.

Antakya'ya gelişi Alice'den gizlenemeyeceği için Raymond vakit geçirmeden patriği aradı. Raoul, bazı şartlarla ona yardım etmeyi kabullendi. Raymond ona biat ve her hususta itaat edecekti. Genç asilzade buna razı oldu. Patrik Raoul Alice'den bir randevu rica ederek ona, parlak bir yabancının

kendisiyle evlenmeye talip olarak Antakya'ya gelmiş olduğunu haber verdi. Hikâye pekâlâ inanılacak gibiydi. Çünkü bu sırada Raymond 37, Alice ise henüz 30'dan daha küçük yaşta, Condance da ancak 9 yaşını sürmekte idiler. Bundan sonra Alice müstakbel nişanlısını sarayında beklerken Constancede kaçırıldı ve katedrale getirilerek büyük bir aceleyle patrik tarafından Raymond ile evlendirildi. Alice mağlûp olmuştu. Bir vârisinin hukukî ve meşrû kocasına karşı bir anne-hükümdarın ileri sürülecek hiç bir hakkı yoktu. Alice tekrar Lâzkiye'ye çekilerek kısa hayatının geri kalan bölümünü teselsiz geçirdi¹⁶.

Raymond hayatının en parlak yılları içindeydi. Güzel bir adam olup fevkalâle bir vücut kuvvetine, buna mukabil noksan bir tenevvür ve terbiyeye mülki. Kumara düşkün, fevrî fakat aynı zamanda ihmâlkâr, bunun yanında ise kahramanlığı ve sürdüğü hayatın temizliği bakımından çok şöhretliydi¹⁷. Rûhanîleri ile anlaşmazlığı sürüp gitmekte olan patrik, kısa bir süre içinde Raymond'un kazandığı ün ve sevgi yüzünden sinmiş, hürmetle muamele görmesine mukabil gerçek kudretin elinden kayıp gittiğini farketmişti. Asiller açık bir şekilde Raymond'un tarafını tutuyorlardı. Esasen durum da bunların başka türlü davranmalarına müsaade etmeyecek kadar ciddiydi. Princepslik arazi kaybetmekteydi. Çöken sadece doğudaki savunma mevkiileri değildi. Güneyden, Nusayrî dağlarından bir türkmen reisi 1131'de Bisikrâil kalesini hâkimi Reinaud Mazoir'ın elinden almış ve 1136 yılında onun Balatonos'u da eline geçirmesinin önüne ancak zorlukla geçilebilmişti. Bir az sonra Bisikrâil geri alındı. Daha güneyden Franklar 1129 yılında Kadmus kalesini zaptetmişlerdi; fakat 1131'de kale, Kehf'in müslüman emîri Seyfeddin b. Amrûn'un eline geçmiş ve ertesi yıl haşhâş reisi Ebül-feth'e satılmıştı. 1135'de haşhâşiler Seyfeddin'in oğullarından Kehf kalesini de satın aldılar ve 1136'da Franklardan Hariba kalesini zaptettiler¹⁸. Çukurova da elden çıkmıştı. 1131 yılında, Bohemund II.'ün ölümünden pek az önce, Ruben hânedanından Leo, danışmendli emîri ile yaptığı bir ittifak sayesinde gerisini emniyete aldıktan sonra ovaya inerek Misis, Tarsus ve Adana şehirlerini almıştı. Ağabeyisi ve selefi olan Thoros, bundan bir kaç yıl daha önce daha iç taraflardan, küçük bizans garnizonlarını Sis ve Anazarba'dan kovmuştu. 1135 yılında Leo, Maraş kontu Baudouin'den Amanos dağları yamaçlarında bulunan Sarventikar'ı koparıp almıştı. Fakat Ermeniler Çukurova'yı sağlamca ele geçirmiş değillerdi. Eşkiya çeteleri bu bölgeye sığınıyor ve deniz korsanları sahillerde dolaşır duruyorlardı¹⁹.

¹⁶ Willermus Tyrensis, XIV, 20, s. 635 vd.; Kinnamos, s. 16 vd.; Robert de Torigny (*I*, s. 184) Raymond'un, Bohemund II.'ünlü kalan cııyle evlendiğini sanıyordu.

¹⁷ Willermus Tyrensis, XIV, 21, s. 637 vd.; İbn al-Adîm (nşr. Blochet, s. 522) onun bir demir çubuğu nasıl büktebildiğini tasvir eder. kinnamos (s. 125) onu Herkül ile kıyaslar.

¹⁸ İbn al-Kalânîsî, s. 241; Usâma, s. 157; İbn al-Adîm, s. 680.

¹⁹ Papaz Gregor, s. 152; Süryanî Mikhail, *III*, s. 230-33; *Kafiyeli Ermeni Vekayindesi*, s. 499; Konnetabl Smbat, s. 615.

Urfa kontluğu da daha iyi bir durumda değildi. Artukoğullarından Timurtaş kısa bir müddet önce bu kontluğun doğu bölgesini zaptetmişti. Kuzeyden Gerger'in ermeni hâkimi Mihail, Türklere karşı tutunacak vaziyette olmadığı için arazisini kont Joscelin'e devretmiş ve bu da bu araziye Mihail'in şahsî düşmanı olan ermeni katolikosunun kardeşi Basilyos'a devredecek kadar düşüncesiz davranmıştı. Bunun üzerine iki Ermeni arasında bir iç savaş çıktı. Joscelin, Gerger'e bizzat bir garnizon yerleştirmek zorunda kalmış ve civar arazinin bir Türkler, bir de Ermeniler tarafından münâvebe ile tahrip edilmesini bir türlü önleyememişti. Savar 1135 yılında Tell Başir civarına bir baskın yaptığı gibi, 1136 nisanında, takriben Raymond de Poitiers'nin doğuya geldiği sıralarda, onun bir kumandanı, Afşin, sadece Antakya bölgesine, güneyde Lâzikiye'ye kadar dalarak, önüne çıkan köy ve kasabayı yakıp yağmalamakla kalmamış, bundan sonra kuzeye dönerek Maraş yanından Keysûn'a yürümüştü. Maraş ve Keysûn hâkimi ve Urafa kontluğunun başlıca vassali olan Baudouin, ülkesini savunabilecek bir durumda değildi²⁰.

Raymond önce Çukurova'yı geri almak zorunda bulunduğu kararına vardı. Zengi'nin karşısına çıkmadan önce arkasını emniyete almalıydı. Kral Foulque'un da rızasıyla, Baudouin ile birlikte Rubenlilere karşı yürüdü. Fakat ittifak tam değildi. Urfa kontu Joscelin her ne kadar Foulque'un vassali ve Baudouin'in metbûu idiye de o, aynı zamanda Leo'nun da yeğeni idi. Sempatisi dayısı olan Leo'ya müteveccih. Kudüs kralının otoritesi artık frank hükümdarlarını yeniden birleştirebilecek yeterlilikte değildi. Leo, Joscelin'in yardımı ile Antakya ordusunu geri püskürttü. Fakat kazandığı başarının sarhoşluğu içinde, Baudouin ile şahsen konuşmayı kabul edince, bunun tarafından hâince yakalanarak Antakya'ya, zindana gönderildi. Leo'nun yokluğunda üç oğlu birbirine girdi. Bunların en yaşlısı olan Konstantin nihayet kardeşleri tarafından yakalanarak gözleri oyuldu. Fakat bu, Frankların pek işine yaramadı. Danışmendli emiri Muhammed II. b. Gazi Çukurovaya girip mahsulü tahrip ettikten sonra Baudouin'in ülkesine yürüyüp Keysûn'a kadar her tarafı yakıp yıktı. Kaderin bu darbelerinden ürken Leo, Çukurova şehirlerini Raymond'a geri vermek vaadiyle hürriyetini satın aldı, fakat ülkesine ulaşınca vaadlerini unuttu. Bu suretle, Joscelin 1137 yılı başında bir mütereke yaptırmaya kadar, iki taraf arasında oldukça plânsız bir savaş sürüp gitti. Joscelin'i kuzeyden aldığı haberler haklı bir korkuya düşürmüştü. Bu haberler, anne-hükümdar Alice'in bir zamanlar pek de delice kararlar vermemiş olduğunu ispat eder mahiyette idiler²¹.

Kral Foulque, dostu Raymond'a elle tutulur bir yardımda bulunamamıştı. Zaten kendisini daha yakından tehdit eden tehlikelerle çevrilmiş vaziyet-

²⁰ Süryani Mikhael, *III*, s. 244; İbn al-Kālânîsî, s. 239 vd.; İbn al-Adîm, s. 672.

²¹ Papaz Gregor, s. 152 (ve Dulaurler'nin notu); Konnetabî Smbat, s. 616; Urfalı Mateos, *cclii*, s. 320 vd.

teydi. Dimaşk'ın genç atabeyi Mahmud'un idaresi, annesinin sevgilisi olan Yusuf'un barışsever etkisinden ilham almaktaydı. Fakat 1136 ilkbaharında bir gece atabey Mahmud, Yusuf ve Bazarvaş adında bir memlûk kumandanı ile Meydan'dan geçerken, Bazarvaş asısız Yusuf'u bıçaklayarak Baalbek'de bulunan birliğine kaçtı. Buradan da Dimaşk'a haber göndererek, vezir tayin edilmediği takdirde şehre karşı sefere girişip atabeyi azletmekle tehdit etti. Mahmud onun arzusunu yerine getirdi. Dimaşklılar bunun üzerine derhal Franklara karşı saldırgan bir tavır takındılar. Ertesi yıl başında bunlar Trablus kontluğu arazisine baskın yaptılar. Franklara karşı sadakat duygusu beslemeyen yerli hristiyanlar, Dimaşklılara gizlice Lübnan geçitlerinde rehberlik ederek onları sahil ovasına indirdiler. Kont Pons baskına uğradı. Küçük ordusu ile Dimaşklılara karşı çıkmak istediye de imha olunurcasına mağlûp edildi. Dağlara kaçan Pons bir hristiyan köylü tarafından müslümanlara ihbar edilerek yakalanıp derhal öldürüldü. Savaş esnasında esir düşen Trablus piskoposu Gérard teşhis olunmadığı ve önemsiz bir kimse sanıldığı için bir müddet sonra mübadele edildi. Bazarvaş bir veya iki sınır kale-sini zaptetmekle beraber Trablus üzerine bir taarruz yapmadı. Pek az sonra ganimetle yüklü olarak Dimaşk'a geri döndü²².

Pons yirmibeş yıl Trablus'da hüküm sürmüştü. Kendisinin işten anlayan bir idareci, fakat kudretsiz bir politikacı olduğu anlaşılmaktadır. Durmadan Kudüs kralının yüksek hâkimiyetini silkip atmaya gayret etmekle beraber, bağımsızlığını elde edemeyecek kadar zayıf kalmıştı. Oğlu ve halefi olan Raymond II. daha ateşli bir yaratılışta idi. Şimdi yirmiiki yaşında bulunmakta olup kısa bir müddet önce kraliçe Melisende'nin kız kardeşi, Kudüs prensesi Hodierna ile evlenmişti ve karısına karşı kıskançlıkla ma'lûl bir aşk içinde pûyân olmaktadır. Attığı ilk adım babasının intikamını almak oldu. Fakat hıncını, kendisine nazaran çok güçlü olan Dimaşk memlûkünden değil, Lübnan'ın sadakatsiz hristiyanlarından çıkardı. Düşmana yardım ettiğinden şüphelenilen köylere sefer ederek erkeklerini öldürdü, kadın ve çocuklarını ise esir olarak satmak üzere Trablus'a götürdü. Onun zalimâne hareketleri Lübnanlıları her ne kadar sindirdi ise de, Franklara ısındırmaktan da uzak kaldı²³.

Bazarvaş'ın teşebbüsleri Zengî'nin hoşuna gitmedi. O, yanında bağımsız ve taarruza hazır bir müslüman devleti olmadan Franklara saldırmak fikrinde değildi. 1137 haziranı sonunda, Dimaşk atabeyine tâbi Unur adında yaşlıca bir memlûk tarafından idare edilen Hims üzerine yürüdü. Zengî iki haftadan beri bu şehrin önünde bulunmaktaydı ki, Trablus'dan gelen bir frank ordusunun yaklaştığını haber aldı. Kont Raymond'un ilerleyişi, onun hedefi ne olursa olsun, Zengî'nin Hims kuşatmasından vaz geçip Franklara

²² Willermus Tyrensis, XIV, 23, s. 640; İbn al-Kālânîsir, s. 240 vd.; İbn al-Aşîr, s. 419 vd.

²³ Willermus Tyrensis, ayn. yer.

karşı yürümesini intaç etti. Raymond onun önünden çekilirken Zengî, büyük Montferrand kalesini kuşatmak üzere ilerlemekteydi. Bu kale Nusayrî silsilesinin doğu yamacında bulunup Bukayye ovasının girişine hâkim bulunmaktaydı. Bu arada Raymond, Kudüs'e haberciler göndererek kral Foulque'dan yardım ricasında bulunmuştu.

Foulque tam bu sırada Antakya'dan da süratle yardım ricası almıştı; fakat Trablus'un müslümanlar tarafından tehdit edilmesi kulak asılmayacak bir olay sayılmazdı. Toplayabildiği bütün kuvvetlerle, Raymond ile birleşmek üzere kuzeye koştu. İkisi beraberce ve cebri yürüyüşle Nusayrî silsilesini dolaşarak Montferrand'a doğru ilerlediler. Bu güç bir sefer idi. Ordu kısa zamanda acınacak bir hale düştü. Zengî bunların yaklaştığında çekilmiş, fakat durumlarını haber alınca geri dönmüştü. Bunlar kaleye yakın dağlık araziden görünür görünmez dört taraftan hristiyan ordusuna saldırdı. Hallsız ve bitkin durumda olan Franklar tam bir baskına uğramış oldular. Şecaatle çarpışmalarına rağmen savaş çabuk bitti. Hristiyanların çoğunluğu savaş meydanında maktul düştü. Diğer bir kısmı, aralarında Trablus kontu da bulunduğu halde esir düşerken, kral Foulque küçük bir muhafız kuvvetiyle kaçıp kaleye sığınabildi²⁴.

Daha Zengî yaklaşp Montferrand'ı kuşatmadan kral Kudüs patriğine, Urfa kontuna ve Antakya hükümdarına haber göndererek derhal yardıma koşmalarını rica etti. Her üç reis de, bütün diğer işleri bir kenara bırakarak onun davetine uydular. Çünkü kralın ve şövalyelerinin esir düşmesi bütün krallığın sonu olabilirdi. Patrik Guillaume Filistin'de kalmış bulunan bütün milis kuvvetlerini toplayarak Kutsal Haç başta olmak üzere bunları Trablus'a götürdü. Urfa kontu Joscelin bütün mahallî endişe ve sıkıntılarını bir kenara bırakarak kuzeyden aşağıya doğru indi. Yolda ona, bu sırada başkentini terketmesi hiç de câiz olmayan Antakya princepsı Raymond katıldı. Bereket versin, savaşta kadir hiç kimse kalmamış olan Filistin'in komşuları taarruz havası içinde değildiler. Mısır, bir saray ihtilâli ile felce uğramış ve ermeni vezir, Rıdvan b. el-Valakşi adında müthiş bir hristiyan düşmanı tarafından alaşağı edilmişti. Rıdvan bütün gayretleriyle sefelinin dostlarını öldürmek ve halifeyle kavga etmekle meşguldü. Askalan garnizonu Lydda üzerine bir baskın yapmakla yetindi ve sonra hareketsiz kaldı²⁵. Dimaşklı memlûk Bazarvas daha tehlikeliydi; patrik ülkeyi terkeder etmez derhal güneydeki Nablus şehrine kadar bütün bölgeyi tahrip etti ve bu şehrin ahalsini kılıçtan geçirdi. Fakat Zengî'nin büyük bir zaferinin Dimâşk için ifade edeceği anlamı pek âlâ takdir ettiği için, Frankları gereğinden fazla sıkıştırmayı uygun bulmadı²⁶.

²⁴ Willermus Tyrensis, XIV, 25, s. 643-45; İbn al-Kalânîsî, s. 242 vd. (Frank-Dimaşk ittifakını zikretmemeyi daha maslahata uygun bulmuştur); İbn al-Adîm, s. 672 vd.; İbn al-Aşîr, s. 420.

²⁵ Willermus Tyrensis, XIV, 26, s. 645-47.

²⁶ Willermus Tyrensis, XIV, 27, s. 647.

Temmuz sonuna doğru kurtarıcı kuvvetler Bukayye ovasında toplandı. Bu arada kral, Montferrand'da ümitsizlikten çıldırmak üzereydi. Dış dünya ile bağlantısı kesilmişti. İhtiyat erzakı tükenmekteydi. Zengî'nin on mancınığı gece gündüz, durmadan kalenin duvarlarını dövmekteydiler. Nihayet Zengî'ye bir elçi göndererek teslim şartlarını öğrenmek istemişti. Sevinçle karışık bir şaşkınlıkla öğrendiğine göre Zengî sadece Montferrand'ın teslimini talep etmekteydi. Krala bütün adamlarıyla serbestçe çıkıp gitmek müsaadesi veriliyordu. Hatta, savaşta esir düşen büyük şövalyeler, başta Trablus kontu olmak üzere serbest bırakılacaklardı. Fidyeye de istemiyordu. Foulque bu şartları derhal kabul etti. Zengî sözünde durdu. Foulque ve muhafızları Zengî'nin önüne götürüldüler. Müslüman emiri onlara her türlü hürmeti gösterip krala bir de değerli hil'at verdi. Haçlılar arkadaşlarına da kavuştular. Hepsi birden muslihane bir şekilde serbest bırakıldılar. Kral ve adamları Bukayye ovasında kendilerine sandıklarından da yakın olan kurtarıcı kuvvetlere rastladılar. Bunlardan bir kaç, bir az daha sabretselerdi kurtarılacak olduklarını anlayınca kendi kendilerine kızdılar; fakat daha uzak görüşlü olanlar, böyle ucuz kurtulmuş olmaktan dolayı haklı olarak sevinmekteydiler²⁷.

Gerçekten, Zengî'nin göstermiş olduğu müsamaha tarih yazarlarını hayret içinde bırakmıştır. Fakat Zengî ne yaptığını biliyordu. Montferrand o kadar değersiz bir mükâfat değildi. Bu kaleye müslümanların sahip olması, Frankların bundan sonra yukarı Âsûrmak vâdisine sızmalarını önliyecekti. Kale, bundan başka Hama ve Dimaşk'a tâbi Hıms şehrini kontrol altında bulundurmak hususunda fevkalâde müsaitti. Daha fazla savaşa mecbur kalmadan burasını kazanmak az şey değildi. Çünkü Zengî Dimaşk arazisi sınırında frank kurtarıcı ordusu ile bir savaşa girişmek istemiyordu; çünkü Dimaşk hâkimleri onun muhtemel bir başarısızlığından derhal faydalanacaklardı. Bundan başka o da, Frank düşmanları gibi, kuzeyden gelen haberlerden endişelenmiş bulunmaktaydı.

²⁷ Willermus Tyrensis, XIV, 28-29, s. 545-51; İbn al-Ğalânîsî, s. 242 vd.; İbn al-Ğadîm, s. 672 vd.; İbn al-Asîr, s. 421-23.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMPARATORUN TALEPLERİ

*“.. Varlığını koruyamayacak; çünkü
kendi gruru ile kendisini aldatmış
ve mükâfatı da bir hiçten ibaret
olacak..”*

Eyyub XV,31

Franklarla Ermeniler arasında yarım yamalak barış anlaşması yapılması-na, princeps Raymond'un hiç istemeye istemeye Antakya'yı terkine ve şimdi de Zengî'nin, düşmanlarına müsamahalı muamelesine sebep olmuş bulunan haber, büyük bir ordunun bizzat imparator Ioannes Komnenos'un idaresinde Çukurova'ya girmiş olmasına daırdı. Birinci haçlı seferi esnasında imparator Aleksios'un Antakya'ya gelmekten vazgeçmesinden beri frank doğunun politikacıları Bizans'a hiç önem vermemişlerdi. Bohemund'un batı yönünden imparatorluğa saldırma teşebbüsünün yerin dibine batıncı bir fiyasko ile sonuçlanmasına rağmen Aleksios, onunla akdettiği anlaşmanın hükümlerini zorla uygulatamamıştı. Antakya Franklarının da çok iyi bildikleri gibi imparator o sıralarda kendisini çok daha yakından ilgilendiren endişelerle dolu idi¹.

Bu endişe ve tehlikeler hemen hemen otuz yıldan beri sürüp gitmişti. İmparatorluğun bütün sınırlarında birbiri arkasına ve münavebe ile daimî savaş hali mevcuttu. Bir kere 1114 ve 1121 yıllarında Kumanların Tuna'yı geçerek yaptıkları baskınlar; Orta Tuna bölgesinde Macarlarla sürüp giden ve nihayet 1128 yılında açıkça savaşa dönüşen gerginlikler düşünölsün. Macarlar, Balkan yarımadası içinde Sofya'ya kadar sokulmuşlar, fakat imparator tarafından püskürtölerek kendi topraklarında mağlup edilmişlerdi. İtalyan ticaret şehirleri, ticarî kapitölâsyonlar elde etmek amacıyla ve muntazam aralıklarla imparatorluk arazisine baskınlar yapıyorlardı. Pisa, 1111 yılında bu şekilde müsait bir anlaşma elde ettiği gibi, Venedik de, imparator Ioannes, babasının vermiş olduğı tavizlere devamla yanaşmayınca dört yıl süren bir savaştan sonra 1126'da bütün eski haklarını yeniden elde etmişti. Güney İtalya Normanları, Bohemund'un Dyrhakhion'daki hezimetini ile her ne kadar sinmişler idiyse de, bunlar 1127 yılında Sicilya hükümdarı Roger II.'nin Apulia'yı zaptetmesinden sonra yeniden tehlikeli bir hal almışlardı.

¹ Bk. yukarıda s. 91 ve 113 vdd.

1130 yılında kral ünvanını almış bulunan Roger II., ailesinin geleneksel bizans düşmanlığını, bizans yöntemlerini taklid etmesine, bizans sanatını geliştirmesine rağmen, sürdürmekte ve hatta kuvvetlendirmektedir. Fakat bu zâtın ihtirası öylesine yükseklerde uçmakta idi ki, ona karşı her zaman müttefikler bulmak mümkün oluyordu. Roger sadece İtalya'ya hâkim olmak istemekle yetinmiyor, aynı zamanda Hauteville ailesinin erkek kolundan kalan son temsilci olmak sıfatıyla Antakya ve annesi Adelheid ile Baudouin I. arasındaki anlaşmaya dayanarak hatta Kudüs üzerinde iddialar ileri sürüyordu².

Anadolu'ya barış hâkim değildi. Aleksios ilk haçlı seferi sırasında ve bunu takip eden yıllarda iktidarını yarımada'nın batıdaki üçte bir bölümünde, kuzey ve güney sahil bölgelerinde sağlamlaştırabilmişti; iş sadece türk reislerine kalmış olsaydı, imparator, elinde kalmış olan araziye pekâlâ muhafaza da edebilecekti. Fakat türkmen kabileleri hiç durmadan ülkenin iç taraflarına sızıyor sürüleri ile her yerde gittikçe çoğalıyorlardı. Bunlar işin tabiatı gereği, daha mutedil iklim ve daha dolgun otlaklar aramaktayken sahil boyu ovalarına inmekteydiler. Bunların gelişi kaçınılmaz bir vâkıa olarak kuvvetle kökleşmiş bir zirâî ekonomiye dayanan hristiyanların yaşayış şart ve şekillerini değiştirmektedir. Gerçekten, hükümdarlar, reisler ne kadar za'fa düşerlerse, bunların göçebe teb'ası da bizans devleti bakımından o nisbette tehlikeli ve küstah kesiliyordu³.

İmparator Aleksios'un 1118 yılında vuku bulan ölümü sırasında Türklere bağlı Anadolu, birisi Konya'da oturup yarımada'nın güneyindeki ağırlık merkezine, Sakarya nehrinden Toroslara kadar hâkim olan selçuklu sultanı Mesud, diğeri ise arazisi Kızılırmak'dan Fırat'a kadar uzayan danışmendli Emir Gazi II. arasında bölünmüş bulunmaktaydı. Bunlar müstereken, doğuda Mesud'un en küçük kardeşi Tuğrul'un annesinin ve bu hanımın ikinci kocası artuklu Belek'in niyâbeti altında hüküm sürdüğü Malatya dışında, bütün küçük emirlikleri yutmuşlar ve ortadan kaldırmışlardı. 1115 yılında Philomelion (Akşehir) yanında kazanılan bir bizans zaferine ve buna göre sınır tesbit edilmesi girişimlerine rağmen, Türkler müteakip yıllarda Phrygia Laodikeia (Denizli)'sını geri almış, Menderes vâdisi boyunca ilerlemiş ve Antalya yolunu kesmişlerdi. Aynı zamanda Danışmendliler de batıya doğru Paphlagonia (Kastamonu bölgesi) içlerine girmişlerdi. Ölüm hastalığı birdenbire araya girdiği sıralarda Aleksios Anadolu sınırlarını yeniden eski şekline sokmak üzere bir sefer plânlamaktaydı⁴.

² Roger hakkında bk. Chalandon, *Domination Normande en Italie, II., s. 1-51*. Süryant Mikhail (III, s. 207) Urfa'nın yakubî patriği Basilio'sdan 1121 yılındaki kuman akınının canlı bir tasvirini elde etmiştir.

³ Türkmen akınlarının cereyan tarzı ve etkilerinin kısaltılmış iyi bir tasvirine bk. Ramsay, *War of Moslem and Christian for the Possession of Asia Minor, Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire*, s. 295-98.

⁴ Anna Komnena, XV, 1, 6-v1, 10, s. 187-213; Chalandon, *Règne d'Alexius I Comnène*, s. 268-71.

İmparator İoannes'in tahta cülûsu Bizans'a taze bir yaşama gücü aşıladı. Teb'asının *Kaloiannes*, iyi yürekli İoannes, olarak lâkaplandırdığı hükümdar, devrinde yaşayan müelliflerin, aleyhinde yazacak hiç bir şey bulamıyacakları cinsten nâdir yaradılışa bir kimse idi. Aleyhinde yazmayan yazarların sadece bir istisnası vardı. Bu, onun kendi ablası idi. Anna Komnene, Aleksios'un çocuklarının yaşça en büyüğü idi. Daha çocuk yaşındayken genç müşterek imparator Konstantinos Dukas ile nişanlanmış ve Aleksios, Konstantinos Dukas'a veliahdlik vaatetmişti. Kardeşi İoannes'in doğumundan kısa bir süre sonra Konstantinos Dukas'ın zamansız ölümü Anna'nın korkunç ihtirasına müthiş bir darbe oldu. Genç kadın bundan sonra mukadderatın haksızlığını tamir etmek için hiç durmadan ve annesinin de rızası ve iştiraki ile babasını, veliahdliği şimdiki kocası *caesar* Nikephoros Bryennios'a vasiyet etmesi için sıkıştırıp durdu. Hatta imparator ölüm yatağında yatar ve kızı ve karısı tarafından büyük bir şefkatle tedavisine çalışılırken bile hanımlar yaptıkları hizmeti arada sırada kesip İoannes'i veliahdlikten çıkarması için ısrar ediyorlardı. Fakat Aleksios, oğlunu kendisine halef etmekte kararlıydı. İoannes babasıyla vedâ etmek üzere ölüm yatağının yanına gelince, ölüm halinde olan imparator, kimse farkına varmadan parmağındaki imparatorluk mührünü hâvî yüzüğü oğlunun avucu içine bırakıverdi. İoannes de derhal dışarıya fırlayarak sarayın kapılarını emniyet altına aldırdı. Süratle harekete geçmiş olmasının mükâfatını da gördü. Ordu ve senato onu derhal imparator ilân ettiler. Patrik de büyük bir süratle Ayasofya'da taçlandırma törenini ikmâl ederek bu ilânı teyid etti. Anna ve anakraliçe bu suretle, üstün bir hileyle altilmiş idiler. Ancak İoannes bunların tarafdarlarının hayatına kasdetmelerinden korkuyordu. Bu sebeple hatta babasının defnedilmesi merasiminde bulunmayı bile reddetti. Çünkü kendisinin bu tören esnasında öldürülmesinin tasarlandığını düşünmekte haklı idi. Bir kaç gün sonra Anna, hükümdar şehrin sâkin bir kıyısında, Philopation sarayında bulunduğu sırada onu ortadan kaldırmak için bir komplo hazırladı. Fakat suikastin çok zayıf bir tarafı vardı. Komplonun amacı Nikephoros Bryennios'u tahta çıkarmaktı, ama Nikephoros tahta karşı istek duymuyordu. İmparatoru uyarayan belki de bizzat odur. İoannes suikastçılara sadece pek hafif cezalar verdi. Ana imparatoriçe muhtemelen suikast teşebbüsünden haberdar edilmemişti. Fakat buna rağmen bir manastıra çekildi. Anna'nın taraftarlarından nüfuzlu kimselerin servetleri müsadere olundu; fakat bunlardan çoğu sonradan emlakini geri aldı. Bizzat Anna da bir müddet için emlakinden oldu ve bundan sonra da tam bir inziva içinde yaşadı. Nikephoros'a ceza verilmedi. O ve zevcesi tacın kaybını, kendilerini daha az yıpratıcı olan tarihçilik mesleğince vakfederek telâfi ettiler⁵.

⁵ Anna Komnena, XV, x1, 1-23, III, s. 229-42; Zonaras, III, s. 759 (daha az subjektif bir tasvir); bk. Chalandon, *agn. est.*, s. 273-76 ve ayn. mlf., *Les Comnènes*, s. 1-8.

Ioannes artık emniyete kavuşmuştu. Otuz yaşındaydı. Ufak tefek, ince yapılı, siyah saçlı, karagözlü ve göze batacak kadar koyu renk tenli idi. Ciddiyete mütemayil olup makul şeylerden hoşlanırdı. Ailesi mensuplarından ekserisinin meclûp olduğu edebî ve dinî münakaşalara düşkün değildi. Her şeyden önce asker tabiatlı olup kendisini sarayından çok savaş meydanlarında mutlu hissedirdi. Kabiliyetli ve hakka hukuka riâyetkâr bir teşkilâtçı ve kendisine karşı müsamahasız olmasına mukabil dostlarına ve fakir-fukaraya karşı cömertti ve gerektiğinde pekâlâ ihtişam içinde kendisini gösterebilirdi. Ailesine samimî olarak bağlı ve düşkündü ve bunlara sabır ve müsamahayla muamele ederdi. Irene adıyla vaftiz edilmiş olan karısı macar prensesi Piriska'ya sadıktı. Piriska onun basit yaşayış tarzı ve hayır işleri yapmak eğilimini paylaşmakla beraber onun üzerinde pek fazla nüfuza sahip değildi. İmparatorun yegâne samimî arkadaşı, daha çocuk iken İznik'de 1097 yılında esir edilip imparatorluk sarayında yetiştirilmiş bulunan, büyük domestikosu Aksukhos adında bir Türk idi. Ioannes imparatorluk görevini çok ciddiye almaktaydı. Babası ona kuvvetli bir donanma, muhtelif ırklardan derlenmiş, renkli ve fakat iyi teşkilâtlandırılmış, iyi teçhiz edilmiş bir ordu ve enerjik bir siyaset gütmesine imkân verecek kadar dolu bir hazine bırakmıştı. Ioannes sadece imparatorluğu eski sınırları içinde korumayı değil, bir zamanki hudutları içinde ihyâ etmeyi ve kuzey Suriye üzerindeki imparatorluk iddialarını gerçekleştirmeyi düşünmekteydi⁶.

Ioannes Türklere karşı ilk seferine 1119 yılı ilkbaharında başladı. Phrygia'yı katederek Laodikeia (Denizli)'yı geri aldı. Acele halledilmesi gereken bazı işler onun İstanbul'a dönmesini icap ettirdi ise de, imparator bir ay sonra geri dönerek Sozopolis'i zaptetti ve Antalya yolunu tekrar açtı. Kendisi bizzat batıdan Selçuklulara saldırırken, Danişmendlilerin de doğudan taarruza uğramalarını sağladı. Trabzon dükü olan Konstantinos Gabras, Emîr Gazi ile damadı, küçük türk emirlerinden İbn Mangu-ki Armeni-a'da Taranaghi'de oturuyordu-arasında çıkan münazaadan bu sonuncusunu desteklemek üzere silâha sarılmak hususunda faydalandı. Fakat Malatya meliki Tuğrul ile ittifak eden Gazi, Gabras'ı mağlûp ve esir etti. Konstantinos Gabras hürriyetini kazanmak için kurtuluş akçesi olarak otuzbin dinar ödemek zorunda kaldı. Bununla beraber, Gazi ile Tuğrul arasında çıkan bir anlaşmazlık, Türklerin zaferlerini istismar etmelerine engel oldu⁷.

Bunu takip eden yıllarda Ioannes Anadolu'ya müdahale edecek durumda değildi. Bu yıllar içinde Danişmendoğullarının kudreti endişe uyandıracak ölçüde arttı. 1124 yılında, Malatya meliki Tuğrul'un üvey babası artuklu Belek, Elcezire bölgesindeki mücadele esnasında hayatını kaybedince Emîr Gazi Malatya'ya girerek, onun idaresini yumuşak ve âdil bulan bölge hris-

⁶ Chalandon, *ayn. esr.*, s. 8-11, 19.

⁷ Chalandon, *ayn. esr.*, s. 35-48.

tiyanlarının sevinç âvâzeleri arasında burasını ilhak etti. Bundan sonra önce batıya dönerek Bizanslıların elinden Ankara, Çankırı ve Kastamonu'yu alıp iktidar sınırlarını Karadeniz kıyılarına kadar uzattı. Bu şekilde İstanbul ile karadan bağlantısı kesilmiş bulunan Gabras, durumdan kendisini Trabzon' da bağımsız hükümdar ilân etmek suretiyle faydalandı. Ruben ermeni hânedanından hükümdar Thoros 1129 yılında ölünce Emîr Gazi gözlerini güne-ye çevirdi. Ertesi yıl, Ermenilerle ittifak halinde, Antakya princepsî Bohemund II.'u Ceyhan nehri kenarında mağlûp etti. Ioannes, Antakya hakkında ne düşüncede olursa olsun, burasının kudretli bir müslüman hükümdarının eline geçmesini arzu edemezdi. Onun derhal Paphlagonia'ya girmesi Gazi'nin Antakyalılara karşı kazanmış olduğu zaferin meyvelerini toplamasını önledi. Bu arada ise anadolu Selçukluları aile anlaşmazlıkları yüzünden hareketsiz kalmaya mahkûm olmuşlardı. 1125 yılında sultan Mesud, kardeşi Arabşah tarafından memlekettten çıkarıldı. Mesud İstanbul'a kaçarak imparator tarafından büyük hürmetle kabul edildi. Mesud İstanbul'dan, kayınpederi danışmendli Emîr Gazi'nin yanına gitti ve onun yardımı ile dört yıllık bir savaştan sonra tahtını tekrar elde etti. Bu sefer de Arabşah İstanbul'a sığınarak orada öldü⁸.

1130 yılından 1135 senesine kadar Ioannes her yıl Danişmendlilere karşı savaştıydı. Yaptığı işler iki defa, kardeşi sebastokrator Isaakios'un entrikaları ile yarıda kaldı. Isaakios, 1130 yılında saraydan kaçarak müteakip dokuz yılı, muhtelif müslüman ve ermeni hükümdarları ile kardeşi aleyhine suikastler tertiplemekle geçirdi. 1134 yılında imparatoriçenin âni ölümü Ioannes'i geri dönmeye zorladı. 1134'de, Emîr Gazi'nin vefatı durumu kolaylaştırmış ve imparator, Çankırı dışında bütün kaybedilen toprakları geri almıştı. Ertesi yıl Çankırı'yı da zaptetti. Emîr Gazi'nin oğlu ve halefi Muhammed, taarruz işleriyle uğraşamayacak derecede aile içi kavgalarla meşguldü. Danişmendoğullarından artık yardım görmeyen Mesud da imparatorla anlaşmaya vardı⁹.

İşte şimdi, Anadolu'daki Türkleri sindirdikten sonra Ioannes Suriye işlerine girişmek imkânına kavuşmuş bulunuyordu. Fakat önce gerisini emniyete alması lâzımdı. 1135 yılında bir bizans elçi heyeti Almanya'da batı imparatoru Lothar'ın sarayına vardı. Bu heyet, Sicilya kralı Roger'ye taarruz ettiği takdirde imparatora, Ioannes adına büyük para yardımı vaadediyordu. Müzakereler aylarca sürdü. Lothar nihayet 1137 ilkbaharında Roger'ye taarruz etmeye söz verdi¹⁰. Macarlar 1128 yılında mağlûp, Sırplarsa 1129'da yapılan bir sefer sonunda itaate mecbur edilmişlerdi. Aşağı Tuna'

⁸ Chalandon, *ayn. esr.*, s. 77-91; Niketas Khoniates, s. 27-29; Süryani Mikhail, *III*, s. 223 vd., 227, 237.

⁹ Kinnamos, s. 14 vd.; Niketas Khoniates, s. 27-29; Süryani Mikhail, *III*, s. 237-49.

¹⁰ Peter Diaconus, *Chronica, M.G.H., Ss. VII*, s. 833.

daki müdafaa tesisleri emniyet altındaydı¹¹. Pisalılar 1126 anlaşmasıyla, Normanlarla yapmış oldukları ittifaktan sıyrılmışlardı. İmparatorluk şimdi hem Venedik ve hem de Cenova ile anlaşmış durumda bulunuyordu¹².

1137 yılı ilkbaharında imparatorluk ordusu, başında imparator ve oğulları bulunduğu halde Antalya'da toplanarak buradan Çukurova'ya girdi. İmparatorluk donanması orduyu sahilten izliyor ve koruyordu. İmparatorun yaklaştığı haberi Ermeni ve Franklar için aynı derecede bir sürpriz teşkil etti. Bu sırada doğu Çukurova ovasına hâkim bulunan Rubenliler hânedanından Leo, Bizans sınır kalesi Seleukeia (Silifke)'yi zaptetmek suretiyle Bizanslıların ilerleyişini durdurmaya teşebbüs ettiyse de, geri çekilmeye zorlandı. İmparator süratle ilerleyip Mersin, Tarsus, Adana ve Misis'i aştı. Bu şehirler imparatora derhal teslim oldular. Ermeni hükümdarı, Anazarba'nın kuvvetli istihkâmlarının imparatoru durduracağını ümit ediyordu. Bu şehir garnizonu otuzyedî gün mukavemet etti. ancak bizans kuşatma âletleri surları harabe haline getirmişlerdi. Şehir teslim olmak zorunda kaldı. Leo Toros dağlarının iç taraflarına çekildi. İmparator onu takibe bile gerek duymadı. Civardaki bir çok ermeni kalesini tahrip ettikten sonra ordusunu güneyde İssos ve İskenderun yanından ve Kilikia kapısından Antakya ovasına sevketti. 29 ağustos 1137'de şehrin surları önüne gelerek Âşırmağî'nin kuzey kıyısında ordugâhını kurdu¹³.

Antakya, bu sırada princepsinden yoksun bulunuyordu. Raymond de Poitiers, kral Foulque'u Montferrand'dan kurtarmak için yola çıkmıştı ve Urfa kontu Joscelin de onunla birlikte gitmişti. Bunlar Bukayye vâdisine vardıklarında kralın serbest bırakılmış olduğunu tesbit ettiler. Foulque, Bizanslıların karşısına çıkmak için bizzat Antakya'ya gitmeye karar vermişti; fakat son günlerde başına gelenler dolayısıyla Kudüs'e dönmeyi tercih etti. Raymond derhal, imparatorun muhasarasına başladığı ve fakat kuşatmayı henüz tamamlayamamış bulunduğu Antakya'ya döndü ve muhafızları ile birlikte Demirkapı'dan, içkaleenin alt tarafından içeriye sızmak imkânını buldu.

Bizans mançınıkları surları günlerce döğdüler. Raymond dışarıdan yardım almayı ümit edemezdi, ayrıca şehrin içindeki halkın tutumundan da emin değildi. Kendi adamları içinde bile, Alice'in suya düşürülen politikasının aslında akıllıca bir hareket olduğunu farketmeye başlayanlar belirmeye başlamıştı. Nihayet, pek uzun zaman geçmeden Raymond imparatora, eğer princepsliği imparatorun vekili sıfatıyla idaresine müsaade edilecek olursa impa-

¹¹ Chalandon, *ayn. esr.*, s. 59-63, 70 vd.

¹² Chalandon, *ayn. esr.*, s. 158-61.

¹³ Kinnamos, s. 16-18; Nitetas Khoniates, s. 29-35; Willermus Tyrensis, XIV, 24, s. 341 vd.; Urfalı Mateos, ccliv, s. 323; Konnetabl Smbat, s. 616 vd.; Papaz Gregor, s. 152 vd.; Süryani Mikhail, III, s. 245; İbn al-Aşîr, s. 424; İbn al-Kālânîsî, s. 240 vd. (İbn al-Kālânîsî nâşiri s. 240 not 2 de Kaloïannes demek olan "Kıyâlyânî"'yi "İmânyâl", yani Emmanuel şeklinde değiştirmek eğilimindedir. Fakat tarihçinin sarîh olarak bahsettiği kişi Ioannes'dir.

ratoru metbûu tanıyacağını bildiren bir mektup gönderdi. Ioannes, kayıtsız, şartsız teslim talep etmekle cevap verdi. Raymond bunun üzerine, kral Foulque'un bu husustaki fikrini almak zorunda olduğunu bildirdi. Büyük bir acele içinde Kudüs'e mektuplar gönderildi. Ancak Foulque'un cevabı Raymond'a yarayacak cinsten değildi. Kral "Biliyoruz ki" diyordu, "ve bizden öncekiler bize her zaman söylemişlerdir ki, Antakya, Türkler tarafından zaptoluncaya kadar İstanbul imparatorluğunun bir parçasıydı. Türkler burasını on dört yıl ellerinde tuttular. Aynı şekilde imparatorun taleplerinin, eccadımızla yapılan ahidnâmelere uygun olarak haklı olduğunu da biliyoruz. Şimdi gerçeği inkâr edip bunlara karşı mı koyacağız?". Metbûu saydığı kraldan da böyle bir nasihat aldıktan sonra Raymond artık mukavemeti uzatamazdı. Gönderdiği elçiler imparatoru tâ'viz vermeye hazır buldular. Raymond onun karargâhına gelip tam bir vassallik yemini edecek ve imparatora serbestçe şehre ve içkaleye girmek hususunda müsaade edecekti. Bundan başka, Bizanslılar eğer Frankların yardımı ile Halep ve civarını zaptedecek olurlarsa Raymond Antakya'yı imparatorluğa geri vererek bunun yerine Halep, Şeyzer, Hama ve Hıms'dan müteşekkil bir devletin başına geçecekti Raymond bu şartları kabul etti. Bizans ordugâhına gelerek imparatorun önünde diz çöküp ona biat etti. Bunun üzerine Ioannes artık Antakya'ya girmek hususunda ısrar etmedi; fakat imparatorluk sancağı içkaleye çekildi¹⁴.

Arada cereyan eden müzakereler Frankların imparatora karşı huzursuzluk hisleriyle dolu olduklarını göstermekteydi. Foulque'un vermiş olduğu cevap, bu ânın gerektirdiği zaruretlerin bir neticesi olmuş olabilir. Kral asıl büyük düşmanın Zengi olduğunu pekâlâ bilmekte ve müslümanları durdurabilecek güçte olan yegâne hristiyan devletini kızdırmak istememekteydi; bundan başka, kraliçe Melisende da, kız kardeşi Alice'in haklı olduğunu gösterecek ve ona hile yapmış olan kimseyi küçük düşürecek mahiyette bir siyaset güdülmesi bakımından nüfuzunu kullanmış olabilir. Ancak pek muhtemel olarak Foulque'un bu meseledeki hükmü, sadece hukukçularının ve danışmanlarının iyice üzerinde düşünülmüş düşüncelerinden ibaret kalmıştır. Bohemund I.'un bütün propagandasına rağmen vicdan sahibi şövalyeler, Aleksios ile a-taları arasında İstanbul'da akdedilmiş olan anlaşmanın geçerli olduğu fikrindediler. Antakya'nın imparatorluğa geri verilmesi gerekirdi; Bohemund ve Tankred ettikleri yemine ihanet etmiş olmakla, belki de ileri sürmekte haklı olabilecekleri iddialarını tamamiyle kaybetmiş idiler. Bu, aslında imparatorun fikrini de aşan mübalağalı, emperyalist bir görüş idi. İmparatorluk hükûmeti daima realiteye uygun düşünür ve buna göre hareket ederdi. Bizans devleti, kayıplarını telâfi edecek her hangi bir şey temin etmeden Frankları Antakya'dan sürüp çıkarmanın uygun ve akıllıca bir hareket olmayacağını

¹⁴ Willermus Tyrensis, XIV, 30, s. 651-53; Ordericus Vitalis, XIII, 34, s. 99-101; Kinnamos, s. 18 vd.; Niketas Khoniates, s. 36 vd.

anlamıştı. Ayrıca etrafının, umumî siyaseti imparator tarafından tayin edilecek ve fakat düşman saldırılarının ağırlığını sırtlarında taşıyacak vassal devletçiklerle çevrilmesini arzu etmekteydi. Bundan dolayı imparator, taleplerini, İstanbul'da akdedilmiş anlaşmaya değil, Devol anlaşması hükümlerine dayanmıştı. Âsî vassalini, Antakya'yı kayıtsız şartsız teslimine davet ediyor ve fakat burasını bir vassal devlet olarak muhafaza etmeye hazır bulunuyordu. Onun asıl isteği ise, Antakya'nın, kendisinin müslümanlara karşı yapacağı seferlere katılmasıydı¹⁵.

Şimdilik böyle bir sefer için mevsim çok ilerlemişti; bunun için Ioannes, hâkimiyet ve otoritesini tesis ettikten sonra Çukurova'nın işgalini tamamlamak üzere geri döndü. Ruben hânedanı azası onun önünden Torosların yüksek dağlarına kaçtılar. Leo'nun oğullarından üçü, Mleh, Stephan ve Kör Konstantin, kuzenleri olan Urfa kontu Joscelin'e sığındılar. Hânedanın yurdu olan Vahka, seçti savuncusu Konstantin'in emrinde bir kaç hafta direndi. Konstantin'in imparatorluk ordusunun Makedonya alayı subaylarından Eustrathios adında birisi ile yaptığı bir düello bütün ordu üzerinde dehşetli bir tesir yaptı. Vahka'nın düşmesinden kısa bir müddet sonra Leo ve büyük oğulları Ruben ve Thoros esir edildiler. Bunlar İstanbul'a götürülüp zindana atıldı; Ruben bir süre sonra öldürüldü. Buna mukabil Leo ve Thoros imparatorun teveccühünü kazandılar. Bunlara, göz önünde bulundurulmaları şartıyla sarayda yaşamak müsaadesi verildi. Leo dört yıl sonra öldü. Thoros nihayet kaçarak Çukurova'ya döndü. Eyaletin işgali tamamlandıktan sonra Ioannes kışlamak üzere Çukurova'da kaldı. Maraş hâkimi Baudouin burada onu ziyaret ederek biat etti ve Türklere karşı himayesini rica eyledi. Aynı sırada, Bizanslıların bir taarruz mâcerasına girmeyi düşünmediklerini kabul etmesi için Zengi'ye de bir elçi heyeti gönderildi.

Müteakip şubat ayı içinde Antakya resmî makamları, gördükleri askeri hazırlıkları yurdlarına haber verememeleri için, imparatorun emriyle ve birden bire Haleb ve civarındaki islâm şehirlerinden gelmiş olan bütün tâcir ve seyyahları tutukladılar. Mart sonuna doğru imparatorluk ordusu Antakya'ya yaklaştı; gerek Antakya princepsinin birlikleri, gerekse Urfa kontunun kuvvetleri ile Templier'lerden müteşekkil bir grup burada Bizanslılara katıldı. 1 Nisanda müttefikler sınırı geçerek düşman arazisine girdiler ve Balat'ı işgal ettiler. Bundan sonra 3 nisanda Bizâ'a önünde göründüler. Bizâ'a kumandanının karısının kumanda ettiği kale beş gün dayandı. Müteakip bir hafta da civarın etrafa dağılmış olan müslüman savaşçılarını toplamakla geçirildi. Bunların çoğu el-Baba mağaralarına sığınmış olup Bizanslılar, bu mağaralar önünde ateşler yakıp onları boğulmamak için dışarı çıkmaya zorladılar. Habercileri hristiyanların ülkesine girmiş olduğu haberini getirdikleri sırada Zengi, ordusuyla Hama önünde bulunmakta ve bu şehrin Dimaşklı

¹⁵ Bk. Chalandon, *ayn. esr.*, s. 122-27, 130-33 ve aşağıda s. 113 vdd.

garnizonunu buradan söküp atmaya uğraşmaktaydı. Zengî derhal ve süratle Savar'ı, garnizonunu takviye etmek maksadiyle Haleb'e yolladı. İoannes Haleb'i âni bir baskınla gafil avlamayı ummuştı; ancak 20 nisanda surları önünde görüldüğünde şehrin kuvvetle savunulduğunu gördü. Yorucu bir kuşatmaya girişmemeyi kararlaştırarak güneye yöneldi. 22 nisanda Esârib'i, 23 nisanda Maaratünnu'mân'ı ve 27 nisanda Kefertâb'ı işgal etti. 23 nisan-da ordusu Şeyzer kapıları önünde bulunmaktaydı.

Şeyzer bu sırada, Zengî'ye karşı bağımsızlığını muhafaza etmeyi becerebilmiş olan munkızî emiri Ebûlâsâkir Sultan'a ait bulunmaktaydı. İoannes, belki de bu sebeple, Zengî'nin şehrin âkıbeti ile ilgilenmeyeceğini ummuştı. Ancak buraya sahip olmak hristiyanlara orta Âsırmak bölgesine hâkimiyeti sağlayacak ve Zengî'nin Suriye içinde daha ziyade ilerlemesini önleyecekti. Bizanslılar şiddet ve ısrarla şehri kuşatmaya giriştiler. Şehrin aşağı tarafının bir kısmı süratle işgal olundu. İmparator Şeyzer'in dağ yamacında, uçurumlar üzerindeki yukarı kısmını bombardıman etmek üzere büyük mancınıklarını harekete geçirdi. Gerek lâtin ve gerekse müslüman kaynakları imparatorun şahsî şecaatinden, enerjisinden ve yapılan mancınık atışlarının isabetinden bahsetmektedirler. İoannes, mancınıkları muayene ve saldırıya katılanları teşcî' etmek, yaralıları teselli sözleri söylemek için her yerde hazır ve nazır gibi idi. Emîrin yeğeni Usâme, Bizans mancınık atışlarının şehirde yaptığı korkunç tahribatı bizzat gözleriyle görmüştü. Bir tek mancınık taşının isabetiyle büyük büyük evler yıkılıyordu. Emîrin sancağının asılı bulunduğu demir direk müthiş bir gürültüyle yerinden kopmuş ve aşağı düşerek sokakta bulunan bir adamı delip öldürmüştü. Ancak imparator ve ordusundaki istihkâm birlikleri yorulmaz bir azimle çalışıp dururlarken, Franklar geride hareketsizlik içindeydiler. Raymond, Şeyzer zaptolunduğu takdirde kendisinin, hristiyanlığın bu en ileri ateş hattında yaşamaya, Antakya'daki tatlı hayattan feragate zorlanacağından korkarken, gizlice ve içinden Raymond'dan nefret etmekte olan Joscelin, onun Şeyzer'e ve belki de hatta Haleb'e tayin olunmasını arzu etmemektedir. Onun gizli kıskırtmaları, Raymond'un doğuştan mevcut tenbelliğini ve Bizanslılara karşı duyduğu kuşku hislerini beslemekte ve güçlendirmektedir. İki lâtin reisi günlerini, savaş edeceklerine, çadırlarında zar atmakla geçiriyorlardı. İmparatorun sitemleri onları sadece geçici ve ihmâl-kârane bir gayret sarfına zorlayabilmektedir. Bu arada Zengî, Hama kuşatmasından vazgeçerek Şeyzer üzerine yürüdü. Elçileri süratle Bağdad'a koşmuşlardı. Önceleri yardımdan istinkâf etmek isteyen sultan, mukaddes cihâd talep eden halk kitlesinin ayaklanması üzerine, Zengî'ye yardımcı bir sefer kuvveti göndermek zorunda kalmıştı. Artuklu hükümdarı Davud, Elcczirc'den onbeşbin Türkmenden müteşekkil bir ordu göndermeyi vaadetti. Danişmendli emîrine de, Anadolu'da düşmanı oyalayıcı bir saldırıya geçmesini talep eden mektuplar gönderildi. Zengî ayrıca, Bizanslılar ile Franklar arasındaki anlaşmazlığa da tam anlamıyla vâkıf bulunuyor-

du. Onun gizlice gönderdiği ajanlar lâtın reislerinin imparatora karşı duydukları hiddeti durmadan körüklemekteydiler.

Ioannes gösterdiği bütün gayrete rağmen, Şeyzer'in muazzam kayalıkları, savunucularının cesaret ve kahramanlığı ve Frankların ilgisizliği yüzünden mağlûbiyeti kabul etmek zorunda kaldı. Müttefiklerinden bir kaçı, onun buradan hareket ederek, ordusu kendisinininkinden daha küçük olan Zengî'yi meydan savaşına zorlamasını teklif ettiler. Ancak imparatorun, kuşatma âletlerini müdafaasız terketmek işine gelmediği gibi, Frankların sadakatinden de sıdkı sıyrılmıştı. Bu suretle girilecek riziko haddinden fazla büyük olurdu. Şeyzer'in bütün aşağı kısmını işgal etmeyi başardı; bundan sonra 20 mayıs tarihi civarında Şeyzer emiri ona müzakereciler gönderip, büyük bir meblâğ ödemeyi, en iyi atlarını ve ipek elbiselerini, ayrıca iki kıymetli hazinesini, mücevherlerle süslü bir masa ile 67 yıl önce imparator Romanos Diogenes'den Malazgird savaşında iğtinâm edilmiş bulunan, yakutlarla müzeyyen bir haçı hediye etmeyi teklif etti. Emir ayrıca imparatoru yüksek metbûu olarak tanımayı ve ona her yıl haraç vermeyi kabul ediyordu. Lâtın müttefiklerine karşı büyük bir nefret duygusu içinde Ioannes bu şartları kabul ederek kuşatmayı 21 mayısta kaldırdı. Büyük imparatorluk ordusu Antakya'ya doğru harekete geçtiğinde Zengî de Şeyzer'e gelmekteydi. Ancak bir kaç hafif çarpışma bir kenara bırakılacak olursa, o da hristiyan ordusunun ricâ atını ta'ciz etmedi¹⁶.

Ordu Antakya'ya varınca Ioannes törenle şehre girmek hususunda ısrar etti. Kendisi at üzerinde şehre girerken Antakya princepsi ile Urfa kontu at uşağı tutumunda onun iki tarafında yayan yürümekteydiler. Patrik ve bütün ruhânî sınıf imparatoru şehir kapısından karşılayıp ona bir bayram havası içinde süslenmiş şehir sokaklarında, önce büyük bir merasim yapılan katedrale ve oradan da ikamet edeceği saraya kadar refakat ettiler. Ioannes Raymond'a yanına gelmesini emredip, vassallık vazifesini yapmadığını yüzüne çarptıktan sonra, ordusunun şehre girmesine müsaade edilmesi ve içkâlenin kendisine teslimi hususunda ısrar etti. Bundan sonra, istikbalde müslümanlara karşı yapılacak seferlerin Antakya'da plânlanması gerektiğini ve hazine sandıkları ile savaş âletlerini muhafaza etmek için de içkaleye ihtiyacı bulunduğunu söylemekteydi. Franklar korkularından kendilerinden geçtiler. Raymond, teklif hakkında düşünmek üzere mühlet rica ederken, Joscelin gizlice saraydan çıktı. Dışarıda askerlerine, şehirdeki ahali arasında, imparatorun onların derhal tehcirini istediği şâyialarını yaymalarını ve bunları şehrin bizanslı sakinlerine saldırmaya teşvik etmelerini emretti. A-yaklanma başlar başlamaz derhal saraya koşarak Ioannes'e, hayatını tehlike-

¹⁶ Willermus Tyrensis, XV, 1-2, s. 655-58; Kinnamos, s. 19 vd.; Niketas Khoniates, s. 37-41; Süryani Mikhail, III, s. 245; Usâma, s. 26, 124, 143 vd.; İbn al-Kalânîs, s. 248-52; İbn al-Adîm, s. 674-78; İbn al-Aşîr, s. 426-28. Prodromos'un imparatora yazdığı medhiye, Şeyzer'in hava şartları sebebiyle kurtulduğu kanaatini uyandırıyor (Migne, P.G., CXXXIII, sütun 1344-49).

ye koyarak, onu içinde bulunduğu durum hakkında uyarmak için gelmiş olduğunu bildirdi. Gerçekten de sokaklarda şiddetli bir ayaklanma başlamış olup, olup bitenlerden haberi olmayan ortodoks ahali öldürülmekteydi. Doğuda böyle bir isyanın nerede biteceği kolayca kestirilemez. Ioannes şehirde bulunan rum ahaliye fenalık edilmesini istemiyordu; aynı zamanda, esas ordusu Âşırmağının öbür kıyısında bulunurken kendisinin sadece şahsı muhafız kuvvetiyle sarayda kapanıp her yerle bağlantısının kesilmesini de arzu etmemekteydi. Bundan başka, Zengi'nin siyaseti sayesinde Anadolu Selçuklularının Çukurova'ya girip Adana'ya baskın ettiklerini de haber almıştı. Joscelin'in hilesinin farkında olmakla beraber, Lâtinlerle açıkça düşmanlığa girmek için önce ikmâl yollarını emniyete almak zorundaydı. Raymond ve Joscelin'i huzuruna çağırıp onlara, bu an için kendilerinden vassallık yeminini tazelemelerinden başka bir talebi olmadığını, kendisinin şimdi İstanbul'a dönmesi gerektiğini bildirdi. Sarayı terk ederek ordusunun yanına gitti. Frank reisleri isyanı derhal durdurdular. Ancak henüz vaziyetlerinden pek emin olmadıkları cihetle, imparatorun tevaccühünü yeniden elde etmek hususunda pek istekliydiler. Raymond hatta, imparatorun böyle bir samimiyetten yoksun teklifi kabul etmeyeceğini doğru olarak hesaplayıp, imparatorluk memurlarının şehre girmelerine razı olduğunu da bildirdi. Pek kısa bir müddet sonra imparator dostâne bir görünüş altında karşılıklı ve giderilmez bir emniyetsizlik hissi içinde Raymond ve Joscelin ile vedalaştı. Bundan sonra ordusunu Çukurova'ya geri götürdü¹⁷.

Ioannes'in Antakya üzerindeki bütün müzakerelerinde kilise hakkında bir kelime bile sarfedilmemiş olması dikkate şayandır. Devol anlaşmasına göre patriklik, bizans kilisesine iade olunacaktı; lâtin kilise makamlarının, imparatorun anlaşmanın bu hükmü üzerinde ısrar etmesinden korktukları açıkça bellidir; çünkü 1138 martunda papa Innocentius II., Antakya'dan vürud eden bir yardım çağırısına cevap olarak, Antakya'daki lâtin makamlarına her hangi bir müdahalede bulunduğu takdirde bizans ordusunda hizmet görmeyi batı kilisesinin bütün mensuplarına şiddetle yasaklayan bir emirname yayınlamıştı. Anlaşıldığına göre Ioannes, siyasi ve stratejik bakımdan sağlam bir zemine oturmadan, dinî anlaşmazlık mevzuları yaratmak istememekteydi. Raymond'a Antakya'ya mukabil başka bir hükümdarlık elde etmiş olsaydı, şehre yeniden bizans patriğini yerleştirirdi. Bunu yapmadığına göre, bu makamda bir Lâtinin oturmasına, hem de herkesin gözü önünde, Raoul de Domfront şehre törenle girişi sırasında kendisini karşılamak için kapıya geldiğinde ve ona katedraldeki büyük merasime gidişinde refakat ederken, bile bile göz yummuştu¹⁸.

¹⁷ Willermus Tyrensis, XV, 3-5, s. 658-65; Vekayinâme yazarlarından sadece İbn al-Adîm (s. 352) bu suikastı zikretmiştir.

¹⁸ Willermus Tyrensis, XV, 3, s. 659. Ancak İbn al-Kālânîsi (s. 245) Ioannes'in Antakya'ya bir rum patrik getirilmesini talep ettiğini kaydediyor. O belki de Ioannes'in taleplerini, sonradan

Ioannes ordusunun bir kısmını, selçuklu hükümdarı Mesud'u Çukurova'ya yaptığı baskından ötürü cezalandırmak üzere yola çıkardıktan sonra, yavaş yavaş hareket ederek İstanbul'a döndü. Mesud barış ricasında bulunarak bir miktar tazminat ödedi. 1139 ve 1140 yılları içinde imparator, selçuklu sultanından çok daha tehlikeli bir düşman olan danışmend emîri ile uğraştı. 1139 yılında emîr Muhammed, sadece yukarı Çukurova'ya akın ederek Vahka'yı almakla yetinmemiş, ayrıca ordusu ile batıya, Sakarya nehrine kadar ilerlemişti. Trabzon'un bağımsız dükü olan Konstantinos Gabras ile yaptığı ittifak onun kuzey kanadını emniyete almış bulunuyordu. 1139 yazı boyunca Ioannes Danışmendlileri Bithynia ve Paphlagonia'dan çıkarmaya uğraştıktan sonra sonbaharda doğuya doğru Karadeniz sahili boyunca yürüdü. Konstantinos Gabras itaat arzetti; imparatorluk ordusu bunun üzerine danışmendli kalesi Niksar'ı kuşatmak üzere ülkenin içine daldı. Bu çok güç bir teşebbüs idi. Niksar kalesi coğrafi durumu bakımından kuvvetli ve savunmaya elverişliydi. Bu dağlık arazide ikmâl yollarını açık bulundurmamak da kolay değildi. Ioannes bir taraftan birlikleri içinde ölüm nisbetinin artmasından, diğer taraftan da kardeşi Isaakios'un oğlu Ioannes'in kendisine ihanetle düşman tarafına geçip müslümanlığı kabul ederek sultan Mesud'un kızı ile evlenmesinden şaşkına döndü. Osmanlı sultanları menşelerini bu zata bağlarlar. 1140 yılı sonbaharında Ioannes seferden vazgeçerek, ertesi yıl işe yeniden girilmek ümid ve gayesiyle ordusunu İstanbul'a götürdü. Ancak ertesi yıl emîr Muhammed vefat etti ve danışmendlilerin kudreti, onun vârisleri arasında çıkan iç savaş yüzünden, geçici olarak kötürümleşti. Ioannes artık daha büyükçe hedeflere yönelebilirdi; gözlerini yeniden Suriye'ye çevirdi¹⁹.

İmparatorun 1138 yılı seferiyle elde edilmiş olan kazançlar Suriye'de süratle elden çıkmış bulunuyordu. Zengî 1138 mayısında kefertâb'ı ve aynı yılın sonbaharında Maarratünnu'man, Bizâ'a ve Esârib'i Franklardan geri almıştı. Zengî'nin Dimaşk'ı zaptetmek teşebbüsü ile tamamiyle meşgul bulunduğu müteakip dört yıl içinde kuzeyin hareketsiz ve tenbel Frankları onun uğradığı güçlüklerden faydalanmayı ihmal ettiler. Yıllar yılı Raymond ve Halep emîri Savar birbirlerinin arazisine karşılıklı akınlar yapıp durdular; ancak arada hiç bir büyük savaş olmadı²⁰. Urfa kontluğuna gelince burası, sınırlarındaki islâm beylerinin, danışmendli Muhammed'in ölümüyle daha da şiddetli bir hal alan birbirlerini yemeleri sayesinde nisbeten daha sâkin bir devre yaşamıştı. Olayları İstanbul'dan dikkatle izleyen imparator Ioannes için kuzey Suriye Franklarının hristiyanlığın savunucusu olarak hiç bir kıymet taşımadıkları belli olmuştu.

imparator Manuel'in ileri sürmüş olduğu şartlarla karıştırmaktadır. Innocentius'un 25 mart 1138 tarihli mektubu şu eserde bulunur: *Cartulaire du Saint Sépulcre*, nşr. Rozière, s. 86.

¹⁹ Niketas Khoniates, s. 44-49; Süryani Mikhail, III, s. 248.

²⁰ Ibn al-Adîm, s. 681-85.

Raymond'un görünüşteki atalet ve ilgisizliği kısmen ordusuna yeterli savaşçı bulamamasına, kısmen de patrik Raoul ile aralarındaki geçimsizliğe dayanıyordu. Raymond, patriğe her hususta itaat edeceğine dair ettiği yemine sadık kalmayı hiç bir zaman aklından geçirmemişti; Raoul'un tavırları ve ukulâhğı onu kızdırıyordu. Katedralin rûhânî kurulunda, özellikle başdiakonus Lambert ve Arnoul de Calabre adında yüksek bir papazın şahsında kendisine müttefikler bulmuştu. Raymond tarafından teşvik ve tahrik olunan bu papazlar, Raoul'un kanun dışı patrik seçilmiş olmasını şikâyet etmek üzere, 1137 yılı sonlarına doğru Roma'ya gittiler. Seyahatleri esnasında Sicilya kralı Roger II.'nin topraklarından geçerken, doğuştan bu hükümdarın teb'ası olan Arnoul, bizzat Roger'nin göz dikmiş olduğu Antakya tahtını hile yoluyla Raymond'a pişkeş çekmiş olduğu suçlamasıyla Sicilya kralını patrik Raoul aleyhine kazandı. Raoul bunun üzerine, bizzat Roma'ya giderek kendisini temize çıkarmak zorunluğunu hissetti. Antakya patriği güney İtalya'da karaya çıkar çıkmaz Roger onu tutuklattı. Ancak Raoul o kadar hoş tavırlara ve o kadar güzel lâf yapan bir ağıza malikti ki, kısa bir sürede kralı kendi lehine çevirmeyi başardı. Bundan sonra Roma'ya gitti ve çekiciliği ve sevimliliği burada da zafere ulaştı. Kendi eliyle başpiskoposluk cübbesini çıkarıp Aziz Petrus kilisesinin mihrabına koymuş ve papa da bu cübbeyi ona, bu sefer kendi eliyle, giydirmişti. Antakya patriklik tahtına yeniden çıkmak üzere geri dönüşü esnasında kral Roger ona muhterem bir misafir muamelesi yaptı. Fakat Antakya'ya dönüşünde, Raymond tarafından desteklenen kendi rûhânîleri, onu şehir kapısından karşılamak suretiyle gösterilmesi mutad olan hürmet ve itibardan yoksun bıraktılar. Raoul hakarete uğramış masum ve mütevazı' bir papaz rolüne bürünerek sessizce Saint Symeon (Süveydiye) yanındaki bir manastıra çekildi. Burada, Raymond' u kötü duruma düşürmek fırsatını hiç bir zaman kaçırmak istemiyen Urfa kontu Joscelin tarafından resmen Urfa şehrini ziyarete davet edilinceye kadar kaldı. Raoul Urfa'da kilisenin başrûhânîsi sıfatıyla büyük bir törenle karşılandı. Bunun üzerine Raymond onu Antakya'ya getirmeyi maslahata daha uygun buldu. Raoul, Antakya'ya dönüşünde bu sefer istediğinden de âlâ bir merasimle karşılandı.

Fakat Raymond'un ısrarlı entrikaları yüzünden Roma'da onun hakkında yeniden tahkikata girişildi. 1139 ilkbaharında, bütün meseleyi yerinde incelemek üzere Lyon başpiskoposu Pierre, Antakya'ya gönderildi. Çok yaşlı bir kimse olan Pierre önce kutsal mahalleri ziyaret etti; kuzeye giderken ise Akkâ'da öldü. Onun ölümü Raoul'un düşmanlarının ümidini kırmıştı. Arnoul de Calabre bile ona itaat arzetti. Fakat büsbütün şımarmış olan Raoul onun bu müracaatını kabul etmedi. Bunun üzerine Arnoul hiddetinden tiril tiril titreyerek tekrar Roma'ya gidip papayı, meseleyi incelemek için yeni bir legat göndermeye ikna' etti. Ostia piskoposu Albéric, yani yeni papalık elçisi, 1139 kasımında doğuya ulaşarak, Kudüs patriği de dahil oldu-

ğu halde doğunun bütün yüksek rütbeli rûhânîlerini bir synod'da topladı. Synod üyelerinin sempatisinin hükümdar ve âsî papazlar tarafında olduğu açıkça belli idi. Bu sebeple Raoul, bu synod'un Aziz Petrus katedralinde toplanan oturumlarına katılmayı reddetti. Patriği savunmaya çalışan yegâne taraftarı Efâmiye (Apamea) başpiskoposu Serlon da toplantıdan ihraç edildi. Meclise iştiraki ve kendisine yapılan suçlamalara cevap vermesi için gönderilen üç resmî davetiyeye icabet etmeyince Raoul makamından azlolundu. Synod onun yerine, kaba saba, enerjik, okuyup yazması kıt bir zat olup terfiini Raoul'e medyun bulunmakla beraber akıllıca davranıp Raymond ile dostluk kurmuş bulunan, katedralin yüksek rûhânî kurulu başkanı Aimery de Limoges'u patrik seçti. Raoul, azlinden sonra Raymond tarafından hapse atıldı; sonradan kaçarak Roma'ya gitmeye ve burada tekrar papa ile diğer kardinallerin teveccühünü kazanmaya muvaffak oldu. Fakat bunların yardımı ile tekrar patriklik tahtını elde edemedi. 1142 yılında, muhtemelen zehirlenmek suretiyle, ölüp gitti. Bu olay Raymond için Antakya kilisesinin itaatkâr bir yardımcı olmasını sağlamıştı. Ancak onun patriğe karşı şahsî tutumu, Raoul'ün en büyük düşmanı olan rûhânîlerde bile tatsız ve acı bir intibâ' uyandırmış bulunuyordu²¹.

1142 ilkbaharında Ioannes artık Suriye'ye geri dönebilecek duruma kavuşmuştu. 1136 yılında olduğu gibi, Sicilya hükümdarı Roger'ye karşı alman imparatoru ile ittifak anlaşması yaparak arkasını emniyete aldı. Bizans elçileri, gerekli şartları tesbit etmek ve dostluğu sıhrî bir ilişki ile kuvvetlendirmek üzere Konrad III.'ün sarayına gittiler. 1142 yılında vukubulan dönüşlerinde Konrad'ın baldızı Bertha von Sulzbach'ı beraberinde gerirdiler. Bertha, İrene adıyla imparatorun en genç oğlu Manuel'in zevcesi oldu. İtalyan ticaret şehirlerinin teveccüh ve iyi niyetleri de elde edilmişti²². 1142 ilkbaharında Ioannes, beraberinde oğulları da bulunduğu halde ordusunu Anadolu içinden Antakya'ya sevketti. Phrygia'ya akın eden Selçuklular ve onların türkmen teba'sı geri atılarak sınır kaleleri tahkîm olundu. İmparator Antakya'da beklerken büyük bir kayba uğradı. Kendisine halef olmak üzere veli-aht tayin etmiş olduğu büyük oğlu Aleksios hastalanarak öldü. İkinci ve üçüncü oğulları olan Andronikos ve Isaakios ağabeylerinin cenazesini deniz yolundan İstanbul'a götürmeye memur edildiler; seyahat esnasında Andronikos da öldü²³. Duyduğu bütün acıya rağmen imparator doğuya doğru ilerlemeye devam ederek her tarafa, Danişmendliler tarafından zaptedilmiş olan kaleleri geri almak üzere yukarı Çukurova'ya gideceğini ilân etti. Çün-

²¹ Willermus Tyrensis, XIV, 10, s. 619 vd., XV, 11-16, s. 674-85. Willermus bu hususta yegâne kaynağımızdır.

²² Chalandon, *op. cit.*, s. 161 vd., 171 vd.

²³ Kinnamos, s. 23; Niketas Khoniates, s. 23 vd. Kinnamos (s. 23) Ioannes'in amacının, büyük oğlu Aleksios'un Bizans imparatorluğunu, genç oğlu Manuel'in ise, Antakya, Antakya ve Kıbrıs'tan müteşekkil bir devleti tevarüs etmeleri istikametinde olduğunu kaydediyor.

kü Frankların şüphesini uyandırmak istemiyordu²⁴. Ordu cebrî yürüyüşle Çukurova içinden ve yukarı Amanos silsilesi ve Gâvur dağı yoluyla ilerleyerek eylül ortalarında ansızın, Urfa kontu Joscelin'in ikinci başkenti olan Tell Bâşir önünde görüldü. Joscelin gafil avlanmıştı. İtaat arz etmek ve kızı Isabella'yı rehine olarak vermek üzere süratle koşup geldi. Ioannes bundan sonra Antakya'ya dönerek 25 eylülde, Çukurova'dan Antakya'ya giden yola hâkim bulunan büyük Templier kalesi Bagras'a vardı. Buradan Raymond'a haberciler göndererek bütün şehrin kendisine teslimini talep etti. Aynı zamanda da princepse, müstakbel fetihlerinden yeni bir hükümdarlık vermek vaadini de tekrarladı.

Raymond korku içindeydi. İmparatorun, bu sefer taleplerini zor kullanarak elde etmeye kararlı olduğundan şüphe etmiyordu. Görünüşe göre yerli hristiyanlar da Bizanslılara yardıma hazırıldılar. Franklar zaman kazanmaya çalıştılar. Raymond, vassallerinin düşüncesini almak zorunda olduğunu bildirirken, 1131 yılında dayanmış olduğu hukukî statüyü bir kenara itmiş bulunuyordu. Antakya'da bir danışmanlar toplantısı yapıldı. Bunda Antakya princepsliğinin vassalleri, muhtemelen yeni patriğin teşviki ile, Raymond'ur. Antakya'da sadece princepsliğin vârisesinin kocası sıfatıyla hüküm sürdüğü ve bu sebeple devletin arazisi hakkında bir karar vermek yetkisine sahip bulunmadığı neticesine vardılar; aynı karar cümlesinden olarak hükümdar ve vârise zevcesi beraberce bile vassallerin tasvibini elde etmeden princepsliği yabancı ele devir veya bunu başka bir bölge ile değiş tokuş edemeyeceklerdi. Buna teşebbüs ettikleri takdirde vassaller onları tahtlarından atacaktı. Müşavirler meclisinin kararını imparator Ioannes'e tebliğ eden Cebele piskoposu, imparatorluk taleplerinin reddini papanın hükmü ile de takviye ediyordu; fakat o imparatorun törenle şehre girmesini de arz ve teklif etmekteydi. Raymond'un bütün önceki taahhüd ve vaadleriyle teâruz halinde bulunan bu cevap, Ioannes'e savaşmaktan başka bir çare bırakmamaktaydı. Fakat mevsim, meseleyi derhal halledebilmek için çok ilerlemişti. İmparator Frankların şehir civarındaki çiftliklerini yakıp yıktıktan sonra, Danışmendlilerin geri aldıkları kaleleri yeniden zaptetmek ve kış geçirmek üzere Çukurova'ya çekildi²⁵.

Ioannes, Çukurova'dan Kudüs kralı Foulque'a Kutsal mahalleri ziyaret ve kral ile müslümanlara karşı beraberce hareket hususunda istişare dilediğini bildirmek üzere bir elçi heyeti gönderdi. Foulque sıkıntı içinde kaldı. Büyük imparatorluk ordusunun Filistin'e inmesini hiç de arzu edemezdi.

²⁴ Willermus Tyrensis (XV, 19, s. 688) Raymond'un Zengî'den korkusu yüzünden Ioannes'i müdahaleye davet ettiğini, Niketas (s. 52) ise onun maksadını gizlemiş olduğunu ve Suriye'ye gelişinin tam bir sürpriz teşkil ettiğini bildirmektedir (Willermus Tyrensis, XV, 19, s. 689).

²⁵ Willermus Tyrensis, XV, 19-20, s. 688-91; Niketas Khoniates, s. 52 vd.; Papaz Gregor, s. 156; Urfalı Mateos, cciv, s. 325.

İmparatorun yardımı, kaçınılmaz bir şekilde, onun yüksek hâkimiyetini kabul etmeyi gerektirecekti. Bethlehem piskoposu Anselm, Kudüs saray nâzırı Roard, grekçe bilen manastır başrâhibi Godefroi refakatinde, Filistin'in imparatorunki gibi büyük bir orduyu besliyecek gıdayı sağlayamayacak kadar fakir bir ülke olduğunu ve fakat imparator küçük bir maiyyetle geldiği takdirde kralın onu karşılamakla memnuniyet duyacağını bildirmek üzere, elçi olarak Ioannes'in yanına gönderildi. Ioannes bunun üzerine şimdilik fikrinde ısrar etmemek kararına vardı²⁶.

1143 martında, Antakya'yı zorla itaat altına almak hazırlıkları ilerlerken, imparator Toros silsilesinde yaban domuzu avlamak için kısa bir müddet tatil yapmak istedi. Böyle bir av partisinde kaza ile bir ok yarası aldı. Yaraya önem bile vermedi; fakat kısa zamanda bu yara azdı ve imparator da ölümle pençeleşmeye başladı. İmparator ölümü metanetle karşıladı. Tahtın geleceği ve devlet işlerinin selâmetle yürütülmesi için son nefesine kadar gayret sarfetti. İki büyük oğlu ölmüşlerdi. İstanbul'da bulunan üçüncü oğlu muvazenesiz bir gençti. Ioannes, en küçük ve fakat en kabiliyetli oğlu olan Manuel'i kendisine halef tayin etmeyi kararlaştırdı ve büyük dostu *büyük Domestikos* Aksukhos'dan Manuel'i destekliyeceğine dair söz aldı. Ölümün soğuk rüzgârıyla kuvvetini kaybetmiş elleriyle imparatorluk tacını bizzat Manuel'in başına giydirdi ve bütün kumandanlarını, onu imparatorları olarak tanımaları için yanına çağırdı. Pamphylia'lı bir keşiş günahlarını itiraf ettikten sonra da 8 nisan 1143'de öldü²⁷.

Ioannes'in ölümü frank Antakya'yı kurtarmıştı. Aksukhos, Isaakios'un muhtemel bir taht iddiasına karşı saray ve hükûmeti korumak üzere imparatorun ölüm haberi ulaşmadan İstanbul'a varmak için süratle yola çıkarken, Manuel orduyu Anadolu içinden geri götürdü. Başkentini emniyete almadan doğuda mâceralara girişmek elbette doğru olmazdı. İmparatorluğun hedefi bir kenara bırakılıvermişti; ama pek uzun bir süre için değil²⁸.

²⁶ Willermus Tyrensis, XV, 21, s. 691-93; Ioannes, Kutsal Mezar için hediye ve adaklar hazırlamıştı (Kinamos, s. 25).

²⁷ Willermus Tyrensis, XV, 22-23, s. 693-95; Kinamos, s. 26-29; Niketas Khoniates, s. 56-64; Urfalı Mateos, cciv, s. 325; Papaz Gregor, s. 156; Süryani Mikhail, III, s. 254; İbn al-Kalânîsî, s. 264; *Bustân*, s. 537.

²⁸ Kinamos (s. 29-32) hukukunu korumak üzere geri döneceği cevabını veren Manuel'e gönderilen gayet küstahça bir mesajdan bahseder. Niketas Khoniates, s. 65-69; Willermus Tyrensis, XV, 23, s. 696.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

URFA'NIN SUKUTU

*“Önceden alınması için acele edilen
miras sonunda kutsuz olur”*
Süleyman'ın meselleri XX, 21

Doğu Franklarının yürekleri imparatorun vefatı haberiyle ferahlamıştı. Ancak onlar kendi memnunlukları içinde, baş düşmanları olan atabey Zengî'nin bu haberden ne kadar daha büyük bir inşirâh duyduğunu farkedememişlerdi¹. Zengî son iki yıl içinde, 1141'den beri, sultan Mesud'un yüksek hakimiyetini kendisi üzerinde yeniden tesis etmek çabaları yüzünden oldukça sıkışmıştı. Tam zamanında, para hediyesi ve oğlunun rehine olarak arzıyla müterafık bir itaat bildirisi sayesinde sultan ordusunun Musul arazisine saldırmasını önleyebilmişti². Suriye'nin bu anda Bizanslılar tarafından zaptı, onun batı hakkındaki plânlarını tam anlamıyla suya düşürebilirdi. Onun bu plânları zaten, Kudüs kralı ile Dimaşk atabeyliğinin kendisinden duydukları müşterek korku ile akdetmiş oldukları bir ittifakla tehlikeye düşmüş bulunuyordu.

1138'de, Frank-Bizans ittifakının bozulmasından sonra Zengî tekrar Dimaşk'ın zaptı meselesine dönmüştü. Onun Hıms'ı muhasarası iki defa, birisi Frankların Montferrand yürüyüşleri, diğeri Şeyzer'in Bizanslılar tarafından kuşatılması yüzünden, kesintiye uğramıştı. Bu sefer bütün kuvvetiyle Hıms üzerine yürüdü ve Dimaşk'a müracaatla, Zümrüd'ün yani atabeyin annesinin izdivacına talip olduğunu ve çeyiz olarak da Hıms'ı istediğini bildirdi. Dimaşkhlılar bu talebi reddedecek durumda değildiler. 1138 haziranında atabey-annesi Zümrüd Zengî ile evlendi ve Zengî'nin birlikleri Hıms'a girdi. İyi niyetinin bir delili olarak Zengî, Hıms valisi olan ihtiyar memlûk Unur'a kısa bir süre önce zaptedilmiş olan Montferrand kalesi ile civarında bulunan bir kaç müstahkem mevki iktâ' etti³.

Dimaşk'ta hüküm süren Börü hânedanının iyi talihi neticesinde Unur, Montferrand'da oturmayıp Dimaşk'a geldi. Burada genç atabay Şihabed-

¹ İbn al-Ğalânîsi (s. 252) imparatorun 1138 yılındaki çekilişi ile ilgili olarak “bütün kalpler korku ve huzursuzluktan sonra yeniden sakinleşmişti” demek suretiyle Bizans karşısında müslümanların tutumunu karakterize eden bir örnek vermiş oluyor.

² İbn al-Aşîr, s. 241 vd.

³ İbn al-Ğalânîsi, s. 252; İbn al-Adîm, s. 678 vd.

din Mahmud 22 haziran 1139 gecesi en sevgili nedimleri tarafından kendi yatağında öldürüldü. Bu cinayetle ilgili olmakla itham edilen Zengî, eğer bu suretle devleti eline geçirmeyi ummuş idiyse, hayâl sukutuna uğramış olmalıdır. İdarenin dizginlerini Unur derhal ellerine aldı. Atabeyin katilleri çarımıha gerildiler. Atabey şihabeddin Mahmud'un yarı kardeşi ve Baalbek valisi bulunan Cemaleddin Muhammed, Mahmud'un tahtına çıkmak üzere Dimaşk'a davet olundu. Bu iyliğe bir mukabele olmak üzere Muhammed, annesini ve Baalbek'i Unur'a tevcih etti. Bununla beraber Unur Dimaşk'da kalarak devlet işlerini yürütmeye devam etti. Zengî bu durumdan memnun kalmadı. Bir taraftan da Zümrüd ve Unur'a şahsî düşmanlığı olan, Muhammed'in kardeşi Behramşah tarafından müdahale hususunda teşvik edilmekteydi. 1139 sonbaharının son günlerinde büyük bir ordu ve ondört kuşatma âleti ile Baalbek'i kuşattı. Şehir 10 ekim tarihinde teslim oldu. 21 ekimde, büyük Baal tapınağının taşlarından inşa olunmuş olan içkale garnizonu da, Zengî bunların ve ailelerinin hayatlarını bağışlayacağına dair Kur'an'a el basarak yemin ettikten sonra teslim oldu. Ancak Zengî verdiği sözde durmadı. Bütün garnizon en zâlimane bir şekilde öldürüldüğü gibi, kadınları da esir olarak satıldılar. Zengî bu katliâm ile Dimaşklılara bir gözdağı vermek istemişti; ancak bu suretle onların mukavemet inadını kamçılıması oldu ve Dimaşklılar kendisini tam bir düşman addetmeye başladılar⁴.

1139 yılının son günlerinde Zengî Dimaşk yakınında ordugâh kurdu. Atabey Muhammed'e Dimaşk'a mukabil Baalbek veya Hıms'dan birisini teklif etti. Unur müsaade etmiş olsaydı genç hükümdar bu öneriyi kabul edecekti. Red cevabını alınca Zengî şehri kuşatmak üzere yaklaştı. Bu buhranlı anda, 29 mart 1140 tarihinde, Muhammed öldü. Fakat Dimaşk Börülere sadakatte devam etti. Unur hiç bir güçlüğü uğramadan Muhammed'in küçük oğlu Mücireddin Abak'ı tahta geçirdi. Aynı zamanda, böyle alçak bir düşmana karşı hristiyanların yardımını istemenin de dinî ve siyasî bakımdan mahzuru olmadığı kanaatine vardı. Munkızî prensi Usâme'nin idaresinde bir elçi heyeti Dimaşk'dan Kudüs'e doğru yola çıktı⁵.

Kral Foulque daha önceden, Ürdün ötesinde sağlamca yerleşmek hususunda Dimaşklılarla müşkil durumundan yararlanmaya çalışmıştı. 1139 yazında, Flandre kontu Thierry, Kudüs'ü ziyarete gelmişti. Kontun karısı Sibylle, Foulque'un ilk evliliğinden doğmuş olan kızı idi. Foulque, damadı kontun yardımı ile Gilead bölgesine akın etmiş, bir az zorlukla da olsa Ac-lün yakınında küçük bir kaleyi zaptederek garnizonunu kılıçtan geçirmişti⁶. Bu hususta sarfedilen gayretin semeresi pek az olmuştur. Bu sebeple Unur kendisine, Zengî'yi Dimaşk önünden atmak karşılığında ayda yirmibin

⁴ İbn al-Kalânişî, s. 253-56; İbn al-Aşîr, s. 431.

⁵ İbn al-Kalânişî, s. 256-59.

⁶ Willermus Tyrensis, XV, 6, s. 665-68.

byzantios ve Banyas kalesinin iadesini teklif edince, şimdiki kadar takip etmiş olduğu siyaseti değiştirmeyi sakıncalı bulmadı. İki taraf arasında böyle bir ittifak düşüncesi zaten yeni bir şey değildi. Usâme daha 1138 yılında Unur'un talimatı ile, bunun imkânlarını tartışmak üzere Kudüs'e gelmişti. Fakat frank sarayında şerefli bir kabul görmekle beraber, o zaman teklifleri ne de olsa reddedilmişti. Şimdi ise Zengî'nin durmadan artan kudreti tarafından tehdit edilmenin anlamı daha iyi anlaşılmış bulunmaktaydı. Foulque, öneriyi müzakere etmek üzere saltanat meclisini toplayınca, herkes kabule taraftar oldu⁷.

Dimaşk'dan rehinerler geldikten sonra frank ordusu nisan içinde Galilaea istikametinde yola çıktı. Foulque ihtiyatlı davranmayı uygun görerek Taberiye (Tiberias)'de duraklayıp ileriye gözcüler çıkardı. Zengî, onun hareketlerini gözünden kaçırmamak amacıyla Taberiye Gölü (Genezareth)'nün kıyısı boyunca aşağı inmekteydi. Foulque'un hareketliliğini tesbit edince, kuşatmaya devam etmek üzere Dimaşk önüne döndü. Bunun üzerine Foulque kuzeye doğru ilerledi. Zengî Franklarla Dimaşklılar arasında kısıpaca alınmak tehlikesine düşmek istemiyordu. Bundan dolayı Dimaşk'dan çekildi. Foulque, haziran başında Huleh gölünün doğusunda Unur'un savaş birlikleri ile birleşince, bunlar Zengî'nin Baalbek'e geri çekildiğini haber aldılar. Zengî'nin birliklerinden bir kaçt aynı ay içinde yağma akınlarında bulunmak üzere geri dönerek Dimaşk surları önüne kadar ilerledilerse de Zengî ve esas ordusu rahatça ve taciz olunmadan Haleb'e kadar çekildi⁸. İttifak, Dimaşk'ın bağımsızlığını hiç mücadele etmeden kurtarmıştı. Unur anlaşmanın hükümlerine sadık kaldı. Onun birlikleri bir kaç aydan beri plânsız bir şekilde ve daha ziyade kör döğüşünü andırır bir durumda Banyas'ı muhasara etmekte idiler. Zengî'nin kumandanı Turgud oğlu İbrahim kuşatmadaki bir duraklamadan faydalanarak Sûr şehri civarındaki sahil bölgesini baskına uğratmıştı. İbrahim burada, Foulque'a Dimaşk seferinde yardım etmek üzere giiney gelmiş olan Raymond kumandasındaki Antakya ordusu tarafından baskına uğratıldı, mağlûp ve katledildi. Unur bizzat Banyas önüne gelip Foulque ve Raymond da ona katılınca ve bu heyet de ziyaret için buraya gelmiş olan papalık elçisi Albéric de Beauvais tarafından takviye olununca, kale müdafileri teslim olmaya karar verdiler. Unur bunların Dimaşk yakınında arazi verilmek suretiyle tatmin edilmelerini sağladı. Bundan sonra şehri Franklara teslim etti. Franklar buraya şehrin eski valisi Rainer de Brus'ü yeniden tayin ettiler ve Akkâ baş diakonusu Adam'ı piskoposluğa getirdiler⁹.

Foulque ile Unur arasındaki ittifak, bundan kısa bir süre sonra, Unur'un Usâme refakatinde Akkâ'daki kral sarayını resmen ziyaret etmesiyle takviye

⁷ Willermus Tyrensis, XV, 7, s. 668 vd.; İbn al-Kalânisi, s. 259 vd.

⁸ Willermus Tyrensis, XV, 8, s. 669 vd.; İbn al-Kalânisi, s. 260; İbn al-Adîm, s. 682.

⁹ Willermus Tyrensis, XV, 9-11, s. 770-76; İbn al-Kalânisi, s. 260 vd.

edildi. Unur ve Usâme'ye samimi ve hoşlarına giden bir karşılama töreni yapıldı. İki reis buradan Hayfa ve Kudüs'e gittiler ve nihayet Nablus ve Taberiye üzerinden yurtlarına döndüler. Seyahat, Usâme'nin yolda bütün gördüklerini beğenmemiş olmasına rağmen, yine de en büyük ölçüde bir iyi niyet içinde icra olunmuştu¹⁰. Foulque bundan sonra ve Dimaşklılar, Rainer de Brus'un Banyas'dan çıkarak sürülerini yağmaladığından şikâyetle bulunduklarında da bunlarla dost kalmak hususundaki samimi arzusunu belli etti. Rainer'ye bu tür baskınlardan vazgeçmesi ve zarara uğrayanlara tazminat ödemesi emrolundu¹¹.

Böylece 1140 yıllarında kral Foulque icraatından gerçekten memnunluk duyacak bir durumda bulunuyordu. Her ne kadar kuzey Suriye'de vaziyet, selefinin devrine nazaran kötüleşmiş ve kendisi de selefinin nüfuz ve otoritesine ulaşamamış ve hatta Urfa kontu Joscelin'in kendisini metbû tanıdığı bile şüpheli bir keyfiyet olarak kalmış ise de, o asıl kendi hâkimiyet sahasında emniyet içinde bulunmaktaydı. Frankların, eğer bu topraklarda tutunmak istiyorlarsa, müslümanlarla uyusmak ve her türlü anlaşmayı reddetmemek durumunda olduklarını, bunlar arasında daha az tehlikeli olanlarla dostluk kurmak zorunda bulunduklarını anlamış ve iyice aklına yerleştirmişti. Bu siyaseti için kendi asılzadelerini de kazanmıştı. Aynı zamanda ülkenin savunulması için büyük bir gayretle çalışmıştı. Güney sınırında memleketi Askalan'dan gelecek Mısır tehdidine karşı korumak üzere üç büyük kale inşa olunmuştu. Lydda'nın yaklaşık onbeş kilometre güney batısında, Ibelin'de suyu bol ve Askalan'dan Yafa ve Remle'ye giden yolların birleştiği bölgeye hâkim bir yerde, eski Roma şehri Jamnia'nın kalıntılarını muhteşem bir kale inşa etmek üzere kullanmış ve burasını, Chartres viskontunun kardeşi ve lâkabı İhtiyar olan Balian'a emanet etmişti. Balian o zamana kadar Yafa hâkimlerinin toprağında bir bölgeye sahip olmuş ve kralı, Hugue de Puiset'ye karşı desteklemek suretiyle onun teveccühünü kazanmıştı. Ibelin kalesinin kumandanı olmak sıfatıyla taht vassallığına yükselmiş ve Remle'nin vârisesi Helvis ile evlenmişti. Onun ahfadı sonradan frank doğunun en şöretli bir asalet ailesini teşkil edeceklerdir¹².

Ibelin'in güneyinde, Askalan'dan Kudüs'e giden doğru yol Blanchegarde kalesi tarafından kontrol edilmekteydi; bu kale Arapların Tell es-Sâfiye, Pırlıtlı tepe, dedikleri bir yükseklikte inşa olunmuştu. Bu kalenin kumandanı Arnoul de ülkenin en zengin ve kudretli baronlarından biri idi¹³. Üçüncü kale Bethgibelin'de, haçlıların hatalı olarak Bi'r Saba addettikleri bir köy yanında kurulmuştu. Bu kale Askalan'dan Hebron'a giden yola hâkim o-

¹⁰ Usâma, s. 166 vd., 168 vd., 226.

¹¹ Usâma, s. 93 vd.

¹² Willermus Tyrensis, XV, 24, s. 696 vd. Balian'ın menşei için bk. Ducange, *Familles d'Oltre Mer*, nşr. Rey, s. 360 vd.

¹³ Willermus Tyrensis, XV, 25, s. 697-99.

lup Hospitalier şövalyelerine emanet edilmişti¹⁴. Bu müstahkem kaleler, Askalan'dan yapılan bütün akın ve baskınları önlemeye kifayet etmemekteydiler. 1141 yılında Mısırlılar bu civardan sızarak Saron ovasında küçük bir haçlı savaş birliğini mağlûp ettiler¹⁵. Buna rağmen bu kaleler güneyden Kudüs'ü tehdit eden bütün ciddi saldırıları önleyebilmekte olup mahallî idarelerin merkezleri haline geldiler.

Foulque aynı zamanda, memleketi Ölüdeniz'in doğu güneyinde daha gergin bir kontrol ve mürakabe altında bulundurmak için girişimlerde bulundu. Arızalı Idumaea bölgesindeki bir vâhada kurulan Montreal devletçisi, kalesi ile beraber Franklar için Mısır'dan Arabistan'a ve Suriye'ye giden kervan yollarını, gevşek de olsa, kontrol etmek imkânını sağlamıştı. Ancak müslüman kervanları kimse farkına varmadan yollarına devam edebildiği gibi, çölden gelen baskın çeteleri de hâlâ kolaylıkla Idumaea bölgesine sızabilmekte idiler. Foulque'un tahta çıkışı sırasında Montreal ile Ürdün ötesi yerlerin hâkimi Romain du Puy idi. Bu zat 1115 yıllarında burasını Baudouin I.'den iktâ' olarak almış ve fakat Hugue du Puiset'yi krala karşı desteklediği için Foulque 1132'de onun oğlunu mirastan yoksun bırakmış ve mülkü elinden almıştı. Mukataa yüksek bir saray memuru olan Pagan'a devredilmişti. Pagan, kendisine tabi olan bu büyük araziye daha iyi kontrol altında bulundurabilmeye gayret eden faal ve iyi bir teşkilâtçı idi. Görünüşe bakılacak olursa, Ölüdeniz'in güneyindeki arazi şeridini iyi bir nizam içinde muhafaza etmekteydi, ancak 1139 yılında, Foulque'un Gilead bölgesinde savaşta bulunduğu bir sırada bir müslüman birliği Ürdün suyunu Ölüdeniz'e kavuştuğu yerde geçip Judaea'ya baskın yapmaya ve burada, görünüşte bir geriye çekilme manevresiyle, kendilerine karşı gönderilen bir Templier savaş birliğini pusuya düşürüp imhaya muvaffak oldu. Bunun üzerine Pagan, muhtemelen, Ölüdeniz'in hem kuzey hem de güney uçlarını kontrol altına alabilmek amacıyla, karargâhını Idumaea'daki Montreal'den Moab bölgesine nakletti. Burada kralın tasvibi ile 1142 yılında, vekayinâme yazarları tarafından *Petra deserti*, Çöl kayası, olarak adlandırılan bir tepe üzerinde Moab Kerak'ı adıyla ün salan büyük bir kale inşa etti. Burası Mısır'dan ve Batı Arabistan'dan Suriye'ye giden yegâne geçilmesi mümkün yollara hâkim olmak bakımından fevkalâde müsait olduğu gibi, aşağı Ürdün geçitlerinden de pek o kadar uzak değildi. Daha Baudouin I., Akabe körfezi sahilinde Elyn veya Aila denilen mahalde bir karakol tesis etmişti. Gerek burada ve gerekse eski Petra'ya yakın Mosis vâdisindeki kalede şimdi daha kuvvetli garnizonlar bulundurmaya başlandı. Montreal ve Kerak ile birlikte bu müstahkem kaleler Ürdün ötesi hâkimine Idumaea ve Moab arazileri ile

¹⁴ Willermus Tyrensis, XIV, 22, s. 638 vd. Martin (*Les premiers princes croisés et les Syriens jacobites de Jérusalem n'*, *Journal Asiatique*, 8. seri, XIII, s. 34 vd.) kalenin 1135 yılında inşa olduğunu gösteren süryanî vesikalar vermektedir.

¹⁵ Ibn al-Kālânî, s. 263.

buğday tarlaları ve Ölüdeniz'e yakın tuzlalar üzerinde hâkimiyet sağlamaktaydı. Diğer taraftan Franklar bu arazi şeritlerinin iskân bakımından ciddi bir adım atmamakta ve arazinin verimsiz kısımlarından bedevî kabileleri eski göçebe hayatlarını devam ettirerek, gerektiğinde Franklara bir miktar haraç ödemekle yetinmekte idiler¹⁶.

Devletin iç emniyeti Foulque'un idaresi devrinde düzelmisti. Yafa ile Kudüs arasındaki yol, onun Kudüs tahtına çıkışı sırasında devamlı olarak, sadece hacıları tâciz etmekle kalmayıp başkentin gıda maddeleri ithaline de engel olan çeteler tarafından emniyetsiz bir hale getirilmekteydi. 1133 yılında, kral kuzeydeyken patrik Guillaume bu yol eşkiyasına karşı bir sefer yapmış ve yolun Lydda'dan dağlık araziye tırmandığı Beyt Nûbe'de, Chastel Ernaut olarak adlandırılan müstahkem bir şato inşa ettirmişti. Bu kulenin inşası devlet makamlarına, yolun kontrolünü kolaylaştırmıştı; mısır sınırı tahkîm edildikten sonra artık seyyahlar sahilden ülke içine girerken sadece nâdir olarak fena sürprizlerle karşılaşır oldular¹⁷.

Krallığın, Foulque'un son yıllarındaki idaresi hakkında pek az şey bilmektir. Hugue de Puiset isyanı bastırıldıktan ve kraliçenin intikam hırsı teskin olunduktan sonra, krallığın baronları tahtı gılgıysız bir sadakatle desteklediler. Foulque'un Kudüs kilisesi ile ilişkileri de her zaman için iyi oldu. Onu taçlandırmış olup kendisinden daha çok yaşayacak olan patrik Guillaume de Messines Foulque'a sadıkça bağlı ve hürmetkâr bir dost olarak kalmıştı. Kraliçe Melisende, her ne kadar yaptığı en önemli vakıf kendi ailesinin şerefine kurulmuş idiyse de, yaşlandıkça kendisini dindarane hayır işlerine vermişti. Melisende, kız kardeşlerine çok düşkündü. Alice Antakya hâkimesi olmuştu; Hodierna şimdi Trablus kontesiydi; ancak çocukluk çağının bir yılını rehine olarak müslümanların yanında geçirmiş olan kardeşlerin en küçüğü Joveta için uygun bir koca bulunamamıştı. Joveta rûhânî mesleği seçerek Kudüs'deki Azize Anna manastırına rahibe oldu. 1134 yılında, Kutsal Mezar Kraliçesi, yani Melisende, Hebron yanındaki mâlikâneleri karşılığında Zeytundağı eteğindeki Bethania köyünü satın alarak burada Aziz Lazarus ile bunun hemşireleri Martha ve Maria adına bir manastır inşa ettirip meyvelikleri ve civarındaki çiftlikleri ile Jericho'yu buraya vakfetti ve manastırı bir de gözcü kulesiyle tahkîm ettirdi. Gönülde yatan arslanı gerektiğinden fazla bir açıklıkla belli etmemek için buraya, fevkalâde mükemmel ve fakat ihtiyar ve ölüm hastası bir keşişeyi başrahibe tayin etti. İh-

¹⁶ Willermus Tyrensis, XV, 21, s. 292 vd. Civarın ürünleri için bk. Abel, *Géographie de la Palestine*, I, s. 505. Müslüman ticareti üzerinde etkisi için bk. Wiet, *L'Egypte Arabe*, s. 320 vd. Ayrıca bk. Rey, *Les Seigneurs de Mantré et de la Terre d'Oultre Jourdain, Revue de l'Orient Latin*, IV, s. 19 vdd. Mosis vâdisindeki kale Petra'nın dış kısmında, dik ve bugün Vieira adı ile tanınan bir tepe üstünde olup geniş hacli harabeleri buradan Vâdi Musa'ya bakmaktadır. Küçük bir ortaçağ kalesinin harabesi ayrıca Petra'nın merkezinde al-Habis tepesi üzerinde bulunmaktadır.

¹⁷ Willermus Tyrensis, XIV, 8, s. 617.

tiyar keşişe vazifesini yerine getirip bir kaç ay sonra da nezaket kaidelerine uygun olarak gümbürdeyip gitti. Manastır bundan sonra doğal olarak, gerekeni yapıp yirmidört yaşında bulunan Joveta'yı başrâhibeliğe seçti. Kral kanı taşıyan bir prenses ve Filistin'in en zengin manastırının başrâhibesi sıfatıyla Joveta, bütün uzun süren hayatı boyunca krallık içinde parlak ve çok hürmete lâyık bir mevkie sahip oldu¹⁸.

Bu manastır Melisende'in dindarane vakıflarının en müsrifanesi olmakla beraber, bir taraftan da kocasını Kutsal Mezar'a bir çok çiftlik ve emlak vakfetmeye teşvik etmiş oldu. Melisende da bütün dulluk hayatı esnasında en cömert bir şekilde rûhânî tesisler kurmaya devam etti¹⁹. Yakubî ve ermeni kiliseleri arasındaki ilişkilerin düzelmesi de onun gayreti ile olmuştur. Yakubîler, Kudüs'ün haçlılar tarafından zaptından önce toplu olarak Mısır'a kaçmışlardı. Bunlar dönüşlerinde, kiliselerinin bütün emlakının Gauffier adlı bir haçlı şövalyeye verilmiş olduğunu görmüşlerdi. 1103 yılında Gauffier Mısırlıların eline geçmiş ve yakubîler eski arazilerini geri almışlardı. Ancak herkesin ölmüş sandığı Gauffier 1137 yılında esaretten dönerek eski emlakının geri verilmesini talep etti. Kraliçe bu meselede bizzat arabuluculuk yaptı ve yakubîlere, Gauffier'ye tazminat olarak üçyüz bizans altını ödemek şartıyla mübâhkirin muhafaza etmek müsaadesi bahşolundu. 1140 yılında biz burada ermeni katolikosunun lâtin kilisesinin bir synod'una katıldığını görüyoruz. Melisende bundan başka ortodoks Aziz Sabas manastırına da vakıflarda bulunmuştur²⁰.

Foulque seleflerinin ticarî siyasetini devam ettirdi. Artık ülkenin bütün ihracatına hâkim olan İtalyan şehirlerine karşı girişilen taahhütleri sadakatle yerine getirmekle beraber, bunlardan her hangi birisine ticarî inhisar hakkı tanımayı reddetti. Foulque 1136 yılında Marsilyalı tüccarlarla, Yafa hâsılâtından bunların oradaki kolonilerine, geçimlerine yardım olarak, dört yüz bizans altını ödeyeceğini taahhüt ederek bir anlaşma yaptı²¹.

1143 sonbaharında saray halkı Akkâ'da bulunmakta ve Zengî'nin Dimaşk'dan çekilmesiyle hasıl olan nefes alma imkânından faydalanmakta idi. 7 kassım tarihinde kraliçe yemeği kırdı yemek arzu etti. Kral ve maiyyeti atlarına binmiş olarak hareket ettiklerinde önlerinden bir tavşan kaçmaya başladı ve kral da onu takibe girişti. Bu sırada atı birden tökezledi; kral yere düş-

¹⁸ Willermus Tyrensis, XV, 26, s. 699 vd. Joveta en büyük yeğeni, müstakbel kraliçe Sibylle'in terbiyesini üstüne aldı (bk. aşağıda s. 340). Joveta, başrâhibe Eva de Bethanie'nin kendisini onun halefi olarak gösterdiği 1178 yılından önceki bir tarihte ölmüş olmalıdır, bk. *Cartulaire de St. Marie Josaphat*, nşr. Kohler, s. 122.

¹⁹ Meselâ Röhricht, *Regesta*, s. 43, 44, 45.

²⁰ Nau, *Le Croisé lorrain, Godefroy de Ascha*, *Journal Asiatique*, 9. seri, XIV, s. 421-31; Röhricht, *ayn. esr.*, s. 106 vd. Bk. aşağıda s. 269 vd.

²¹ Röhricht, *ayn. esr.*, s. 40. Bk. La Monte, *Feudal Monarchy*, s. 272. Onaltı yıl sonra Baudouin III. bunlara Kudüs'de bir mahalle vermiştir, Röhricht, *ayn. esr.*, s. 70.

tüğü gibi, attan fırlayan ağır eyer takımı da şiddetle kafasına çarptı. Şuuru kaybeden kral korkunç baş yaralarıyla ve koma halinde Akkâ'ya geri götürüldü ve üç gün sonra burada öldü. Kudüs devletine iyi bir kral olmuştur, ama, ne büyük bir hükümdar ve ne de doğu Franklarına kudretli bir rehbere olabilmisti²².

Kraliçe Melisende'in, duyduğunu mübalâğa ile belli etmeye çalıştığı matem, bütün saray halkını fazlasiyle duygulandırmakla beraber, onun krallığı bütünüyle kendi idaresine almasına engel olacak şiddette değildi. Foulque' dan doğurduğu çocuklardan iki oğlan hayattaydı: Onüç yaşında bulunan Baudouin ile yedi yaşındaki Amaury. Foulque krallık tacını, kraliçenin kocası olmak sıfatıyla taşıymıştı. Taht vârisesi olarak Melisende'in hukuku tam olarak tanıdı. Ancak tek başına hüküm sürecek bir kraliçe tasavvuru baronlar için pek yabancıydı. Bu sebeple Melisende, oğlu Baudouin'i müşterek kral tayin ederek idareyi kendi ellerine aldı. Bu hareket hukukî bakımdan tamamiyle meşrû sayıldığı gibi, Melisende ve Baudouin 1143 yılı Noel gününde patrik Guillaume tarafından beraberce taclandırıldıklarında durum devlet danışma kurulu tarafından resmen tasvib ve teyid olundu²³. Melisende, daha mutlu devirlerde muhtemelen başarı ile hüküm sürebilecek kabiliyetli bir kadındı. Baudouin II.'in kızkardeşi Hodierna de Rethel ile evlenmiş olan Vallon büyük arazi sahiplerinden bir zatın, yani eniştesinin oğlu olan konnetabl Manassé de Hierges'i kendisine müşavir seçti. Manassé delikanlı yaşında doğuya, dayısı Baudouin II.'in sarayına gelmiş ve burada kabiliyeti ve saraya mensubiyeti sayesinde süratle ve devamlı olarak yükselmisti. İhtiyar Balian, Foulque'dan kısa bir süre sonra ölünce Manassé onun dul kalmış olan karısı Helvis ile evlendi. Helvis, Remle'yi tevarüs etmiş olup gerek kendisi gerekse oğulları adına Filistin ovasına hâkim bulunmaktaydı. Krallık asılzadeleri zamanla Manassé'nin eline geçen büyük iktidara içerliyeceklerdi; çünkü gerek kraliçe Melisende ve gerekse Manassé kayıtsız şartsız, müstebidane idareye mütemayil idiler. Fakat şimdilik kraliçe bu hususta herhangi bir mukavemetle karşılaşmadı²⁴.

Melisende'in tahta çıkışı ne kadar da olsa ciddi bir sakıncayı beraberinde getirdi. Daha Foulque devrinde Kudüs kralının bütün haçlı devletlerinin metbûu olmak durumu gözle görülecek bir ölçüde fiilî olmaktan çıkarak nazari bir karektere bürünmüş bulunmaktaydı. Kuzeydeki haçlı hükümdarlarının bir kadın ve bir çocuğun hâkimiyetine kulak asmaları da pek muhte-

²² Willermus Tyrensis, XV, s. 700-02; Urfalı Mateos, cclvi, s. 325; İbn al-Kâlanîsî, s. 265. St. Bernard kraliçe Melisende'a bir taziye mektubu yazmıştır (No. 354, *M.P.L.*, *CLXXXII*, sütun 556 vd.).

²³ Willermus Tyrensis, XVI, 3, s. 707. Melisende'in hukukî durumu için bk. L. a Monte, *agn. est.*, s. 14-18.

²⁴ Willermus Tyrensis (XVI, 3, s. 707) Melisende için bir medhiye ihtiva eder. Manassé için bk. aşağıda s. 279 vd. Onun evlenmesi Willermus Tyrensis, XVIII, 18, s. 780'de kaydedilmiş olup Helvis'in adı sık sık vesikalarda (meselâ Röhrich, *agn. est.*, s. 22, 76) geçmektedir.

mel değildi. Antakya princeps'i ile Urfa kontu arasında bir anlaşmazlık vukuunda, Baudouin II. türünden kudretli bir Kudüs kralı derhal kuzeye yürür ve ihtilâfı zorla da olsa hallederdi. Halbuki ne bir kraliçenin, ne de bir çocuk kralın bunu yapmalarına imkân vardı ve işin önemli tarafı, herkes-ten üstün bir otoriteye sahip başkaca hiç bir kimse de yoktu.

İmparator Ioannes'in vefatı ve Zengî'nin Dimaşk önünde uğradığı başarısızlık Antakya hükümdarı Raymond'un kendine inancını yeniden güçlendirmişti. Raymond derhal yeni imparator Manuel'e elçiler göndererek Çukurova'nın kendi devletine geri verilmesini talep etti. Manuel bu talebi reddedince de Çukurova eyaletine saldırdı. Manuel, saltanatının ilk aylarında İstanbul'da bulunmak mecburiyetindeydi; ancak Kontostephanos kardeşleri, Bizans'a sığınmış olan Porsuk adlı bir türk kumandanını ve amiral Demetrios Branas idaresinde kara ve deniz güçlerini yola çıkardı. Bunlar sadece Raymond'u Çukurova'dan kovalamakla yetinmeyip onun birliklerini Antakya surları önüne kadar takip ettiler²⁵. Bundan bir kaç ay önce Raymond, Urfa kontu Joscelin onunla birleşmek üzere Fırat'a doğru ilerlediği esnasında, Bizâ'a'ya kadar, Haleb'e bağlı olan bazı yerleri ele geçirmişti. Ancak Joscelin ansızın Haleb emiri Savar ile bir mütareke anlaşması yapınca Raymond'un plânları altüst oldu. Raymond ile Joscelin arasındaki ilişkiler gözle görülürcesine bozuldu. Joscelin'in yaklaşık 1140 yılından itibaren Raymond'u metbûu olarak tanımak zorunda kalmış bulunduğu anlaşılmaktadır; ancak bu iki şahıs arasında hiç bir zaman samimiyet mevcut olmamıştır. Joscelin, Raymond'u patrik Raoul lehine müdahalesiyle kızdırmıştı. Şimdi Savar ile yaptığı ateşkes anlaşması ise aralarında hemen hemen bütün ilişkilerin kesilmesine sebep oldu²⁶.

Zengî bu anlaşmazlıkları dikkatle izlemekteydi. İmparatorun ölümü onu en tehlikeli ve kudretli düşmanından kurtarmış oluyordu. Dimaşklılar frank yardımı olmadan kendisine karşı hiç bir teşebbüse girişemezlerdi; Kudüs krallığının da bu zamanda kendisini bir mâceraya kapırması pek ihtimal dışı idi. Şu halde fırsat kaçırılmamalıydı. 1144 sonbaharında Zengî, kısa bir süre önce Joscelin ile ittifak akdetmiş olan Diyarbakır artuklu hükümdarı Kara Arslan'a taarruz etti. Joscelin bunun üzerine ittifak şartlarına uyarak ordusunun esas kısmı ile Urfa'dan hareket edip, anlaşıldığına göre Zengî'nin Haleb ile ikmâl yolunu kesmek niyetiyle, Fırat'a doğru ilerledi Zengî, Harran'da bulunan müslüman casusları sayesinde Joscelin'in hareketlerini iyice takip etmekteydi. Hiç vakit geçirmeden, Urfa'yı bir baskınla ele geçirmek için, Hama emiri Yağısıyan kumandasında bir birliği yola çıkardı.

²⁵ Kinnamos, s. 33 vd.

²⁶ al-ʿAzîmî, s. 537; Ibn al-Kalānîsî, s. 266. Joscelin 1141 yılına ait bir vesikayı "Raimundo Antiochiae principe regnante" ibaresiyle tarihlemiştir (Röhrich, *op. cit.*, s. 51) ve Willermus Tyrensis (XVI, 4, s. 710) Joscelin'e, 1144 yılında Raymond'a, efendisi olarak hitap ettirir.

Fakat Yağısıyan yağmurlu bir kasım gecesinin karanlığında yolunu kaybet-tiği için ancak, Zengi'nin esas ordusu ile 28 kasımda surları önüne varmasın-dan sonra Urfa'ya ulaşabildi. Urfalılar bu arada olup biteni öğrenmişlerdi; şehrin bütün savunucuları surlar üzerinde müdafaa tertibatını almış bulunu-yorlardı.

Urfa'nın muhasarası dört hafta sürdü. Joscelin bütün işe yarayan askerle-rini beraberinde götürmüştü. Bu sebeple şehrin müdafaası lâtin başpiskopos Hugue II.'e tevdi olundu. Ermeni piskopos Yohannes ile yakubî piskoposu Bazilios da onu açık kalple ve samimi olarak desteklediler. Zengi, eğer yer-li hristiyanları Franklara karşı ettikleri sadakat yemininden döndürmeyi um-muş idiyse, hayâl sukutuna uğramıştı. Yakubî piskoposu Bazilios mütareke teklifinde bulunulmasını tavsiye ettiyse de umumî efkâr ona karşı idi. An-cak müdafiler, bütün gayretlerine rağmen, sayıca pek az idiler. Joscelin ise Tell Başır'e çekilmişti. Tarih yazarı WillermusTyrensis, başkentini kurtar-maya koşmadığı cihetle onu en ağır biçimde tenbellik ve korkaklıkla suçla-maktadır. Ancak Joscelin'in ordusu, Zengi ile bir savaşı göze alabilecek ka-dar güçlü değildi. Urfa'nın kuvvetli istihkâmlarının bir müddet için dayana-bileceğine güveniyordu. Kendisi Tell Başır'den, Zengi'nin meselâ Haleb'den yardımına çağıracağı bütün takviye kuvvetlerini yakalayabilecek bir durum-da idi ve bir taraftan da frank komşularından yardım alabilmeyi umuyor-du. Antakya ve Kudüs'e durumu derhal haber vermişti. Kudüs'de Melisen-de krallık danışma kurulunu toplamış ve konnetabl Manassé de Hierges, Nablus kontu Philippe ve Galilaea princepsi Elinand de Bures kumandasın-da harekete geçirmek üzere bir ordu toplamak hususunda selâhiyet almıştı. Buna mukabil Antakya hükümdarı Raymond hiç bir harekete girişmedi. Joscelin'in ona metbûu sıfatıyla yaptığı bütün müracaâtlar boşuna oldu. Onun yardımı olmadan ise Joscelin Zengi'ye taarruz etmeye cesaret ede-medığı için, Tell Başır'de kraliçenin gönderdiği ordunun muvasalatını bekledi.

Ordu iş isten geçtikten sonra geldi. Zengi bu arada ordusunu yukarı Dicle yoresinin Kürt ve Türkmenleriyle takviye etmiş olup ayrıca iyi kuşatma âletlerine sahip bulunuyordu. Urfa müdafilerinin çoğunluğunu teşkil eden esnaf ve râhipler savaş hususunda tecrübesiz kimselerdi. Bunların yaptıkları mukabil taarruzlar, açılan lâğımlara mukabil olarak açtıkları lâğımlar başa-rısız kalıyordu. Başpiskopos Hugue'ün biriktirmiş olduğu hazineleri, savun-ma bakımından çok gerekli olmasına rağmen, sakladığı şâyiaları alıp yürü-müştü. Noel gecesı Saatler kapısında surun bir kısmı çöktü ve açılan yarık-tan müslümanlar şehre aktılar. Ahali panik halinde içkaleye doğru kaçıştı i-se de, bunun kapılarını başpiskoposun emriyle kapalı buldu. Başpiskopos ise bu esnada bizzat içkale dışında bulunuyor ve boş yere nizam ve intizamı tesise çalışıyordu. Bu umumî keşmekeş içinde binlerce kişi ayaklar altında ez-ilip öldü. Ahaliyi yakından takip eden Zengi'nin birlikleri de geri kalanlar-dan bir çoğunu ve bu arada başpiskoposu öldürdüler. Nihayet Zengi bizzat

atı üstünde şehre girerek katliâmın durdurulmasını emretti. Yerli hristiyanlara dokunulmadı; fakat bütün Franklar toplanarak öldürüldüğü gibi, kadınları da esir pazarında satıldı. İçkalenin kumandasını elinde tutan Barsavma adında bir yakubî papazı iki gün sonra Zengî'ye teslim oldu²⁷.

Franklar bir kere ortadan kaldırıldıktan sonra Zengî fethettiği şehre müsamaha ile muamele etti. Erbil emîri Küçük Ali'yi buraya vali yaptı; ancak yerli hristiyanlara, ermeni, yakubî ve hatta rumlara muayyen bir ölçüde muhtariyet bırakıldı. Lâtin kiliselerinin tahrip edilmesine mukabil bunlarınkilerine dokunulmadı. Bunlar, hatta şehri yeniden insanla doldurmak için, dindaşlarını Urfa'ya çağırmak hususunda teşvik gördüler. Özellikle süryânî piskoposu Bazilios, kendisinin sadakate ne kadar kabiliyetli olduğunu gösterdiğini söylemiş olmasının yarattığı müsait hava yüzünden fâtiherin çok teveccühünü kazanmıştı. Courtenay hânedanını daima sevmiş olan Ermenilerse yeni rejime alışmak hususunda pek istekli görünmüyorlardı²⁸.

Zengî Urfa'dan, Fırat'ın doğusunda ikinci büyük frank müstahkem mevki olan Serûc üzerine yürüdü; burası ocak ayı içinde düştü. Zengî bundan sonra nehrin esas geçit yerine hâkim bulunan Birecik üzerine gitti. Ancak buradaki frank garnizonu inatçı bir direnme gösterdi. Bir kere Joscelin çok yakındaydı ve kraliçenin göndermiş olduğu ordu da yaklaşıyordu. Tam bu anda Zengî Musul'da karışıklıklar çıktığı haberini aldı. Birecik kuşatmasını kaldırarak süratle doğuya yöneldi. Kendisi hâlâ ismen sadece sultan Mesud'un oğlu olan genç selçuklu şahzadesi Alparslan'ın, emrinde Musul atabeyi idi. Zengî Musul'a vasil olduğunda, Alparslan'ın kendi nüfuz ve otoritesini korumak için, atabeyin buradaki vekili Şakar'ı öldürmüş olduğunu öğrendi. Bu, Alparslan bakımından böyle bir harekette bulunmak için hiç de müsait bir an sayılmazdı. Çünkü bir hristiyan devletinin başkentini fetheden bir kimse olarak Zengî bütün islâm dünyası nazarında, haiz olduğu itibarın doruk noktasında bulunmaktaydı. Alparslan tahtından indirildi; danışmanları öldürüldü. Halifeye gelince o, Zengî'ye sultan ve fâtiher ünvanını tevcih etmiş ve kendisine hediyelerle yüklü bir elçi heyeti göndermişti²⁹.

Urfa'nın sukutu haberi bütün dünyada akisler uyandırdı. Müslümanlar taze bir ümitle canlandılar. Bağlılarına kadar girmiş bir hristiyan devleti im-

²⁷ Willermus Tyrensis, XVI, 4-5, s. 708-12; Urfah Mateos, cclvii, s. 326-28; Süryânî Mikhail, III, s. 259-63; *Anonim Süryânî Vekayinâmesi*, s. 281-86 (başka hiç bir yerde bulunmayan teferruata kadar en tafsilâtli tasvir). Nerses Şnorhali, *Urfanın Sukutuna Mersiye*, s. 2 vdd.; Bar Hebraeus, Budge tercümesi, s. 268-70; İbn al-Adîm, s. 685 vd.; İbn al-Kalânîsî, s. 266-68; İbn al-Aşîr, s. 443-46. Urfa'nın sukutu bir çok Avrupa vekayinâmesinde zikredilmiştir. Aziz Bernard'ın No. 256 mektubu (*M.P.L., CLXXXII*, sütun 463) buna taalluk eder. İbn al-Aşîr, Sicilya kralı Roger'nin sarayında bulunup Urfa'nın fethini telepatili bir âlem-i mânâ'da müşahade eden bir müslümandan bahsetmektedir.

²⁸ Süryânî Mikhail, III, s. 259-63; *Anonim Süryânî Vekayinâmesi*, s. 281-86.

²⁹ *Anonim Süryânî Vekayinâmesi*, s. 286-88; İbn al-Kalânîsî, s. 268 vd.; İbn al-Aşîr, s. 445-48; İbn al-Furât (Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 371, n. 11'den).

ha olunmuş ve Franklar Akdeniz kıyısında bir arazi şeridine sürülmüş idiler. Artık Musul'dan Haleb'e giden yol düşmandan temizlenmişti; İran ve Anadolu'da bulunan Türkler arasında artık bir düşman kaması yoktu. Zengî sultan ünvanını iyice haketmişti. Frankları ise bu olay perişan etmiş ve büyük bir endişe içine düşürmüştü. Batı hristiyan âlemi için bu müthiş bir darbe olmuştu. Bunlar ilk defa olarak, doğuda işlerin pek iyi durumda olmadığını farketmişlerdi. Bu sebeple yeni bir haçlı seferi ilân etmek üzere yeni bir hareket belirdi.

Gerçekten de yeni bir haçlı seferine ihtiyaç vardı. Çünkü doğunun frank hükümdarları, kendilerini tehdit eden bütün tehlikelere rağmen bir türlü birliktede harekete karar veremiyorlardı. Joscelin, Fırat'ın batısında kalan arazisinde Tell Bâşir başkent olmak üzere kontluğunu yeniden kurmak gayretleri içindeydi³⁰. Ancak, Zengî'nin kendisine pek yakında taarruz edeceği pek belli bir keyfiyet olduğu halde, bir türlü Raymond'un kendisine yardım etmemiş olmasını affedemiyordu. Açıkça onunla ilişkisini keserek Raymond'un metbûluğunu reddetti. Raymond da onunla barışmaya yanaşmak taraflısı değildi; ama her taraftan tecrit edilmiş olmanın tehlikesini kavramıştı. 1145 yılında, bir türkmen akınına geri püskürttükten sonra, İmparator'dan yardım rica etmek üzere İstanbul'a gitmeyi kararlaştırdı. Oraya varışında Manuel kendisini huzuruna kabul etmeyi reddetti. Ancak Raymond pişmanlık göstererek imparator Ioannes'in mezarı önünde diz çöktükten sonra huzura kabul olundu. Manuel ona bu sefer iyi kabul gösterdi ve bir çok hediyeler vererek paraca destek vaadinde bulundu. Buna rağmen askerî yardım vaatmemişti; çünkü bizzat Bizanslılar da Türklerle savaş halindeydiler. İlerideki bir tarihte yapılacak bir seferin imkânları üzerinde müzakerelerde bulunuldu. Gururu için ne kadar küçültücü ve asıladeleri tarafından ne kadar isteksiz karşılanmış olursa olsun Raymond'un imparatoru bu ziyareti yine de faydalı bir netice sağladı. Zengî bunu haber almış ve üzerinde düşünmüştü. Zengî, belki de bu düşünce ile, kuzey Franklarına karşı savaşı şimdilik erteleyerek dikkatini yeniden Dimâşk'a çevirmeyi kararlaştırdı³¹.

1146 mayısında Zengî, Suriye seferini hazırlamak üzere Haleb'e hareket etti. Urfa'dan geçerken oradaki Ermenilerin, kendisinin hâkimiyetini silkip atarak tekrar Joscelin'i getirmek üzere bir teşebbüse girişmiş oldukların haber aldı. Küçük Ali bu komployu zahmetsizce bastırdığı gibi, Zengî hareketin elebaşılarının idamını ve ermeni ahaliden bir kısmının şehirden kovulmasını emretti. Bunların yerine üçyüz yahudi ailesi yerleştirildi. Zengî bunları,

³⁰ Joscelin hâlâ Samsat'dan, vassali Baudouin'in oturduğu Maraş üzerinden güneyde Birecik, Ayntab, Ravendan, Tell Bâşir'e kadar olan sahaya sahip bulunuyordu.

³¹ Kinnamos, s. 35; Süryani Mikhail, III, s. 267.

yahudilerin hristiyanlara karşı müslümanları desteklemeye her zaman hazır oldukları açıkça bilindiğinden Urfa'ya davet etmişti³².

Yaz ortasında Zengî ordusunu güneye doğru, Fırat'dan Dimaşk'a giden yol üzerinde bulunan ve arap emîrinin kendisini tembü tanımayı reddettiği Ca'ber kalesine götürdü. Kuşatma esnasında 14 eylül 1146 gecesi, frank menşeli bir hadımı, kendi kadehinden şarap içerken yakalayıp fena halde azarladı. Uğradığı muameleye içerleyen hadım, Zengî'nin uyumasını bekleyip onu yatağında öldürdü³³.

Zengî'nin tarih sahnesinden bu âni şekilişi, bir müslüman hükümdarının vefatından sonra zuhuru mutad olan hânedân kavgalarının onun devletini de dağıtacağını uman bütün düşmanları tarafından sevinçle karşılandı. Cenazesi defnedilmemiş olarak ortada yatarken, oğullarının en yaşlısı Seyfeddin Gazi vezir İsfahanlı Cemaleddin ile birlikte, devleti eline geçirmek üzere süratle Musul'a hareket etti. İkinci oğlu Nureddin, babasının parmağından mühürünü çıkararak, kardeşi Eyyub 1132 yılında halife tarafından mağlûp edildiği sırada Zengî'nin hayatını kurtarmış olan kürt Şirkûh tarafından Haleb'de kendisini hükümdar ilân ettirdi. Devletin bu şekilde paylaşılması, düşmanlara her taraftan Zengî devleti arazisine saldırmak için bir işaret teşkil etti. Güneyde Unur'un Dimaşklı birlikleri Baalbek'i istirdad ederek Hıms valisini ve Hama emîri Yağısıyan'ı Dimaşk'ın vassali haline getirdiler. Doğuda selçuklu Alparslan, boş yere de olsa, elini tekrar iktidara uzatırken, Diyarbakır Artukluları da evvelce kaybetmiş oldukları şehirleri geri aldılar³⁴. Orta kesimde Joscelin, Urfa'yı tekrar elde etmek üzere harekete geçerken, Antakya hükümdarı Raymond da baskın ile Haleb suları önüne kadar ilerledi. Joscelin'in gönderdiği araçlar Urfa'daki Ermenilerle temas ederek yakubileri onun tarafına çektiler. Joscelin, Maraş ve Keysûn senyörü Baudouin'in katıldığı küçük bir ordu ile yola çıktı. Raymond bu sefer de ve fakat seferin kötü planlaması yüzünden haklı olarak, yardım etmeyi reddetti. Joscelin Urfa'yı gafil avlıyacağını ummuştu. Fakat müslümanlar uyarlılmıştı. Joscelin 27 ekimde surlar önünde göründüğünde her ne kadar yerlilerin yardımı sayesinde şehre girmeye muvaffak oldu ise de içkale garnizonunu mücadeleye hazır buldu. İçkalenin kuvvetli istihkâmlarına taarruz edebilecek kadar kuvvete sahip değildi. Ne yapacağını kararlaştıramadan şehirde tereddüt içinde kaldı. Bu arada gönderilen haberciler Haleb'de Nureddin'e ulaşmışlardı. Nureddin'in ordusu mukabil taarruz halinde Antakya arazisinde bulunmaktaydı. Nureddin orduya, derhal geri dönmesini emrederek kom-

³² Süryani Mikhael, III, s. 267 vd.; *Anonim Süryani Vekayindesi*, s. 289; İbn al-Kalânî, s. 270; İbn al-Furât, ayn. yer.

³³ Willermus Tyrensis, XVI, 7, s. 714; Süryani Mikhael, III, s. 268; *Anonim Süryani Vekayindesi*, s. 291; İbn al-Kalânî, s. 270 vd.; İbn al-Adîm, s. 688.

³⁴ İbn al-Kalânî, s. 272-74; İbn al-Aşîr, s. 455 vd.; krş. Cahen, *Le Diyarbekr, Journal Asiatique*, 1935, s. 352.

şu müslüman emirlerinden yardım talep etti. 2 kısım 1146'da Urfa önünde görüldü. Joscelin, onunla içkale arasında tuzağa düşmüş durumdaydı. Kurtulma ümidinin şehri süratle boşaltmaya bağlı olduğunu anladı. Joscelin, gece esnasında adamları ve büyük sayıda yerli hristiyanlarla birlikte şehirden çıkıp Fırat istikametinde kaçmaya muvaffak oldu. Nureddin onu hemen arkasından izledi. Ertesi gün iş savaşa döküldü. Franklar, Joscelin aceleye kapılarak zamanından önce karşı saldırıya geçmeyi emredinceye kadar şiddetle mukavemet ettiler. Ancak mukabil taarruzları geri püskürtüldü ve bu esnada frank ordusunda panik çıktı. Maraş senyörü burada savaş meydanında öldü. Ensesinden yaralanan Joscelin şahsî muhafızlarıyla kaçıp Samsat'a sığınmaya muvaffak oldu. Yakubî piskoposu Basilios da burada ona iltihak etti. Ermeni piskoposu Yohannes yakalanarak Haleb'e götürüldü. Frankların kendi mukadderatlarına terkettikleri yerli hristiyanlar tamamıyla kılıçtan geçirildi, kadın ve çocukları satıldı. Bizzat Urfa'da bütün hristiyan ahalî şehirden kovuldu. En eski bağımsız hristiyan cemaatine sahip olmakla öğrenen bu koca şehir boşaldı ve günümüze kadar bu darbenin etkisinden kurtulamadı³⁵.

Olayların bu cereyan şekli Zengî'nin düşmanlarına, onun ölümü ile pek az şey kazandıklarını isbat etmiş oluyordu. Ayrıca, Zengî'nin oğulları, birbirlerine karşı pek büyük bir sevgi duymamalarına rağmen, kavgaya girişmeyecek kadar akıllı idiler. Artuklularla uğraşmak için bütün gücünü kullanmak mevkiinde bulunan Seyfeddin Gazi, kardeşiyle bir görüşme yaptı ve mirasın barışçı yolla bölünüşü bu suretle teyid ve tasdik olundu. Seyfeddin Irak'daki, Nureddin Suriye'de bulunan araziye aldılar. Tam bu sıralarda Nureddin'in mevkii, Kudüs'deki Frankların beklenmedik bir akılsızlıklarıyla daha da kuvvetlendi. 1147 yılı başlarında Unur'un adamlarından, Havran bölgesindeki Busrâ ve Salhad emîri bulunan ermeni mühtedisi Altuntaş, Dimaşk'a karşı bağımsızlığını ilân ederek yardım sağlamak üzere Kudüs'e gelmişti. Altuntaş Franklara, kendisine Havran bölgesinde bir emîrlik sağladıkları takdirde Busrâ ve Salhad'ı teslim etmeyi teklif ediyordu. Kraliçe Melisende teamüle son derecede uygun olarak bu öneriyi müzakere etmek üzere danışma kurulunu topladı. Meclis gayet önemli bir karar vermek mevkiinde olduğunu gördü; çünkü, Altuntaş'ı desteklemek Dimaşk ile olan ittifakın bozulması demek olacaktı. Fakat yapılan teklif de yabana atılacak gibi değildi. Havran ahalisinin çoğunluğu ortodoks inançlı, *melkt* hristiyanlardan müteşekkildi. Bu hristiyanların yardımı sayesinde Havran'ı iskân etmek kolaylaşacaktı. Havran'a hâkim olmak ise, Dimaşk'ı kayıtsız şartsız Franklara teslim edecekti. Baronlar tereddüt içinde kaldılar. Bunlar orduya Taberiye'

³⁵ Willermus Tyrensis, XVI, 14-16, s. 728-32; Urfalı Mateos (ccviii, s. 328 vd.) yanlış tarih olan 1147/48'i veriyor; Süryani Mikhail, III, s. 270-72. Hekim Basilios, *Baudouin'e Mersiyeye*, s. 205; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 292-97; İbn al-Kâlanîsi, s. 274 vd.; İbn al-Aşîr, s. 455-58 ve ayn. mlf., *al-Bâhir*, s. 156; Bustân, s. 541.

de toplanma emrini verirken, bir taraftan da Unur'a bir elçi heyeti göndererek Altuntaş'ı yeniden makamına yerleştirmeyi kararlaştırdıklarını bildirdiler. Unur buna içlerimle beraber, Nureddin'den korkusundan, hristiyanlarla arasının bozulmasını istemiyordu. Verdiği cevap kraliçeyi, hristiyanların kendi aralarındaki derebeylik hukukunun, bir hükümdara karşı başka bir dost hükümdarın âsî vassalini desteklemeye mâni bulunduğunu belirterek uyarıyor ve bir taraftan da tasarlanan seferin masraflarını tazmin etmeyi teklif ediyordu. Bunun üzerine kraliçe, Bernard Vacher adında bir şövalyeyi Dimaşk'a göndererek, maalesef Altuntaş'ı desteklemeye önceden karar vermiş bulunduğunu, ordunun onu Busrâ'ya götüreceğini ve fakat Dimaşk arazisine hiç bir şekilde zarar vermemeyi tekeffül ettiğini bildirdi. Bernard çabucak Dimaşk'dan döndü. Unur onu, kraliçenin teklifinin akılsızca ve hukuksa aykırı olduğuna iknâ etmişti. Bernard Vacher genç kralı kendi görüşüne kazandı. Mesele danışma kurulu tarafından yeniden müzakere olduğunda, seferden vazgeçilmesi kararına alındı. Fakat bu arada askerî birlikler heyecanlanmışlardı. Dinsizlere karşı yapılacak verimli bir yağma seferinden vazgeçilmiş olmasına fena halde kızan aşırı entrikacılar Bernard'ı hiyanetle suçlayarak savaşın açılmasında ısrar ettiler. Kral ve baronlar ordudan korkarak bu talebe boyun eğdiler.

1147 mayısında frank ordusu, başında kral bulunduğu halde Ürdün suyunu geçerek Cavlân bölgesine daldı. Ancak bu, askerlerin tasavvur ettikleri türden bir zafer yürüyüşü olmadı. Unur yeteri kadar uyarılmıştı. Onun hafif donatımlı türkmen süvarileri, müşkülâtla Yermük vâdisi boyunca Derâa'ya tırmanmakta olan Frankları durmadan tâciz etmek üzere civarın Araplarıyla birleşmişlerdi. Bizzat Unur ise Nureddin'den yardım rica etmek üzere Haleb'e bir elçi heyeti göndermiş bulunuyordu. Nureddin bu müracaate çok sevindi. İki taraf arasında bir ittifak anlaşması yapıldı. Buna göre Nureddin Unur'un kızı ile evleniyor ve derhal kaynatasını kurtarmak üzere yardıma koşmayı tekeffül ediyordu. İki taraf arasında, Nureddin'in Hama'yı geri alması ve fakat Dimaşk'ın bağımsızlığına dokunmaması kabul olundu. Mayıs sonunda Franklar Derâ'a'ya varmış ve bu suretle sınır ile Busrâ arasındaki yolun yarısından bir az fazlasını katetmiş bulunuyorlardı. Unur bu sırada süratle daha doğuda bulunan Salhad'a yürümüşü. Altuntaş'ın buradaki garnizonu bir ateşkes öneri ve ricasında bulundu; Unur bundan sonra cebri bir yürüyüşle Haleb'den gelmiş bulunan Nureddin ile buluşmak üzere batıya doğru yürüyüşüne devam etti. İkisi birlikte Busrâ üzerine yürüdüler. Altuntaş'ın karısı şehri onlara teslim etti. Bu haber Franklara, yorgun argın ve içilecek suları bitmek üzereyken nihayet uzaktan Busrâ'yı görebilecekleri bir yere vardıkları akşam ulaştı. Bunlar, müslümanlara taarruz edebilecek bir durumda değildiler. Geriye Çekilmekten başka yapılacak bir şey yoktu. Yurda dönüş daha da güç oldu. Yiyecek azaldı. Kuyulardan bir çoğu tıkanmıştı. Düşman, ardçalarına yetişmiş, bütün geride kalan

münferit hristiyanları öldürmekteydi. Daha çocuk yaşta olan kral büyük bir şecaat ve metanet göstererek, esas orduyu terkedip seçme bir maiyyetle önden giderek selâmete ulaşmak önerisini reddetti. Onun verdiği bu örnek sayesinde ordu disiplinini ve düzenini koruyabildi. Nihayet baronlar Unur ile barış anlaşmasına yanaşarak ona arapça bilen bir elçi, muhtemelen Bernard Vacher'yi ateşkes talep etmek üzere yolladılar. Ancak gönderilen elçi yolda öldürüldü. Bununla beraber ordu, Cebel Aclûn eteğinde el-Rahub mevkiine vardığında Unur'dan, Franklara yiyecek maddesi vermeyi teklif eden bir elçi geldi. Nureddin bu kadar yakındayken frank ordusunun tamamıyla imha olunması Unur'un işine gelmemektedir. Kralın bu yardım teklifini mağrurane reddetmesine rağmen, beyaz bir at üzerinde kızıl bir bayrak taşıyan esrarengiz bir yabancının birdenbire ortaya çıkarak orduyu rahatça ve bir zarara uğramadan Gadara'ya kadar götürdüğü de gözden kaçmadı. Frank ordusu burada son bir çarpışmadan sonra Ürdün'ü tekrar geçerek Filistin'e geri döndü. Sefer çok masraflı ve anlamsız olmuştu. Frankların iyi savaşı fakat akılsız siyasî ve taktikçiler olduklarını isbat etmekteydi³⁶.

Bundan sadece bir kişi, yani Nureddin, fayda sağlamış oldu. Filvâkî Unur Havran'ı geri almıştı. Altuntaş affedileceğini umarak Dimâşk'a geldiğinde gözlerine mil çekilerek zındana atılmış ve taraftarları gözden düşmüşlerdi. Ancak Unur, Nureddin'in kuvvet ve kudretini gayet iyi biliyordu. Gelecekte çok kuşkulanıyordu ve Franklarla eski ittifakının yenilenmesini büyük bir sabırsızlıkla arzu ediyordu. Nureddin'e gelince o, Unur ile akdettiği anlaşmaya sadık kalmıştı. Nureddin kuzeye dönerek, Antakya princepsliğinin Âşırmağî'nin doğusunda kalan bütün arazisini koparıp almak hususundaki gayesine ulaşmaya gayret etti. 1147 yılı sonunda Artah, Keferlâta, Basarfut ve Balat onun eline geçmiş bulunmaktaydı³⁷.

Nureddin bu suretle hristiyan âleminin baş düşmanı olarak ön plâna çıkmış bulunuyordu. Bu sırada henüz yirmidokuz yaşında bulunmakla beraber, yaşıdan umulmaz bir maharet ve uzakgörülülüğe sahipti. Düşmanları bile onun adalet, merhamet ve samimi dindarlık duygularına hayranlık hissediyorlardı. Belki de babası kadar parlak bir kumandan değildi, fakat daha az zâlim, daha az hilekâr ve hiç şüphesiz insanların değerini çok daha iyi ölçebilen bir zattı. Nâzırları ve kumandanları kabiliyetli ve kendisine sadakatle bağlı kimselerdi. Maddî imkânları babasınınkinden daha mütevazı idi. Çünkü İmâdeddin Zengî, şimdi Seyfeddin Gazi'ye intikal etmiş olan yukarı Irak hazinelerine de sahip olmuştu. Fakat bu zengin'likle beraber Seyfeddin, Artukoğulları, hilâfet ve selçuklu sultanlığı ile ihtilâf ve münazaaları da tevarüs etmiş bulunuyordu. Bu suretle Nureddin'in elleri, kendisini batıya

³⁶ Willermus Tyrensis, XVI, 8-13, s. 715-28; İbn al-Kâlanîsî, s. 276-79; Abû Şâma, s. 50-53.

³⁷ İbn al-Adîm, nşr. Blochet, s. 515 vd.; İbn al-Aşîr, s. 461 vd.

vakfetmek için serbest kalmıştı. Ayrıca İmâdeddin Zengî'nin oğulları aile anlaşmasına sadakat gösteriyorlardı. Seyfeddin, talep vukuunda hiç bir arazi isteğinde bulunmadan Nureddin'e yardım gönderiyordu. Nasreddin adında üçüncü bir kardeşleri Nureddin'in vassali olarak Harran'a yerleştirilmiş, ailenin en genci olan Kutbeddin ise Musul'da büyük ağabeyisinin sarayında yetiştirilmekte bulunuyordu. Bu şekilde aile bağları ve Unur ile ittifakı sayesinde kendisini emniyete almış bulunan Nureddin islâmın mukabil taarruzunu sevk ve idare etmeye müsait idi ve buna hazırlanmıştı. Eğer hristiyanlar doğuda tutunmak istiyorlarsa, karşısında bütün güçlerini birleştirmeleri gereken kimse Nureddin idi³⁸.

³⁸ İbn al-Aşîr, s. 456 ve ayn. mlf., al-Bâhîr, s. 152-58.

KİTAP III
İKİNCİ HAÇLI SEFERİ

BİRİNCİ BÖLÜM

PAPA VE KRALLAR

“Harekele geç ve icra et.
Tanrı seminle olacak.”

1. Tarihler XXII, 16

Kudüs’de Urfa’nın düştüğü haber alınınca kraliçe Melisende derhal Antakya ile bağlantı kurdu ve Antakya idaresiyle, papaya haberi arz ederek yeni bir haclı seferinin organize edilmesini rica etmek üzere Roma’ya bir elçi gönderilmesi hususunda istişarede bulundu. Bizans imparatorunun taleplerine karşı direnmesiyle lâtîn hristiyanlar arasında büyük bir şöhret kazanmış olan Cebile piskoposu Hugue’un bu sefaretle görevlendirilmesi kararlaştırıldı. Mesajın çok acele ulaştırılmasının gerekmesine rağmen piskopos ancak 1145 sonbaharında Roma’ya vardı. Papa Eugenius III., Roma şehri papalık hâkimiyetinin aleyhinde olan bir güruhun elinde bulunduğu için, Viterbo’da ikamet ediyordu. Maiyyetinde, her ne kadar papanın korkunç haberi alışını da kaydetmekle beraber, piskopos’un verdiği başka bir haberin daha çok etkisinde kalmış olan alman vekayînâme yazarı Otto von Freising de bulunmaktaydı. Bu başka haber, İran’ın doğusunda oturan ve dinsizlere karşı başarılı bir savaş yapmakta olan bir hristiyan hükümdarından bahsetmekteydi. Bu hükümdarın adı Yohannes olup nastûrî mezhebine mensuptu. İran’ın başkenti Ekbatana’yı fethetmiş ve fakat daha kuzeyde, kar ve buzlarla kaplı bir ülkeye sefer ederek burada büyük kayıplara uğramış ve memleketine dönmüştü. İşte efsanevi papaz (veya mu’tekif) Yohannes’in vekayînâmelere ilk aksedişi budur¹.

Papa Eugenius III., vekayînâme yazarının, bu papaz-hükümdar Yohannes’in hristiyanlığı kurtaracağı ümidini paylaşmadı. O ciddi olarak endişelenmişti. Hemen aynı sıralarda Çukurova ermeni piskoposlarından müteşekkil başka bir heyet de yanına gelerek, Bizans’a karşı desteklenmelerini şiddetle ve ısrarla rica etmekte bulunmuştu². Papa, doğuya karşı vazife ve vecibelerini ihmal etmemeliydi. Piskopos Hugue, doğuda olup bitenler hakkında

¹ Otto von Freising, *Chronica*, s. 363-67. Bk. Gleber, *Papst Eugen III.*, s. 36.

² Bk. Tournéize, *Histoire politique et religieuse de l’Arménie*, s. 235-39.

fransız ve alman saraylarına bilgi vermek üzere seyahatine devam ederken, papa da yeni bir haçlı seferi için hristiyan âlemini daveti kararlaştırdı³. Ancak papalık, bir zamanlar papa Urbanus'un tecrübe etmiş olduğu gibi, böyle bir hareketi bizzat idare edecek durumda bulunmuyordu. Eugenius, papalık makamına çıktığı şubat ayından beri Roma'ya ayak basamamıştı. Alpler ötesi bir seyahate çıkamazdı. Bereket versin, batı Avrupa'nın en büyük iki hükümdarı ile de anlaşma halindeydi. Alman kralı Konrad von Hohenstaufen, tahtını kilisenin desteklemesine medyûn olup, tacını bir papalık legatının eliyle giymişti. Papanın, Fransa'nın dindar kralı Louis VII. ile ilişkileri hatta daha da samimiydi. Zevcesi Eleonore d'Aquitaine'in etkisine atfolunabilecek olan önceki hatalı bir kaç hareketinden sonra Louis tövbe ve istigfarda bulunmuş ve ondan sonra bütün hareketlerinde kiliseye mensup müşavirlerinin ve özellikle Clairvaux manastırının büyük başrâhibi Aziz Bernard de Clairvaux'nun arzu ve iradelerine uymuştu. Papa, doğuya yardım için kral Louis'e müracaata karar verdi. Romalıları itaate almak ve Sicilya kralı Roger II.'nin hırsına bir sınır çizmek için Konrad'a kendisinin ihtiyacı vardı ve onun başka vazifeler yüklenmesini istemiyordu. Buna mukabil Louis, doğu frank hükümdar ve asıladelerinin çoğunluğunun mensup olduğu memleketin kralıydı. Bunları tehlikeden kurtarmak üzere yapılacak seferi onun idare etmek mecburiyetinde olması anlaşılacak bir keyfiyetti. Eugenius 1 aralık 1145 tarihinde kral Louis ile Fransa devletinin bütün asılzade ve müminlerine hitaben, onları doğu hristiyan âlemine yardıma davet ve dünya mallarına emniyet, günahlarına af vaadeden bir *bulla* isdar etti⁴.

Urfa'nın düşüşü haberi batı ülkelerini dehşetle ürpertmişti. İlk haçlı seferini yarattığı ilgi ve şevk zamanla sönüp gitmiş bulunuyordu. Kudüs'ün zaptı batı insanların muhayyilesini şiddetle kamçılarmış, kısa bir süre içinde, 1101 haçlı seferlerinin de gösterdiği gibi, doğudan gelen davete uymak üzere büyük takviye kuvvetleri kendi istekleriyle yola düzülmüşlerdi. Ancak bu 1101 haçlı seferleri meşûm sonuçlarla bitmişti. Buna rağmen de doğuda kurulmuş olan devletler tutunabilmiş ve durumlarını hatta kuvvetlendirebilmişlerdi. Takviyeler bundan sonra da ve fakat ancak damla damla gelmeye devam etmişlerdi. Bir hacı akını devamlı olarak Suriye'ye akıyor ve hacılardan bir çokları da mutad olarak bir yaz seferine katılabilecek kadar uzun bir süre Filistin'de kalıyorlardı. Bunlar arasında Norveç kralı Sigurd gibi hükümdarlar, 1106 yılında Kutsal Ülke'ye gelen ingiliz, flaman ve Danimarkalılardan müteşekkil büyük halk kitleleri de vardı. İtalyan deniz şehirleri arada sırada bir liman şehrinin zaptına yardım eden filolar göndermektey-

³ *Chronicon Mauriniacense, R.F.H., XII, s. 88; Otto von Freising, Gesta Friderici, s. 54-57.*

⁴ Jaffé-Wattenbach, *Regesta*, No. 8796, II, s. 26. Caspar, *Die Kreuzzugsbullen Eugens III. (Neues Archiv, XLV, s. 285-306) bulla'nın kesin olarak 1 aralık 1145 ile tarihlenmesi gerektiğini ispat etmiş olup bu suretle Louis VII.'nin bu haçlı seferini harekete geçirmiş olduğu hakkındaki fransız teorisi dayanaksız kalmıştır.*

diler. Fakat bunlar, bilindiği gibi, daha ziyade ticarî çıkarlarına bağlı kalmakta ve Filistin'e gittikçe artan bir ölçüde italyan tâcirleri göndermekteydiler. Mamafî, Baudouin I.'in hükümdarlığı devresinden itibaren bu şekilde silâhlı hacı kabileleri gittikçe azalmıştı. Son zamanların yegâne zikre değer silâhlı kafilesi, Foulque'un damadı kont Thierry de Flandre'in sevk ve idare ettiği grup olmuştur. Her ne kadar, Ibelin hânedanının kurucusu olan Balıan de Chartres gibi küçük oğullar, Hugue du Puiset veya Manassé de Hierges gibi krallık hânedanına mensubiyetlerinden faydalanmayı ümid eden küçük asılzadeler hâlâ Filistin'e yerleşmek üzere gelmekteydiler; ancak en sağlam ve değerli muhacir unsurları büyük askerî Hospitalier ve Templier birliklerine katılmak üzere gelen şövalyeler teşkil etmekteydiler. Askerî birlikler yavaş yavaş krallığın daimî ordusu olmak rolünü benimsemişlerdi. Bunların krallığın büyük vassallerinden elde ettikleri çok sayıda arazi vakıfları, hizmetlerinin ne kadar takdir olunduğuna bir alâmet teşkil ediyordu. Fakat birinci haçlı seferi ordularının dağılmasından sonra, doğuda artık inançsızlara karşı büyük ölçüde bir taarruza girişmek kudretine sahip büyücek hiç bir frank kuvveti mevcut olmamıştı⁵.

Batıyı yeniden yerinden kıpırdatılabilmek için Urfa felâketi gibi bir sarsıntıının olması lâzımdı. Çünkü batı Avrupa'nın görüş açısından Suriye'deki haçlı devletleri, bütün Akdeniz'i kucaklayan bir islâmiyete karşı taarruzun sadece sol kanadını teşkil etmekteydiler. Cephenin sağ kanadını, hristiyan şövalyelerin hâlâ çececek vazifeler bulabildikleri İspanya teşkil ediyordu. Kastilya kraliçesi Urraca ile kocası Aragon kralı Alfonso I. arasındaki anlaşmazlıklar 12. yüzyılın ikinci ve üçüncü onyıllarında hacın İspanya'da başarı kazanmasına engel olmuştu. Fakat kraliçenin Burgund dükü ile ilk evlenmesinden doğmuş olan Alfonso VII., Kastilya'ya yeni bir hareket, bir cevvaliyet getirmişti. Tahta çıkışından altı yıl sonra, 1132 yılında Alfonso VII. müslümanlara karşı, kendisini 1147 yılında Kurtuba kapılarına kadar götürüp buraya yüksek hâkimiyetini tanıttak olan seferlerine başlamış bulunuyordu. Alfonso daha 1134 yılında, yarımadaının en yüksek hâkimi bulunduğunu ve hiç kimsenin vassali olmadığını belirtmek amacıyla imparator ünvanını almıştı. Bu arada Urraca'nın ölümüyle Kastilya'daki karışık işlerden kurtulmuş olan Alfonso I., son yıllarını Murcia'da, bazen başarılı, bazen de başarısız bir şekilde taarruza geçmekle geçirmişti. Akdeniz sahili boyunca da Barselona kontu Raymond-Bérenger II. iktidar alanını güneye doğru genişletmekteydi. Alfonso I. 1134 yılında öldü. Kardeşi, bir zamanki keşiş Ramiro, üç yıl süreyle ve başarısız bir şekilde hüküm sürdü. Fakat 1137 yılında Ramiro'nun henüz iki yaşında bulunan kızı, kraliçe Petronella, Barselona kontu Raymond-Bérenger IV. ile evlendi. Katalanya ile Aragon birleştiler. Bunların bir araya gelen donanmaları, kuzey doğu İspanya'nın müslüman-

⁵ Bk. yukarıda s. 75 vd., 186.

lardan geri alınması işini bitirmeye yetti⁶. Böylece 1145 yılında İspanya'da işler düzelmekte görünüyordu; ancak bu sıralarda fırtına patlamak üzereydi. Son yarım yüzyıl içinde İspanya'ya hâkim olmuş bulunan Murâbîtin hânedanı ümitsizce inkırazla sürüklenmişti. Afrika'da bunların yerini Muvahhidin sülâlesi almış bulunuyordu. Berberî-Kâhin İbn Tûmers tarafından kurulan ve onun halefi Abdülmü'min tarafından daha da saldırgan bir şekilde idare olunan bu zâhid ve dinî akîdelerine göre özellikle sûfî eğilimleriyle gnostik (dinî-felsefî) bir reform hareketi yaratan hânedan, yeni bir tehlike olarak belirmişti. 1145 yılında Abdülmü'min, murâbîtin hükümdarı Taşfîn b. Ali'yi Tlemsen yanında mağlûp ve katletti. Bundan bir yıl sonra Fas bölgesinin işgalini tamamlayarak İspanya'ya girmeye hazırlandı⁷. Bu türden endişeler İspanya'daki şövalyelerin doğudan gelen yardım çağrısına kulaklarını bir anlamda tıkamalarına sebep oluyordu. Buna mukabil ise, artık sağlam temellere oturdukları cihetle İspanya krallıkları, fransız şövalyeleri için, bir asır öncesindeki kadar, verimli ve çekici bir hareket sahası teşkil etmekteydiler.

İslâma karşı açılan cephenin orta kesiminde Sicilya kralı Roger II. yer almaktaydı. Roger İtalya'daki bütün norman hâkimiyet sahasını elinde birleştirmiş ve 1130 yılında kral ünvanını almıştı. Krallığının Akdeniz'e hâkim olmak hususunda, daha iyisi bulunamayacak olan stratejik durum ve önemini müdrikti. Ancak bu hâkimiyeti tam olarak sağlayabilmek için Sicilya karşısındaki Afrika topraklarına adım atması gerekiyordu. Murâbîtin'in Fas'daki iktidarlarının zayıflaması ve Fâtımîlerin Tunus'da etkisiz hale gelen yüksek hâkimiyetleri ile daha da şiddetlenen, kuzey Afrika müslüman devletleri arasındaki mücadele ve rekabetler, ayrıca kuzey Afrika şehirlerinin Sicilya'dan ithal edilecek buğdaya muhtaç bulunmaları Roger'ye elverişli bir fırsat yaratmış bulunmaktaydı. Ancak 1123'den 1128 yılına kadar yapmış olduğu seferler ona Malta adasının ilhakından başka bir fayda sağlamamıştı. 1134 yılında Roger, Mehdiye hâkimi el-Hasan'a iyi seçilmiş bir anda yaptığı yardım sayesinde bu müslüman emirine metbûluğunu kabul ettirebildi; ertesi yıl da Gabes körfezindeki Cerbe adasını işgal etti. Müslüman deniz ticaret vasıtalarına karşı giriştiği mücadelede elde edilen ganimet iştihasını iyice arttırdığından, müslüman sahil şehirlerine taarruz etmeye başladı. 1143 haziranında Roger'nin birlikleri Trablus'a girmeye muvaffak oldularsa da tekrar geriye çekilmeye zorlandılar. Bundan tam üç yıl sonra bir iç hareket, murâbîtin hanedanından birisini burada vali makamına getirmeye uğraşırsan Roger şehri yeniden zaptetti. Bu sefer onu taretmek mümkün olmadı.

⁶ Bellasteros, *Historia de España*, II, s. 247-62.

⁷ Muvahhidin hakkında bk. Codera, *Decadencia y Desaparición de los Almoravides en España* ve Bel, *Almohad maddesi*, *Encyclopaedia of Islam*.

Trablus bu suretle Afrika'da bir norman kolonisinin çekirdeği haline gelmiş oldu⁸.

Kral Roger bu suretle şimdi, yeni haçlı seferine katılmak bakımından en mükemmel şekilde hazır ve teçhizatlı durumdaydı. Fakat hareketleri güven telkin etmiyordu. Papalığa karşı tutumu hiç bir zaman vazifesine sadık bir kimsenin tutumu olmamış ve pek nâdir olarak nâzik ve hürmetkâr bulunmuştu. Kendi kendisini kral ilân etmek hususunda gösterdiği gurur ve küstahlık, Avrupa'nın diğer iktidar sahiplerince ayıplanmıştı. Bu hususta Aziz Bernard alman kralı Lothar'a şöyle demişti: "Sicilya'da kim kendisini kral ilân ederse, her zaman imparatora taarruz eder"⁹. Aziz Bernard'ın bir işi kötü gözle görmesi, fransız umumî efkârının da o işi kötü addetmesi demekti. Doğu hükümdarlarının nazarında Roger belki de daha da sevimsizdi; çünkü o, annesi Adelheid'e Kudüs krallığının revâ gördüğü muameleyi ve evlenme mukavelesinde vaadedilmiş olan taht vârisliği meselesinde kendisinden sâdir olan hatayı hiç bir suretle affedemediğini gayet açık bir şekilde belli etmiş olduğu gibi, amcazâdesi Bohemund'un baba soyundan kalan yegâne vâris olarak Antakya üzerinde de hak iddia ediyordu. Onun haçlı seferine katılması istenilmemekte ve fakat buna rağmen yine de onun kendi özel kesiminde islâma karşı savaşa devam etmesi ümit olunmaktaydı¹⁰.

Bütün bunlara göre, papanın Fransa kralı Louis'yi, yeni haçlı seferini organize etmek üzere seçmiş olması kolay anlaşılabilir bir keyfiyetti. Kral da bu çağrıya şevk ve gayretle icâbet etti. Cebele piskoposunun bizzat haberi vermesinden hemen sonra papanın *bulla'sı* vâsıl olduğunda kral Louis bütün taht vassallerine, noelde Bourges'da kendisiyle buluşmaları için davetiye-ler çıkarmış bulunuyordu. Bunlar toplanınca kral, haçlı seferine çıkmaya karar verdiğini bildirerek kendilerinden de aynı şeyi yapmalarını rica etti. Ancak asilzâdelerin cevabı onun için sert bir hayâl sukutu teşkil etti. Dünyevî asalet sınıfı bu hususta hiç de şevk ve heyecan göstermemişti. Krallığın tecrübeli devlet adamlarının en önemlisi olan Saint-Denis manastırı başrâhibi Suger, kralın ülkeyi yalnız bırakmak istemesini hoş karşılamadığını belirtti. Kralı desteklemek hususunda sadece Langres piskoposu sesini yükseltmişti¹¹.

Vassallerinin buz gibi soğuk ilgisizliklerinden cesareti kırılmış olan kral Louis, çağrısını üç ay ertelemeyi kararlaştırarak, paskalya bayramında Vézelay'da yeni bir toplantı tertiple-di. Bu arada papaya bir mektup yazarak, bir haçlı seferini idare etmek hususundaki samimî isteğini belirtti ve Fransa'da nüfuzu kendisinininkinden büyük olan yegâne kimseyi, yani başrâhip Bernard de Clairvaux'yu yanına çağır-ttı. Bu sıralarda Bernard şöhretinin

⁸ Chalandon, *Domination Normande en Italie*, s. 158-65.

⁹ St. Bernard de Clairvaux, mektup No. 139, *M.P.L.*, CLXXXII, sütun 294.

¹⁰ Odo de Deuil, s. 22 vd.

¹¹ *Vita Sugerii Abbatis*, s. 393 vdd.; Odo de Deuil, s. 121.

doruğuna ulaşmış bulunmaktaydı. Yüzyıllar ötesine, geriye doğru bakarak bu zatın şahsiyeti ile kendisini tanıyanlar üzerinde haiz olduğu o müthiş sürükleyici kudreti tahayyül etmek güçtür. Zamanımıza intikal eden yazılardan onun hitabet kudretini anlamak, etrafa saçtığı alevleri teşhis etmek mümkün değildir; yazılar içinde hitabet sönük görünmektedir. İlâhiyatçı ve din mücadelelisi olarak o bize bugün, donuk bir inatçı, bir az kaba, sevimsiz ve haşin görünmektedir. Buna rağmen Bernard, 1115 yılında, yirmibeş yaşında bulunduğu halde Clairvaux manastırı başrâhibliğine seçildiği tarihten, hemen hemen kırk yıl sonraki ölümüne kadar batı Avrupa'nın dinî ve siyasî hayatında hâkim bir tesire sahip olmuştur. Cistercien tarikatine büyük bir hareket getirerek, papalığı Anacletus'un düşürdüğü parçalanma bataklığından tek başına kurtaran o idi. Vaazlarının samimiliği ve alev alev yanan şevk ve heyecanı, cesareti, cevvaliyeti ve yaşayışının temizliği ile birleşerek, Languedoc'un dinsiz Katharer'lerine karşı mücadelesi hariç tutulacak olursa, onun üzerine aldığı her işi zafere ulaştırmasını sağlamıştır. Bernard çoktan beri doğu hristiyanlığının mukadderatı ile ilgileniyordu. Templier tarikatının nizamlarının kararlaştırılmasında bizzat faaliyet göstermişti. Papa ve kral şimdi, haçlı seferinin ilânında yardımını rica edince, en büyük bir şevk ve istekle bu işe girişti¹².

Toplantı 31 mart 1146 tarihinde Vézelay'da gerçekleşti. Aziz Bernard'ın vaaz edeceği haberi üzerine bütün Fransa'dan bir çok kimse buraya koşmuş bulunuyordu. Bundan yarım yüzyıl önce Clermont'da da olduğu gibi, katedrale sığmayacak kadar büyük bir insan kitlesi birikmiş bulunuyordu. Aziz Bernard, küçük şehrin dışında kurulmuş olan ahşap bir kürsüden halka hitap etti. Sözleri zamanımıza intikal etmemiştir. Biz sadece onun, papanın kutsal bir savaş talep eden ve buna bütün katılacakların günahlarını affetmek vaadini haiz olan yazısını okuduğunu ve bundan sonra, papalık talebinin ne kadar önemli olduğunu ispat etmek üzere, o erişilmez hitabet kudretini ortaya koyduğunu bilmekteyiz. Kısa bir sürede bütün dinleyicileri büyülenmiş idiler. Erkekler: "Haç, haç, bize haç verin" diye bağışmaya başladılar. Çok geçmeden elbiselere haç işareti dikmek üzere hazırlanan bütün kumaşlar tükenmiş bulunuyordu. Aziz Bernard derhal haç yapılması için cübbesini çıkarıp verdi. Güneş battığı sırada o ve yardımcıları hâlâ haç dikmekte olup gittikçe artan sayıda müminler de haçlı seferine katılmak yemini etmekteydiler¹³.

¹² Odo de Deuil, s. 21. Otto von Freising'e göre (*Gesta Friderici*, s. 58) baronlar söz vermezden önce Aziz Bernard'ın fikrini almak istemişlerdi. Bernard de Clairvaux ve Templier şövalyeleri için bk. Vacandard, *Vie de Saint Bernard, II*, s. 227-49.

¹³ Odo de Deuil, s. 22; *Chronicon Mauriniacense, R.H.F., XII*, s. 88; Suger, *Gesta Ludovici*, ngr. Molinier, s. 158-60.

Haçı ilk kabul eden kral Louis oldu; vassalları de onu taklid etmek heyecanı içinde eski soğukluklarını unuttular. Bunlar arasında kral kardeşi kont Robert de Dreux, bizzat doğuda doğmuş bulunan kont Alfonso-Jourdain, babası felâketle sonuçlanan 1101 yılı seferlerinden birisini idare etmiş olan kont Guillaume de Nevers, Champagne kontluğunun vârisi Henri, daha önce de doğuda mücadele etmiş bulunan ve zevcesi kraliçe Melisende'in üvey kızı olan Thierry de Flandre, kralın dayısı Amadeus de Savoyen, kont Archimbaud de Bourbon, Langres, Arras ve Lisieux piskoposları ile daha düşük derecede bir çok asiller bulunmaktaydı. Haçlı seferi basit halk tabakasında daha büyük akisler yaptı¹⁴. Bu tarihten bir kaç gün sonra Aziz Bernard papaya şu satırları yazmaktaydı: "Siz emrettiniz, ben de itaat ettim; emri verenin kudreti benim itaatımı meyvedâr kıldı. Ağzımı açtım, konuştuğum ve kısa zamanda haçlıların mikdarı sayısızlaştı. Köyler ve şehirler şimdi terk edilmiş olarak kaldı; öyle ki, yedi kadına bir erkek bile düşmüyor. Her yerde, kocaları henüz hayatta bulunan dullara rastlanıyor"¹⁵.

Elde ettiği başarı ile cesareti artan Bernard, Burgundia, Lorraine ve Flandre'a giderek her tarafı dolaşıp haçlı seferi vaazlarında bulundu. Flandre'da bulunduğu sırada Köln başpiskoposundan, kendisini derhal Rhein bölgesine davet eden bir mektup aldı. İlk haçlı seferinin başladığı günlerde olduğu gibi, haçlı hareketinin doğurduğu heyecan, yine yahudilerin aleyhine tezahür etmişti. Fransa'da, Cluny manastırının başrahibi "Muhterem" lâkablı Pierre, âteşin hitabeti ile, yahudilerin hristiyanlığın kurtulması için para yardımı yapmamalarından şikâyet etmişti. Almanya'da kızgınlık korkunç bir ölçüye ulaştı. Müteassıp ve yobaz Rudolf adında bir Cistercien keşişi, bütün Rheinland'da, Köln, Mainz, Worms, Speyer ve Strasbourg'da halkı yahudi soykırımına kıskırttı. Köln ve Mainz başpiskoposları, zavallıları kurtarmak için ellerinden geleni yaptılar ve nihayet bu sonuncusu Cistercienlerle başa çıkması için Bernard'ı davet etti. Aziz Bernard süratle Flandre'dan gelerek Radulfa, manastırına çekilmesini emretti. Sükûnet tesis edildikten sonra Bernard Almanya'da kaldı; çünkü o, Almanların da bu haçlı seferine katılmalarının gerektiği düşüncesindeydi¹⁶.

¹⁴ Langres piskoposu Clairvaux manastırı keşişlerinden ve Bernard'ın bir akrabası olan Godefroi de la Roche Faillée idi. Daha önce Anchin başrahibi olan Arras piskoposu Alvisus hakkında mevcut bilgi azdır. Sonraki efsaneler onu hiç bir asıl ve esasa dayanmadan Suger'in kardeşi yapmışlardır. Lisieux piskoposu Arnoul de Séz belirli dünyevi eğilimlere sahip olan klasik bir bilgin idi. Langres ve Lisieux piskoposları, gerçek *legat*'ların Porto kardinali Theodwin (alman asıllı) ve Floransa kardinali Guido olmalarına rağmen, kendilerinin papalık *legat*'ı mevkiine sahip oldukları kanaatindeydiler. John of Salisbury (*Historia Pontificalis*, s. 54 vd.) bu iki piskopos arasındaki münazaalar ile her ikisinin müştereken kardinallere karşı duydukları kızgınlığın, haçlı seferinin akamete uğramasında payları olduğu kanaatindeydi. O, Langres piskoposu Godefroi'yi, Lisieux piskoposu Arnoul'den daha makul bilmektadır.

¹⁵ St. Bernard de Clairvaux, mektup No. 247, *M.P.L., CLXXXII*, sütun 447.

¹⁶ St. Bernard de Clairvaux, mektup No. 363 ve 365, *M.P.L., CLXXXII*, sütun 564-68 ve 570 vd.; Otto von Freising, *Gesta Friderici*, s. 58 vd.; Joseph ben Joshua ben Meir, *Chronicle*, terc. Biellablotzky, I, s. 116-

Almanlar şimdiye kadar haçlı hareketinde pek göze çarpıcı bir rol oynamamışlardı. Onların hristiyanlık bakımından gösterdikleri inanç taassubu daha ziyade, doğu sınırlarında bulunan putperest İslâvları zorla hristiyanlaştırmaya müteveccih kalmıştı. Misyonerlik ve alman iskân faaliyeti onikinci yüzyılın başından beri Pomeranya ve Brandenburg'un İslavlarla meskûn bölgelerinde yürütülmekteydi. Alman büyük arazi sahipleri, kendilerine çok uzak bulunan ve sadece nazarı bir tehlike arzeden İslâm'a karşı savaş yerine, hristiyanlığın kendi bölgelerinde yayılmasını daha önemli bir görev sayıyorlardı. Bundan dolayı Bernard'ın vaazlarına pek kulak asmak taraftarı değillerdi. Alman kralı Konrad III. von Hohenstaufen'a gelince o, Bernard'a hayran olmakla beraber, onun isteklerine uymak hususunda ülkesinin asillerinden daha fazla arzulu değildi. Konrad her ne kadar Akdeniz'le ilgili ise de, onun bu alâkası, papanın, pek arzu ettiği imparatorluk tâcını giydirmesine mukabil, ona âsi Romalıları ve Sicilya kralı Roger'ye karşı yardım vaatmiş bulunduğu İtalya'ya inhisar etmekteydi. Esasen Almanya'daki durumu da pek emniyette sayılmazdı. 1140 yılında Weinsberg'de kazanmış olduğu muzafferiyete rağmen, hâlâ Welf taraftarlarınınca tehdit edilmekte olduğu gibi, Babenberg'li yarı kardeşlerinin ve kızkardeşlerinin yaptıkları delice ve hafifmeşrebce hareketler ona mütemediyen güçlükler çıkarmaktaydı. Aziz Bernard, bir açık mektupla bütün alman piskoposlarını haçlı seferi için birlikte çalışmaya davet ettikten sonra 1146 yılında Frankfurt am Main'da Konrad ile buluştuğunda, alman kralı onun haçlı seferi hakkındaki düşüncelerine kaçamaklı cevaplar vermekle yetindi. Eğer piskoposlar vaazlarına devamını ısrarla rica etmemiş olsalardı, Bernard, Clairvaux'ya geri dönecekti. Fakat ısrarlı ricaları kıramadığı için haçlı seferi vaazlarına devam etmek üzere güneye, Freiburg, Basel, Schaffhausen ve Konstanz'a gitti. Bu seyahat, sözlerinin bir tercüman aracılığı ile almancaya çevrilmesi gerektiği halde büyük başarı sağladı. Avam tabakası haçlanmak üzere her taraftan koşuştu. Almanya bu yıl içinde fena bir ürün elde etmiş olup ülkede kıtlık hüküm sürmekteydi. Açlık, bilindiği gibi, insanları bir tür mistik inanca sevkeder. Ayrıca, Bernard'ın dinleyicilerinden bir çoğunun, birinci haçlı seferine katılan hacılar gibi, doğuya yapacakları seyahatin kendilerini yeni Kudüs'ün zenginliklerine ulaştıracağını düşünmüş olması da muhtemeldir¹⁷.

29. Yahudilerin Norwich'de bir hristiyan çocuğunu öldürdükleri hakkında çıkan şâyialar halk genel efkârını yahudiler aleyhine geliştirmekte rol oynamıştı. Bk. Vacandard, *Vie de Saint Bernard*, II, s. 274-283.

¹⁷ Bernhardi (*Konrad III.*, s. 563-78) İslavlara karşı yapılan bütün haçlı seferlerinin tasvirini tam olarak vermektedir. Aziz Bernard'ın 457 No.lu mektubu (*M.P.L., CLXXXII*, sütun 651 vd.) Almanya hristiyanlarına doğuda bir haçlı seferi emretmekte, 458 No.lu mektubu ise (*ayn. esr.*, sütun 652-54) Bohemya kralı ve ahalisine aynı emri tekrarlamaktadır. Willermus Tyrensis, Odo de Deuil ve diğer modern tarihçilerin çoğu Konrad'ı imparator olarak verirler; gerçekte ise o hiç bir zaman imparator olarak taçlandırılmamıştır.

Kral Konrad, 1146 noelinde, Reichstag'ı davet etmiş olduğu Speyer'de Aziz Bernard ile bir kere daha buluşmayı kabul etti. Bernard'ın noel günü, onu tekrar haçı kabule davet eden vaazı kral üzerinde her hangi bir etki yapmadı. Ancak Bernard iki gün sonra yeniden ve bu sefer sarayda vaazetti. Bu vaazında, sanki İsa imiş gibi, onun ağzından doğrudan doğruya krala hitap ederek, ona Tanrı'nın kendisine bahsetmiş olduğu nimetleri hatırlattı, "Be adam, senin için yapmadığım iyilik kaldı mı?" diye haykırdı. Kral dehşetli surette sarsılmıştı; Aziz'in emrine itaat etmeyi vaadetti¹⁸.

Aziz Bernard Almanya'yı terkederken, yaptığı işlerden dolayı, her halde pek memnundu. Doğu Fransa boyunca seyahat ederek haçlı seferi hazırlıklarını teftiş ettiği gibi, bütün Cistercien manastırlarına mektuplar göndererek bunlara haçlı hareketini ellerinden geldiği kadar desteklemelerini emretti. 1147 martında o tekrar, mukarreratı arasında Oldenburg'un doğusundaki putperest İslavlar üzerine bir haçlı seferi yapılması da bulunan bir konsile iştirak üzere Frankfurt'da bulunmaktaydı. Orada mevcudiyeti ile, doğuya yapılacak haçlı seferine çağrıda bulunmasına mukabil, Almanların kendilerini daha ziyade ilgilendiren görevlerini ihmal etmelerini hiç bir suretle istemediğini ispat etmek gayesini güdüyordu. Adı geçen alman haçlı seferi, papanın bu sefere katılanlara göğüslerinde haç işareti taşımak müsaadesini vermiş olmasına rağmen, İslavların hristiyanlaştırılmasını geciktirmek hususunda oldukça önemli rol oynayan bir fiyasko oldu. Bernard Frankfurt'dan süratle, papanın ziyareti esnasında orada bulunmak üzere Clairvaux'daki manastırına döndü¹⁹.

Papa Eugenius 1145 noelini Roma'da geçirmişti. Ancak Romalılarla arasında çıkan anlaşmazlık yüzünden pek az sonra yeniden Viterbo'ya çekilmek zorunda kaldı. Roma ise papas aleyhdarı tahrikçi Arnold de Brescia'nın nüfuzuna girdi. Papa, kral Konrad'ın yardımı olmadan Kutsal şehirdeki mevkiini sürekli ve emniyet içinde tesis etmeyi ummanın beyhude olduğunu anlamıştı. Bu arada Alpler üzerinden Fransa'ya seyahat ederek kral Louis'yi ziyaret etmeyi ve haçlı seferinin mürakabesini üzerine almayı kararlaştırdı. 1147 ocak ayında Viterbo'yu terk ederek 22 martta Lyon'a vardı. Seyahati esnasında Bernard'ın faaliyetleri hakkında bilgi aldı. Bunlara pek o kadar sevinmezdi. O, pratik bir düşünceyle, sadece Fransızlardan müteşekkil ve Fransa kralının idaresinde bir haçlı seferi tahayyül etmiş, ilk haçlı seferini akamete uğratmasına ramak kalmış olan kumanda heyetindeki ikiliğe mey-

¹⁸ Otto von Freising, *Gesta Friderici*, s. 60-63; *Vita St. Bernardi*, sütun 381-83. Konrad'ın bu kararı vermesinde, rakibi Bavyera dükü Welf VI.'ın haçı kabul etmiş olduğu haberinin etkili olmuş bulunması muhtemeldir. Bk. Cosack, *Konrad III. Entschluss zum Kreuzzug, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, XXXV*). Ancak Welf bu kararını Konrad'ın karar vermesinden o kadar kısa bir süre önce almıştı ki, Konrad'ın bundan daha önce haberdar olmuş bulunması pek muhtemel olmasa gerekir. Bk. Gleber, *Papst Eugen III.*, s. 53 vd.

¹⁹ Bk. St. Bernard de Clairvaux, mektup No. 457. Vacandard, *ayn. esr.*, II, s. 297 vd.

dan verilmemesini arzu etmişti. Aziz Bernard ise hareketi uluslararası bir girişim haline getirmişti. Onun tasarısının parlaklığı, uygulama safhasında krallar arasında doğacak bir rekabet yüzünden pekâlâ uçup gidebilirdi. Bundan başka papa, İtalya'da kendisine yardım edeceğini hesapladığı kral Konrad'ın yurdundan ayrılmasını hoşgöremezdi. Alman kralının sefere katılması haberini soğuk karşıladı; fakat artık bunu geri de çeviremezdi²⁰.

Fransa içinde seyahatine devam eden papa nisan ayının ilk günlerinde, Dijon'da kral Louis ile görüştüktan sonra 6 nisan'da Clairvaux'ya vasil oldu. Konrad buraya, papaya bir davetiye göndererek onunla 18 nisan'da Strasbourg'da buluşmak istediğini bildirdi. Ancak papa 20 nisan'daki paskalya yortusunda Saint-Denis'de bulunmaya söz vermiş olup seyahat programını değiştirmek istemiyordu. Bunun üzerine Konrad, Roma piskoposunun şahsi takdisine nâil olmadan doğuya doğru harekete hazırlandı. Bu arada papa Eugenius, kral Louis'nin yokluğunda Fransa'yı idare edecek olan başrâhip Suger ile müteaddit müzakerelerde bulundu. Gilbert de la Porée'nin sapıklığına karşı harekete geçmek üzere Paris'de bir konsil topladıktan sonra 11 haziranda kral Louis ile Saint-Denis'de tekrar buluştu. Bundan sonra Louis son hareket hazırlıklarına girişirken o da yavaş yavaş güneye ve İtalya'ya döndü²¹.

Fransa ve Almanya kralları büyük ülke dışı sefer için hazırlanmaktalarken, Bernard'ın gönderdiği adamların vaazlarıyla heyecana gelen İngilizlerden, bir kaç Flaman ve Fries'den müteşekkil küçük bir sefer heyeti deniz yolundan Filistin istikametinde harekete geçmişti. Bunların gemileri İngiltere'yi 1147 ilkbaharı sonlarında terketmişti. Haziran başında bunlar fena hava yüzünden Portekiz sahilinde Douro munsabına sığınmak zorunda kaldılar. Burada Portekiz kontu Alfonso-Henri'nin elçileriyle karşılaştılar. Kont kısa bir süre önce ülkesine bağımsızlık sağlamış olup, müslümanlara karşı yaptığı başarılı seferlere dayanarak papa ile, kral ünvanını almak üzere müzakerelere girişmiş bulunmaktaydı. Murâbitîn hânedanının içinde bulunduğu güçlüklerden faydalanmış, 1139 yılında Ourique'de büyük bir muzaferiyet kazanmıştı. 1147 martunda kont, Tagus nehri kıyılarına ulaşmış ve Santarém'i zaptetmişti. Şimdi de mahallî müslüman başkenti olan Lizbon'a taarruz etmeyi düşünüyordu. Bunun içinse donanma desteğine mühtaçtı. Haçlılar tam da zamanında gelmişlerdi. Kontun elçi heyetinin başkanı olan Oporto piskoposu bunlara, haç için savaşmak istiyorlarsa, Filistin'e kadar uzun bir seyahat yapmaya hacet olmadığını izah etti. Civarda istendiğinden çok inançsız bulunduğu gibi, sadece dinî sevap değil, zengin arazi de burada bulunurdu ucunda onları beklemekteydi. Flaman ve Fries'ler derhal razı oldular; ancak İngilizler tereddüt ediyorlardı. Bunlar Kudüs'e sefer etmeye and içmiş-

²⁰ Bk. Gleber, *op. cit.*, s. 22-27, 48-61.

²¹ Odo de Deuil, s. 24 vd.

lerdi. Piskoposun elde etmiş olduğu reisleri, Suffolk marşalı Henry Glanville'in, adamlarını kandırmak için bütün nüfuzunu ortaya atması icap etti. Hizmet şartları hakkında anlaşma yapılır yapılmaz filo Tagus nehrinden içeriye girerek portekiz ordusu ile birleşti. Lizbon'un muhasarası başladı. Müslümanlar şehirlerini büyük bir şecaatle müdafaa ediyorlardı. Ancak ekim ayında, dört aylık bir kuşatmadan sonra şehir garnizonu hayat ve mallarına dokunulmaması şartıyla teslim oldu. Haçlılar verdikleri sözü derhal bozdular ve müslümanlar arasında yaptıkları büyük bir katliâmla cesaretlerini tatmin ettiler. Verdikleri namus sözüne nisbeten daha çok önem veren İngilizler bu soykırımında daha mütevâzi bir rol oynadılar. Bu sefer böylece bittikten sonra haçlılardan bir kaçı doğuya doğru seyahatlerine devam etti. Fakat çok daha büyük sayıda hacı portekiz tacına tâbi olarak bu ülkede iskân olundular. Bu olay İngiltere ile Portekiz arasında yüzyıllarca süren ittifaka bir başlangıç ve hristiyanlığın denizler aşırı ülkelerde yayılmasına bir temel teşkil etmiş ise de, donanma gücünün bahası ölçülmez bir yardım teşkil edeceği doğu hristiyan krallıkları için hiç de faydalı olmamıştır²².

Kuzey adamları Portekiz'de takılıp kalırken, Fransa ve Almanya kralları kara yolundan doğuya doğru hareket ettiler. Sicilya kralı Roger, özel elçiler göndererek her iki hükümdara da kendilerini ve ordularını deniz yoluyla nakletmeyi teklif etmişti. Çoktan beri Roger'nin düşmanı olan Konrad için bu öneri tabiatıyla kabule şayan olamazdı; Louis de onun gibi bu teklifi reddetti. Papa, Roger'nin haçlı seferine katılmasını arzulamıyordu. Bundan başka, Sicilya donanmasının bütün haçlı birliklerini nakledebilecek büyüklükte olduğu da şüphelidir. Louis ordusunun yarısından ayrılmış olarak, sözüne itimad etmenin caiz olmadığı bilinen ve kendi karısının amcasına karşı korkunç bir düşmanlık beslediği malûm bulunan bir adama nefisini emanet etmek istemezdi. Kara yolundan seyahat daha emniyetli ve daha ucuzdu²³.

Kral Konrad Almanya'yı 1147 paskalyasında terketmek kararındaydı. Ekim ayında Speyer'de bir bizans elçi heyetini kabul ederek pek yakında vukubulacak olan hareketini bildirmişti. Bununla beraber sefere ancak mayıs ayı sonunda çıkabildi. Bu ayın son günlerinde Regensburg'dan çıkarak Macaristan yolunu tuttu. Ordusu pek büyüktü. Ordunun görünüşünün etkisinde kalan vekayı yazarları bir milyon savaşıçından bahsederler. Silâhlı efrad ile hacıların, yani bütün sefer heyetinin hemen hemen ikiyüzünü bulmuş olması muhtemeldir. Konrad'ın vassalı iki kral, Bohemya kralı Vladislav ve Po-

²² Portekiz'deki haçlı seferi için esas kaynak Osborn, *De expugnatione Lyxbonensi*, nşr. Stubbs, *Memorial of the Reign of Richard I.*, I, s. CXLIV-CLXXXII. Krş. ayrıca Erdmann, *Der Kreuzzugsgedanke in Portugal*, *Historische Zeitschrift*, CXL, s. 23-53.

²³ Kral Louis, haçlı seferini Roger'ye bildirmişti (Odode Deuil, s. 22); ancak Roger bu sefere aktif olarak iştirak etmeyi teklif edince, Odo'nun sonradan büyük bir kederle belirtmiş olduğu gibi (s. 22) onun yardımını reddetti.

lonya kralı Boleslav IV. onunla birlikte hareket etmişlerdi. Alman asılzâdelelerinin başında Konrad'ın yeğeni ve vârisi Herzog Friedrich von Schwaben bulunmaktaydı. Metz piskoposu Stephan ve Toul piskoposu Henri idaresinde bir mikdar Lorenli de bu orduya dahildi. Bu, isyankâr ve disiplinsiz, koskoca bir orduydı. Alman asılzâdeleri birbirlerini kıskanıyorlardı. Almanlar, İslavlar ve fransızca konuşan Lorenliler arasında durmadan olay çıkıyordu. Konrad bu kitleyi kuvvetle elinde tutabilecek kudrette bir şahsiyet değildi. Ellisini çoktan aşmış olup sağlığı da yerinde değildi, zayıf ve mütereddît karakterliydi. Emretme yetkisinin önemli bir kısmını yeğeni Friedrich'in kudretli ve fakat henüz beceriksiz ellerine tevdi etmeye başlamıştı²⁴.

Haziran boyunca alman ordusu Macaristan'dan geçti. Genç macar kralı Geza bunlara iyi niyetle muamele etmekte olduğundan tatsız bir olay zuhür etmedi. Demetrios Makrembolites ve İtalyan asıllı Alexandre de Gravena idaresinde bir bizans sefaret heyeti Konrad'ı Macaristan'da karşılayarak, imparator adına ondan, dost veya düşman olarak mı geldiğini sormuş ve kendisinden, imparatorun şahsı ve menfaati aleyhine hiç bir girişimde bulunmayacağına dair yemin talep etmişti. Bu şekilde, bir zarar vermeme yemini iyi bir icad idi; çünkü batının bazı yerlerinde bu, vassallerin metbûlarına ettikleri yemin şekliydi. Bu aynı zamanda ilk haçlı seferi esnasında Raymond de Toulouse'un imparator Aleksios'a ettiği yeminin de aynı idi. Buna mukabil, imparatorun düşmanı olmadığını belirtmek için Konrad'ın kabul etmekten istinkâf edemeyeceği bir şekilde kaleme alınmıştı. Konrad bu yemini etti. Bunun üzerine bizans elçileri ona bizans imparatorluğu arazisi içinde kaldığı müddetçe her türlü yardımı yapmayı vaadettiler²⁵.

20 temmuz sularında Konrad Braniçevo yanında imparatorluk sınırını geçti. Tuna'yı geçişte orduya bizans gemileri de yardım etti. Niş'de, Bulgaristan eyâletinin valisi Mikhail Branas kralı istikbal ederek, ordunun gelmesine intizaren önce hazırlanmış olan yiyecek maddeleriyle Almanlara yardım etti. Bir kaç gün sonra varmış olduğu Sofya'da, imparator Manuel'in akrabasından ve Selânik valisi olan Mikhail Palaiologos, Konrad'a resmen imparator adına beyan-ı hoşâmedîde bulundu. Buraya kadar her şey yolunda gitmişti. Konrad Almanya'daki dostlarına her şeyden hoşnûd olduğunu yazmıştı. Fakat Sofya'dan hareket ettikten sonra alman kralının adamları memleketi yağmalamaya başlayarak gaspettikleri eşyanın bedelini ödemeyi reddettiler ve itiraz eden köylüleri öldürdüler. Konrad'a şikâyet edildiğinde kral, bu disiplinsiz kitleye hâkim olamayacağını itiraf etti. Filibe'de daha kötü olaylar çıktı. Yeniden gıda maddesi çalındığı gibi, sanatını icra ederek askerlerden parsa toplamayı uman ve fakat Almanlarca büyüculükle suçlanan bir hokkabaz yüzünden isyan çıktı. Şehrin varoşları yıkıldı. Ancak şehrin surla-

²⁴ Otto von Freising, *Chronica*, s. 354 ve *Gesta Friderici*, s. 63-65.

²⁵ Kinnamos, s. 67-69.

rı Almanların hücum edemeyecekleri kadar sağladı. Başpiskopos Mihail İtalikos Konrad'a o kadar şiddetli şikâyetlerde bulundu ki, kral nihayet utançından isyanın elebaşlarını cezalandırmak zorunda kaldı. Bunun üzerine imparator Manuel, haçlılara refakat ve bunların yoldan ayrılmamalarını sağlamak üzere askerî birlikler gönderdi. Alınan bu tedbir, Bizanslılarla Almanların birbirlerine girmeleri sebebiyle daha büyük kargaşalıklar doğurdu. Olayların en kötüsü de Edirne yanında bir kaç bizanslı şakının, hastalığı yüzünden ordunun gerisinde kalmış olan bir alman arazi sahibini soyup öldürmeleri sebebiyle çıktı. Friedrich von Schwaben bunun üzerine, olayın yakınında cereyan ettiği manastırı yakarak içinde bulunanları öldürdü. Buna mukabele olarak da, Almanlar arasında hiç eksik olmayan sarhoş askerler ordundan bir az ayrılır ayrılmaz Bizanslılar tarafından yakalanıp öldürülmeye başlandı. Bizans kumandanı Prosukh sükûneti sağladıktan ve ordu yeniden yürüyüşe geçtikten sonra, artık büyük bir endişe içine düşmüş bulunan imparator Manuel'in bir elçi heyeti gelerek Konrad'dan ciddiyetle, Çanakkale boğazındaki Sestos'a yönelinmesini ve buradan Asya topraklarına geçilmesini rica etti. Sefaret heyetinin bildirdiğine göre, eğer Almanlar İstanbul istikametinde yürüyüşe devam edecek olurlarsa bu, düşmanca bir davranış addolunacaktı. Konrad buna razı olmak istemedi. Bunun üzerine Manuel'in haçlılara karşı zora başvurmaya karar verdiği anlaşılmaktadır; ancak imparator son anda Prosukh'a verdiği emri geri aldı. Almanlar pek az sonra Tanrı'nın gazabına uğradılar. Trakya ovasında Kheravas'da bulunurlarken âni bir sel karargâhlarını bastı. Bir çok asker boğulduğu gibi bol miktarda malzeme de mahvoldu. Sadece yüksek bir yerde karargâh kurmuş bulunan Friedrich'in birliğine bir şey olmadı. Bununla beraber başkaca bir olay çıkmadan ordu 10 eylül 1147 tarihinde İstanbul'a ulaştı²⁶.

Kral Louis ve fransız ordusu yaklaşık bir ay sonra geldi. Bizzat kral 8 haziranda Saint-Denis'den hareket etmiş ve vassallerine bir kaç gün sonra kendisine Metz'de mülâki olmalarını emretmişti. Onun ordusu muhtemelen Konrad'inkinden bir az daha küçüktü. Onunla birlikte Vézelay'da haçı kabul etmiş olan bütün asiller, yeminlerini yerine getirmek üzere gelmişlerdi. Kral'a zevcesi, Fransa'nın en zengin vârisesi ve Antakya princepsinin yeğeni Eleonore d'Aquitaine refakat etmekteydi. Flandre, Toulouse kontesleri ve çok sayıda asilzâde hanımı da aynı şekilde kocalarına refakat ediyorlardı. Templier tarikatının büyük üstadı Everard de Barre orduya, tarikat için yeni teşkil etmiş olduğu bir alayla katılmıştı²⁷. Kral henüz yirmialtı yaşınday-

²⁶ Kinnamos, s. 69-74; Niketas Khoniates, s. 82-87; Odo de Deuil, s. 38. Sözü geçen hokkabaz bunun tarafından daha önce s. 36'da zikredilmektedir. Otto von Freising, *Gesta Friderici*, s. 65-67.

²⁷ Haçlıların bir listesi Suger, *Gesta Ludovici*, nşr. Molinier, s. 158-60'da verilmektedir. Kraliçe Eleonore'un amazonlardan müteşekkil bir birliğin başında bulunduğu halde sefere çıkmış olduğu efsanesi, Niketas Khoniates'in (s. 80), alman ordusunun çok sayıda silâhlı kadınla dolu olduğu hakkındaki bir kaydından çıkmıştır.

di. Şahsiyetinden ziyade dindarlığı ile meşhurdur. Karısı ve kardeşi onun üzerinde büyük bir nüfuza sahiptiler. Kumandan olarak tecrübesiz ve kararsızdı²⁸. Birlikleri genellikle Almanlardan daha disiplinli ve daha az âsîydiler; buna rağmen Worms'da Rhein nehrini geçerken tatsız olaylar vuku buldu²⁹.

Bütün birlikler kralın yanında toplanınca ordu Bavyera üzerinden yola çıktı. 29 haziranda vardıkları Regensburg'da imparator Manuel'in elçileri, Konrad ile Macaristan'da müzakerede bulunan Demetrios Makrembolites ile Mavros adında birisi onu beklemekteydiler. Bunlar, Louis'nin imparatorluk arazisinde dostça davranmak hususunda teminat vermesini ve muhtemelen ıssal edeceği, imparatorluğa ait eski toprakları devlete geri vermeyi vaatmesini talep ettiler. Ondan, manasını pek iyi anlıyacağı, zararı dokunmamak yeminini talep etmedikleri anlaşıyor. Louis resmen dost olarak geldiğini beyan etti, fakat müstakbel fetihlerine dair vaadlerde bulunmayı, bu talep kendisine vuzuhsuz görüldüğü cihetle, reddetti³⁰. Regensburg'dan sonra Fransızlar onbeş gün içinde ve barışı ihlâl etmiyerek Macaristan'ı geçip ağustos sonunda bizans hududuna vardılar³¹. Braniçevo yanında Tuna'yı geçerek Balkanlardaki ana yolu izlediler. Yiyecek temininde bazı sıkıntıları oldu; çünkü Almanlar bütün mevcudu sömürmüş oldukları gibi, onların yaptıklarından bîzâr olan halk, yardım etmekten çekinmek zaruretinin duymuştu. Bundan başka yerli satıcılar mallarının parasını peşin aldıktan sonra tartıyı pek namusluca yapmıyorlardı. Ancak bizans memurları dostça davranıyorlardı. Fransız subayları da orduyu disiplin içinde tutmaktaydılar. Ordu İstanbul yakınına gelinceye kadar hiç bir olay çıkmadı. Halbuki Fransızlar hem Almanlara, hem de Bizanslılara kızmaya başlamışlardı. Edirne'de bizans makamları, Konrad'a da yapmış oldukları gibi, Louis'yi Çanakkale boğazı üzerinden Asya'ya geçmeye kandırmaya çalıştılar, fakat bunda da muvaffak olamadılar. Bu arada sabırsızlanan bazı fransız birlikleri bir an önce Almanlara katılmak üzere yavaş yürüyen ordudan ayrıldılar. Fakat Almanlar bunlara dostça davranmadılar ve yiyecek vermediler. Alman arkadaşlarıyla bu vakte kadar uyuşmamış olan Lorenliler ise bu Fransızlarla işbirliği yaparak fransız umumî efkârını Almanlar aleyhine tahrik ettiler³². Bu suretle daha Fransa kralı İstanbul'a gelmeden, iki haçlı ordusu arasındaki münasebetler gerginleşmiş, acılaşmış bulunuyor ve gerek Almanlar ve gerekse Fransızlar, Bizanslılar hakkında hiç de iyi şeyler düşünmüyorlardı. Bu ise haçlı seferinin âkıbeti bakımından hiç de iyi bir âlâmet değildi.

²⁸ Louis'nin karakterine müteallik Suger'nin *Gesta*'sından ve bizans kendisinin mektuplarından tecrübe eden hususiyetler, kararında sabit bir adamın aksini ihtiva etmemektedir.

²⁹ Odo de Deuil, s. 27.

³⁰ Kinnamos, s. 82. O. Almanlara "Ἀλεμανοί" ve Fransızlara "Τεφανοί" demektedir; Odo de Deuil, s. 28-30. Bu zat Louis'nin kendi namına başka şahıslara yemin ettirdiğini kaydeder.

³¹ Odo de Deuil, s. 30-34.

³² Odo de Deuil, s. 35-44.

İKİNCİ BÖLÜM

HRİSTİYANLAR ARASINDA ANLAŞMAZLIK

*“.. Kavga, hased, kırgınlık, mü
nâzaa, arkadan vurmak, gammad
lık, kibirlilik, isyan..”*

Korinthoslular 2, XII,20

Haçlı ordularının yaklaştığına dair ilk haberler İstanbul'a vardığı sıralarda imparator Manuel, bütün mevcudiyeti ile Anadolu'da olup bitenlerle meşgul bulunmaktaydı. Babasının ve büyük babasının yapmış oldukları seferlere rağmen imparatorluğun Anadolu eyaletlerindeki durum hâlâ endişe verici ve üzücü olmakta devam ediyordu. Sadece sahil bölgeleri türk akınlarından masûndü. Ülkenin içindeyse hemen hemen her yıl bir türk baskın birliği, büyük müstahkem mevkillerden sakınmak ve imparatorluk ordularına yakalanmamak hususunda dikkatli davranarak, rüzgâr gibi esmekteydi. Sınır bölgelerinde oturan ahali köylerini terk etmiş, ya büyük şehirlere, ya da kıyılara kaçmıştı. Manuel, belirli ve sabit bir sınır hattı tesis ederek bunu gayet sık halkalı bir müstahkem mevki zinciriyle kontrol altına almak arzusunda idi. Bütün siyaseti ve bütün yaptığı seferler hep böyle bir hudut hattı kurulmasını hedef almaktaydı.

Danışmendli emiri Muhammed b. Gazi 1141 aralık ayında ölmüştü. Bu zat müslümanların Anadolu'daki en önemli iktidar sahibi olmuştu; ölümünü oğulları ve kardeşleri arasında çıkan iç mücadeleler takip etti. Daha 1142 yılı sona ermeden emirlik üç kısma parçalanmış bulunuyordu. Muhammed'in oğlu Zünnün Kayseri'yi elinde bulundururken, kardeşleri Gazi oğlu Yakup Arslan ile Aynüddeve, Sivas ve Malatya'da hâkim bulunmaktaydılar. Konya selçuklu sultanı Mesud bu parçalanmayı, Anadolu Türklerinin yüksek hâkimiyetini iddia etmek hususunda müsait bir fırsat saymıştı. Mesud, Danışmendli arazisine girerek Fırat'a kadar olan bölgeyi ilhak etmişti. Onun bu mütearrız halinden dehşete düşen Yakup Arslan ve Aynüddeve kardeşler Bizans ile ittifak ederek, muhtemelen 1143'de akdedilen bir anlaşma uyarınca, bir dereceye kadar imparatorun vassalı oldular. Manuel bundan sonra, akıncı birlikleri İznik'den Eskişehir'e giden yol üzerinde bulunan Malagina'ya kadar ilerlemiş bulunan Mesud'a karşı harekete geçti.

Bu birliği kovaladı, fakat pek az sonra yine İstanbul'a döndü. Bunun sebebi sağlığının bozukluğu ve kocası aslen norman sezar Ioannes Roger, Manuel'in tahta çıkışı sırasında tahtı kendisi için elde etmek üzere bir suikast tertip ettiğinde, kendisine karşı sadakatini ispat etmiş olan çok sevdiği kızkardeşi Maria'nın ölüm derecesinde hastalanmış olmasıydı. 1145 yılında Mesud tekrar imparatorluğa saldırarak Isauria eyaletinde bulunan küçük Prakana kalesini zaptetti. Bu suretle Bizans'ın Suriye ile bağlantısı tehdit altına girmiş oluyordu; Mesud bundan pek az sonra da, hemen hemen deniz kıyısına ulaşacak kadar Menderes vâdisine girdi. Manuel artık Mesud'a cüretkâra- ne bir darbe vurup Konya'ya sefer etmenin zamanı geldiğini düşündü. Kısa bir süre önce evlenmişti. Arzusunun alman zevcesine bizans şövalyeliğini bütün parlaklığıyla göstermek olduğu rivayet olunur. 1146 yazında sultana resmen harb ilân ederek büyük ve muhteşem bir ordu ile askerî yoldan Eskişehir'i geçip Philomelion (Akşehir)'a doğru ilerledi. Burada türk birlikleri onu durdurmaya gayret ettilerse de geri püskürtüldüler. Mesud başkentine doğru geri çekildi, fakat Konya'nın garnizonunu takviye etmekle beraber kendisi dışarda kalarak doğudan ısrarla yardım talep etti. Bizans ordusu bir kaç ay müddetle, sultan hanım tarafından müdafaa edilen Konya önünde kaldı. Manuel, düşmanlarına karşı nâzik ve anlayışlı davranıyordu. Sultanın öldüğü dedikoduları çıkınca, sultan hanıma, kaleye, haberciler gönderip bunun doğru olmadığını bildirmişti. Ayrıca, boş yere de olsa, ordusunu, şehrin dışındaki müslüman mezarlığına hürmet göstermeye teşvik ediyordu. Birdenbire geri çekilme emri verdi. Sonraları, onun başlamakta olan haclı seferini haber almış olduğu iddia olundu; ancak onun, bu ilkbaharda Vézelay'da alınan kararlardan haberdar edilmiş bulunması çok ihtimâl dışı bir keyfiyettir. Sicilyalıların maksatları onu hiç şüphesiz kaygılandırmıştı; belki de bir şeylerin hazırlandığını hissetmişti. Bundan başka o, Mesud'un ordusunun önemli takviyeler aldığını haber almış ve uzun ve tehdit altında bulunan ikmâl yollarında baskına uğrayıp ülkesi ile bağlantısının kesilmesinden korkmuş olacaktır. İmparator yavaş yavaş ve büyük bir intizam içinde kendi arazisine döndü¹.

Konya'ya karşı yeni bir sefer hazırlanmadan Manuel kendisini gerçekten yaklaşan haclı seferi ile karşı karşıya buldu. Bundan da, haklı olarak, endişeye düştü; çünkü haclılarla bundan önce yapılan tecrübeler hiç de teskin edici hatıralar bırakmamıştı. Bu sebeple Mesud 1147 yılı ilkbaharında Prakana'yı ve son yaptığı fetihleri iade şartıyla mütareke talep edince Manuel razı oldu. Türklerle yaptığı bu anlaşma yüzünden o hristiyanlığa ihanet etmiş olmakla suçlanmıştır. Fakat daha bu anlaşma haberi Almanların kulağına

¹ Bk. Chalandon, *Les Comnènes*, s. 248-58; Süryanî Mikhail (III, s. 275), Manuel'in haclılar karşısında korkusundan Türklerle barış anlaşması yaptığını ve bunları iki yıl oyalamaya muvaffak olduğunu kaydetmektedir.

erişmesine imkân bulunmadan Konrad'ın ortaya çıkan düşmanlığı, Manuel'in aldığı tedbirlerin isabetine delâlet ediyordu. İmparatorun açıkça İstanbul'a hücum etmek fikriyle meşgul bir hristiyan kardeşine karşı, üzerine yükleneceği bir vazife elbette mevcut olamazdı. Manuel bundan başka, Antakya princepsini, ancak pek kısa bir süre önce ettiği biat ve gösterdiği itaati unutmaya teşvik edeceği şüphesiz olan bir sefere de tabiatıyla sevinemezdi. Türklerle ciddi bir savaşa tutuşacak olursa, bununla belki de haçlıların Anadolu'dan geçişini kolaylaştırmış olacaktı; ancak bu suretle bunlara, yani haçlılara, hristiyanlığın koruyucu kalesi olan imparatorluğa, neticesi tahminiye sığmayan zararlar yapmak imkânını da bahşetmiş olacaktı. Hele Sicilya ile bir harbin kaçınılmaz olduğu böyle bir zamanda, böyle buhranlı bir devrede kendisini zayıflatarak girişimlere kapılmamayı tercih etti².

Manuel'in Konrad ile münasebetleri şimdiye kadar iyi olmuştu. Sicilya kralı Roger'ye karşı duydukları müşterek korku onları birleştirmişti; bundan başka Manuel kısa bir zaman önce Konrad'ın baldızı ile evlenmişti³. Ancak alman ordusunun Balkanlardaki tutumu ve Konrad'ın Çanakkale boğazından geçerek yoluna devam etmek teklifini reddetmesi Manuel'i endişelendirmişti. Konrad İstanbul önüne gelince, oturması için kendisine şehrin dış mahallelerinde bulunan ve surlara en yakın saray olan Philopation sarayı tahsis olundu; alman ordusu da bu saray etrafında çepeçevre karargâh kurdu. Ancak daha bir kaç gün içinde Almanlar, sarayı artık oturulamıyacak derecede yağmalamış bulunuyorlardı. Bunun üzerine Konrad, Haliç'in ucundan, Fener semtinin karşısına düşen Pikridion sarayına göçetti. Bu arada alman askerleri yerli ahaliye karşı taşkın hareketlerde bulundukları için, bunların bu şekilde hareketlerini önlemek maksadiyle üzerlerine birlikler gönderildi. İki taraf arasında bazı çarpışmalar vuku buldu. Manuel verilen zararların tazminini talep edince, Konrad önce, yapılan taşkınlıkların önemsiz olduğunu iddia etti; sonra da ertesi yıl yeniden gelerek bizans başkentini zorla alacağı tehdidinde bulundu. Anlaşıldığına göre iki hükümdarın arasını, Konrad'ın baldızı olan bizans imparatoriçesi bulmağa muvafak oldu. Fransızlarla birleşmelerinin neticelerinden ürkererek, süratle Boğaz'ın karşı sahiline geçmeleri hususunda Almanları tazyik eden imparator, birdenbire bunların, Fransızlardan ilk vâsıl olanlarla kavgaya başlamaları üzerine, teklifine kolayca râzı olduklarını gördü. Alman haçlılarla Bizans arasında yeniden birlik ve beraberlik husule geldi. Kıymetli hediyeler yüklenmiş oldukları halde Konrad ve ordusu Kadıköy'e geçtiler. Bizzat Konrad'a bir kaç değerli at hediye olunmuştu. Bununla beraber alman hükümdarı, adamlarından bir kaçını imparatorluk hizmetinde bırakıp bunların yerine Çu-

² Chalandon, *ayn. esr.*, s. 266 vd. Sicilya ile savaş 1147 yazında başladı (*ayn. esr.*, s. 318, n. 1) Odo de Deuil (s. 53) buna temas etmektedir.

³ Bk. yukarıda s. 182. Evlenme töreni 1146 ocak ayında yapılmıştı (Chalandon, *ayn. esr.*, s. 262, n. 3).

kurova'daki bizans birliklerinden takviye almak teklifini reddetti; halbuki bu, Manuel için Sicilya kralı Roger'ye karşı yapacağı savaşta fayda sağlayacaktı⁴.

Kadıköy'e geçtikten sonra Konrad imparatorudan, Anadolu'daki yürüyüşünde kendisine rehberlik edecek, yolları iyi bilen kılavuzlar vermesini talep etti. Manuel bunun üzerine vareg alayının kumandanı olan Stephanos'u bu işle görevlendirdi. Aynı zamanda da Almanlara, anadolu yarımadasını çaprazlamasına kateden yola girmeyerek, deniz kıyısından Antalya'ya giden yolu tercih etmelerini tavsiye etti. Bu suretle Bizans'ın hâkim olduğu arazi de kalmış olacaktı. İmparator bundan başka, mevcudiyetleri orduyu sadece güçlüklerle karşı karşıya bırakacak olan bütün savaşa gücü yetmeyen hacıları geri göndermenin daha akıllıca bir hareket olacağını bildirdi. Konrad bütün bu tavsiyelere kulak asmayarak İznik istikametinde yola çıktı. Ordusu İznik'e varınca kararını değiştirerek seferi ikiye ayırdı. Ordunun bir kısmını, bu arada savaşa yararı olan Otto von Freising, Lykos kenarındaki Denizli (Laodikeia) üzerinden Antalya'ya götürürken kendisi bizzat ordunun esas kuvvetiyle ilk haçlı seferinin takip ettiği, Anadolu içinden çapraz geçen yolu izlemeyi düşünüyordu⁵.

Konrad'ın ordusu 15 ekim 1147 tarihinde Stephanos'un rehberliğinde İznik'i terketti. Müteakip sekiz gün içinde, henüz imparatorluk arazisinde bulundukları cihetle, sonraları imparatorun memurlarının kendilerine verilen un çuvallarına tebeşir tozu karıştırdığından ve paralarını değeri düşük sikelerle bozmuş olduklarından şikâyet etmiş olmalarına rağmen, iyi işe olundular. Ancak türk arazisi içinde yapacakları yürüyüş için hiç bir hazırlık yapmadılar. Özellikle suları pek azaldı. 25 ekimde Dorylaion (Eskişehir) yanında, yarım yüzyıl önce haclıların büyük zafer kazandıkları yerden pek uzakta olmayan Bathys çayına ulaştıklarında selçuklu ordusu bütünü ile haclıların üzerine saldırdı. Alman piyadesi yorgun ve susuzdu. Şövalyelerden bir çoğu, istirahatete terketmek üzere atlarından inmişlerdi. Hafif teçhizatlı türk süvarisinin âni, yıldırım hızıyla birbirini izleyen hücumları Almanları tamamiyle gafil avlamıştı. Bu, savaştan çok bir katliâm oldu. Konrad boşuna yere adamlarını harekete geçirmeye uğraşıyordu. Akşam karanlığı çökerken alman kralı hayatta kalan pek az kimse ile İznik istikametinde durmadan at sürmekteydi. Ordusunun onda dokuzunu ve ağırlıklarının tamamını kaybetmişti. Ele geçen ganimet muzaffer Selçuklular tarafından İran'a kadar bütün müslüman pazarlarında satışa arz olundu⁶.

⁴ Kinnamos, s. 74-80; Niketas Khoniates, s. 87; Konrad'ın Wibald'e mektubu: *Wibaldi Epistolae*, Jaffé, *Bibliotheca*, I, s. 166 (Konrad bu mektubunda imparator tarafından iyi bir kabul gördüğünü yazmaktadır); *Annales Illempolenses*, s. 4-5; Romuald von Salern, s. 424; Odo de Deuil, s. 39 vd. Odo, Bizanslıların hesaplarına göre 900566 alman asker ve hacısının Boğaziçi'ni geçtiklerini bildiriyor. Doğru sayı belki de 9566 idi. Odo ayrıca Konrad'ın Manuel ile şahsen görüşme yapmadığını belirtiyor.

⁵ Kinnamos, s. 80 vd.

⁶ Kinnamos, s. 81 vd.; Niketas Khoniates, s. 89; Konrad'ın Wibald'e mektubu: *Wibaldi Epistolae*,

Bu arada kral Louis ile onun fransız ordusu İstanbul'dan geçmişlerdi. Bunlar 4 ekimde bizans başşehirine vardıklarında, bir taraftan Almanların kabalıklarına karşı duydukları nefreti, diğer taraftan imparator Manuel'in Türklerle akdettiği mütareke haberinden doğan kızgınlıklarını belli eden kendi öncü kuvvetleriyle Lorenlilerden müteşekkil birliğe rastlamışlardı. Louis'nin elçi olarak göndettiği, Templier şövalye tarikatının büyük üstadı Everard de Barre'in bütün ısrarlı taleplerine rağmen bizans resmî makamları, Lorenlilerin Fransızlarla birleşmelerinde güçlük çıkarmışlardı⁷. Langres piskoposu, bir Clairvaux keşişine hâs hristiyanlığa aykırı bir sabırsızlık içinde kral Louis'ye, şimdiye kadarki bütün siyasetini değiştirerek, hilekâr bizans imparatoruna karşı Sicilya kralı Roger ile ittifak etmesini teklif etmişti. Ancak asılzâdelerinin duyduğu büyük hayâl sukutuna rağmen Louis bu teklife aldırmayacak kadar dürüst ve vicdanlı davrandı. Bizans sarayınca kabul edildiğinden pekâlâ memnundu ve bu sebeple insanları iyi tanıyan bir kimse olan Lisieux piskoposunun nâzikâne ve ılımlı tavsiyesine uymayı tercih etti. Kral, Almanların çekilip gitmesinden sonra temizlenerek onarılmış bulunan Philopation sarayına yerleştirildi; imparatorun Blakhernae sarayında verilen ziyafetlere davet olundu ve bizzat imparatorun refakatiyle İstanbul'un görülmeğe değer yerlerini ziyaret etti. Asılzâdelerinin pek çoğu da onun gibi, kendilerine gösterilen nâzikçe ihtimamdan ziyadesiyle duygulanmışlardı⁸. Bir taraftan da Manuel fransız ordusunun çabucak Boğaz'ı geçip yola koyulmasını arzu etmekteydi. Fransız ordusu Kadıköy tarafına geçtikten sonra da, kendisini hile ile aldatılmış addeden flaman aslından bir hacının çıkardığı karışıklığı bahane ederek Fransızların iâşesini kesti. Louis'nin suçluyu derhal idam ettirmesine rağmen Manuel ordugâhın iâşesini ertelemekte devam etti. Bu hal, kral, kendi yardımıyla elde edilecek bütün araziyi imparatorluğa iade edeceği hususunda yemin edip kendi asılzâdelerinin de daha şimdiden ileride elde edebilecekleri araziler için imparatora vassallık yemini etmelerine râzı oluncaya kadar sürdü. Fransız asılzâdeleri buna itiraz ettiler. Fakat Louis imparatorun bu husustaki talebini doğru bulmaktaydı; çünkü, hele Almanların uğradığı felâket haberinin sızmaya başladığı bu sıralarda imparatorun yardımına şiddetle mühtaç bulunmaktaydı⁹.

Fransız ordusu kasım ayı başlarında İznik'e vardı. Burada Konrad'ın uğradığı mağlûbiyet haberinin doğruluğu kesinleşti. Friedrich von Schwaben, olup biteni haber vermek ve Louis'den derhal Konrad'ın yanına gitmesini rica etmek üzere atla İznik'e gelmişti. Louis hemen Konrad'ın karargâhına

s. 152; *Annales Palidenses*, s. 82; *Annales Herbipolenses*, ayn. yer.; Odo de Deuil, s. 53, 56-58; Willermus Tyrensis, XVI, 21-22, s. 740-44; Süryanî Mikhail, III, s. 276.

⁷ Odo de Deuil, s. 40 vd.

⁸ Kinnamos, s. 82 vd.; Louis VII.'nin Suger'ye mektubu: *R.H.F.*, XV, s. 488; Odo de Deuil, s. 45 vd., 47 vd.

⁹ Odo de Deuil, s. 48-51.

gitti. İki kral birbirleriyle müşaverede bulundular. Krallar beraberce güne-ye doğru giden yola dalmayı ve bu suretle bizans arazisi içinde kalmayı kararlaştırdılar. Bu an için iki ordu arasında dostça bir hava esmekteydi. Ancak Almanlar karargâhlarını kurdukları civarda, Fransızların daha önce işe yarar bütün gıda maddelerini sömürmüş olmalarından dolayı yiyecek bir şey bulamayıp etraftaki köylere baskın yapmaya başlayınca derhal bizans jandarma kuvvetleri tarafından taarruza uğradılar. Kral Konrad'ın talebiyle koşup yetişen Soissons kontu kumandasındaki bir fransız birliği Almanları Bizanslıların elinden kurtardı. Bu arada Konrad geri kalan birlikleri arasında ne de olsa nizam ve disiplini yeniden kurabilmişti. Canlarını kurtarabilmiş olan hacıların çoğunluğu, İstanbul'a dönmek çarelerini araştırarak ondan ayrıldılar. Bunların âkibetinden bir daha haber alınmadı¹⁰.

Her iki ordu beraberce yürüyüşe devam ettiler. 11 kasımda bunlar Balikesir yakınında, Esseron'da bulunmaktaydılar. Burada yürüyüş yolunu değiştirmek üzere yeniden karar aldılar. Belki de bu arada Otto von Freising'in, A-laşehir (Philadelphia) ve Denizli üzerinden geçen doğru yol üzerinde başına gelenlerden haberdar olmuşlardı. Biz Otto von Freising'in bu seferi hakkında, onun ya yol meşakkatlerine ya da türk baskın birliklerinin taarruzlarına kurban giden pek çok maktul hacıyı yol boyunca bırakarak, bitkin ve sayıca pek azalmış bir birlik halinde nihayet Attalia (Antalya)'ya varmış olduğundan başka hemen hemen hiç bir şey bilmemekteyiz. Krallar, daha verimli topraklar içinden geçen ve bizans donanması ile temas ve irtibat halinde kalmalarını sağlayan, deniz kıyısına daha yakın yerlerden geçmeye karar verdiler. Bu sebeple aşağıya doğru yürüyerek Edremit, Bergama ve İzmir'e ve oradan da Efes'e ulaştılar. Kral Louis'nin ordusu önden gidiyor ve müttetikleri tarafından yavaşlıkları sebebiyle alay konusu edilen Almanlar, bir günlük mesafeden güçlükle ilerlemeye çalışıyorlardı. Bizans tarihçisi Kinnamos, Fransızların hakaret maksadiyle Almanlar hakkında kullandıkları "pousse Allemand" tabirini eserinde kaydetmiştir¹¹.

Haçlılar Efes'e vardıklarında Konrad'ın sağlık durumu o derecede bozulmuştu ki, orada kalmaya mecbur oldu. İmparator Manuel bundan haberdar olunca kendisine değerli hediyeler göndererek İstanbul'a gelmesi hususunda ısrar etti. İstanbul'da Konrad'ı dostâne bir surette karşılayarak kendisine sarayda bir daire tahsis etti. Manuel tıp bilimine karşı büyük bir ilgi duymakta olduğundan, misafirini de bizzat tedavi etmek hususunda ısrar etti. Konrad nihayet iyileşti. İmparator ve imparatoriçenin kendisine karşı gösterdikleri ihtimamdan fevkalâde duyulanmıştı. Konrad'ın İstanbul'daki

¹⁰ Odo de Deuil, s. 58-60; Willermus Tyrensis, XVI, 23, s. 744 vd.

¹¹ Odo de Deuil, s. 61-63. Kinnamos (s. 84) her iki ordu arasındaki farkı münakaşa eder. Fransızlar at üstünde ve mızrakla, Almanlarsa yaya ve kılıçta üstündüler; o, "pousse Allemand" tabirini Πούτση Ἀλεμανέ şeklinde transkripsiyonla vermektedir.

bu ikameti sırasında, Konrad'ın kardeşi olan Avusturya herzogu Heinrich Jasomirgott ile imparatorun yeğeni, yani kardeşi Andronikos'un kızı Thedora'nın evlendirilmeleri kararlaştırıldı. Alman kralı ve maiyyeti erkânı 1148 martına kadar İstanbul'da kaldıktan sonra bizans donanmasına mensup bir filo tarafından Filistin'e götürüldüler¹².

Fransa kralı Louis Efes'de geçirdiği dört gün içinde Manuel'den, kendisine Türklerin savaş için yola çıkmış olduklarını bildiren ve onlarla her türlü çatışmadan çekinerek mümkün olduğu kadar bizans müstahkem mevkilleri-nin himayesinde hareket etmesini tavsiye eden bir mektup aldı. Manuel her halde Fransızların Türklerden büyük darbeler yemesinden ve bunun suçu-nun kendisine yükleneceğinden endişe etmiş olmalıdır. Bizans hükümdarı ay-rıca, Sicilya ile savaşa tutuştuğu cihetle türk sultanı ile arasındaki barışı bo-zabilecek her hangi bir olayın çıkmasını da istememekteydi. Louis bu mektu-ba cevap vermediği gibi, Manuel'in kendisini, bizans makamlarının halkı haçlılar tarafından yapılan zararların intikamını almaktan menedemeyeceği hususunda önceden uyarı niteliğinde gönderdiği bir ikinci mektubunu da cevapsız bıraktı. Fransız ordusunda disiplin ve nizam bozulmakta olup bu ordunun kanun dışı yakışksız hareketleri hakkında şimdiden bizans başkentine şikâyetnâmeler yağmağa başlamıştı¹³.

Fransız ordusu çok kıvrımlı Menderes vâdisi boyunca yolalmaktaydı. Noe-lin kutlandığı Decervion'da Türkler görünerek haçlıları Pisidia Antiokheia'sı yanında nehrin üzerinde bulunan köprüye ulaşınca kadar rahatsız e-derek izlediler. Burada iki taraf arasında bir savaş vuku buldu; Fransızlar köprüden zorla geçmeye muvaffak oldular. Türklerse Antiokheia kalesinin surları gerisine çekildiler. Türklerin bu bizans müstahkem mevkiine nasıl sı-ğındıkları hususu belli değildir. Fransızlar tabiatıyla bu olayda hristiyanlığa ihanet müşahade ettiler; ancak ister mahallî garnizon Türklerin üstün kuv-vetine dayanamamış, ister müslümanlarla özel bir anlaşma yapmış olsun, bizzat imparatorun bu şekildeki bir davranışa rıza göstermiş olması gayri muhtemeldir¹⁴.

Antiokheia köprüsü yanındaki savaş 1 ocak 1148 tarihinde vuku bulmuş-tu. Bundan üç gün sonra haçlılar Denizli (Laodikeia)'ye vardılar. Ahalisi şehri boşaltmıştı; çünkü haçlılardan önce oraya ulaşmış olan kötü şöhretle-ri, halkı, varını yoğunu yanına alıp dağlara kaçmaya zorlamış bulunuyordu. Ordu için, önünde bulunan meşakkatli yolda tüketilecek bir miktar yiyecek maddesi bulmak pek zor oldu¹⁵. Antalya'ya giden yol yüksek, تنها ve kel dağlık arazi içinden büyük dönemeçlerle geçmekteydi. En müsait şart-

¹² Kinnamos, s. 85 vd.; Konrad'ın Wibald'e mektubu: *Wibaldi Epistolae*, s. 153; *Annales Herbipolenses*, s. 6; Odo de Deuil, s. 63 vd.; Willermus Tyrensis, XVI, 23, s. 745 vd.

¹³ Kinnamos, s. 85 vd.; Odo de Deuil, s. 63-65.

¹⁴ Odo de Deuil, s. 65 vd.; Willermus Tyrensis, XVI, 24, s. 746 vd.

¹⁵ Odo de Deuil, s. 65 vd.

larda bile böyle bir seyahat güç olurdu. Ocak ayının fırtınalarıyla boğuşmak zorunda bulunan, Türklerin ısrarla her iki kanadını tehdit edip geride kalanları ve hastalananları oklariyle delik deşik ettikleri aç bir ordu içinde bu seyahat bir kâbustan ibaretti. Bütün yol boyunca askerler, bir kaç ay önceki yolculuklarında telef olmuş bulunan Almanların lâşelerine rastlamaktaydılar. Templier tarikatı birliğinden başka ordunun hiç bir kıtası artık nizam ve disipline zerre kadar önem vermiyordu. Kraliçe ve nedimleri mahifeleri içinde soğuktan titreyerek, bir daha böyle güç bir seyahate çıkmamaya yemin ediyorlardı. Bir öğle sonrası, ordu deniz istikametinde dağlardan inmeğe başladığında, Geoffroy de Rancon kumandasındaki öncü kuvveti, kralın, dağ geçidi hizasında karargâh kurması hakkında vermiş olduğu açık emre itaat etmiyerek dağ yamacından aşağıya inmeye devam etti. Bu suretle öncülerle ana ordunun teması kesildi. Türkler derhal bu öncü kuvvete taarruz ettiler. Haçlılar mukavemet etmeye çalıştılsa da, kral canını ancak karanlığın bastırması sayesinde kurtarabildi; Fransızların kayıpları çok ağırdı¹⁶.

Bundan sonraki yol kolaydı. Türkler düzlüğe inmeye cür'et edemediler. Şubat başında haçlı sefer heyeti Antalya'ya vardı. Buradaki bizans valisi Landolf adında bir İtalyandı. İmparatorun emrine uygun olarak batıdan gelen bu insanlara yardım etmek hususunda elinden geleni yaptı. Ancak Antalya zengin yiyecek depoları olan büyük bir şehir değildi. Oldukça fakir bir arazide kurulmuş olup üstelik kısa bir müddet önce bölge Türkler tarafından tahrip olunmuştu. Kış için mevcut erzak da bu arada tükenmek üzere bulunuyordu. Alman hacılar daha önce ahalinin feragat edebileceği bütün yiyecek maddelerini almışlardı. Bu sebeple yiyecek pek az şey bulunması ve fiyatların çok yüksek olması şaşılacak bir şey değildi. Ancak kızgın ve hayâl sukutuna uğramış bulunan Fransızlar için bütün bunlar Bizanslıların hilekârlıklarının yeni bir deliliydi. Kral Louis, bundan sonraki yolun denizden alınması gerektiği kararına vararak Landolf ile gemi temini hususunda müzakerelerde bulundu. Böyle bir mevsimde vahşî Antalya sahillerinde bir filo teşkil etmek hiç de basit bir iş olmasa gerekti. Nakliye gemileri getirildiği sırada Türkler dağlardan inerek haçlıların karargâhına ânî bir baskın yaptılar. Fransızlar, varlıklarına türk saldırılarını borçlu oldukları bu istenmeyen misafirleri müdafaa hususunda pek de candan savaşmayan Bizanslıları, bu sebeple de suçladılar. Gemiler geldiğinde bunların bütün haçlıları nakledebilmek için kifayet etmiyeceği anlaşıldı. Bu sebeple Louis bu gemilere kendi maiyyet ileri gelenleriyle sığabildikleri nisbette şövalye yerleştirecek

¹⁶ Odo de Deuil, s. 67-70, 71 vd.; Willermus Tyrensis, XVI, 25, s. 747-49. Kraliçe Eleonore'un felâkete sebep olduğu hakkındaki temelsiz rivayet için krş. Walker, *Eleanor of Aquitaine and the disaster at Cadmos Mountain*, *American Historical Review*, LV, s. 857-61. Orduya iase maddesi sağlamak hususunda Odo de Deuil oldukça gayret göstermiştir. O, yaptıklarını kendi vekayinâmesinde yazmayacak kadar alçak gönüllüdür (Willermus, Keşiş, *Dialogus Apologeticus*, s. 106).

Süveydiye'ye doğru yelken açtı, 19 martta da oraya ulaştı. Bu şekilde ordusunu başsız bırakmış olmasının vicdanına yüklediği huzursuzluğu gidermek amacıyla Landolf'a beşyüz *mark* vererek ondan, hasta ve yaralılarla ilgilenmesini ve geri kalanları imkân bulunduğu takdirde deniz yoluyla arkasından göndermesini talep etti. Flandre ve Bourbon kontları sorumlu kumandan sıfatıyla Antalya'da kaldılar. Kralın denize açıldığı günün ertesinde Türkler rüzgâr gibi ovaya inerek karargâha taarruz ettiler. Yeterli sayıda atlı kuvvetine sahip olmadan bunları geri püskürtmek mümkün değildi. Bu sebepten haçlılar şehir surları içine sığınmak müsaadesini elde ettiler. Burada kendilerine iyi muamele olundu ve hastalarına bakıldı. Landolf süratle gemi bulmaya çalıştı, fakat yine de bütün haçlıları götürmeye yetecek sayıda gemiyi bir araya getiremedi. Bu sefer Thierry de Flandre ile Archimbaud de Bourbon, krallarını örnek alarak, dostları ve diğer şövalyelerle birlikte gemilere doldular ve yayalarla hacılara, kara yolundan Suriye'ye gitmeye çalışmalarını emrettiler¹⁷. Reisleri tarafından alçakça terk edilmiş olan bedbaht hacılar ve haçlılar, kendilerini şehirden çıkarmak isteyen Landolf'un hazırlattığı yeni karargâha çıkmayı reddettiler. Bu karargâhta, şehrin dışında, türk okçularına hedef olmaktan korkuyorlardı. Böylece ölüp gitmekten derhal doğu istikametinde yürüyüşe geçtiler. Hiç bir bilgiye sahip olmadan, disiplinsiz, reislerine güvenlerini yitirmiş ve Bizanslılarla müşterek hareket ettiklerine inandıkları Türkler tarafından durmadan hırpalanan bu bahtsız Fransızlarla onlara takılan Konrad'ın alman hacılarında arta kalmış yaya takımı perişan bir halde Çukurovayı geçtiler. Mevcutlarının yarısından daha azı ilkbahar sonlarında Antakya'ya ulaştı¹⁸.

Kral Louis, yurdundaki başrâhip Suger'ye yazdığı ve değişmez motifi daima daha fazla para talebi olan mektuplarından birinde bütün felâketleri "imparatorun sözüne sadık kalmayışına ve bizzat kendi kabahatlerine" yüklemektedir¹⁹. Manuel'in suçlanması, bu haçlı seferinin resmî fransız vakanüvisi olan Odo de Deuil tarafından daha ısrarla ve daha büyük bir hırs la tekrarlandığı gibi, pek az istisnası ile batı tarih yazarları tarafından da günümüze kadar sürdürülüp gitmektedir. Haçlı seferlerinin felâketle sonuçlanan olayları ve karşılaştığı güçlükler batı ve doğu hristiyanlarını birbirine düşman etmek hususunda o kadar büyük bir rol oynamışlardır ki, bu suçlamaların gayet dikkatle yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Odo de Deuil Bizanslıların yetersiz miktarda zahire depo ettiklerinden ve bunlar için inanılmaz fiyatlar talep eylediklerinden, kifayetsiz nakil vasıtası ve iyi olmayan kılavuzlar sağladıklarından ve en fenası da Türklerle hristiyan kar-

¹⁷ Odo de Deuil, s. 73-76. Müellif kralın ordusunu başsız bırakmış olması vâkiasını beceriksizce peçelemeye çalışmaktadır. Willermus Tyrensis, XVI, 26, s. 749-51.

¹⁸ Odo de Deuil, s. 76-80.

¹⁹ Louis VII.'nin Suger'ye mektubu: *R.H.F.*, XV, s. 495 vd.; Odo de Deuil'ün tutumu isterik denecek derecede Bizans aleyhdandır.

deşlerine karşı ittifak ettiklerinden yakınmaktadır. Bu suçlamaların baştakileri anlamsızdır. Hiç bir ortaçağ devleti, Bizans kadar mükemmel teşkilâtli bir devlet dahi, çağırılmadan, çok kısa bir süre önce geleceğine dair haber verip ansızın topraklarına giren iki alışılmamış büyüklükte orduyu yeteri derecede işe etmek imkânına sahip değildi. İşe maddeleri bol olarak mevcut olmayınca da fiyatlar elbette yükselecektir. Bir çok mahallî tüccarın ve devlet memurlarından bazılarının bu davetsiz misafirleri aldatmağa, dolandırmaya çalışmış olduklarına inanmak gerekir. Ortaçağda ve doğuda ticaret dünyasında bu tarz hareketler hiç de nâdir değildi. Landolf'dan, kış ortasında küçük Antalya limanında büyük bir orduyu nakle yetecek sayıda gemi hazır bulundurmasını talep etmek bütün mantık kaidelerine aykırı olurdu. Bundan başka, tavsiyelerine ancak nâdiren uyulmuş olan kılavuzların, Türklerin pek kısa bir müddet önce yaptıkları köprü veya kuyu tahribatından haberdar bulunmamaları veya sevkettikleri kimselerin tehditlerinden ve düşmanlıklarından korkarak kaçmaları, her halde bu kimselere suç olarak yüklenemez. Türklerle ittifak meselesi daha ciddidir. Ancak bu meseleyi de Manuel'in görüş zaviyesinden mütalâa etmek lâzımdır. Manuel bu haçlı seferinin icrasını ne istemiş, ne de davet etmişti. Bunu teessüfe şayan bir hareket addetmek için makul sebepleri vardı. Bizans diplomasisi bu arada müslüman hükümdarları birbirine düşürerek yalnız bırakmasını pek güzel öğrenmişti. Her tarafa ulaşan haçlı seferi türünden büyük bir hareket haberinin bütün müslümanları hristiyanlık karşısında tek cephe kurmaya sevkedeceği muhakkaktı. Bundan başka islâma karşı bizans stratejisi bakımından Antakya hâkimiyeti fevkalâde önemliydi. Princeps Raymond'un dışlarını gıcırdata gıcırdata İstanbul'da itaat arz etmek zorunda kaldığından beri Bizans nihayet Antakya üzerinde hâkimiyetini kurmuş bulunuyordu. Başında yeğeni kraliçe ile kocasının bulunduğu yaklaşan haçlı seferinin onu, bizans vassallığını sıyrıp atma teşebbüsüne sürükleyeceği belliydi. Kendi toprağında misafir durumunda olan haçlıların takındıkları tavır da imparatorun sempatisini kazanacak cinsten değildi. Bunlar etrafı yağmalıyor, bizans polis kuvvetine saldırıyor, seçecekleri yol hususundaki imparator taleplerine hiç aldırıyor ve ileri gelen reislerinden bir çoğu açıkça İstanbul'a taarruzdan bahsediyorlardı. Bu ışık altında bakılınca gördükleri muamele çok civanmertçe ve müsamahalı olarak görülür. Haçlı şövalyelerinden bazıları bunu pekâlâ müdrikti. Ancak imparatorun Türklerle barış anlaşması yapmasını batılılar ne anlıyabiliyor ve ne de affedebiliyorlardı. Bizans stratejisinin çok geniş icapları onların anlayış kapasitelerini aşmaktaydı. Başkaca, imparatorun inançsızlara karşı yardım talep ederlerken, onun memleketinin aynı zamanda alçakçasına başka bir hristiyan devleti tarafından taarruza uğradığı vâkiasını, pekâlâ bilmelerine rağmen, bilmezlikten geliyorlardı. Filvâki 1147 yılı sonbaharında Sicilya kralı Roger Korfu adasını zaptetmiş ve oradan yunanistan yarımadasını işgal etmek üzere bir ordu göndermiş bulunuyordu. Tebai şehri

yakılmış, binlerce ipek dokuyucu Bizanslı, yeni başlayan norman ipek sanayiini ilerletmek amacıyla zorla Palermo'ya sürüklenmişti; yarımadanın esas müstahkem mevkii olan Korinthos bile zapt ve yağma edilmişti. Ağır ganimetlerle yüklü olarak Sicilya Normanları bundan sonra, imparatorluğu daimi bir tehdit altında bulundurmak ve Adriyatik denizinin ağzını tutmak gayesiyle ellerinde bulundurmak istedikleri Korfu adasına çekilmişlerdi. Manuel'i 1146 yılında Konya önünden geri dönmeye ve ertesi yıl da sultanın barış teklifini kabule, başlamak üzere olan norman taarruzu zorlamıştı. Eğer Manuel Hristiyanlığa ihanet etmiş idiyse, kral Roger bu hususta ondan daha ileri bir mevkide bulunmalıydı.

Bizans ordusu büyük olmakla beraber her yerde hazır ve nazır değildi. En iyi birlikler Roger'ye karşı savaşta kullanılacaktı. Buna ilâveten rus stepelerinde karışıklık haberleri gelmiş ve filhakika 1148 yazında bu karışıklıklar Kumanların Balkanlara baskını ile neticelenmişti. Haçlı seferi müvacehesinde Manuel, Çukurova sınırlarındaki askerlerini geri çekemedi. Haçlı ordusunun Anadolu'dan geçmesi, askerî polis kuvvetlerinin ciddi surette kuvvetlendirilmesinin gerektiği anlamına geliyordu. Bütün bu zorunluklar imparatoru, Anadolu'daki uzun sınır bölgelerini yeterli güçlerle işgal etmek imkânından yoksun bırakıyordu. Anadolu'daki tebasının türk akınlarından masûn olarak günlük işlerini görmelerini sağlayan bir ateşkes anlaşmasını elbette tercih edecekti. Haçlılar bu mütarekeyi tehlikeye atıyorlardı. Konrad'ın Eskişehir yürüyüşü Türkleri doğrudan doğruya tahrik etmek demekti. Kral Louis her ne kadar bizans devlet arazisinde kalmışsa da, açıkça bütün müslümanların düşmanı olduğunu ilân etmiş ve imparatorun, bizans garnizonlarının kontrol altında bulundurulmuş bölgede kalmak talebini reddetmişti. Bu mesele müvacehesinde Manuel'in Türklerle, sadece haçlılara saldırımları şartıyla kendi bölgesine akın etmelerine göz yummak hususunda anlaşmış olması ve Türklerin bu anlaşmaya riayet etmiş ve bu suretle mahallî Bizanslılarla işbirliği halinde bulundukları intibainı uyandırmış olmaları pekâlâ mümkündür. Yerli Hristiyanlar için sürülerinin Türkler veya haçlılar tarafından gaspedilmesi arasında bir fark yoktu. Hatta mevcut duruma göre Türkler onlara pekâlâ daha yakındılar²⁰. Ancak bunların Odo de Deuil'ün iddia ettiği gibi Türklerle omuz omuza haçlılara saldırmış olmaları mümkün değildir. Odo, önce haçlılara iyi davrandıkları için imparator tarafından cezalandırıldıklarını belirttikten sonra, Antalya ahalisini böyle bir hareketle suçlamaktadır²¹.

Haçlıların Anadolu'da uğradıkları felâket onların kendi akılsızlıkları ile izah olunmalıdır. İmparator onlara yardım hususunda çok daha fazlasını el-

²⁰ Bu zamanda Manuel'in endişeleri için bk. Chalandon, *ayn. esr.* Süryanî Mikhail (III, s. 276) Frankların Bizanslılara karşı suçlamalarının bir çoğunu tekrarlamaktadır, ancak müslüman kaynakları, meselâ Abû Şâma (s. 54), Manuel'in Franklarla işbirliği yaptığını kaydetmişlerdir.

²¹ Odo de Deuil, s. 79.

bette yapabilirdi; ancak bu kendi devletinin büyük ve ciddî bir tehlikeye düşmesi bahasına olabilirdi. Burada bahis konusu olan mesele ise aslında çok daha derindir. Arada sırada muhteşem ve kahraman orduların, akılsız idealistler ve kaba-saba mâceraperestlerden müteşekkil bir kumanda heyetinin emrinde, varlığını sadece müslümanlar arasındaki tesanüdsüzlüğe medyûn olan bir zoraki devlete yardım etmek üzere doğuya gelmeleriyle hristiyanlığa hizmet edilmiş mi oluyordu? Yoksa acaba, o kadar uzun zamandan beri doğu sınırını muhafaza eden Bizans, batı kendisine engel olmadan bu görevini ifaya devam etseydi hristiyanlığa daha büyük bir hizmet yapılmış olmaz mıydı? İkinci haçlı seferinin tarihi, birinci haçlı seferi tarihinden daha açık bir şekilde bu iki siyasî görüşün birbiriyle bağdaşamayacağını göstermişti. Ancak İstanbul düştükten ve Türkler Viyana kapılarını zorlamaya başladıktan sonra hangi siyasetin daha doğru olacağı anlaşılacaktı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FİYASKO

*“Danışarak bir karara varın,
ama boşa çıkacak...”*

Eş'iyâ VIII,10

Kral Louis'nin Süveydiye (Saint-Symeon)'de karaya çıktığı haberi 19 mart 1148'de Antakya'ya ulaşınca, princeps Raymond bütün saray ileri gelenleriyle birlikte, ona hoşgeldiniz demek ve şehre gelirken refakatinde bulunmak üzere şehirden hareket etti. Müteakip günler ziyafetler ve eğlencelerle geçirildi. Antakya'nın âlîcenap asilleri Fransa kraliçesini ve maiyyetindeki asil hanımları eğlendirmek ve sevindirmek hususunda ellerinden geleni yaptılar. Suriye'nin güneşli ilkbaharında, Antakya'nın bolluk içinde yüzen sarayında batılı ziyaretçiler kısa bir müddet içinde, tahammül etmek zorunda kalmış oldukları sıkıntı ve mahrumiyetleri unuttular. Bunlar iyice kendilerine geldikten sonra Raymond fransız ordu kumandanları ile müslümanlara karşı yapılacak bir seferin plânlarını ciddi olarak müzakereye başladı. Raymond haclı seferinden çok şeyler ummaktaydı. Durumu çok tehlikeye düşmüştü. Nureddin artık Urfa'dan Hama'ya kadar uzanan sınır boyuna iyice yerleşmiş ve 1147 sonbaharını, Âsürmak'ın doğusunda kalmış olan frank kalerlerini birbiri arkasına zaptetmekle geçirmişti. Kont Joscelin bütün gayretleriyle Tell Bâsir'de tutunmağa çalışıyordu. Müslümanlar Antakya'ya bütün güçleriyle saldırdıkları takdirde Raymond'a yardım edebilecek yegâne kuvvet Bizans idi; ancak bizans birlikleri bu hususta pekâlâ gecikebilirlerdi ve üstelik bunlar hiç şüphesiz kendisinden daha ciddi bir tâbiyyet ve itaat talep edeceklerdi. Fransız ordusu her ne kadar seyahatin kötü şartları yüzünden piyade kuvveti bakımından önemli kayıplara uğramış idiyse de, o kadar büyük bir süvari kuvveti getirmiş bulunuyordu ki, Antakya Frankları şimdi savunmadan saldırıya geçmek imkânına sahip bulunuyorlardı. Raymond Fransa kralını, kendisiyle birlikte Nureddin'in can alacak noktasına, yani Haleb şehrine bir darbe vurmak hususunda sıkıştırıyordu. Fransız şövalyelerinden bir çoğunu, hazırlık mahiyetinde yaptığı ve onları halkının korku ve hayret nazarları altında Haleb şehrinin surları altına kadar götüren bir istikşaf seferine iştirak etmeye teşvik etmişti¹.

¹ Willermus Tyrensis, XVI, 27, s. 751-53; Willermus de Nangis, I, s. 44.

Ancak iş ciddiyete binince kral Louis tereddüde düştü. İçmiş olduğu haçlı anının kendisini her hangi başka bir sefere girişmeden önce Kudüs'e gitmekle yükümlü kıldığını söyledi; fakat bu bahane sadece onun tereddüdünü peçelemektedir. Frank doğunun bütün hükümdarları ondan yardım talep etmekteydiler. Kont Joscelin kralı, Urfa'yı geri almak hususunda kullanmak ümidindeydi; bütün haçlı seferini doğuran da aslında Urfa'nın düşmüş olması değil miydi? Trablus kontu Raymond, annesi bir fransız prensesi olduğu için kuzenlik hakkına dayanıyor ve Louis 'nin Montferrand'ı geri alması için yardımını talep ediyordu. Nihayet nisan ayında bizzat Kudüs patriği Antakya'ya geldi; krallığın yüksek danışma kurulu onu, Louis'den süratle Kudüs'e gelmesini rica etmek ve kral Konrad'ın Kutsal Ülke'ye vâsıl olduğunu bildirmek üzere göndermişti². Nihayet tamamiyle şahsî bir husus kralı bir karar vermeye sevketti. Kraliçe Eleonore kocasıyla mukayese edilemeyecek kadar zeki idi. Raymond'un plânının akıllıca ve basiretli olduğunu derhal anlamıştı; ancak kendisinin açıkça ve büyük bir ihtiras ile amcasını desteklemesi Louis'de sadece kıskançlık duyguları uyandırmaktaydı. Kem diller işlemeye başlamıştı. Kraliçe ve princeps gereğinden fazla beraberce görünüyordular. Raymond'un kraliçeye karşı gösterdiği temayülün amcalık sınırlarını aştığı fısıldanıyordu. Yuvasının bozulacağından endişelenen kral derhal Kudüs'e hareket edeceğini ilân edince, kraliçe, ondan boşanmak için gereken müracaati yapmak üzere kendisinin Antakya'da kalacağını bildirdi. Buna cevap olarak Louis, zevcesini zorla amcasının sarayından aldırarak bütün birlikleriyle birlikte Kudüs'e müteveccihen yola çıktı³.

Kral Konrad, en şöhrətli asilleriyle birlikte nisan ortalarında Akkâ'da karraya çıkmıştı. Kraliçe Melisende ve oğlu onu Kudüs'de büyük bir samimiyetle ve merasimle istikbal etmişlerdi⁴. Aynı törenler, bir ay sonra kral Louis Kutsal Ülke'ye ayak bastığında ona da yapıldı. Kudüs'de şimdye kadar böyle parlak bir şövalye ve asıl hanımlar topluluğu görülmemişti⁵. Ancak bir çok büyük şahsiyet de bu arada eksikti. Louis'nin takındığı tavıra fena halde içermiş bulunan Antakya princepsı Raymond artık bütün bu haçlı seferini duymak bile istemiyordu. Güneydeki bir mâceraperest uğruna çok sıkışık durumdaki devletini başsız bırakamazdı. Aynı şekilde Tell Bâşir kontu Joscelin de yerinden ayrılamazdı. Trablus kontunun burada bulunmaması ise karanlık bir aile fâciası sonucu idi. Kral Louis ile birlikte Vézelay'da haçlı yemini edenler arasında Toulouse kontu Alfonso-Jourdain de bulun-

² Patrik Foucher d'Angoulême idi. Bu zat daha önceki Sûr bışpiskoposu olup Guillaume de Messines'in 1147 yılında ölmesi üzerine Melisende tarafından tayin edilmişti.

³ Willermus Tyrensis, XVI, 27, s. 751-53. Willermus onu "aptal ve kendini beğenmiş" bir kadın olarak tasvif etmekle beraber, kocasına ihanet ettiğini iddia etmemektedir. Kralın şüphesi John of Salisbury (*Historia Pontificalis*, s. 53) tarafından belirtilmektedir.

⁴ Willermus Tyrensis, XVI, 28, s. 753 vd.; Otto von Freising, *Gesta Friderici*, s. 88 vd.

⁵ Willermus Tyrensis, XVI, 29, s. 754-56.

muştı. Bu zat karısı ve çocukları ile birlikte İstanbul'dan deniz yoluyla hareket etmiş ve Konrad'dan bir kaç gün sonra Akkâ'da karaya çıkmıştı. Onun kuvvetli bir birlikle gelişi, kendisini romantik bir gözle gören doğu Frankları için büyük ümit kapıları açmıştı. Çünkü o, büyük haçlı şövalyesi Raymond de Toulouse'un oğlu olup, babası Trablus'u kuşattığı esnada "Hacılar Tepesi"nde doğmuştu. Ancak onun gelişi, Trablus kontu olan ve aynı kont Raymond'un gayrimeşrû oğlu Bertrand'ın torunu bulunan kont Raymond'u müşkil duruma düşürmüştü. Eğer Alfonso-Jourdain Trablus üzerinde hak iddia edecek olursa bunu kabul etmemek güç olurdu. Görünüşe göre Alfonso bu hakkını dile getirmekte de gecikmedi. Alfonso-Jourdain Akkâ'dan Kudüs'e giderken Kaysâriye'de durdu ve burada âni olarak büyük sancılar içinde öldü. Ölümünün sebebi her halde âni bir rahatsızlık, belki de peritonit idi; fakat herkesin aklına derhal zehir geldi ve Alfonso'nun oğlu Bertrand derhal ve açıkça amcazâdesi Trablus kontu Raymond'u babasını öldürtmekle itham etti. Başka bazı kimselerse, sevgili kızkardeşi ve Raymond'un zevcesi Hodierna'nın âleti olarak bu işi yapmaktaki kraliçe Melisende'yi suçlamaktaydılar. Tabiatıyla hiç bir şey sâbit olmadı fakat uğradığı bu ithama içerleyen Raymond bundan sonra haçlı seferine her hangi bir suretle katılmaktan istinkâf etti⁶.

Bütün haçlılar Filistin'e geldikten sonra kraliçe Melisende ve kral Baudouin III. bunlardan 24 haziran 1148'de Akkâ'da yapılacak büyük bir danışma kurulu toplantısına katılmalarını talep ettiler. Bu gayet heybetli ve gösterişli bir toplantı oldu. Ev sahibi rolünü kral Baudouin, patrik Foucher, Kaysâriye ve Nazareth başpiskoposları, Templier ve Hospitalier şövalye tarikatlerinin büyük üstadları ile krallığın ileri gelen asilleri ve rûhânileri oynamaktaydılar. Konrad'ın maiyyetinde üvey kardeşleri olan Avusturya markrafı Heinrich Jasomirgott ile Otto von Freising, yeğeni Friedrich von Schwaben, Welf von Bayern ve bir çok daha aşağı derecede asiller bulunuyordu. Lorraine, Metz ve Toul piskoposları tarafından temsil olunmaktaydı. Kral Louis'nin maiyyetinde kardeşi Robert de Dreux, müstakbel damadı Henri de Champagne, kont Thierry de Flandre ve Alfonso-Jourdain'in gayrimeşrû genç oğlu Bertrand mevcuttular. Müzakerelerin nasıl cereyan ettiğini ve verilen karar için teklifi kimin ortaya attığını bilmiyoruz. Meclis bazı tereddüt ve münakaşalardan sonra bütün savaş birliklerini Dimaşk üzerine yapılacak bir taarruz için birleştirmeye karar verdi⁷.

Bu, üzerinde konuşulamıyacak kadar budalaca alınmış bir karardı. Dimaşk zaptedildiği takdirde elbette değerli bir kazanç teşkil ederdi; burası frank hâkimiyetine geçecek olursa mısır ve afrika müslümanlarının kuzey

⁶ Willermus Tyrensis, XVI, 28, s. 754; Willermus de Nangis (I, s. 43) Melisende'in bu cinayette parmağı olduğunu telmih etmektedir.

⁷ Willermus Tyrensis, XVII, 1, s. 758 vd.; o, burada bulunan dinî ve dünyevî arazi sahiplerinin bir listesini vermektedir; Otto von Freising, *Gesta Friderici*, s. 89; Suger, *Gesta Ludovici*, s. 403 vd.

Suriye ve doğuda bulunan dindaşları ile bağlantıları tamamiyle kesilirdi. Ancak bütün islâm devletleri içinde Frankların dostluğunu elde etmek mecburiyetinde olan yegâne hânedan Dimaşk'da hüküm süren Börüler sülâlesiydi; çünkü bu hânedan da, bütün uzak görüşlü Franklar gibi asıl düşmanı olarak Nureddin'i teşhis etmişti. Nureddin bertaraf edilinceye kadar Dimaşklıların dostluğunu ve Dimaşk ile Haleb arasındaki düşmanlığı muhafaza etmek Frankların çıkarları gereği idi. Bir yıl önceki olayların göstermiş olduğu gibi Dimaşk'a yapılacak bir taarruz, bu şehrin hükümdarlarını Nureddin'in kucağına atmak için yapılacak en emin hareket olurdu. Fakat Kudüs asılzâdeleri, Dimaşk hâkimiyetinde bulunan münbit araziye ağızları sulanarak bakmakta oldukları gibi, pek kısa bir süre önce uğramış oldukları başarısızlığın acı hatırasını gönüllerinden çıkaramamışlardı. Bu sebeple belki de genç ve cür'etkâr kralları düşmüş oldukları hacil durumun intikamını almak istemişti. Ziyaret maksadiyle Filistin'de bulunan haçlılar nazarında Haleb hiç bir anlam taşımazken, Dimaşk bunlara göre müslümanların elinden kurtarılması Tanrı'nın rızasını ve memnuniyetini mucip olacak, adı İncil'de takdis olunmuş bir şehirdi. Bu kararın suçunu muhtelif kimse ve düşünüşe bölmek, onların arasında taksim etmek gereksiz bir gayret olurdu. Ancak nazarlarında bütün müslümanlar aynı olan yeni gelenlere mukabil, durumu bilen mahallî asılzâdelere bu sorumluluğun daha büyük payının isabet etmesi gerektiği muhakkaktır⁸.

Frankların şimdiye kadar çıkarabildikleri en büyük hristiyan ordusu 1148 temmuz ayı ortalarında Galilaea'dan, Banyas üzerinden harekete geçti. 24 temmuzda ordu Dimaşk'ı çevreleyen meyve ve sebze bahçeleri kenarında ordugâh kurdu. Emir Unur önce bu haçlı seferi haberlerini pek ciddîye almamıştı. Haçlıların Anadolu'da uğradıkları büyük kayıpları işitmiş ve haçlı seferinin Dimaşk'ı hedef edineceğini hiç aklına getirmemişti. İşin aslını anlar anlamaz derhal kendisine tâbî şehirlerin valilerine, feragat edebilecekleri bütün askerî birlikleri yanına göndermelerini emretti. Başka bir elçi de yardımını rica etmek üzere Haleb'e koşuruldu. Franklar önce şehrin yedi kilometre kadar güneyinde, beyaz surları ve müdafaa kuleleri koruluklarının sık yaprakları arasından parıl parıl parlayan Menâkil el-Asâkir'de tevakkufl ettiler; fakat pek az sonra suyu daha bol olan el-Mizza köyüne çıktılar. Dimaşk ordusu bunlara orada durdurmaya çalıştıysa da, şehrin surları gerisine çekilmeye zorlandı. Bu başarıdan sonra haçlı reisleri Kudüs ordusunu, çetelerden temizlemek üzere meyve bahçelerine gönderdiler. Öğleden sonra şehrin güneyindeki meyvelikler Frankların eline geçmiş bulunuyordu. Haçlılar kestikleri meyve ağaçlarından siperler yaptılar. Bundan sonra, özellikle Konrad'ın gösterdiği şecaat sayesinde Baradâ suyu kenarında ve şehir surlarının hemen altında bulunan Rabva'ya girişi zorla elde ettiler. Dimaşk

⁸ Willermus Tyrensis, XVII, 1, s. 758 vd.

ahalisi her ümidin kaybolduğunu zannederek şehrin sokaklarında barikadlar kurup mezbûhâne bir nihâf savaşa hazırlandı. Fakat ertesi gün işler tersine döndü. Unur'un çağırıldığı yardımcı kuvvetler kuzey kapısından şehre akmağa başladı. Unur bu yardımcıların desteğiyle bir mukabil hücumla geçerek hristiyanları surun yanından kovdu. Çeteler tekrar bahçe ve meyveliklere sızarken Unur da müteakip iki gün içinde bu taarruzlarını tekrarladı. Münferit mücahidlerin saldırıları ordugâh için o kadar tehlikeli bir mahiyet aldı ki, Konrad, Louis ve Baudouin birbirleriyle istişareden sonra şehrin güneyindeki meyvelikleri boşaltarak ordugâhı, düşmana böyle bir sütre teşkil etmiyecek, doğuda başka bir yere nakletmeye karar verdiler. 27 temmuzda bütün haçlı ordusu şehrin doğu surları önündeki ovaya çıktı. Bu da meş'ûm bir karardı. Çünkü yeni ordugâhta su bulunmadığı gibi burası müdafaa surlarının en güçlü kesiminin karşısına isabet ediyordu. Dimaşk baskın birlikleri şimdi meyveliklerde daha rahat hareket imkânı bulmuşlardı. Gerçekten bir çok frank savaşı, krala tavsiyelerde bulunan filistin ileri gelenlerinin Unur tarafından rüşvetle elde edilmiş ve bu sebeple bu ordugâh yerini tavsiye etmiş olduklarına inanmıştı. Çünkü ordugâhın bu şekilde yer değiştirmesi ile Dimaşk'ın zaptı hakkındaki son ümitleri de sönmüş bulunuyordu. Savaşçıların sayısı durmadan artmakta bulunan ve Nureddin'in güneye doğru yola çıkmış olduğunu bilen Unur, frank ordugâhına yaptığı taarruzları mütemediyen tekrarlamaktaydı. Şimdi müdafaa durumuna düşen, kuşatılan şehir değil, haçlı ordusu idi⁹.

Cesaretsizlik ve ihanet dedikodusu hristiyan ordusunda yayılırken, haçlı reisleri, zaptolunduğu zaman Dimaşk'ın geleceğinin ne olacağı üzerinde açık bir kavgaya giriştiler. Kudüs krallığı asileri, Dimaşk'ın tâca bağlı bir mâlikâne olarak krallığa katılacağını ümit ederek, buraya hükmetmek üzere Beyrut hâkimi Guy Brisebarre üzerinde anlaşmışlardı. Bu zatın bu makama adaylığı anlaşılan kraliçe Melisende ve konnetabl Manasses tarafından tasdik ve te'yid edilmişti. Halbuki Thierry de Flandre, Trablus kontluğu şeklinde yarı bağımsız bir iktâ olarak üzerine almak üzere Dimaşk'a gözdikmiş bulunuyordu. Thierry bu hususta Konrad'ın, Louis'nin ve ana ayrı, baba bir kızkardeşi zevcesi bulunan kral Baudouin'in müzaheretini temin etmişti. Kralların Thierry'yi tuttuklarını haber alınca filistin baronlarının duydukları kızgınlık onların savaşmak şevk ve gayretlerini kırdı. İçlerinden, işin başından beri Dimaşk'a taarruzun aleyhinde bulunanlar gittikçe daha çok sayıda taraftar buldular. Bunlar belki de gizlice Unur ile temastaydılar. Dimaşk, Kudüs sarayı ve Galilaea princepsi Elinand arasında elden ele geçen muazzam meblâğlar dedikodusu her tarafı sarmıştı; halbuki bu meblâğın sahte paralardan müteşekkil olduğu ortaya çıktı. Belki de Unur, çkildikleri tak-

⁹ Willermus Tyrensis, XVII, 2-5, s. 760-67; İbn al-Ğalânişî, s. 282-86; Abû Şâma, s. 55-59; Usâma, s. 124.

dirde Nureddin ile ittifakını bozacağını elatından Franklara bildirmişti. Unur'un böyle bir şey yapmış olduğu düşünülme bile bu dedikodular krallık asılzâdelerinin takındıkları tavırda etkili oldu. Nureddin Hıms'a varmış olup Unur'la yardım şartları üzerinde müzakereye başlamıştı. Nureddin savaşçıların Dimaşk'a girmesini talep ediyor, Unur ise zaman kazanmaya çalışıyordu. Dimaşk önündeki frank ordusu güç bir durumdaydı. Nureddin'in birliklerinin bir kaç gün içinde savaş meydanında görünmeleri ihtimaline mukabil onların her hangi bir takviye almaları ihtimâli yoktu. Nureddin'in ordusu yetiştigi takdirde belki de sadece bütün haçlı ordusu imha edilmekte kalmıyacak, hiç şüphesiz Dimaşk da Nureddin'in hâkimiyetine geçecekti¹⁰.

Filistin asılzâdeleri şimdi, artık çok geç de olsa, Dimaşk'a karşı savaşmaya devam etmenin anlamsızlığına kani olmuş bulunuyorlardı. Kral Konrad ile kral Louis'ye bu düşüncelerini ısrarla anlattılar. Batılılar bu duruma fena halde içlerimışlerdi. Onlar bu birbiri içine girmiş siyasî hesapları anlayamıyorlardı; ancak mahallî Frankların yardımı olmadan bir şey yapamayacakları da bilmekteydiler. Krallar açıkça bunların sadakatsizliklerinden ve hristiyanlık için gayretlerinin azlığından yakındılar; fakat aynı zamanda da geri çekilmek emrini verdiler¹¹.

28 temmuz çarşamba sabahı, Dimaşk önüne gelişlerinin beşinci günü, haçlılar ordugâhlarını bozarak Galilaea istikametinde geri çekilmeye başladılar. Bu ric'atı belki de Unur'un ödediği paralar satın almış olmakla beraber, Unur onları rahatça geri dönmeye bırakmadı. Bütün bu ve müteakip günler boyunca hafif teçhizatlı türkmen süvarisi bunların peşine takılarak ordunun saflarını ok yağmuruna tuttu. Haçlıların geçtiği yol insan ve hayvan lâşeleriyle doldu. Bunların leş kokusu aylarca vâdiyi zehirledi. Ağustos başında büyük ordu tekrar Filistin'e ulaştı, yerli savaşçılar evlerine döndüler. Bu seferin bütün sonucu, birliklerden ve savaş malzemesinden büyük kayıplara uğramak ve müthiş bir hacâlete katlanmaktan ibaret oldu. Bu kadar paralak bir ordunun, hedefini dört günlük bir savaştan sonra bırakivermesi hristiyan itibarına ağır bir darbe teşkil etmişti. İlk büyük haçlı seferi mâcerasında doğmuş olan mağlûp edilemez batılı şövalyeler efsanesi yıkılmıştı. İslâm dünyasının cesaret ve ümidi yeniden canlanmıştı¹².

¹⁰ Willermus Tyrensis, XVII, 6, s. 767 vd. Rey (*Les Seigneurs de Barut, Revue de l'Orient Latin*, IV, s. 14 vd.), *Assises*, s. 458'e dayanarak baronların adayının Beyrut senyörü Guy olduğunu teşhis ediyor. Süryani Mihail (III, s. 276), kral Baudouin ve Elinand'a takdim edilen ve bunların, Konrad'ın harisane amaçlarından korkarak kabul ettikleri meblâğlar hakkındaki şâyiayı kaydeder. Bar Hebraeus (*Budge tercümesi*, s. 274) bu hikâyenin hiç bir arap vakayazarında bulunmadığını bildiriyor. İbn al-Kâlanîsî (s. 268) Frankların, müslüman ordularının yaklaşmasıyla endişeye düştüklerini beyan etmektedir. İbn al-Aşîr (s. 469 vd.), Unur'un mahallî Frankları, muhakkak surette bundan daha önce haberdar etmiş ve bunlarla alman kralı arasında ayrılık ve düşmanlık yaratmış olduğunu açıklıyor.

¹¹ Willermus Tyrensis, XVII, 7, s. 768-70. Fransızca çeviri buna *Pulani*'lere karşı bir saldırı ilâve ediyor. Konrad suçu yerli baronlara yüklemektedir, bk. *Wibaldi Epistolae*, s. 225-26'daki mektup.

¹² Willermus Tyrensis, XVII, 7, s. 768-70; İbn al-Kâlanîsî, s. 286 vd.

Kral Konrad Dimaşk'dan döndükten sonra Filistin'de artık oyalanmadı. 8 eylül 1148'de bütün maiyeti erkânı ile Akkâ'da, Selânik'e yelken açan bir gemiye bindi. Selânik'e vardığında, noeli İstanbul'da, imparatorluk sarayında geçirmek üzere imparator Manuel'den ısrarlı bir davet aldı. Artık iki hükümdar birbiriyle gayet iyi anlaşılmaktaydılar. Genç yeğeni Friedrich'in Bizanslılara karşı kızgınlığı devam etmekte olup o, Almanların Anadolu'da uğradığı kayıpların suçunu Bizanslılara yüklüyordu. Fakat Konrad sadece Manuel ile kral Roger II.'ye karşı yapılacak ittifakın haiz olacağı kıymeti düşünüyor ve başkaca Manuel'in şahsî faziletleri ve muhteşem misafirperverliğiyle teshîr edilmiş bulunuyordu. Onun bu ziyareti esnasında kardeşi Heinrich von Österreich ile Manuel'in yeğeni Theodora'nın evlenme töreni büyük bir ihtişamlı icra olundu. Merasimi şaşkınlıkla izleyen Bizanslılar, genç ve güzel bizans prensesinin böyle barbarca bir âkibete uğramasına, bir saray şairinin, gelinin annesine büyük bir teessür içinde yazmış olduğu gibi "bu batıdan gelme canavara kurban edilmesine", sıcak gözyaşları döktüler; fakat bu düşün alman ve bizans saraylarının artık tamamen barışmış olduğunu göstermekteydi. Konrad 1149 şubatında Almanya'ya dönmek üzere İstanbul'u terkettiğinde her iki taraf, İtalya'daki topraklarını aralarında paylaşmak istedikleri Sicilya kralı Roger'ye karşı sıkı bir ittifak akdetmiş bulunuyordu¹³.

Konrad İstanbul'un güzelliğinden ve lüksünden yararlanırken, Fransa kralı Louis ne yapacağına bir türlü karar vermeden Filistin'de oturmaya devam etmekteydi. Başrâhip Suger'nin kendisine mektup üzerine mektup yazarak Fransa'ya dönmesini rica etmesine rağmen bir türlü karara varamıyordu. Hiç şüphesiz Kudüs'de bir paskalya geçirmek arzusundaydı. Her halde dönüşünü, bütün siyasî sonuçları ile birlikte bir boşanmanın takip edeceğini biliyordu. Bu kötü günün mümkün olduğu kadar ertelemeye çalışıyordu. Bu arada, Konrad Bizans ile dostluğunu yeniden kurarken kral Louis'nin imparatora karşı hiddeti, düşündükçe artmaktaydı. Bu sebeple siyasetinde değişiklik yaparak Sicilya kralı Roger ile ittifak etmeye çalıştı. Antakya princepsı Raymond ile aralarında çıkmış olan ihtilâf, bu ittifaka karşı en büyük engeli ortadan kaldırmıştı. Sicilya ile bir ittifaka varması, Bizans'a karşı duyduğu kını tatmin bakımından işine yarayacaktı. Nihayet 1149 yazı başında Louis, bir az sonra Akdeniz'de dolaşan Sicilya donanmasına iltihak edecek olan bir Sicilya gemisiyle Filistin'i terketti. Sicilya ile Bizans arasındaki savaş hali henüz sürmekteydi. Sicilya filosu Peloponez yarımadasını dolaşırken bizans donanmasının taarruzuna uğradı. Kral Louis, hemen bin-

¹³ Willermus Tyrensis, XVII, 8, s. 770 vd.; Kinnamos, s. 87 vd.; *Annales Palidenses*, s. 83; Otto von Saint blaise, s. 305; Otto von Freising, *Gesta Friderici*, s. 96. Theodora'nın düğünü şerefine Prodromos'un yazdığı bir şiir *R.H.C., Gr., II*, s. 772'de bulunuyor; ancak onun, Theodora'nın "batılı bir canavar" a kurban edildiği sözü, Theodora'nın annesine hitaben yazdığı şiirde gerçektir, bk. *sym. est.*, s. 768.

diği gemiye fransız bayrağının çekilmesini emretti. Bu sayede onun gemisi-nin yoluna devam etmesine müsaade olundu, fakat adamlarının bir çoğu-nun ve bütün mal ve hazinesinin içinde bulunduğu ikinci gemi Bizanslılar tarafından zaptolunarak savaş ganimeti sıfatıyla İstanbul'a götürüldü. İmpa-ratorun, bu adamları ve eşyayı Fransa'ya geri göndermek hususunda müsaade etmesi için ise bir kaç ayın geçmesi icap etti¹⁴.

Louis temmuz sonlarında Kalabria'da karaya çıkarak Potenza'da kral Roger tarafından kabul olundu. Sicilya hükümdarı derhal, ilk hedefi Bizans'dan intikam almak olan yeni bir haçlı seferi hazırlanmasını teklif etti. Louis ve müşavirleri seve seve mutabakatlarını bildirdiler. Bunlar Fransa'ya doğru yollarına devam ederken, herkese Bizanslıların hilekârlığını ve onları ceza-andırmanın gerekliliğini anlattılar. Louis'nin Tivoli'de mülâkî olduğu papa Eugenius ihtiyatlı davrandı; ancak rûhânî maiyyetinin bir çoğu plânı uygun buldular. Kardinal Theodwin, haçlı seferini ilân etmek üzere vâizler bulmak için harekete geçti. Muhterem Pierre de hareketi destekledi. Fransa'ya vardktan sonra Louis, başrâhip Suger'den de muvafakat aldı. Hepsinden daha önemli olarak da, hazırlamış olduğu büyük haçlı seferinin böyle acınacak bir şekilde son bulmasına sebep olan mukadderata hayret ederek Aziz Bernard de Clairvaux da Bizans'ı bütün başarısızlığın kaynağı ve sebebi addetti ve bütün gücünü, suçlu imparatorluğun ilâhî intikama dâçar edilmesi vazifesine adadı. Ancak teşebbüsün başarılı olması için alman kralı Konrad'ın yardımına ihtiyaç vardı; Konrad ise böyle bir iştirâki reddetti. Bu işde düşmanı Roger'nin parmağı bulunduğunu pek güzel anladığı cihetle, sadece Roger'nin kudretini yükseltmek için Manuel ile ittifakını bozmaya hiç bir sebep yoktu. Kardinal Theodwin ve Muhterem Pierre boş yere ona çağrılarda bulundular. Aziz Bernard beyhude yere rica ve tehditlerde bulundu. Konrad, Aziz'in nasihatini, ikinci haçlı seferine çıkarken son olarak kabul etmişti. İnsan tuzağı ancak bir kere düşerdi. Konrad yardımdan imtinâ' edince haçlı seferi plânı da suya düştü. Aziz Bernard'ın o kadar ısrarla talep ettiği, hristiyanlığa karşı büyük ihanet bu suretle yarım asır ertelenmiş oluyordu¹⁵.

İkinci haçlı seferi reislerinden yalnız birisi doğuda kaldı; onun bu kalışı da kendi iradesi dışındaydı. Genç Toulouse kontu Bertrand, kont Alfonso-Jourdain'in gayrı meşrû oğlu, zengin Trablus mirasını babasının katili olduğundan şüphe ettiği bir kuzeninin elinde bırakmak düşüncesine tahammül e-

¹⁴ Kinnamos, s. 87; Suger'nin mektubu: *Sugeri Opera*, nşr. de la Marche, s. 258-60; Willermus de Nangis, I, s. 46. Kraliçeyi yurduna götüren gemi bir süre Bizanslılarca alıkonulmuştur (John of Salisbury, *Historia Pontificalis*, s. 61).

¹⁵ Bu müzakerelerin topluca tasvirleri için bk. Bernhardt, *Konrad III.*, s. 810 ve Vacandard, *Vie de Saint Bernard*, II, s. 425-28. Aziz Bernard ve Theodwin'in, Bizanslılara karşı bir haçlı seferini teşvik ettikleri mektupları zamanımıza intikal etmemiş olmakla beraber bunların muhteva ve esprisi Wibald'in bir mektubunda tekrarlanmaktadır: mektup No. 252, *Wibaldi Epistolae*, s. 377.

dememişti. Kral Louis'nin hareketine kadar Filistin'de kaldı; sonra Languedoc'lu adamlarıyla kuzey Suriye limanlarının birisinden gemiye binecekmiş gibi kuzeye yöneldi. Bukayye vâdisinin denize doğru açıldığı ovayı geçtikten sonra kimse farkına varmadan doğuya dönerek Arıma kalesini zaptetti. Burada, kendisini kaleden atmak üzere Trablus kontu Raymond'un gönderdiği birliklere mukavemet etti. Arıma, stratejik durumu fevkalâde müsait olan bir kartal yuvasıydı; çünkü Trablus'dan Antartüs'a kadar ve ülke içinde Bukayye yukarısına giden yola hâkim bulunuyordu. Kont Raymond, hristiyan komşu hükümdarlardan yardım alamadığı için Dimaşk emîri Unur'dan destek ricasında bulundu. Unur bu daveti sevinçle kabul ederek Nureddin'den kendisine katılmasını talep etti. O bu suretle, Kudüs krallığı ile münasebetlerini düzeltme gayretlerine zarar vermeden, Nureddin ile birlikte hristiyanlara karşı müsterek harekete hazır bulunduğunu ispat etmiş oluyordu. Hatta, eniştesine yardım etmiş olmak dolayısıyla kraliçe Melisende'ı kendisine medyûn bırakabilecekti. İki müslüman hükümdarı, böyle büyük kuvvetlere uzun müddet mukavemet edemeyecek olan Arıma'ya saldırdılar. Müslümanlar kaleyi tamamıyla yağmaladıktan sonra yerle bir ettiler. Bundan sonra burasını kont Raymond'a bırakarak, yanlarında büyük bir esirler kervanı ile geri döndüler. Bertrand ve kızkardeşi Nureddin'in hissesine düştü. Nureddin bunları, esarette oniki yıl geçirecekleri Haleb'e götürdü¹⁶.

Sonuncu reisinin, soymak istediği bir hristiyan hükümdarının müslüman müttelikleri tarafından esarette tutulması, ikinci haçlı seferine tam da uygun bir son idi. Ortaçağın hiç bir teşebbüsü bundan daha parlak ümitlerle başlamamıştır. Papa tarafından plânlanan, Aziz Bernard'ın emsâlsiz hitabetiyle vaaz ve tahrik olunan, batı Avrupa'nın en kudretli iki hükümdarının sevk ve idare ettiği bu haçlı seferi hristiyanlığa ne kadar şeref ve ne büyük kurtuluş vaatletmişti. Fakat sefer, Dimaşk önünden o zahmetli çekilişe acınacak bir son bulurken, batılı hristiyanlarla Bizans arasındaki münasebetleri tamamıyla kopacak kadar gerginleştirmekten, yeni gelen hacıların eskiden beri doğuda bulunan Franklar arasına itimatsızlık ve şüphe tohumları serpmekten, batının frank hükümdarlarını birbirine darıltmaktan, müslümanları birbirine daha ziyade kenetlendirmekten ve Frankların savaşçılık şöhretine öldürücü bir darbe vurmuş olmaktan başka hiç bir şeye yaramamıştı. Fransızlar istedikleri kadar çöküşün suçunu başkalarına, hilekâr imparator Manuel veya isteksiz filistin baronlarına yüklemeye çalışsınlar; Aziz Bernard istediği kadar Tanrı'nın iradesine karşı duranlara, o mel'ûnlara lânet etsin, gerçekte seferi bu şekilde akamete uğratanlar, bunun kumandanları ve onların inatçılığı, cehaleti ve kabiliyetsizliği idi.

¹⁶ İbn al-Kālānisi, s. 287 vd.; İbn al-Aṣīr, s. 470 vd. ve ayn. mlf., al-Bāhir, s. 162; İbn al-ʿAdīm, nşr. Blochet, s. 517; bir frank efanesine göre Bertrand'ın kızkardeşi Nureddin ile evlenmiş ve onun vârisi el-Salih'in annesi olmuştur (Robert de Torigny, II, s. 53).

KİTAP IV
DEĞİŞEN ZAMANLAR

BİRİNCİ BÖLÜM

DENİZAŞIRI ÜLKEDE HAYAT

“.. Etrafınızda bulunan dinsizlerin hareket tarzına uydunuz...”

Hazakiyâl XI, 12

İkinci haçlı seferinin başarısızlığa uğraması denizaşırı (Outremer) ülke tarihinde bir dönüm noktası oluşturur. Urfa'nın sukutu islâmın yeniden yükselişinde birinci safhayı kapamıştı ve islâmın elde ettiği kazançlar, gûyâ frank üstünlüğünü yeniden kuracak olan büyük seferin acınacak çöküşü ile te'yid ve takviye olunmuştu.

Doğuda yerleşmiş bulunan Franklarla bunların batıdan gelen kuzenlerinin alışkanlıkları ve bu zihniyetleri arasındaki fark da bu başarısızlığın ana sebeplerindendi. Haçlılar şaşkınlık içinde, Filistin'de, mensupları bir kuşaklık zaman içinde yaşam tarzını tümiyle değiştirmiş bir toplumla karşılaşmışlardı. Evet, bunların dili bir fransız şeyvesiydi; lâtin kilisesinin inançlı mensuplarıydılar; idare şekilleri, bizim bugün feodalizm olarak adlandırdığımız usullere uygundu. Ama bu yüzeyde kalan uygunluklar, mevcut olan ayrılık ve aykırılıkları doğuya yeni gelenler için çok daha şaşılacak bir hale getirmekteydiler.

Eğer doğuya yerleşmiş olanların sayısı daha çok olsaydı bunlar, belki de batıya özel hususiyetlerini ayakta tutabileceklerdi. Fakat bunlar, iklimi ve yaşama alışkanlıkları kendilerine yabancı olan bir ülkede küçücük bir azınlıklardı. Bunların gerçeğe uygun sayıları hakkında sadece tahmin yürütülebilir; ama, görünüşe göre Kudüs krallığı içinde yerleşik baron ve şövalye sayısı hiç bir zaman bini bulmamıştı. Bunların savaşa katılmayan akrabaları, kadın ve ihtiyarlarının sayısı da binden pek fazla olmasa gerektir. Dünyaya bir çok çocuk getiriliyorsa da bunların sadece pek azı büyüyebiliyordu. Bu ise, frank yüksek tabakasının, sayısı sadece birkaç yüz olan rûhânîler ve askerî tarikat şövalyeleri dışında, ancak iki-üç bin arasında yetişkin mensubu kapsanmış olabileceği anlamına gelir¹. Antakya princepsliği ile Trablus ve

¹ Hattin'de bozguna uğratılan büyük orduda muhtemelen 300'ü Templier ve hemen hemen bir o kadarı da Hospitalier tarikatlerine mensup olan 1 200 şövalye vardı. Dünyevî baronlarla tarikate bağlı olmayan şövalye sayısı 700'den fazla olamaz; halbuki toplanabilmesi mümkün olan bütün şövalyeler burada idiler. Kudüs'de sadece iki şövalye kalmıştı. Bu ordu içinde az sayıda da olsa Trablus veya Antakya şövalyesi de vardı. Bir miktar şövalye kısa süre önce Baudouin d'Ibelin ile birlikte krallıktan

Urfa kontluklarının şövalye düzeyindeki nüfusu da, hepsi birlikte, muhtemelen aynı miktara ulaşıyordu². Bu tabakalar genellikle saf ve karışmamış nüfus grupları olarak kalmıştır. Urfa ve Antakya'da yerli rum ve ermeni asalet aileleri ile karşılıklı evlenmeler yapılmıştır. Baudouin I. ve Baudouin II., Urfa kontlarıyken, ortodoks inançlı ermeni kadınlarla evlenmişlerdi; bunların asılzâdelerinin bir kısmının da onları örnek edindiği bildirilmektedir. Joscelin I. ile Birecik hâkimi Galeran'ın zevceleri, ayrılmış kilise mensubu ermeni kadınlarıydı. Daha güneyde ise yerli hristiyan zâdegân sınıfı yoktu. Burarlarda yegâne doğu unsurları, kral ve Courtenay ailesindeki ermeni kanı ve sonraları da bizans kraliçesi Maria Komnene'nin kral ailesine ve Ibelin'lere mensup ahfadı idi³.

Sergeant tabakası mensupları daha çoktular *Sergeant*'lar (veya "sergents", yani askerlikle yükümlü dirlik sahibi) menşeleri itibariyle, büyük arazi sahiplerinin arazisinde dirliklere yerleştirilmiş frank asıllı, tam teçhizatlı yaya askerlerdi. Bunlar asil bir menşein gururunu yüksekte tutmak zorunda bulunmadıkları için yerli hristiyanlarla evlenirlerdi. Bunlar 1150 yılına doğru, artık yerli hristiyan ahali içinde erimeye başlayan bir *poulain*'ler sınıfı vücuda getirmişlerdi. 1180'lerde *sergeant*'ların sayısı beşbinden bir az fazla tahmin olunmaktaydı; ancak bunlardan kaçının hâlâ saf frank kanından olduğu kestirilemez. Kendilerine "*sodeers*" denilen ücretli askerler de muhtemelen frank aslından olmak iddiasındaydılar. Ülke içinde askere alınarak bizans hafif süvarisi örneğine uygun şekilde silâhlendirilip yetiştirilen ve adları da Bizans'dan alınan "*turkopol*"ler kısmen yerli hristiyan ile sonradan hristiyan olanlardan ve kısmen de melezlerden terekkep etmekteydiler. melezler belki de analarının veya babalarının dilini konuşmaları ile birbirinden ayrılmakta olup turkopoler muhtemelen analarının dilini kullananlar idi⁴.

Büyük şehirlerde bulunanların dışında kalan muhacirlerin hemen tamamı fransız menşeliydi. Kudüs krallığında ve Antakya princepsliğinde konuşulan dil de, kuzey Fransızlarının ve Normanların bildiği *Langue d'oeil* idi. Toulouse etkisinin hâkim olduğu Trablus kontluğunda başlangıçta muhtemelen *Langue d'oc* konuşulmuş olmalıdır. 1175 yılı civarında Kudüs'ü ziyaret eden alman hacısı Johannes von Würzburg, Godefroi ve Baudouin'in kendi iddiasına göre alman aslından olmalarına rağmen, Almanların frank toplumunda rol oynamadıklarını çok şaşırarak tesbit etmişti. Bu zat, niha-

ayrılmışlardı, bk. aşağıda s. 281 Jean d'Ibelin, krallığın Baudouin IV. zamanında, şövalye tarikatleri dışında, 577 şövalye ve 5052 *sergeant*'ı savaş alanına sürebilmek durumunda olduğunu tahmin eder (Ibelin, s. 422-27).

² Antakya ve Trablus için verilen sayılar sadece tahmine dayanmaktadır. Urfa muhtemelen hiç bir zaman 100 asalete mensup veya şövalye ailesini aşmamıştır. Trablus'da bunlardan belki 200, Antakya'da ise oldukça daha fazlası vardı. Albertus Aquisensis (XI, 40-41, s. 182 vd.) 1111 yılında Tell Başır'ın 100 ve Urfa'nın 200 şövalye çıkardığını hikâye ederse de, bunların bir çoğu ermeni olmalıdır.

³ Bk. Seçmeler.

⁴ Bk. La Monte, *Feudal Monarchy*, s. 160-62; Munro, *The Kingdom of the Crusaders*, s. 106 vd., 120 d.

yet sadece Almanlar tarafından işletilmekte olan bir rûhânî müesseseye rastladığında pek büyük bir sevinç duymuştu ⁵.

Şehirlerde önemli italyan kolonileri bulunmaktaydı. Venediklilerle Cenevizlerin Kudüs'de bir kaç, kendilerine ait sokakları vardı. Yafa, Akkâ, Kaysâriye, Arsûf, Sûr, Beyrut, Trablus, Cebayl, Lâzikiye, Süveydiye ve Antakya'da anlaşmalar yoluyla teminat altına alınmış ceneviz kolonileri bulunmakta olup bu şehirlerin büyükçelerinde venedik kolonileri yerleşmişti. Pisahlar Sûr, Akkâ, Trablus, Botrun, Lâzikiye ve Antakya'da: Amalfililer Lâzikiye ve Akkâ'da yerleşme sahalarına sahiptiler. Bunların hepsi de mensupları italyanca konuşan ve komşularıyla toplumsal bağlantı kurmayan, kendi kendilerini idare eden cemaatlerdi. Akkâ, Yafa, Sûr ve Cebayl'deki Marsilya ve Sûr'daki Barselona kolonileri de bunlarla aynı çizgide organize olmuşlardı. Akkâ dışında, ticaretle uğraşan kolonilerden hiç birinde bir kaç yüzü aşan sayıda insan yoktu ⁶.

Ahalinin büyük çoğunluğu yerli hristiyanlardan oluşuyordu. Kudüs krallığında bunlar karışık menş'eli olup genellikle arapça konuşuyor ve hemen hepsi de ortodoks kiliseye mensup bulunuyorlardı; bunlara kısaca arap hristiyanlar deniliyordu. Trablus kontluğundaki ahaliden bir azı mârûnî monoteletist mezhebine mensuptu. Daha kuzeydeki yerliler büyük çoğunluklarıyla monofizit yakubî idiler. Ancak bunlar dışında, hemen hemen hepsi de ayrılmış ermeni kilisesine mensup büyük ermeni kolonileri mevcuttu ve Antakya, Lâzikiye ve Çukurova'da hatırı sayılır sayıda grekçe konuşan doğru inançlılar vardı. Bunlara bizzat Kutsal Ülke'de, bütün hristiyan inanç mezheplerine mensup kilise cemaatlerinin eklenmesi gerekir. Manastırlar çoğunlukla ortodoks olup bunlarda grekçe konuşuluyordu. Ancak doğru inançlı gürcü müesseseleri de mevcut olup bizzat Kudüs'de monofizit, Mısırlı ve Habeşistanlı Koptlar, Suriyeli yakubîlerle, daha haclı seferlerinden önce buraya muhacret etmiş ve yerleşmiş az sayıda lâtîn gruplarının kolonileri de yaşamaktaydı ⁷. Çok sayıda müslüman cemaat, krallığın kuruluşu esnasında dışarıya hicret etmişti. Fakat bütün Nablus çevresinde hâlâ müslüman köyleri mevcut olup ⁸, sonraları Franklar tarafından zaptedilen araziden pek çoğunun ahalisi de müslüman olarak kaldı. Kuzey Galilaea'da, Banyas'dan Akkâ'ya giden yol boyunca köylülerin hemen hepsi müslümandı. Daha ku-

⁵ Johannes von Würzburg, *P.P.T.S., V.*, tür. yer.

⁶ Cahen (*Notes sur l'histoire des Croisades et de l'Orient latin. III. L'Orient latin et le commerce du Levant. Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg*, 29. anné, No. 7) İtalyanların 12. yüzyıldaki ticarî faaliyetinin büyük kısmıyla Mısır ve İstanbul'a yoğunlaştırılmış olduğuna işaret eder. Suriye limanları onlar için çok daha az önemliydiler.

⁷ 12. yüzyıl içinde Filistin'de bulunan yerli hristiyanlar hakkında doğrudan bilgi veren ancak pek az sayıda malzeme vardır. Bk. aşağıda s. 267 vdd. ve Rey, *Les Colonies Franques*, s. 75-94. Koptlar ve Habeşliler için bk. Gerulli, *Etiopi in Palestina*, s. 9 vdd.

⁸ Nablus civarındaki müslümanlar Frankları Hattîn savaşından sonra endişeye düşürdüler (Abû Şâma, s. 302); Akkâ içinde ve etrafındaki müslümanlar için bk. İbn Cubayr, nşr. Wright, s. 304-07.

zeyde, Bukayye ovasında, Nusayrî dağlarında ve Âşîrmak vâdisinde, frank hâkimiyetini kabul eden sapık müslüman mezhepleri mensupları oturmaktaydılar⁹. Güney sınırı boyunca ve Mâverâyüldün'de göçebe bedevî kabileleri yaşamaktaydılar. Katliâmlar ve katliâmlardan duyulan korku, gerek Filistin'de ve gerekse hristiyan Suriye'deki yahudilerin sayısını çok azaltmıştı. Tudela'lı Benjamin ülkeyi 1170 yılındaki ziyaretinde, yahudi kolonilerinin ne kadar küçük olduğunu teessürle kaydetmişti¹⁰. Sadece Dimaşk' da bulunan yahudilerin sayısı bütün hristiyan devletlerinde bulunanların toplamından fazlaydı¹¹. 12. yüzyılın bir devresinde yahudiler krallıktan boya malzemesi imalinin monopolünü satın almışlardı ve camcılık sanayii de büyük ölçüde bunların elinde bulunuyordu¹². Küçük bir yahudi cemaati de Nablus'da varlığını devam ettirmekteydi¹³.

Bu muhtelif cemaatler frank devletlerinin temelini teşkil etmekte olup, yeni efendileri bunların hayatlarına rahatsız edecek anlamda hemen hiç müdahale etmemişlerdi. Yerliler arazi üzerindeki mülkiyet haklarını isbat ettikleri hallerde topraklarını muhafaza etmelerine müsaade olunmuştu; ancak Filistin ve Trablus'da, yerli kiliselere ait arazi dışındaki hemen bütün toprak sahipleri, frank istilâsı sonucunda muhaceret edip büyük arazi parçalarını sahihsiz bırakan müslümanlardı ve şimdi yeni hükümdarlar bu topraklara kendi vassallerini ve yurtdaşlarını yerleştirmek imkânını bulmuşlardı. Görünüşe göre, artık, eski bizans devresinde mevcut olmuş bulunan bağımsız, hür köyler hiç kalmamıştı. Her köy cemaati çözülmez bir bağla toprağa bağlanmış olup ürününün bir kısmını toprak ağasına teslim etmekteydi. Ancak arazi sahiplerine verilen ürün ölçüsü her yerde aynı olarak tesbit olunmamaktaydı. Köy ahalisinin basit bir karma ziraat ile uğraştığı ülkenin büyük kısmında, arazi sahibi muhtemelen üründen, şatosunun çevresinde yaşayan mailyetini, *poulain*'ler ve *turkopol*'leri beslemeye yetecek miktarda talep etmekteydi; çünkü bizzat yerli köylü askerlik mesleğinin dışında tutulmuştu. Daha verimli olan ovalarda ziraat daha ticarî bir temel üzerinde yapılyordu. Meyvelikler, bağlar ve her şeyden önce şeker kamışı tarlaları bizzat arazi sahibi tarafından işletilmekte olup buralarda köylü, geçim giderini pek az aşan bir ücretle çalışmaktaydı. Arazi sahibinin şatosu dışında, kralın ve büyük asılzâdelerinin emlâkinde geçici olarak müslüman esirlerinin kullanılmasına rağmen, kölelik yoktu. Köylüler arazi sahibi ile olan münasebetlerini bir görevli veya zaman zaman arapça *reis*, bazen de bunun lâtin-

⁹ Bk. Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 170 vdd. Sion Dag'lı Burchard (*P.P.T.S.*, XII, s. 18) kuzey Suriye'deki muhtelif islâmî mezhepleri zikreder.

¹⁰ Tudela'lı Benjamin, nşr. Adler (İbranice metin), s. 26-47.

¹¹ Bk. *ayn. esr.*, s. 47 vd.

¹² Bk. *ayn. esr.*, s. 35 (Kudüs'de boya malzemesi inhisarı). Yahudiler Antakya ve Sür'da cam imalatı yapmaktaydılar, *ayn. esr.*, 26-47.

¹³ *Ayn. esr.*, s. 33 vd. Bunlar Benjamin'e göre 1 000 aile idiler. Benjamin ayrıca Kaysâriye ve Askalan'da da Samaritenlere rastlamıştı (s. 32, 44).

celeşmiş şekli olan *regulus* denilen köy ihtiyarı veya şeyhi vasıtasıyla yürütmekteydiler. Arazi sahibi de buna mukabil kendi yurttaşlarından birisini *dragomannus*, yani hesapları tutan ve arapça konuşan kâtip olarak vazifelendiriyordu¹⁴.

Köylülerin günlük yaşamının ancak pek az değişmesine rağmen Kudüs krallığı, yüzeyde, feodal dirlik sistemi örneğine göre yeniden düzenlendi ve taksim edildi. Tâca bağlı mülk üç şehirden, Kudüs, Akkâ ve Nablus ile bunların civarlarından tereküp etmekteydi ve buna sonraları sınır şehri Daron eklendi. Hükümdarlığa ait bu topraklar başlangıçta krallığın daha büyük bir kısmını kapsamaktaydı ama, ilk krallar ve kraliçe Melisende müsrifçe bir cömerdlikle araziye dostlarına, kiliseye ve dinî tarikatlere bağışlamışlardı. Krallık, arazisinin bir kısmını da ayrıca dul kalan kraliçelere dirlik olarak tahsis etmek suretiyle kaybetti. Krallığın tâca bağlı dört vassallığı, mutad olarak kraliyet ailesinin en genç oğullarından birisine tahsis olunan Yafa kontluğu; iddialı ünvanını Tankred'in mirasına borçlu olan Galilaea princepsliği; Sayda senyörlüğü ve Mâverâyürdün senyörlüğü idi. Görünüşe göre bu iktâların sahipleri, yüksek derecedeki memurların ve ünvan sahiplerini, kralı örnek alarak, kendileri tayin etmekteydiler. Bu usul, ikinci derecedeki iktâlardan sayılmakla beraber, iktâi hemen hemen adı geçen dört büyük vassallık kadar önemli olan Kaysâriye hâkimi için de geçerliydi. Baudouin II.'in hükümet devresinden sonra dirlik sahipliği müessesesi veraset hukukuna dönüştü ve ailenin erkek vârisi kalmadığı zaman kadınların tevârüs hakkı kabul olundu. Dirlik sahibinin iktâ üzerindeki hakkı sadece ağır bir suç sebebiyle yüksek mahkeme kararıyla ref'edilebiliyordu. Ancak dirlik sahibi krala veya yüksek hâkimine, sayısı belirlenmiş miktarda savaşıcıyı, ne zaman talep edilirse, hemen emre âmade tutmakla yükümlüydü. Bu askerlerin hizmetleri, anlaşıldığına göre, zamanla sınırlanmamıştı. Yafa kontu, Sayda senyörü ve Galilaea princepsinden her biri yüzür, Mâverâyürdün senyörü ise altınış tam teçhizatlı atlıyı emre hazır tutmakla mükelleftiler¹⁵.

İktâların büyüklüğü birbirinden farklı idi. Dünyevi iktâlar fetih yolu ile tesis edilmiş olup, yan yana, birbirine sağlamca bağlı arazi parçalarıydılar. Buna mukabil büyük çoğunluğuyla bağış ve vasiyetlerden, ya da şövalye tarikatlerinde olduğu gibi stratejik gereklerle meydana gelen kilise ve tarikatlere ait emlak ve çiftlikler, birbirine bitişik ve bağlı olmayan topraklar olarak bütün Franklara ait arazi üzerine serpilmişti. Emlâkin ölçüsünde kullanılan birim köy veya *casal*, çok nadir durumlarda da bir köyün yarısı veya üçte biri idi. Zaten köyler de muhtelif büyüklükte idiler. Kuzey Galilaea'daki Safed civarında köylerin ortalama sadece yaklaşık kırk kadar erkek sakini olduğu anlaşılmaktadır; ama, biz genel nüfusun daha yoğun olduğu Naza-

¹⁴ Bk. Cahen, *Notes sur l'histoire des Croisades...*, No. 7; bu, gerçekten olabildiği kadar vuzuhsuz problem hakkında değeri ölçülemeyecek büyüklükte bir araştırmadır.

¹⁵ La Monte, *ayn. esr.*, s. 138-65; Rey, *ayn. esr.*, s. 1-56, 109-64.

reth civarında daha büyük, Sûr şehri etrafında ise daha küçük köylerin varlığından haberdar olmaktayız¹⁶.

Dünyevî asillerden bir çoğu da para-iktâlarına sahipti. Yani bunlara bazı şehir ve köylerden belirli para geliri sağlanmıştı. Bunlar bu gelire mukabil, uygun sayıda asker sağlamakla yükümlüydüler. Bu tevcihler verâset hakkına sahipti ve kral için bunları geri almak ya da ortadan kaldırmak hemen hemen imkân dışıydı¹⁷. Arazi bağışında da olduğu gibi kral böyle hallerde ancak iktâ sahibinin vâris bırakmadan ölmesini veyahut arkasında sadece bir kız vârise bırakmasını ümit edebilirdi; bu sonuncu zikrolunan durumda kral, vâriseye bir koca tayin etmek veya kendisinin teklif edeceği üç adaydan birisini seçmesini istemek hakkına sahipti¹⁸.

Tâca bağlı şehirler, zenginlikleri ölçüsünde asker vermekle mükelleftiler. Kudüs altmışbir, Nablus yetmişbeş ve Akkâ seksen asker hazır bulundurmakla yükümlendirilmişti. Ancak bu askerler ahali tarafından değil, şehirde oturan asalet mensupları veya şehir içinde ev sahibi olanlarca sağlanıyordu. İleri gelen kilise büyükleri de arazi ve ev mülkleri dolayısıyla krala aynı şekilde asker vermekle mükelleftiler. Ahali idare masraflarına vergi olarak para ödemek suretiyle katkıda bulunuyordu. Muntazam olarak limanlardan, ihracattan, alım ve satımdan, demir atma yerlerinden, hacılardan ve ölçü-tartı âletlerinden vergi alınıyordu. Bundan başka, ne olduğu hakkında bilgi mevcut bulunmayan *terraticum* adında bir mülk ve servet vergisi de vardı. Nihayet şu veya bu savaş için yapılan seferin masraflarını karşılamak üzere zaman zaman bazı vergilerin edası gerekiyordu. 1166 yılında, savaşa katılmayanlar bütün menkul mallarının onda bir değerini vergi olarak ödemek zorunda kalmışlardı; 1183 yılında da bütün nüfus üzerine bütün mal ve borçları üzerinden yüzde bir ve aynı zamanda kilise vakıfları ile baronların arazilerinden elde ettikleri gelirin yüzde ikisi oranında sermaye vergisi vazolunmuştu. Köylerin teslim etmek zorunda oldukları aynı vergi dışında her köylü, arazi sahibine ayrıca bir başvergisi ödemeye mecburdu; müslüman teb'a bunlara ek olarak, kiliseye irad kaydolunan bir öşür (yüzde on) veya *dime* ödemek zorundaydı. Lâtin kilisesi ileri gelenleri dime'yi sapık sayılan kilise mensuplarına da teşmîl etmek üzere devamlı bir gayret içinde idiler, ama bunlar, ermeni hükümdarı Thoros II.'un, Filistin'in nüfussuz kalmış bölgelerine muhacirler göndermek önerisini, bunların dime ödemelerinin zarureti üzerinde ısrarları neticesinde kral Amaury'ye reddettirmeyi başar-

¹⁶ Cahen, *ayn. esr.*, s. 291-98.

¹⁷ La Monte, *ayn. esr.*, s. 144-51.

¹⁸ Vâriseye kral tarafından önerilen üç kişi arasından birisini seçmek müsaadesini tanıyan *assise*, Grandclaude (*Liste des Assises de Jérusalem, Mélanges Paul Fournier*, s. 340) tarafından 1177 yılına tarihlenmektedir. Ancak Baudouin III. daha 1150 yılında Antakya princepsliği vârisi Constance'a üç adaydan birisini seçmesini önermişti. Bununla beraber onu bu adaylardan birisini kabul etmeye zorlayamamıştı (bk. aşağıda s. 277).

malarına rağmen¹⁹, yine de isteklerini elde edemediler. Ancak vergilerine di-me'nin de eklenmiş olmasına rağmen müslümanlar frank hâkimiyetindeki genel vergilendirmeyi komşu müslüman hükümdarlıklarındakine nazaran daha düşük, yani kendileri için daha müsait bulmaktaydılar. Ayrıca müslümanlar aşağı kademedeki idarî memurluklar dışında bırakılmamışlardı. Onlar da hristiyanlar gibi gümrük memuru ve vergi tahsildarı olarak hizmete alınabiliyorlardı²⁰.

Belirli bir anayasa hiç bir zaman mevcut olmadığı cihetle, frank devletle-rindeki anayasanın tam bir tasviri mümkün değildir. Örf ve âdetler, yerine ve zamanına göre özel emirnameler veya bildirilerle geliştirilmekte veya de-ğiştirilmekteydi. Sonraları hukuk bilginleri *Livre du Roi* veya *Assises de Jérusalem* gibi hukukî derlemeler vücuda getirdiklerinde gayretleri, devlet ve idare bakımından herkes için geçerli bir kanun kitabı vücuda getirmek-ten çok, nerede bazı kararların eskiden beri kabul edilmiş olan örf ve âdetle-rin değişmesini mucip olduklarını tesbit etmek amacına müteveccihli. Mahal-li değişiklikler ve aykırılıklar meydana gelmekteydi. Antakya hükümdarı ile Urfa ve Trablus kontlarının genellikle vassalleriyle başları pek dertte de-ğildi. Kudüs kralı ise bu bakımdan daha müşkil durumdaydı. O, İsa'nın takdi-sine mazhar, doğu Franklarının herkes tarafından kabul edilen en yüksek hâkimiydi ve Baudouin I.'in patrikliğin üstünlük iddialarını yere vurmasın-dan beri rakipsizdi. Ancak, Antakya ve Trablus hâkimlerinin, iktidarlarını herkesin kabul ettiği ve tevarüs hakkı kaidelerine uygun olarak devredebil-melerine mukabil, krallık seçime tabî idi. Filvâki umumi esfârın tutumu taht üzerindeki tevarüs hakkını pekâlâ doğru bulabilir ve destekleyebilirdi. 1174 yılında Baudouin IV., henüz ancak onüç yaşında ve cüzzamlı olma-sına rağmen hiç itiraz edilmeden babasının halefi olarak kabul edilmişti; ama ne de olsa bir seçimle teyit olunmak gerekiyordu. Bazen seçiciler, tac giy-meden önce karısı Agnes'i boşamaya icbar edilmiş olan Amaury I. olayında olduğu gibi, şartlar ileri sürüyorlardı. Tahtın mirasçısı kadın olduğu takdir-de daha başka problemler de çıkıyordu. Vârisenin kocası kral seçilebilirdi, fakat, görüldüğüne göre o, genel düşünceye nazaran, hukukunu karısı yo-liyle elde ediyor ve ondan kaynaklandırıyordu. Kraliçe Melisende ve oğlu Baudouin III. olayında hiç kimse hukukî durumun ne olduğunu kesin ola-rak bilmiyordu. Anayasa hukukuna bağlı olan bu mesele, Baudouin IV.'in 1186 yılında vukubulan ölümünden sonra en şeâmetli şekliyle gözler önüne serildi²¹.

Kral, cemiyetin teşkil ettiği piramidin sivri ucu idi; fakat bu sivri uç pek yüksekte değildi. İsa'nın takdisini haiz olarak elbette belirli bir itibara sa-hipti. Ona her hangi bir şekilde zarar vermek yüksek ihanet suçu sayılıyor-

¹⁹ Cahen, *ayn. esr.*, s. 299-302. Thoros'un önerisi Ernoul (s. 27-30) tarafından zikrediliyor.

²⁰ Ibn Cubayr, nşr. Wright, s. 305.

²¹ La Monte, *ayn. esr.*, s. 87-237 ve tür. yer. Bk. yukarıda s. 192 ve aşağıda s. 279 vd.

du. Yüksek adalet divanına başkanlık ediyor, devletin savaş güçlerinin başkumandasını elinde tutuyordu. Merkezî idareden sorumlu olan o idi ve memurlarını o tayin ediyordu. Vassallerinin yüksek hâkimi sıfatıyla, bunları topraklarını satmaktan veya yabancı ellere devretmekten menedebilir, vâriselerine koca seçebilirdi. Kendisinden daha yüksekte bir efendiye karşı sorumluluğu bulunmadığından, tâca bağlı emlakinden istediği gibi bağışlar veya devirler yapabiliirdi. Bununla beraber bu işleri o da, arazilerini başka ellere devreden kendi asılzâdeleri gibi, sonraları dulluk bağışı veya oğulun miras hakkı gibi hususlarda dava açılmaması için, aynı zamanda karısı ve çocukları adına da tescil ettirirdi. Ancak işte bu yetkilerle krallığın iktidarı da noktalanmaktaydı. Krallık gelirleri sınırlıydılar ve gereğinden fazla eliaçıklıkla yapılan bağışlar yüzünden daha da azaltılmışlardı. Kralın para bakımından eli hep dardaydı. Krallığın başı idi ama krallığın kanunlarına tâbi idi ve kanun da Yüksek Adalet Divanı ile temsil ediliyordu. Bu adalet divanı (*La Haute Cour*, veya En Yüksek Anayasa Mahkemesi) devletin tâca bağlı iktâlarının sahiplerinden, yani krallık tâcına doğrudan doğruya sadakat vazifesiyle yükümlü şu arazi sahiplerinden tereküp ediyordu. Rûhânî erkân malik oldukları arazi iktâları sebebiyle bu divana dahil oldukları gibi, krallık içinde araziye sahip olan yabancı cemaatler de buraya temsilci gönderilebilirlerdi. Yüksek makam sahibi ziyaretçiler zaman zaman toplantılara katılmaya davet olunurlardı; ancak bunlar divan azası statüsünde olmazlar ve oylamaya katılamazlardı²².

Yüksek adalet divanı genellikle bir hukuk ve yargı kurulu idi. Bu sıfatı ile de iki ana görevi vardı. Görevlerinin birincisi, her özel ve münferit meselede neyin kanunî olduğunu ve kanunun bu meselede ne olduğunu açıklamak idi. Bu, kurulun kanun koyuculuğu yaptığı ve kanunlar çıkardığı anlamına geliyordu; çünkü her bir *assise* nazari olarak sadece kanunun bir tesbitinden ibaretti, ama, bu aynı zamanda ve aslında yeni bir kanunun tasrihi oluyordu. Görevinin ikincisi olarak yüksek adalet divanı, bir suç işlemiş olan kendi azasını muhakeme ediyor ve bunların birbirleri aleyhindeki şikâyet ve suçlamalarını karara bağlıyordu. Aynı seviyede bulunan bir mahkeme tarafından istintak edilip karara bağlanmak frank örf ve âdâtının karakteristik bir niteliği idi. Ve kral da *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) olarak kendi tâcına bağlı vassalleriyle aynı sıraya giriyordu. Bunlara başkanlık ediyordu ama, bu müessese içinde onların efendisi ve hâkimi değildi. Bu durumun temeli, krallığın bir kral tarafından değil, birbirine eşit, aynı haklara sahip bir topluluk tarafından zaptedilmiş olduğu ve bunların fetihden sonra kendi aralarından birini kral seçtikleri düşüncesi idi. Bu temel düşünce yüksek adalet divanına, krallığı istihlâf edecek olanları seçmek ve kralın yaşının küçüklüğü veya esareti halinde yerine bir nâib veya *bailli* tayin

²² La Monte, *ayn. esr.*, s. 87-104.

etmek hakkını veriyordu. Yüksek divanın, bunun dışında çok önemli siyasi meselelerde fikri soruluyordu. İşin bu şekilde gelişmiş olması kaçınılmaz bir şeydi. Çünkü vassallarının işbirliği olmadan kral ancak pek nadir hallerde siyasetini yürütebilirdi. 1166 yılında yüksek adalet divanı, *arrière-vassalleri*, veya devredilmiş iktâların sahiplerini de içine alacak şekilde genişletildi. Bu, Amaury I.'nin, taca bağlı vassallar karşısında tahtı için destek sağlamak gayretleri cümlesinden olarak gerçekleşti. Amaury, 1162 yılında yüksek adalet divanını, devredilmiş vassallık sahiplerine, yüksek adalet divanı önünde e-fendilerini dava etmek ve metbûu adalet divanının çağrısına uymadığı takdirde doğrudan doğruya krallık tâcına bağlanmak hakkını veren bir kanun (*assise*) çıkarmaya zorlamıştı. Bu kanun her ne kadar kralın eline asalet sınıfına karşı kullanacağı bir koz vermiş idiysе de, zamanla sadece yüksek adalet divanının kudretini arttırmaya yaradı ve bizzat kralın aleyhine de kullanılabilirdi. Yüksek adalet divanı, düello sonuçlarının da geçerli bir ispat delili sayılmasına rağmen, kendisine arz edilen meseleleri ihtimamla ve hassasiyetle muhakeme etmiş görünüyor. Divanın belli bir toplantı yeri yoktu; kral tarafından, onun uygun bulunduğu her yerde toplantıya çağırılabilirdi. İlk krallık devrinde bu toplantı yerleri mutad olarak Kudüs veya Akkâ idi. Divan toplantılarında hazır bulunmaya büyük önem tanıyan asiller iktâlarını ihmâl ve toplantıların yapıldığı bu iki şehirde kendilerine devamlı ikametgâhlar sağlamaya başladılar²³. Ancak bunların kolektif bir kurum olarak haiz oldukları kudret, aralarında bitip tükenmiyen münazaalar ve zamanla hemen bütün asalet sınıfı karşılıklı evlenmeler yoluyla birbirine akraba olunca, gittikçe şiddetlenen ve karmaşılaşan aile içi sorun ve kavgalar yüzünden zayıfladı.

Asalet mensup olmayan frank muhacirler, ancak eşitler tarafından muhakeme olunmak ilkesine uygun olarak kendilerine mahsus *cours des bourgeois* (vatandaş, burjuva mahkemeleri)'lara sahiptiler. Bu burjuva mahkemeleri büyükçe her şehirde vardı. Başkanları daima mahkemenin bulunduğu şehrin viskontu idi. Her mahkemenin, iktâ sahibinin hür doğmuş lâtin teb'ası içinden seçmiş olduğu oniki yeminlisi (jüri) bulunurdu. Bu yeminliler hâkimlik görevi görürlerdi. Bununla beraber davacı taraflardan birisi bu yeminlilerden birisini kendisine savunucu, hukukî yardımcı olarak tutabilirdi. Böyle durumlarda avukatlık eden yeminli verilecek karara iştirak edemezdi. Yeminliler bundan başka, mahkemenin çıkardığı her vesikayı şahid olarak imzalamak zorunda idiler. Yüksek adalet divanının âdetinden farklı olarak bu mahkemelerde bütün duruşmalar hakkında ihtimamla zabıt tutulurdu. Burjuva mahkemeleri bayram günleri dışında muntazam olarak her pazartesi, çarşamba ve cuma günü toplanırdı. Bir asil ile bir normal vatandaş

²³ La Monte, *op. cit.*, s. 106-113. Usâma, düello ve diğer şekillerde yapılan yarışmalar sonucu verilen bir çok hükmü kaydetmiştir (s. 167-69).

arasındaki davalar burjuva mahkemelerinde görülürdü. Bu mahkemeler hakkın isbatı için düelloya ve su denemesine müsaade ederdi²⁴.

Yerli cemaatlerin ilk zamanlarda az önemli hukuk işlerini görmek üzere, viskontların tayin ettiği köy temsilcilerinin başkanlığında bulunan kendilerine mahsus birer mahkemeleri vardı ve bunlarda eski, geleneksel hukuk kaideleri geçerliydi. Fakat kral Amaury I.'nin hüküm sürdüğü devrede en önemli otuzüç pazar kurulan şehirde birer *Cour de la Fonde* kuruldu. Bu mahkeme ticaret hukukuna ait meselelerle uğraşüyor ve hatta ceza hukukuna müteallik olanları da dahil olmak üzere yerli ahaliyi ilgilendiren bütün konuları da üstleniyordu. Bu mahkemeler mahalli iktâ sahibi tarafından tayin olunan bir bailli ile, ikisi Frank, dördü yerli altı yeminliden oluşuyordu. Yerli davacılar kendi kutsal kitapları üzerine yemin edebilirlerdi. Müslümanlar bu hususta Kur'an'ı kullanabiliyorlardı ve müslüman ziyaretçiler davaların yürütülmesinde izlenen tarafsız hukuka bağlılığa hayran oluyorlardı. *Cour de la Fonde* aynı zamanda bütün satışların ve arazisi dışında bütün mal bağışlarının resmi tutanağını tanzim ederdi ve satın alma vergilerinin tahsili için yetkili olan makamı. Genel dava yürütme tarzını *Cour de la Fonde*'un benimsemiş olduğu burjuva mahkemelerinde verilen kararın istinaf hakkı mevcuttu. Amaury bundan ayrı olarak bütün liman şehirlerinde, bütün gemicilik ve deniz hukukuna taallük eden işlerle meşgul olan ve gümrük vergileriyle demiratma ücretlerini kayda geçiren birer *Cour de la Chaine* kurmuştu. Bunların yeminli Jürileri tacir ve denizciler arasından seçilirdi. Nihayet, italyan ve Provence kolonilerinin, kendi iç meselelerini düzenlemek üzere kendilerine ait konsolosluk mahkemeleri mevcuttu. Tâca bağlı iktâ sahiplerinin, kendi vassal şövalyeleri arasındaki anlaşmazlıkları çözümlemek göreviyle kurulan, kendilerine ait, baronluk mahkemeleri vardı. Bu mahkemelerin her birinin, dikkat ve itina ile tesbit olunmuş selâhiyet alanları vardı. Ancak muhtelif rütbe veya tabakaya mensup kimseler arasında zuhur eden anlaşmazlıkların davaları, daha düşük tabakaya mensup olan tarafa mahsus mahkemelerde görülürdü²⁵.

Ortaçağa mahsus olan, ancak tamamıyla münferit bir meseleyi açıklığa kavuşturmak zorunluğu ortaya çıktığı zaman hususî bir kanun çıkarılmasını talep eden hukukî zihniyetin sonucu olarak, hükümet ve idarenin kanun koyuculuk faaliyeti, keyfî, konudan konuya sıçrayan ve bağlantısız mahiyette görünür. 13. yüzyıldan neş'et eden *Assises de Jérusalem*'lerde kaydedilen kanunlardan altısı muhtemelen düğ Godefroi' zamanına, içlerinden onbiri yaklaşık olarak tarihlenebilecek olan geri kalan ondokuzu ise 1187'ye kadar gelen zamana aittir²⁶.

²⁴ La Monte, *ayn. esr.*, s. 105-108.

²⁵ La Monte, *ayn. esr.*, s. 108 vd.

²⁶ Grandclaud (*ayn. esr.*, s. 322 vdd.) 1099-1187 yılları arasında tarihlenebilecek bir *assise*'ler listesi veriyor. O, bunlardan altısını Godefroi'nın devresine, onbirini ise Baudouin I.'den Baudouin IV.'e

Ülkenin idaresi krallık tacına bağlı iktâ sahipleri arasından seçilen, devletin en büyük makam sahiplerinin ellerinde bulunmaktaydı. Rütbe hiyerarşisinde ilk sırada gelen *seneşal* idi. Bu zat teşrifat nâzırı olup bu sıfatıyla taclandırma merasimlerinde hükümdarlık asâsını kralın önünde taşırdı. Bütün memurlar sınıfının âmiriydi. Hususiyle *secrète* denilen, yani taca ödenmesi gereken ve içinden maaşların alındığı paraların ödendiği hazine ile hükûmeti ilgilendiren bütün maliye ve para işlerinin hesabını tutan daire onun emri altında bulunurdu. *Secrète*, Frankların Araplardan aldıkları, gevşek organize edilmiş bir büro olup, Araplar da bunu daha önce Bizanslılardan almışlardı. *Seneşal*'e en yakın mertebede, aslında ondan daha büyük bir gerçek kudrete sahip olan *konnetabl* geliyordu. Bu, kralın emrinde olarak, ordunun en büyük kumandanı olup bütün ordunun idare ve organizasyonundan sorumlu idi. Tac giyme törenlerinde kralın sancağını taşır ve kralın atının dizginlerini tutardı ki, bu iş ona bir yan gelir sağlardı. Ordu donanımı ve askerî kazâ teşkilâtı bütünüyle onun emrindeydi. İster kral, ister bir iktâ sahibi tarafından tutulmuş olsun, bütün ücretli askerler hukukî bakımdan ona bağlı idiler ve ücretlerinin muntazaman ödenmesini *konnetabl* temin ederdi. Kral veya bailli'si bir sefer esnasında mevcut değilseler, seferin kumandasını bütünüyle o üzerine alırdı. Onun yanında, her bakımdan vekili olan *marşal* bulunurdu. Hâcib veya saray nâzırı kralın saray masraflarını ve maliyesini idare eder *ve* elinde bulundururdu. Tören gerektiren durumlarda o görevde bulunan en yüksek rütbeli mâbeyinci vazifesi görürdü. Bunun makamı gelir bakımından zengindi; çünkü biat yemini eden bütün vassallerden, kendisine bir hediye vermesi beklenirdi. Bir kısım arazi de onun makamına ait bulunurdu; ancak 1179 yılında saray nâzırı Jean de Bellesme, görünüşe göre kralın hiddetini üstüne çekmeden, bunları satmıştı. *Buticularius* (Şarapçıbaşı ?)'un yetkileri hakkında bilgi yoktur; görevleri muhtemelen sadece törenlere ait bulunuyordu. *Chancelier*, batıda da olduğu gibi, her zaman bir ruhânî idi; fakat o, batıda sık sık vaki olduğu gibi, aynı zamanda saray papazı değildi. Devlet yazı işlerinin başkanı olarak bütün vesikaları ve devlet evrakını kaleme almak, bunları kayda geçirmek ve krallık mühürünü bunlara basmak onun görevi idi. Makamı bir dosya ve evrak arşivi olarak kaldı. Kralî bir adliye, umumî bir hukuk mevcut olmadığından, yazı işleri dairesinin mahkeme emri ısdarına veya kendisine mahsus bir yargı organı teşkil etmesine hiç bir zaman gerek duyulmamıştı. Dairenin defter ve dosyaları, bunlardan ancak pek azının zamanımıza intikal edebilmiş olmasına rağmen, iyi ve düzenli tutulmuş görünüyor. Yazı işleri da-

kadar olan krallar devrine yerleştirir (Bu sonuncuların arasında, kral için fidye ödemek üzere, igtinamı olunan iktaların satılmasını öngören *assise* de vardır. Grandclaud, bunun kasıtlı olarak Hattîn savaşında Guy'un esarete düşmesiyle tarihlendiği kanısındadır. Bu *assise* pekâlâ Baudouin II.'in esaret devresine ait olabilir). Bunların dışında tam tarihlenmesi mümkün olmayan daha sekiz *assise* zamanımıza intikal etmiştir.

iresinin resmî dili 12. yüzyıl içinde lâtinceydi. Tarihleme milâdî (*anno Domini*) ve *Roma indiktion'*una göre yapılır ve bazen bunlar yanında hüküm süren kralın saltanat yılı veya Kudüs'ün zaptından beri geçen yıl sayısı buna eklenirdi. Takvim yılı noel günü ile başlardı. Krallar, Baudouin I.'den itibaren, adları nazarı itibara alınmadan numaralanırdı. Bunların tam ünvanları önceleri sabit bir formda değildi, ama, sonraları hepsi için aynı olarak *per Dei gratiam in sancta civitate Jerusalem Latinorum Rex* şeklini aldı²⁷.

Mahallî en yüksek memur, taca bağlı şehirlerde kralı, iktâ arazisinde arazi sahibini temsil eden *viskont* idi. Mahallî vergileri toplayarak, içinden mahallî idare için ihtiyacı olan miktarı çıkardıktan sonra bunları hazineye sevkedene o idi. Şehrindeki mahallî mahkemeler ile, nizam ve intizamın ayakta tutulmasından o sorumluydu. Viskont asalet ailelerinden seçilirdi ama, makamı verasete tabî değildi. Viskont'un vekili *malheseş* (muhtesib) arapça ünvanını taşıyan, bazen de kendisine baş sergeant denilen kimse olup, bunlar aslında pazar yönetmeliklerini uygulamakla görevli memurlar idi²⁸.

Kudüs kralı, doğudaki bütün frank devletleri üzerinde yüksek hâkimiyet sahibi olduğunu kabul ederek, bütün bunların hükümdarlarından kendi yapacağı seferlere katılmak üzere askerî birlikler talep etmek hakkına malik bulunduğunu düşünmekteydi. Gerçekte ise bu yüksek hâkimiyet, sadece kralın bunu zorla kabul ettirebilecek güce sahip olduğu zaman mevcuttu ve Antakya ile Trablus, nazarı olarak bile krallığın parçaları sayılmamaktaydılar. İlk krallar Trablus üzerinde şahısları için yüksek hâkimiyet elde etmişlerdi. Kont Bertrand 1109 yılında, sahip olduğu arazi için kral Baudouin I.'e vassallik yemini etmişti. Kont Pons 1122 yılında kral Baudouin II.'e karşı yükümlü olduğu vassallik görevini silkip atmak girişiminde bulunmuş, fakat kendi yüksek divanına krala itaat arzına zorlanmıştı. Kont, 1131 yılında da kral Foulque'a, arazisinden geçiş hakkı tanımamış, fakat kral tarafından cezalandırılarak yeniden boyun eğmeye mecbur edilmişti. Kral Amaury 1164 yılından 1171 senesine kadar henüz çocuk yaşında bulunan kont Raymond III. adına Trablus kontluğunun nâibi olmuştu ama, bu niyâbeti muhtemelen, çocuğun metbûu olarak değil, en yakın erkek akrabası sıfatıyla üstlenmişti. Raymond III. büyüdükten sonra, zevcesine ait olan Galilaea princepsliği dolayısıyla kralın vassali bulunmasına rağmen, onun yüksek hâkimiyetini hiç bir zaman kabul etmedi. Kendisinin Galilaea princeps'i olarak katıldığı 1187 yılı seferi esnasında, onun Trablus kontluğu tarafsızlığını ilân etmişti. Urfa kontluğu ile kralları kişisel bağlar birbirine bağlamaktaydı. Baudouin I., kontlukta kendisine halef tayin ettiğinde Baudouin II.'den vassallik yemini almış ve Baudouin II. de Joscelin de Courtenay'c aynı şekilde dav-

²⁷ La Monte, *ayn. esr.*, s. 114-37. Bu, yüksek dereceli devlet memurları ve büyük ünvan sahiplerinin görevleri hakkında kapsamlı en iyi tasvirdir.

²⁸ Lo Monte, *ayn. esr.*, s. 135 vd., 167 vd.

ranmıştı. Bununla beraber Joscelin, son hâkimiyet yıllarında Antakya hükümdarını da kendisinin metbûu olarak tanımıştı. Antakya'ya gelince, burası ayrı mahiyette bir mevkie sahipti. Bohemund I. kendi üzerinde hiç kimseyi metbû tanımadığı gibi, her ikisi de hükümdarlığın yüksek divanınca tayin edilen nâibler olarak Tankred ve Roger de öyle davrandılar. Baudouin II. her ne kadar 1119'dan 1126 yılına kadar genç prens Bohemund II. adına niyâbet vazifesini görmüş ise de bunu kanunî bir temeli olan hukukuna dayanarak değil, görünüşe göre, yüksek divanın talebi üzerine üstlenmişti. Baudouin II. 1131 yılında bir defa daha ve bu sefer, çıkarları yüksek divanın düşüncesine göre annesi Alice tarafından tehdit edilen küçük prenses Constance'ın büyük babası olduğu gerekçesinin ilâvesiyle, aynı görevi üstlenmeye davet edildi. Onun ölümünden sonra, Alice yeniden iktidarı elde etmek teşebbüsünde bulununca, yüksek divan kral Foulque'dan niyâbeti üzerine almasını talep etti. Ancak bu olayda da kral, küçük prensesin teyzesinin kocası sıfatıyla onun en yakın erkek akrabası durumundaydı. Eğer bu sırada Hauteville ailesinin bir erkek mensubu doğuda bulunmuş olsaydı bu göreve seçilen o olurdu. Kralın prenses için bir koca aradığı zaman da durum buna benzer oldu. Bu sefer de kral Foulque metbû sıfatıyla değil, yüksek divanın talebi üzerine harekete geçmişti. Baudouin II. Fransa kralından, kendisinin fransız yüksek hâkimiyetini tanıdığına işaret edecek en küçük bir telmihte bulunmadan, kendi vârisesi Melisende için bir koca seçmesi ricasında bulunmuştu. Constance sonraları ikinci defa evlendiğinde, seçimini bağımsız hüküm süren bir hükümdar olarak yapmıştı. O eğer kral Baudouin III.'den müsaade rica etmiş ise bunu, seçtiği aday Renaud de Châtillon kralın vassali olduğu için yapmıştı. 1160 yılında Antakyalılar Baudouin III.'den niyâbeti üstlenmesini rica ettiler; ancak bu sefer de kral, Antakyalıların çocuk hükümdarlarının en yakın erkek akrabası idi. Hukukî durum hiç bir zaman açık ve belirli bir şekilde tesbit olunmadı. Muhtemel olarak Antakya hükümdarı Kudüs kralını aynı mertebede daha kıdemli olarak görmekte ve fakat onu kendisinin âmiri kabul etmemekteydi²⁹.

Antakya, Trablus ve Urfa'dan idare şekli bakımından da farklıydı. Urfa'nın idarî sistemi hakkında pek az bilgimiz var. Urfa kontlarının belki de ısdar etmiş oldukları kanun vesikaları kaybolup gitmiştir. Muhtemel olarak Urfa kontunun da, bütün büyük feodaller gibi bir vassaller divanı vardı. Ancak kontluğun hristiyanlık âleminin en uc ve ileri sürülmüş karakolu olması durumu, yasal müesseselerin her türlü gelişmesine engeldi. Bizzat kont, kendisini her taraftan çevrelemiş olan türk beyleri tarzında bir hayat sürmekteydi. Frank muhacirlerin sayısı gibi büyük dirlik arazileri de pek azdı. Kont, büyük ölçüde, bizans yöntemlerine göre yetiştirilmiş ermeni memurlar zümresine dayanıyordu. Hemen hiç kesintisiz sürüp giden savaş hali, o-

²⁹ Lo Monte, *ayn. esr.*, s. 187-202. Ayrıca bk. Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 436 vd. Bohemund III. bununla beraber Akkâ'da sahip olduğu bir para ıktası sebebiyle Amaury I.'nin vassali idi.

nu daha sakin bir ülkede uygulanması mümkün olabilecek bir idare tarzından çok daha sert ve müstebit davranmaya zorluyordu. Trablus kontluğu-nun durumu ise Kudüs krallığınıninkine benzermiş gibi görünüyor. Kontun, kararları kendisini bağlayan bir yüksek divanı mevcuttu. Ancak kontun ünvanı verasete bağlı olup seçimle şartlanmamıştı; şahsî arazisi, her hangi bir vassalıninkinden hatırı sayılacak derecede büyüktü. Meselâ Pons'un Kudüs kralına kafa tutması gibi bir iki ağır basan siyasî olay dışında kontun, Cebayl'in ceneviz hâkimlerinin istisnası ile, hepsi de ecdadının Toulouse'lu vassallerinin torunları olan baronları ile pek büyük bir sıkıntısı yoktu. En yüksek dereceli saray memurları, Kudüs'deki aynı memuriyetlerin ünvanlarını taşıyor ve aynı vazifeleri görüyorlardı. Şehirler de buna benzer şekilde viskontlar tarafından idare olunuyordu³⁰.

Antakya princepsliğinde devlet müesseseleri dış görünüş bakımından Kudüs krallığındakilere benzemektedirler: Bir yüksek divan, bir burjuva mahkemesi ve aynı yüksek memurlar. Antakya'nın kendine mahsus assises'leri mevcut olmakla beraber bunlar umumiyetle anlam ve kapsam bakımından Kudüs assises'lerine uymaktaydılar. Ancak yüzeyin altında bir çok farklar mevcuttu. Princepslik ünvanı verasete tâbi idi ve yüksek divan ancak zorunluluk halinde bir nâip tayin etmek üzere müdahalede bulunuyordu. Princeps daha başlangıçtan itibaren devletin en önemli şehirlerini ve ülke arazisinin büyük bir kısmını elinde tutmakta olup, sınır bölgeleri dışında, araziye dirlik olarak vassallere tevcihinde tutumlu ve ölçülü davranmaktaydı. Para iktâ'ları Antakya hükümdarının daha çok işine geliyordu. Yüksek divanda princeps tarafından tayin edilen yeminlilerin bulunduğu ve burjuva mahkemelerinin hükümdarın şahsî vekilleri tarafından mürakabe edildiği intibai uyanıyor. Şehirlerin ve taca bağlı arazinin idaresinde Antakya hükümdarı, kabiliyetli memurluk hasletleri, vergi tarhı hususundaki itinalı araç ve yollar seçmesini bilen bizans sistemini devam ettirmişti. Antakya, Lâzikiye ve Cebele'den her birinin bütün idareyi emrinde bulunduran birer *dük*'ü vardı. Bu zat hükümdar tarafından tayin olunur ve onun istediği zaman azledilebilirdi. Bununla beraber o, memuriyet devresinde yüksek divana mensup imiş gibi görünüyor. Lâzikiye ve Cebele dükleri çoğu zaman yerli halktandırlar. Antakya dükü frank asalet sınıfına mensuplardan biri olmakla beraber, yanında ekseriya yerlilerden de olabilen bir viskont bulunurdu. Sicilya'daki kuzenleri gibi Antakya princepsliği de asalet karşısındaki durumlarını, mevkilerini tümiyle hükümdarın teveccühüne medyun bulunan yerli memurlar kullanmak suretiyle güçlendirmektedirler. Bunlar Antakya'da, taa bizans devrinden beri mevcudiyetini koruyabilmiş bulunan rum, süryânî ve ernenî menşeli aydın bir cemaati hazır bulmuşlardı. Yüksek divanın ek bir mürâkabesi de, burjuva mahkemelerinde olduğu gibi, doğrudan doğruya hukukî ve kanunî meselelerde karara varmak için yapılan toplantılara katılan ye-

³⁰ I. a Monte, *ayn. esr.*, ayn. yer; Richard, *Le Comté de Tripoli*, s. 30-43.

minliler tayin etmek suretiyle gerçekleştiriliyordu. Hükümdarlar Bizans'ın vergileri tayin ve tahsil sistemini tevârus etmişlerdi. Bunların *sécète*'i kendi hususî idare memurlarına sahip olup, Kudüs'dekiler gibi gelirleri bakımından mahallî mahkemelere bağlı değildiler. Hükümdarlar devletin siyasetini yüksek divanın düşüncesine pek o kadar aldirmeden idare ederlerdi. Yabancı devletlerle kendilerine özel anlaşmalar yaparlardı. Princepsliğin teşkilâtı bütünüyle diğer frank devletlerinininkinden daha işleyişli ve daha etkiliydi. Şu bitip tükenmek bilmeyen savaşlar ve yaşı küçük veya esarete bulunan hükümdarlar olmasa ve norman hanedanı yerine bir fransız hanedanı geçirilmemiş olsaydı Antakya muhtemelen Sicilya'da olduğu kadar güçlü ve barışlı bir idare geliştirebilecekti³¹.

Antakya'nın kendine özgü mevkiî bundan başka bu devletin bizans imparatoru ile olan özel ilişkileriyle damgalanmaktaydı. Bizans görüşüne göre imparator bütün dünya hristiyanlık âleminin başı idi. Batı hükümdarlarının metbûlûğunu ileri sürmek hususunda hiç bir zaman girişimde bulunmamış olmasına mukabil imparator doğu hristiyanlık âlemini bütünüyle kendi iktidar alanına mensup saymaktaydı. Hilâfet devleti içinde yaşayan ortodoks hristiyanlar onun himaye edici hâkimiyeti altında bulunmuşlardı ve bunlara karşı imparatorun yükümlülükleri müslümanlar tarafından da kabul edilmişti. İmparator ülkenin Franklar tarafından zaptı sebebiyle bu görevinden vazgeçmeyi düşünmüyordu bile. Ancak bir taraftan Antakya ile Urfa, diğer taraftan ise Trablus ve Kudüs arasında fark vardı. Bu son iki ülke, Urfa ve Antakya daha imparator Aleksios I.'un saltanat devresinde devletin eyaletlerinden ma'dûd iken, daha 7. yüzyıldanberi artık imparatorluğun sınırları içinde değildiler. Aleksios ilk haçlı seferini icra eden reislerin kendisine biât etmelerini sağladığında, kendisine geri verilmesi gereken Antakya gibi bir zamanki devlet arazisi ile, bunların dışında haçlıların zaptedeceği, üzerlerinde sadece pek vâzih olmayan metbûluk hakları iddia ettiği yerler arasında fark gözetmişti. Haçlılar içtikleri anda sadık kalmadılar. Aleksios da bu vaadlerin tutulmasını zorla sağlayabilecek durumda değildi. Bizans siyaseti her zaman için realist olmuştur. Bohemund üzerinde kazandığı zaferden sonra Aleksios taleplerinde değişiklik yaptı. Devol anlaşmasıyla o, sadece kendisinin vassalleri olmaları şartıyla, norman hanedanına Antakya'da hüküm sürmek müsaadesini verdi ve meselâ patrikliğe bir ortodoksun getirilmesi gibi bazı güvenceler talep etti. Bu anlaşma bizans taleplerinin temelini teşkil etti; ama Franklar buna önem vermediler. Frank umumî efkârı, Bohemund'un elbette imparatora karşı kötü davranmış olduğu ve fakat imparatorun da bizzat Antakya önüne gelmemiş olmakla kendi işini kendi bozduğu kanaatinde imiş görünmektedir. Başka bir imparator şahsen buraya geldiğinde hakları tanınmıştı. Yani 1137 yılında kral Foulque'un tavsiyesine göre hüküm verilecek olursa: İmparatorun yüksek metbûluk iddiası, bu iddiayın

³¹ Cahen, *ayn. esr.*, s. 435 vdd. Antakya anayasasının ve gelişmesinin ayrıntılı bir tasviri.

zorla gerçekleştirecek durumda olduğu zaman, hukukî bakımdan reddedilemez olarak kabul edilmişti. Bunu yapmadığı, yani zor kullanacağını göstermediği takdirde, onun iddiaları görmezlikten gelinebilirdi. İmparatorun yüksek metbû muamelesi gördüğü bir kaç başka olay daha oldu; meselâ Antakya prensesi Constance'ın imparator Manuel'e müracaat ederek kendisine münasip bir eş seçmesini istemesi gibi. Ancak imparatorun seçtiği kimse hoşuna gitmeyince Constance yüzünü başka tarafa çevirdi. Şu halde imparatorluğun metbûluk hakkı ancak duruma göre, zaman zaman ve kolay taşınabilen bir yükten ibaretti; ama yine de Antakya hükümdarları ve bunların hukukçuları için can sıkıcı bir şeydi ve princepsin bağımsızlığını sınırlandırıcı bir unsur olarak kaldı.

Urfa kontluğu imparatorluğun yüksek hâkimiyetini 1137 yılında kabul etti; ama Urfa, imparatorluk sınırından Antakya'ya nazaran çok daha uzakta idi ve bu sorun Antakya sorununa göre çok daha az önemli idi. Frank umumî efkârı, Urfa kontesinin 1150 yılında geri kalan Urfa topraklarını imparatora satmasını uygun buldu; fakat bunun sebebi çok açık olarak bu yerlerin müslümanlara karşı korunamayacağı gerçeği idi. Raymond de Toulouse imparatoru metbûu olarak kabul etmeye hazır bulunmuş ve oğlu Bertrand da 1109 yılında imparator Aleksios'a müstakbel kontluğu için bîat yemini etmişti. Raymond II. 1137 yılında bu yemini imparator Ioannes'e karşı tekrarladı. Raymond III. her ne kadar 1151 yılında Bizans'a saldırmış idiyse de 1163 yılında Bizanslılardan yardım almıştı; bu, muhtemelen Manuel'in yüksek hâkimiyet haklarına işaret eden bir jesti idi. Bununla beraber bu yüksek hâkimiyetin, Lâzikiye *themasının* bir kısmı olarak öteden beri Antakya arazisine ait sayılan Antartus ve civarına inhisar etmiş olması da mümkündür.

Bizans ile Kudüs krallığı arasındaki hukuki durumu daha da az açtı. Baudouin III. 1158'de Antakya'da imparator Manuel'e bîat etmişti. Amaury 1171 yılında, her ne kadar pek hürmet görerek de olsa, yine de İstanbul'u imparatorun vassali sıfatıyla ziyaret etmişti. Baudouin ve Amaury bizans dostluğunu siyasetlerinde vazgeçilmez bir unsur olarak görmekteydiler ve bu sebeple de ödünler vermeye hazır bulunuyorlardı. Bununla beraber bunların hukuk müşavirleri bu vassallik durumunu geçici bir iyi geçinme aracı olamaktan başka bir şey addetmemişler gibi görünmektedir³².

Eğer Kudüs kralının gerçekten bir yüksek hâkimi var idiyse bu ancak papa idi. İlk haçlı seferi, Filistin'de teokratik bir devlet kurulacağı düşüncesiyle hareket etmişti. Adhemar du Puy daha uzunca bir süre yaşamış olsaydı belki de buna benzer bir kuruluş meydana getirilirdi. Godefroi'yı krallık ta-

³² Antakya'nın Bizans ile ilişkileri için bk. Cahen, *ayn. esr.*, s. 437 vd.; Trablus'un Bizans ile ilişkileri için: Richard, *ayn. esr.*, s. 26-30. Bizans'ın haçlı devletleri üzerindeki iddiaları meselesi için bk. La Monte, *To what extent was the Byzantine Empire the Suzerain of the Crusading States?*, *Byzantion*, VII. Ayrıca bk. aşağıda s. 326.

cını kabulden alıkoyan tasavvurun bu olmuş olması muhtemeldir. Adhemar'ın halefi Daimbert, Kudüs patriğinin hâkim olacağı bir devleti gerçekleştirmek gayreti içindeydi. Baudouin I., tâcı kabul etmek ve kilise müessesesi içindeki Daimbert düşmanlarını kendi amaçları için kullanmak suretiyle bu plâna karşı çıktı. Papalığın Kudüs'de, hususî mevkii ve artan zenginliği ile günün birinde belki, Daimbert'in de umduğu gibi, Roma'nın karşısına bir doğulu rakip olarak dikilebilecek, gerektiğinden daha güçlü bir patrikliği hoş görmeyeceği âşikârdı. Bu sebeple kral için papayı patriğe karşı koz olarak kullanmak kolay bir şey oldu. Gelenek her ne kadar onu, taclandırıldığı sırada patriğe bîat etmekle yükümlü kılmakta ise de o, ünvanının papalık makamı tarafından tasdikini talep etmişti. Papalığın bu yüksek hâkimiyeti ismen olmaktan başka bir önem ve papalığın öteden beri İspanya krallıklarından talep ettiği yüksek hâkimiyet hakkı iddialarından daha büyük bir ciddiyet taşımamakta idi. Buna mukabil Kudüs krallığı için faydalıydı. Çünkü papalar kendilerini Kutsal Ülke'nin insan gücü ve para bakımından ikmâlî ile yükümlü saymakta ve gerektiğinde siyasî destek sağlamak mecburiyetinde olduklarını hissetmekteydiler. Bundan başka papalık kendisini, patriklik makamını dizginlemek ve şövalye tarikatleri üzerinde bir tür kontrol sahibi olmak bakımından da kullandırmaktaydı. Diğer taraftan papanın şövalye tarikatlerini krala karşı desteklediği de vâkı oluyordu ve papa, kral italyan ticaret şehirlerinin etkisini biraz daraltmak istediğinde de sık sık işe müdahale ediyordu³³.

Krallık içindeki kilise müessesesi Kudüs patriğinin emrindeydi. Patrik, başlangıçta Daimbert'in ihtirasları yüzünden ortaya çıkan anlaşmazlıkların ortadan kaldırılmasından sonra, genellikle tâcın bir hizmetkârı idi. Kutsal Mezar rûhânî meclisinin önerdiği iki aday arasından kral tarafından seçilirdi. Sûr, Kaysâriye, Nazareth ve Rabbot- Moab'ın dört başpiskoposu ile geri kalan dokuz piskopos, piskopos rütbesinde dokuz manastır başrâhibi ve beş *prior* (başpapas) patriğin emrindeydiler. Bazı manastırlar ise, şövalye tarikatleri gibi, doğrudan doğruya papalığa bağlıydılar. Filistin kilisesi arazi ve para ıktâları bakımından ölçsüz derecede zengindi. İleri gelen kilise mensupları umumiyetle savaş hizmeti olarak şövalyeden ziyade *sergeant* hazır bulundurmakla yükümlü idiler. Patrik ile Kutsal Mezar rûhânî meclisinin her biri beşyüzer, Bethlehem piskoposu ikiyüz, Sûr başpiskoposu ile St. Maria Josaphat ve Sion dağı manastırlarından her biri yüzellişer *sergeant* çıkarmakla yükümlüydüler. Kraliçe Melisende tarafından kız kardeşi için tesis edilmiş olan Bethania manastırı bütün Jericho şehrine sahipti. Bundan ayrı olarak patriklik ile meşhurca manastırlara Avrupanın her yerinde, geliri Filistin'e yollanan muazzam emlâk ve arazi bağışlanmıştı. Kilise, bütün dinî sapıklık, dinî disiplin, evlenme akidleri, boşanmalar, zinâ vakaları ve vasiyet-

³³ Lo Monte, *Feudal Monarchy*, s. 203-16.

nâmeler ile meşgul olan kendi hususî mahkemelerine sahipti. Bunlar batıdaki kilise yargı organlarının mutad nizamlarına ve âdetlerine uygun olarak işlemekteydiler³⁴.

Antakya, Trablus ve Urfa devletlerine ait olan arazi kilise bakımından Antakya patriğinin emrinde idiler. Patriğin hâkim olduğu bölgenin sınırlandırılması güçlüklerle sebep olmuştu; çünkü Sûr şehri, fetih şekli bakımından Kudüs krallığının bir parçasını teşkil etmekle beraber, geleneklere göre, Antakya patrikliğine bağlı bulunuyordu. Papa Paschalis II., Sûr'un, kendisine tâbi olan Akkâ, Sayda ve Beyrut ile birlikte Kudüs kilisesine bağlanmasını emretmişti. Gerçek siyasî vâkıalara uygun bulunduğu için bu yapıldı. Fakat Kudüs patriğinin, üç Trablus piskoposluğu olan Trablus, Antartus ve Cebel-e üzerinde hukukî hâkimiyet sağlamak çabaları, zaman zaman papalık tarafından da desteklenmesine rağmen, başarılı olamadı. Raymond de Toulouse, müstakbel kontluğunda avtokefal (başına buyruk) bir kilise kurulmasını ümid etmiş görünmektedir; ama, onun halefleri Antakya'nın kilise bakımından yüksek hâkimiyetini tanımışlardır. Bu hâkimiyet aslında ağır bir baskı şeklinde değildi; çünkü Trablus kontları, kendilerine hiç kimse karışmadan, kendi piskoposlarını tayin etmekteydiler.

Antakya patriği, kardeş Kudüs patriği gibi, rûhânî meclis tarafından seçilmekle beraber, hakikatte kendisinin azlını de gerçekleştirebilen dünyevî hükümdar tarafından tayin edilirdi. Bazı princepslerin taclandırılma sırasında patriğe biat ettiğini bilmekteyiz ama, bu muhtemel olarak sadece alışılmışın dışı durumlarda vâki oluyordu. Antakya patriğinin emrinde el-Bâre, Tarsus, Misis, ve Urfa başpiskoposlukları vardı. Tell Bâşir başpiskoposluğu ancak sonraları ve Hierapolis (Menbiç) resmî adıyla kurulmuştu. Piskoposlukların sayısı siyasî duruma göre değişiyordu. Dokuz lâtin başrâhipliği ve iki prior'luk mevcuttu. En önemli manastır kuruluşları, benediktin râhiplerinin rum keşişlerini koğmuş oldukları anlaşılan Aziz Paulus ve Aziz Georgius ile her iki kilise âdetlerinin yan yana varlıklarını korudukları St. Symeon manastırları idiler. Antakya kilisesi Kudüs kilisesi derecesinde zengin değildi; bir çok filistin rûhânî müesseseleri hatta princepslik içinde emlak ve araziye sahip bulunuyorlardı³⁵.

Frank devletleri içindeki sivil rûhânîler, daha 12. yüzyılın sonlarından çok önce gövalye tarikatleri tarafından tamamiyle gölgede bırakılmışlardı. Bu tarikatler kuruluşlarından itibaren insan sayısı ve servet bakımından durmadan gelişmişler ve 1187 yılı civarında deniz aşırı ülkenin en önemli arazi sahipleri olmuşlardı. Bağışlar ve satın alma yoluyla emlakî durmadan artmaktaydı. Bu çok filistinli asılzâde bu tarikatlere dahil olmuştu ve batıdan da sürekli olarak tarikatlar için yeni kazanılan bir insan seli akıp gelmekteydi. Bazı kişiler manastır yaşayış tarzına özlem duymakta, fakat aynı zamanda

³⁴ Lo Monte, *ayn. esr.*, s. 215 vd.; Rey, *ayn. esr.*, s. 268 vd.

³⁵ Cahen, *ayn. esr.*, s. 501-10.

da cevvaliyetlerini korumak ve inanç için savaşmak arzusu taşımakta olduklarından, bu şövalye tarikatları bir bakıma zamanın duygusal bir ihtiyacını tatmin etmekte idiler. Bunlar ayrıca siyasi bir gereksinmeyi de karşılıyorlardı. Deniz aşırı ülke sürekli olarak asker azlığından muztarıptı. Toplumun feodal yapısı, savaşlarda veya salgın hastalıklar sırasında kaybedilen erkek nüfusu telâfi edemeyecek kadar, asalet sınıfına mensup aile hayatlarının tesadüflerine bağlı idi. Ziyaret için ülkeye gelen ve bir süre burada kalan haçlılar bu arada yapılan bir-iki seferde kahramanca savaşıyorlardı ama, sonra yine yurdlarına dönüyorlardı. Şövalye tarikatları Krala, masrafa mâl olmayan ve üstelik ancak pek az sayıda dünyevî büyük arazi sahibinin başarabileceği büyüklükte kale ve müstahkem mevkiiler inşa edip bunları ayakta tutabilecek kadar zengin, sadık ve istekle fedakârlıkta bulunan, meslekten asker kişilerden mürekkep, daimî, kesintisiz bir ikmâl sağlamaktaydılar. Onların yardımı olmasa haçlı devletleri çok daha önceden mahvolup giderlerdi. Bunların sayı bakımından güçleri hakkında sadece ayrı ayrı zamanlar için ve tesadüfî bilgilere sahibiz. Bu anlamda meselâ Hospitalier'ler 1158 Mısır seferine beşyüz şövalye ve bu sayıya uygun ölçüde başka birlikler vermişlerdi; 1187 seferine katılan Templier şövalyelerinin sayısı yaklaşık üçyüze ulaşmaktaydı. Bu her iki olay için de muhtemelen sadece Kudüs krallığı topraklarında bulunan şövalyeler bahis konusudur ve bir miktar şövalye de garnizon hizmetleri için geride bırakılmış olmalıdır. Hospitalier'ler muhtemelen bu iki tarikatten daha büyük ve daha zengin olanı idi. Ancak bunlar eskiden olduğu gibi kendilerini şimdi de zaman zaman hayırseverlik işlerine adanmaktaydılar. Bunların Kudüs'deki darülacezesi bin hacıyı barındırabiliyordu ve Hospitalier'ler, hatta müslümanların Kudüs'ü geri almalarından sonra bile varlığını ve faaliyetini sürdürebilen, fakir hastaların faydalandığı bir hastahaneyi işletmekteydiler. Bunlar her gün, ziyaretçileri hayrete düşüren bir cömertlikle fakirlere sadaka dağıtırlardı. Gerek Hospitalier'ler ve gerekse Templier'ler hac yollarını kontrol altında bulundurmakta ve bu arada özellikle Ürdün ırmağındaki yıkanma mahallerini himayeleri altında tutmaktaydılar. Templier'ler de aynı şekilde sadaka dağıtıyorlardı ama, onların eli Hospitalier'ler kadar açık değildi. Templier'lerin gözleri daha ziyade ve hatta denilebilirki sadece askeri görevlere çevrikti. Bunlar her tarafa, saldırı esnasındaki şecaatleriyle ünlü idiler ve kendilerini daha ziyade saldırı savaşı ile görevli sayıyorlardı. Bunun dışında bankacılık ile uğraşırlardı ve kısa bir zaman içinde ziyaret için gelen hacıların sarrafları durumuna ulaştılar. Bunlar sonraları garip ve esrarengiz bazı âdetler benimsemiş olduklarından şüphe edilerek bir tür sevimsiz kişiler haline geldiler; ancak önceleri her tarafa kahramanlıkları, şövalyece davranışları ile büyük itibar sahibi idiler³⁶.

Şövalye tarikatlerinin, sağladıkları faydalara karşılık ağır zararları da vardı. Kralın bunların üzerinde hiç bir hâkimiyet hakkı yoktu; çünkü bunların

³⁶ Şövalye tarikatları için kaynak bilgisi bu cildin Kitap II, Birinci Bölüm'de verilmiştir bk. s. 130 n. 25.

yegâne efendisi papa idi. Bunlara bağışlanan arazi satılamaz ölü-yed mülkü olarak kalmaktaydı ve bunlar diğer dirlikler gibi asker vermekle mükellef değildi. Vassallerinin kiliseye ödenmesi gereken *dime*'yi ödemelerine müsaade etmiyorlardı. Tarikat şövalyeleri kralın ordularında sadece gönüllü müttelikler olarak savaşıyorlardı. Bazen kral veya büyük arazi sahiplerinden birisi kalelerden birisini bir zaman için bunların himayesine bırakır ve tarikatler bazen de küçük yaşta bulunan biri için yed-i adillik görevini yüklenmeye davet olunurdu. Böyle durumlarda bunlar talep olunanı yerine getirmekle mükelleftiler. Tarikatlerin büyük üstadları veya bunların vekilleri krallığın yüksek adalet divanına ve bunların görevlendirdikleri kimseler de Antakya princepsliği ve Trablus kontluğu yüksek divanlarına mensup idiler. Ancak bunların bu kurullarda ettikleri tavsiyeler, pek de nâdir olmayarak, sorumsuzca oluyordu. Devletin resmî siyaseti hoşlarına gitmediğinde bunlar, meselâ 1158 yılında Templier şövalyelerinin Mısır seferini boykot ettikleri gibi, pekâlâ bu siyasete katılmayı reddedebilecek durumdaydılar. İki tarikat arasındaki devamlı rekabet sürekli bir tehlikeydi. Bir sefere beraberce katılmaya ancak nâdiren iknâ' edilebiliyorlardı. Her tarikat, krallığın resmî politikasına aldırmandan kendi özel siyasetini yürütüyordu. Böylece biz her iki tarikatın de müslüman hükümdarlarla barış anlaşmaları yaptıklarını görüyoruz. 1172 yılında, haşhâşilerle girilen müzakerelerin tarihi, Templier şövalyelerinin açık bir şekilde daha arzuya şayan bir anlaşmayı sadece kendi malî çıkarları yüzünden akamete uğrattıklarını ve krali mahkemelerin nüfuz ve itibarını bile bile ayaklar altına aldıklarını göstermektedir. Hospitalier'ler genel olarak daha ılımlı ve daha az bencildiler; fakat bunların nazarında da tarikat her zaman krallığın önünde gelmekteydi.

Fayda ve zarar bakımından buna benzer bir denge, frank devletleriyle italyan ve provençe'li ticaret şehirleri arasındaki ilişkilerde de belirmektedir³⁷. Frank muhacirler savaşçı idiler, fakat denizci değillerdi. Trablus ve Antakya hükümetlerinin her biri sonraları kendileri için birer küçük filo vücuda getirdiler ve şövalye tarikatleri de filolar inşa ettiler. Ancak iyi limanlarının sayısı az ve inşaat için gerekli kereste bakımından fakir olan Kudüs krallığı hiç bir zaman kendisine lâıyk bir savaş donanmasına sahip olmadı. Deniz kuvvetlerinin faaliyetine ihtiyaç gösteren, meselâ kıyı şehirlerinin zaptı için veya Mısır'a karşı yapılan seferlerde, şu veya bu denizci devleti destek olarak yardıma çağırmak gerekiyordu. Doğunun iki büyük denizci devleti Mısır ile Bizans idi. Mısır her zaman için düşmanca davranan veya fiilen düşman tarafı ve Bizans'dan da her zaman şüpheleniliyordu. Sicilya donanması bu bakımdan faydalı olabilirdi ama, Sicilya'nın siyaseti güvenilir değildi. İtalyanlar ve güney Fransızlar daha iyi mütteliklerdi ve bunların yardımına ayrıca, batıya giden deniz yollarını açık bulundurmak ve Denizaşırı Ülke'ye hacı, asker ve muhacir nakletmek bakımından ih-

³⁷ Bk. aşağıta Kitap IV, İkinci ve Üçüncü Bölüm, tür. yer.

tiyaç vardı. Fakat bu ticarî nakliyat şehirlerine, hizmetlerinin karşılığını ödemek gerekiyordu. Bunlar ticarî koloniler için yerleşme sahaları, ticarî haklar, büyükçe şehirlerde kendilerine ait mahalleler, tam veya kısmî bütün gümrük vergilerinden muafiyet talep ediyorlardı. Ve bunların kolonilerinde imtiyazlar tanınması icap ediyordu. Frank makamları umumiyetle bunlara tanıdıkları tavizlere içerlemiyorlardı. Gelirden kaybedilen, ticarî faaliyetin canlanmasıyla telâfi ediliyordu. Krallık mahkemeleri de, hele özellikle krallık tebasından birisinin karıştığı veya cinayet gibi ağır suçlara mütedair bütün olaylar kendi yetki alanları içinde kaldığı cihetle, Cenova veya Venedik hukukuna göre karar vermek mecburiyetini yüklenmeyi hiç bir zaman arzu etmiyorlardı. Ancak zaman zaman arada anlaşmazlıklar çıkmaktaydı. Venedikliler Sûr başpiskoposu ile daimî bir düşmanlık içindeydiler. Cenevizler de kral Amaury I. ile uzun süren bir ihtilâfa düşmüşlerdi. Her iki olayda da papa, hukuk ve kanun bakımından haklı durumda olan İtalyanları desteklemişti. Bununla beraber ticarî nakliyat şirketleri hristiyanlığın menfaatlerini değil, kendi ticarî kazançlarını önplânda tutuyorlardı. Genel anlamda bu iki husus pekâlâ birbirine uygun düşmekteydi ama, bunların birbiriyle çatıştığı durumlarda ticarî kazanç düşüncesi üstünlük kazanıyordu. Bu sebeple İtalyanlar ve güney Fransızları kral için, bir ölçüde, tutumları belli olmayan dostlardılar. Bundan başka şövalye tarikatleri arasındaki kıskançlık bu muhtelif ticaret şehirleri arasında hâkim olan kıskançlık yanında sönük kalıyordu. Venedik, Cenova, Pisa ve Marsilya'ya nazaran müslümanlara yardıma daha yatkındı ve rakipleri de buna benzer düşüncelere sahiptiler. Böylece, bunların denizaşırı hristiyan devletlerinin varlığı bakımından hayatî önem taşıyan yardımları, bu şehirlerin kolonilerindeki insanlar arasındaki entrikalar ve düzensizliklerle umumî menfaatlere bir anlık kazanç yüzünden ihanet etmeye hazır olan kaysak tutumlar yüzünden kıymetinden çok şey kaybetmekteydi³⁸.

Bu olumsuzluklar, özellikle hacılara, utanmazca muhterisâne ve hristiyanlık dışı görünmekteydi. Kutsal Ülke'nin zaptı hacı trafiğini büyük ölçüde yükseltmişti. Hospitalier'lerin muazzam darülacezesi umumiyetle son yatağına kadar doluydu. Hec için kullanılan anadolu yolu, haclı seferinin esas gayesi olmuş olmasına rağmen hâlâ emniyetsizdi. Bu yolun arzettiği tehlikelere ancak iyi silâhlanmış bir seyahat grubu karşı koyabilirdi. Orta karar bir hacı deniz seyahatini yeğliyordu. Onun da bir italyan gemisinde kendisine yer bulması gerekiyordu ve yol ücretleri yüksekti. Filvâki bütün bir gemiyi kiralamak üzere bir mikdar hacının birleşmesi mümkündü ama, yine de kaptan ve tayfa sağlamak yeteri derecede pahalıydı. Kuzey fransalı veya ingiltereli bir hacı için, her yıl Manş kanalı limanlarından doğuya yelken açan küçük konvoylara katılmak daha ucuza maloluyordu. Ancak bu, u-

³⁸ Heyd, *Histoire du Commerce du Levant*, s. 129-63 bu hususta tafsilâtlı bir hülâsa ihtiva etmektedir.

zun ve tehlikelerle dolu bir yolculuktu. Atlas okyanusunda büyük fırtınalara göğüs germek gerekiyordu ve Cebelüttarık boğazında ve kuzey afrika kıyısı boyunca müslüman korsanlar pusuda beklemekteydiler. Oporto, Lizbon ve Sicilya arasında tehlikesizce su ve yiyecek sağlanacak limanlar yoktu ve insan ve hayvan için yeterli gıda maddesini gemiye yüklemek güçtü. Karadan Provence veya İtalya'ya seyahat ederek buralardan bu seyahate alışkın ve buna göre donatılmış gemilere binmek çok daha kolaydı. Münferit hacılar için Sicilya kralının limanlarında, gemilerde daha kolay ve daha ucuz yer bulmak mümkün oluyordu. Buna mukabil katılan insan sayısı büyük olan seyahat kafileleri büyük deniz ticaret şehirlerinin filolarına muhtaçtılar³⁹.

Akkâ, Sûr veya Süveydiye'de karaya çıkan her hangi bir seyyah kendisini hemen çok yabancı bir dünya içinde buluyordu. Feodal dış yapısının altında Denizaşırı Ülke bir doğu ülkesiydi. Yaşayış tarzının müsrifliği batılı seyahatları etkiliyor ve kızdırıyordu. O devirde batı da sürülen hayat henüz basit ve yoksulcadı. Batıda giysiler yünden yapılıyor ve ancak nâdiren yıkanılıyordu. Roma banyo geleneğinin hâlâ sürüp gittiği bir kaç eski şehir dışında, ancak pek az yıkanma imkânı vardı. En büyük bir şatoda bile mobilya kaba saba ve sadece fayda sağladığı için mevcuttu. Halı hemen hemen hiç bilinmiyordu. Yemekler zevksiz ve özellikle uzun kış aylarında hemen hep aynıydı. Hiç bir yerde huzur verici bir rahatlık, dışa kapalı bir özel mekân yoktu. Frank doğu ise bütün bunlara şaşırtıcı bir tezat teşkil ediyordu. Filvâki İbelin ailesinin müteakip yüzyıl içinde Beyrut'da inşa ettirdiği, mozaik döşemeli, mermer duvarlı, tavanları resimlerle süslü, bir kaç batıya, denize, diğerleri doğuya, bağ ve bahçelikler içinden dağlara bakan büyük pencere-reli sarayın ihtişamına ve büyüklüğüne sahip evlerin sayısı çok değildi. Akkâ'da bulunan kral sarayının avuç avuç para sarfedilerek yapılmış bir eser olmasına mukabil, el-Aksâ camiinin bir kısmı içinde bulunan Kudüs'deki krallık sarayı oldukça mütevâzi bir yapıydı; ama frank devletinde yaşayan her asılzade veya zengin teb'a şehirdeki evini buna benzer bir ihtişamlı doldurmaktaydı. Bunlarda halılar, Dimaşk işi duvar halıları ve perdeler, zarif oymalı masa ve sandıklar, lekesiz, temiz yatak ve sofrâ örtüleri, altın veya gümüş yemek takımları, güzel fayanslar ve hatta bazı bazı uzak doğudan getirilmiş porselen çanak çömlek doluydu. Antakya'daki bütün büyük konaklara Daphni kaynağından su kemerleri ve borularla su getirilmişti. Lübnan kıyısı boyunca pek çok evin kendisine ait su tesisatı vardı. Suyun daha kıt olduğu Filistin'de şehirler iyi işleyen isâle hatlarına sahiptiler ve Kudüs'de de Romalıların yapmış olduğu kanalizasyon sistemi hâlâ kusursuz durumdaydı. Büyük sınır müstahkem mevkileri, hayat surları dışında ne kadar sert ve yıpratıcı olursa olsun, hemen hemen şehir evleri kadar rahat ve huzur verici bir şekilde donatılmışlardı. Bunların yıkanma yerleri, şatoda yaşayan hanımlara mahsus zarif odaları ve muhteşem kabul salonları

³⁹ Bk. Cahen, *Notes sur l'histoire des Croisades...*, s. 333.

vardı. Tarikatlere ait olan kaleler bir az daha ciddi ve daha az süslüydüler; ama Moab'daki Kerak'da veya Taberiye'de bir şato sahibi, batı Avrupadaki her hangi bir kraldan çok daha lüks ve muhteşem bir hayat sürmekteydi⁴⁰.

Muhacirlerin giyinişi de pek kısa bir süre içinde, evlerinin içi gibi doğuya özel ve müsrifçe bir şekil aldı. Şövalyeler savaş teçhizatlarını çıkardıklarında ipekli bir burnus giymekte ve umumiyetle başlarına sarık sarmaktaydılar. Sefer esnasında bunlar zırhları üzerine, güneşin sıcaklığından korunmak için keten bir pelerin giyerler ve miğferleri üzerine arap üslûbunda bir kefiye geçirirlerdi. Hanımlar, doğuda eskiden beri geçerli olan, altın sırmayla işlemeli ve hatta mücevherlerle bezenmiş uzun içlik ve şalvar ile kısa ceket modasına uymuşlardı. Beyleri gibi bunlar da kış aylarında kürk giyerlerdi. Evlerinin dışında frank hanımları da müslüman kadınları gibi, ama görünmekten utandıkları için değil de bol bol düzgün sürdükleri yüzlerini güneşten korumak için, peçeli idiler. Ayrıca cilveli, işveli seke seke bir yürüyüş şekli benimsemişlerdi. Ancak bütün bu yapmacıklara rağmen bu hanımlar kocaları ve erkek kardeşleri kadar yürekli ve cessus idiler. Bir çok asılzâde hanım, kocasının yokluğunda kalenin müdafaasını üstlenmek mevkiinde kalmıştı. Tacirlerin eşleri ise asılzâde hanımlarını taklit etmekte ve süs ve ziynet eşyalarının çokluğu ile onları gölgede bırakmaya çalışmaktaydılar. O zamana kadar batıda bilinmeyen bir meslek sahipleri, sosyete fâhişeleri, aynı şekilde süslere garkolmuşlardı. Nablus'daki bir arazi sahibinin karısı olup cazibesıyla patrik Héraclius'u büyüleyen Paschia de Riveri'nin, taşıdığı ipek elbiseler ve mücevherlerle pekâlâ bir kontes veya barones sayılabileceğini kronistler kaydetmişlerdir⁴¹.

Bu lüks hayat batıdan gelen hacılara ne kadar garip ve yabancı görünürse görünsün, müslüman doğudan veya Bizans'dan gelen ziyaretçiler için o kadar tabii idi. Frank muhacirlerin çevrelerine uymak için gayret etmeleri kaçınılmaz bir şeydi ve bunlar teb'aları ve komşuları ile temastan kendilerini alıkoyamazlardı. Her şeyden önce iklim düşünülün. Filistin'de kış hemen hemen batı Avrupadaki kadar kasvetli ve soğuk olabilir, ama kısa sürer. Uzun ve alev gibi sıcak yaz mevsimi muhacirlere kısa zamanda başka türlü giyinmek, başka yemekler yemek ve günlük hayatı başka şekilde taksim etmek zorunluğunu öğretti. Kuzeyin kuvvetli gıdası buraya uymamaktaydı. Bunun yerine yerli yaşam şartlarını öğrenmek gerekiyordu. Yerli hizmetkâr-

⁴⁰ Rey, *ayn. esr.*, s. 3-10. Cahen (*La Syrie du Nord*, s. 129-32) Antakya ile güzelliklerinin bir tasvirini veriyor.

⁴¹ Tankred'in sikkeleri onu sarıklı olarak tasvir eder (bk. yukarıda s. 26). 1192 yılında kral Henri de Champagne kendisine bir sarık hediye etmesi dolayısıyla Salaheddin'e teşekkür etmiş ve ona, bu şekildeki giyim eşyasının tebası tarafından sevildiğini ve kendisinin de hediye sarığı pek çok giymeyi düşündüğünü bildirmiştir (bk. Rey, *ayn. esr.*, s. 11 vd.). İbn Cubayr (s. 309) 1184 yılında Akkâ'da yapılan bir hristiyan düğününde giyilen elbiseleri tasvir eder. Paschia hakkında bk. aşağıda s. 355 vd.

lar kullanılması gerekiyordu. Çocuklarla yerli bacaklar, atlarla yerli seyisler uğraşıyorlardı. Kendi hekimlerinin tedavi edemedikleri garip hastalıklar ortalığı kasıp kavurmakta olduğundan, pek kısa bir sürede yerli tedavi ve şifa bilgisine teslim olmak gerekmişti⁴². Böylece muhacirler hiç kaçınılmaz bir şekilde yerlileri anlamayı ve onlara intibak etmeyi öğrendiler. Bu yerlilerle birlikte yaşama, onlara uyma oluşumu Kudüs krallığı ile Trablus kontlugunda, buralardaki müslümanların kaçmasından sonra artık frank hâkimiyetini tehdit edebilecek yerli bir aristokrasi kalmamış olmasıyla kolaylaştırılmıştı. Daha kuzeyde ise rum ve ermeni asalet tabakası Frankları kısıkanıyordu ve izlenen politika karşılıklı anlayışı engelliyordu. Bununla beraber Ermeniler nihayet Franklara mahsus yaşam itiyadını benimsediler⁴³.

Franklarla komşuları müslümanlar arasında devamlı bir barış hiç bir zaman kurulamazdı ama, iki unsur arasındaki temas gittikçe yoğunlaşıyordu. Frank devletlerinin gelirlerinin büyük bir kısmı, kıyı ile bölgenin iç kısımlarındaki müslüman devletleri arasındaki ticaretten alınan gümrük vergilerinden kaynaklanıyordu. Müslüman tacirlerin hiç güçlüğü uğramadan liman şehirlerine gelmelerine müsaade etmek ve bunlara hakka ve hukuka uygun davranmak gerekiyordu. Bu ticarî münasebetlerden dostluklar doğdu. Geniş bankacılık faaliyeti ile Templier tarikatı, müslüman müşterilerine de hizmet vermek üzere iş alanını genişletmeye hazırды ve islam iktisadiyatı ve ticareti üzerinde ihtisas yapan memurlar istihdam etmekteydi. Aynı zamanda frank devlet adamları içinde uzak görüşlü olanlar, ancak islâm dünyası içinde birlik teessüs etmediği müddetçe krallıklarının yaşayabileceğini idrak etmişlerdi ve bu birliği baltalamak gayesiyle siyasî elçi heyetleri durmadan hareket halinde bulunuyorlardı. Frank ve müslüman ileri gelenleri aykırı inançlı saraylarda şeref misafiri olarak kabul edilmekteydiler. Rehineler ve savaş esirleri çoğu zaman düşmanlarının kale ve saraylarında yıllar geçiriyorlardı. Ancak pek az sayıda müslümanın fransızcaı öğrenmek zahmetine katlanmasına mukabil, asil olsun tüccar olsun pek çok Frank arapça konuşuyordu. Sayısı az da olsa, Renaud de Sidon gibi bazı kimseler hatta arap edebiyatına karşı ilgi duymaktaydılar. Savaş devrelerinde her iki taraf da civanmertlik ve şövalyelik jestlerini takdir etmesini biliyordu. Barış sıralarında ise sınırın her iki yanındaki büyükler beraberce av partileri yaparlardı⁴⁴.

⁴² Gûyâ Baudouin III.'i zehirlenmiş olduğu ileri sürülen Trablus'lu hekim bir yerliydi (bk. aşağıda s. 302). Amaury I.'nin ölüm yatağı başında yerli hekimler frank hekimlerinden daha akıllı ve anlayışlı davranmışlardı (bk. aşağıda s. 333). Amaury, Süleyman b. Davud adında birisi ile bunun büyük oğlunu saray hekimi olarak kullanmakta ve bu Süleyman'ın ikinci oğlu sarayda binicilik öğretmeni olarak vazife görmekteydi. Bk. Chane, *Indigènes et Croisés, Syria*, 1934. Usâme, Frankların tıp bilgisini küçümsemektedir (bk. aşağıda s. 267).

⁴³ Bk. Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 561-68.

⁴⁴ Renaud de Sidon hakkında bk. aşağıda s. 393. Müslümanlar, hristiyan hükümdarlarla giriştikleri müzakerelerde Templier tarikatı şövalyelerinin mallı garantisini talep ediyorlardı, bk. meselâ Abû Şâma, s. 32. Trablus kontu Raymond III. arapça konuşmasını biliyordu; Willermus Tyrensis çok büyük bir ihtimale arapça okuyabiliyor ve doğu dillerini bilen kâtipler kullanıyordu. Bk. aşağıda s. 398.

Tam ve körü körüne bir dinî **müşahhasızlık** da mevcut değildi. Her iki büyük din de müsterek bir temel üzerinde kurulmuştu. Hebron'de gûyâ İbrahim, İshak ve Yakub peygamberlere ait bakiyye-i izâm keşfolunduğunda müslüman tarihçileri de hristiyan müverrihleri kadar büyük ilgi göstermişlerdi⁴⁵. Savaş zamanlarında bile frank hacıları, Dimaşk'ın gerilerindeki dağlık arazide bulunan Notre Dame de Sardenay'ın kabrini ziyaret edebilmişlerdi⁴⁶. Bedevîlerin Sînâ yarımadasındaki büyük Azize Katharina manastırına bahsettikleri himaye, genellikle bu manastırın ziyaretçilerine de teşmil ediliyordu⁴⁷. Müslüman hacılarının Reinaud de Châtillon tarafından maruz bırakıldıkları zâlimce muamele, Salaheddin'i kızdırdığı kadar, bu frank kontunun dindaşlarını da hiddetlendirmişti. Willermus Tyrensis, inançlarını küçük görmesine rağmen, Nureddin'in dindarlığından takdir hissiyle bahsedebiliyordu. Müslüman yazarlar çoğu zaman Frankların şövalyece davranışlarından sitayişle söz ediyorlardı⁴⁸.

Bahis konusu zamanın atmosferi özellikle Şeyzer'in munkızı, prensi Usâme'nin hatıratında gözle görülür şekilde hissedilebilir. Munkıziler, daimi olarak, kendilerinden daha güçlü dindaşları tarafından yutulmak korkusu içinde yaşayan küçük bir hânedan idiler. Bu sebeple Franklarla anlaşmaya hazır dılar. Bizzat Usâme, Kudüs ile sıkı bir siyasi bağlantı içinde bulundukları devrede Dimaşk ve Kahire saraylarında yıllar geçirmişti. Bu zat, diplomat, seyyah ve av düşünkü bir kimse sıfatıyla frank ülkelerini sık sık ziyaret etmişti ve kitabında dindârane bir lâkaydı içinde topunu birden cehenneme havale etmesine rağmen yine de kendileriyle severek müşahabede bulunduğu bir çok frank dostu sahipti. Kendilerinden sıracı illetine karşı kesin etkili bir ilâç öğrenmiş olmasına rağmen Frankların tıbbî bilgilerinin barbarlığından dehşete düşmüştü ve bunların karılarına tanıdıkları hürriyete çok şaşmıştı. Usâme, bir frank tanıdığının, onun oğlunu yetiştirilmek üzere batı Avrupa'ya göndermeyi teklif etmesiyle oldukça müşkil duruma düşmüştü. Frankları bir azıcık barbar sayar ve yerli hristiyanlar arasında bulunan dostları ile birlikte onlarla alay ederdi. Ama Franklar yine de onun anlaşmaya varabildiği insanlar arasında idiler. Onlarla dostluğu engelleyen yegâne mâniayı batıdan yeni gelenler teşkil ediyordu. Bir keresinde, Templier şövalyelerinin misafiri bulunur ve onların müsadeseyle eski el-Aksâ camiinin bir köşesinde namazını kılarken bir şövalye tarafından ağır hakarete uğramış ve bunu gören başka bir Templier şövalyesi hemen yanına koşarak ona, bu kaba

⁴⁵ İbn al-Kālânî, (s. 161) bu keşiften bahsediyor. Bk. ayrıca Kohler, *Un nouveau récit de l'invention des Patriarches Abraham, Isaac et Jacob à Hébron, Revue de l'Orient Latin*, IV, s. 477 vdd.

⁴⁶ Notre Dame de Sardenay hakkında bk. Rey, *ayn. esr.*, s. 291-96.

⁴⁷ Azize Katharina manastırını ve buraya hac ziyareti yapanlar için bk. Rey, *ayn. esr.*, s. 287-91.

⁴⁸ Willermus Tyrensis (XX, 33, s. 1000) meseîâ Nureddin için şöyle diyor: "*princeps justus, vaser et providus, et secundum gentis suae traditiones religiosus*".

herifin Avrupa'dan henüz gelmiş olduğunu ve henüz hiç bir şey bilmediğini açıklamıştı⁴⁹.

Gerçekten de kabalıkları hiç durmadan Denizaşırı Ülke siyasetini bozarak, haç için savaşmak üzere gelen ve hiç bir ertelemeyi müsamaha ile karşılamayan yeni muhacirlerdi. Bunlar kilise içinde kuvvetle temsil edilmekteydiler. Kudüs'ün 12. yüzyıl içinde hüküm süren patriklerinden hiç birisi Filistin'de doğmamıştı ve büyük kilise adamları içinde sadece Willermus Sûr'lu idi ve onun da patrik olması önlenmişti. Kilisenin nüfuzu sadece çok nadir olarak müslümanlarla yapılacak bir anlaşmaya destek oluyordu ve bu nüfuz belki de yerli hristiyanlarla olan ilişki bakımından daha da meş'ûm bir rol oynuyordu. Yerli hristiyanlar müslüman saraylarında büyük nüfuz ve itibara sahiptiler. Arapların yazar ve filozoflarından bir çoğu ve hemen hemen bütün hekimler hristiyandı. Bunlar doğu ve batı dünyaları arasında bir köprü teşkil edebilirlerdi.

Filistin'in ortodoks cemaatleri, kendi yüksek ruhanileri Kudüs'ün haçlılar tarafından zaptı esnasında tümiyle sürgünde bulundukları cihetle, lâtin kilise hiyerarşisini ister istemez kabul etmişlerdi. Patrik Daimbert bunların papazlarını Kutsal Mezar'dan kovmaya teşebbüs etmişse de, 1101 yılında kutsal ateş töreninde vukubulan garip olaylar ve kralın nüfuzu, rum *korosu*'nun kilisede tekrar işe başlamasını ve bu kutsal yerde ortodoks kilise âdetlerine yeniden müsaade olunmasını sağlamıştı. Krallar ortodokslara karşı daima dostça davrandılar. Baudouin II.'in karısı ve Melisende'in annesi olan kraliçe Morphia ortodoks bir prenesti ve Melisende'in her iki oğlunun zevceleri de yine ortodoks kiliseye mensuptular. Filistin'de kalmış olan en yüksek kilise adamı, Aziz Sabas manastırı başrahibine kral Baudouin I. iyi davranmıştı ve Melisende da bu manastıra, muhtemelen devlete karşı görevler yüklenilmesi karşılığında, arazi bağışında bulunmuştu. İmparator Manuel, onun emriyle her iki büyük kilisede, Kutsal Mezar ve Doğuş kiliselerinde, icra edilen restorasyon çalışmalarının da gösterdiği gibi, ortodoksların hâmi sıfatıyla işlerini yürütebilecek bir durumda bulunmaktaydı. Aynı sıralarda, Judaea çölünde Aziz Euthymios manastırı, belki de imparatorun yardımı ile, yeniden inşa ve yeniden tezyin edilmişti. Ancak lâtin ve rum rûhânîleri arasında samimiyet hiç artmadı. Rus hacısı Daniel 1104 yılında lâtin evlerinde konukseverlik gördü; buna mukabil rum hacı Phokas 1184 yılında lâtin evlerini ziyaret etmekle beraber, bir zamanlar Anadolu'da yaşamış olan bir ıspanyol mu'tekifi dışında Lâtinlerden hiç hoşlanmadı. Bu zat, "Lydda'nın zorba piskoposu" olarak adlandırdığı lâtin papazını kendinden geçiren bir mucizeden marazî bir sevinçle bahseder. Lâtin hiyerarşisinin ortodoksları *dime* ödemeye zorlama girişimi ve kilise âdetlerinin kendi ibadetlerine mahsus büyük kiliselerde icrasına ancak nâdiren müsa-

⁴⁹ Usâma, tür. yer., özellikle s. 161-70.

de olunması muhtemeldir ki, ertodoksların frank hâkimiyetine duydukları temalülü azaltmaya ve bunları, Manuel'in koruyucu hâkimiyeti sona erdiğinde Kudüs'ün Salaheddin tarafından geri alınması kabule ve hatta sevînçe karşılamaya hazır bir hale getirmiştir. Antakya'da güçlü bir rum cemaatinin varlığı, siyasî gelişmelerle birlikte, hükümdarlığı ciddi şekilde zayıflatan açık bir rum-lâtin düşmanlığına sevketmiştir⁵⁰.

Sapık mezhepler krallık arazisinde, Kudüs hariç, ancak pek az önem taşı-maktaydılar; ancak bunlar Kudüs içinde hepsi de Kutsal Mezar yanında kendilerine ait müesseselere malikti. Daimbert bunları da koğup çıkarma girişiminde bulunmuş, fakat başaramamıştı. Krallık bunların haklarını himaye etmişti. Kraliçe Melisende, bir frank şövalyesiyle hukukî niza' içinde bulunan ya'kubî Süryanîleri hatta bizzat desteklemişti⁵¹. Trablus kontluğunda en önemli sapık kilise, monotelit kalıntıları olan mârûnî kilisesiydi. Bu kiliseye karşı batı kilisesi nadir görülen bir nezaket ve hoşgörü içindeydi. Mârûnîler 1180 yılında, süryanî litürji ve âdetlerini muhafaza etmek şartıyla, Roma'nın yüksek hâkimiyetini kabule hazır olduklarını bildirdiler ve Khristos'un tek iradesi hakkındaki sapık inançlarını da terketmediler. Hakkında ancak pek az bilgi bulunan müzakereler Antakya patriği Aimery tarafından ustaca yürütüldü. Bu ilk birleşik-kilise (*Uniat*)'ye müsaade edilmiş olması, yüksek rûhânî hâkimiyetinin tanınması şartıyla papalığın, aykırı kilise âdetlerine ve hatta şüpheli teolojiye müsaade etmeye hazır olduğunu göstermektedir⁵².

Antakya princepsliğinde, ayrılmış ermeni kilisesi kudretli bir yer tutmakta ve bu kilisede ertodokslara karşı faydalı bir denge kuvvet müşahade eden prenses tarafından himaye edilmekte ve teşvik olunmaktaydı. Urfa'da da Ermeniler, Baudouin I. ve Baudouin II.'in kendilerine güvenmemelerine

⁵⁰ Bk. Daniel Hegumenos, tür. yer. ve Ioannes Phocas, *A Brief Description*, tür. yer. Ayrıca krş. Rey, *agn. est.*, s. 75-93 ve Cahen, *agn. est.*, s. 561-68. Rus kadın hacı Polotsk başrâhibesi Euphrosyne Filistin'de ölüm döşeğinde yatarken, kendisine uygun bir mezar temin etmesi ricasıyla en yüksek pâye sahibi ertodoks rûhânî olarak St. Sabas manastırı başrâhibine müracaat etmişti. Bk. de Khitrowo, *Pèlerinage en Palestine de l'Abbesse Euphrosyne, Revue de l'Orient Latin*, III, s. 32-35. 17. yüzyıldaki Dositheus gibi muahhar ve ertodoksların 1099 yılından 1187'ye kadar lâtin patriğinin hâkimiyetini kabul ettiklerini itiraftan hoşlanmayan ertodoks yazarlar, 1099 yılında Symeon'un ölümü ile 1187 yılları arasına altı veya yedi patrikli bir liste koymuşlardır (Dositheus, II, s. 1243; Le Quien, *Oriens Christianus*, III, s. 498-503). Bu liste içinde 1157 yılında Soterikhos'un mahkûmiyetini tasdik eden Kudüs patriği Ioannes ve yine aynı zamanda Lâtinler aleyhine bir makale yayınlamış olan ve belki de bir az önce zikrettiğimiz Ioannes'den başkası olmayan bir başka Kudüs patriği Ioannes bulunmaktadır (Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, s. 91). İmparator Manuel'in Kudüs patrikliğini Lâtinlerden geri almayı düşünmüş ve günün birinde bu düşüncesi gerçekleşecek olursa elinin altında bir patrik "hazır" bulundurmış olması mümkündür. Ancak Filistin'deki ertodoksların lâtin patriğinin hâkimiyetini kabul etmiş oldukları kesindir. Kutsal Mezar kilisesinde bizanslı koro şeflerinin varlığı *Cartulaire du Saint Sépulcre* (nşr. Rozière, s. 177)'de teyid edilmektedir.

⁵¹ Bk. yukarıda s. 182.

⁵² Bk. Dib, *Maronites maddesi, Dictionnaire de Théologie Catholique*, nşr. Vacant ve Mangenot, X, 1.

mukabil, Courtenay hânedanının dostluğuna sahip bulunuyorlardı. Zamanla çok sayıda ermeni piskoposu papalığın yüksek rûhânî hâkimiyetini kabul etti. Bunlardan birkaçı lâtin kilisesinin synodlarına katıldılar ve ortodoks doktrininde mevcut olup da bir türlü affedemedikleri hususları bu lâtin doktrinlerinde afv ve müsamaha göziyle gördüler. Ya'kubî Süryanîler önce-leri haçlılara karşı açıkça düşman tavır takındılar ve müslüman hâkimiyetini tercih ettiler. Fakat Urfa'nın düşmesinden sonra, gûyâ Aziz Barsavma'nın kabrinde vukubulan bir mucize, aslında ise Bizanslılara karşı paylaştıkları korku ve nefret sebebiyle Antakya princepsleriyle barıştılar. Bu devrenin en büyük tarih yazarlarından olan ya'kubî patriği Mikhaîl Antakya patriği Aimer'y'nin dostu olup Kudüs'e de samimî duygularla bir ziyarette bulunmuştu. Şapık kiliselerden hiç birisi frank devletlerinde önem taşımıyordu⁵³.

Frankların müslüman teb'ası yeni efendilerini sükûnet ve rahatlıkla kabul etmiş olup, bunların âdilâne hüküm sürdüklerini itiraf etmekteydiler. Fakat işler hristiyanların aleyhine döner dönmez bunlara tabiatıyla güvenilemezdi. Yahudiler haklı sebeplere dayanarak, bir az küçük görerek de olsa, kendilerine daima dostça ve samimi davranmış olan Arapların hâkimiyetini tercih etmekteydiler⁵⁴.

O devrin çağdaş batılı hacısı Denizaşırı Ülkeyi, buradaki müreffeh hayat ve hafifmeşrep âdetler yüzünden kötü gözle görüyordu. Zamanımızın tarihçisi ise daha ziyade haçlıların hoşgörüsüzlüğünü ve şerefsizce barbarlığını şikâyet değer bulur. Buna rağmen her iki görüş de Denizaşırı ülkede hâkim olan özel atmosferle açıklanabilir. Frank muhacirler, emin olmayan, tehlikelerle dolu bir hayat sürmekteydiler. İçinde entrika ve cinayetlerin cirit attığı ve geliştiği ve yakın sınırlarının ötesinde düşmanların her an pusuda bekledikleri bir ülkede bulunuyorlardı. Hiç kimse kendisine, meselâ ne zaman bir müteassıp haşhâşinin hançerini saplayacağını veya uşağının kendisini zehirleyip zehirlenmeyeceğini bilemezdi. Mâhiyetini bilmedikleri esrarengiz hastalıklar her yere yayılmıştı. Yerli hekimlerin yardımıyla bile hiç bir Frank doğuda uzun yaşayamıyordu. Kadınlar bu hususta erkeklerden daha talihliydi-ler. Bunlar savaşın tehlikelerinden uzaktılar ve doğumlar, burada tıbbî bilgiler daha iyi olduğu için, batıdakilerden daha az tehlikeliydi. Ancak çocuk yaşta ölümler, özellikle erkek çocuklarda fazlaydı. Dirlik üstüne dirlik, mirasları gözünü budaktan sakınmaz mâceraperestleri cezbeden dullar tarafından tevarüs ediliyordu. Ancak çoğu zaman, tam da gerekli olduğu anda bu dirliklerin başında bir erkek bulunmuyordu ve her yeni evlenme de beraberrinde kavga, anlaşmazlık ve namussuzca hileler getiriyordu. Evlenmeler sık sık semeresiz kalıyordu. En zorlu savaşçılar bile çocuk sahibi olamıyorlardı. Az sayıdaki asalet aileleri içinde vukubulan karşılıklı evlenmeler aradaki

⁵³ Bk. aşağıda s. 310 ve Süryanî Mikhaîl Vekayinâmesinin Nau neşrinin önsözü.

⁵⁴ İbn Cubayr, s. 304 vd. Tudelalı Benjamin'in istatistikleri yahudilerin müslümanlar arasında daha müreffeh bir hayat sürdüklerini kanıtlamaktadır.

şahsî rekabeti arttırıyordu. Dirlikler, coğrafi gerekler pek gözetilmeden birleştiriliyor veya paylaşıyordu. En yakın akrabalar arasında durmadan anlaşmazlık ve kavgâ hüküm sürmekteydi.

Frankların batıdan beraberlerinde getirdikleri toplumsal yapı sürekli bir veraset sistemi ve yeterli insan gücünü bir arada tutmayı gerektiriyordu. İnsanların bedenî çöküşü çok tehdit edici bir vâkıydı. Korku bunları zâlim ve hilekâr yapıyor, geleceğin belirsizliği onların sorumsuzca gününü gün etmek temâyüllerini besliyordu. Ülkedeki durumları kötüleştikçe eğlenceler ve şövalye müsabakaları parlaklaşıyordu. Ziyaretçiler olsun, yerliler olsun her tarafta müşahede ettikleri müsriflik ve ahlâk düşkünlüğü karşısında dehşet içinde kalıyorlardı ve en kötü kaide ihlâlleri patrik Héraclius tarafından yapılıyordu⁵⁵. Uzağı gören ziyaretçi ise bu muhteşem yüzeyin altında her şeyin o kadar parlak olmadığını idrak ederdi. Kralın bütün bu altunlu ipekli ihtişam arasında çoğu zaman askerlerinin ücretini ödeyecek parası yoktu. Sahip olduğu para torbalarını sayan şu mağrur Templier şövalyesi her an için, batının hiç bir zaman bilmediği, tanımadığı ölçüde zâlimâne olan savaşırlara çağırılabilirdi. Şu şımarık gece kuşlarının başına pekâlâ, 1183 yılında Kerak'daki düğün davetlilerinin başına geldiği gibi, müslüman mancınıkları kalenin duvarlarını güm güm döğerken ziyafet masasından kalkmak gelebilirdi. Denizaşırı ülkedeki hayatın neşeli ve gösterişli süsü-püsü, ince ve şeffaf bir iplikle, endişe, geleceğin meçhuliyeti ve korku üzerinde asılı duruyordu ve bunu seyredenler her halde bu mâceranın, en iyi bir hükümdar idaresinde bile, ne kadar sürebileceğini kendi kendilerine sormaktaydılar.

⁵⁵ *Estoire d'Eracles*, II, s. 88; Ernoul, s. 83-87; *Itinerarium Regis Ricardi*, s. 5 vd.; Heisterbach'lı Caesarius (*Dialogus Miraculorum*, I, s. 188) Kudüs'ün sukutunu doğu Franklarının ahlâksızlığına bağlamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

NUREDDİN'İN YÜKSELİŞİ

“Muzaffer olarak ve zafer
kazanmak için yola çıktı...”
Yohanna vahyi VI,2

Antakya princepsi Raymond, ikinci haçlı seferi reislerini Haleb'e karşı sefer etmek hususunda sıkıştırmakta haklıydı. Onları buna iknâ' edememiş olması hayatına maloldu. Hristiyanlığın baş düşmanı Nureddin idi; 1147 yılında büyük bir ordu onu pekâlâ imha edebilirdi. Nureddin Haleb ve Urfa hükümdarıydı; Dimaşk hâkimi Unur ve Âsîrmak vâdisinde hüküm süren küçük emîrler onu kurtarmaya gelmezlerdi. Nureddin, kendi başına Irak'da güçlüklerle mücadele eden kardeşi Seyfeddin'den de yardım ümit edemedi. Fakat haçlıların aptallığı Unur'u, tehlike devam ettiği müddetçe onunla ittifak etmeye zorladı. Trablus işlerine müdahale için ona fırsat verilmiş olması ise, orta Suriye bölgesinde nüfuz ve hâkimiyetini pekiştirmesine yardım etti.

Raymond'un haçlı seferine katılmayı reddetmesi de diğer bir cihetten haklıydı. Ne o, ne de Urfa kontu Joscelin, ülkelerini savunmadan yoksun halde Nureddin'in taarruzlarına terkedemezdi. Haçlılar Dimaşk önünde bulundukları sırada bile Haleb birlikleri hristiyan bölgesine akınlarda bulundular. Kont Joscelin bizzat beyaz bir mütareke bayrağının himayesinde, merhame-tini rica etmek üzere Nureddin'in karargâhına gitti. Bütün elde edebildiği ise, bir an nefes alabilmek için geçici bir ateşkes anlaşmasından ibaret kaldı¹. Bu arada Bizans ile barış halinde bulunan Konya sultanı Mesud, Frankların uğradığı mağlûbiyetten, Maraş'a taarruz hususunda faydalandı. Raymond ona karşı çıkmaya hazırlanmaktaydı. Bunun üzerine Mesud, Nureddin'e elçiler göndererek ondan, Franklar üzerine şaşırtıcı bir taarruz yapmasını talep etti. Bu talep kabul olundu. Fakat Nureddin'den hristiyanlardan fazla nefret eden haşhâşi sergerdelerinden Ali b. Vefa ile ittifak halinde bulunan Raymond, 1148 kasım ayında Famiye yanında, Antakya-Maraş yolu üzerinde, Nureddin Asvad ovasında süratli harekâta bulunurken onu ansızın baskına uğrattı. Nureddin'in en değerli iki kumandanı, kürt asıllı Şîrkûh ile Haleb eşrafından İbnüddâye birbirleriyle kavgalı idiler. Şîrkûh savaşa katılmaktan imtinâ' edince bütün müslüman ordusu panik halinde

¹ İbn al-Furât (Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 382'den).

geri çekilmek zorunda kaldı. Ertesi ilkbahar Nureddin yeniden ülkeye girerek yine aynı yerde Bagras yakınında Raymond'u mağlûp etti. Bundan sonra güneye yönelerek, Âsırmağın doğusunda hristiyanların elinde kalmış pek az müstahkem mevkinden birisi olan İnab kalesini kuşattı. Raymond küçük bir ordu ve Ali b. Vefa kumandasında az sayıda savaşçısı olan bir haşhâşî birliğiyle burasını kurtarmak üzere süratle geldi; bunların kuvvetleri hakkında mübalâğalı haberler almış bulunan Nureddin geri çekildi. Aslında müslüman ordusu altubini bulan süvarisiyle Franklardan dörtbin atlı ve bin yaya daha fazlaydı. Raymond ise, Ali b. Vefa'nın tavsiyesi hilâfına İnab garnizonunu takviye etmeyi kararlaştırdı. Ancak Nureddin bu arada Raymond'un kuvvetlerinin azlığını haber almış bulunmaktaydı. 28 haziran 1149'da hristiyan ordusu İnab ile Gab bataklığı arasındaki ovada, Murad kuyusunun bulunduğu çukurlukta bulunuyordu. Nureddin'in birlikleri gece karanlığında gizlice yanaşarak Frankları kuşattılar. Ertesi sabah Raymond umumî bir tarruzla kuşatma çenberini kırmaktan başka çare kalmadığını anladı. Fakat arazi onun hareketi bakımından pek gayrı müsait idi. Şövalyeler atlarını yamacın yukarisına doğru sürerlerken patlayan şiddetli bir rüzgâr toz top-rağı onların gözlerine doldurdu. Bir kaç saat içinde Raymond'un ordusu imha edilmiş bulunuyordu. Maraş senyörü Renaud ve haşhâşî reisi Ali b. Vefa maktuller arasında idiler. Bizzat Raymond Şîrkûh tarafından öldürüldü. Şîrkûh bu suretle Famiye'de kaybetmiş olduğu efendisinin teveccühünü yeniden kazanmış oldu. Nureddin princepsin kellesini gümüş bir muhfaza için-de Bağdad halifesine hediye olarak gönderdi².

Müslümanlarla akdettiği sağlamlığı şüpheli bir ateşkes anlaşmasından faydalanmakta olan kont Joscelin, eski rakibi Raymond ile müşterek hareket etmekten imtinâ etmişti. İkinci olarak sıra ona geldi. Nureddin Antakya arazi-sinde ilerleyerek iktidarını orta İslırmak vâdisinde bulunan Arzghan ve Tell-Keşfahan'ı zaptetmek suretiyle sağlamlaştırdıktan sonra daha kuzeyde Artah ve Harenc (Hârim) garnizonlarını mağlûp etti ve nihayet batıya dö-ne-rek Antakya surları önünde göründü; Süveydiye'ye kadar bütün bölgeyi yağmaladı³. Joscelin frank arkadaşlarını kurtarmak için hiç bir girişimde bulunmadığı gibi aksine, damadı Renaud'nun mirasını elde etmek ümidiyle Maraş üzerine sefer etti. Her ne kadar şehre girdiyse de sultan Mesud'un yaklaşması üzerine burasını yine bıraktı. Orada bıraktığı muhafız kuvvet, hristiyanların hayatlarına dokunulmaması şartıyla Selçuklulara teslim oldu.

² Willermus Tyrensis, XVII, 9, s. 771-73; Templier *senescal*'inin Büyük Üstad Everard'a mektubu, *R.H.F.*, XV, s. 541; Kinnamos, s. 122 vd.; Süryani Mikhail, III, s. 288 vd.; *Anonim Süryani Vekayindmesi* (suryanice neşri) s. 296; Urfalı Matcos, cclix, s. 329; Papaz Gregor, s. 142; İbn al-Kalânişî, s. 288-92; Abû Şâma, s. 10-12; İbn al-Furât (Cahen, ayn. yer, n. 1'den) bu mahalli Arâ al-Hâtim olarak teşhis ediyor.

³ Willermus Tyrensis, XVII, 10, s. 774 vd.; Everard'a mektup, bk. bir önceki not; *Anonim Süryani Vekayindmesi* (suryanice neşri), s. 299; İbn al-Kalânişî, s. 293; İbn al-Aşîr, *al-Bâhir*, s. 180.

Ancak bunlar başlarında rahipleri bulunduğu halde Antakya'ya doğru yola çıkınca toptan kılıçtan geçirildi. Mesud, Joscelin'i Tell-Bâşır yakınlarına kadar kovaladı. Fakat hristiyan takviyeler yaklaştığı gibi, Nureddin de, ne de olsa kendisinin himayesinde olan Joscelin'in, ülkesini Selçuklulara kaptırmasını istemiyordu. Bundan dolayı Mesud geri çekilmeyi uygun buldu. Bundan sonra güneyde Nureddin ve kardeşleri tarafından baskı altında tutulan el-cezire Artukluları, Maraş senyörü müteveffa Renaud'ya haraç vermekte olan Gerger Ermenileri aleyhine Fırat nehri boyunca genişlemeye gayret ettiler. Joscelin, Gerger hâkimi Baslios'a beyhude yere yardım göndermekle kendi kuvvetlerini dağıtmış oldu. Artukoğlu Kara Arslan, Renaud'nun ya' kubî aleyhdarı ve ermeni taraftarı tutumunu göz önünde tutarak kendi hâkimiyetini tercih eden ya' kubî hristiyanlarının büyük sevinç gösterileri içinde bütün Gerger ve Harput civarını eline geçirdi⁴. 1149 kışında Nureddin Joscelin'in aleyhine döndü. İlk taarruzları başarısız oldu; fakat 1150 nisanında Joscelin, Antakya hükûmeti ile istişarede bulunmak üzere yola çıktığında bir an için maiyyetinden ayrılınca bir kaç türkmen akıncısının eline düştü; bunlar onu ağır bir kurtuluş parası karşılığında serbest bırakmayı kabul ettilerse de, Nureddin onun ele geçtiğini haber alarak kendisini esir edenlerden teslim almak üzere derhal bir birlik gönderdi. Joscelin'in gözlerine mil çekilerek Haleb'de zındana atıldı ve burada dokuz yıl sonra 1159 yılında ölüp gitti⁵.

Böylece 1150 yazında Antakya princepsliği ile Urfa kontluğunun kalıntılarını efendilerini kaybetmiş bulunuyorlardı. Fakat Nureddin daha ileri gitmeyi uygun bulmadı. Princeps Raymond'un ölüm haberi Antakya'ya ulaşınca, patrik Aimery şehri müdafaa haline sokmuş ve kral Baudouin'den yardıma gelmesini rica etmek üzere süratle haberciler göndermişti. Bundan sonra

⁴ Urfalı Mateos, cclix, s. 330 vd.; Papaz Gregor, s. 162; Süryani Mikhail, III, s. 209-11, 294 vdd.; ayrıca ermenice versiyonu, s. 246.

⁵ Willermus Tyrensis, XVII, 11, s. 776 vd.; Urfalı Mateos, cclix, s. 331 vd.; Süryani Mikhail, III, s. 295; *Anonim Süryani Vekayinamesi* (süryanice neşri), s. 300; İbn al-Furrât (Cahen, *ayn. est.*, s. 386'dan); İbn al-Adîm, s. 523 vd.; *Bustân*, s. 544; İbn al-Kalânîsî, s. 300; İbn al-Aşîr, s. 481; Sibî İbn al-Cavzî, s. 122. Olaylar bütün bu tasvirlerde birbirinden ayrı olarak hikâye edilmiştir. Willermus Tyrensis (s. 776) Joscelin'in, Antakya patriğinin bir yardım çağrısı münasebetiyle Antakya yolunda bulunduğunu yazıyor. Urfalı Mateos ve İbn al-Furât, onun yardım elde etmek için Antakya'yı yagittiğini iddia ederler. Anonim Süryani onun Antakya nâibliğini elde etmek istediğini bildiriyor. Willermus Tyrensis Joscelin'in adamlarından tabii bir ihtiyacı gidermek için ayrıldığını kaydeder. Sibî İbn al-Cavzî onun bir türkmen kıızıyla sevmek için birliğinden ayrıldığını kaydeder. İbn al-Furât onun atının bir ağaca çarpması ile düşmesi yüzünden adamlarından ayrılmış olduğunu beyan ederken, Süryani Mikhail, bu ağacın onun sadece hayâline mevcut olduğunu söylemektedir. (Süryani müellifler onun esaretini, yakubileri takibata uğratmasından mütevellid ilâhî bir ceza addederler). Süryani vekayi yazarları onun bir yahudi tarafından teşhis edildiğini bildiriyorlar. Gözlerine mil çekildiğini sadece *Anonim Süryani Vekayinamesi* kaydetmiştir. Süryani Mikhail buna ilâveten, ona ölümlük günahlarını itiraf etmesi için bir lâtin papaz gönderilmesine müsaade olunmadığını, Joscelin'in ölüm yatağında günahlarını Urfâ'nın yakubî piskoposuna itiraf ettiğini kaydetmiştir.

da, Baudouin gelmediği takdirde Antakya'yı kendisine teslim etmek vaadiyle Nureddin'den kısa bir müterake koparmıştı. Nureddin, şehri muhasaradan çekindiği ve bu arada Âşürmak vâdisindeki son Antakya kalesi olan Efâmiye'yi zaptetmek imkânını bulduğu için, bu anlaşma onun da işine gelmişti. Kral Baudouin, küçük ve daha ziyade Templier şövalyelerinden müteşekkil bir birlikle ve süratle kuzeye yöneldi. Onun burada görünmesi Nureddin'i daha uzun süreli bir müterakeyi kabule temayül ettirdiği gibi, ayrıca Mesud'un da Tell Bâşir'e taarruzunu önledi. Fakat, her ne kadar Antakya bu suretle kurtulmuş oluyorduysa da, princepslik artık sadece Antakya ovasına ve İskenderun'dan Lâzikiye'ye kadar uzanan dar bir kıyı bölgesine sıkışmış bulunmaktaydı⁶.

Şimdi ortaya efendisiz kalmış iki devletin idaresini düzenlemek görevi çıkmıştı. Nureddin, Joscelin'in esaretinden sonra Tell Bâşir'e taarruz etmiş ve fakat kontes Beatrice burasını o kadar şiddetle savunmuştu ki, Nureddin geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bununla beraber Tell Bâşir'in artık muhafaza olunamayacağı da açık bir keyfiyetti. Müstahkem mevki, civar arazide oturan frank ve ermeni mültecileri ile tıklım tıklım doluydu. Ya'kubi hristiyanlar ihanetlerini hiç de gizlemiyorlardı. Bütün bölgenin, Nureddin'in fetihleriyle, Antakya ile bağlantısı kesilmişti. İmparator Manuel'in bir mesajı eline ulaşınca kontes ülkesini terke hazırlandı. Manuel onun durumunu iyice bilmekte olup, elinde kontluktan arta kalmış bütün araziye satın almayı teklif etmekteydi. Kontes Beatrice bu öneriyi usulüne uygun olarak Antakya'da bulunan kral Baudouin'e bildirdi. Krallığın o sırada yanında bulunan erkânı ile Antakya ileri gelenleri imparatorun bu teklifi üzerinde istişarede bulundular. Nefret ettikleri bir Bizanslıya her hangi bir arazi parçasını devretmek düşüncesi hepsini de yürekten rahatsız ediyordu. Fakat bu suretle bütün bu yerler hristiyanların elinden çıkacak olursa, hiç olmazsa kabahatin imparatora yüklenebileceği sonucuna vardılar. Çukurova'nın bizans valisi Thomas, kontese mikdarını bilemediğimiz torbalar dolusu altunu Antakya'ya getirdi. Beatrice de bu paralar karşılığında altı kaleyi, Tell Bâşir, Râvendân, Samsat, Ayntab, Dülük ve Birecik kalelerini bizans askerlerine teslim etti. Kudüs kralının ordusu bizans birliklerine refakat ederek bizans idaresinden endişelenen ve Antakya'da kendilerini daha emniyette hissedenden bir çok frank ve ermeni mültecisini beraberinde Antakya'ya getirdi. Kontes sadece Samsat yakınında, Fırat kenarında bulunan Rumkale (Ranculat)'yi bu satıştan hariç tutmuş ve burasını ermeni katolikosuna teslim etmişti. Bu kale birbuçuk asır müddetle, türk hâkimiyetinde, ermeni katolikosluğunun merkezi olarak kaldı. Kral ordusu ve mülteciler geri dönerken Nureddin bunları Ayntab yakınında baskına uğratmaya çalıştı. Fakat kralın ordusu gayet muntazam hareket ettiği için bu baskından kurtuldu. Kralın nüfuzlu asılza-

⁶ Willermus Tyrensis, XVII, 15, s. 783 vd.; İbn al-Kālânîsî, s. 293, 294 ve 300 vd.

delerinden Onfroi de Toron ve Robert de Sourdeval boşuna yere kraldan, onun adına Ayntab'ı zaptetmek müsaadesini koparmaya çalıştılar; Baudouin, imparatorla varılmış olan satış mukavelesine riayet etmeyi yeğledi⁷.

İmparatorun bu ticarî alış-verişi neden yaptığı meçhuldür. Franklar onun mağrurane bir düşünüşle bu mevkileri elinde tutabileceğini sandığını tahmin ediyorlardı. Ancak onun durum hakkında bu kadar bilgisiz olduğu düşünülemez. O her halde geleceği düşünmüş olmalıdır. Manuel yakın veya uzak bir gelecekte, nasıl olsa bütün ordu gücüyle Suriye'ye gelebilmeyi ümit etmekteydi. Bu yerleri şimdi kaybetse bile o zaman geri alabilirdi ve bu mevkiiler üzerindeki hukuku üzerinde o zaman münakaşa edilemezdi. Gerçekte bu müstahkem mevkileri bir yıl bile geçmeden Nureddin ile Anadolu selçuklu sultanı Mesud arasında yapılan bir ittifak sebebiyle kaybetti. İki müslüman hükümdarı arasında bu ittifak, Joscelin'in esir düşmesinden hemen sonra akdedilmiş ve Nureddin'in, Mesud'un kızı ile evlenmesi suretiyle mühürlenmişti. Tell Bâşir, Mesud'un kızının cihazı olacaktı. Fakat Mesud, damadının kontes Beatrice'e karşı giriştiği taarruza katılmadı ve kontluğunun kuzeyindeki Keysûn ve Behisni'yi zaptederek buraları oğlu Kılıç Arslan'a vermekle yetindi. Ancak 1151 ilkbaharında Nureddin ve Mesud beraberce bizans garnizonlarına taarruz ettiler⁸. Artukoğulları da hisselerini almaya koşuştular. Ayntab ve Dülük Mesud, Samsat ve Birecik Mardin artuklu hükümdarı Timurtaş, Râvendân Nureddin tarafından zaptedildi. Bizzat Tell Bâşir'de Bizanslılar bir süre mukavemet ettilerse de nihayet aç kalarak 1151 temmuzunda Nureddin'in kumandanlarından Menbiç beyi Hasan'a teslim oldular. Böylece artık Urfa kontluğunun bütün izleri silinmiş oluyordu. Kontes Beatrice, oğlu Joscelin ve kızı Agnes ile birlikte Kudüs'e çekildi. Bu çocuklar, sonradan krallığın sukutunda meş'ûm bir rol oynayacaklardır⁹.

Urfa bitmişti, ama Antakya henüz elde bulunuyordu. Raymond'un ölümü Constance'ı dört küçük çocukla dul bırakmıştı. Antakya tahtı hukuk ve kanun bakımından ona aitti; fakat böyle sıkışık bir zamanda iktidarın bir erkeğin elinde bulunması gerekli görünüyordu. En büyük oğlu Bohemund III., babasının ölümü sırasında henüz beş yaşındaydı. Onun erginliğe erişmesine kadar bir nâib tayin etmek lâzımdı. Patrik Aimery en büyük tehlike

⁷ Willermus Tyrensis, XVII, 16-17, s. 784-89. Bizanslı tarihçiler bu ölçüyü aşan satış meselesinden hiç bahsetmezler. Tarihleme ve müslüman belgeleri için bk. Cahen, *op. cit.*, s. 388, n. 24; Süryani Mikhail (III, s. 297) ile bunun ermenice versiyonu (s. 343), Vartan (s. 435) ve Vahram, (*Manzum Vekayindme*, s. 618) Rumkale'nin katolikos'a terkedildiğini kaydederler. Mikhail'in süryanice versiyonu, kontesin katolikosdan Rumkale'deki bir ermeni ilerigelenine yardım etmesini rica ettiğini fakat katolikosun bir şartırmaca oyun ile buraya bizzat kendisinin yerleştiğini kaydetmiştir.

⁸ Süryani Mikhail, III, s. 297; Bar Hebraeus, s. 277; Mikhail, ermenice versiyon, s. 297; İbn al-Kalânîsî, s. 309; İbn al-Aşîr, *al-Bâhir*, s. 132 (yanlış tarih ile).

⁹ Willermus Tyrensis (s. 777)'in kendisini babasının ölümü sırasında henüz hayatta olarak gösterdiği, Joscelin II.'in diğer kızı Isabella (bk. yukarıda s. 183). muhtemelen ölmüştü.

anında idareyi üzerine almıştı, ama dünyevî çevrelerde bir ruhanînin nâipliği fikri pek tarafdar bulmuyordu. Genç kadının tekrar evleneceği âşikârdı. Bu vuku buluncaya kadar en tabii ve uygun nâibin, onun yeğeni kral Baudouin olacağı ve bu vazifeyi onun metbûu değil de en yakın akrabası sıfatıyla görebileceği açıktı. Baudouin, Raymond'un ölümü haberi üzerine süratle Antakya'ya koşmuştu. Orada henüz ondokuz yaşında bir delikanlıdan nadiren umulabilecek bir basîretle hareket etmiş, otorite ve nüfuzu her kes tarafından kabul olunmuştu. Kral 1150 yazı başında, kontes Beatrice'e arazisini satmak selâhiyetini vermek üzere tekrar Antakya'ya gitti. Ancak kendisi güneydeki ülkesinde, Antakya'nın sorumluluğunu yüklenmesine müsaade etmeyecek kadar güçlüklerle karşı karşıya bulunuyordu. Bu sebeple ancak yirmiiki yaşında bulunan Constance'a yeniden evlenmesi hususunda ısrar ederek bizzat üç aday ileri sürdü. Bunlardan birincisi zengin bir fransız asilzadesi olup ikinci haçlı seferinden hemen sonra Filistin'e gelmiş bulunan ve daimî olarak burada kalmaya rıza gösteren Soissons kontu Yves de Nesle, ikincisi, daha önce Galilaea princepsliği yapmış olan Saint-Omer ailesinden Gautier de Falkenberg, üçüncüsü ise Trablus kontluğu asilzadelerinden, seçti' bir şövalye olan Raoul de Merle idi. Fakat Constance bunlardan hiç birisini kabul etmedi ve Baudouin de Kudüs'e geri dönmeye ve Constance'ı Antakya nâibesi olarak hükûmetin başında bırakmaya mecbur kaldı¹⁰.

Teyzezadesinin ısrarlarına içerlemiş bulunan Constance derhal siyasetini değiştirdi ve İstanbul'a bir elçi heyeti göndererek imparator Manuel'den, metbûu sıfatıyla, kendisine bir koca tayin etmesini rica etti¹¹. Onun bu arzunu yerine getirmek Manuel'in pek işine gelmişti. İmparatorluğun güney doğu sınırında bizans nüfuzu gerileme halindeydi. 1143 yılı civarında ermeni hükümdarı Ruben hânedanından Thoros İstanbul'dan kaçarak kuzeni Urfa kontu Joscelin II.'e iltica etmişti. Burada Thoros, etrafına milletdaşlarından bir grup toplayarak bunların yardımıyla, ailesinin müstahkem yurdu olan, Toros bölgesindeki Vahka'yı geri almıştı. Kardeşlerinden ikisi, Mleh ve Stephan onunla işbirliği yaptıkları gibi Thoros, frank komşularından Ra'ban hâkimi Simon ile dostluk kurmuş ve onun kızı ile evlenmişti. 1151 yılında Thoros, Bizanslılar müslümanların Tell Bâşir üzerine yaptıkları taarruzla meşgul bulunurken, Çukurova'ya taarruz etmiş ve Çukurova'nın bizanslı valisini Misis surları önünde mağlûb ve katletmişti. Manuel derhal, amcazadesi Andronikos'u bir ordu ile Thoros'un zaptettiği araziye geri almaya memur etti. İşte tam bu anda eline, seçtiği bir adamı Antakya tahtına oturtmak imkân ve fırsatı geçmiş oluyordu.

Ancak imparatorun güney doğu sınırındaki durumu düzeltmek üzere aldığı her iki tedbir de başarılı olmadı. Andronikos Komnenos, esasen çok kabi-

¹⁰ Willermus Tyrensis, XVII, 18, s. 789-91. Willermus patrik Aimery'nin, kendi kudretinin azalacağından korkarak Constance'ı, adayları reddetmeye cesaretlendirdiği fikrindedir.

¹¹ Kinnamos, s. 178.

liyetli olan ailenin en parlak ve en çekici mensubu olmasına mukabil düşüncesiz ve uzakgörülen yoksun bir kimseydi. Andronikos, Thoros'u Misis'de kuşatmak üzere ilerlerken Ermeniler âni bir çıkış yaparak onu baskına uğrattılar. Ordusu paniğe kapıldı, bizzat Andronikos da rezil olmuş bir halde İstanbul'a kaçtı. Constance için bir koca adayı seçerken Manuel makul olmaktan ziyade sivri akıllı davrandı. Constance'a, sevgili ablası Maria'dan dul kalmış bulunan eniştesi sezar Ioannes Roger'yi yolladı. Ioannes Roger doğuştan norman olup bir müddet önce bizzat imparator olmak sevdasıyla Manuel'e karşı bir suikast hazırlamış olmakla beraber şimdi imparatorun emniyetini kazanmış bir dostuydu. İmparator onun sadakatinden emin bulunuyor ve ayrıca lâtin menşeli olması dolayısıyla frank asılladelerince kolaylıkla kabul olunacağını ümit ediyordu. Fakat plânlarını yaparken Constance'ı hesaba katmamıştı. Anlaşıldığına göre Ioannes Roger orta yaşlı olup delikanlılık cazibesini kaybetmiş bulunmaktaydı. İlk kocası güzelliği ve yakışıklılığı ile meşhur olan genç nâibe böyle içi geçmiş bir güveye göz atmayı bile fazla buldu ve sezar'a, imparatorunun yanına dönmesini emretti. Manuel, Andranikos'u Antakya'ya, Ioannes Roger'yi ise Çukurova'ya savaşa göndermiş olsaydı daha isabetli hareket etmiş olurdu¹².

Kral Baudouin, kuzinine kim koca olmak isterse "hay Allah razı olsun" diyecek bir duruma düşmüştü; zira kısa bir zaman önce yeni bir sorumluluğu kabullenmek zorunda kalmıştı. Trablus kontu Raymond II. ile zevcesi Hodierna arasındaki evlilik hayatı pek de mutlu değildi. Hodierna, abları Melisende ve Alice gibi, inatçı, ateşli ve hayattan hoşlanan bir kadındı. Doğurmuş olduğu kızı Melisende'in gerçek babası hakkında bir çok dedikodu kulaktan kulağa fısıldanıyordu. Müthiş kıskançlık buhranlarına düşen kont Raymond, onu şark usulü hareme kapatmayı denedi. 1152 yılı başlarında karı kocanın araları o kadar bozulmuştu ki, kraliçe Melisende duruma müdahale lüzumunu hissetti. Oğlu kral Baudouin ile birlikte karı-kocayı barıştırmak için Trablus'a gitti. Baudouin bu seyahatten, Constance'a Trablus'a gelmesini emretmek husunda faydalandı. Constance'ın iki teyzesi de onu böyle inadla dul kalmasından ötürü bir güzel azarladılar. Ancak, belki de her iki teyze de kendi evlilikleriyle parlak bir örnek teşkil etmedikleri için, bunların vaazları etkisiz kaldı. Constance hiç bir vaadde bulunmayarak Antakya'ya geri döndü. Kraliçe Melisende, Raymond ile Hodierna'nın arasını bulmak hususunda daha başarılı oldu. Bunların her ikisi de barışmaya razı oldular; bununla beraber yine de Hodierna'nın uzunca bir müddet Kudüs'de kalmasının iyi hal çaresi olduğu kararına varıldı. Nureddin'in Trablus kontluğuna taarruz etmek üzere olduğu şâyiaları deveran etmekte olduğundan kral Baudouin bir süre daha Trablus'da kalmaya karar verdi. Kraliçe ve kontes güneye doğru yola çıktılar; Trablus kontu da onlara bir

¹² Kinnamos, s. 121-24; Urfalı Mateos, cclxxi, s. 334-36; Papaz Gregor, s. 166; Konnetabl Smbat, s. 619; Vahram, *Manzum Vekayinde*, s. 504-06; Süryani Mikhail, III, s. 281.

müddet refakat etti. Raymond güney kapısından başşehrine dönerken pusu-ya yatmış olan bir haşhâşi çetesi ansızın saklandığı yerden fırlayarak Raymond'u hançerlediler. Kontun refakatinde bulunan Raoul de Merle ve başka bir şövalye her ne kadar onu korumaya çalıştılsa da, onlar da hançerlendiler. Olay o kadar âni ve süratli olup bitmişti ki, muhafızlar katilleri yakalayamadılar. Aşağıdan şehir içinden feryatlar yükselmekteyken kral sarayda zar atmakla meşgul bulunuyordu. Şehir garnizonu derhal silâhlanarak so-kağa fırladı ve gözüne ilişen bütün müslümanları kılıçtan geçirdi; fakat haşhâşiler kaçabildiler. Bunların kontu neden öldürdükleri de hiç bir zaman anlaşılamadı¹³.

Derhal yola haberciler çıkarılarak kraliçe ve kontes geri çağırıldı. Hodier-na, oniki yaşında bulunan oğlu Raymond III. adına Trablus kontluğu nâibeliğini üzerine aldı. Ancak Antakya'da olduğu gibi burada da devletin işle-rini görececek bir erkeğe ihtiyaç vardı. Baudouin genç kontun en yakın erkek akrabası sıfatıyla onun vesâyetini deruhde etmek zorunda kaldı. Nureddin derhal Antartus'a kadar bir akında bulundu; bir müddet Antartus'a hâkim olan Nureddin'in birlikleri kısa bir sürede tekrar püskürtüldü. Hodierna'nın da rızasıyla kral Baudouin bu şehri Templier şövalyelerine teslim etti¹⁴.

Baudouin Kudüs'e dönebildiği için tanrıya şükrediyordu. Tevarüs ettiği hukuka dayanarak kraliçe Melisende devleti oğluna devretmeye bir türlü yanaşmamaktaydı. Ancak Baudouin artık yirmiiki yaşına basmış olduğun-dan umumî eskâr onun ergin bir hükümdar sıfatıyla taçlandırılmasını arzu etmekteydi. Bu sebeple kraliçe, onunla iktidarı paylaşmak selâhiyetini özel-likle vurgulamak üzere, patrik Foucher ile oğluyla yan yana tac giymek hu-susunda anlaştı. Taçlanma töreni 30 mart 1152 paskalya pazar gününde ic-ra olunacaktı. fakat Baudouin bunun ertelenmesini emretti, sonra da mütea-kip salı günü, annesi hiç bir şeyden şüphe etmezken, yanında şövalyelerden müteşekkil bir maiyyetle Kutsal Mezar kilisesine giderek kızgın patriği, ken-disini yalnız olarak taçlandırmaya zorladı. Bu, iki taraf arasındaki düşmanlı-ğın açıkça ortaya çıkması demekti. Kraliçenin pek çok dostu vardı. Himaye-gerdesi olan Manassé de Hierges hâlâ konnetabl yani ordunun başkumanda-nıydı. Manassé'nin ailevî rabitaları bütün Filistin ovasına hâkim olan büyük İbelin soyunu da kapsıyordu. Güney Filistin'in pek çok asılzadesi onun ta-rafını tutmaktaydı. Baudouin 1149 yılında Antakya'ya giderken, kraliçenin ilgi göstermemesi sebebiyle ona sadece pek az asılzade refaket etmişti. Bau-douin'in dostları daha ziyade kuzeydendiler. Bunların başında, arazileri Ga-lilaea'da bulunan Onfroi de Toron ve Gautier de Falkenberg bulunuyorlar-dı. Kral zorbalığa razı olmadı. Krallığın büyük danışma kurulunu tophya-rak iddialarını orada ortaya attı. Ruhânî sınıfın nüfuzu onu annesiyle anlaş-maya icbar etti. Kral, Galilaea ve kuzey bölgesini kendi hâkimiyet sahası sa-

¹³ Willermus Tyrensis, XVII, 18-19, s. 789-92.

¹⁴ Willermus Tyrensis, ayn. yer.; İbn al-Kālānisi, s. 312.

yabilirdi; ancak Melisende bizzat Kudüs'ü ve Nablus'u, yani Judaea ve Samaria'yı muhafaza edecekti. Kralın küçük kardeşi Amaury'nin Yafa kontluğuna sahip bulunduğu kıyı bölgesi de Melisende'in hâkimiyetinde kalacaktı. Bu tatbiki imkânsız bir çözüm olmuştu. Daha bir kaç ay geçmeden kral, annesinden Kudüs'ü kendisine terketmesini talep etti. Baudouin, Kudüs elinde bulunmadan krallığın müdafaasını omuzlarına alamıyacağını beyan ediyordu. Nureddin'in her an artan kudreti karşısında bu kuvvetli bir mazeretti; bu sebeple kraliçenin en sadık taraftarları bile hanımlarından yüz çevirmeye başladılar. Ancak Melisende inadından vazgeçmiyerek Kudüs ve Nablus'u oğluna karşı tahkim etti. Kader, konnetabl Manassé'nin kralın birlikleri tarafından kıyı ovası kenarındaki kendi şatosunda baskına uğrayıp esir edilmesini öngörmüştü. Manassé'nin, doğuyu terkedip bir daha hiç gelmemeyi vaadetmesi üzerine hayatı bağışlandı. Bundan sonra Nablus krala teslim oldu. Artık asilzadelerin terketmiş olduğu, fakat patrik tarafından hâlâ desteklenmekte olan Melisende Kudüs'de mukavemete gayret etti. Fakat Kudüslüler de kraliçeye karşı ayaklanarak onu mücadeleden vazgeçmeye zorladılar. Melisende bir kaç gün sonra şehri oğluna teslim etti. Baudouin annesine karşı sert davranmadı; çünkü devletin hukukçuları, fiilî gereklerin kendisine hak vermesine rağmen, hukukî bakımdan Melisende'in haklı olduğu kanaatinde imişler gibi görünmektedir. Kraliçenin, Nablus ve civarına şahsî mülkü sıfatıyla hükmetmesine müsaade olundu. Melisende, dünyevî siyasetten çekilmesine rağmen kilise üzerindeki himaye hakkını da muhafaza etti. Bu suretle artık devletin tek başına hâkimi olmuş bulunan Baudouin, Konnetabllığa, Manassé'nin yerine, dostu Onfroi de Toron'u tayin etti¹⁵.

Frank hükümdar aileleri içinde çıkan bu karışıklıklar Nureddin'in çok işine gelmekteydi. O, bu yıllar içinde hristiyanlara karşı ciddi taarruzlara girişmek için kendisini hiç zorlamamıştı; çünkü çok daha önemli bir gayesini gerçekleştirmek, yani Dimâşk'ı zaptetmek mecburiyetindeydi. Dimâşk hâkimi Unur, ikinci haçlı seferinin akamete uğramasından sonra hristiyanlara karşı irtibatsız savaş harekâtına bir kaç ay devam etmişti. Ancak Nureddin'den duyduğu korku onu kudüs'den vukubulan barış isteklerine sevinçle

¹⁵ Willermus Tyrensis, XVII, 13-14, s. 779-83. Nablus, kraliçeyi desteklemiş olan Philippe de Milly'nin mülkiyetindeydi. 31 temmuz 1161'de, kraliçenin ölümünden bir kaç hafta önce ona, Nablus ile değişmesi şartıyla Oultrejourdain senyörlüğü verilmişti (Röhrich, *Regesta*, s. 96). Kraliçe Melisende'in, her halde çok hasta olduğu için, fikri alınmamıştı, ancak onun kızkardeşi ve Trablus'un anne-kontesi Hodierna bu değiş-tokuşa razı olmuştu. Philippe, arazisini muhtemelen Baudouin'den değil, onun annesi Melisende'dan dirlik olarak almıştı ve Baudouin ancak annesi ölüm döşeginde yatarken bu değişikliği yapabiliyordu. Philippe'in karısı Isabella veya Elisabeth, Oultrejourdain hâkimi Pagan'ın yeğeni ve onun halefi Maurice'in vârisiydi. Onun ölümünden sonra Philippe, Templier şövalye tarikatına girdi. Isabella veya Elisabeth'in kız kardeşi Maria'nın kocası Beyrut hâkimi Gautier Brisebarre III. sonraları Oultrejourdain hâkimi olmuş görünüyor. Bunu elde etmek için dirliği olan Beyrut'u vermişti. Ancak karısının ve yeni doğmuş olan kızının ölümü ile muhtemelen bu dirliği kaybetmiş ve Oultrejourdain Philippe'in kızı Etienne'te intikal etmiştir. Bk. Rey, *Les Seigneurs de Montréal ve Les Seigneurs de Barut*, tür. ver.

razı olmaya sevketti. 1149 mayısında iki taraf arasında iki yıllık bir ateşkes anlaşması yapıldı. Unur bundan kısa bir süre sonra, ağustos ayında öldü. Onun, namına hükümet ettiği Börü emiri, Tuğtekin'in torunu Mücireddin, idareyi üzerine aldı¹⁶. Onun za'fı Nureddin için fırsat teşkil etti. Bununla beraber Nureddin derhal faaliyete girişmedi. Çünkü kasım ayında kardeşi Seyfeddin vefat etmiş ve bu sebeple aileye bağlı bölgelerin yeniden taksim ve tanzim edilmesi gerekmişti. Kardeşlerin en küçüğü olan Kutbeddin Musul'u ve Irak'daki araziye tevarüs etti; ancak onun Nureddin'i metbû tanımış olduğu anlaşıyor¹⁷. Ertesi yılın mart ayında Nureddin Dimaşk önüne geldi; fakat müthiş yağmurlar yürüyüşünü yavaşlatmış ve Mücireddin Kudüs'den yardım talep etmek imkânını bulmuştu. Nureddin bunun üzerine, şehirde basılacak paralarda ve hutbelerde adının halife ve Büyük selçuklu sultanının adından sonra zikredilmesi şartıyla geri çekildi. Bu suretle onun bir tür yüksek hâkimiyeti, sınırları pek vâzih olmamakla beraber kabul edilmiş bulunuyordu¹⁸.

1151 mayısında Nureddin yeniden Dimaşk önünde göründü ve Franklar da yeniden yardıma geldiler. Nureddin bir ay müddetle hemen şehrin surları dibinde karargâh kurduktan sonra Baalbek civarına çekildi. Baalbek'i Şirkûh'un kardeşi Eyyub idare etmekteydi. Bu arada Franklar kral Baudouin idaresinde Dimaşk'a doğru yürümüşlerdi. Mücireddin krala hristiyan karargâhında gayet samimi bir ziyarette bulunurken, Franklardan bir çoğuna da şehir içindeki pazarları görmek ve alış veriş yapmak müsaadesi verildi. Ancak müttefikler Nureddin'i takip edecek kadar kuvvete sahip değildiler. Buna mukabil, Dimaşk'a karşı yaptığı bir ayaklanma sırasında Nureddin'den yardım görmüş olan emir Serhak'ın idaresinde bulunan Busrâ üzerine yürüdüler. Bu sefer başarısız kaldı. Bununla beraber emir Serhak bir az sonra, küçük müslüman emirlerinin daima yaptıkları gibi, Franklarla dostluk anlaşması yaptı ve Mücireddin onu itaate zorlamak için Nureddin'den yardım istemek mecburiyetinde kaldı. Nureddin bu yardımı ifadan sonra tekrar kuzeye çekilirken Mücireddin onu takip ederek Haleb'e gitti ve onunla bir dostluk anlaşması imzaladı¹⁹. Ancak Dimaşklılar hâlâ Franklarla ittifaklarından vazgeçmeyi istememekteydiler. 1151 yılı aralık ayında bir türkmen grubu, muhtemelen Eyyub'un emri üzerine, Banyas'ı bir baskınla ele geçirmeye teşebbüs etti. Banyas garnizonu buna Baalbek bölgesine yaptığı bir akınla cevap verdi ise de Eyyub bu saldırıyı geri püskürttü. Mücireddin gayet dikkatli bir davranışla, bu çarpışmalarla hiç bir ilgisi olmadığını ilân etti²⁰. Mücireddin, Mardin artukoğullarından Timurtaş, 1152 sonbaha-

¹⁶ İbn al-Ğalânisî, s. 295. Unur dizanteriden ölmüştür.

¹⁷ İbn al-Aşîr, *al-Bahîr* s. 171-75; İbn al-Ğalânisî, s. 295 vd. Krş. Cahen, *ayn. est.*, s. 393, n. 12 (yazma kaynaklar için).

¹⁸ İbn al-Ğalânisî, s. 297-300.

¹⁹ İbn al-Ğalânisî, s. 302-11.

²⁰ İbn al-Ğalânisî, s. 311 vd.

rında ansızın çöl kenarından cebri yürüyüşle sevkettiği bir ordu ile Dimaşk önünde görünüp, Kudüs'e yapmak tasavvurunda olduğu âni bir baskın için kendisinden yardım talep edince çok müşkil bir duruma düştü. Timurtaş her halde Baudouin ile Melisende arasındaki anlaşmazlığı duymuş ve cüretkârane bir darbenin başarılı olabileceğini düşünmüştü. Mücreddin ona erzak satın alabilmesine müsaade etmek suretiyle yakınlık göstermesine rağmen, bir taraftan da onu bu baskın fikrinden caydırmaya çalıştı. Fakat Timurtaş bir yıldırım hızıyla Ürdün ırmağını geçerek Zeytun dağında ordugâhını kurdu. Bu sırada frank asılzâdeleri, hiç şüphesiz Melisende'in elinde kalacak olan bölge için istişarede bulunmak üzere Nablus'da bulunuyorlardı. Kudüs garnizonu Türkmenlere karşı âni bir çıkış hareketi yaptı; bu suretle âni bir baskın yapabilmek imkânının kalmadığını gören Türkler tekrar Ürdün suyunu doğru çekildiler. Burada, nehir kenarında frank krallık ordusu onlara saldırarak tam bir başarı elde etti²¹.

Bunu takip eden aylar içinde hristiyanların ve müslümanların dikkati Mısır üzerinde toplandı. Fâtımî hilâfeti tam bir çözülmenin eşiğinde görünüyordu. Vezir el-Efdal'in öldürülmesinden beri Mısır hiç bir kabiliyetli hükümdara sahip olamamıştı. Fâtımî halifesi el-Âmir 1129 ekim ayına kadar hüküm sürmüş ve o da bu tarihte öldürülmüştü. Devletin idaresi ise bir sıra liyakatsiz vezirin ellerinde kalmıştı. el-Âmir'in halefi olan amcazadesi el-Hâfız daha büyük bir karakter ve gayret sahibi olduğunu göstermiş ve kendi oğlu Hasan'ı vezirliğe tayin ederek vezaret müessesesinin kendi iktidarına vurmuş olduğu zencirleri kırmak girişiminde bulunmuştu. Fakat Hasan hain bir kimse olduğu için bizzat babasının emriyle 1135 yılında idam edilmişti. Ondan sonra vezir olan ermeni Vahram, bütün devlet makamlarını kavimdaşları ile doldurduğu için bir reaksiyona sebep olmuş ve 1137'de çıkan bir ayaklanmada Kahire sokaklarında hristiyan kanı akmıştı. el-Hâfız, sonraki vezirleri bakımından da talihli olmamasına rağmen 1149 yılında vukubulan ölümüne kadar güçlülükle de olsa tahtını muhafaza edebilmişti. Oğlu el-Zâfir'in hilâfeti mısır ordusunun iki başkumandanı arasında çıkan bir iç savaşla başladı. Bunlardan (Ali) İbn Sallâr el-Âdil galip gelerek vezir oldu ise de, o da üç yıl sonra öldürüldü²². Bu bitip tükenmeyen entrikalar ve kanlı olaylar Mısır'ın düşmanlarının ümidini ve ihtirasını arttırmaktaydı. 1150 yılında kral Baudouin, Gazze istihkâmlarını tamir edip kuvvetlendirmeye başladı. Askalan garnizonu hâlâ mütemadiyen hristiyan arazisine akınlar yapan bir fâtımî kalesi olmakta devam ediyordu. Gazze, Askalan'a karşı girilecek bir teşebbüs için üs vazifesi görecek. Vezir İbn Sallâr el-Âdil endişelendi. Fâtımî sarayına iltica edenler arasında, bir zamanlar Zengî'nin hizmetinde bulunmuş olan münkizî emirlerinden Usâme b. Munkiz de vardı. Bu zat Dimaşk önündeki ordugâhında bulunan Nureddin'e gönderildi ve

²¹ Wiellermus Tyrensis, XVII, 20, s. 792-94.

²² İbn al-Aşîr, s. 475, 486 vd. Krş. Wiet, *L'Egypte Arabe*, s. 190-95.

Galilaea bölgesine bir taarruz yaparak hristiyanların dikkatini oraya çekmesi rica olundu. Mısır donanması bu arada frank limanlarına baskın yapacaktı. Ancak Usâme'nin elçiliği başarılı olmadı. Nureddin'in aklında bu sırada başka şeyler vardı. Usâme geri dönüşü sırasında, bu civardaki Franklara karşı girişilen harekâtı idare etmek üzere iki yıl Askan'da kaldı; sonra halifenin teşvik ve tahriki ile üvey oğlunun oğlu Abbas tarafından İbn Sallâr'ın öldürülmesiyle neticelenecek entrikalara şahit olmak üzere, tam zamanında Mısır'a döndü²³.

Kendi annesi üzerinde kazandığı başarıdan hemen sonra cereyan eden bu fâcia, kral Baudouin'in Askan'a taarruz kararına varmasına sebep oldu. 25 ocak 1153'de krallığın bütün ordusu, kralın bir araya getirebildiği bütün kuşatma âletleriyle birlikte şehrin surları önünde görüldü. Kralın refakatinde, birliklerinin en seçkinleriyle birlikte Hospitalier ve Templier tarikatlerinin büyük üstadları, krallığın büyük asilzadeleri, Kudüs patriği, Sûr, Kaysâriye ve Nazareth başpiskoposları ile Bethlehem ve Akkâ piskoposları bulunmaktaydı. Gerçek Haç'ın bakiyyesi de patriğin yanındaydı. Askan, deniz kenarından başlayıp yükseklerle doğru büyük bir yarım hilâl şeklinde uzanan muazzam bir müstahkem mevki olup istihkamları da mükemmel bir durumdaydı; mısır hükûmeti her zaman için burada bol miktarda silâh ve yiyecek maddesi stoklarının bulunmasını sağlamıştı. Frank ordusu şehri her tarafından tamamen kuşatmaya muvaffak oldu ise de, uzun aylar boyunca şehrin surları karşısında âciz durumda kaldı. Paskalya münasebetiyle Filistin'e gelen hacı gemileri ordunun savaş birliklerini de takviyeye yaradı ise de bunların etkisini haziran ayında mısır donanmasının gelişi karşılamış oldu. Fâtûmiler Askan'ı kara cihetinden kurtarma harekâtına girişmeye cesaret edememişler, buna mukabil, asker, silâh her türlü malzeme ile tıklım tıklım dolu yetmiş gemiden müteşekkil bir donanma göndermişlerdi. Yirmi galeriden kurulu ve hristiyanların çıkarabildiği donanmanın tamamını teşkil eden deniz gücüne kumanda eden Sayda hâkimi Gérard, bu mısır donanmasına taarruza cesaret edemedi ve mısır gemileri zafer âvâzeleri içinde limana girdi. Müdafilerin maneviyâtı yükseldi; fakat gemiler hamulelerini boşaltır boşaltmaz yeniden denize yelken açtılar ve muhasara da devam etti. Frank kuşatma âletlerinin en büyüğü, boyu surların yüksekliğini aşan bir hücum kulesi olup bunun üzerinden büyük büyük taşlar ve alevli çalı denkları doğrudan doğruya şehrin içine atılabiliyordu. Temmuz sonlarına doğru bir gece garnizon mensuplarından bir kaç kişi gizlice surlardan çıkarak bu kuleyi ateşe verdiler. Ancak bu sırada dehşetli bir rüzgâr çıkarak alevleri şehrin surlarına doğru üfürdü. Ateşin müthiş sıcaklığı surun bu kısmını çatlattı; sabah olduğunda burada bir gedik hasıl olmuş bulunuyordu. Su-

²³ Usâma, s. 40-43; İbn al-Kālânî, s. 314. 1151 yılındaki frank sahiline mısır baskını, 1152 nisanında Askan'dan yapılan mısır baskını da kaydetmiş (s. 312) olan İbn al-Kālânî tarafından zikredilmiştir (s. 307 vd.).

run bu kesimini işgal eden Templier şövalyeleri, zaferin bütün şerefine kendilerine kalması hususunda anlaştılar. Aralarından bir kısmı diğer hristiyanların yaklaşmasını önlemek üzere nöbet tutarken, kırk şövalye şehre daldılar. Şehrin müdafileri her şeyin bittiğini zannettiler ise de, Templier'lerin sayısının ne kadar az olduğunu anlayınca bunları bir tarafa kısıtıp hepsini de kılıçtan geçirdiler. Surda açılan gedik alelacele tamir edildi ve öldürülen şövalyelerin cesetleri şehir surlarına asıldı.

Her iki tarafta da ölenlerin gömülmesi için savaşın kısa bir süre için durduğu esnada kral Baudouin, kendi çadırında ve gerçek haç kalıntısının karşısında bir istişare meclisi topladı. Uğradıkları darbe karşısında hayâl kırıklığına uğramış bulunan asilzadeler kuşatmanın kaldırılması taraftarı idiler; fakat patrikle Hospitalier tarikatının büyük ustası Raymond du Puy kralı muhasaraya devam hususunda iknâ ettiler. Bunların heyecanlı hitabeleri diğer asilzadeleri de tesir altında bıraktı. Taarruz bu suretle eskisinden daha şiddetli olarak ele alındı.

Şehrin mancınıklarla şiddetle dövülmesinden sonra 19 ağustosda şehir garnizonu, ahaliye taşınabilir malları ile birlikte emniyetle şehirden çıkıp gitmek müsaadesi verilmesi şartıyla teslim olmayı kararlaştırdı. Baudouin bu şartı kabul ederek sadakatle yerine getirdi. Müslümanlar büyük gruplar halinde kara ve deniz yolundan Mısır istikametinde yola çıkarken, Franklar büyük bir zafer alayı ile şehre girerek muazzam hazine stokları ile büyük miktarda silâh ele geçirip içkaleyi işgal ettiler. Askalan'ın idaresi kralın kardeşi, Yafa hâkimi Amaury'ye tevdi edildi. Şehrin ulucamii, Aziz Paulus katedrali haline getirildi ve patrik kendi maiyyetinden Absalom adında bir rûhânîyi Askalan piskoposluğuna getirdi. Sonraları Bethlehem piskoposu Gérard bu piskoposluğun kendi piskoposluğuna tâbi olması hususunda Roma'dan bir emirname elde etti²⁴.

Askalan'ın zaptı Kudüs krallarının son büyük zaferi olmuş ve onların nüfuz ve itibarını fevkalâde arttırmıştır. Suriye'nin nişanlısı adıyla ma'rûf olan bu şehri nihayet elde edebilmiş olmaları her tarafta sözü edilen bir başarı idi; aslında ise hiç de teraziye ağır basan bir kazanç değildi. Çünkü burası her ne kadar müstahkem bir mevki olarak frank arazisine yapılan önemsiz bazı baskınlara ve yağma hareketlerine çıkış noktası teşkil ediyor idiyse de, Mısır artık hristiyanlar için ciddi bir tehlike olmaktan çıkmış bulunmaktaydı. Franklarsa, bir kere Askalan'ı ele geçirdikten sonra, Nil kenarlarında kendileri için tehlikeli olacak mâceralara atılmak hevesini duymaya başladılar. Belki de, çok daha uzak görüşlü bir siyaset takip etmekte olan Nureddin bu sebeple, bu seferi taciz etmek için hiç bir girişimde bulunmamış olacaktı. Nureddin sadece Banyas'a karşı Dimaşk hâkimi Mücireddin ile birlikte bir sefer plânlanmış, fakat iki taraf arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden bu

²⁴ Willermus Tyrensis, XVIII, 1-5, 27-30, s. 794-802, 804-13; İbn al-Ğalânisî, s. 314-17; Abû Şâma, s. 77 vd.; İbn al-Aşîr, s. 490.

da suya düşmüştü. Nureddin ne Mısır'ın zaafına, ne de Frankların dikkatinin güneye dönmesine üzülmüş değildi. Mücîr ise olayların aldığı cereyan şeklinin etkisinde kaldı. Baudouin'e saygılı bir dostluk göstereceğini ve ona yıllık haraç vermeye hazır olduğunu bildirmek hususunda acele etti. Frank asıladeleri Dimaşk arazisinde gönüllerinin istediği gibi dolaşır ve her tarafı yağmalarken, frank elçileri de krallarına verilecek haracı tahsil etmek üzere Dimaşk'a geldiler²⁵.

Mücireddin ve müşavirleri, kendi emniyetlerini her şeyden üstün tuttukları için, Nureddin kendilerine ve şehirlerine hâkîm olduğu takdirde şahıslarını bekleyen âkıbete nazaran Frankların himayesini kabul etmenin daha müreccah olacağı düşüncesindeydiler. Fakat Dimaşk'ın yerli ahalisi için hristiyanların edepsizce tavırları tahammül edilecek gibi değildi. Börü hânedanı ülkenin inancına ihanet etmişti. Baalbek emfri Eyyub halkın bu duygusundan faydalandı. Onun gizli ajanları şehre sızarak her tarafa halkı Mücîr'e karşı tahrik ettiler. Tam bu sırada Dimaşk'da kıtlık da zuhur etmişti. Nureddin kuzeyden buğday getiren kervanları ele geçirdi. Eyyub'un adamları ise bunun, Mücîr'in müslüman kardeşleri ile işbirliğine razı olmadığı için yapıldığı şâyiasını şehre yaydılar. Bundan sonra Nureddin, Mücîr'i, Dimaşk eşrafından bir çoğunun onun hayatına karşı bir suikast hazırladıklarına inandırdı. Paniğe kapılan Mücîr eşrafa karşı harekete geçti. Mücîr bu suretle zengin, fakir bütün halkın teveccühünü kaybettikten sonra, Eyyub'un kardeşi Şirkûh, Nureddin'in elçisi sıfatıyla Dimaşk önünde göründü; fakat dostane bir elçiliğe hiç benzemeyen bir şekilde tehditkâr tavırlar ve silâhlı bir maiyyet ile birlikte gelmişti. Mücîr onu şehre kabul etmediği gibi, kendisiyle dışarıda buluşmayı da reddetti. Nureddin bunu elçisine hakaret sayarak büyük bir ordu ile Dimaşk üzerine yürüdü. Mücîr'in mezbûhane bir teşebbüs olarak Franklara, kendisine yardım etmeleri için gönderdiği haber geç kaldı. 18 nisan 1154'de Nureddin Dimaşk surları önünde karargâhını kurdu. Bundan tam bir hafta sonra, doğu sur kesimi dışında vukubulan kısa bir çarpışmadan sonra bir yahudi kadını Nureddin'in savaşçılarından bir kaçını yahudi mahallesine soktu. Şehir ahalisi bunun üzerine derhal büyük orduya sur kapılarını açtı. Mücîr içkaleye kaçmakla beraber bir kaç saat geçmeden teslim oldu. Kendisinin hayatı bağışlandığı gibi, Hıms emirliği de uhdesine verildi. Bir kaç hafta sonra Mücireddin, Dimaşk'daki eski dostları ile Nureddin aleyhine bir suikast hazırlamakla suçlanarak Hıms'dan çıkarıldı. Kendisine Fırat kenarındaki Bâlis teklif olundu ise de kabul etmeyeerek Bagdad'a çekildi.

Bu arada Dimaşk ahalisi Nureddin'i fevkalâde sevinç gösterileri ile karşılamışlardı. Nureddin askerlerine şehrin yağmalanmasını yasak ederek bütün pazarları yiyecek maddeleriyle doldurdu. Meyve ve sebze üzerinden vergile-

²⁵ İbn al-Kālânîsî, s. 315 vd. (Frankların Dimaşk'daki nüfuzları hakkında ihtiyatlı bir ifade kullanmaktadır); İbn al-Aşîr, s. 496 ve ayn. mlf., *al-Bâhir*, s. 189.

ri kaldırdı. Kendisi Haleb'e dönerken Eyyub'u sorumlu kumandan olarak Dimaşk'da bıraktı. Baalbek, yerli eşrafdan Dahhâk adında birisinin idaresine verildi. Bu adam sonraları Nureddin'e isyan etmiş ve tenkil edilmesi gerekmiştir²⁶.

Dimaşk'ın Nureddin tarafından fethedilmesi, Baudouin'in Askalan'ı zaptetmesini kat kat telâfi eden bir muvaffakiyet idi. Nureddin'in arazisi şimdi Urfa'dan Mâverayırdun'e kadar bütün frank devletlerinin doğu sınırları boyunca uzamaktaydı. Sadece Şeyzer gibi az sayıda küçük müslüman emirliği Suriye'de bağımsızlığını muhafaza ediyordu. Frank arazisinin daha büyük ve yardım kaynaklarının daha verimli olmasına mukabil Nureddin'in üstünlüğü, onun elindeki bütün kuvvetlerin bir kumanda altında birleşmiş bulunması ve Franklarda olduğu gibi ukalâ vassaller tarafından hareketlerinin baltalanması tehlikesinden uzak olmasıydı. Yıldızı parlamakta devam ediyordu. Fakat zaferinden derhal istifade etmeyi düşünmeyecek kadar ihtiyatlıydı. Görünüşe göre Dimaşk ile Kudüs arasındaki ittifakı tasdik etmiş ve 1156 yılında ateşkes anlaşmasını iki yıl müddetle yenilemiştir. Çünkü o bu tarihte, Mücîr'in kabul etmiş olduğu sekizbin duka altunluk haracı ödemiştir. Onun bu uysallığının ve çekingenliğinin sebebi özellikle Anadolu Selçukluları ile rekabetinde aranmalıdır. Nureddin bunların bir zamanki Urfa kontluğundan elde ettikleri hisseyi geri almayı düşünmekteydi²⁷.

Sultan Mesud 1155 yılında ölmüştü. Oğulları Kılıçarslan II. ve Şehinşah derhal miras kavgasına başlamışlardı. Kılıçarslan Kayseri'de bulunan danışmendli hükümdarı Zünnün ile Malatya'da hükümdarlık eden aynı aileden Zülkarneyn'in yardımını sağlamış, Şehinşah ise buna mukabil yine danışmendli hânedanından Sivas hükümdarı Yağısıyan'ın desteğini elde etmişti. Yağısıyan, Nureddin'den yardım ricasında bulundu ve Nureddin de Urfa kontluğundan Selçuklulara intikal etmiş bulunan şehirlere, Ayntab, Dülük ve muhtemelen Samsat'a taarruz edip buralarını kendi ülkesine katmak suretiyle bu davete seve seve icabet etti. Kılıçarslan, kardeşini mağlûp etti, fakat Ermeni ve Franklarla Nureddin aleyhine ittifak etmeye çalışmakla beraber, Fırat eyaletinin elinden çıkmış olması vâkiasını da sineye çekmek mecburiyetinde kaldı²⁸.

Kuzeyde kendisini bu suretle emniyete aldıktan sonra Nureddin yeniden güneye döndü. 1157 yılı şubatında kral Baudouin Nureddin ile mütarekesini bozdu. Sayısı pek çok olan bir türkmen grubu, iki taraf arasında mevcut ateşkes anlaşmasına güvenerek koyun ve at sürülerini Banyas sınırındaki verimli otlaklara sevk etmişlerdi. Müsrifçe ve müreffeh bir hayata düşkün olması kendisini borca gark etmiş olan kral Baudouin, bu her şeyden habersiz ço-

²⁶ İbn al-Ğalânisi, s. 318-21; İbn al-Ağîr, s. 496 vd. ve ayn. mlf., *al-Bâhir*, s. 190-92; İbn al-Ğadîm, s. 527 vd.

²⁷ İbn al-Ğalânisi, s. 322, 327.

²⁸ İbn al-Ğalânisi, s. 324 vd.; Niketas Khoniates, s. 152-54; Papaz Gregor, s. 176.

banlara saldırarak hayvanlarını sürüp götürmek teşebbüsüne girişmekten kendisini alamadı. Ahidlerini bu şekilde hayasızca zedelemiş olması ona her ne kadar Filistin'in pek uzun yıllardan beri görmediği büyüklükte değerli bir ganimet sağlamış idiye de, Nureddin'i de intikam ve misilleme hareketlerine teşvik etmiş oldu. Âsî emîrini tenkil etmek üzere kendisi Baalbek'de bulunduğu esnada, ordusunun kumandanı olan Şîrkûh, Bukayye ovasında bir kaç frank akıncı birliğini bozduğu gibi, kardeşi Nasreddin de Banyas yakınında Hospitalier tarikatine mensup bir şövalye birliğini mağlûp ve fîrara mecbur etti. Mayıs ayında bizzat Nureddin Banyas'ı muhasara etmek üzere Dimaşk'dan harekete geçti. Şîrkûh, şehri kurtarmaya gelen küçük bir frank birliğini bozduktan sonra şehrin surları önünde efendisine iltihak etti. Şehrin aşağı kısmı süratle işgal olundu; ancak bu kısımda üç kilometre kadar mesafede sarp yamaçta bulunan içkale, konnetabl Onfroï de Toron kumandasında direnmeye devam etti. Kralın yaklaştığı haberi geldiği sırada Onfroï teslim olmak üzere bulunuyordu. Nureddin şehrin aşağı mahallelerini yakarak geri çekildi ve Baudouin'in Banyas'a girerek surlarını tamir etmesine müsaade etti. Franklar bundan sonra Ürdün suyu vâdisinden güneye dönerlerken Nureddin Taberiye gölünün kuzeyinde onlara baskın vererek büyük bir zafer kazandı. Kral ancak pek güçlkle Safed'e kaçabildi. Müslümanlar artık Banyas'ı yeniden kuşatabilirlerdi. Fakat bu işe başladıktan bir kaç gün sonra Nureddin kuzeyden Kılıçarslan'ın bir taarruz plânladığı haberini alarak kuşatmayı yeniden bıraktı ve süratle Haleb'e döndü²⁹.

Nureddin'in bu sırada Franklarla açıktan açığa savaştan çekinmiş olmasının daha başka sebepleri de vardı. 1156 yılı ilkbaharında bütün Suriye'de bir sıra zelzele olmuştu. Dimaşk'ın ağır zararlara uğramamış olmasına rağmen Haleb ve Hama'dan, zelzele tahribatının fazla olduğu haberleri gelmiş ve Efâmiye'de surun bir kısmı yıkılmıştı. Kasım ve aralık aylarında yeni depremler oldu ve bu arada Şeyzer şehri zarar gördü. Ertesi ilkbaharda Kıbrıs adası ve Trablus'un kuzeyinde kalan Suriye şehirleri yer sarsıntılarında müteessir oldular. 1157 ağustosunda Âsîrmak vâdisi hâlâ ağır depremlerin tahribatına maruz bulunmaktaydı. Hıms ve Haleb'de bir çok insan öldü. Hama'da uğranılan kayıplar o derecede korkunç idi ki, tarih yazarları bu felâketi "Hama Felâketi" olarak eserlerine işlediler. Şeyzer'de Munkız ailesi, hânedana mensup genç bir çocuğun sünnet düğünü münasebetiyle toplanmış iken içkalenin büyük surları üzerlerine çöktü. Bütün aileden sadece toprak yığını altından kurtarılabilen emîrin hanımı ile, siyasi bir vazife görmek üzere ülke dışında bulunan Usâme b. Münkız hayatta kalmıştı. Gerçek müslümanlar ve gerekse Franklar, bir süre için ciddi taarruz savaşlarına

²⁹ Willermus Tyrensis, XVIII, 11-15, s. 834-45; İbn al-Kalânîsî, s. 325 vd., 330-37.

girişmeyi akıllarına getiremeyecek kadar, harap olmuş kalelerinin tamiri ile meşgul bulunuyorlardı³⁰.

1157 yılı ekim ayında, yani Banyas'dan dönüşünden iki ay sonra Nureddin Sermin'de birdenbire ağır şekilde hastalandı. Ölmek üzere olduğuna inandığından, bir sedye üzerinde Haleb'e götürülmesi hususunda ısrar etti. Haleb'de vasiyetini yaptı. Kardeşi Nasreddin ülkesinin idaresini üzerine alacak ve Şirkûh onun yüksek hâkimiyeti altında Dimaşk'ı idare edecekti. Ancak Nasreddin, kardeşinin mirasını almak üzere Haleb'e geldiğinde vali İbnüddâye'nin mukavemetiyle karşılaştı. Şehrin sokaklarında çıkan kavgalar ancak şehir eşrafından bir kısmı hükümdarlarının yatağı ucuna gidip onun hâlâ hayatta olduğunu gördükten sonra basurılabilirdi. Gerçekten de hastalık nâzik devresini atlattmış olup Nureddin yavaş yavaş iyileşmeye başlamış bulunuyordu. Ancak eski cevvaliyetinin bir kısmını kaybetmiş gibi görünmekteydi. Artık mağlûp edilemez savaşçılığı pek uzun süre devam etmiyecekti. Sahneye hâkim olmak üzere Suriye'de yeni bir takım güçler ortaya çıkmaktaydı³¹.

³⁰ Robert de Torigny, *I*, s. 309; Süryani Mikhail, *III*, s. 315-16; ermenice versiyon, s. 356; *Anonim Süryani Vekayinamesi* (süryanice neşri), s. 302 (İbn al-Kalânîsî, s. 338-41; İbn al-Aşîr, s. 503; İbn al-Adîm, s. 529. İbn al-Kalânîsî'ye göre Nureddin, Frankların kendi savunmasız kalelerine saldırmasından korkmuş ve böyle bir adımı önlemek üzere ordusunu hazır bulundurmuştur. Usâma'nın, ihtilâfa düşmüş olduğu ailesi için yazdığı mersiye Abû Şâma (Kahire neşri, *I*, s. 112)'de bulunmaktadır.

³¹ Willermus Tyrensis, *XVIII*, 17, s. 847 vd.; İbn al-Kalânîsî, s. 341; İbn al-Adîm, s. 531; Abû Şâma, s. 110 (*R.H.C., Or.*).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMPARATOR'UN DÖNÜŞÜ

“.. Zira kuzeydeki kral yeniden, es kisinden daha büyük bir kuvveti bir araya getirecek ve bir kaç yıl sonra büyük bir ordu ve büyük techizalla çıkıp gelecek..”

Daniyal XI, 13

1153 yılında, Nureddin'in gözleri Dimaşk'a dikilmiş, kral Baudouin ve ordusu Askalan önünde bulunurken, Antakya princepsliğinin hâkimesi Constance mukadderatını kendi eline aldı. Fransa kralı Louis'ye ikinci haçlı seferi esnasında refakat edenlerin arasında Gien kontu ve Châtillon-Sur-Loing hâkimi Godefroi'nın küçük oğlu Renaud da bulunmaktaydı. Renaud de Châtillon'un kendi yurdunda yükselmek ümidi olmadığından, haçlılar geri döndüğünde o Filistin'de kalmıştı. Renaud burada genç kral Baudouin'in hizmetine girmiş ve 1151 yılında ona Antakya'ya giderken refakat etmişti. Çok geçmeden dul hâkimenin dikkatini çekti. Onun bu tarihten itibaren her halde kendisine iktâ' olunan küçük bir araziye bağlı olarak princepslikde kaldığı anlaşılıyor. Belki de Constance'ın, kendisine kral ve imparator tarafından önerilen koca adaylarını reddetmesinin sebebi onun mevcudiyetidir. Constance 1153 ilkbaharında onunla evlenmeye karar verdi. Bu kararını ilân etmezden önce kraldan rızasını talep etti; çünkü kral hem devletinin resmî nâibi, hem de nişanlısının yüksek metbûu idi. Renaud süratle, kralın bu sırada saray maiyyetiyle birlikte içinde bulunduğu Askalan'a giderek Constance'ın mesajını Baudouin'e verdi. Renaud'yu iyi bir savaşçı olarak tanıyan ve her şeyden önce Antakya üzerindeki sorumluluğunun ortadan kalkmasından memnun olan Baudouin evlenmeye güçlük çıkarmadı. Renaud Antakya'ya döner dönmez düğün yapıldı ve Renaud Antakya princepsliğine getirildi. Bu evlenme ahali tarafından memnunlukla karşılanmadı. Sadece Antakya'nın büyük aileleri değil, Constance'ın daha düşük derecedeki teb'ası bile, onun kendisini böyle sonradan görme bir şahsa vererek şerefinden fedakârlık ettiği kanaatinde idiler¹.

¹ Willermus Tyrensis (XVII, 26, s. 802) onun, kralın daha iznini almadan gizlice nikâhlandığını beyan eder. Kinnamos (s. 178) onu “Renaldo adında biri -Ρενάλδο τινί” şeklinde kaydetmiştir; Süryani Mikhail, ermenice versiyon, s. 310. Schlumberger (*Renaud de Châtillon*, s. 3) onun menşeiini tesbit etmiştir. Düğün mayıs ayından önce yapılmış olmalıdır; zira Renaud mayıs ayında Antakya'daki venedik imtiyazlarını tasdik etmiştir (Röhrich, *Regesta*, s. 72).

Constance'ın bu evlenme hususunda imparator Manuel'in de rızasını istemesi elbette münasip ve nâzikâne bir hareket olurdu; fakat bunu yapmamıştı. İzdivaç haberi İstanbul'da hoş karşılanmadı. Ancak Manuel bu sırada Selçuklulara karşı bir seferle meşguldü. Hoşnudsuzluğunu kuvvetle izhar edecek durumda değildi. Princepslik üzerindeki hukukuna dayanarak Antakya'ya elçiler gönderdi ve Antakya Frankları onun namına ermeni Thoros'a karşı bir sefer yaptıkları takdirde yeni princepsi kabul etmeyi önerdi; ayrıca bu işi iyi başarmak şartıyla paraca yardımda bulunmayı da vaadediyordu. Renaud bu teklifi seve seve kabul etti. İmparator tarafından tasdik olunması onun şahsı mevkiini takviye edecekti. Bundan başka Ermeniler, Frankların, Antakya princepsliğinin bir parçası olarak üzerinde hak iddia ettikleri İskenderun bölgesine akın etmişlerdi. İskenderun yakınında vuku bulan kısa bir çarpışmayı müteakip Renaud Ermenileri Çukurovaya geri attı ve istirdat olunan araziyi Templier tarikatine verdi. Tarikat İskenderun'u işgal ederek Suriye geçidine hâkim olan Bagras ve Gastun kalelerini inşa etti. Renaud öteden beri Templier şövalyeleriyle işbirliği etmek kararına varmıştı; bu suretle hristiyan Kudüs için meş'ûm neticeler verecek olan bir dostluğu kurmuş oluyordu².

Renaud kendisi için arzuladığı araziye bu suretle eline geçirdikten sonra imparatorudan, vaadetsiz olduğu para yardımını istedi; ancak imparator esas işin daha henüz yapılmamış olduğu mülâhazasıyla parayı vermedi. Renaud bunun üzerine siyasetini değiştirdi. Templier şövalyeleri tarafından da teşvik edilerek ermeni Thoros ve kardeşleriyle barış yaptı. Ermeniler Çukurova'da sayısı pek azalmış olan bizans kalelerine taarruz ederken, Renaud da Kıbrıs adasına bir sefer yapmaya karar verdi. Ancak bu teşebbüsü gerçekleştirmek için gerekli parası yoktu. Antakya patriği Aimery fevkalâde zengin olup, ayrıca Constance'ın kendisiyle evlenmesinden duyduğu infiali açıkça belirtmiş bir kimseydi. Bu sebeple Renaud onu, kendisine kazanç sağlayacak bir biçimde cezalandırmayı kararlaştırdı. Aimery, princeps Raymond'un ölümünü takip eden karanlık günlerde gösterdiği cesaret ve faaliyet ile Antakya'lıların hürmetini kazanmıştı; ancak bilgisizliği ve yaşam tarzının hafifliği şöhretine zarar vermiş, onu açık düşürmüştü. Renaud patrikten para talep etti ve vermeyince de bir kızgınlık nöbeti içinde onu zındana attırdı. Papas burada zâlimane bir şekilde döğüldü ve bundan sonra yaralarının üzerine bal sürülerek uzun bir yaz günü boyunca kızgın güneş altında ve zincire vurulmuş olarak içkâlenin damında bütün civarın haşerâtinin saldırısına terk olundu. Bu muamele etkisini göstermekte gecikmedi. Bahtsız patrik böyle bir günün cehennem azabına bir daha tahammül etmektense paraları vermeyi yeğledi. Olay bu arada Kudüs'de haber alındı. Patriğin uğradığı muameleden dehşete düşen kral Baudouin hemen kançılar Raoul ile Akkâ pisko-

² Willermus Tyrensis, XVIII, 10, s. 834 vd.; Süryani Mikhaîl (III), s. 314 ve ermenice versiyon, s. 349) Thoros için daha müsait görünen bir tasvir veriyor; Bar Hebraeus, s. 283.

posunu Antakya'ya gönderdi. Bunlar patriğin derhal serbest bırakılmasını talep ettiler. İsteddiği parayı bu arada almış olan Renaud patriği serbest bıraktı. Aimery, kurtarıcıları ile birlikte Kudüs'e giderek orada kral, kraliçe Melisende ve Kudüs patriği tarafından büyük bir hürmetle kabul olundu; ancak şimdilik Antakya'ya geri dönmeyi kabul etmedi³.

Patriğin başına gelenler sorumluluk duygusuna sahip bütün frank çevrelerini kızdırmıştı; fakat Renaud yaptığından utanacak cinsten değildi. Artık Kıbrıs'a saldırılabildi. Filvâki ilkbaharda o ve Thoros adaya birdenbire çıkartma yaptılar. Kıbrıs, bir önceki yüzyılda Önasya'yı sarsmış olan savaş ve istilâlardan masûn kalmıştı. Bizanslı valisinin idaresinde memnun ve müreffeh yaşayıp gidiyordu. Yarım yüzyıl önce ilk haclılara, açlıktan muztarip Antakya önünde bulunurlarken Kıbrıs'dan gönderilen yiyecek paketleri büyük bir yardım teşkil etmişti. Arada sırada çıkan idarî münâzaalar dışında Franklarla Kıbrıs adasının idaresi arasında hep dostluk, dostça ilişkiler geçerli olmuştu. Kral Baudouin, Renaud'nun maksadını öğrenir öğrenmez, uyararak amacıyla derhal adaya haber uçurmuştu; fakat bu haber geç kalmıştı. Takviye kuvvetleri göndermek için zaman kalmamıştı. Adanın valisi imparatorun yeğeni İoannes Komnenos olup, ona mükemmel bir savaşçı olan Mikhail Branas yardımcı olarak bulunmaktaydı. Bunlar Frankların adaya çıktıklarını haber alınca Branas adanın yerli kuvveti ile sahil bölgesine koştu ve küçük bir başarı da elde etti. Ancak gelenlerin sayısı çoktu. Bunlar kısa bir sürede Branas'ın birliklerini yenerek kendisini de esir ettiler. Branas'a yardıma gelen İoannes Komnenos da aynı şekilde esarete düştü. Başarıya ulaşan Franklarla Ermeniler bundan sonra adanın her tarafına dağılıp gözlerine ilişen her şeyi, kiliseler ve manastırlar dahil olmak üzere bütün dükkânları ve hususî evleri soyup soğana çevirdiler ve ateşe verdiler. Bütün tarlalar da yakıldı. Hayvan sürüleri ve ahali bir araya toplanarak sahile doğru itildiler. Kadınlara tecavüz edildi, hareketten âciz olan ihtiyarlar ve çocuklar boğazlandı. Cinayet ve tecavüzler bir bakıma Hun ve Mogolların kışkançlığını uyandıracak bir mertebeye ulaştı. Bu müthiş kâbus hemen hemen üç hafta sürdü. Bundan sonra, bir imparatorluk donanmasının yaklaştığı söylentileri çıkınca Renaud gemilere çekilme emrini verdi. Gemiler ağızlarına kadar ganimetle dolduruldu. Gemilerde yer bulamayan sürüler eski sahiplerine yüksek fiyatla satıldı. Her kıbrıslı kendisi için kurtuluş akçesi ödemeye zorlandı; ancak bunu ödeyecek para gerçekten kalmamıştı. Bu sebeple vali İoannes Komnenos ve Branas, ileri gelen rûhânîler ve memleketin büyük çiftlik sahipleri ve tüccarı ve aileleri ile birlikte fidyeleri gönderilinceye kadar zındanda kalmak üzere Antakya'ya götürüldüler; bazı kimselerse uzuvları kesilerek ve hakaretle İstanbul'a gönderildiler⁴. Kıbrıs adası Fransız-

³ Willermus Tyrensis, XVIII, 1, s. 816 vd.; Kinnamos, s. 181.

⁴ Willermus Tyrensis, XVIII, 10, s. 834 vd.; Kinnamos, s. 78 vd.; Süryani Mikhail, III, s. 315 ve ermenice versiyon, s. 350; Bar Hebraeus, s. 284; Papaz Gregor (s. 187) Renaud'nun, esir ettiği rum papazlarının burunlarını kestirdiğini hikâye eder.

larla bunların ermeni müttefiklerinin yaptıkları tahribatın ve vermiş oldukları zararların etkisinden bir daha hiç bir zaman kurtulamadı. Kıbrıs'da özellikle büyük tahribat yapan 1157 depremleri de felâketi tamamlamış oldu; ayrıca 1158 yılında, donanmaları onyıllardan beri kıbrıs sularına girmeye cesaret edememiş olan Mısırlılar, müdafasız kalmış olan adaya bir çok baskınlar yaptı. Bunlar belki de fâtımî hükûmetinin rızasını almadan hareket etmişlerdi; çünkü aldıkları esirler arasında bulunan valinin kardeşi, Kahire' de izzet ve ikramla karşılanmış ve İstanbul'a gönderilmişti⁵.

1157 yılında kont Thierry de Flandre, bir şövalye birliği ile Filistin'e geri döndü. Aynı yılın sonbaharında kral Baudouin III., kontun gelmesinden ve Nureddin'in hastalanmasından, İsrûmak vâdisinin orta kesimindeki frank üslerini yeniden elde etmek hususunda faydalanmayı kararlaştırdı. Renaud, Şeyzer üzerine yapılacak bir saldırıda kralın ordusuna katılmaya iknâ olundu. Ağustos ayında vuku bulmuş olan müthiş depremden sonra Şeyzer' in içkalesi mâceraperest bir haşhâşi çetesinin eline geçmişti. Hristiyan ordusu yıl sonuna doğru şehrin önüne vasil oldu. Şehrin aşağı mahallesi derhal düştü; harap durumda olan içkale de tam düşeceği sırada kuşatıcılar arasında kavga çıktı. Baudouin, Şeyzer şehrini, Kudüs tacına bağlı bir derebeylik merkezi olmak üzere Flandre kontu Thierry'ye vermeyi vaadetmişti. Ancak Renaud, Munkızîlerin Antakya prinkepsliğine haraç ödemekte olduğunu beyan ederek Thierry'nin Şeyzer namına kendisine vassallık yemini etmesini talep etti. Kont, o kadar önemsiz bir menşe'den gelen Renaud gibi bir adama biât etmeyi tasavvur bile edemezdi. Baudouin bu suretle çıkan anlaşmazlığı ancak, münaziün fih olan araziye kendi mukadderatına terketmek suretiyle ortadan kaldırabildi. Ordu, Efâmiye harabelerini işgal ve ondan sonra Harenc (Hârim)'i kuşatmak üzere kuzeye doğru çekildi. Burası tabiatıyla hiç münakaşasız Antakya bölgesiydi; fakat stratejik önemi bakımından gerek Baudouin ve gerekse Thierry, burasını müslümanlardan geri alması için Renaud'ya yardıma hazır idiler. Hârim 1158 şubatında ağır bir mancınık bombardımandan sonra teslim oldu ve az sonra da Thierry'nin Renaud de St.-Valery adında bir şövalyesine. Antakya prinkepsine vassal olması şartıyla iktâ olundu⁶.

Antakya prinkepsinin tavır ve hareketi pek memnuniyet verici olmamıştı. Bu sebeple kral, siyasetini başka bir istikamete tevcih etmeyi kararlaştırdı. Renaud'nun, Kıbrıs'a yaptığı baskını affetmesi pek mümkün olmayan bizans imparatoru ile arasının çok bozuk olduğunu ve bizans ordusunun hâlâ bütün hristiyan âleminin en güçlü ve en büyük ordusu olduğunu biliyordu.

⁵ İbn Muyassar, s. 473.

⁶ Willermus Tyrensis, XVIII, 17-19, s. 847-53; Robert de Torigny, I, s. 316; Süryani Mikhail, ermenice versiyon, s. 351-53; İbn al-Kalânişî, s. 342, 344; Renaud de Saint-Valery 1160 yılında hâlâ Kudüs baronlarından birisiydi (Röhrich, *op. cit.*, s. 94), fakat bu tarihten kısa bir süre sonra batıya geri dönmüştü. Robert de Torigny, ona Harenc (Hârim)'in verildiğini kaydeden yegâne kaynaktır.

1157 yazında, imparator ailesinden kendisine bir zevce intihap olunmasını rica etmek maksadiyle İstanbul'a bir elçi heyeti gönderdi. Elçi heyetinin başında Nazareth başpiskoposu Achard bulunmaktaydı; ancak bu zat yolculuk esnasında ölmüştü. Bu suretle Onfroi II. de Toron heyetin başkanlığını üzerine almıştı. İmparator Manuel heyeti iyi karşıladı. Bir kaç günlük bir müzakere sonunda 100 000 altunluk çeyizi, 10 000 altunluk düğün masrafları karşılığı ve 30 000 altunluk hediyeleri ile birlikte yeğeni Theodora'yı krala zevce olarak teklif etti. Theodora'ya buna mukabil Akkâ ve civarı yüzgörümlüğü olarak bahşedilecekti ve kocası çocuk bırakmadan vefat edecek olursa burası Theodora'nın mülkiyetinde kalacaktı. Elçilik heyeti dönüp Baudouin şartları kabul ve tasdik ettikten sonra genç prenses İstanbul'dan yola çıktı. Gelin 1158 eylülünde Akkâ'ya vararak büyük bir tören ve ihtişamla Kudüs'e yöneldi. Burada Antakya patriği Aimeri tarafından krala nikâhlandı; çünkü bu sırada yeni seçilmiş olan Kudüs patriğinin seçimi papa tarafından henüz tasdik edilmemiş bulunuyordu. Prens henüz onüç yaşında bulunmakla beraber gelişmiş ve çok güzel bir kızdı. Baudouin zevcesine bayılmıştı; gençlik yıllarının hafifmeşrep ve çapkın itiyadlarını bıraktı ve karsısına sadık bir koca oldu⁷.

Bu müzakereler esnasında Manuel'in Nureddin'e karşı yapılacak bir ittifaka girmeyi vaadettiği, Baudouin'in de Renaud'nun te'dib edilmesine razı olduğu anlaşılmaktadır. Bu arada kral Dimaşk sınırında, ordugâhında bulunmaktaydı. 1158 martında Flandre kontu ile birlikte doğrudan doğruya Dimaşk üzerine baskın mâhiyetinde bir harekette bulundu ve 1 nisanda da şehrin varoşlarında bulunan Dareyya kalesini kuşatmaya başladı. Ancak bu arada nekahet halinde bulunan Nureddin, hastalığı esnasında dallanıp budaklanmış olan intrikalara bir son vermek üzere güneye doğru yola çıkmış bulunuyordu. Nureddin 7 nisanda ahalinin büyük sevinç gösterileri arasında Dimaşk'a vasil olunca Baudouin geri çekilmeyi daha akıl kârı saydı. Nureddin bunun üzerine mukabil taarruza geçti. Kumandanı Şîrkûh, Sayda bölgesine baskın yaparken kendisi bizzat, Frankların, Yermûk suyunun kıyısında, Taberiye gölünün doğusunda ileri karakol olarak inşa etmiş oldukları Habis Caldak kalesine taarruz etti. Kale garnizonu öylesine sıkıştırıldı ki, bunlar, on gün içinde kendilerine yardım gelmediği takdirde teslim olacaklarını bildirdiler. Baudouin bu sebeple, yanında kont Thierry olduğu halde muhasarayı kaldırmak üzere harekete geçti; fakat doğrudan doğruya kale üzerine yürüyeceğine, gölün kuzeyinde, Dimaşk'a giden yolu tuttu. Bu savaş hilesi iyi sonuç verdi. İkmal yollarının tehlike altına girmesinden korkan Nureddin kuşatmayı kaldırdı. İki ordu, Ürdün vâdisinin yukarı kesiminde, Butayha köyü yanında birbiriyle çatıştı. Franklar müslümanları görür görmez saldırıya geçtiler, çünkü bunları sadece öncü kuvvet sanmışlardı. Fakat

⁷ Willermus Tyrensis, XVIII, 16, 22, s. 846, 857 vd.; Papaz Gregor, s. 186-89; Urfalı Mateos, cclxxiii, s. 352 vd.

kralın, şimdi Nureddin'in maiyyetinde olduğunu bildikleri bir şeyhe hediye etmiş olduğu bir katırın, frank atları arasında eski dostlarının kokusunu alarak anırması ile, bütün müslüman ordusunun karşılarında bulunduğunu anladılar. Ancak öylesine bir şiddetle saldırıya geçmişlerdi ki, müslümanların savaş sıraları delinmişti. Hâlâ tam anlamıyla sağlığına kavuşamamış olan Nureddin savaş meydanını terke razı oldu. Onun çekilişini bütün müslüman ordusunun bir az intizamsız bir şekilde geri dönmesi izledi. Frankların bu başarısı Nureddin'i bir ateşkes anlaşması rica ettirmeye kifayet etti. Bunun takip eden yıllarda Suriye-Filistin sınırlarında pek ciddi bir çarpışma olmadı. Gerek Baudouin, gerekse Nureddin dikkat nazarlarını kuzeye çevirebilirlerdi⁸.

1158 sonbaharında imparator büyük bir ordunun başında bulunduğu halde İstanbul'dan hareket etti. Sefer Çukurova'ya müteveccih. Ana ordu yavaş yavaş güç geçilir sahil yolundan doğuya yönelirken, kendisi bizzat sadece 500 ağır tevizatlı süvari ile süratle ilerledi. Hazırlıkları öylesine gizli tutulmuş ve hareketi o derecede süratli olmuştu ki, Çukurova'da hiç kimsenin onun geldiğinden haberi olmadı. Ermeni hükümdarı Thoros hiç bir şeyin farkında olmadan Tarsus'da bulunurken, ekim ayı sonlarına doğru bir gün, yanında misafir etmiş olduğu bir lâtın hacısı birden saraya dönerek imparatorun birliklerini bir günlük bir mesafede görmüş olduğunu haber verdi. Thoros acele ile ailesini, güvenilir adamlarını ve hazinesini alarak derhal dağlara kaçtı. Bir gün sonra ise Manuel Çukurova'ya girmiş bulunuyordu. Eniştesi Theodoros Vatatzes Tarsus'u işgal ederken Manuel süratle ilerledi. İki hafta içinde Anazarba'ya kadar bütün Çukurova şehirleri hâkimiyeti altına girmiş bulunuyorlardı; fakat Thoros hâlâ eline geçmemişti. Bizans birlikleri bütün vâdileri tararlarken o, dağdan dağa kaçıyordu. Nihayet Kydnos suyunun kaynağı yakınında, harabeleri nesillerden beri terk edilmiş bulunan Daşig adında, kayalar üzerindeki bir kalede kendisine beri sığınak buldu. Thoros'un nerede olduğunu sadece kendisine en sadık adamları bilmekteydiler⁹.

İmparatorun gelişi Renaud'yu dehşete düşürdü. Bu büyük imparatorluk ordusuyla başedemeyeceğini biliyordu. Bu gerçeği idrak etmiş olması onu kurtardı. Çünkü hiç vakit geçirmeden, derhal itaat arz etmek suretiyle, savaşta yenildikten sonra elde edebileceğinden kat kat daha iyi şartlarla karşılaşacaktı. Müşavirlerinin en uzak görüşlüsü olan Lâzikiye piskoposu Gérard, İmparatoru yeni topraklar elde etmek arzusunun ziyada prestij düşüncesinin harekete geçirdiğine işaret etmekteydi. Bu sebeple Renaud, büyük bir süratle Manuel'e bir elçi göndererek Antakya içkalesini bir imparatorluk

⁸ Willermus Tyrensis, XVIII, 21, s. 855 vd.; İbn al-Kalânîsî, s. 346-48; Abū Şâma, s. 97-100 (Baudouin'in bir ateşkes anlaşması ricasında bulunduğunu iddia etmekte, fakat bu hususta muhtemel olarak İbn al-Kalânîsî'de bulunan ve iki anlama gelen bir cümleye dayanmış görünmektedir.)

⁹ Kinnamos, s. 179-81; Urfah Mateos, cclxxii, s. 352 vd; Papaz Gregor, s. 187.

birliğine teslim etmek teklifinde bulundu. Elçisine bunun kifayet etmiyeceği bildirilince, üzerine günâhkârların tövbe etmek için giydikleri basit bir çul dolayarak Misis surları önünde bulunan imparatorun karargâhına koştu. Bu sırada oraya imparatoru selâmlamak üzere bütün civar hükümdarların, Nureddin'in, Danişmendoğlu'nun, gürcü kralının ve hatta halifenin elçileri gelmiş bulunuyorlardı. Manuel Renaud'yu bir süre bekletti. Anlaşıldığına göre imparator bu sırada menfada bulunan patrik Aimery'den, Renaud' nun zincire vurulmuş olarak huzura getirilip azledilmesini teklif eden bir mesaj almış bulunuyordu. Ancak imparatorun, onu tamamiyle te'dib edilmiş, küçültülmüş bir oyuncak haline getirmek daha ziyade işine gelmekteydi. İmparatorun, büyük çadırında etrafı maiyyet erkânı ve yabancı elçilerle çevrili olarak tahtında oturduğu ve bütün seçkin birliklerinin her tarafı sardığı büyük bir tören esnasında Renaud itaatini arzetti. Yalın ayak, başkaba bir halde Renaud ve maiyyeti şehirden çıkıp ordugâha geldiler. Princeps burada kendisini tahtın önünde toprağa attı. Bu esnada bütün maiyyeti de yalvarır vaziyette ellerini kaldırmışlardı. İmparatorun onun farkına varmış görünmesi için bile bir kaç dakikanın geçmesi icap etti. Bundan sonra üç şartla affolundu: Her ne zaman talep olunursa içkaleyi bir imparatorluk garnizonuna teslim edecekti; imparatorluk ordusuna birlikler verecekti ve Antakya'nın lâtin patriği yerine bir bizanslı patrik tayin edecekti. Renaud bütün bu şartlara riayet edeceğine yemin etti. Bundan sonra serbest bırakıldı ve Antakya'ya geri gönderildi.

Manuel'in yaklaştığı haberi kral Baudouin'i kardeşi Amaury ve patrik Aimery ile birlikte ve süratle güneyden kuzeye harekete sevketmişti. Bunlar Renaud'nun dönüşünden kısa bir süre sonra Antakya'ya vardılar. Baudouin, Renaud'nun affedilmiş olmasından ötürü bir az hâyâl sukutuna uğramış olmalıdır. Derhal Manuel'e bir mektup yazarak kendisinden bir mülâkat rica-sında bulundu. Manuel tereddüt etti; belki de Baudouin'in prinkepsliği kendisi için rica edeceğini sanmıştı. Belki de bu husus Aimery'nin tekliflerine dahildi. Fakat Baudouin buluşmak hususunda ısrar edince Manuel razı oldu. Baudouin, kendilerini imparatorla barıştırması hususunda ısrarlı ricalarda bulunan Antakya'lıların refakatinde olduğu halde imparatora mülâkî olmak üzere şehirden çıktı. Görüşme büyük bir başarı ile sonuçlandı. Manuel genç kraldan çok hoşlanmıştı. Onu on gün müddetle yanında misafir olarak alıyordu. İki hükümdar ittifak plânları üzerinde müzakerelerde bulunurken Baudouin, Thoros'un affedilmesini sağladı; Thoros da aynen Renaud gibi muamele gördü. Bundan sonra dağlar içindeki arazisini muhafaza etmesine müsade olundu. Manuel'in Antakya'ya derhal bir ortodoks patrik tayininde ısrar etmemesi de her halde Baudouin'in gayretlerine atfolunmalıdır. Aimery patriklik tahtını elde etti ve büyük bir törenle Renaud ile barıştırıldı. Baudouin nihayet hediyelerle yüklü olarak Antakya'ya dönerken, kardeşi Amaury'yi imparatorun yanında bıraktı.

12 nisan 1159 paskalya pazarında Manuel Antakya'ya gelerek merasimle şehre girdi. Lâtin makamları, kendisini şehirde öldürmek üzere bir suikast tertip edildiğini beyan etmek suretiyle ve beyhude yere onu şehre girmekten vazgeçirmeye çalıştılar; imparator bu sözlere önem vermedi. Sadece ahalinin kendisine rehineler vermesini ve törene katılacak lâtin asilzadelerinin silâhsız bulunmalarını talep etmekle yetindi. Kendisi elbisesinin içinde zincirlerden bir zırh taşımaktaydı. Merasim esnasında her hangi bir olay çıkmadı. İmparatorluk sancakları içkaleda dalgalanırken merasim alayı müstahkem köprü üzerinden şehre girdi. En önde imparatorluk muhafız alayının süslü ve muhteşem mensupları yürüyordu. Bunları at üstünde olduğu halde, erguvânî mantosuna bürünmüş, başında incilerle bezenmiş bir taç taşıyan imparator takip ediyordu. Yaya yürüyen Renaud, imparatorun atının yularını tutuyor ve diğer frank asilzadeleri yanında yürüyorlardı. Onu at üstünde silâhsız ve taşsız olarak kral Baudouin takip ediyordu. En arkada imparatorluğun ileri gelenleri vardı. Şehrin hemen kapısı önünde, merasim elbisesini giymiş olan patrik Aimery, bütün rûhânîleriyle birlikte, alaya, hahılar serilmiş, çiçekler serpilmiş yollardan başkiliseye ve oradan saraya kadar refakat etmek üzere beklemekteydi.

Manuel Antakya'da sekiz gün kaldı. Bu arada ziyafet ziyafeti takip etti. Törenlerde daima mağrur ve muhteşem olmasına rağmen Manuel etrafına öylesine bir cazibe neşretmekteydi ki, bütün ahali tamamiyle onun sihrine kapılmış gibiydi. Asiller ve avam arasında fark gözetmeden dağıttığı hediyelerin müsrifane zenginliği umumî memnuniyeti bir kat daha arttırmaktaydı. Batı âdetlerine uygun bir jest yaparak maiyyetini şövalyelik müsabakasına davet etti ve mızrak oyununa bizzat katıldı. Gayet iyi bir süvari olduğu cihetle büyük bir başarı gösterdi. Ancak ata binmek sanatını bir amaç değil sadece bir araç sayan maiyyeti, batılı şövalyeler yanında yaya kaldılar. İmparatorla, yeğeniyle evlenmiş olmak suretiyle akraba olmuş bulunan kral arasındaki samimiyet gittikçe artmaktaydı. Baudouin'in bir av partisinde kolu kırılınca Manuel, bir zamanlar alman kralı Konrad'a da yapmış olduğu gibi, onu bizzat tedavi etmek hususunda ısrar etti¹⁰.

Bu parlak hafta imparatorun itibarını en yüksek noktasına çıkartmıştı. Ancak Lâzikiye piskoposu Gérard'ın düşüncesinde haklı olduğu meydana çıkmıştı. İmparatorun önem verdiği husus fütuhât değil, prestijdi. Bütün merasim ve ziyafetler son bulunca Manuel, şehrin surları önünde bulunan ordusuna döndü ve müslüman sınırına doğuya doğru çekip gitti. Tam bu sırada, kendisiyle ateşkes anlaşması yapmak hususunda müzakerelerde bulunmaya yetkili bulunan Nureddin'in elçileri çıkıp geldiler. İmparator'un Halep ü-

¹⁰ Willermus Tyrensis, XVIII, 23-25, s. 859-64; Kinnamos, s. 181-90; Niketas Khoniates, s. 141-45; Prodromos, *R.H.C., Gr. II*, s. 752-66; Urfalı Matecs, cclxxiv, s. 354 vd.; Papaz Gregor, s. 188 vd.; Vahram, *Manzum Veka'inde*, s. 505; İbn al-Kālânîsî, s. 349-53. Ayrıca bk. La Monte, *To what extent was the Byzantine Empire the suzerain of the Crusading States?*, *Byzantion*, VII.

zerine yürüyeceğini uman Frankların hiddetli nazarları önünde imparator bu elçi heyetini kabul ederek müzakerelere başladı. Nureddin, zindanlarında bulunan ve sayısı altubini bulan bütün hristiyan esirlerini serbest bırakmayı ve selçuklu Türklerine karşı bir ordu göndermeyi vaad ve teklif edince Manuel giriştiği seferden vazgeçmeyi kabul etti.

Aslında imparator belki de bu seferi gerçekten icra etmeyi hiç düşünmemişti. İster haçlılar, ister onların modern müdafileri onun bu davranışını bir "ihanet" addetsinler, imparatorun başka türlü bir hareket beklemek de mümkün olamazdı. Suriye her ne kadar haçlılar için pek büyük bir önemi haiz idiyse de, bu ülke Manuel için, pek çok diğeri gibi, bir sınır bölgesi olmaktan başka bir şey değildi ve devleti için bu sınır bölgelerinin en hayati olmaktan da uzaktı. Uzun aylar boyunca, tehlikeli bir durumda bulunan ikmâl yollarının en ucundu bulunmak sorumluluğunu yüklenemezdi. Ordusu ne kadar muhteşem olursa olsun ağır kayıplara uğramak işine gelmezdi. Bundan başka, Nureddin'in gücünü kırmak hususunda da pek istekli değildi. Bizzat gördüğü acı tecrübelerden, Frankların kendisini, sadece kendileri korku ve endişe içinde bulundukları zaman hoş karşıladıklarını öğrenmişti. Onların korkularının kaynağını kurutmak delilikten başka bir şey olamazdı ve nihayet Nureddin ile yapılacak bir ittifak, devletin çok daha tehlikeli bir düşmanı olan anadolu Türklerine karşı kıymetli bir dayanak teşkil ediyordu. Ancak sonraki olayların gösterdiği gibi Manuel, Mısır'ın Nureddin tarafından fethini önlemek üzere yardımda bulunmaya hazır. Çünkü Nureddin'in böyle bir başarısı dengeyi tehlikeli bir şekilde bozabilirdi. İmparator bu kadar acele davranmasa, belki de Nureddin'den daha iyi şartlar koparabilecekti; fakat İstanbul'da bir komplô hazırlandığı hakkında haberler almış, Avrupa'daki sınırlarda bazı müşkilâtın zuhur ettiğini öğrenmişti. Suriye'de daha uzun bir süre oyalanmaya kesinlikle razı olamazdı¹¹.

Bütün bunlara rağmen onun Nureddin ile akdettiği mütareke psikolojik bir hataydı. Kısa bir müddetten beri de olsa Franklar onu reis tanımaya hazır bulunmuşlardı. Fakat o, akıllı kimselerin tahmin edebilecekleri gibi, onlarınkinden ziyade kendi devletinin mukadderatı ile ilgili hareket etmişti. Franklar ayrıca, serbest bırakılan hristiyanlar için de pek sevinip teselli bulacak halde değillerdi. Bunların arasında her ne kadar Templier şövalye tarikatının büyük üstadı Bertrand de Blancfort gibi bazı yerli savaşılar da bulunuyordu ama, daha çoğu ikinci haçlı seferi esnasında esarete düşmüş olan Almanlardan ibaretti. Ayrıca Trablus hakkında iddialar ileri süren Bertrand de Toulouse da bunların arasında olup, eğer sihhati uzun esaret yılları içinde mahvolmamış olsaydı, ortaya yeniden çıkması nâhoş olabilirdi¹².

¹¹ Willermus Tyrensis, XVIII, 25, s. 864 (imparatora hiç bir serzenişte bulunmuyor); Otto von Freising, *Gesta Friderici*, s. 229; Kinnamos, s. 188-90; Papaz Gregor, s. 190 vd.; Urfah Mateos, cclxxv, s. 355-58; İbn al-Kalânişî, s. 353-55.

¹² Willermus Tyrensis, XVIII, 25, s. 864; Kinnamos, s. 188 (özellikle τὸν Σαγγελὴν υἱέα (Sain-Gilles'in oğlunu) ve τὸν τέμπλου μαῖστορα (Templier tarikatı Büyük Üstadı) nı zikrediyor.

Mütarekenin imzalanmasından sonra imparator ve ordusu batıya doğru geri çekildi. Bu çekilme, önceleri yavaş yavaş ceryan etmekle beraber, imparatorluk merkezinden endişe verici haberlerin gelmesiyle hızlandı. Nureddin'in maiyyet erkânından bazıları, efendilerinin arzusu hilâfına, bizans ordusunu takip ederek zararlar verdiler. Bizans ordusu, zaman kazanmak gayesiyle Selçuklulara ait araziden geçerken, anadolu sultanının ordusu ile çarpışmalar vukua geldi. Ordu nihayet yaz sonlarına doğru iyi ve intizamlı bir şekilde İstanbul'a vardı. Manuel bundan yaklaşık üç ay sonra, Selçuklularla savaş yapmak ve bu arada yeni ve daha hareketli bir taktik denemek gayesiyle yeniden Anadolu'ya geçti. Bu arada ise her tarafa gönderdiği elçiler, selçuklu sultanı Kılıç Arslan II.'a karşı ittifakı genişletmişlerdi. Manuel'in geri çekilmesiyle rahat bir nefes almış bulunan Nureddin orta Fırat bölgesinde selçuklu ülkesine girdi. Danişmendli hükümdarı Yakup Arslan kuzey doğu istikametinden öyle başarılı bir taarruz yaptı ki, sultan Kılıç Arslan ona Antitoroslar'da Elbistan civarını terketmek zorunda kaldı. Bu esnada bizans kumandanı Ioannes Kontostephanos, Renaud ve Thoros'un imparatorluk emrine vermeyi taahhüd ettikleri birlikleri bir araya getirerek, Manuel'in Çukurova'ya iskân etmiş olduğu bir peçenek grubu ile birlikte Toros geçitlerini aştı. Bizzat Manuel ve Sırbistan hükümdarının imparatorluk emrine verdiği birlikler, ve gemileri Rodos adasına geldiğinde ücretli asker olarak hizmete alınan frank hacılarıyla takviye edilmiş bulunan imparatorluk ordusu cebri ve süratli bir yürüyüşle Menderes vâdisi boyunca ilerledi. Selçuklu sultanı kuvvetlerini bölmek zorunda kaldı. Kontostephanos, kendisine karşı gönderilen türk birlikleri üzerinde kesin bir başarı elde edince Kılıç Arslan savaşmaktan vazgeçti. İmparatora bir mektup yazarak, kendisiyle barış anlaşması yapıldığı takdirde, son yıllarda müslümanlar tarafından zaptedilmiş olan bütün bizans şehirlerini geri vermeyi, sınırlara riayet etmeyi, yağma akınlarına son vererek imparator ne zaman bir talepte bulunacak olursa onun emrinde savaşmak üzere bir birlik hazır bulundurmaya vaad ve teklif etti. Manuel bu şartları kabul ve fakat verilen sözlerin yerine getirilmesini sağlama almak için, kendisine sığınmış bulunan, sultanın âşi kardeşi Şehinşahı yanında muhafaza etti. Kılıç Arslan muahedeyi iyice kuvvetlendirmek gayesiyle, kendi hristiyan divan memurlarından Khristoph'u İstanbul'a göndererek, imparatorluk sarayına bizzat resmî bir ziyarette bulunmayı önerdi. Düşmanca harekâta 1161 yazında sonverildi ve ertesi ilkbaharda da Kılıç Arslan İstanbul'u resmen ziyaret etti. Bu münasebetle yapılan törenler en büyük bir ihtişamla icra olundu. Sultan en büyük izzet ve ikramı görmek ve hediyelere garkedilmekle beraber bir vassal hükümdar muamelesi gördü. Onun İstanbul'u bu ziyareti haberi doğunun bütün hükümdarları üzerinde büyük bir etki bıraktı¹³.

¹³ Kinnamos, s. 191-201, 204-08; Niketas Khoniates, s. 152-64; Papaz Gregor, s. 193 vd., 199; Urfalı Mateos, cclxxxii, s. 364; Süryani Mikhail, III, s. 320; *Anonim Süryani Vekayinmesi*, s. 302; İbn al-Aşir, s. 544.

Manuel'in doğu siyasetini bu ışık altında incelemek ve değerlendirmek gerekir. İmparator kıymetli bir prestij başarısı elde etmiş ve devletin esas tehdit edicisi olan Selçukluları, hiç olmazsa bir müddet için, yola getirmişti. Bu başarı Franklara da bazı faydalar sağladı. Nureddin her ne kadar mağlûp edilmemiş idiyse de, yine de kendisine *esaslı* bir gözdağı verilmişti. O artık hristiyan arazisine doğrudan doğruya taarruz teşebbüsünde bulunmıyacaktı. Aynı zamanda Selçuklularla yapılan barış anlaşması, batıdan gelen hacılara Kutsal Ülke yolunu yeniden açmış oluyordu. Hacıların sayısı bu yüzden arttı. Batılı hacı olarak daha çok sayıda insan gelmemesinin sebebi batıdaki siyaset, Hohenstafen hükümdarları ile Almanya ve İtalya'daki papa taraftarları ve Fransa'da Capet sülâlesi ile Plantagenet'ler arasında mücadelelerdir. Bununla beraber Bizans, kuzey Suriye'de müteakip yirmi yıl içinde en nüfuzlu kudret olarak kalmasına mukabil, Franklar arasında ancak pek az dosta sahip olmuştur.

1160 yılı olayları imparatorluğun Antakya üzerindeki yüksek hâkimiyetinin özelliğini ve bunun değerliliğini açıkça göstermişti. Kral Baudouin güneşe döndükten sonra Nureddin'in kuzeydeki meşguliyetinden, Dimaşk bölgesine ufak çapta baskınlar yapmak suretiyle faydalanmaya çalıştığı sırada Renaud'nun Nureddin tarafından esir edildiği haberini aldı. 1160 kasımında, hayvan sürülerinin Antitoros dağlarından, her yıl olduğu gibi, Fırat ovasına inışı Antakya princepsini, bu nehir vâdisi boyunca bir yağma akını yapmak hatasına düşürmüştü. Dönüş esnasında, etraftan toplayıp götürdüğü sığır, deve ve at sürüleri yüzünden yeteri kadar süratle hareket edemeyince, Haleb valisi bulunan, Nureddin'in sütkardeşi Mecdeddin'in pususuna düştü. Şiddetle savaşmasına rağmen, adamlarının sayıca azlığı yüzünden mağlûp oldu ve atından alaşağı edilerek esir edildi. Renaud bütün maiyeti ile birlikte zincire vurularak bir deve sırtında, hayatının onaltı yılını zindanında geçireceği Haleb'e gönderildi. Onu kurtuluş akçesi ödeyerek kurtarmak hususunda ne kral, ne Antakya ahalisi acele etti. Zindanda bir kaç ay önce yaptığı bir yağma akınında esir edilmiş bulunan, ismen Urfa kontu genç Joscelin de Courtenay ile bir araya gelmiş oldu¹⁴.

Renaud'nun ortadan çekilmesi, Constance'ın kocası sıfatıyla hüküm sürdüğü Antakya şehrinde yeni bir hukukî problem doğurdu. Constance bu suretle iktidarın kendisine ait olacağını iddia ediyordu; fakat umumî efkâr, onun ilk izdivacından doğmuş olan oğlunun hukukunu desteklemekteydi. Ancak, Kekeme lâkabiyle anılan Bohemund adındaki bu çocuk henüz onbeş yaşındaydı. Vaziyet hemen hemen bir kaç yıl önce Kudüs'de kraliçe Melisende ile oğlu Baudouin III. arasındaki durumun aynıydı. Nureddin Manuel'den çekindiği için Antakya'ya taarruz edemediğinden, doğrudan doğruya tehdit

¹⁴ Willermus Tyrensis, XVIII, 28, s. 868 vd.; Urfalı Mateos, cclxxxı, s. 363 vd.; *Anonim Süryani Vekayidmesi*, ayn. yer.; Papaz Gregor, s. 308; Ibn al-Adim, s. 533; Cahen (*La Syrie du Nord*, s. 405, n. 1) diğer kaynakları da vermekte ve topografiyi münakaşa etmektedir.

edici bir tehlike mevcut değildi. Buna rağmen iş görebilecek bir hükûmetin kurulması da elbette gerekliydi. Aslına bakılırsa bu meselenin halli, Antakya'nın herkes tarafından kabul edilmiş yüksek hâkimi olan bizans imparatoruna düşerdi. Fakat Manuel uzaktaydı; Antakyalılar da onun hâkimiyetini pek isteyerek kabul etmiş değillerdi. Antakya'nın norman hükümdarları kendilerini bağımsız hükümdar addetmişlerdi; ancak bunların taht vârislerinin sık sık küçük yaşta bulunmaları, Kudüs krallarını yüksek hâkim olmaktan ziyade akrabalık sıfatlarıyla Antakya işlerine müdahale etmeye zorlamıştı. Bu suretle ve zamanla Antakya'da Kudüs kralını metbû addeden hissi bir düşünüş teşekkül etmişti. Manuel'in de kolaylıkla metbû tanınmasında, Baudouin'in burada bulunarak anlaşmayı rızasıyla kabul etmiş olmasının önemli rolü olduğu da şüphesizdir. Antakya halkı şu halde meselenin hallini Manuel'den değil Baudouin'den beklemekteydi. Halkın talebi üzerine Baudouin Antakya'ya gelerek Bohemund III.'un meşrû hükümdar olduğunu ilân ve onun rüşdünü isbatına kadar hükûmetin idaresine patrik Aimery'yi tayin etti. Bu karar Constance'ın hoşuna gitmediği gibi, alınış şekli de imparator Manuel'i kızdırdı. Constance hiç vakit geçirmeden imparatorluk sarayına şikâyetini arzetti¹⁵.

1159 yılı sonuna doğru imparatoriçe İrene, bir zamanki Bertha von Sulzbach, arkasında sadece bir kız çocuğu bırakarak vefat etti. 1160 yılında Ioannes Kontostephanos'un başkanlığında, sarayın baştercümanı italyan Theophylaktos'un da katıldığı bir elçi heyeti, kraldan, frank sarayının evlenme çağında bulunan prenseslerinden birisini imparatora zevce olarak tavsiye etmesini rica etmek üzere Kudüs'e geldi. Buna uygun ancak iki prenses akla gelebilirdi: Antakya hâkimesi Constance'ın kızı Maria ve Trablus kontu Raymond II.'un kızı Melisende. Bunların her ikisi de kral Baudouin'in teyzezadeleri olup güzellikleriyle meşhurdular. Baudouin, imparator ile Antakya arasında bir akrabalık kurulmasından endişe duyduğu için imparatora zevce olarak Melisende'ı tavsiye etti. Elçiler, artık bütün frank doğunun müstakbel imparatoriçe olarak selâmladığı prenses hakkında bilgi toplamak üzere Trablus'a gittiler. Bu durumdan dehşetli gurur duyan Trablus kontu Raymond III., kız kardeşine, kendisine lâyık bir çeyiz vermeyi kararlaştırarak muazzam masraflar yaptı. Annesi Hodierna ile teyzesi kraliçe Melisende'ın hediyeleri de yağmur gibi yağmaktaydı. Şövalyeler düğüne davet edilmek ümidiyle devletin her tarafından sel gibi akıp geldi. Fakat İstanbul'dan bir türlü beklenen "evet" cevabı gelmiyordu. Elçiler Manuel'e Melisende'ın parlak ve mahremane tasvirlerini yollamış ve fakat aynı zamanda annesiyle babası arasındaki çok bilinen anlaşmazlığa dayanan, prensesin nesebine müteallik bir söylentiye de bildirmişlerdi. Gerçekten kızcağızın meşrû doğumu hakkında her hangi bir şüphe mevcut olmamış görünmektedir. Fakat pek

¹⁵ Willermus Tyrensis, XVIII, 30, s. 874; Süryanî Mikhail, III, s. 324. Mikhail, Constance'ın Thoros yüzünden Antakya hâkimiyetinden uzaklaştırıldığını anlatmaktadır.

muhtemel olarak dedikodu imparatoru tereddüde düşürmüştü. İmparator bundan hemen sonra da Baudouin'in Antakya'ya müdahalesini haber almış ve Constance'ın şikâyeti kendisine ulaşmıştı. Bu arada sabrı tükenen Raymond 1161 ilkbaharında, neler olup bittiğini soruşturmak üzere şövalyelerinden Otto de Risberg'i İstanbul'a gönderdi. Otto, ağustos ayında İmparatorun Melisende ile nişanlanmayı reddettiği haberiyle geri döndü¹⁶.

Bu haberin acısı ve tazammun ettiği hakaret zavallı Melisende'ı bitirdi. Çöken ve harap olan kızcağız ortaçağa ait fransız şövalye türkülerinin "*princesse lointaine*"i olarak tükenip gitti. Kardeşi Raymond ise küplere bindi. Çeyiz için sarfetmiş olduklarının karşılanmasını talep etti; bu talebi reddolunca da Melisende'ı İstanbul'a götürmek üzere ısmarlamış olduğu oniki galeriyi savaş gemisi haline sokarak Kıbrıs sahillerine bir yağma akını yaptı¹⁷. Teyzadelerinin yanında kalıp haber beklemiş olan kral Baudouin, hele bizans elçileri Antakya'ya gitmek emrini alınca ciddi surette endişeledi. Süratle elçi heyetinin arkasından Antakya'ya gitti. Ancak orada, Anna Komnene'nin oğlu Aleksios Bryennios Komnenos ve İstanbul belediye reisi Icannes Kamateros idaresinde olarak gönderilmiş parlak bir imparatorluk elçi heyetine rastladı. Bu heyet, efendileri ile prenses Maria arasında bir izdivaç mukavelesi kararlaştırmış bulunuyordu. Bu heyetin mevcudiyeti bile, Constance'ın Antakya hâkimeliğini tasdik ve teyide yetmişti. Baudouin bu emri vâkii kabul zorunda kaldı. Teyzadesi Melisende'dan daha da güzel olan Maria eylül ayında Süveydiye'den denize açıldı. Bir imparatoriçe olmaktan gurur duyuyordu; ancak sonraları başına gelecekleri o zamanlar bilmediği için de mutlu sayılmalıydı. Aralık ayında İstanbul'da Aya-sofya kilisesinde üç patrik, İstanbul patriği Lukas, İskenderiye patriği Sophronius ve Antakya'nın ismen patriği Athanasios II., tarafından Manuel ile evlendirildi¹⁸.

Baudouin Bizans'la akdedilecek bir ittifakın değerini pekâlâ anlamıştı; fakat Manuel'in hristiyan kuzeyde kazandığı başarı, krala göre, müslümanların müteakip iki yıl içinde sakin durmalarını sağlamış olmasına rağmen, Nurreddin'e karşı elde ettiğinden daha büyük olmuştu. İmparatorun evlenmesi meselesindeki siyasî bozgunluktan sonra kral yeniden kendi ülkesine döndü. Kudüs'de idare, annesinin iktidardan düşürülmesinden beri iyi yürümektey-

¹⁶ Willermus Tyrensis, XVIII, 30, s. 874-76; Kinnamos, s. 208-10. Kinnamos, Melisende'in nikâhlı evlenmeden doğup doğmadığı hakkındaki dedikodulardan başka onun sağlık durumunun da memnuniyet verici olmadığını bildirmektedir. Melisende 31 temmuz 1161 tarihli ve Oultrejourdain'in Philippe Milly'ye devredilmesine ait vesikada "*futurae Imperatricis Constantinopolitanae*" olarak zikredilmektedir. O ve erkek kardeşi bu sırada Nazareth'de kralın yanında bulunmaktaydılar (Röhrich, *Regesta*, s. 96).

¹⁷ Willermus Tyrensis, XVIII, 31, 33, s. 876, 878 vd.

¹⁸ Willermus Tyrensis, XVIII, 31, s. 875 vd.; Kinnamos, s. 210 vd.; Niketas Khoniates, s. 151: Yeni İmparatoriçenin güzelliğine büyük bir övgü.

di. Kraliçe Melisende, Baudouin ülke dışında harple meşgul iken bir defa daha, 1157 yılında bir danışma kuruluna başkanlık etmek suretiyle, kendisini göstermişti; kilisenin koruyucusu olmak sıfatını da hâlâ muhafaza ediyordu. Patrik Foucher 1157 yılında öldüğünde, kendi tanıdıkları arasında, münevver olmakla beraber dünyadan uzak ve beceriksiz bir kimse olan Amaury de Nesle adında basit bir papazı onun yerine tayin ettirmişti. Kaysâriye başpiskoposu Hecnes ve Bethlehem piskoposu Raoul bu tayine itiraz ettiler. Amaury, papanın desteğini kazanmak için Akkâ piskoposu Frédéric'i Roma'ya göndermek zorunda kaldı. Frédéric'in siyaseti ve kulaklara fısıldandığına göre verdiği rüşvetler istenilen tasdiki sağladı¹⁹. Kilise koruyucusu mevkiinde Melisende, üvey kızı Sibylle de Flandre tarafından destekleniyordu; Sibylle 1158'de kocası ile birlikte Avrupa'ya dönmeyi reddetmiş ve Melisende'nin tesis etmiş olduğu Bethania manastırına râhibe olmuştu. Melisende 1161 eylülünde, kral Antakya'dayken, öldüğünde aile ve kilise çevresindeki nüfuzu Sibylle'e intikal etmiş ve bu hanım dört yıl sonra vuku bulan ölümüne kadar Melisende'a halef olmuştu²⁰.

Kral Baudouin Trablus'dan geçerken hastalandı. Trablus kontu onu tedavi etmek için özel hekimi olan süryanî Barac'ı gönderdi; fakat kralın durumu gittikçe kötüleşmekteydi. Baudouin Beyrut'a doğru yoluna devam ederek orada 10 şubat 1162 tarihinde vefat etti. Boylu boslu, renkli ve gergin siması ve sık sarı sakalı sıhhatinin iyi ve gücünün yerinde olduğuna delâlet eden güçlü-kuvvetli bir adamdı. Bu sebeple etrafta onun Barac'ın ilaçları ile zehirlendiği şâyiaları çıktı. Henüz 31 yaşındaydı. Çok yaşasaydı belki büyük bir hükümdar olurdu; çünkü basiret ve cevvaliyet sahibi olup dayanılmaz bir cazibeye sahipti. İyi bir tahsil görmüştü, tarihe ve hukuka vâkıftı. Teb'ası ölümüne çok üzüldü ve yas tuttu. Cenazesi Kudüs'e nakledilirken, dağlardaki müslüman köylüler bile ona son saygı görevlerini yerine getirmek üzere dağlardan indiler. Nureddin'in dostlarından bazıları, atabeye, hristiyanlara taarruzun tam zamanı olduğunu söylediler. Ancak, uzun zamandan beri etelemiş olduğu hac seyahatinden yeni dönmüş olan Nureddin, büyük bir hükümdarın kaybına ağlamakta olan bir milleti rahatsız etmek fikrini şiddetle reddetti²¹.

¹⁹ Willermus Tyrensis, XVIII, 20, s. 854. Melisende'nin 1159 ve 1160 yıllarındaki dinsel hayatı hakkında örnekler için bk. Röhrich, *Regesta*, s. 88, 94.

²⁰ Willermus Tyrensis (XVIII, 20, s. 854) Sibylle'in payını zikrediyor. Sibylle'in Kutsal Ülke'yi terk etmeyi reddetmesi hakkında bk. Ernoul, s. 21.

²¹ Willermus Tyrensis (XVI, 2, s. 705 vd.) Baudouin III.'in karakterini tasvir etmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MISIR'IN KANDIRICI ÇAĞRISI

“..Hayır, biz Mısır'a gitmek istiyoruz.”

Ercemiya XIII, 14

Baudouin arkasında çocuk bırakmamıştı. Bizanslı zevcesi kraliçe Theodora dul kaldığında henüz onaltı yaşında bulunuyordu. Krallığın mirasçısı Baudouin'in kardeşi olan Yafa ve Askalan kontu Amaury idi. Amaury, Baudouin'in ölümünden sekiz gün sonra patrik Amaury tarafından taçlandırıldı. Bununla beraber bu taçlandırılmaya itirazlar da vâki olmuştu. Krallığın baronları, kralı seçmek haklarından, her hangi başka maşrû bir vâris mevcut bulunmamasına rağmen, vazgeçmek istemiyorlardı. Bunların haklı bir şikâyet sebepleri de vardı. Amaury, bu tarihten dört yıl önce, Urfa kontu Joscelin II.'in kızı Agnes de Courtenay ile evlenmişti. Agnes onun üçüncü dereceden halazadesi bulunduğundan kilisenin yasakladığı kan akrabalığı derecesi içinde bulunmaktaydı ve patrik de onların evlenmesini tasdik etmekten imtinâ etmişti. Agnes'e karşı antipati duyulmasının başkaca sebepleri de vardı. Bir kere kendisi Amaury'den oldukça yaşlıydı. İlk kocası Renaud de Maraş 1149 yılında savaşta maktul düştüğü sırada Amaury daha ancak onüç yaşında bulunmaktaydı. Üstelik Agnes'in ifleti pek iyi bir şöhrete sahip değildi. Patrik ve asilzadeler bu evlenmenin iptalini talep ettiler. Amaury buna derhal razı olmakla beraber, Agnes'den doğan oğlu Baudouin ve kızı Sibylle'in neseplerinin sıhhati ve veraset haklarının kabulünde ısrar etti¹.

Amaury bu sırada yirmibeş yaşında bulunuyordu. Her şeyde mutlaka bir kusur bulmak isteyenlerin kendisini bir az şişmanca saymalarına rağmen, o da aynı renkli sîmâ ve sık sarışın sakallarıyla ağabeyisi kadar güzel ve boylu bosluydu. Bilim alanında Baudouin kadar ilerlemiş olmamakla bera-

¹ Willermus Tyrensis, XIX, 1, 4, s. 883 vd., 888-90. Robert de Torigny (I, s. 309) Amaury'nin evlenmesini 1157 yılına vazeder. Agnes'in ilk kocası için bk. yukarıda s. 273 vd. Willermus Tyrensis'in zeyilcileri pek kolay anlaşılabilir sebeplerle ona karşı derin bir nefret hissetmişlerdir (bk. aşağıda s. 340). Bunlar Agnes'in hatalarını abartmışlardır; ancak baronların boşanmada ısrarlarının sadece uzak kan akrabalığına dayanmış olması da pek muhtemel değildir. Willermus'a göre akrabalık hususuna dikkati çeken, Joscelin I. ile Maria de Salerne'in kızı olan başrâhibe Stephanie idi. Fakat Baudouin II. ve Joscelin I.'in birinci derecede kuzenler olduklarının herkesçe bilinmesi gerekirdi ve patrik de esasen bu evlenmeyi takdis etmemişti. Agnes muhtemelen 1133'de doğmuştu. Annesi Beatrice'in ilk kocası 1132 yılında ölmüş ve o Joscelin ile bu ölümün hemen akabinde evlenmişti.

ber hukukî meselelere pekâlâ yatkındı. Ağabeyisinin konuşmaktan, nutuk çekmekten hoşlanmasına mukabil o, bir az kekeme olup susmaktan daha ziyade hoşlanır idiye de, vekarını bozan ânî kahkaha nöbetlerine tutulduğu da vâki idi. Baudouin'in şahsına özgü çekiciliğinden ve samimi davranışlarından yoksun bulunduğu için hiç bir zaman ağabeyisi kadar popüler olmadı; ayrıca yaşayış tarzı da pek öğülecek gibi değildi². Amaury'nin devlet adamlığı kabiliyetleri tahta çıkışından bir kaç ay sonra, Sayda ve Beaufort hâkimi Gérard'ın, vassallerinden, birisini ortada yeterli bir sebep yokken mülkünden yoksun bıraktığı ve bu vassalin krallığa başvurduğu zaman ortaya çıktı. Amaury, bu olayın krallığın yüksek mahkemesi önünde karara bağlanması hususunda ısrar etti. Bundan sonra da bu şekilde önceden de cereyan etmiş olan olaylara dayanan ve vassallerin, metbûlarına karşı yüksek mahkemenin kararını talep etmek hakkını veren bir *assise* (kanun) çıkarttı. Eğer arazi iktâ' etmiş olan asilzade mahkemeye gelmeyecek olursa, onun bu gelmeyişi şikâyet edenin haklı olduğu kararını doğuracak ve vassal eski arazisine iade olunacaktı. Büyük arazi sahiplerinin vassallerini doğrudan doğruya kral ile irtibat haline sokan bu kanun, yüksek mahkemeye hâkim olan kudretli bir krala fevkalâde geniş yetkiler ve imkânlar bahşediyordu. Ancak yüksek mahkemenin üyeleri, kanunun aleyhine ısdâr olunduğu zümrenin mümessillerinden ibaretti. Kral zayıf olursa bu kanun, krala bağlı vassaller hakkında da kullanılmak suretiyle, kralın aleyhine de işliyebilecekti³. Bu *assise*'i, kralın vassalleri ile münasebetlerini tanzim eden bir sıra diğer *assise*'ler takip etti.

Amaury krallık nüfuzunu yurdunda kuvvetle tesis ettikten sonra artık gözlerini dış meselelere çevirebilirdi. Kuzeyde Antakya'yı Bizanslılara feda etmeye hazırdı. 1162 yılına doğru Çukurova'da huzursuzluklar çıktı; Thoros'un kardeşi Stephan, bizans valisi Andronikos tarafından verilen bir ziyafete giderken yolda öldürülmüştü. Stephan'ın ortadan kaldırılması pekâlâ işine gelen Thoros, Andronikos'u bu cinayete iştirâkle itham etti ve Misis, Anazarba ve Vahka'ya saldırarak burada bulunan bizans garnizonunu baskına uğratıp kılıçtan geçirdi. Amaury imparatora yardımını arz için müsâraatde bulundu. Manuel, Andronikos'un yerine macar asıllı, kabiliyetli bir kumandan olan Konstantin Koloman'ı tayin etti. Koloman, takviyeli kuvvetlerle Çukurova'ya girdi; Thoros da özürler dileyerek yeniden dağlara çekildi⁴. Antakya princeps Bohemund artık onsekiz yaşına girmiş ve idareyi eline alacak çağa ulaşmıştı. İktidarı elinde bulundurmak gayesiyle Constance, Koloman'

² Willermus Tyrensis, XIX, 2-3, s. 884-88.

³ Bu önemli *assise* hakkında bk. yukarıda s. 251. La Monte, *Feudal Monarchy*, s. 22 vd., 99, 153; ayrıca, Grandclaude, *Liste d'Assises de Jérusalem, Mélanges Paul Fournier*, s. 329 vdd. O, bu *assise*'i 1166 yılına vazetmekte ve Amaury'ye izafe edilebilecek olan diğer *assise*'leri de zikretmektedir.

⁴ Kinnamos, s. 227; Papaz Gregor, s. 200; Konnetabl Smbat, s. 621; Süryanî Mikhail, III, s. 319, ermenice versiyon, s. 349, 356.

a müracaat ederek askerî yardım istedi. Bu haberin şâyi' olması üzerine Antakya'da halk ayaklandı. Constance sürgüne gönderilerek yerine Bohemund geçirildi. Constance bundan kısa bir zaman sonra öldü⁵. İmparator, muhtemelen Amaury'nin, kendisinin yüksek hâkimiyetine riayet olunacağını temin etmesi sebebiyle, bu hükûmet değişikliğine itirazda bulunmadı. Bununla beraber işi emniyete almak gayesiyle Constance'ın ikinci oğlu Baudouin'i ve daha sonra onun Renaud'dan doğmuş olan diğer çocuklarını İstanbul'a davet etti. Baudouin imparatorun ordusuna dahil olmuş ve savaşta maktul düşmüştür⁶. Amaury bir taraftan açıkça Bizanslıları desteklerken, bir taraftan da Fransa kralı Louis VII.'ye müracaat ederek, Suriye Franklarına yardım imkânının mevcut olup olmadığını sormaktaydı⁷.

Amaury'nin, en büyük siyasi gayesi olan Mısır üzerinde hâkimiyetini gerçekleştirmek için Bizans'ın iyi niyetine ihtiyacı vardı. Açıkça müşahade ettiği gibi, frank devletlerinin mevcudiyeti, müslüman komşuların kendi aralarında birleşmelerine bağlı bulunuyordu. Müslüman Suriye şimdi birleşmişti; ancak Mısır, Nureddin ile düşman olduğu müddetçe durum o kadar vahim değildi. Fakat fâtımî hilâfeti o kadar süratli bir inkıraz halinde idi ki, sonu elle tutulur derecede yaklaşmış görünüyordu. Askalan'ın kaybından beri hilâfet sarayı karışıklık içindeydi. Vezir Abbas bu felâketten sonra ancak bir yıl yaşamıştı. Abbas'ın oğlu Nasr, genç halife el-Zâfir'in gözdesi olup bunların mahremâne dostlukları dedikoduya sebep olmaktaydı. Bu durum işin ahlâkî yönünden ziyade halifenin, oğlunu kendisine karşı kıskırtması ihtimali Abbas'ı kızdırmıştı. Hâlâ Kahire sarayında bulunmakta olan Usâme, gerçekten Nasr'ın babası Abbas'ı öldürmeye hazır olduğunu beyan ettiğini öğrendi. Baba-oğulu birbirleriyle barıştırmakta acele gösterdi ve Nasr'ı babası yerine halifeyi öldürmesinin daha münasip olacağına iknâ' etti. Nasr, koruyucusu olan halifeyi bir gece âlemine, evine davet ederek onu burada hançerledi. Abbas, halifeyi öldürenlerin bizzat halifenin kardeşleri olduğunu etrafa yayarak bunları idam ettirdi ve halifenin hazinelerini kendi namına müsadere ederek, el-Zâfir'in henüz beş yaşında bulunan ve amcalarının öldürülme sahnelerinde hazır bulunduğu için asabî ihtilâçlar içinde çırpınan oğlu el-Fâiz'i hilâfet tahtına oturttu. Hanedana mensup kadınlar işin aslını tahmin

⁵ Süryani Mikhail (III, s. 324), *Anonim Süryani Vekayidnamesi* ile takviye ve teyid olunuyor. Bunlar her halde 1160 olayları ile 1162/63 olaylarını birbirine karıştırmaktadırlar. Ughelli (*Italia Sacra*, VII, s. 203) 1167 tarihli bir vesika zikreder ki, bunda Bohemund III. kendisini "Antakya princeps'i ve Lâzikiye ve Cebele hâkimi" olarak adlandırmaktadır. Lâzikiye ve Cebele, ana-sının has mülkü olduğuna göre, bu tarihte Constance'ın ölmüş olması gerekir.

⁶ Baudouin için bk. aşağıda s. 345. Constance'ın Renaud ile evliliğinden doğan kızı Agnes daha sonra macar veliahdı Aleksios veya asıl adıyla Bela III. ile evlenmiş olup, Bela 1173 yılında Macaristan kralı olmuştur (Niketas Khoniates, s. 221).

⁷ Amaury'nin mektupları: Bouquet, *R.H.F.*, XVI, s. 36 vd., 39 vd. İkinci mektup Antakya'yı Bizans'ın tehdit ettiğinden bahsetmektedir. Bohemund hemen aynı sıralarda kral Louis'ye bir mektup yazmıştı, *ayn. esr.*, s. 27 vd.

ederek yukarı Mısır valisi olan ermeni asıllı İbn Ruzzik'i yardımlarına çağdırdılar. İbn Ruzzik Kahire üzerine yürüyerek bu şehrin garnizonunu elde etti. Abbas ve Nasr bunun üzerine hazinelerini toplayarak 29 mayıs 1154'de, İbn Ruzzik ile anlaşmaya çalışan Üsâme'yi de beraberlerine alıp Kahire'den kaçtılar. Bunlar Sinâ çölünden çıktıkları sırada Frankların Montreal kalesi garnizonuna mensup birlikler tarafından baskına uğratıldılar. Üsâme, kendisine bir şey olmadan kaçmaya muvaffak olarak nihayet Dimaşk'a ulaştı. Ancak Abbas öldürüldü ve Nasr bütün hazineleriyle birlikte esir edildi. Templier tarikatı şövalyelerine teslim edilen Nasr, her ne kadar hristiyan olmak istediğini bildirdiyse de, Kahire sarayının, onun teslimi mukabilinde altmışbin dinar teklif etmesi üzerine zincire vurularak Kahire'ye gönderildi. Nasr burada, öldürdüğü halifenin dul hanımları tarafından parça parça edildi. Bundan sonra cesedi asıldı ve iki yıl müddetle Zavıla kapısında sallanıp durdu⁸.

İbn Ruzzik 1161 yılına kadar idareyi elinde tuttu. 1160 yılında çocuk halife ölmüş ve yerine geçen amcazâdesi, henüz dokuz yaşındaki el-Âdid ertesi yıl İbn Ruzzik'in kızı ile evlenmeye zorlanmıştı. Ancak halifenin halası, yani el-Zâfir'in kız kardeşi, vezirin harisliğinden korkmaktaydı. Bu sebeple dostlarını, veziri sarayın dehlizinde hançerlemeye teşvik etti. İbn Ruzzik buna rağmen 1161 yılı eylülünde, aldığı yaraların etkisiyle ölmezden önce prensesi yanına getirterek kendi eliyle öldürdü. İbn Ruzzik'in oğlu el-Âdil vezarette babasına halef olarak onbeş ay müddetle hüküm sürdü. Bundan sonra o da, yukarı Mısır valisi olan Şâver tarafından yerinden atılıp öldürüldü. Şâver'e gelince, o da ancak sekiz ay yerinde tutunabildi ve 1163 yılında arap asıllı hâcibi Dırgâm tarafından mevkiiinden indirildi. Dırgâm iktidarını sağlamlaştırmak için, yükselme hırsından şüphe ettiği herkesi öldürttü; bunun neticesinde mısır ordusu hemen hemen bütün yüksek kumanda heyetinden yoksun kaldı⁹.

Baudouin III., 1160 yılında Mısır'ı taarruz etmekle tehdit etmiş ve yılda 160000 dinar haraç ödenmesi mukabilinde tehdidini yerine getirmekten vazgeçmişti. Ancak bu haraç hiç ödenmemişti. 1163 yılı eylülünde Amaury bunu bahane ederek mısır topraklarına âni bir baskın yaptı. Süveyş boğazını hiç bir güçlüğü uğramadan geçerken Pelusium kasabasını muhasara etti. Ancak Nil nehrinin taşma zamanıydı; Dırgâm bendlerden bir kaçını açmak suretiyle Amaury'yi geri çekilmeye zorladı¹⁰. Amaury'nin bu hareketi Nureddin'in gözünden kaçmamıştı. Nureddin onun yokluğundan, haçlı devlet-

⁸ Usâma, s. 43-54 (Usâma'nin tasviri kendi havâfmeşrep sadakatsizliklerini tamamiyle peşileyememektedir); İbn al-Aşir, s. 492 vd.; Willermus Tyrensis, XVIII, 9, s. 832-34. Mısır'ın bu devir tarihi için bk. Wiet, *L'Egypte Arabe*, s. 191.

⁹ İbn al-Aşir, s. 529; Abû Şâma, s. 107.

¹⁰ Willermus Tyrensis, XIX, 5, s. 890 vd.; Amaury'nin mektubu, *R.H.F.*, XVI, s. 59 vd. O, kral Louis'ye, Mısır'ın pek az ek yardımla zaptedilebileceğini temin etmektedir; Süryani Mikhail, III, s. 317.

çiklerinin en zayıfı olan Trablus kontluğuna saldırmak suretiyle faydalandı. Bukayye vâdisine dalarak bu dar ovaya hâkim olan Krak kalesini muhasara etti. Frankların şansı bu sefer yâver gitti; zira kont Hugue de Lusignan ile Angoulême kontunun kardeşi Geoffroi Martell, Kudüs'e yaptıkları bir hac ziyaretinden dönüşlerinde kalabalık maiyyetleriyle tam bu sırada Trablus'dan geçmekteydiler. Bunlar kont Raymond'a iltihak ettiler. Antakya'ya uçurulan bir yardım ricası sadece Bohemund III.'un değil, imparatorun kumandanı Konstantin Koloman'ın da kuzeyden koşup gelmelerine sebep oldu. Birleşmiş hristiyan ordusu süratli bir yürüyüşle ârizalı araziye geçerek müslümanları Krak önünde kurmuş oldukları ordugâhlarında baskına uğrattı. Koloman ve adamlarının özellikle tebarüz ettikleri kısa bir savaştan sonra Nureddin bozgun halinde Hims'a kaçtı. Burada ordusunu yeniden tanzim ederek yeni takviyeler aldı. Hristiyanlar bu sebeple onu takip edemediler¹¹.

Bundan pek az sonra Mısır'dan kaçmış olan bir zamanki fâtımî veziri Şâver, Nureddin'in sarayında görünerek, Nureddin kendisine Kahire'de eski mevkiini elde etmek üzere bir ordu göndercek olursa, seferin bütün masraflarını karşılamayı, sınır bölgelerini Nureddin'e vermeği, Nureddin'in yüksek hâkimiyetini tanımayı ve ülkesinin yıllık vâridatının üçte birini haraç olarak ödemeyi taahhüt ve teklif etti. Nureddin tereddüt etmekteydi. Frankların hâkim oldukları yollarda bir ordusunu tehlikeye atmaktan çekiniyordu. Ancak 1164 yılı nisanındadır ki, Kur'ân'dan tefe'ül etmek suretiyle, bütün kumandanlarının en sadığı olan Şîrkûh'a, kuvvetli bir birlikle yola çıkmasını ve bizzat kendisi Banyas üzerine bir şaşırtma taarruzu yaparken Şâver'le birlikte çölü geçmesini emretti. Şîrkûh'un maiyyetinde, kardeşi Necmeddin Eyyub'un oğlu olan yirmiyedi yaşındaki yeğeni Salaheddin de bulunmaktaydı ve Salaheddin bu sefere hiç de isteyerek katılmamıştı. Dırgâm bu ordu karşısında düştüğü dehşet hissi içinde Amaury'ye elçiler göndererek yardımını rica etti. Ancak Şîrkûh o kadar büyük bir süratle hareket etmişti ki, o Süveyş boğazını geçtiği sırada daha Franklar hazırlıklarını bile bitirememiş bulunuyorlardı. Dırgâm'ın kardeşi, ileri sürebildiği küçük bir kuvvetle Pelusium yanında mağlûp edildi. 1164 mayısı sonunda Şâver Kahire'de eski makamına oturmuş ve Dırgâm ölmüş bulunuyordu¹².

Şâver iktidara kavuşur kavuşmaz taahhütlerini bir tarafa bırakarak Şîrkûh'a, Suriye'ye geri dönmesini emretti. Şîrkûh bundan imtinâ' ederek Bilbays'i aldı. Şâver bunun üzerine Amaury'ye yeniden başvurarak acele etmesini rica etti. Ona Kudüs'den Nil'e kadar yirmiyedi merhale tutan seferin

¹¹ Willermus Tyrensis, XIX, 8, s. 894 vd.; İbn al-Aşîr, s. 531 ve ayn. mlf., *al-Bâhir*, s. 207-09; İbn al-Adîm, s. 534; Süryani Mikha'il, III, s. 324. İbn al-Aşîr, Bizanslıların hristiyan ordusunun savaş gücü en büyük unsuru olduğunu zikreder.

¹² Willermus Tyrensis, XIX, 5, 7, s. 891 vd., 893; Abû Şâma, s. 107; İbn al-Aşîr, s. 533 ve *al-Bâhir*, s. 215 vd.; Bahâ al-Dîn İbn Şaddâd, *P.P.T.S.*, XIII, s. 46-48.

her merhalesi için bin dinar, kendisine refakat edecek Hospitalier tarikatı şövalyelerine ayrıca hediyeler ve atlarının yem bahâsını teklif etmekteydi. Amaury krallığını müdafaa durumuna sokarak ağustos başında süratle Nil nehri kenarındaki Faku's'a yürüdü. Burada Şâver de onunla birleşti. Her ikisi birden Şîrkûh'u Bilbays'de kuşatmak üzere ilerlediler. Bilbays kalesi üç ay mukavemet etti ve tam düşeceği sırada Suriye'den fena haberler alan Amaury, Şîrkûh'un Mısır'ı terketmesi şartıyla kuşatmayı kaldırmaya karar verdi. Şîrkûh bu şartla mutabık kaldı. Her iki ordu, suriye ve frank orduları, aynı yolda birbirleri yanında Sinâ yarımadasından çıkarak Şâver'i ülkesinde, iktidarda, bıraktılar. Şîrkûh ordusunun en gerisinde yürümekteydi. Franklara "Allah'a ısmarladık" dediğinde, ancak kısa bir süre önce doğuya gelmiş bulunan bir Frank kendisine, bir ihanete uğramaktan korkup korkmadığını sordu. Şîrkûh gayet mağrurane bir şekilde, böyle bir şey olduğu takdirde bütün ordusunun kendisinin intikamını alacaklarını belirtince, frank şövalyesi, Şîrkûh'un Franklar yanında neden bu kadar şöhretli olduğunu şimdianladığını söylemekten kendisini alamamıştı¹³.

Amaury'yi süratle yurduna dönmeye sevkeden haber Antakya'dan gelmişti. Nureddin, Amaury'nin Mısır'a sefer ettiğini duyar duymaz kuzeydeki bu haçlı devletine saldırmış ve kilit noktası olan Hârim kalesini kuşatmıştı. Musul'daki kardeşinin ordusu ile Diyarbekr, Mardin artukoğullarının birlikleri de yardımcı olarak yanında bulunuyorlardı. Hârim hâkimi Renaud de St-Valery kendisini elinden geldiği kadar savunurken, Antakya princepsi Bohemund III.'ü, Trablus kontu Raymond II.'ü, ermeni kralı Thoros'u ve bizans kumandanı Konstantin Koloman'ı yardımına çağırdı. Bunlar ağustos ortasında, birlikte harekete geçtiler. Nureddin bunların yaklaştığını duyunca kuşatmayı bıraktı. Anlaşıldığına göre, özellikle bizanslı birliklerin mevcudiyeti onu endişeye düşürmekteydi. Nureddin geri çekilirken, yanında 600'e yakın şövalye bulunan Bohemund, Renaud de St.-Valery'nin tavsiyesi hilâfına, onu takibe karar verdi. Renaud onu uyarmak hususunda haklıydı; çünkü müslüman ordusu hristiyanlarınkinden çok daha büyüktü. İki ordu 10 ağustos 1164'de Artah yanında çatıştı. Bohemund, Thoros'un bir uyarmasına aldırmadan derhal taarruza geçti. Müslümanlar harp hiylesine uygun olarak bozulmuş gibi geri çekilirken, Bohemund aceleyle onları takip ederek pusuya düştü ve gerek kendisinin ve gerekse adamların kuşatılmış olduklarını gördü. Daha uyanık davranmış olan Thoros ve kardeşi Mleh savaş meydanından kaçmaya muvaffak oldular. Geri kalan hristiyan ordusu esir veya imha olundu. Alınan esirler arasında princeps Bohemund, Trablus kontu Raymond, Konstantin Koloman ve Hugue de Lusignan da bulunmaktaydı. Bunlar birbirlerine zincirlenerek Haleb'e götürüldüler¹⁴.

¹³ Willermus Tyrensis, XIX, 7, s. 893 vd.; İbn al-Aşîr, s. 534-36 ve *al-Bâhir*, s. 217-19; Abû Şâma, s.

125.

¹⁴ Willermus Tyrensis (XIX, 9, s. 895-97) hatalı olarak 1165 yılını tarih olarak vermektedir; Robert de Torigny, I, s. 355; Amaury I. ve Gaufred Foucher'nin Louis VII.'ye mektupları, *R.H.F.*,

Nureddin'in müşavirleri, onu müdafaasız kalmış olan Antakya üzerine yürümeye teşvik ve tahrik ettilerse de o, bunu yapmadı. Antakya'ya karşı yürüyecek olursa Bizanslıların süratle içkaleye bir garnizon yerleştireceklerini belirtti. Şehri muhtemel olarak zaptetmiş bile olsa içkalenin imparatorun gelişine kadar dayanacağını, bu sebeple burasını büyük bir imparatorluğun bir parçası haline getirmektense, burada küçük bir frank devletinin bırakılmasının daha iyi olacağını söyledi. Bizans'ı kızdırmamaya o kadar dikkat etmekte idi ki, Konstantin Koloman'ı bile derhal, 150 ipekli elbise karşılığında, tekrar serbest bıraktı. Antakya bu suretle, imparatorun nüfuzu sayesinde bir defa daha hristiyanlık adına kurtarılmış oluyordu.

Amaury süratle kuzeye yönelirken, Filistin'e yaptığı dördüncü hacı ikmâl eden Flandre kontu Thierry de kendisine katıldı. Kral bu takviye kuvvetiyle Trablus'da bir müddet tevakkuf ederek kontun esareti esnasında burada kendi nâibliğini tesis ettikten sonra Antakya'ya yürüdü. Burada, imparatorun vassalleri oldukları cihetle Bohemund ve Thoros'u büyük bir kurtuluş ücreti mukabilinde serbest bırakmaya razı olan Nureddin ile müzakerelere girişti. Nureddin Trablus kontu Raymond'u, hele Renaud de Châtillon'u serbest bırakmaya kesinlikle razı değildi¹⁵.

Bir bizans elçisi gelip de, kendisinin Antakya'da ne işi olduğunu sorunca, kral Amaury de endişeye düştü ve imparatorudan, hanedana mensup bir prensesi kendisine zevce olarak vermesini ve Mısır'ın zaptı için kendisiyle ittifak anlaşması yapmasını rica etmek üzere Kaysâriye başpiskoposunu ve Eude de St.-Amand'ı İstanbul'a göndermek suretiyle cevap verdi¹⁶. Manuel bu heyeti iki yıl cevapsız bıraktı. Amaury bu arada güneye dönmek zorunda kaldı; çünkü Nureddin Antakya'ya taarruz edeceği yerde, ekim ayında, hâkimi Onfroï II. de Toron, Amaury'nin ordusunda bulunan Banyas önünde görünmüştü. Nureddin her tarafa, hedefinin Taberiye olduğu şâyialarını yaydırmıştı. Mahallî milis teşkilâtı orada toplanmıştı. Banyas garnizonu önce şecaatle savunmada bulundu. Tam bu sırada Filistin'e gelmiş bulunan Thierry de Flandre'nin kendilerini kurtarmak üzere yardım geleceğini umuyorlardı. Fakat kale birdenbire ve belki de ihanet yolu ile teslim oldu. Nureddin kale civarını işgal ederek Galilaea bölgesini tehdit etmeye başladı. Galilaea baronları kendisine haraç vaat etmek suretiyle bu tehlikeyi önlemeye mecbur kaldılar¹⁷.

XVI, s. 60-62; Kinnamos, s. 216 (burada Koloman'ın esarete düşmesi hakkında çok kısa bir işaret vardır); Süryani Mikhael, III, s. 324; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 304; *Bustân*, s. 559; İbn al-Adîm, s. 510; Abû Şâma, s. 133; İbn al-Aşîr, *al-Bâhir*, s. 220-23.

¹⁵ Willermus Tyrensis, XIX, 10, 11, s. 898, 900 vd.; *Bustân*, s. 561; Süryani Mikhael, III, s. 326, ermenice versiyonu (s. 360) ilk önce serbest bırakılmış olan Thoros'un Bohemund'un serbest bırakılması hususunda ısrar ettiğini bildirmektedir.

¹⁶ Kinnamos, s. 237 vd.; Willermus Tyrensis, XX, 1, s. 942.

¹⁷ Willermus Tyrensis, XIX, 10, s. 898-900; İbn al-Aşîr, s. 540-42 ve *al-Bâhir*, s. 234; İbn al-Adîm, s. 541.

Bohemund III., serbest bırakılır bırakılmaz, hem kız kardeşini ziyaret etmek, hem de Nureddin'e borçlu kalmış olduğu kurtuluş ücreti bakiyesini ödeyebilmek için eniştesi imparatoradan para rica etmek üzere İstanbul'a gitti. İmparator onun ricasını kabul etti. Bohemund bu yardıma mukabil olarak da yanında bizanslı bir patrik, Athanasios II., bulunduğu halde Antakya'ya döndü. Lâtin patriği Aimery bu durumu protesto ederek Kusayr kalesine sürgüne gitti¹⁸. Bunu takip eden beş yıl içinde Bizanslılar Antakya kilisesine hâkim kaldılar. Lâtin piskoposlar, görünüşe göre, yerlerinden uzaklaştırılmamışlardı; fakat boşalan piskoposluklara Bizanslılar getiriliyorlardı. Bu raya tâbi olan Trablus'un lâtin kilisesi bu hareketlerden etkilenmedi; fakat Bizanslıların gelişi ya'kubî kilisesini lâtinlerin kucağına itmiş oldu. Bunlar, süryânî azizî Barsavma'nın türbesinde kötürüm bir frank çocuğunun bir mucize sayesinde sihhatine kavuştuğu 1156 yılından beri birbirleriyle dostane münasebatta bulunmaktaydılar; ayrıca yine 1156 yılında ya'kubilere, patrikleri tarihçi Mikhail'in sevinçle telâkki etmiş olduğu gibi, yeni bir katedral inşa etmek müsaadesi verilmiş ve bu kilisenin takdis törenine Antakya hâkimesi Constance ve ermeni hükümdarı Thoros katılmışlardı. Şimdi ise patrik Mikhail, kendisine karşı duyduğu sempati hislerini te'yid etmek üzere Aimery'yi Kusayr'da ziyaret etti. Mikhail'in Bizanslılara karşı duyduğu nefret hissi okadar fazla idi ki, o, imparatorun, çok hoşlandığı dinî münazaralardan birisine katılmak üzere İstanbul'a gelmesi için 1169 yılında yaptığı dostane daveti bile reddetmişti¹⁹.

Nureddin 1165 ve 66 yıllarını Lübnan silsilesinin doğu yamaçlarındaki kalelere âni taarruzlar yapmak suretiyle geçirdi. Bu esnada Şîrkûh Mâverâyı-ürdün'e baskın yaparak, Templier şövalyelerinin Ammân'ın güneyindeki bir mağara içinde inşa etmiş oldukları bir kaleyi tahrip etti²⁰. 1166 yılı sonuna doğru Şîrkûh nihayet, efendisinden yeniden Mısır'a girmek müsaadesini elde etti. Şîrkûh Bağdad halifesini bu teşebbüsü sapık fâtımî hilâfetine karşı bir cihad olarak ilân etmeye iknâ etmişti. Bu ise, ağır hastalıktan beri çok dindar olmuş bulunan Nureddin üzerinde müessir olmuş olmalıdır. Nureddin, Şîrkûh ve ordusunun emrine Haleb'dan takviyeler verdi. Şîr-

¹⁸ Willermus Tyrensis, XIX, 11, s. 901; Süryânî Mikhail, III, s. 326. Athanasios II. 1157 yılında, patrikliği kararlaştırılmış olan Panteugen Soterikhos dinî sapıklıkla suçlanınca, Antakya'ya patrik tayin edilmişti.

¹⁹ Süryânî Mikhail, III, s. 301-04, 332, 334-36.

²⁰ Willermus Tyrensis, XIX, 11, s. 901 vd.; İbn al-Ağır, s. 545 vd. ve *al-Bâhir*, s. 235 vd. Nureddin, Cebayl'den Baalbek'e giden yol üzerindeki Munietra'yı, Şîrkûh'un, Rey (*Les Colonies Franques*, s. 513)'in Sayda'nın yaklaşık 20 kilometre doğusunda Kal'at al-Ninha olarak teşhis ettiği Şakîf Tûrın veya Tyrn mağarası'nı zaptetmesi esnasında ele geçirmiştir. Amman yakınındaki bu Templier kalesinin mevkiî kesin olarak tayin edilememiştir. İbn Şaddâd ona Akaf adını veriyor. Bu belki de, roma devrine ait kalıntılara malik olmakla beraber ortaçağlara ait hiç bir sur bakiyesi ihtiva etmeyen, Amman'ın güney doğusundaki Kaf Mağarası olabilir.

kŭh 1167 ocak ayında Dimaşk'dan yola çıktı. Bu sefer de Salaheddin'i yanına almıştı. Şîrkŭh gayesini gizlemediği için Şâver, Amaury'yi yardıma çağır-maya vakit bulmuştu. Kral bu sırada Nablus'da bulunmaktaydı. Baronlarını kendisiyle orada buluşmaya davet etti. Sünniler Mısır'ı fethettikleri takdirde Filistin'in maruz kalacağı tehlikeye işaret ettikten sonra yüksek danışma kurulu, Şâver'i kurtarmak üzere şümullü bir sefer yapılması hususunda rızasını bildirdi. Kralın ülkede bulunmadığı sırada vuku bulabilecek taarruzlara karşı memleketi korumak için sınırlarda kalacak kuvvetler hariç olmak üzere krallığın bütün askerî birlikleri bu harekete katılacaklardı. Durumları gereği iştirâk edemeyecek olanlar yıllık gelirlerinin onda birini vermekle yükümlü kılındılar. Daha ordu hazır olmadan, Şîrkŭh'un Sinâ çölünden geçmekte olduğu haberi alındı. Amaury elinde bulunan birlikleri onu yakalamak üzere gönderdi ise de geç kalmıştı²¹.

Şîrkŭh'un ordusu az kalsın korkunç bir kum fırtınası yüzünden mahvolacaktı; bununla beraber o, şubatin ilk günlerinde berzaha ulaştı. Orada iken frank ordusunun 30 ocak tarihinde yürüyüşe başladığı haberini aldı. Güney-batı istikametinde çöl içinden yürüyüşüne devam ederek, Kahire'nin 45 kilometre kadar yukarısında, Atfih'de, Nil'e ulaştı. Buradan nehri geçerken batı kıyısından yürüyüşe devam edip, Mısır başşehrinin karşısında, Cize'de, karargâhını kurdu. Bu arada frank ordusu kuzey-doğu istikametinden Kahire'ye yaklaşmaktaydı. Şâver Frankları şehrin oldukça uzağında karşılayarak onları Nil'in doğu sahilinde, şehir surlarına birbuçuk kilometre mesafede bulunan bir ordugâha sevketti. Şâver, Şîrkŭh'un, hristiyanlara karşı kendisiyle birleşmek için yaptığı bir teklifi reddettikten sonra, Amaury ile bir anlaşma yaptı. Buna göre Franklara, Amaury'nin, Şîrkŭh ülkeden kovuluncaya kadar Mısır'ı terketmeyeceğine dair törenle yemin etmesi şartıyla, yarısı derhal ve diğer yarısı bir müddet sonra ödenmek üzere 400000 bizans altını verilecekti. Kral, Kaysâriye hâkimi Hugue'ü, her halde arapça bilmesi gereken Geoffroi adında bir Templier şövalyesi ile birlikte, anlaşmanın mısır halifesince resmen tasdikini sağlamak üzere Kahire'ye yolladı. Bunlar sarayda parlak bir merasimle kabul olundular Haçlılar sarayın bütün vahşi hayvanları ile tropik kuşlarının kafeslerinin bulunduğu sütunlu koridorlardan, fışkıyeli havuzlar kenarından ve bahçelerden geçirilerek her biri ipekli ve kıymetli taşlarla işlenmiş kumaşlarla kaplı salonlardan nihayet yaldızlı bir perde önüne getirildiler. Perde, altundan tahtı üzerinde oturmakta olan çocuk-halifeyi gözlerden saklıyordu. Anlaşmaya riayet edileceğine dair yeminler edildi; bundan sonra Hugue, kralın vekili sıfatıyla ve batılı âdetlere göre anlaşmayı, halifenin elini sıkamak suretiyle te'yid etmek istedi. Mısır'ın saray adamları dehşet içinde kaldılar. Fakat sonunda sadece hakaretâmiz bir şekilde gülümseyen halife elinden eldivenini çıkarmaya iknâ olundu.

²¹ Willermus Tyrensis, XIX, 13, 16, s. 902-04, 907 vd.; İbn Şaddâd (s. 48) Nureddin'in Salaheddin'i Şîrkŭh'a refakate zorladığını bildirmektedir; İbn al-Aşîr, s. 547 ve *al-Bâhir*, s. 236.

Frank elçileri bundan sonra, fâtımî devletinin birikmiş hazinelerinden gözleri kamaşmış bir halde geri döndüler; esasen onların gözleri bir az kamaştırmak da istenmişti²².

Bir ay müddetle iki ordu birbirini hiddetle süzüp durdu; iki taraftan hiç birisi, diğerinin mukavemeti karşısında nehri geçemiyordu. Nihayet Amaury daha kuzeyde yukarı Delta'da mevcut bir adaya ve oradan da nehrin sol kıyısına geçmeye muvaffak oldu. Burada Şîrkûh'un birliklerinden birisini baskına uğrattı. Ordusu frank-mısır müttefik ordusundan sayıca daha küçük olan Şîrkûh nehir boyunca güneye doğru çekildi. Amaury ve Şâver onu takip etmekle beraber ihtiyaten Şâver'in oğlu Kâmil ile Hugue d'Ibelin'i kuvvetli bir garnizonla Kahire'de bıraktılar. Hugue'ün birliğinin şehre girişi ve birliğin bütün subaylarına serbestçe saraya girmek müsaadesinin verilmesi müteassıp müslümanları dehşet ve huzursuzluk içinde bıraktı.

Şîrkûh orta Mısır'daki Minya şehrinden uzak olmayan bir yerde, suriye sınırına dönmek için geri çekilmek maksadiyle nehri yeniden geçmek karındaydı. Ordugâhını Aşmüneyn yanında, antik Hermoupolis harabelerinde kurmuştu. Burada mısır-frank ordusu ona yetişti. Bu ordu, Kahire'de bırakılan garnizona rağmen yine de Şîrkûh'un ordusundan büyüktü; diğer taraftan mısırlı birliklerin yayalardan ibaret olmasına ve Frankların yanında sadece yüzün bir az üstünde şövalye bulunmasına mukabil, Şîrkûh'un birliği hafif türk süvarisinden müteşekkildi. Şîrkûh, emirlerinin tavsiyesi hilâfına, meydan muharebesini kabule karar verdi. Amaury'ye gelince o, tereddüt içindeydi. İşte tam bu sırada Aziz Bernard de Clairvaux'nun haçlı seferleri bâbında haçlılara ettiği azizliklerden birisi daha vukua geldi. Aziz, kral'a bir vizyonda görünerek, onun boynunda taşıdığı kutsal haç parçasına lâyük olmadığını söyleyerek kralla alay etti ve ancak kral daha iyi bir hristiyan olmaya yemin ettiği takdirde boynundaki kutsal emaneti takdis edeceğini bildirdi. Bu şekilde cesaret bulan Amaury ertesi sabah, 18 mart 1167'de, Suriyelilere karşı taarruza geçti. Şîrkûh bilinen türk tabiyesini uyguladı. Salaheddin'in emrinde bulunan ordunun merkezi geriledi. Kral ve şövalyeleri dörtlü takibe geçince Şîrkûh sağ kanadını frank-mısır ordusunun sol kanadına bindirerek bu kanadı parçaladı. Amaury birden kuşatıldığını gördü. Canını kurtarıp kaçabilmiş olması boynunda taşıdığı takdis edilmiş kutsal emanetin kerametine atfolundu. Ancak şövalyelerin pek çoğu kılıçtan geçirildiği gibi, bir kısmı da, Kaysâriye hâkimi Hugue de dahil olmak üzere, esir düştü. Amaury ve Şâver, ordularının kılıç artıkları ile tabanları yağlayıp, bıraktıkları garnizonla birleşmek üzere süratle Kahire'ye kaçtılar²³.

²² Willermus Tyrensis, XIX, 17-19, s. 908-13; Ernoul (s. 19) buna sadece İstanbul'daki imparatorluk sarayının Kahire'dekinden daha zengin olduğu mülâhazasını ilâve eder; Abû Şâma, s. 130. Willermus Tyrensis hikâyesine sünnet ve şîf mezhepleri arasındaki farkları anlatarak devam eder.

²³ Willermus Tyrensis, XIX, 22-25, s. 918-28 (Mısır ve Nil'in bir tasvirini ihtiva eder); İbn al-Aşîr, (s. 547-49) Aşmüneyn savaşı için 18 mart tarihini veriyor, buna mukabil *al-Bâhir*'inde 18 nisan diyor. *Vita S. Bernardi* (M.P.L., CLXXV, sütun 366 vd.) savaşı 19 mart ile tarihlemektedir.

Şîrkûh zaferi kazanmıştı; ancak müttefik bir ordu hâlâ mevcut bulunmaktaydı. Böylece, Kahire üzerine bir taarruza girişmeden Nil'i tekrar geçerek cıbrî bir yürüyüşle kuzey-batı istikametinden Feyyûm'u geçti. Bir kaç gün sonra, İskenderiye önünde göründü. Şâver'den nefret eden İskenderiye ahalisi şehrin kapılarını ona açtı. Bu arada Amaury ve Şâver Kahire dışında ordularını yeniden tanzim etmiş bulunuyorlardı. Uğradığı kayıplara rağmen bu ordu hâlâ Şîrkûh'unkinden daha büyüktü. Bu sebeple Şâver ve kral onu İskenderiye'ye doğru takip ederek şehri kuşattılar. Filistin'den de bazı takviye kuvvetleri geldiği gibi, frank gemileri de kuşatmayı tamamlamak gayesiyle İskenderiye'ye doğru yelken açtı. Yaklaşık bir ay sonra Şîrkûh açlık tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bin kadar adamıyla Salaheddin'i savunmak üzere orada bıraktıktan sonra mayıs ayı içinde bir gece ordusunun büyük kısmıyla kuşatıcıların arasından sızıp Amaury'nin karargâhının yanından geçerek yukarı Mısır istikametinde gözden kayboldu. Amaury her ne kadar buna içerliyerek onu takibe girişmek istediye de Şâver, Şîrkûh'un yukarı Mısır şehirlerini istediği kadar yağmalamasının önemli olmadığını, asıl ehemmiyetli meselenin İskenderiye'yi geri almak olduğunu söyleyerek onu teskin etti. Haziran sonuna doğru şehirdeki durum o kadar kötüleşmişti ki, Salaheddin amcasından geri gelmesini rica etmek zorunda kaldı. Şîrkûh artık yapılacak bir şey kalmadığını anlamıştı. İskenderiye'ye yaklaştı ve Kaysâriye hâkimi Hugue teklifini kabul etmediği cihetle, elinde bulunan frank esirlerinden Arnoul de Turbessel adında bir şövalyeyi Amaury'nin karargâhına göndererek, Frankların da kendisiyle beraber Mısır'ı terketmeleri ve Şâver'in İskenderiye'de ve diğer yerlerde Suriyelilerle işbirliği yapmış bulunan yerlileri cezalandırmamayı vaatmesi şartıyla barış teklifinde bulundu. Filistin ve Trablus'daki durumdan endişe içinde bulunan Amaury onun tekliflerini kabul etti. 4 ağustos 1167'de frank ordusu, başında kralları bulunduğu halde İskenderiye'ye girdi. Salaheddin ve ordusu askerî törenle teşyî olundu; son felâketlerinin sebebini onun şahsının gören yerli halk ise, Salaheddin ellerine verilse onu her halde çiğ-çiğ yerdı. Ancak daha şehir ahalisinin ızdırabı sona ermemişti. Şâver'in memurları şehre girer girmez, Suriyelilerle işbirliği yaptığından şüphelenilen herkes tevkif olundu. Bunun üzerine Salaheddin Amaury'ye şikâyetle bulununca kral, Şâver'e, tevkif olunanları serbest bırakmasını emretti. Kral bizzat Şîrkûh'un yaralı askerlerini deniz yolundan Akkâ'ya nakletmek üzere gemiler tahsis etti. Ancak bu yaralılardan iyileşmiş olanlar, kral yetişip de serbest bırakıncaya kadar, Akkâ'lılar tarafından şeker kamışı tarlalarında angarya hizmetine yollandılar. Barış müzakereleri sırasında Salaheddin bir çok frank şövalyesi ile dostluk kurdu; sonraları onun konnetabl Onfroi de Toron tarafından şövalyeliğe yükseltildiği olduğu rivayetleri çıkmıştır. Şîrkûh ve Salaheddin 10 ağustos civarında Mısır'ı terk ederek eylül ayında Dimaşk'a vardılar. Amaury ile ordusu, Hugue d'Ibelin' i garnizonu başından almak üzere Kahire'ye gitti. Şâver, kendisini yılda

100000 altın haraç ödemekle, şehrin kapılarını korumakla görevli küçük bir frank garnizonu ile bir frank yüksek komiserini iase etmekle yükümlü kılan bir ahidnameyi imzalamaya zorlandı. Kral bundan sonra Filistin'e dönerek 20 ağustosta Askalan'a vardı²⁴.

Frank devlet erkânından bazıları, daha müsait şartlar elde edilebileceği kanısındaydılar. Ancak Amaury, frank Suriyesini Nureddin'in taarruzlarına karşı emniyete almadan kuvvetlerini Mısır'da daha uzun müddet tehlikeye maruz bırakmak istemiyordu. Daha kendisi Mısır'da bulunuyorken Nureddin, her hangi önemli bir kaleyi fethetmiş olmamakla beraber, Trablus bölgesine bir baskın yapmıştı. Ülkenin savunmasını yeni baştan tanzim etmek gerekiyordu. Meselenin ruhunu her zaman olduğu gibi askerî birlikler ve insan gücü teşkil ediyordu. Memlekette yerleşen ailelerin efradı ölümler veya esaret yoluyla azalmaktaydı, Thierry de Flandre gibi ziyaret veya hac maksadiyle gelmiş olan haçlı şövalyelerinden sadece bazı belirli seferlerde faydalanmak imkânı vardı. Bu sebeple Amaury başlıca, şövalye tarikatlerine mühtaçtı ve bunlara 1167'de ve müteakip yıllarda etrafında bulunan arazileri ile birlikte çok sayıda kaleyi vermişti. Bu bağışlar özellikle kontu hâlâ esarete bulunan ve sadece pek az sayıda büyük asalet ailesine malik olan Trablus kontluğu bakımından ehemmiyet arz ediyordu. Tartus ve kontluğun hemen hemen bütün kuzey arazisi Templier tarikatine intikal etmiş, buna mukabil artık bu sıralarda kendilerine nisbetle Krak des Chevaliers tesmiye edilen Hısn el-Ekrâd'a sahip olan Hospitalier tarikatine, Bukayye ovasının muhafazası sorumluluğu devredilmişti. Krallık arazisi içinde, güneyde şimdi zaten Gazze'de oturmakta olan Templierler, Kuzeyde de Safed'e sahiptiler, Hospitalierler ise Taberiye gölünün güneyinde Ürdün geçitlerine hâkim bulunan Belvoir kalesini elde etmiş bulunuyorlardı. Antakya'da princeps Bohemund III. da Amaury'yi örnek edindi. Templier şövalyelerinin Suriye kapısında Bagras etrafında sahip oldukları arazi genişletildiği gibi Hospitalier şövalyelerine prinkepsliğin, büyük kısmı hâlâ müslümanların elinde bulunan güneydeki arazisinin büyük bir parçası bağışlanmıştı. Eğer bu şövalye tarikatleri sorumluluklarını daha çok müdrük ve birbirlerine karşı daha az kıskanç olsalardı, bunların kuvveti muhtemelen krallığın savunma kalelerini korumağa yetecekti²⁵.

Böylece, şövalye tarikatlerine devletin savunmasında rehberlik görevi düşerken, Amaury de bir taraftan Bizans ile daha sıkı bir ittifak sağlamaya gayret ediyordu. 1167 ağustosunda, hemen Mısır'dan geri dönmüş olduğu sırada, İstanbul'da bulunan elçileri, Kaysâriye bîşpiskoposu ile kilercibaşı

²⁴ Willermus Tyrensis, XIX, 26-32, s. 928-39; Abū Şāma, s. 130-34; Ibn al-Aşir, s. 547-51 ve *al-Bāhir*, s. 236-46; Ibn Şaddād, s. 49-51; Salāheddin'in şövalyelige yükseltilmesi hikâyesi *Itinerarium Regis Ricardi* (s. 9)'de bulunmaktadır.

²⁵ Bk. Delaville Le Roulx, *Les Hospitaliers en Terre Sainte*, s. 74-76. Röhrich (*Regesta*, s. 109 vdd.) tarikatlere yapılan bağışlardan sık sık misaller vermektedir.

Eude'un, imparatorun büyük yeğeni güzel Maria Komnene ile birlikte Sûr şehrinde karaya çıkmış oldukları haberi vasıl olmuştu. Kral süratle oraya koştu ve iki genç arasındaki evlenme töreni 29 ağustos tarihinde patrik tarafından büyük bir ihtişamla icra olundu. Kraliçeye yüzgörümlüğü ve özel mülk olarak Nablus ve civarı bağışlandı. Kraliçeye büyük amcasının, yani imparator Manuel'in kuzenlerinden ve yüksek saray erkânından Georgios Palaiologos ve Manuel Komnenos refakat etmekte olup bunlara, Amaury ile bir ittifak meselesini müzakere etmek yetkisi verilmişti²⁶.

Frank hükümdarları ile imparator arasındaki iyi münasebetler son zamanlarda, Manuel'in başka bir kuzeni olan Andronikos Komnenos'un sorumsuzca hareketleri yüzünden gölgelenmiş bulunuyordu. Fikrî kabiliyetleri ve gösterişi bakımından bütün ailenin en parlak unsuru olan bu bizans prensi, kendi akrabasından ve imparator Manuel'in yeğeni Eudokia'yı iğfal ettiğinden, daha önceleri imparatorun gazabına uğramıştı. Bazı rivayetlere göre iğfal olunan yeğenine karşı bizzat imparatorun büyük zaafı vardı. Andronikos bundan başka, 1152 yılında Çukurova'da beceriksiz bir vali olmuştu. Ancak her şeye rağmen 1166'da yine Çukurova valiliğine getirilmişti. Selefî olup Konstantin Koloman'ın esarete düşmesinden sonra oraya gönderilmiş olan Aleksios Aksukhos, imparatorun Ermenilerle barışı sağlamak hususundaki emrini yerine getirememişti. Andronikos'un sahip olduğu şahsî cazibenin bolca masrafa katlanmak fedakârlığıyla birleştiği takdirde Thoros yanında daha büyük başarı elde edebileceği düşünülmüştü. Ancak Andronikos bu sırada kırkaltı yaşına ulaşmış olmakla beraber devlet işinden ziyade mâcera düşünmekteydi. Tayininden pek az sonra Antakya'yı ziyaret imkânını bulmuştu. Burada princeps, Bohemund'un kız kardeşi genç prenses Philippa'nın güzelliği onu teshir etmişti. Andronikos idarî vazifelerini bir kenara bırakarak romantik serenadları ile Philippa'yı baştan çıkarıp iğfal edinceye kadar Antakya'da kaldı. Bu meseleye içerleyen Bohemund, Andronikos'u eniştesi imparator Manuel'e şikâyet etti. Fena halde hiddetlenen Manuel de Andronikos'u geri çağırarak yerine Çukurova valiliğine Koloman'ı tayin etti. Koloman'a aynı zamanda, Antakya'ya gitmesi ve Philippa'nın sevgi ve temayülünü kazanması emrolunmuştu. Ancak Antakya prensesi Koloman'ı parlak sevgilisine nisbetle gösterişsiz, küçük ve aslı buldu. Aslında kızı iğfal etmekle daha ziyade hiç hoşlanmadığı bizans imparatoriçesi Maria'yı kızdırmak gayesini gütmüş bulunan Andronikos ise şimdi Antakya'yı ve genç metresini terketmeyi daha akıllıca bir hareket addetti. Çukurova ve Kıbrıs'ın devlet hazinesine ait gelirlerinin büyük bir kısmını dercep eyledikten sonra, hizmet arz etmek üzere atını güneye, kral Amaury'nin yanına sürdü. Açıkta kalmış olan prenses Philippa büyük bir aceleyle, olgun yaşta bir dul olan konetabl Onfroi II. de Toron ile evlendirildi.

²⁶ Willermus Tyrensis, XX, 1, s. 942 vd.; Ernoul, s. 17 vd.; Kinnamos, s. 238.

Andronikos'un cazibesine tutulan ve onun şahsı şecaatinin etkisi altında kalan Amaury, bu sırada efendisiz kalmış bulunan Beyrut iktâ'ını ona devretti. Bundan sonra Andronikos müteveffa Kudüs kralından dul kalmış bulunan kuzini eski kraliçe Theodora'nın has arazisi olan Akkâ'ya gitti. Theodora bu sırada yirmiiki yaşına ulaşmış olup, güzelliğinin doruğunda bulunuyordu. Bunlar birbirlerine ilk görüşte deli gibi âşık oldular. Birbirleriyle evlenemeyecek kadar yakın akrabaydılar; fakat kraliçe bütün utanma duygularını bir tarafa bırakarak Beyrut'a geldi ve burada Andronikos'la metres hayatı sürmeye başladı. Manuel, Andronikos'un bu yeni ilişkisinden, muhtemelen kraliçe Maria'ya Filistin'e kadar refakat etmiş bulunan elçileri marifetiyle haberdar olunca hiddetinden küplere bindi. Filistin'e gönderdiği ilk elçileri gizlice suçlunun teslimini talep ettiler. Bunların aldıkları talimat Theodora'nın eline geçti. Amaury'nin imparator Manuel'in teveccühünü kazanmaya ne kadar gayret ettiği her tarafça bilindiği cihetle Andronikos kaçmayı maslahata daha uygun buldu. Her tarafa, yurduna döneceği haberini yaydı; Theodora da ona "Allah'a emanet ol" demek üzere Akkâ'dan çıkıp geldi. İki sevgili bir araya gelir gelmez malı mülkü tamamıyla bir tarafa bırakıp, refakatsiz, yalnız başlarına Dimaşk'a kaçtılar. Nureddin bunları dostça karşıladı. İki sevdalı müteakip yılları müslüman doğuda göçebelikle geçirdiler, Hatta Bagdad'ı ziyaret ettiler. Nihayet türk emirlerinden birisi ona Bizans'ın Paphlagonia sınırında bir kale hediye etti. Bu arada kiliseden de atılmış, yani aforoz edilmiş bulunan Andronikos bu kalede hayatından pek memnun bir şekilde kendisini eşkıyalığa verdi. Amaury, yengesinin ve Andronikos'un kaçmasına hiç de üzülmedi; çünkü bu durum ona, yengesinin zengin dirliğini geri almak imkânını bahşetmiş bulunmaktaydı²⁷.

Amaury pek muhtemeldir ki, imparatora Georgios Palaiologos vasıtasıyla Mısır'ın zaptı hususunda bir teklifte bulunmuştu. Manuel'in Otranto kontu Mikhaıl ve Gravina kontu olan Alexandre de Conversano adında iki İtalyanın başkanlık ettiği yeni elçilik heyeti onun bu husustaki şartlarını beraberlerinde getirdiler. Bu şartlar, görünüşe göre, mısır ganimetinde hisse sahibi olmak, Antakya hakkında istediği gibi harekette serbest bulunmak ve belki de diğer bazı frank arazisinin Bizans'a terki gibi hususlardan ibaret idi. Şartlar ağırdı; bu sebeple Amaury, Sür'un baş diakonusu, muahhar tarihçi Willermus'u yeni müzakerelerde bulunmak üzere İstanbul'a gönderdi. Willermus başşehir geldiğinde imparatorun Sırbistan'da savaştığını haber alarak o tarafa yöneldi ve imparatorla Manastır'da buluştu. Manuel onu alışılmış müsrifçe cömertliği ile karşılayarak beraberinde İstanbul'a götürdü. Burada imparatorla kralın Mısır'da yapacakları fetihleri taksim etmelerini kararlaştırılan bir anlaşma yapıldı. Willermus 1168 sonbaharında Filistin'e geri döndü²⁸.

²⁷ Willermus Tyrensis, XX, 2, s. 943 vd.; Kinnamos, s. 250 vd.; Niketas Khoniates, s. 180-86. Andronikos'un daha sonraki faaliyetinin tarihi için bk. aşağıda s. 357 vdd.

²⁸ Willermus Tyrensis, XX, 4, s. 945-47.

Ancak krallığın baronları Willermus'un dönüşünü beklemek istememişlerdi. Mısır'dan gelen bütün haberler, Şâver'in iktidarının sallantıda olduğunu belirtiyorlardı. Şâver'in, Frankların Kahire'de bir garnizon bırakmış olmalarına kızdığı biliniyordu; ayrıca kararlaştırılmış olan haracı da gönderememişti. Bundan başka oğlu Kâmil'in Şîrkûh ile müzakerelere girdiği ve Salâheddin'in kız kardeşinin izdivacına talip olduğu söylentileri dolaşıyordu. Yaz sonuna doğru parlak bir şövalye grubunun başında Filistin'e gelmiş olan kont Guillaume IV. de Nevers'in muvasalatı, Mısır'a derhal müdahale isteyenleri cesaretlendirmişti. Kral Kudüs'de bir krallık meclisi toplanmasını emretti. Bu toplantıda, Hospitalier tarikatı şövalyelerinin büyük üstadı Gilbert d'Assailly büyük bir hararetle, artık tereddüt ve teahhüre imkân bulunmadığını beyan etti. Dünyevî erkânın çoğunluğu da onunla aynı fikirdeydiler. Haç için savaşmaya gelmiş olan Nevers kontu ile adamları da onu desteklediler. Templier şövalyelerine gelince bunlar doğrudan doğruya her türlü sefere itiraz ederek, iştirak etmiyeceklerini ilân ettiler. Bunların bu itirazı her halde, Gazze'deki Templier kalesine karşı dengeyi kurmak gayesiyle, daha önceden Pelusium kalesini, fetihteki hisseleri olarak tayin etmiş bulunan Hospitalier şövalyelerine karşı duydukları kıskançlıktan münbais olmalıdır. Ancak Templier tarikatı bundan başka müslümanlarla ve ticarî temasları Mısır'la, hristiyan Suriye'ye nisbetle daha ziyade olan italyan tacirleri ile malî münasebetler tesis etmişlerdi. Kral Amaury, her ne kadar Şâver'in zaafî ve ona emniyet edilmemesi vâkiası muvacehesinde Mısır'a her hangi bir şekilde müdahalenin gerekeceğini belirtti ise de bir taraftan da, imparatorun yardımı hazır oluncaya kadar beklemek tarafdarıydı. Ancak kralın düşüncesi ekalliyette kaldı. Hospitalierlerin ve Bizanslıların ganimette hisse sahibi olmalarını bir türlü anlamak ve kabul etmek istemeyen kendi vassallerinin ısrarlı kararlılığı karşısında nihayet boyun eğdi. Seferin ekim ayında yapılması kararlaştırıldı²⁹.

Willermus Tyrensis elindeki anlaşma mukavelesi ile İstanbul'dan geldiği sırada kral yola çıkmış bulunmaktaydı. Amaury etrafa, Hıms'a taarruz edeceği söylentilerini yayarak bu suretle Nureddin'i bir müdahaleden alıkoymak istemişti. Kuzey doğu Suriye'de bir çok güçlüklerle uğraşmak zorunda kalan Nureddin'in de filvâki Franklarla bir savaşa tutuşmak işine gelmemekteydi. Şâver de ancak frank ordusu on gün sonra Bilbays önüne ulaşmak üzere 20 ekim tarihinde Askalan'dan hareket edince işin mahiyetini idrak etti. Şâver dehşet içinde kalmıştı. Amaury'nin kendisiyle yapmış olduğu anlaşmayı bu kadar kolaylıkla çiğneyebileceğini hiç beklememişti. Bedrân adında bir emîr olan ilk elçisi krala Daron'da ulaştı ise de rüşvetle onun tarafından elde edildi. İkinci elçi olan Şemsülhilâfe, krala çölde, Bilbays'dan bir kaç gün-

²⁹ Willermus Tyrensis, XX, 5, s. 948 vd. (o, Nevers kontunun gelişinden bir önceki faslında bahsetmiştir); Süryani Mikhaîl (III, s. 332 vd.) ve arap tarihçileri (İbn al-Ağır, s. 553 vd. ve *al-Bâhir*, s. 246 vd. ve Ahû Şâma, s. 112 vd.) kralın teklifinin Taht Danışma Meclisi tarafından reddedildiğini bildirmektedirler.

lük bir mesafede mülâkî oldu ve Amaury'ye hainliği ve kallesliği sebebiyle acı serzenişlerde bulundu. Kral, attığı adımın, Şâver'in oğlu Kâmil'in Şîrkûh ile giriştiği müzakereler sebebiyle haklı olduğunu, bundan başka kısa bir süre önce batıdan gelmiş olan haçlı şövalyelerinin zaten Mısır'a taarruzda kararlı bulunduklarını ve kendisinin onları iyi davranmaya mecbur etmek için beraber geldiğini söyledi. Amaury, kendisine haraçtan ayrı olarak iki milyon dinar ödendiği takdirde belki geri dönebileceğini ilâve etti. Ancak Şâver'in artık krala güveni kalmamıştı. Amaury'nin hayretine rağmen mukavemet karar verdi. Bilbays garnizonuna kumanda eden oğlu Tayy, Franklara kalenin kapılarını açmayı reddetti. Ancak yanındaki kuvvetler pek kifayetsizdi. Amaury'nin Mısırlılardan hiç de beklemediği üç gün süren mezbûhane bir savaştan sonra frank ordusu 4 kasımda kaleye girdi. Bunu halkın korkunç bir katliâmı takip etti. Bu fâciayı işleyenlerin başlıcaları her halde, ilk haçlılar gibi kanunsuz ve müthiş bir savaş gayretiyle meşbû bulunan Nevers kontunun adamlarıydı. Kontları daha sefer başlamadan Filistin'de marylardan ölmüştü ve başlarında bunları dizginleyecek hiç bir kimse bulunmuyordu. Amaury nizam ve intizamı korumaya çalıştı; buna nihayet muvaffak olduğunda bizzat, askerlerden, esir ettikleri ve hâlâ hayatta bulunan kimseleri parayla satın aldı. Fakat olan olmuş, büyük zarar icra edilmişti. Şâver'e tahammül edemeyen bir çok Mısırlı, Frankları kurtarıcı olarak karşılamaya pekâlâ hazırdılar. Delta şehirlerinde sayıları çok olan kopt cemaatleri de şimdiye kadar hristiyan kardeşleriyle işbirliği yapmışlardı. Ancak katliâm esnasında Koptlar olsun müslümanlar olsun, birbirinden tefrik edilmeden öldürülmüşlerdi. Bu suretle bütün mısır ahali Franklara karşı nefrette tek vücut haline gelmiş oldu. Bundan bir kaç gün sonra küçük ve tayfalarının çoğunluğu batıdan gelenlerden müteşekkil bir frank filosu Nil deltasının Tanis kolundan yukarı doğru yelken açtığında Menzaleh gölü kenarında birden bire Tanis şehrine saldırdı. Burada da aynı korkunç sahneler cereyan etti; burada da esas zarara uğrayanlar, izrap çekenler Koptlardı.

Amaury, hiç şüphesiz, ordusuna yeniden hâkim olmak gayesiyle, Bilbays' da bir kaç gün kaybettirdi. Bu suretle âni bir baskınla Kahire'yi zaptetmek fırsatını kaçırdı ve ancak 13 kasımda büyük şehrin güneyindeki dış mahalleye, yani Fustât surları önüne vasil oldu. Kahire'yi koruyamayacağından endişelenen Şâver şehrin bu kısmını ateşe vererek, bizzat Kahire'yi de Frankların eline düşürmektense bütün hazineleri ve zenginlikleriyle birlikte yakmayı tercih edeceğini bildirmek üzere elçisi Şemsülhilâfe'yi yeniden yanına gönderdi. Donanması Delta'da, ağaç kütüklerinden yapılmış mânialar dolayısıyla nehir yatağına saplanıp kalmış olan Amaury, seferin akamete uğradığını idrak etmişti. Seneşali Miles de Plancy'nin tavsiyesi üzerine Şâver'e, para ödeyerek kurtulmasını teklif etti. Şâver zaman kazanmaya çalışıyordu. Ödeyeceği meblağ üzerinde pazarlığa girişti. Oğlu Tayy'ı kurtarmak için derhal 100000 dinar ödediği gibi, tediyata devam edeceğini de vaadetti. Bu arada frank or-

dusu bir kaç kilometre kuzeye yürüyerek Mataria'daki Kutsal Bâkire'nin Mısır'dan kaçtığı sırada gölgesinde dinlenmiş olduğu büyük incir ağacının yanında ordugâh kurdu. Franklar burada sekiz günden beri beklemekteydiler ki, birden bire Şîrkûh'un, fâtımî halifesinin daveti üzerine Mısır'a girmekte olduğu haberi geldi³⁰.

Şâver böylesine mezbûhane bir çareye baş vurmaya hiç de taraftar değildi; fakat oğlu Kâmil, babasının düşüncesine aldırmadan, ismen metbûu olan fatımî halifesi el-Âdid'i, Haleb'e bir mektup göndererek Nureddin'e Mısır'ın üçte biri ile göndereceği kumandanlara iktâ'lar vaatmeye zorlamıştı. Genç halife her halde, nazarında sadece bir dinî sapık ve haksız iddia sahibi bir riyâkâr olduğunu bildiği bir hâmiden yardım istemenin arzettiği tehlikeyi idrak etmiş olmalıdır. Ancak direnmeye gücü yoktu. Bu talep kendisine ulaşınca Nureddin, Şîrkûh'un ikamet ettiği Hims'a derhal bir adamını yolladı. Fakat gönderilen haberci Şîrkûh'a daha Halep kapılarında rastladı. Nureddin bu defa tereddüt etmedi. Şîrkûh'a sekizbin atlı ile Dimaşk ordusundan Mısır'ın fethi için asker toplamak üzere 20000 dinar verdi ve Salaheddin'e de ona refakat etmesini emretti. Çıkarının hangi yönde olduğu hususunda hâlâ bir karara varamamış olan Şâver Amaury'yi uyardı ve o da ordusu ile, Şîrkûh'u çölden çıkar çıkmaz bastırabilmek ümidiyle Süveyş berzahına doğru ilerledi. Ancak Şîrkûh onun güneyinden sıyrılıp geçti. Artık Franklar için geri çekilmekten başka çare kalmamıştı. Amaury donanmasına, Akkâ'ya geri dönüş emrini verdi ve Bilbays'deki garnizonunu yanına çağırarak 2 ocak 1169 tarihinde ric'ata başladı³¹.

Bu tarihten altı gün sonra Şîrkûh Kahire'ye girdi. Ordusunu el-Luk kapısı önündeki karargâhına bırakarak saraya gitti. Fatımî halifesi ona törenle hediyeler vererek birlikleri için para ve erzak vermeyi vaadetti. Şâver onu samimiyetle selâmladı; müteakip günlerde de, hem malî konuları ve hem de vezirliğin ikisi arasında paylaşılmamış müzakere etmek üzere onu her gün ziyarete başladı. Şîrkûh onun gösterdiği bu kolaylıkları müsait karşılamakta idi. Ancak yeğeni ve başmüşaviri olan Salaheddin daha başka tedbirlerin alınmasında ısrar ediyordu. Halife, kıyafetini değiştirerek Şîrkûh'un karargâhına gitmeye teşvik olundu. Bundan sonra Şâver 18 ocak 1169'da Şîrkûh'a, meşhur fakih el-Şâfi'nin türbesine yapacağı bir ziyarette refakat etmeye davet olundu. Şâver bu maksatla yola henüz çıkmıştı ki, Salaheddin ve emîrleri ona saldırdılar. Şâver'in muhafızlarının silâhları alındığı gibi kendisi de tutuklandı. Daha aradan bir saat geçmeden halifenin idam emri tebliğ olunmuş ve Şâver'in kellesi halifenin ayakları önüne atılmış bulunuyordu. Halkın, hayatına kasdetmesini önlemek için Şîrkûh, arzu eden herkesin eski ve-

³⁰ Willermus Tyrensis, XX, 6-9, s. 949-56; Abū Šāma (s. 114 vd.) 'İmād al-Dīn'den istişhad etmektedir; İbn Şaddād, s. 52; İbn al-Aşîr, s. 554-56 ve *al-Bâhir*, s. 247-50.

³¹ İbn Şaddād, s. 52 vd.; İbn al-Aşîr, 563 ve *al-Bâhir*, s. 250; Abū Šāma, s. 117. İbn al-Aşîr'in daha büyük tafsîlâtla tekrar ettiği İbn Şaddād'a göre Salaheddin sefere katılmamak için yine çok direnmişti.

zirin sarayını yağmalamakta serbest olduğunu ilân ettirdi. Halk kitlesi vezirin sarayına doğru koşarken o ve halife hilâfet sarayına dönerek sessizce idareyi ellerine aldılar. Şâver'in hâkimiyetinden o kadar nefret edilmiş ve Şîrkûh'un adalet ve kanuna hürmeti o kadar ciddi olmuştu ki, eyalet valilerinden hiç birisi yeni rejime karşı ayaklanmadı. Bir kaç hafta içinde Şîrkûh bütün Mısır'a hâkim oluvermişti. Emirleri, Şâver ve ailesine ait olan dirlikleri paylaştılar; bizzat Şîrkûh da vezir ve melik ünvanını aldı³².

Şîrkûh bu yükselmesinden sonra çok yaşamadı. 23 mart 1169 tarihinde fazla yemekten öldü. Onun tarihteki şöreti, efendisi Nureddin ile yeğeni Salaheddin'in gölgesinde kalmıştır. Ancak stratejik mevkii ve tükenmez yardımcı kaynaklarıyla Mısır'ın fethedilmesinin, Filistin'in geri alınması için oynanması gerekli ilk perde olduğunu her müslümandan önce idrak etmiş olan odur. Nureddin'in bütün tereddüt ve endişelerine rağmen durmadan bu hedefe ulaşmak için gayret sarfetmişti. Onun bu ısrarının meyvelerini toplayan yeğeni Salaheddin oldu. Şîrkûh'un dış görünüşü pek parlak değildi. Kısa boylu ve kalın gövdeliydi; yüzünün rengi kızıl olup bir gözü kördü. Yüz hatları avamdan olduğunu belli ediyordu; ama dâhi bir başkumandandı. Dünya tarihinde birlikleri tarafından onun kadar samimi olarak sevilen kumandan pek azdır³³.

Şîrkûh'un kazandığı zaferin kendileri bakımından arzettiği meş'um önemi Franklar pekâlâ idrak ettiler. Bazıları suçu, kralı savaşaçağı yerde para almaya sevketmiş olan Miles de Plancy'nin para hırsına bağladı; bazıları ise bütün kabahati Hospitalier tarikatının büyük üstadına atfettiler. Bu zat mevkiiini terkedip gizlice batıya, yurduna dönmek zorunda kaldı. Bizzat Amaury yeni bir haçlı seferi tertibi ricasiyle batıya ısrarlı başvurularda bulundu. 1169 yılı başlarında patrik Amaury ile Kaysâriye başpiskoposunun başkanlığında göze çarpıcı bir elçi heyeti imparator Friedrich'e, Fransa kralı Louis VII.'ye İngiltere kralı Henry II.'ye, Sicilya kraliçe-nâibesi Margaret-he'ye ve Flandres, Blois ve Troyes kontlarına yazılmış mektupları hâmilen Avrupa'ya gönderildi. Fakat elçilerin bindiği gemiler kıydan açıldıktan iki gün sonra müthiş bir fıtnaya tutularak sular tarafından Akkâ'ya geri sürüklediler; bundan sonra yolculardan hiç birisi, kendisini denizin tehlikelerine tekrar arz etmek istemedi. Bunun üzerine Sûr şehri başpiskoposu Frédéric başkanlığında ikinci bir elçi heyete gönderildi. Bu heyete Sûr'a tâbi Banyas piskoposu Ioannes ile Pospitalier tarikatının ileri gelenlerinden Guibert iştirak ediyorlardı. Bunlar 1169 temmuzunda Roma'ya vardılar. Papa Alexandrus bunlara bütün yüksek rûhânîler için tavsiyenâmeler verdi. Fakat götür-

³² İbn Şaddâd, s. 53-55 (İmâd al-Dîn'den istihaden); İbn al-Aşîr, s. 558-60 ve *al-Bâhir*, s. 251-53; Abû Şâma, s. 118 vd., 142-45; Willermus Tyrensis, XX, 10, s. 956-58.

³³ İbn Şaddâd, s. 55; İbn al-Aşîr, s. 560 vd.; Willermus Tyrensis (XIX, 5, s. 892) onu arap vakanüvislerine çok uygun şekilde tasvir etmektedir. İbn Şaddâd (s. 50 vd.) onun Mısır'ı efendisinin hâkimiyet alanına katmak hususundaki şiddetli kararlılığını tasvir etmektedir.

dükleri mektupların hiç birisinin faydası olmadı. Banyas piskoposunun vefat ettiği Paris'de kral Louis, Plantagenet'lerin kendisine verdiği sıkıntıdan bahsederek elçi heyetini aylarca alıkoydu. Elçiler buradan İngiltere'ye gidince, bu sefer Henry, Capet hanedanının kendisine çıkardığı zorluklardan dem vurdu. Papa ile imparator arasında mevcut olan anlaşmazlık, Almanya'yı ziyaretini daha önceden anlamsız duruma sokmuştu. Elçiler dört yıl müddetle beyhude yere her tarafta yardım dilendikten sonra ümitleri kırılmış olarak Filistin'e geri döndüler³⁴.

İstanbul'a gönderilen bir elçi heyeti ise daha başarılı oldu. Manuel, doğudaki devletler arası dengenin tehlikeli bir şekilde bozulmuş olduğunu pek güzel anlamıştı. Amaury'ye bir dahaki seferinde büyük imparatorluk donanmasının harekâta katılmasını teklif etti³⁵. Kral bu öneriyi sevinçle kabul etti. Belki de Mısır'ı yine de elde etmek mümkün olabilir düşüncesindeydi. Nureddin kuzeyde tamamiyle meşgul görünüyordu. Diyarbekr'in artuklu emiri Kara Arslan'ın 1168 yılında vukubulan ölümü ve bıraktığı miras üzerindeki mücadeleler onu Musul'da bulunan kardeşi Kutbeddin ile ihtilâfa düşürmüştü. Bundan az sonra Menbiç valisi Hasan oğlu Gazi'nin ayaklanması vukubulmuş ve bunun bastırılması aylara ihtiyaç göstermişti. Şimdi de Kutbeddin ölüm yatağında yatıyordu; onun Musul'da istihlâf meselesi yakında ortaya çıkacaktı³⁶. Mısır'da Şirkûh'un ünvan ve yetkileri yeğeni Salaheddin'e intikal etmişti. Ancak Salaheddin, hükümdar olarak henüz tecrübesizdi. Şirkûh'un emirleri arasında başkaları da onu istihlâfı ummuşlar fakat halife Salaheddin'i seçmişti; çünkü tecrübesiz oluşunun onu fatimî memurlarına itimada zorlayacağını ümit etmekteydi. Bu arada fatimî halifesi el-Âdid'in baş hâdimi el-Mu'temen adındaki Nubyalı gizlice Kudüs'e mektup göndererek, Franklar Mısır'a girdikleri takdirde onlara yardım etmeyi vaadeylemişti. Ancak Salaheddin'in casuslarının birisinin, saray memurlarından birinin ayağındaki sandalların şişkin şekli dikkatini çekmişti. Casus bu ayakkabıları çıkarttırarak yarmış ve içinde el-Mu'temen'in mektubu bulunmuştu. Salaheddin bunun intikamını hemen almadı, bekledi. Ancak onun mevkiinin sallantıda olduğu haberleri hristiyanları cesaretlendirmişti³⁷.

Amaury, acele davranması için imparatoru sıkıştırdı. 10 temmuz 1169'da imparatorluk donanması *me-gas-duks* (amiral) Andronikos Kontostephanos'un kumandasında Çanakkale'den denize açıldı. Donanmanın ana kısmı Kıb-

³⁴ Willermus Tyrensis, XX, 12, s. 960 vd.; Amaury'nin mektupları, *R.H.F.*, XVI, s. 187 vd.; İbn al-Aşîr, *al-Bâhir*, s. 258 vd. Hospitalier tarikatının Büyük Üstad'ı 1183 yılında Dieppe'den Mısır'a geçerken Manş kanalında boğulmuştur, bk. Delaville Le Roulx, *Les Hospitaliers*, s. 76 vdd.

³⁵ Willermus Tyrensis, XX, 13, s. 961 vd.

³⁶ İbn Şaddâd, s. 52; Abû Şâma, s. 188 vd.; İbn al-Aşîr, *al-Bâhir*, s. 264; Süryani Mikhail, III, s. 339-42; Kutbeddin ertesi yıl içinde (1170) ölmüştür.

³⁷ İbn Şaddâd, s. 55 vd.; İbn al-Aşîr, s. 566-68; Abû Şâma, s. 146. Salaheddin'in halife tarafından tayini vesikası Berlin'de olup 98 büyük eb'atta kâğıda yazılmıştır.

rıs'a yelken açarak yolda iki mısır gemisini ele geçirdi. Daha küçük bir filo doğruca Akkâ'ya giderek Amaury'nin askerlerine ödenmek üzere para yardımını ulaştırdı. Amaury'den, donanmanın Mısır'a doğru ilerlemesini arzu ettiğinde derhal Kıbrıs'a haber yollaması istendi. Fakat Amaury henüz hazır değildi. 1168 seferi kuvvetlerini intizamsızlığa düşürmüştü. Hospitalier şövalyeleri ağır kayıplara uğramışlardı. Templierler şimdi de sefere katılmayı reddediyorlardı. Başlarına gelenlerden cesaretleri kırılmış olan haçlı baronlara gelince, bunlar da artık bu işe pek hevesli değildiler. Amaury, muhteşem görünüşü ahaliyi şevke getiren donanmayı Akkâ'ya çağırınca kadar eylül ayı gelmiş bulunuyordu. Ancak ekim ayı ortasında Mısır'a sefer etmek için hazırlanmış bulunuluyordu. Bu gecikme iki cihetten sakıncalıydı. Manuel, daima iyimser olan tabiatı gereği olarak seferin kısa süreceğini düşünmüş ve gemilere ancak üç aylık erzak yüklemişti. Bu üç ay ise hemen hemen geçmişti. Renaud de Châtillon'un yapmış olduğu tahribatın etkisinden henüz kurtulamamış olan Kıbrıs'a gelince, burası da yeni erzak sağlamaktan âcizdi; ve Akkâ'da da yiyecek yoktu³⁸. Aynı zamanda Salaheddin de savaşın başlamak üzere olduğu hususunda yeteri kadar uyarılmıştı. Kahire'de kendisini emniyete almak için Salaheddin 20 ağustos 1169'da hâdim el-Mu'temen'i tutuklatarak idam ettirmiş ve halifeye sadakati bilinen bütün saray hizmetkârlarını yerlerinden atarak buraya adamlarını yerleştirmişti. Azledilmiş olan memurlar, halife tarafından da teşvik ve tahrik olunarak saray muhafızlarını ayaklanmaya ve Salaheddin'in birliklerine saldırmaya sevkettiler. Salaheddin'in kardeşi Fahreddin bunların her ne kadar süratle üzerlerine yürüdüyse de, bizzat Salaheddin muhafız kuvvetlerinin Fustât'daki kışlalarını ateşe verinceye kadar hiç bir şey yapmadı. Karı ve çocuklarının kışlalarda olduğunu bilen Nubyalı muhafızlar bunları kurtarmak için saraydan çıkınca, Fahreddin bunlara saldırarak hemen hemen son neferine kadar hepsini kılıçtan geçirdi. Savaşın ceryanını takip etmekte olan halife, Salaheddin'e sadıkane itaatini belirtmekte isti'cal etti. Bu suretle halife tarafından terkolunan Nubyahılar tamamiyle zebûn düştüler. Mücadeleye karışmamış olan ermeni muhafız birliği, kışlaları yakılarak alevler içinde imha olundu. Böylece, Kahire'de Salaheddin'e karşı mevcut olan muhalefet susturulmuş oluyordu³⁹.

Hristiyan ordusu nihayet 16 ekimde yürüyüşe geçti. Amaury'nin gecikmelerinden hiddete kapılıp sabırsızlanan Andronikos Kontostephanos ordunun büyük kısmını denizden götürmeyi önerdi. Fakat Franklar karadan yürümekte ısrar ettiler. 25 ekimde ordu Pelusium'a yakın Farama yanında mısır topraklarına girdi. Salaheddin Bilbays üzerine taarruz edileceğini düşünmüş ve oradaki kuvvetlerini takviye etmişti; fakat Franklar kendileriyle aynı hizada ilerleyen bizans gemileri tarafından Nil deltasının doğu kollarına nakledile-

³⁸ Niketas Khoniates, s. 208 vd.; Willermus Tyrensis, XX, 13, s. 961 vd.

³⁹ Abû Şâma, s. 147 vd.; İbn al-Aşîr, s. 568.

rek süratle Nil'in ana koluna hâkim müstahkem bir mevki olan zengin Dimyat üzerine yürüdüler. Donanma buradan Kahire'ye doğru yelken açabildi. Salaheddin gafil avlanmıştı. Fatımî taraftarlarını bir isyan çıkarmaya cesaretlendirmemek için, şahsen Kahire'yi bırakmayı göz alamıyordu. Fakat Dimyat'a takviye kuvvetleri gönderdiği gibi, yardım rica etmek üzere Suriye'ye, Nureddin'e yazdı. Dimyat garnizonu, nehri kapamak üzere ağır bir zincir germişti. Aksi esen rüzgârlar yüzünden zaten bir az geç kalmış bulunan bizans gemileri şehrin yanından geçip, Kahire'den nehir aşağıya gelen asker ve erzak takviyelerini yakalamak imkânını bulamadılar. Sürpriz şeklinde yapılacak şiddetli bir taarruz belki kaleyi düşürebilirdi; ancak, erimekte olan yiyecek stokları yüzünden endişeye düşmüş bulunan Kontostephanos'un, süratle icraata geçilmesi husundaki ısrarlarına rağmen Amaury, muazzam müstahkem mevkiin etkisi altında kalmıştı. O, taarruzdan önce daha fazla kuşatma kulesi inşa etmek istiyordu. Yaptırdığı ilk kule, yanlış tahminler yüzünden surların en kudretli kesimine karşı sürülmüştü. Bizanslılar, gerek yerli hristiyanların ve gerekse müslümanların dehşet duyguları içinde, mancınıklarını, Mısır'dan kaçışı esnasında Bâkire Meryem'in istirahat ettiği yer olmak itibarıyla bir küçük mabed inşa edilerek kutsallaştırılmış olan bir mahalleyi bombardıman etmek üzere kullanmaktaydı. Şehre her gün takviye kuvvetleri geliyordu. Buna mukabil bizans denizcileriyle sahilde bulunan vatandaşlarının iâşe istihkakları her gün eksilmekteydi. Bol bol iâşe edilen frank müttefikleri ise bunlara yardım etmekten imtinâ ediyordu. Her gün Kontostephanos Amaury'ye, kalenin surlarına umumî taarruza geçilmesini ısrarla öneriyor ve Amaury buna, bu takdirde girilecek rizikonun büyük olduğu cevabını veriyordu. Kralın, Bizanslılardan öteden beri şüphe etmekte olan subayları, Kontostephanos tarafından gösterilen gayretkeşliğin, Dimyat'ı imparatorun ganimet hakkı olarak eline geçirmeye müteveccih olduğunu fışkırtmaktaydılar. Aralık ayı başında seferin akamete mahkûm bulunduğu iyice anlaşılmıştı. Bizanslılar yeni erzak bulmadan daha fazla dayanamazlardı. Müdafilerin donanma içine soktukları bir kundak, Amaury'nin süratle müdahalesinin uğranılan zararı sınırlandırmış olmasına rağmen, ağır kayıplara sebep olmuştu. Artık kalenin gerek garnizonu ve gerekse iâşe durumu iyice takviye olunmuştu. Ayrıca Suriye'den gelen bir müslüman ordusunun yaklaştığı söylentileri çıkmıştı. Üstelik bir de yağmurlar, mevsiminden önce başlayıp hristiyan ordugâhını bataklık haline getirince kuşatmayı kaldırmak âni gelip çatmış oldu. Müslümanlarla müzakereye ilk girişenin Amaury mi, yoksa Kontostephanos mu olduğu belli değildir. Kararlaştırılan şartları da bilmiyoruz; muhtemelen hristiyanlar paraca tatmin olunmuşlardı. Ayrıca Amaury, hiç şüphesiz, Salaheddin'e karşı yapılacak dostane bir muamelenin onu belki de Nureddin'den ayırmaya yarayacağını düşünmüştü; çünkü Nureddin ile Salaheddin arasındaki münasebetin samimiyetten mahrum olduğu tahmin edilmekteydi.

13 aralıkta hristiyanlar, müslümanların eline geçmesine engel olmak üzere bütün kuşatma âletlerini yaktıktan sonra Dimyat önünden ayrıldılar. Ordu 24 aralıkta Askalan'a ulaştı. Donanma ise daha az talihli oldu. Gemiler kuzeye yelken açtıklarında azgın bir fırtına koptu. Açlıktan iztirap çeken gemiciler gemilerine hâkim olamadıklarından, bunlardan bir çoğu kayalara çarpıp parçalandı. Bizans gemicilerinin cesetleri günlerce Filistin kıyılarına vurdu. Bizzat Kontostephanos fırtınadan kurtularak Çukurova sahillerine yelken açtı. Buradan ve kara yolu ile olan-biteni haber vermek üzere imparatorun yanına gitti. Donanmanın kalıntısı yeni yıl başlarında İstanbul'a ulaşabildi⁴⁰.

Girişimin bu felâketli sonucunun her iki tarafın birbirini suçlamasına sebep olması gayet tabîi idi. Franklar suçu, yiyecek stokları az olduğu için Bizanslılara yüklediler; Bizanslılara gelince bunlar, daha ma'kul olarak, Frankları bitip tükenmeyen gecikmeleri ile itham ettiler. Ancak gerek Amaury ve gerekse imparator ittifakını bozulmaması gerektiğini müdriktiler; çünkü Salaheddin artık Mısır'ın tartışma götürmez hâkimi olmuştu.

Salaheddin, Amaury'nin onu düşürmek istediği siyasi tuzağa tutulmaya-
cak kadar akıllı idi. Nureddin her ne kadar Şîrkûh'a itimad etmiş idiyse de, Mısır'ın yeni efendisine karşı güvensizlik duyuyordu. Ancak Salaheddin, tenkid edilemeyecek bir dürüst davranış içinde idi. Nureddin 1170 yılı nisanında ona babası Necmeddin Eyyub'u, bir suriye refakat birliği ile, gönderdi. Bunu kısmen dostane bir jest, kısmen de belki bir uyarı olarak yapmıştı. Çünkü Eyyûb, efendisine tam bir sadakatle bağlıydı. Kahire ile ticarî münasebetleri yoluna koymak üzere büyük sayıda Dimaşk tüccarı da bu kafileye katıldığı için bu büyük kervanın her hangi bir taarruza uğramadan Mâverâ-yüzdün bölgesinden geçmesini sağlamak gayesiyle Nureddin, Kerak kalesine karşı bir gösteriş taarruzuna girişti. Nureddin'in Franklara karşı aldığı yegâne tedbir de bu oldu. Nureddin onları Mısır'a yaptıkları taarruz sırasında rahatsız etmemiş ve hatta Franklar 1170 ocak ayında Bukayye ovasının güneyinde bulunup muhtemelen 1165 yılında kaybetmiş oldukları Akkâr kalesini tekrar ele geçirmeye muvaffak olmuşlardı. Trablus kontluğunun nâibi olmak sıfatıyla Amaury bu kaleyi Arka şehir ile birlikte Hospitalier şövalyeleri-

⁴⁰ Willermus Tyrensis, XX, 14-17, s. 962-71; Kinnamos, s. 278-80. Kinnamos, Salaheddin'in seferden sonra Manuel'e yıllık haraç verme teklifinde bulunduğunu, Manuel'in ise bunu reddettiğini bildiriyor; diğer taraftan Niketas Khoniates (s. 209-19) Manuel'in Mısır ile barış anlaşması imzaladığını imâ eder; İbn Şaddâd, s. 56-59; Abû Şâma, s. 151-53; İbn al-Aşîr, s. 668-70 ve *al-Bâhir*, s. 259 vd. Süryani Mikhaîl (III, s. 335 ve ermenice versiyonu, s. 369 vd.) Bizanslıların Salaheddin'den seferden vaz geçmek üzere rüşvet aldıklarını bildirir. Onun dayandığı kaynaklar öylesine Bizans düşmanındırlar ki, bunların hiç bir önemi olamaz. Willermus Tyrensis, Kontostephanos'un mütareke isteyenlerin ilki olduğunu belirtmesine mukabil, Niketas, mütarekeyi ilk isteyen kral olduğunu yazmaktadır.

⁴¹ İbn Şaddâd, s. 59 vd.; Abû Şâma, s. 153 vd.; İbn al-Aşîr, *al-Bâhir*, s. 260 vd.

ne tevcih etti; bunlar bu suretle bütün vâdiyi kontrollerine geçirmiş oluyorlardı⁴².

29 haziran 1170'de Suriye, 1157 yılında vukubulmuş olan depremden hiç de daha az kayba malolmayan ağır bir zelzele felâketine uğradı. Bunu takip eden aylar içinde gerek hristiyanlar ve gerekse müslümanlar, harap olan kalelerini yeniden tamir etmek için aynı ölçüde gayret sarfettiler. Haleb, Şeyzer, Hama ve Hims da, Krak des Chevaliers, Trablus ve Cebayl kadar zarâra uğramıştı. Antakya'da depremin tahribatı müthişti; ancak Franklar bu felâketi Tanrı'nın gazabına atfettiler. Çünkü tam bizans patriği, rûhânile-riyle birlikte Aziz Petrus katedralinde âyîn yaparken bina üzerlerine çökmüş-tü. Patrik Athanasios'un cesedi kilisenin enkazı altında yatarken princeps Bohemund ve maiyeti erkânı süratle Kusayr'a, onun rakibi Aimery'nin yanına koşarak patriklik tahtına geri dönmesini rica ettiler. Bu suretle Bizans'ın kısa süren kilise bakımından hâkimiyeti devresi sona ermiş bulunuyordu⁴³.

İmparator bu habere çok hiddetlenmekle beraber bir müdahalede bulunamadı; çünkü Çukurova'da durum kötüleşmişti. Ermeni hükümdarı Thoros 1168 yılında ölmüş ve arkasında, annesi Thoros'un kız kardeşi olan Thomas adında bir frank şövalyesinin nâibliğinde, kendisine halef olarak bir küçük çocuk, Ruben II.'i bırakmıştı. Ancak Thoros'un kardeşi Mleh, çocuğun vaset hakkına karşı harekete geçmişti. Mleh bir zamanlar Templier şövalyelerine katılarak bu tarikatın resmî andını içmiş, fakat Thoros ile arası bozularak ona bir suikast teşebbüsünde bulunduktan sonra Nureddin'in yanına kaçarak islâmı kabul etmişti. 1170 yılı başında Nureddin ona askerî yardımda bulunmuş ve bu yardım sayesinde Mleh sadece yeğenini iskat etmeye değil, aynı zamanda Çukurova'ya da akın ederek Misis, Adana ve Tarsus'u bizans garnizonlarının elinden almaya muvaffak olmuştu. Mleh bundan sonra Bagras'daki Templier şövalyelerine saldırmıştı. Bohemund tarafından yardıma çağrılan Amaury kuzeye, Çukurova'ya yürümüş ve anlaşıldığına göre burada imparatorun hâkimiyetini bir müddet için yeniden tesis etmişti. Frankların bu dostane müdahalesi her halde Manuel'e, Antakya'da kaybedilen kilise hâkimiyetini unutturmuş olacaktı. Ancak Mleh boyun eğmedi. Bir yıl sonra Konstantin Koloman'ı esir ederek Çukurova'yı yeniden çiğneme-yeye muvaffak oldu⁴⁴.

Nureddin bu arada daha doğudaki bölge ile meşguldü. Kardeşi Musul hükümdarı Kutbeddin 1170 yılı yazında öldü. Bunun iki oğlu, Seyfeddin ve

⁴² Abû Şâma, s. 149. Akkâr ve Arka'nın Hospitalier'lere bağışlanması haziran ayındaki zelzeleden sonra olmuştur (Röhrich, *Regesta*, s. 125).

⁴³ Süryani Mikhaîl, III, s. 339; İbn al-Aşîr, *al-Bâhir*, s. 262; Willermus Tyrensis, XX, 18, s. 971-73.

⁴⁴ Willermus Tyrensis, XX, 26, s. 991 vd.; Niketas Khoniates, s. 183; Süryani Mikhaîl, III, s. 331-337; Konnetabl Smbat, s. 622-25; Vahram, *Manzum Vekayinâme*, s. 508 vd. Tarihlemenin karmaşıklığını çözmek mümkün değildir. Willermus Tyrensis, tarihi Amaury'nin İstanbul'u ziyaretinden sonraya, Mikhaîl ise 1170 yersarsıntısından önceye vaziediyor. Arslan Heinrich 1172'de yaptığı hacı seferinden dönerken Tarsus hâlâ Bizanslıların elindeydi (Arnold von Lübeck, s. 22 vd.).

İmâdeddin, babalarının mirası üzerinde kavgaya başladılar; Nureddin'in, durumu memnunluk verici bir şekilde çözümlüyip düzene sokması için aylar geçti⁴⁵. Bu nefes alma imkânı Frankların işine yaradı. Ancak mısır problemi halledilmemiş olarak kaldı. Amaury, imparatorla sıkı bir ittifak halinde kalmak ve batıdan mütemadiyen yardım talep etmek siyasetinde ısrar etmekteydi. 1171 ilkbaharında bizzat İstanbul'u ziyaret etmeye karar verdi.

Kudüs kralının seyahati, Salaheddin'in güney sınırına yaptığı ânî bir taarruz yüzünden ertelendi. 1170 yılı aralık ayı başlarında büyük bir mısır ordusu, en güneyde bulunan frank Akdeniz sahil kalesi Daron önünde görüldü. Kalenin istihkamları zayıftı. Salaheddin'in kuşatma âletlerine malik bulunmamasına rağmen pek yakında düşeceği muhakkaktı. Amaury, refakatinde patrik ve Gerçek Haç bakiyesi olduğu halde küçük fakat iyi talim görmüş bir birlikle Askalan'a doğru yola çıkarak 18 aralıkta buraya ulaştı. Oradan Templier şövalyelerinin kalesi olan Gazze'ye giderek, buradaki şövalyeler kendisine Daron seferi için iltihak ettiklerinden, oraya Miles de Plancy'yi kale kumandanı olarak bıraktı. Amaury, mısır ordusunu yaparak bizzat Daron'a girmeye muvaffak olunca Salaheddin kuşatmayı kaldırarak Gazze'ye karşı yürüdü. Şehrin aşağı kısmı, Miles de Plancy'nin anlamsız emri üzerine yaptığı şiddetli savunmaya rağmen zaptedilerek ahalisi katlolundu. Ancak içkale o kadar muazzamdı ki, Salaheddin buraya taarruz etmekten vazgeçti. Geldiği kadar süratle tekrar mısır sınırına çekildi. Bundan sonra yılın son günlerinde Akabe körfezine bir filo sevk ederek, körfezin yukarı ucundaki frank karakol mevki olan Aila'yı zaptettirdi⁴⁶.

Amaury 10 mart 1171'de, arasında Akkâ piskoposu ve saray marşali Gérard de Pougy'nin de bulundukları büyük bir maiyyetle Akkâ'dan İstanbul'a hareket etti. Templier tarikatının büyük üstadı Philippe de Milly, elçi olarak önden İstanbul'a ulaşmak için memuriyetini terketmişti. Kral, Trablus'da kısa bir tevakkuftan sonra kuzeye doğru yoluna devam etti. Gelibolu'da kendisini karşılamak üzere yola çıkmış bulunan kayınpederi tarafından karşılandı ve rüzgârlar müsait esmediği cihetle onun refakatinde karadan Marmara Ereğlisi'ne geldi. Burada yeniden gemiye bindi ve sadece taç sahibi hükümdarlara bahşedilen bir şerefe nâil olarak Bukaleon limanındaki saray kapısından başşehir dahil oldu.

Amaury ve maiyyeti gördükleri karşılanıştan fevkalâde memnun kaldılar. Manuel umumiyetle batılıları sevmekte olup Amaury'yi de sempatik bulmaktaydı. Bu sebeple alışılmış müsrifane cömertliğini burada da gösterdi. Ailesi erkânı ve özellikle kralın kayınpederi de imparatoru taklid ederek misafirperverlikte birbirleriyle yarış ettiler. Dinî törenlerin ve diğer ziyafet ve merasimlerin ardı alınmıyordu. İstanbul sirkinde dans gösterileri yapıldığı gibi

⁴⁵ Bk. yukarıda s. 321. n. 38 ve aşağıda s. 328.

⁴⁶ Willermus Tyrensis, XX, 19-20, s. 973-77; Ibn al-Aşir, s. 577 vd.

çinde ceryan etmiş olan bir fâcia ile ilgiliydi. Amaury'nin oğlu Baudouin bu arada dokuz yaşına basmış ve aynı yaşta bulunan bir kaç asılzade çocuğu ile birlikte Sûr kilisesinin başdidkonu Willermus Tyrensis'in talim ve terbiyesine tevdi olunmuştu. Baudouin güzel ve akıllı bir çocuktur. Fakat günün birinde Willermus, öğrencileri birbirlerinin acıya dayanma derecesini tecrübe etmek için turnakların birbirlerinin koluna batırdıklarında, sadece Baudouin'in gözünü bile kırpmadığını farketmişti. Willermus çocuğu dikkatle inceleyip araştırınca Baudouin'in cüzzama tutulduğu için hiç bir acı hissetmediğini anladı⁵⁰. Bu annesi Agnes ile babası Amaury'nin kan yakınlığına rağmen günaha girerek evlenmiş olmalarının Tanrı tarafından cezalandırılmasıydı ve krallığın istikbali bakımından kötü bir alâmetti. Baudouin büyüme imkânını bulmuş bile olsa, hanedanı hiç bir zaman devam ettiremeyecekti. Genç bizanslı prenses her ne kadar yeni bir oğul doğurabilir idiye de, işi emniyete almak için kralın yapacağı ma'kul hareket, en büyük çocuğu olan kızı Sibylle'i batının, gerektiğinde nâiblik ve hatta krallık vazifesini üzerine alabilecek kıratı tecrübeli bir asılzadesi ile evlendirmekti. Etienne bu daveti kabul ederek, maiyyetindeki şövalyelerle birlikte 1171 yazında, Amaury'nin İstanbul'dan dönüşünden bir kaç gün önce, Filistin'e vardı. Fakat Filistin'de gördükleri hoşuna gitmemişti. Bu sebeple, evlenme müzakerelerini birdenbire keserek, Kutsal Ülke'ye hac andını yerine getirdikten sonra, maiyyetiyle birlikte İstanbul'u ziyaret etmek maksadiyle kuzeye yöneldi. Etienne Çukurova'dan geçerken ermeni hükümdarı Mleh tarafından baskına uğratılarak, nesi var nesi yoksa soyulup sağana çevrildi⁵¹.

Ertesi yıl Filistin, çok daha önemli bir şahsiyet, yani Bavyera ve Saksonya dükü, imparator Lothar'ın torunu ve İngiltere kralı Henry II.'nin damadı olan Arslan Heinrich tarafından ziyaret olundu. Fakat bu zat da haç için savaşmaktan imtina etti. Sadece haccetmek maksadiyle gelmiş olduğundan, en kısa bir zamanda tekrar Almanya'ya geri döndü⁵².

Batının gösterdiği umursamazlık acı bir hayâl sukutu idi. Ancak Mısır'a yapılacak bir taarruzun da hemen icrası pek lüzumlu değildi. Çünkü Salaheddin'in Nureddin ile münasebetleri kopmak üzere bulunuyordu. Nureddin 1171 ocak ayında, yeğeni Seyfeddin'in hüküm sürdüğü Musul'a bir garnizon yerleştirerek Nusaybin ve Hâbur suyu vâdisini kendisine ilhak etmiş ve Sincar'ı da daha çok sevdiği yeğeni İmâdeddin namına işgal etmişti. Nureddin bundan sonra sünnî islâmı zafere kavuşturmak gibi dindârane bir duygu içinde Salaheddin'e bir mektup göndererek ondan, mısır camilerinde bundan sonra fatimî değil, abbâsî halifesi namına hutbe okutmasını talep etmişti. Bu talep Salaheddin'in hoşuna gitmedi. İki asır süren fatimî hilafeti

⁵⁰ Willermus Tyrensis, XXI, 1, s. 1004 vd.

⁵¹ Willermus Tyrensis, XX, 25, s. 988.

⁵² Bunun yaptığı haçlı seferi Joranson (*The Crusade of Henry the Lion, Medieval Essays presented to G.W. Thompson*) tarafından tafsillatlı olarak tasvir olunmuştur. Bunun ana kaynağı Arnold von Lübeck'dir.

yüzünden şilîk Mısır'da iyice kök salmıştı. Bundan başka onun Mısır'daki hâkimiyetinin meşrûiyeti, Nureddin'i metbûu tanımına rağmen, fatımî halifesine dayanmaktaydı. Bu sebepten kaçamaklı cevaplarla Nureddin'i oyalamaya çalıştı. Ancak Nureddin aynı yılın ağustosunda, kendisine itaat edilmediği takdirde bizzat Mısır'a geleceği tehdidinde bulundu. Bunun üzerine Salaheddin emniyet tedbirleri aldıktan sonra dinî reformu gerçekleştirmeye hazırlandı. Fakat kimse bu hususta ilk adımı atmak cesaretini gösteremiyordu. Nihayet hicrî 567 yılının ilk cuma gününde (10 eylül 1171), Musul'dan ziyaret için gelmiş olan cesser bir din adamı ulucamiin minberine çıkarak Bagdad halifesi el-Mustazî adına hutbeyi okudu. Bütün Kahire ona uydu. Sarayda ise fatımî halifesi el-Âdid ölüm döşeginde yatmaktaydı. Salaheddin onun hizmetkârlarına olayı halifeye anlatmayı yasakladı. "Yaşayacak olursa zaten olup biteni öğrenecek, eğer ölecekse bari sükûnet içinde ölsün" dedi. Fakat zavallı genç halife ölümünden bir kaç saat önce Salaheddin'i bir defa daha görmeyi arzu edince, her hangi bir suikastde uğramak endişesiyle onun bu son arzusu yerine getirilemedi. Salaheddin iş iştin geçtikten, yani halife öldükten sonra, onu ziyaret etmediğine pişman olmuş ve kendisinden büyük bir sevgi ve alâka ile bahsetmiştir. el-Âdid ile fatımî hanedanı söndü. Geride kalan şehzadeler ve sultan hanımlar göz hapsine alınarak hayatlarının geri kalan kısmını, dışarı ile temas etmeden, bolluk ve refah içinde geçirdiler.⁵³

Son fatımî halifesinin ölümünden bir kaç gün sonra Salaheddin, 'Öludeniz' in güneyindeki Montreal kalesine taarruz etmek üzere yola çıktı; kaleyi en amansız bir şekilde kuşattı. Amaury, kendisine yanlış haber verildiği için burayı kurtarmak için ancak çok geç hareket etti. Ancak kale muhafızları tam teslim olmaya hazırlandıkları bir sırada Nureddin birdenbire Kerak'a giden yol üzerinde görününce Salaheddin kuşatmayı kaldırdı. ve Nureddin'e kardeşlerinin yukarı Mısır'da yaptıkları savaşların onu Kahire'ye dönmeye zorladığını bildirdi. Nureddin ise onun bu davranışını, bütün kuvvetiyle cezalandırmak zorunda bulunduğu bir ihanet addetmişti. Salaheddin, efendisi Nureddin'in bu hiddetini haber alınca endişeye düşerek bütün ailesini ve en kıymetli kumandanlarını istişare için yanına çağırdı. Ailenin genç mensupları onun Nureddin'e kafa tutmasını tavsiye ettiler. Fakat Salaheddin'in babası, ihtiyar Necmeddin Eyyub ayağa kalkarak, kendisinin ne bahasına olursa olsun efendisine sadakatten ayrılmayacağını söyledi; oğlunu harîs olmakla suçladığı gibi, yalnız kaldıklarında onu, bu hırsını açıkça gösterdiğinden dolayı da azarladı. Salaheddin babasının tavsiyesine uyarak Nureddin'e mutîane, özürler dileyen bir mektup gönderdi. Nureddin de şimdilik onun bu mazeretini kabul etti.⁵⁴

⁵³ İbn al-Aşîr, s. 575-80 ve *al-Bâhir*, s. 202 vd.; İbn al-Adîm, s. 551; İbn Şaddâd, s. 61 vd.

⁵⁴ Willermus Tyrensis, XX, 27, s. 992-94; İbn al-Aşîr, s. 581-83 ve *al-Bâhir*, s. 286-88; İbn al-Adîm, s. 552; Makrîzî, nşr. Blochet, *Revue de l'Orient Latin*, VIII, s. 506. İbn Şaddâd (s. 62 vd.) 1171 ve 1173 haç

1171 yazında Nureddin, Galilaea'ya bir sefer plânlamakla beraber sonra bundan yine vazgeçti. Yazın son aylarında Lâzikiye Franklarının iki mısır ticaret gemisine yaptıkları korsanca hareketlere kızarak Antakya ve Trablus hükûmetlerine ait olan bu Frankların arazisini tahrip etti; Safita ve Araima kalelerini yıktı ve kendisine Franklar büyük bir tazminat ödemek zorunda kaldılar⁵⁵. Bununla beraber Nureddin, kısmen Salaheddin'e karşı duyduğu güvensizlik sebebiyle, kısmen de Antakya'ya saldırırken selçuklu yardımı elde etmek istediği için 1172 yılı boyunca barışı ihlâl etmedi. Fakat selçuklu sultanı, İstanbul'un şiddetli uyarısı üzerine ona yaklaşma teşebbüslerinden vazgeçerek, Danişmendoğullarına karşı iki yıl sürecek bir savaşa girişmeyi tercih etti. Bizans ile ittifak Franklara pek bir şey sağlamamış bile olsa, hiç olmazsa Antakya'yı Haleb ile Konya hükümdarlarının işbirliği tehlikesinden korumuş oluyordu⁵⁶. Hemen aynı sıralarda Nureddin nihayet 80000 dinar kurtuluş akçesi mukabilinde Trablus kontu Raymond'u serbest bırakmaya razı oldu. Kral ve Hospitalier şövalyeleri bu paranın büyük bir kısmını sağladılar, Raymond bunun üzerine yurduna dönmek müsaadesini aldı. Nureddin'e 30000 dinardan fazla bir miktar borçlu kalmıştı ki, bunu da hiç bir zaman ödemedi⁵⁷.

Savaş 1173 yılında başladı. Amaury, kendisini kuzeye, Çukurova'ya sefer ederek Mleh'i Etienne de Sancerre'e karşı muamelesinden dolayı cezalandıracak ve imparatora vermiş olduğu sözü yerine getirecek kadar kuvvetli ve emniyette hissediyordu. Sefer, Mleh'in daha ziyade yayılmasının önüne geçilmesinden başka hiç bir başarıya ulaşamadı⁵⁸. Nureddin, kralın bulunmamasından, Mâverâyürdün'e akın etmek hususunda faydalandı. Salaheddin'i kendisine yardıma çağırdı. Salaheddin, babasının tavsiyesine uyarak, bir ordunun başında Mısır'dan hareketle Kerak'ı muhasara etti. Bu arada Nureddin de Dimaşk'dan güneye hareket etmişti. Onun yaklaşması üzerine Salaheddin kuşatmayı kaldırdı ve, gerçeğe uygun olarak, babasının tehlikeli surette hastalanmış olduğunu bildirip Mısır'a döndü. Fakat onun kendisiyle e-fendisi arasında bulunan frank tampon devletçisini imha etmek istemediği de pek âşikardı. Şimdi Nureddin Kerak'ı kuşatmaya başladı. Başşehri Kerak

seferlerini birbirine karıştıran, etliye sütlüye karışmamak için vuzuhsuz bırakılmış bir tasvir verir. O, Salaheddin'in, Nureddin'e karşı her hangi bir direnç göstermeyi istemeyen kişi olduğunu söylediğini yazar.

⁵⁵ İbn al-Aşir, *al-Bâhir*, s. 279; İbn al-Adîm, s. 584; İbn Şaddâd, (s. 62) Nureddin'in, kendisinin hatalı olarak Arayma ile karıştırdığı Arga'yı zaptettiğini yazar.

⁵⁶ Kinnamos, s. 291 vd.; İmâd al-Dîn, s. 159 vd. Arslan Heinrich, Filistin'den dönüşünde Anadolul'dan geçerken Kılıç Arslan tarafından dostça misafir edilmişti.

⁵⁷ Abû Şâma, s. 168; Willermus Tyrensis, XX, 28, s. 995. Raymond'un serbest bırakılmasını sağlayan durumun ne olduğu açıkça belli değildir. Bk. Baldwin, *Raymond III of Tripolis*, s. 11 ve n. 23. Tarih 1173 eylülü ile 1176 eylülü arasındadır.

⁵⁸ Willermus Tyrensis, XX, 26, s. 991 vd.; bk. yukarıda s. 328, n. 52'de verilen kaynaklar. Willermus muhtemelen Amaury'nin iki ayrı seferini birbirine karıştırmaktadır.

olan Mâverâyüirdün iktâ'ı, Etiennette de Milly adında bir vâriseye ait bulunmaktaydı. Bu hanımın ilk kocası olan Toron vârisi Onfroi bir kaç yıl önce ölmüştü. İkinci kocası olan, Amaury'nin seneşali Miles de Plancy kral ile birlikte ülkenin dışında bulunuyordu. Etiennette'in ilk kayınpederi, ihtiyar konnetabl Onfroi II. de Toron ona yardıma koştu. Krallıkta kalmış bulunan kuvvetler karşısında Nureddin geri çekildi. Salaheddin'e karşı duyduğu kızgınlık sınırsızdı. En sadık hizmetkârı olan Necmeddin Eyyub'un Kahire' de ağustos ayında öldüğünü haber alınca, ertesi ilkbaharda bizzat Mısır'a taarruz etmeye andıçtı⁵⁹.

İslâm dünyası içindeki anlaşmazlık ve mücadeleler Franklar için bir nevi teselli teşkil etmekteydi. Sonbaharda kendilerine bu sefer başka bir taraftan beklenmiyen teklifler yapıldı. Trablus kontu Raymond II.'un 1152 yılında vukubulmuş olan hiç bir anlam taşımayan katli hariç tutulacak olursa, son onyıllar içinde haşhâşilerin hemen hiç sesleri duyulmamıştı. Bunlar sükûnet içinde, Nusayrî dağlarındaki arazilerini organize etmişlerdi. Bunlar umumiyetle Franklara karşı düşmanca harekâtta bulunmuyorlardı. Kin duydukları düşman, kendilerini doğudan sıkıştırmış bulunan Nureddin idi. Ancak Nureddin bunların kökünü kazımaya muvaffak olamamıştı. Bir gece, yastığının altında bulunan bir hançer, onu daha fazla ileri gitmemek hususunda uarmıştı. Haşhâşiler şîlere, sünnilerden daha ziyade mütemayildiler; fatımî hilâfetinin sona ermesi onları kızdırmıştı. 1169 yılında haşhâşilerin ana karargâhı olan İran'daki Alamut'dan Reşideddin Sinan adında Basra'lı bir adam vali olarak Nusayrî dağları bölgesine gönderilmişti. Bu her tarafa dehşet saçan, Frankların Dağların Şeyhi (Şeyhülcebel) adıyla tanıyacakları şeyh, gayet aktif bir siyaset takibine başlamıştı. Reşideddin Sinan, Amaury'ye, Nureddin'e karşı sıkı bir ittifak teklif eden ve gerek kendisinin, gerekse adamlarının hristiyan olmayı düşündüklerini bildiren bir elçi heyeti gönderdi. Anlaşıldığına göre haşhâşî şeyhi bu hareketine mukabil, Antartus'daki Templier tarikatine mensup şövalyelerin muhtelif haşhâşî köylerine yüklemeye muvaffak oldukları haracın kaldırılmasını talep ediyordu. Amaury, haşhâşilerin hristiyan olabileceklerine inanmış veya inanmamış olsun, onlarla dostluk münasebetlerini kuvvetlendirmeye hazır. Şeyh Sinan'ın elçileri, yakında kendilerine bir frank heyeti gönderileceği vaadiyle dağlarına döndüler; fakat Trablus yanından geçerken Gautier de Mesnil adında bir Templier şövalyesi tarafından, tarikatın büyük üstadının da bilgisi altında, tuzağa düşürülerek cümleten öldürüldüler. Kral Amaury hiddetinden kendini kaybetti. Tarikat, gelirinin mütevâzi bir kısmını feda edemeyecek kadar pinti ve harfs olduğu için, siyaseti mahvedilmiş ve şerefine leke sürülmüş bulunuyordu. Tarikatın büyük üstadı Eude de St.-Amand'dan suçlunun kendisine teslimini ta-

⁵⁹ İbn al-Aşîr, s. 587-93 ve *al-Bâhir*, s. 293; İbn al-Âdîm, nşr. Blochet, s. 553; Makrîzî, nşr. Blochet, *Revue de l'Orient Latin*, VIII, s. 509-11. Necmeddin Eyyub bir polo oyunu esnasında attan düşmesi sonucu ölmüştür.

lep etti. Eude bu talebi reddederek, sadece, Gautier'yi kendisinin yegâne mebûn olarak tanıdığı tek şahıs olan papaya, hakkında hüküm vermek üzere göndermek teklifinde bulundu. Ancak Amaury, tarikatın kanunlarını nazarı itibara alamıyacak derecede hırslanmıştı. Gayet küçük bir şövalye birliğiyle, büyük üstadın ve tarikat şûrasının bulunduğu Sayda'ya gidecek zorla bunların elinden Gautier'yi aldı ve Sûr'da zindana attı. Haşhâşilere, adaletin yerine getirileceği vaadölundu. Bunlar kralın özürünü kabul ettiler. Amaury bu sırada Roma'dan bu tarikati lağvetmesini talep etmeyi tasarlamıştı⁶⁰.

1174 yılı hristiyanlar için iyi başladı. Haşhâşiler dostane davranıyorlardı; Bizans ile ittifak geçerlikteydi. Sicilya'nın genç kralı Guillaume II. ilkbaharda donanma yardımı vaadetmişti. Nureddin ile Salâheddin arasındaki anlaşmazlık kesin bir hesaplaşma devresine yaklaşıyordu. Salâheddin'in Mısır'daki durumu da pek o kadar sağlam değildi. Çünkü şii saalet sınıfı ona karşı entrikalar yapıyor ve Franklarla temas halinde bulunuyordu. Salâheddin 1173 yılında en büyük kardeşi Turanşah'ı, durum kötüye gidecek olursa ailesine bir sığınak olarak elinde bulunması için Sudan'ı zapta göndermişti. Turanşah bu ülkeyi Vâdi-Halfa yakınında İbrim'e kadar işgal etmiş ve burada kopt piskoposunu bütün cemaati ve sahip oldukları yediyüz domuz ile birlikte kılıçtan geçirmişti. Fakat ağabeyisine gönderdiği haberde bu ülkenin sığınmaya müsait olmadığını bildirmişti. Salâheddin bunun üzerine onu Sudan'a nazaran daha müreccah addettiği güney Arabistan'a gönderdi. Turanşah burasını ağabeyisi adına zaptedip onun nâibi sıfatıyla 1176 yılına kadar idare etti⁶¹.

Fakat Nureddin'in hiddeti karşısında kaçıp sığınak aramak zorunluğuna doğmadı. 1174 yılı ilkbaharında atabey Nureddin Zengi, mısır seferine girişmek üzere Dimaşk'a geldi Arkadaşlarıyla birlikte meyve bahçelerinde atla gezinti yaptığı bir sabah onlara, insanların mevcudiyetinin ne kadar emniyetsiz olduğunu söylemişti. Bundan dokuz gün sonra 15 mayıs 1174 tarihinde anjinden öldü. Adaleti her şeyin üstünde tutan büyük bir hükümdar ve iyi bir insan olmuştu. Ondokuz yıl önce geçirmiş olduğu ağır hastalıktan sonra eski cevvaliyetini kaybetmiş olup zamanının çoğunu gittikçe artan bir ölçüde ibadetle geçirmişti. Onun bu dindarlığı, gerek tebasının ve gerekse düşmanlarının hürmetini sağlamış, onun itibarını yükseltmişti. Azla kanaat eder, pek nadiren gülerdi. Basit bir hayat sürdüğü gibi, ailesini de buna uymağa zorlamıştı; çünkü muazzam gelirlerini hayır işlerinde kullanmayı tercih ederdi. Dikkatli ve uyanık bir idare adamıydı. Akılcıca idaresi, kılıcıyla temin etmiş olduğu devleti kuvvetlendirmişti. O, özellikle türk ve kürt emîrlerinin sükûnet bilmeyen enerjilerini, bunları dirliklere bağlamak ve iskân etmek suretiyle dizginlemeye gayret etmişti. Bunlar iktâ'larını orduya verdikleri askerle

⁶⁰ Willermus Tyrensis, XX, 29-30, s. 995-99.

⁶¹ İbn al-Aşîr, s. 589, 602 vd. ve *al-Bâhir*, s. 293; İbn Şaddâd, s. 65 vd.

ödüyordı ve Nureddin'in özel mahkemeleri bunları ciddi bir kontrol altında bulunduruyorlardı. Bu yumuşatılmış feodal sistem, Suriye'nin bir asırdan beri maruz bulunduğu göçebe hâkimiyetinden sonra yeniden refaha kavuşmasında büyük ölçüde âmil oldu. Nureddin uzun boylu, esmer, hatları muntâzam mahzûn sîmalı, sakalı yok denecek kadar seyrek, yakışıklı bir şahsiyetti. Yegâne eğlencesi polo (cevgen) oynamaktı⁶².

Nureddin'in vârisi, onbir yaşında bir çocuk olup kendisiyle beraber Dimaşk'da bulunan oğlu Melik el-Salih İsmail idi. Burada çocuğun annesi tarafından desteklenen emir İbn el-Mukaddem hükûmetin niyâbetini üzerine alırken, Nureddin'in hükûmet merkezi olan Haleb'in valisi Gümüştekin de kendisini Haleb'de nâib ilân etti. Melik el-Salih'in amcazadesi, Musul hükümdarı Seyfeddin duruma müdahale ederek Nusaybin'i ve Urfa'ya kadar bütün Elcezire'yi kendi arazisine ilhak etti. Nureddin'in en zengin eyaletinin valisi olmak sıfatıyla Salaheddin Dimaşk'a müracaat ederek niyâbet hakkının kendisine ait olduğunu bildirdi. Ancak Salaheddin bu iddiasını kuvvetle yürütmek için henüz yeterli güce sahip değildi⁶³. İslâm birliğinin bu şekilde çökmesi Franklara, kral Amaury'nin derhal faydalandığı bir fırsat teşkil etti. Kral haziran ayında Banyas üzerine yürüdü. İbn el-Mukaddem ona karşı çıkmak üzere Dimaşk'dan harekete ettiyse de, bir taraftan da vakit geçirmeden, her halde Amaury'nin de maksadına uygun olarak-onunla büyük bir meblâğ ödemek, Dimaşk'da bulunan bütün frank esirlerini serbest bırakmak ve Salaheddin'e karşı bir ittifak akdetmek vaadiyle uzlaşmayı teklif etti⁶⁴. Bu sırada dizanteriden muztarip bulunan Amaury teklifi kabul etti; anlaşma mukavelesinin imzalanmasından sonra Taberiye ve Nablus üzerinden Kudüs'e geri dönerken, kendisini daha fazla rahat ettirecek bir şekilde mahiffe içinde seyahat etmeyi reddetti. Kudüs'e vardığında ciddi surette rahatsızdı. Yatağı başına çağrılan bizanslı ve süryanî hekimlere, kendisini hacamat etmelerini ve yumuşaklık ilâcı vermelerini emretti. Doktorlar, çok zayıf düşmüş olduğu mülâhazasıyla bunu reddettiler. Amaury bunun üzerine kendi frank hekimine başvurdu; frank hekimî meslekdaşları gibi düşünmüyordu. Bu tedavi ona iyi gelir gibi olduysa da bu ancak iki gün devam etti. Amaury 11 temmuz 1174 tarihinde otuzsekiz yaşında bulunduğu halde vefat etti⁶⁵.

Eğer tarih bir meydan okuma ve buna karşılık vermekten başka bir şey değilse, İmadeddin Zengî, Nureddin ve Salaheddin'in idaresinde islâm birliğinin gelişmesi ilk haçlı seferinin kaçınılmaz bir reaksiyonu idi. Ancak mukadderat maymun iştahlıdır ve oyununu ekseriya hileli zararlar oynar. 1174

⁶² İbn al-Aşîr, s. 604 vd.; İbn Şaddâd, s. 65.

⁶³ İbn al-Aşîr, s. 606-09; İbn al-Adîm, s. 558-60.

⁶⁴ Willermus Tyrensis, XX, 31, s. 1000; Abû Şâma, s. 162; İbn al-Aşîr, s. 611.

⁶⁵ Willermus Tyrensis, XX, 31, s. 1000 vd. Süryanî hekim muhtemelen Süleyman b. Davud idi. Bk. yukarıda kitap IV, bölüm I, s. 266, n. 44.

yılı başlarında Salaheddin'in yıldızı söner görünmekteydi. Nureddin ve Amaury'nin hiç beklenmeyen ölümleri onu kurtardığı gibi müstakbel zaferlerinin kapılarını da açmış oluyordu. Doğu Frankları için Amaury'nin, ailesinin düçar olduğu musibetlerle birlikte böyle bir anda ölümü krallıklarının yaklaşan sonuna bir işaretti. Amaury hristiyan Kudüs'ün, taşıdığı taca lââyık son hükümdarı idi. Hatalar yapmıştı; 1168'de asillerinin heyecanına, 1169'da te-reddütlerine kapılmıştı. Uzak bir görüşle sağlam bir siyaset uygulayacağına, hükûmetinin daima ihtiyaç duyduğu para hediyelerini tercih etmeye her zaman hazır olmuştu. Fakat cevvaliyet ve enerjisi sınırsızdı. Ne vassallerinin, ne de tarikatlerin kendisine pervasızca meydan okuyamayacaklarını ispat etmişti. Daha uzun yaşasaydı, belki de islâm zaferinin kaçınılmazlığı düşüncesinin önüne bir soru işareti koyardı.

KİTAP V
İSLÂMIN ZAFERİ

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM İÇİNDE BİRLEŞME

“Bilgilerin mirası şereftir; ahmaklar yükselseler bile sonları olmayacak..”

Süleyman'ın meselleri III, 35

Kahire'de, olup bitenleri endişe içinde izlemekte olan Salaheddin'e kral Amaury'nin ölümü Allah'ın inayeti gibi geldi. Öldürülmesi için bir suikast hazırlandığı bildirildiğinde, nisan ayında, kendisi aleyhine işletilen şiî entrikaları açık bir mücadele halini almış bulunmaktaydı. Salaheddin hiç vakit kaybetmeden darbeyi indirmiş ve suikast tertipleyenlerin elebaşlarını çarmıha gerdirmişti. Fakat, bir hristiyan ordusu yardıma geldiği takdirde, kendisine suikastte bulunmak üzere başkalarının ortaya çıkmayacağından emin değildi. Üstelik bu arada Nureddin'in mirası da belki başka ellere intikal edecekti¹. Şimdi ise, Amaury ölmüş bulunduğu göre, karadan bir taarruz tehlikesi ortadan kalkmıştı. Bununla beraber bir Sicilya filosu harekete geçmiş olup açık denizde bulunmaktaydı; çünkü Sicilya kralı Guillaume II. ne şiî suikastının akamete uğradığını, ne de Amaury'nin ölümünün haber almıştı. 25 temmuz 1174'de Sicilyalılar, Lecce kontu Tankred'in kumandasında, asker, hayvan ve yiyecek maddesiyle tıklım tıklım dolu ikiyüzseksendört gemi ile birdenbire İskenderiye önünde göründüler. Ancak bunlar hesapladıkları yardımın yapılmadığını gördüler. Sicilyalılar, bizans imparatorunun her hangi bir yardımını önceden ve şiddetle reddetmişlerdi; çünkü Guillaume, Manuel ile, bunun, kızı Maria'nın desti izdivacını önce kendisine teklif ettikten sonra bu önerisini geri alması yüzünden bozmuştu. Guillaume bundan başka kendisinin, Bizanslıların 1169 yılında yaptığından daha iyisini başara-
cağını mutlak surette ispat etmek emelindeydi. Ancak Sicilyalıların İskenderiye'yi âni bir baskınla zaptetmek teşebbüsleri akamete uğrayıp, Salaheddin de ordusuyla yaklaşınca bunlar gemilerine dönerek 1 ağustosta denize yelken açtılar. Artık Salaheddin hiç bir engele çarpmadan Suriye'ye girebilirdi².

¹ İbn al-Aşîr, s. 600.

² Abû Şâma (^cİmâd al-Dîn'den), s. 164 vd.; İbn Şaddâd, (P.P. T.S., XIII, s. 66 vd.) Sicilyalıların geliş tarihi olarak 7 eylülü veriyor; Willermus Tyrensis, XXI, 3, s. 1007.

Dimaşk valisi İbn el-Mukaddem korkuya düşerek, yardım etmeleri için Franklara başvurdu. Genç melik el-Salih annesiyle birlikte, daha kudretli olan Gümüştekin'in himâyesine sığınmak üzere Haleb'e kaçınca bu korkusu daha da arttı. İbn el-Mukaddem bunun üzerine yardım ricasıyla bu sefer Musul hükümdarı Seyfeddin'e döndü; fakat Seyfeddin Elcezire'deki fetihlerini sağlamlaştırmayı tercih etmekteydi. İşte bu sırada Dimaşk halkı, valisinden, Salaheddin'i çağırmasını talep etti. Salaheddin derhal yediyüz seçme süvariden müteşekkil bir birlikle yola çıktı. Frankların kendisini durdurmaya teşebbüs etmedikleri Mâverâyüdü'nün içinden süratle geçerek 26 kasım 1174'de Dimaşk'a ulaştı. Burada büyük sevinç gösterileriyle karşılandı. Salaheddin, geceyi babasının eski evinde geçirdi. Ertesi gün İbn el-Mukaddem ona içkalenin kapılarını açtı. Salaheddin, kardeşi Tuğtekin'i Melik el-Salih namına buraya vali tayin edip ahalîyi el-Salih'in hazinesinden cömertçe hediyeler dağıtmak suretiyle memnun ettikten sonra kuzeye doğru, Gümüştekin'in üzerine yürüdü³.

Kral Amaury'nin vefatı Frankları o kadar büyük bir çaresizlik içine düşürmüştü ki, bunlar bir müdahalede bulunamadılar. Hanedandan geride sadece onüç yaşında bulunan cüzzamlı bir prens, Baudouin, kalmıştı. Kendisinden bir yaş daha büyük olan ablası Sibylle henüz evlendirilmemişti. Üvey annesi kraliçe Maria Komnene, dünyaya sadece iki kız çocuk getirmiş olup bunlardan birisi ölmüş, diğeri ise, İsabella, henüz ancak iki yaşındaydı. Baronlar hiç bir itirazda bulunmadan Baudouin'i kralları olarak kabul ettiler. Baudouin babasının ölümünden dört gün sonra patrik tarafından taçlandırıldı. Krallığa nâib tayin edilmedi. Müteveffa kralın en yakın dostu olup hanımı dolayısıyla Mâverâyüdü'nün iktâ'ının efendisi bulunan seneşal Miles de Plancy devlet işlerini görmektedir. Ancak Miles, özellikle krallıkta doğmuş bulunan asiller tarafından sevilmemekte olduğundan Trablus kontu Raymond bu gayrı memnun asillerin desteği ile niyâbetin kendisine verilmesini talep etti. Raymond, kralın kız kardeşleri dışında, Baudouin'in aile bakımından en yakın akrabasıydı. Annesi Hodierna, Amaury'nin teyzesiydi. Antakya princeps Bohemund, her ne kadar Hodierna'nın ablasının torunu idiyse de tahttan bir kuşak daha uzaktaydı ve zaten de uzaktaydı. Raymond ise, pek kısa bir süre önce krallığın ikinci büyük vârisesi olan ve Galilaea prinkeps Gautier de St.-Omer'den dul kalmış bulunan Eschiva de Bures ile evlenmişti. Raymond'un taraftarları ve hepsinin başında ihtiyar konnetabl Onfroï II. de Toron ile Ibelin ailesi ve Renaud de Sidon, Raymond'un ileri sürdüğü iddianın yüksek şûra huzurunda dinlenmesini talep ettiler. Miles işi elinden geldiği kadar ört-bas etmeye çalıştı ise de nihayet razı olmaya mecbur kaldı. 1174 yılının sonbaharı sonlarına doğru Raymond nâibliğe ta-

³ İbn Şaddâd, s. 67-70; İbn al-Aşîr, s. 614-16; Makrizî, nşr. Blochet, *Revue de l'Orient Latin*, VIII, s.

yin olundu. Bundan bir kaç hafta sonra da, bu şekilde iktidardan düşürülmesine istemiye istemiye katlanmak zorunda kalmış bulunan Miles, karanlık bir gecede Akkâ sokaklarında öldürüldü⁴.

Raymond bu sırada otuzdört yaşında, uzun boylu, sıska, esmer tenli, siyah saçlı, siması dehşetli bir burunun hâkimiyeti altına sığınmış bir kimse olup soğukkanlı, hislerine hâkim bir yaratılışa ve biraz da âlîcenaplıktan yoksun idi. Onun ruhunda, eski haçlı şövalyelerinin galeyana çok müsait civanmertlik hasletlerinin zerresi bile yoktu. Uzun esaret yıllarında çok ve ciddi yetle okumuş, arapçayı öğrenmiş ve müslümanların hayat tarzlarını incelemişti. Frank devletlerinin problemlerini mahallî bir açıdan mütalâa ediyordu. İlgi bu devletlerin hayatını muhafaza etmeye müteveccih olup bunların taarruza meyyal hristiyanlığın ileri karakolu olmak rollerini düşünmüyordu. Müstait bir kimseye ve dostları tarafından da büyük bir meharetle destekleniyordu; ama sadece bir nâibti ve üstelik düşmanları vardı⁵.

Onun nâibliği krallık içinde bir ikilik, bir parçalanma yarattı. Bundan önce de, özellikle kraliçe Melisende devrinde de birbirine muâriz olan gruplar mevcuttu; ancak bunlar çok yaşamamıştı. Kral duruma hâkim olmuştu. Şimdi ise sınırları açıkça belli iki parti teşekkül etmişti. Bunlardan birisi yerli baronlar ile Hospitalier şövalyelerinden tereküp ediyor ve kont Raymond tarafından idare olunuyordu. Bu fırka komşularla anlaşmaya gayret ediyor ve tehlikeli mâceralara atılmayı istemiyordu. Diğer parti ise batıdan yeni gelen asillerle Templier şövalyelerinden müteşekkildi. Taarruz heveslisi ve savaşçı hristiyan idealleriyle dolu bulunan bu fırka, 1175 yılında Renaud de Châtillon, mukadderatın bir mâceraperest olmaya zorladığı, kontluk arazisi kalmamış bulunan Urfa kontu Joscelin de Courtenay ile birlikte nihayet müslümanların zindanından azad edilince, reisine kavuşmuş oldu⁶. İki taraf arasındaki şahsî düşmanlıklar, siyasî görüş ayrılıklarını sertlik bakımından daha da aşıyorlardı. Asilzadelerin çoğunluğu şimdi artık sıhrî bağlarla birbirine bağlı idiler ve aile münâferetleri ise daima çok acı olur. Kral Amaury'nin her iki karısı birbirinden nefret etmekteydiler. Kont Joscelin'in kızkardeşi olan Agnes de Courtenay, kraldan boşandıktan sonra iki defa daha evlenmişti. İkinci kocası Hugue d'Ibelin evlenmelerinden hemen bir kaç yıl sonra ölmüştü; ona halef olan Renaud de Sidon ise, büyük bir sevinçle, kendisinin de Amaury gibi, karısının çok yakın akrabası bulunduğunu keşfetmiş ve evlenmeyi feshettirmişti⁷. Agnes, kardeşinin ve Templier şövalyelerinin

⁴ Willermus Tyrensis, XXI, 3-4, s. 1007-09.

⁵ Willermus Tyrensis, XXI, 5, s. 1010-12.

⁶ Renaud ve Joscelin'in serbest bırakılmaları için bk. aşağıda s.

⁷ 1167 yılında Amaury'nin Mısır'daki görevlisi olmuş bulunan Hugue d'Ibelin 1169 yılı civarında öldü. Amaury ile evlenmesinden önce Agnes'in nişanlısıydı (Willermus Tyrensis, XIX, 4, s. 890). Willermus, Renaud de Sidon'un boşanmasından da söz etmektedir. Renaud de Sidon'un babası, onun Agnes ile kan akrabalığını ispat eden vesikaları ortaya atmıştı. Bu kan akrabalığı hiç şüphesiz, genç kızlık adı bilinmeyen ve Guillaume de Sahyûn'dan dul kalmış olan annesi Beatrice dolayısıyla idi.

fırkasına geçerken Sayda kontu Renaud de Sidon mukabil partiye katıldı. Kraliçe Maria Komnene kocasının ölümünden kısa bir zaman sonra Hugue d'ibelin'in kardeşi Balian ile evlenmiş ve çeyiz olarak bu zata kendi yüzgö-rümlüğü olan Nablus hâsını götürmüştü. Bu evlenme mutlu oldu ve anakra-liçe kocasının partisinde önemli bir rol oynadı⁸. Renaud de Châtillon esaret-ten kurtulmasından bir kaç ay sonra, Mâverâyüdü'n vârisesi ve Miles de Plancy'nin dul kalmış karısı olan ve kont Raymond'u kocasının katili adde-den Etiennette ile evlenmişti⁹. Raymond'un Templier şövalyeleriyle uzun sü-ren kavgası ise şahsi bir anlaşmazlığa dayanıyordu. 1173 yılında Gérard de Ridfort adında bir flaman şövalyesi Trablus'a gelmiş ve kendisine kontluğun-da ilk müsait vârise ile evlendireceğini vaadeden Raymond'un hizmetine gir-mişti. Ancak bu tarihten bir kaç ay sonra Botrun hâkimi ölüp de arazisi kı-zı Lucia'ya kalınca Raymond, Gérard'ın adaylığını göz önünde tutmadan bu kızı, centilmenliğe sığmayacak bir hareketle, bir terazide tartıp konta a-ğırlığınca altun vermeyi teklif eden Plivano adında zengin bir Pisaliya ver-mişti. Hiddete kapılan ve hayâl sukutuna uğramış bulunan Gérard, Templi-er tarikatine girerek kısa bir zamanda bu tarikatin en nüfuzlu bir üyesi ve seneşal olmuştu ve Raymond'u da hiç bir zaman affetmemişti¹⁰.

Genç ve zamanından önce olgunlaşmış olan kral Baudouin, etrafında çev-riilen entrikaların farkındaydı ve partiler arasında dengeyi korumaya gayret ediyordu. Raymond üç yıl müddetle onun nâibi olarak kaldı. Ancak akraba-lık bağları kralı daha ziyade Courtenay'ler tarafına çekiyordu. 1176 yılında amcası Joscelin'i seneşal tayin ve annesi Agnes'i saraya davet etti. Agnes'in nüfuzu meş'ûm oldu. Bu kadın ahlâksız, kötü huylu olup doymak bilmeyen bir ihtirasla erkek ve para düşkünü idi. Kendisine çocuklarını terbiye et-mek müsaadesi verilmemişti. Baudouin, Willermus Tyrensis'in, Sibylle ise bü-yük halası prenses başrâhibe Joveta'nın ihtimam ve terbiyesine terk olunmuş-tu. Ancak Agnes şimdi çocuklarının hayatına müdahaleye başladı. Bau-douin her şeye rağmen onun sözlerine kulak veriyordu; Sibylle'e ise tam anlamıyla hâkim olmuştu¹¹.

Raymond'un nâiblik vazifelerinin başında, Salaheddin'in gittikçe artan kudretine engel olmak geliyordu. Franklar Dimaşk'ın Kahire ile birleşmesini önliyememişlerdi; fakat hiç olmazsa Haleb henüz ayrıydı. Salaheddin kendi-

⁸ Willermus Tyrensis, XXI, 18, s. 1035; Ernoul, s. 44.

⁹ Ernoul, s. 30 vd.

¹⁰ Ernoul, s. 114; *Estoire d'Eracles*, s. 51 vd. Plivano, karısı için 10 000 bizans altını ödemişti. Eğer bu mikdar tam ayarlı altın idiye gelin takriben 64 kilogramdı.

¹¹ Joscelin'in 1177 yılından itibaren seneşal olduğu sabittir (Röhrich, *Regesta*, s. 147). Kendisine daima "kont Joscelin" denilmiştir. Agnes, Amaury ile evliliği esnasında Askalan ve Yafa kontesi olduğu için vesikalarda kontes olarak geçmektedir. Hiç bir zaman kraliçe olmamıştır ve hiç bir yerde kraliçe olarak zikrolunmaz. Sibylle'in talim ve terbiyesi için bk. Willermus Tyrensis, XXI, 2, s. 1006. Baudouin'in gençliği hakkında bk. yukarıda s. 328.

sine Mısır'dan takviye kuvvetleri ulaşır ulaşmaz Dimaşk'dan Haleb'e karşı yürüyüşe geçmişti. 9 aralık 1174 tarihinde Hims'a girdi ve içkale kendisine mukavemet ettiği cihetle, burasını kuşatmaya devam etmek üzere burada birlikler bıraktı. Bundan sonra Hama üzerinden Haleb istikametinde ilerledi. Gümüştekin şehrin kapılarını ona kapatınca Salaheddin 30 aralıkta şehri muhasaraya başladı. Ahali yarı yarıya ona itaate meyyal idi; fakat genç Melik el-Salih bizzat halkın içine girerek, mirasını haince elinden almış olan bu adamdan kendisini korumalarını talep etti. Onun uğramış olduğu talih-sizlikten müteessir olan müdafiler ellerinden geldiği kadar dayanarak teslim olmadılar. Bu arada Gümüştekin haşhâşilerden ve Franklardan yardım talebinde bulunmuştu. Bir kaç gün sonra Salaheddin'in karargâhı ortasında ve çadırı içinde bir çok haşhâşi tesbit olundu. Bunlar mezbûhane bir çatışmadan sonra öldürüldüler. 1 şubat 1175'de kont Raymond bir frank ordusuyla Hims önünde görünerek, içkale muhafızlarının da iştirakiyle şehrin surlarına taarruz etti. Bu, istenilen etkiyi yaptı. Salaheddin Haleb kuşatmasını kaldırmakla süratle güneye geldi; Raymond ise onu beklemeden geri çekildi. Müteakip aylar içinde Salaheddin Hims içkalesini kuşatmakla meşgul oldu. Nisan içinde Salaheddin kuzeyde Hama'ya kadar bütün Suriye'nin efendisiydi; fakat Haleb hâlâ bağımsızdı. Gümüştekin, Renaud de Châtillon ve Joscelin de Courtenay ile Haleb zindanlarında yatmakta olan bütün Frankları serbest bırakmak suretiyle Franklara karşı olan minnetdarlığını göstermiş oldu¹².

Salaheddin'in başarıları, Nureddin'in yeğeni Musul hükümdarı Seyfeddin'in rahatını kaçırmaktaydı. Bu sebeple o kardeşi İzzeddin'i büyük bir ordu ile, Gümüştekin'le birleşmek üzere Suriye'ye gönderdi. Bunun üzerine Salaheddin, belki de Haleb ile Musul'un arasını açmak için, Hama ile Hims'i Gümüştekin'e terketmeyi teklif etti. Bu öneri reddolundu. Fakat mütteliklerin ordusu Hama'nın kuzeyinde, dağlık arazide pusuya düşürülerek Salaheddin'in savaşlarda denenmiş birlikleri tarafından tam bir bozguna uğratıldı. Ancak Salaheddin bu zaferinin meyvelerini toplayacak kadar kendisini güçlü hissetmiyordu. İki taraf arasında, Salaheddin'e Hama'nın kuzeyinde bir kaç şehri işgal etmek müsaadesini veren ve fakat diğer taraflarda her şeyin olduğu gibi kalmasını öngören bir mütareke imzalandı¹³.

Salaheddin bundan sonra, o zamana kadar gûya mevcudiyetini iddia ettiği, el-Salih'e karşı vassallık münasebetini silkip attı. Kendisinin ona sadıka-ne hizmet etmek hususunda elinden geleni yapmış olduğunu, fakat el-Melik el-Salih'in, danışmanı olarak başkalarını kendisine tercih ederek yardımını reddetmiş olduğunu ilân etti. Bu sebeple Mısır ve Suriye hükümdarı ünvanı-

¹² Willermus Tyrensis, XXI, 6, s. 1012 vd.; Abū Šāma, s. 167 vd.; Ibn al-Aş'ir, s. 618-20; Ibn al-Adīm, s. 562-64.

¹³ Ibn Šaddād, s. 70 vd.; Ibn al-Aş'ir (s. 621 vd.) savaşın vukubulduğu yere Hama Boynuzlari adını veriyor; Ibn al-Adīm, s. 564.

nı alıyor ve sikkeleri sadece kendi adıyla bastırmaya başlıyordu. Bagdad halifesi bunu büyük bir istekle kabul ederek Salaheddin'e, mayıs ayında Hama'da iken oraya vasil olan, hükümdarlara mahsus hilâtlar gönderdi¹⁴.

Zengî hanedanı ile yapılan mütareke ancak kısa bir süre devam etti. 1176 martında bizzat Musul hükümdarı Seyfeddin, büyük bir ordu ile Fırat'ı geçerek Gümüştekin'in birlikleriyle Haleb dışında birleşti. Ordusu Mısır'dan yeni takviyeler almış bulunan Salaheddin, onunla savaşmak üzere yürüyüşe çıktı. Salaheddin'in birlikleri Hama yakınında Âsırmak'ı geçerken 11 nisanında vukubulan bir güneş tutulması bunları dehşete düşürdü; bundan on gün sonra da bunlar atlarını sulamaya götürdüklerinde Seyfeddin onları ansızın bastırdı. Ancak Musul hükümdarı derhal taarruza geçmekte tereddüt etti. Seyfeddin ertesi gün, Salaheddin'in Haleb'in otuz kilometre kadar güneyinde, Sultantepe'de bulunan ordugâhına saldırmak için birliklerini ileri sürdüğünde artık geç kalmıştı. İlk taarruzunun başarıya ulaşmasına ramak kalmıştı ki, Salaheddin ihtiyat kuvvetlerinin başında olduğu halde bir karşı taarruza geçerek düşman saflarını parçaladı. Akşam çökerken savaş meydanına hâkim olan o idi. Salaheddin, Seyfeddin'in kaçarken karargâhında bırakmış olduğu hazineleri mükâfat olarak birliklerine dağıttı. Aldığı esirler iyi muamele görerek bir az sonra serbest bırakılıp ülkelerine gönderildi. Salaheddin'in gösterdiği yumuşaklık ve civanmertlik her tarafta mükemmel bir intibâ' yarattı¹⁵.

Haleb hâlâ Salaheddin'e kapılarını açmayı reddediyordu; bu sebeple Salaheddin şehir ile Fırat arasında bulunan Bizâ'a ve Menbiç kalelerine taarruz ederek bunları zaptetti; bundan sonra kuzeye giden yola hâkim bulunan büyük Azâz kalesini kuşattı. Burada da az kalsın, içinde istirahat ettiği çadıra giren bir haşhâşinin suikadına kurban gidecekti. Hayatını kurtaran, sarığı'nın altında taşıdığı zırhlı takkesi oldu. Azâz 21 haziranda teslim oldu. Salaheddin 24 haziranda tekrar Haleb önünde görüldü; fakat bu sefer anlaşmaya razı oldu. Melik el-Salih ile ona yardım etmiş olan Hısn Keyfâ ve Mar-din artuklu emîrleri, zaptetmiş oldukları bütün araziyi kendisine terke hazır olduklarını bildirdiler ve Salaheddin ile müstereken, bundan sonra barış anlaşmasına riayet edeceklerine yemin ettiler. Müsalahehanın imzalanmasını müteakip 29 temmuzda el-Salih'in küçük kızkardeşi şehirden çıkarak Salaheddin'i karargâhında ziyaret etti. Salaheddin bütün iyiniyetiyle, hangi hediye-den memnun olacağını sorduğunda küçük sultan hanım "Azâz kalesi" cewa-

¹⁴ Salaheddin'in hükümdar ünvanını taşıyan ilk sikkeleri 570 (= 1174/75) tarihini taşırlar. O hiç bir zaman sultan ünvanını almamıştır, fakat bütün arap tarihçileri, hatta çağdaşları, onu genellikle sultan tesmiye etmişlerdir (meselâ İbn Cubayr ve İbn Şaddâd). Bk. Wiet, *L'Egypte Arabe*, s. 335 vd.

¹⁵ İbn Şaddâd, s. 71-74; İbn al-Aşîr, s. 625 vd. İbn Şaddâd savaş Tell es-Sultan ve Hattın Boynuzlarında ceryann ettiriyor.

bını verdi. Salaheddin bunun üzerine bu kaleyi onun ağabeyisine geri verdi¹⁶.

Haleb henüz zaptedilmemiş idiyse de Melik el-Salih ve amcazadelerinin hadleri bildirilmişti. Salaheddin artık haşhâşiler ve Franklarla meşgul olabildi. Nusayrî dağları içine dalarak haşhâşilerin ana kalesi olan Masyafı kuşattı. Şeyh Sinan bu sırada kalede değildi. Süratle kalesine döndüğünde, eğer her hangi esrarlı bir kuvvet engellememiş olsaydı, Salaheddin'in askerleri tarafından yakalanması işten bile sayılmıyacaktı. Havada esrar bulutları dolaşmaktaydı. Bizzat Salaheddin korkunç rüyalar görüyordu. Bir gece birdenbire uykusundan uyandı ve yanında, sadece haşhâşilerin pişirdiği cinsten sıcak bir çörek, bunun yanında zehirlenmiş bir hançer ve üzerine tehdit edici bir mısra' yazılmış bir kâğıt parçası buldu. Salaheddin, Şeyhülcebel'in bizzat çadırına girmiş olduğu kanaatine vardı; sınırları bozuldu. Sinan'a bir elçi göndererek ve günahlarının affını rica ederek, kendisine buradan emniyetle çıkıp gitmesi için müsaade olunacak olursa, bundan sonra haşhâşilere dokunmamayı vaadetti. Şeyh bunu kabul etti ve aralarındaki anlaşmaya riayet olundu¹⁷.

Franklarla, tabii olarak, böyle bir anlaşma yapmaya imkân yoktu. 1175 yılında bir ateşkes anlaşması yapılmış ve Salaheddin, Seyfeddin ile meşgul olabilmek için, elinde bulunan hristiyan esirleri serbest bırakmıştı¹⁸. Ancak Franklar ertesi yıl mütarekeyi ihlâl ettiler. Salaheddin'in Haleb'i kuşatması esnasında, Kudüs krallığı ordusu Onfroi de Toron ile onbeş yaşında bulunan kralın emrinde güneyden kuzeye doğru hareket ederken, Trablus kontu Raymond Bukayye ovasından Bekâa'ya girdi. Anlaşıldığına göre, bu sırada Baalbek valisi olan İbn el-Mukaddem, Raymond'u küçük bir yenilgiye uğrattı; ancak hristiyanlar ordularını birleştirerek Salaheddin'in kardeşi Turanşah'a ve Dimaşk milis kuvvetlerine şiddetli bir darbe indirdiler. Salaheddin kuzeyden yaklaşık Franklar tekrar geri çekildi; Salaheddin onları takip etmedi; Mısır'a dönmek hususunda sabırsızlanıyordu. Suriye'de Turanşah'ın emrinde kuvvetli bir ordu bıraktıktan sonra, yine büyük bir süratle Mâverâyüdüd topraklarından sızarak 1176 eylülü sonunda Kahire'ye ulaştı¹⁹.

Arada, bir yıl müddetle, her iki tarafın da sevinçle telâkki ettiği, sükûnet hüküm sürdü. Salaheddin Mısır'ın idare sistemini reforma tabi tutup Kahi-

¹⁶ İbn Şaddâd, s. 74 vd.; İbn al-Adîm, s. 146 vd.; İbn al-Aşîr, s. 625 vd. İbn al-Adîm'e göre Haleb'de umumi efkâr anlaşmanın aleyhindeydi ve açıkça el-Salih'i desteklemekteydi.

¹⁷ Abû Firâs, nşr. Guyard, *Journal Asiatique*, 7. seri, IX, 1877, arapça metin, s. 455-59; İbn al-Aşîr (s. 625 vd.) Sinan'ın, Salaheddin'in dayısı Şihabeddin'e yazdığı bir tehdit mektubundan söz etmektedir.

¹⁸ Willermus Tyrensis, XXI, 8, s. 1017-19. Müellif ateşkes anlaşması yapılmasının sorumlusu olan Onfroi de Toron'a, Salaheddin müşkil bir durumda iken ona karşı saldırıya geçmek fırsatını kaçırdığı için sitem etmektedir.

¹⁹ Willermus Tyrensis, XXI, 11, s. 1021-23; İbn al-Aşîr, s. 627.

re'yi yeniden inşa ve tahkim ederken, Kudüs hükûmeti en önemli iç problemi ile karşı karşıya bulunuyordu. 1177 yılında onaltı yaşına giren kral Baudouin rüşdünü ispat etti ve Raymond niyâbeti terkeyledi. Ancak kralın cüzzamı gittikçe artıyordu. Daha çok seneler yaşamıyacağı muhakkaktı. Tahtın devamını teminat altına almak için prenses Sibylle'in evlendirilmesi gerekiyordu. Baudouin 1175 yılında, muhtemelen Fransa kralı Louis VII.'nin teşvikiyle, Montferrat markisinin büyük oğlu Guillaume Longue-Épée'yi Filistin'e gelerek Sibylle ile evlenmeye davet etmişti. Bu iyi bir seçimdi. Guillaume her tarafla mükemmel münasebetler kurmuştu. Babası kuzey İtalya'nın en zengin hükümdarıydı. İmparator Friedrich Barbarossa ve kral Louis onun amcazadeleriydiler. Kendisi de, pek genç olmamakla beraber, neşeli ve yaşamaktan zevk alan prensesin hoşuna gidecek kadar câzip ve yakışıklıydı. Guillaume 1176 ekim ayında Sayda'ya vardı. Sibylle ile bir kaç gün sonra kıyılan nikâhında kendisine Askalan ve Yafa kontlukları verildi ve herkes tarafından tahtın vârisi addolunmaya başladı. Ancak onun erkekliğine ve malik olduğu yüksek ilişkilere dayanan ümitler tahakkuk etmedi. 1177 yılı başlarında malarya hastalığına tutuldu; hastalık bir kaç ay sürdü ve Guillaume haziran ayında öldü. Sonbahar nihayetlerine doğru dul kalmış olan karısı bir oğlan çocuğu doğurdu. Bu suretle Kudüs tahtı bir varise kavuşmuş oluyordu ama, bu bir nâibliği de zarurî hale getirmekteydi. Kralın elçileri bir defa daha bütün Avrupa'yı dolaşarak prensese ikinci bir koca bulmaya çalıştılar²⁰.

Elçiler Avrupa'yı aynı zamanda Salaheddin'e karşı müttefikler bulmak maksadiyle kolaçan etmekteydiler. Çünkü ateşkes anlaşması şüphesiz uzun sürmiyecekti. Fakat batılı hükümdarlar kendi sorunları ile meşguldüler ve İstanbul da artık eskiden sağladığı yardımı yeniden yapacak durumda değildi. 1176 yılı bizans tarihi için bir dönüm noktası olmuştu. Selçuklu sultanı Kılıç Arslan II. yeniden imperatora meydan okumaya başlamıştı. Nureddin yaşadığı müddetçe ona mâni olunabilmişti. Çünkü Nureddin 1173 yılında, Selçukluların Danişmendlilere ait araziye yutmalarını önlemek üzere Anadolu'da müdahalede bulunmuştu. Nureddin'in kumandanı olan ve evvelce onun kardeşi Kutbeddin'in Musul'da veziri olmuş bulunan Abdülmesih, Kayseri'yi danişmendli emîri Zünnûn'un namına istirdad etmiş ve bizzat bir garnizon ile Sivas'da kalmıştı. Aynı zamanda Kılıç Arslan'ın kardeşi Şehinşah'ın Ankara hükümdarlığı da teyid ve tasdik olunmuştu ki, onu bir kaç yıl önce imparator buraya tayin etmişti. Ancak Nureddin'in ölümü Kılıç Arslan'ı bu müşkilâttan kurtarmış oldu. 1174 yılı sonunda Abdülmesih tekrar Musul'da, Zünnûn ve Şehinşah İstanbul'da sürgünde ve arazileri de Kılıç Arslan'ın hükmünde bulunuyordu. Kılıç Arslan bundan sonra Bizans'a

²⁰ Willermus Tyrensis, XXI, 13, s. 1025 vd.; Guillaume'un annesi, kral Konrad III.'in ve Friedrich Barbarossa'nın babasının anne ayrı kızkardeşiydi.

döndü. 1176 yılı yazında imparator Manuel, türk işini kesin olarak halletmeye karar verdi. Bir önceki yaz aylarında elde ettiği önemsiz bir kaç başarı onu papaya bir mektup yazarak, zamanın yeni bir haçlı seferi için müsait olduğunu bildirmeye teşvik etmişti: Anadolu'dan geçen yolu artık bütün zamanlar için emniyete alacaktı. Zünnûn'u tekrar eski topraklarına hâkim kılmak üzere, amcazadesi Andronikos Vatatzes kumandasında bir ordu Paphlagonia'ya doğru yola çıkarılırken bizzat Manuel, sağhyabildiği bütün takviyelerle doldurulmuş olan büyük imparatorluk ordusunu sultanın başşehri olan Konya üzerine sevketti. Kılıç Arslan bu seferi haber alınca, müzakereciler göndererek barış ricasında bulundu. Ancak Manuel'in artık onun vereceği söze güveni kalmamıştı.

Paphlagonia seferi eylül ayı başlarında Niksar surları önünde felâketle sonuçlandı. Vatatzes'in başı zafer nişanesi olarak sultana gönderildi. Bundan bir kaç gün sonra Manuel'in ordusu Menderes vâdisinden, bir yıl önce imparatorun Sublaeon yanında inşa ettiği kale yanından geçerek Eğridir gölünün ucundan Sultandağı silsilesine giden dağlık bölgeye girdi. Kuşatma âletleri ve erzak yüklü arabalar ordunun ilerleyişini ağırlaştırıyordu. Geçmek zorunda oldukları arazi Türkler tarafından tahrip olunmuştu. Yol, Bizanslıların Tzibritze adını verdikleri ve çıkış yerinde tahrip edilmiş Myriocephalon kalesinin bulunduğu bir geçitten geçiyordu. Burada türk ordusu çok uzaklardan görülebilecek şekilde kel bir dağ yamacında toplanmıştı. Manuel'in tecrübeli subayları, onu, düşmanın karşısında bu ağır hareketli orduyu bu güç geçilir çukur yoldan geçirmemesi hususunda uyardılar. Fakat ordudaki genç ve tecrübesiz prensler şecaatlerine güvenmekte ve şan şöret kazanmak istemekteydiler. Bunlar imparatoru ilerlemeye tahrik ederek kandırdılar. Selçuklu sultanı bütün müttefik ve vassallerinden takviye kuvvetleri almıştı. ordusu hemen hemen Manuel'in ordusuna sayıca müsavi, daha kötü teçhizatlı, buna mukabil daha fazla hareket kabiliyetliydi. 17 eylül 1176'da bizans öncü kuvveti zor kullanarak geçide girdi. Türkler bunların karşısında geri çekilerek dağlara saptılar ve bundan sonra da imparatorluk ordusu dar yola girdiği ve zorlukla yol aldığı sırada yamaçlardan inerek geçit içine saldırdılar. İmparatorun kayınbiraderi, Antakya hanedanından Baudouin, bir süvari alayı başında bulunduğu halde yamaç yukarı, doğrudan doğruya düşmanın içine bir karşı taarruza girişti; fakat bütün adamlarıyla birlikte kılıçtan geçirildi. Aşağıda, geçitte bulunan askerler onun âkıbetini görmekteydiler. Bunlar içinde bulundukları durumun gereği olarak öylesine sıkışmışlardı ki, ellerini bile oynatamıyorlardı. Bu durumda bile şecî' bir idare vaziyeti henüz kurtarabilirdi. Fakat Manuel cesaretini kaybetti ve herkesten önce paniğe kapılarak geçitten çıkmak için geriye kaçtı. Bunun üzerine bütün ordu onu takibe çalıştı. Fakat bu büyük karışıklık esnasında ağırlıklar yolu tıkanmışlardı. Askerlerden ancak pek azı kurtulabildi. Türkler Vatatzes'in başını bir mızrağın ucunda sallayarak, karanlık basıncaya kadar Bizanslıları gönülle-

rince kana kana doğradılar. Bundan sonra imparator birliklerini ovada tek-rar toplamaya gayret ederken sultan bir haberci göndererek, derhal geri dönmesi ve Sublaeon ve Dorylaeon kalelerini yıkması şartıyla ona barış tek-lif etti. İmparator bu şartları minnetdarlıkla kabul etti. Hazimetten kurtul-muş olan öncü kuvvetleri hiç bir saldırıya uğramadan geçit içinden geri döndü ve acınacak bir durumda olan ordunun kalıntısı ile birleşti. Manuel bu kılıç artıklarını, Kılıç Arslan'ın bu müsamahalı davranışını bir türlü anlı-yamayan Türkmenlerin sürekli saldırılarına maruz kalarak geri götürdü. Pek muhtemeldir ki, sultan elde ettiği zaferin büyüklüğünü anlayamamış olsun. Onun ilgisi şimdi doğuya dönüktü; şimdilik batıya doğru genişlemeyi düşün-müyordu. Türk sultanının batıda arzu ettiği yegâne şey emniyet idi²¹.

Manuel ise uğradığı felâketi tamamiyle müdrük olup bunu yüz yıl önceki Malazgird savaşı ile mukayese etmekteydi²². Babasının ve büyük babasının inşa ettiği büyük savaş makinesi âni olarak tahrip olunmuştu. Bunu eski hâ-line getirmek için yılların geçmesi lâzımdı ve aslına bakılırsa gerçekte bu makine bir daha işletilemedi. Sınırları müdafaa etmek ve hatta müteakip üç yıl içinde bazı önemsiz başarılar kazanabilmek için yeterli sayıda birlik kal-mıştı, fakat imparator bir daha hiç bir zaman Suriye'ye girecek ve Antak-ya'ya isteklerini dikte edecek durumda bulunmıyacaktı. Bir zamanlar Nured-din'i bile, kudretinin doruğunda bulunurken, hristiyanlara bütün gücüyle yüklenmekten alıkoyan büyük prestijinden eser bile kalmamıştı. Myriokephalon felâketi Franklar için de, Bizans'a olduğu kadar, ağır bir darbe oldu. Bütün güvensizlik ve anlaşmazlıklara rağmen Franklar, kudretli bir imparatorluğun varlığının, islâmın zaferine karşı son bir dayanak oldu-ğunu biliyorlardı. Kuzey Suriye bu sırada zayıf bir çocuk olan el-Melik el-Salih'in elinde bulunduğu için Myriokephalon savaşının önemini pek farket-mediler. Fakat Willermus Tyrensis üç yıl sonra İstanbul'u ziyaret edip te o-lup biteni tafsilâtı ile öğrendiğinde, beliren fırtına bulutlarını açıkça müşahe-de etmiş oldu²³.

Manuel'in ordusu her ne kadar mahvolmuş idiyse de, donanması hâlâ güçlü idi ve o, bu kuvveti Salaheddin'e karşı kullanmaya hazırды. İmpara-tor 1177 yılında yeniden donanmasını Mısır'a karşı yapılacak bir frank taar-ruzunu desteklemek üzere yola çıkarmayı vaadetti. Bu yaz ayları içinde batı-dan yeni bir haçlı seferinin yapılacağı söylentileri ortada dolaşmaktaydı. Lou-

²¹ Niketas Khoniates, s. 236-48; Süryani Mikhail, III, s. 369-72. Krş. Chalandon, *Les Comnènes*, s. 506-13; Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 417, n. 3 ve bizzat savaş hakkında Ramsay, *Preliminary Report, History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire*, s. 235-38.

²² Niketas Khoniates, s. 249. Diğer taraftan Manuel, İngiltere kralı Henry II.'ye gönderdiği mektupta uğranılan felâketin önemini küçük göstermeye çalışmaktaydı (Roger von Hoveden, *Chronica*, II, s. 101'de verilmiştir). Savaş bir çok batı vakanüvisince kaydedilmiştir, meselâ *Vita Alexandri, Liber Pontificalis*, II, s. 435 ve *Annales S. Rudberti Salisburgensis*, s. 777.

²³ Willermus Tyrensis, XXI, 12, s. 1025.

is VII. ilâ İngiltere kralı Henry II.'in haçı kabul ettikleri şuyû' bulmuştu²⁴. Fakat Filistin'de batılı iktidar sahiplerinden sadece birisi arzı endâm etti. Eylûlde, kral Baudouin şiddetli bir malaraya nöbetinden sonra nekahet halinde bulunurken, Flandre kontu Philippe büyük bir maiyyetle Akkâ'ya geldi. Bu zat Flandre kontu Thierry ile kontes Sibylle'in oğluydu. Babasının yapmış olduğu dört haçı seferini ve annesinin Kutsal Diyar'a karşı dindarane sevgisini hatırlayanlar ondan büyük işler ümit etmekteydiler. Kontun muvasalatı haberi, Mısır'a yapılacak sefer için para yardımı teklifinde bulunmak üzere imparatorun dört asil elçisinin gelmesine sebep oldu. Bunların hemen arkasından da mükemmel teçhiz edilmiş yetmiş bizans gemisinden müteşekkil bir donanma Akkâ harb limanına geldi. Bizzat sefere çıkmıyacak kadar zayıflamış olan kral Baudouin, konta Mısır'a yapılacak olan seferde kendisine nâiblik etmesini teklif etti. Fakat Philippe tereddüt ederek kaçamaklı cevaplar verdi. Önce, sırf haccetmek gayesiyle gelmiş olduğunu söyledi; sonra, böyle bir sorumluluğu yalnız başına üstlenemeyeceğini ileri sürdü ve nihayet kral ona Renaud de Châtillon ile birlikte ordunun idaresini eline almasını önerince, bu zatın karakterini küçük gören sözler etti. O-na, bizans donanmasının gelmiş olduğu ve sefere katılmaya hazır bulunduğu hatırlatıldı. Kont sadece, Bizanslıların işine yaramaya neden mecbur olduğunu sormakla yetindi. Nihayet ağzındaki baklayı çıkararak, Filistin'e yapmış olduğu seyahatin yegâne amacının, kendisine akraba olan prenses Sibylle ile Isabella'yı, en sevdiği vassallerinden Robert de Béthune'ün iki genç oğlu ile evlendirmek olduğunu bildirdi. Bu ise Kudüs baronlarının tahammül bardağını taşıran son damla oldu. Kont Philippe yüksek şûrâ önünde bu talepte bulunduğu zaman Baudouin d'Ibelin:" Biz senin haç için savaşmaya geldiğini sanmıştık; sen ise sade evlenmeden bahsediyorsun!" diye bağırdı. Gayesinin anlaşıldığını ve kabul edilmeyeceğini anlayan kont Philippe hiddet içinde dönüş hazırlıklarına girişti. Franklar arasındaki bu kavga imparatorun elçilerinden dehşete düşürmüştü. Mısır ile savaş yapılamıyacağı beliydi. Elçiler bir ay daha bekledikten sonra, efendilerine Frankların önüne geçilmesi mümkün olmayan bu hafifliklerini bildirmek üzere donanmayla birlikte yurdlarına yelken açtılar²⁵.

²⁴ Henry II. ve Louis VII., 21 eylül 1177 tarihli Ivry anlaşmasıyle, beraberce bir haçı seferine çıkmayı kararlaştırmışlardı (Benedict of Peterborough, I, s. 191-94). Bu plân pek az sonra bir tarafa bırakılacaktı.

²⁵ Willermus Tyrensis. XXI, 14-18, s. 1027-35. Willermus, Trablus kontu Raymond ile Antakya princeps Bohemund'un Mısır'a karşı bir sefere girişilmesinin aleyhinde oldukları ve Philippe'i de bu hususa iknâ ettikleri düşüncesindedir. Ancak Ibelin'ler Philippe'e fena halde içlerlemişlerdi ve bunlar umumiyetle Raymond'la işbirliği yaptıkları cihetle Willermus'un bu hususu abartmış olması mümkündür. Willermus, Bizans'la ittifakı imzalamıştı ve bu sebeple ittifaktan vazgeçilmiş olmasına şaşırmıştı. Philippe'in sonradan gerek Raymond'a ve gerekse Bohemund'a yardımcı olmak için gösterdiği uysallık Willermus'u bunlara karşı şüphe duymaya sevketsin olabilir. Ayrıca Baudouin d'Ibelin'in müstezhi sözlerini kaydeden Ernoul (s. 33) ile kırş.

Flandre kontu Kudüs'ü 1177 yılı ekim ayında terk ederek Trablus'a gitti. Philippe de Flandre muhtemelen vicdan azabı duymağa başlamış olduğu içindir ki, kont Raymond'a, Hama'ya karşı yapılacak bir seferde refakat etmeye razı oldu. Kral Baudouin onu takviye için krallıktan birlikler gönderdi. Küçük bir birlik Hıms arazisini baskına uğrattı ve ondan sonra da kazandığı bütün ganimetleri bir pusuya düşerek kaybederken, iki haçlı kontu, valisi ağır surette hastalanmış olan Hama'yı kuşattılar. Fakat Dimaşk'dan gönderilen birlikler yaklaşıncaya, hiç bir şey elde edemeden geri çekildiler. Kont Philippe bundan sonra Antakya'ya gitti ve princeps Bohemund'a, Hârim'e yapacağı bir taarruzda yardım etmeyi kabul etti. Hârim şehri, el-Melik el-Salih'in nâzırı Gümüştekin'e aitti; fakat Gümüştekin efendisiyle bozuşmuş ve el-Salih de onu idam ettirmişti. Gümüştekin'in Hârim'deki adamları bu yüzden el-Melik el-Salih'e karşı ayaklanmışlardı. Ancak Franklar yaklaşıncaya bunların isyanı sona erdi. Bohemund ve Philippe şehri, pek de azimli olmayarak kuşattılar. Surları lâğımla çökertmek girişimleri başarılı olmadı; hatta el-Melik el-Salih, şehrin garnizonunu takviye için gönderdiği bir kuvveti frank safları arasında sızdırmaya bile muvaffak oldu. el-Melik el-Salih onları, Haleb ve Antakya'nın gerçek düşmanı olan Salaheddin'in Suriye'ye dönmüş olduğu hususunda uyarmak üzere elçiler yollayınca, kuşatmayı kaldırmaya razı oldular. Philippe, paskalyayı geçirmek üzere Kudüs'e uğradıktan sonra, İstanbul'a gitmek üzere Lâzikiye'den gemiye bindi²⁶.

Salaheddin Mısır'dan gelerek 18 kasım 1177 tarihinde sınırı geçmişti. Onun istihbarat teşkilâtı her zamanki gibi mükemmel işlemişti. Frank-Bizans ittifakının bozulmuş olduğunu ve Flandre kontunun kuzeyde bulunduğunu biliyordu. Anî bir mukabil taarruza karar vererek kıyı boyunca Filistin'e daldı. Templier şövalyeleri Gazze'yi müdafaa etmek üzere, tarikatın emre hazır bulunan bütün kuvvetlerini harekete geçirdiler; fakat Mısır ordusu doğrudan doğruya Askalan üzerine yürüdü. İhtiyar konnetabl Onfroi de Toron ağır hasta olup, kral da ancak pek az önce hasta yatağından kalkmıştı. Baudouin toplayabildiği, hepsi birden 500 şövalyeden müteşekkil bir kuvvet ve gerçek haçı yanında bulunduran Bethlehem piskoposu ile birlikte süratle Askalan'a koştu. Düşmanın muvasalatından önce gücü gücüne müstahkem mevkie girebildi. Krallığın silâh taşıyan bütün erkeklerini Askalan'da kendisine iltihaka davet etmişti. Bu çağrıya uyanların ilk kısmı Salaheddin'in hücumuna uğrayarak esir edildiler. Salaheddin, kralı Askalan'da tesbit etmek için burada küçük bir kuvvet bıraktıktan sonra Kudüs'e doğru yürüyüşüne devam etti. Fakat bu sefer, istisnâî bir hal olarak, nedense kendisine fazlaca güvenmişti. Kendisiyle Kudüs arasında artık bir tek düşman savaşçısı bulunmadığı için birliklerinin disiplini gevşetti ve bunların, yağmalamak üze-

²⁶ Willermus Tyrensis. XXI, 19, 25, s. 1036, 1047-49; Ernoul, s. 34; Süryani Mikhail, III, s. 37 vd.; Abû Şâma, s. 189-92; İbn Şaddâd, s. 76 vd.; İbn al-Aşîr, s. 630-33; İbn al-Adîm, s. 148-53.

re ülkeye yayılmalarına müsaade etti. Baudouin ümitsizliğin verdiği cesaretle, Templier şövalyelerine bir mesaj göndermeye muvaffak olmuş ve onlara Gazze'yi bırakarak kendisine katılmalarını emretmişti. Templier şövalyeleri yaklaşınca kral Askalan'dan bir çıkış hareketi yaptı ve bütün maiyeti ve şövalyeleriyle birlikte sahil boyundan Ibelin'e at sürdükten sonra buradan ülkenin içine daldı. 25 kasımda mısır ordusu tam Montgisard kalesi yakınında, Remle'nin bir kaç kilometre güney doğusunda uçurumlu bir vâdiden geçmekteyken, birdenbire kuzeyden gelen frank şövalyelerinin hücumuna uğradı. Baskın tam bir başarı olmuştu. Salaheddin'in birliklerinden bir kısmı erzak sağlamak için seferdeydi; elinde bulunan kuvvetleri savaş düzenine sokmak için de vakit bulamadı. Müslümanların bir çoğu daha taarruzun başında kaçmaya başladılar. Bizzat Salaheddin ancak memlûklerinden müteşekkil muhafız kuvveti tarafından kurtarılabildi. Mukavemet eden alayların hemen hepsi tamamiyle imha olundu. Kral, hristiyan ordusu içinde ön safda çarpışıyordu. Balian ve Baudouin d'Ibelin kardeşlerin ve Raymond'un üvey oğulları olan Hugue ve Guillaume de Galilée biraderlerin gösterdikleri şecaat zaferin kazanılmasında âmil oldu; hristiyanlar hatta Aziz Georgius'un bizzat kendi saflarında savaştığını görmüşlerdi.

Hemen bir kaç saat içinde mısır ordusu bütün elde etmiş olduğu ganimet ve esirleri bırakmış bulunduğu halde Mısır'a doğru kaçmakta idi. Savaşçılar, daha süratle kaçabilmek için silâhlarını bile ellerinden atıyorlardı. Salaheddin bir dereceye kadar disiplini yeniden tesise muvaffak olmuştu; fakat Sinâ çölünü geçmek, hele burada dolaşan bedeviler savunmasız kalmış olan kaçakları durmadan iz'âç ve takip ettikleri cihetle, çok güç oldu. Mısır hududuna varınca Salaheddin, aklına belki de ayaklanmayı getirmiş olanlara henüz hayatta bulunduğunu hatırlatmak üzere süratli hecinler üzerinde haberciler gönderdi. Onun Kahire'ye dönüşü bütün Mısır'da güvercin postasıyle her tarafa bildirildi. Fakat sultanın nüfuz ve itibarı büyük ölçüde zedelenmişti²⁷.

Bu, haçlılar bakımından büyük bir zaferdi ve bu ân için krallığı kurtarmıştı, ama, uzun bir müddet için de durumu değiştirmiş değildi. Mısır'ın yardımcı kaynakları bitmez tükenmez derecede çoktu. Franklara gelince bunlar hâlâ, eskiden olduğu gibi, nüfus azlığından muztariptiler. Eğer kral, düşmanını Mısır içlerine kadar takip edebilmek veya Dimaşk'a karşı süratli bir harekete geçmek imkânını bulmuş olsaydı, belki Salaheddin'in kudretini parçalayabilirdi. Fakat dıştan yardım görmeden, küçük ordusunu bir taarruz hareketi içinde tehlikeye arz edemezdi. Bunun yerine, Banyas'ın kaybedilmesiyle krallığın müdafaa sisteminin bozulmuş olduğu Dimaşk sınırında kuvvetli müstahkem kaleler inşa ettirmeye karar verdi. Bir taraftan Onfroï de

²⁷ Willermus Tyrensis, XXI, 20-24, s. 1037-47; Ernoul, s. 41-45; Süryani Mikhail, III, s. 375; Ibn Şaddâd, s. 75 vd.; Abû Şâma, s. 184-87; Ibn al-Aşîr, s. 627-35.

Toron, Banyas-Toron yolu üzerindeki Hunin tepesini tahkim ederken, kral da, yukarı Ürdün'de Huleh ve Taberiye gölleri arasında bir kalenin inşasını ele aldı; bunun amacı, bir zamanlar peygamber Yakub'un melek ile görüştüğü yer olup "ızdıraplar geçidi" adını da taşıyan geçide hâkim olmaktır. Geçidin her iki tarafında da bir kısmı Dimaşk'a, diğer bir kısmı ise Franklara tabi olan müslüman köylü ve çobanları oturmaktaydılar. Bunlar hiç bir mümanaate uğramadan büyük bir meşe ağacının temsil ettiği hududu her iki yönünden de serbestçe geçmekteydiler. Franklar bu su geçidini tahkim etmek üzere müslümanlarla anlaşmışlardı. Baudouin bu anlaşmaya riayet ederek kaleyi başka bir yerde inşa etmek istediye de, Templier şövalyeleri istişare meclisinde daha çok oy topladılar. Burada oturan müslümanlar, hristiyanların sözlerinde durmamalarından dolayı Salaheddin'e şikâyetle bulundular. Salaheddin buradaki inşaat çalışmalarından vazgeçmesi şartıyla krala önce 60000, daha sonra 100000 altın teklif etti. Kral buna yanaşmayınca da, buraya bizzat müdahale edeceğine andıçtı²⁸.

Salaheddin Montgisard felâketinden sonra, her şeye tamamiyle hâkim bulunduğuna tamamiyle kanaat getirinceye kadar, bir kaç ay Mısır'da kalmıştı. 1178 ilkbaharının sonlarına doğru Suriye'ye dönerek yılın geri kalan kısmını Dimaşk'ta geçirdi. Bu yılın yegâne savaşı hareketleri, karşılıklı bir kaç yağma akınından ibaret kaldı²⁹. Daha kuzeyde, Antakya ile Haleb arasında barış hüküm sürmekte olup, Antakya ile, mühtedî hükümdarı Mleh'in, Nureddin'in ölümünden kısa bir müddet sonra yeğeni Ruben III. tarafından tahtından düşürülmüş bulunduğu ermeni krallığı arasında bir ittifak mevcut bulunuyordu. Ruben, Hârim'in beyhude yere kuşatıldığı sırada yardım etmiş olduğu Franklarla dosttu³⁰. Bohemund III. bundan başka imparatorun dostluğunu elde etmeye çalışmış ve 1177 yılında, ikinci defa evlenmesinde, Manuel'in Theodora adında bir akrabasını almıştı³¹.

1179 yılında, hayvan sürülerinin her yılki alışımlı yaylalara, dağlara sevk edilmesinin başladığı ilkbaharda kral Baudouin, Dimaşk ovasından Banyas is-

²⁸ Willermus Tyrensis, XXI, 26, s. 1050 vd.; Ernoul, s. 51 vd.; Abû Şâma, s. 194-97; İbn al-Aşîr, s. 634. Salaheddin bu sıralarda Baalbek'de çıkan mahalli bir ayaklanmayla meşguldü. Yakub geçidi, bugün "Yakub'un kızlarının köprüsü" adıyla bilinen bir köprü ile geçilmektedir.

²⁹ İbn al-Aşîr, s. 633.

³⁰ Konnetabl Smbat, s. 624; Vahram, *Manzum Vekayinâme*, s. 509. Ruben'in evlenmesi için bk. aşığıda s. 353.

³¹ Willermus Tyrensis, XII, 5, s. 1069. Bu düğünün tarihi ve hatta gelinin adı tartışma konusudur. *Lognes* (V, s. 446) onu Irene olarak adlandırmakta ve geline üstelik Constance adında bilinmeyen bir kız çocuğu da yakıştırmaktadır. Onun Komnenos ailesinden olup olmadığı veya annesi yolu ile imparatora akraba olduğu belli değildir. Rey (*Histoire des Princes d'Antioche, Revue de l'Orient Latin*, 1896, II, s. 379-82) onun Bohemund'un ilk zevcesi olduğuna inanıyor. Bohemund'un ilk eşinin 1170-75 yıllarına ait vesikalarda görülen Harenc (Hârim) hâkimesi Orgillosa olması daha büyük bir ihtimaldir (Röhricht, *Regesta*, s. 125-139). Willermus gayet açık bir şekilde Bohemund'un Sibylle ile beraberliğini sürdürmek için Theodora'yı boşadığını belirtmektedir.

tikametinde yaylalara sürülen koyun sürülerini vurmak için harekete geçti. Salaheddin, olup bitenleri istikşaf etmesi için yeğeni Farukşah'ı gönderdi. Farukşah, Frankların hangi yoldan yürüdüklerini posta güvercinleriyle amcasına bildirecekti. 10 nisan'da Farukşah, Banyas ormanındaki dar bir vâdide birdenbire düşmanla karşılaştı. Kral baskına uğramıştı. Ordusunu ancak ihtiyar konnetabl Onfroi de Toron'un şecaati sayesinde bu tuzaktan kurtarabildi; Onfroi, krallık ordusu kurtuluncaya kadar kendi muhafızlarıyla müslümanları meşgul etmişti. Bu çarpışma esnasında bizzat Onfroi ölüm derecesinde yaralandı ve yeni inşa ettiği Hunin'de, kalede 22 nisan'da öldü. Müslümanlar bile bu karakterli adamı hürmetle anmışlardır. Onun ölümü krallık için korkunç bir darbe oldu; çünkü bütün krallığın, herkes tarafından hürmet gören, tecrübe görmüş yeğâne devlet adamı o idi.

Salaheddin hiç vakit geçirmeden "Yakub geçidi"ndeki kaleyi kuşatmak suretiyle zaferinden faydalanmaya çalıştı. Fakat burası o kadar şiddetle savunuldu ki, Salaheddin bir kaç gün sonra çekilip ordugâhını Banyas önüne kurdu. Buradan, Sayda ve Beyrut arasındaki bölgede ekini tahrip etmek üzere Galilaea ve Lübnan'a akıncı birlikleri yolladı. Kral Baudouin krallığın silâhlı kuvvetlerini toplayarak 'Trablus kontu Raymond'u da kendisine katılmaya çağırdı. Bunlar Taberiye ve Safed üzerinden Toron'a gittiler. Burada, Farukşah'ın ve bir akıncı birliğinin ganimetle yüklü bulundukları halde sahil bölgesinden dönmekte olduğunu haber aldılar. Haçlılar Farukşah'ı yukarı Ürdün ile Litani ırmağı arasında, Merc Ayûn vâdisinde yakalamak üzere kuzeye doğru ilerlediler. Fakat Salaheddin, Banyas'ın kuzeyindeki bir tepede bulunan gözetleme mevkiinden, Ürdün'ün öteki sahilindeki sürülerin korku ile kaçışıklarını görmüştü. Böylece frank ordusunun yakınından geçtiğini derhal farketmiş ve takibe girişmişti. 10 haziran 1179'da krallık ordusu Farukşah'ı Merc Ayûn'da kaçırmaya zorlamış ve kont Raymond ile Templier şövalyeleri bir az önden Ürdün suyuna doğru ilerlemişlerdi ki, vâdinin giriş yerinde birden Salaheddin'in ordusu ile karşılaştılar. Templier şövalyeleri derhal taarruza geçtiler; fakat Salaheddin'in karşı taarruzu onları karmakarışık bir halde kralın birlikleri üzerine geri püskürttü. Bu durumda kralın ordusu da geri atıldı. Çok geçmeden bütün hristiyan ordusu kaçırmaya başladı. Kral ve kont Raymond maiyyetlerinin bir kısmı ile Litani ırmağını geçerek bunun batı kıyısında yükselmekte olan Beaufort kalesine kapağı atmaya muvaffak oldular. Suyun öbür tarafında kalan bütün hristiyan askerleri ya kılıçtan geçirildi veya esir edildi. Kaçabilenlerden bir kısmı Beaufort'da bile durmayarak doğruca sahil yolunu tuttular. Bunlar yolda askerleriyle birlikte gelmekte olan Renaud de Sidon'a rastlayıp, geç kalmış olduğunu söylediler. Renaud bu sebeple, Litani suyuna kadar ilerlemiş olsa belki de kaçanlardan bir çoğunu kurtarabileceğini düşünmeden, geri döndü.

Salaheddin'in esirleri arasında, aceleciliği yüzünden uğranılan bozgunun baş müsebbibi olan, Templier şövalyelerinin büyük ustası Eude de St.-A-

mand ile Baudouin d'Ibelin ve Hugue de Galilée de bulunmaktaydılar. Hugue, pek az sonra, Trablus kontesi olan annesi tarafından 55000 Suriye altunu karşılığında kurtarıldı. Baudouin d'Ibelin için Salaheddin, krallara mahsus bir fideye, 150000 dinar talep etti. Bu zatı bu derece önemli addediyordu. Baudouin bir kaç ay sonra bir kaç bin müslüman esirinin serbest bırakılması ve istenilen parayı temin edeceği vaadi ile serbest bırakıldı. Eude'ün önemli bir müslüman esiri ile mübadele edilmesi öngörölmüştü; fakat büyük üstad, her hangi bir kimseyi kendisiyle bir tutmayı gururuna yediremiyordu. Böylece ertesi yıl vuku bulan ölümüne kadar Dimaşk'da hapsedilmiş olduğu hücrede kaldı.

Salaheddin zaferinden, Filistin'e bir baskın yapmak suretiyle faydalanmadı. Bunu belki de, başında Henri II. de la Champagne, Pierre de Courtenay ve Beauvais piskoposu Philippe'in bulunduğu fransız şövalyelerinden müteşekkil büyük bir grupun Filistin'e geldiğini haber aldığı için yapmıştı. Salaheddin Filistin yerine Baudouin'in "Yakub geçidi" yanındaki kalesine taarruz etti. 24-29 ağustos arasında beş günlük bir kuşatmadan sonra surların altına lâğım kazarak kaleye zorla girmeye muvaffak oldu. Müdafiler kılıçtan geçirildi ve kale yerle bir edildi. Fransa'dan gelmiş olan ziyaretçiler, yürüyüş geçerek kaleyi kurtarmak teşebbüsünde bulunma teklifini kabul etmediler ve pek az sonra da tekrar yurdlarına döndüler. Batıdan gelen haclıların işe yaramadığı bir kere daha sabit olmuş bulunuyordu³².

Mısır donanmasının ekim ayında Akkâ limanı içinde yatmakta bulunan gemilere karşı başarılı bir baskınından ve yeni yılın başlarında Galilaea bölgesine büyük bir müslüman yağma akını yapılmasından sonra Baudouin, Salaheddin'e müzakereciler göndererek mütareke talep etti. Salaheddin buna razı oldu. Bütün kış ve ilkbahar boyunca müthiş bir kuraklık hüküm sürmüştü; bütün Suriye açlık tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Zaten pek fakirane olan mahsulün yağma akınlarıyla zarara uğramasını kimse istemiyordu. Ayrıca Salaheddin muhtemelen, Haleb'in zaptının Kudüs'ün geri alınmasına tekaddüm etmesinin daha tercihe şayan olacağı kararına varmıştı. 1180 mayısında Baudouin'in temsilcileri ile Salaheddin arasında iki yıllık bir ateşkes anlaşması imzalandı. Trablus bu anlaşmaya ithal edilmemişti; fakat mısır donanması Antartüs limanına bir baskın yaptıktan, Salaheddin de Bukayye ovasına yaptığı bir akında geri püskürtüldükten sonra sultan, Raymond ile de buna benzer bir anlaşma yaptı³³. Salaheddin sonbaharda kuzeye, Fırat'a

³² Willermus Tyrensis, XXI, 27-30, s. 1052-59; Ernoul, s. 53 vd.; Abū Şâma, s. 194-202; İbn al-Aşîr, s. 635 vd. Maqrîzî, nşr. Blochet, s. 530 vd. Papa Alexander III.'ün onun esir olarak yaşamaya devam ettiğini işaret eden bir *bulle*'si mevcut olduğuna göre Eude de Saint-Amand'ın gerçekten öldürülmüş olduğu hususunda bazı şüpheler vardır. Krş. d'Albon, *La Mort d'Odou de Saint-Amand, Revue de l'Orient Latin*, XII, s. 279-82.

³³ Willermus Tyrensis, XXII, 1-3, s. 1053-56; Abū Şâma, s. 211; İbn al-Aşîr, s. 642.

doğru sefer etti. Kendisiyle ittifak etmiş bulunan Hısn Keyfâ'nın artuklu emîri Nureddin, Anadolu selçuklu sultanı Kılıç Arslan ile bozuşmuştu. Emîr Nureddin, sultanın kızı ile evlenmiş, fakat onu bir rakkase yüzünden ihmâl etmişti. 2 ekim 1180 tarihinde Salaheddin Samsat yakınında bir toplantı tertib etti. Artuklu beyleri, Kılıç Arslan'ın elçileri, Musul hükümdarı Seyfeddin ve ermeni hükümdarı Ruben bu toplantıya katıldılar. Bunlar burada, müteakip iki yıl için aralarında barışı korumaya törenle andıçtılar³⁴.

Kral Baudouin mütareke devresini, islâma karşı müşterek bir hristiyan cephesi kurmak teşebbüsüne hasretti. 1175 yılından beri başpiskopos olan Willermus Tyrensis, 1179 yılında Roma'da toplanan bir Lateran-konsiline iştirak etmiş ve dönüşünde, yılın son günlerinde, İstanbul'a uğramıştı. İmparator Manuel, her zaman olduğu gibi dost ve yardıma âmâde idi. Fakat Willermus, artık ölümün ona pek uzak olmadığını farketmişti. Manuel, Myriocephalon sarsıntısından bir daha kendisine gelememişti. Fakat hâlâ Suriye'ye karşı canlı bir ilgi gösteriyordu. Willermus yedi ay İstanbul'da kaldı. Çifte bir imparatorluk düğününün büyük merasimlerine katıldı: Manuel'in yirmisekiz yaşındaki kızı Maria ile Sibylle'in kayınbiraderi Rainer de Montferrat'nın ve Manuel'in on yaşındaki oğlu Aleksios ile Fransa kralının kızı Agnes'in evlenme törenleri yapılmıştı. Dönüşünde imparatorluk elçileri ona Antakya'ya kadar refakat ettiler³⁵. Ermeni hükümdarı Ruben, Franklarla ittifakını kuvvetlendirmeye gayret ediyordu. 1181 yılı başında Ruben, Kudüs'e haccederek burada Etiennette d'Oultre-Jourdain'in kızı Isabella de Toron ile evlendi³⁶. Suriye yakubîleri bile, patrikleri olan tarihçi Süryânî Mikha-il, Kudüs'ü ziyaret edip kral ile uzunca bir mülâkatta bulunduğunda onun ağzından hristiyanlık davasına sadakatlerini belirttiler³⁷.

Uzak doğuda da bir müttefik bulunması ümitleri mevcut bulunmaktaydı. 1150 yılından beri batı Avrupa'da, gûyâ kudretli hükümdar Keşiş Yohannes'in imparator Manuel'e yazmış olduğu bir mektup elden ele dolaşmaktaydı. Bu, muhakkak olarak bir alman piskoposunun kaleminden çıkma sahte bir mektup olduğu halde, keşiş hükümdarın zenginliğini ve dindarlığını kulağa öylesine hoş gelen bir şekilde tarif ve tasvir ediyordu ki, inanılması insana inanılmamasından daha kolay geliyordu. 1177 yılında papa, kendi hususî hekimi Philippe'i, kendisine daha teferruatlı haberler göndermesi ve hristiyanlara destek olması talebini içeren bir mesajı ulaştırması için bu hayâlî

³⁴ İbn al-Azîr, s. 639 vd.

³⁵ Willermus Tyrensis, XXII, 4, s. 1066-68.

³⁶ Konnetabl Smbat, s. 627. Ernoul (s. 31) evlenmeyi zikretmekte ve Ruben'i Thoros'un oğlu olarak göstermektedir. Ernoul ayrıca (s. 20-30) Thoros'un başka hiç bir kaynakta bahsedilmeyen ve muhtemelen bir masaldan ibaret olan bir Kudüs ziyaretinden bahseder.

³⁷ Süryânî Mikha-il, III, s. 379.

hükümdara yolladı. Philippe'in seyahati, anlaşıldığına göre, Habeşistan'da sonbuldu; fakat elle tutulur hiç bir sonuç da sağlamadı³⁸.

Fakat hâlâ batıdan kudretli bir şövalye gelmiyordu; prenses Sibylle ile evlenmek ve tahta vâris olmak üzere bile! Sûr şehri hâkimi Frédéric, Roma da bulunduğu sırada, Capet hanedanına mensup dük Hugue III.de Bourgogne'a adamlarını göndererek ondan bu izdivaca talip olmasını rica etmişti. Hugue bunu önce kabul etmiş ve fakat sonraları Fransa'da kalmayı yeğlemişti. Bu arada da Sibylle, Ibelin kontu Baudouin'e âşık olmuştu. Menşei oldukça mütevâzi olmakla beraber Ibelin ailesi şimdi Filistin asaletinin en ön safında yer almaktaydı. Ibelin kalesi, ailenin kurucusu olan ilk Balian'ın ölümünden sonra Hospitalier şövalyelerine verilmişti; fakat Remle şehri onun en büyük oğlu Hugue'e intikal etmiş ve bunun ölümünden sonra, Bey-sân vârisiyle evlenmiş, fakat sonra da yakın akrabalık bahanesiyle onu boşamış olan kardeşi Baudouin'e geçmişti. Kardeşlerin en genci olan Balian ise şimdi kraliçe Maria Komnene'nin kocası ve onun çeyizi olan Nablus şehrinin sahibi idi. Baudouin ve Balian kardeşler yerli asılzadelerin en nüfuzlularıydılar. Baudouin'in Sibylle ile izdivacı, şeceresinin mütevâzi olmasına rağmen, bütün ülke ahalisine tabîî görünecekti. Fakat daha bunların nişanlandıkları ilân olunmadan Baudouin, Merc Ayûn'da esarete düştü. Sibylle ona karşı duyduğu sevgiyi teyid etmek üzere zindana mektup göndermişti. Fakat Baudouin serbest bırakılınca, genç kıza gayet soğuk bir şekilde, bu kadar büyük bir kurtulma parası borcu varken evlenmeyi düşünemeyeceğini bildirdi. Gösterdiği bahane cesaret kırıcı olmakla beraber makbul bir mazeret idi. Bu parayı başka türlü nasıl sağlayacağını bilmeyen Baudouin, İstanbul'a seyahat ederek, bunu imparatora rica etti. Cömertçe jestlere pek düşkün olan Manuel bütün parayı ödedi. Baudouin 1180 ilkbahar başlangıcında sevinçle Filistin'e döndüğünde ise, Sibylle'in bu arada başkasiyle nişanlanmış olduğunu haber aldı³⁹.

Sibylle'in annesi Agnes, muhtelif kocalarının akrabalarından hiç bir zaman hoşlanmamıştı ve Ibelin'leri de kızına uygun görmüyordu. Bir kaç yıl önce Poitou'lu bir şövalye olan kont de Lusignan'ın ikinci oğlu Amaury Filistin'e gelmişti. Bu zat iyi bir savaşçı olup Onfroi de Toron'un ölümünden sonra Konnetabllığa tayin olunmuştu. Hemen aynı sıralarda Amaury, Baudouin d'Ibelin'in kızı Eschiva ile evlenmişti; ayrıca bayan Agnes de metresi idi. Bu zatın Fransa'da Guy adını taşıyan genç bir kardeşi vardı. Agnes tarafından kuvvetle desteklenerek Amaury, Sibylle'e bu genç çocuğun fevkalâde görünüş ve olağanüstü çekici taraflarını anlatmaya başlamış ve Sibylle

³⁸ Röhricht, *Regesta*, s. 67, 145; Keşiş hükümdar Yohannes efsanesi için bk. Marinescu, *Le Prêtre Jean, Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine*, X.

³⁹ Baudouin d'Ibelin'in aşk hikâyesi yalnız Ernoul, s. 48, 56-59'da bulunmaktadır. Ernoul, Balian d'Ibelin'in, Baudouin'in kardeşinin, hizmetinde bulunduğu için bu aile hakkında iyi bilgi sahibidir.

de nihayet onu Filistin'e getirmesini rica etmişti. Baudouin İstanbul'da bulunurken Amaury, Guy'ü getirmek ve onu oynayacağı role hazırlamak üzere acele Fransa'ya gitti. Sibylle, bu genci kendisine tasvir edildiği kadar güzel ve çekici bularak onunla evlenmek istediğini bildirdi. Kardeşi, kral Baudouin, boş yere bunu önlemeye çalıştı; çünkü, hemen herkesin farkına vardığı gibi Guy, zayıf ve budala bir gençti. Filistin baronları müstakbel krallarının muhtemelen bu, yegâne öğünülecek tarafı menşeinin su perisi Melusine oluşu bulunan aşağı derecede bir fransız asılzadesinin küçük oğlu olacağını anlayınca çok kızdılar. Fakat Agnes ve Sibylle bu evlenmeye müsaade edinceye kadar hasta krala ısrarla sırnaştılar. 1180 paskalyesinde Guy de Lusignan ile Sibylle'in nikâhları kıyıldı ve Guy'e Yafa ve Askalan kontlukları iktâ' olundu⁴⁰.

Ibelin'ler gerek siyasi ve gerekse şahsi sebeplerle son derecede kızmışlardı; onlarla, Renaud de Châtillon tarafından desteklenen Courtenay'ler arasındaki uçurum iyice derinleşmişti. 1180 yılı ekim ayında kral, üvey kızkardeşi Isabella'yı Onfroi IV. de Toron ile nişanlayarak bunları tekrar bir araya getirmeyi denedi. Isabella, Balian d'Ibelin'in üvey kızı, Onfroi ise Renaud de Châtillon'un üvey oğlu idi. Onfroi ayrıca büyük konnetabl Onfroi'nın torunu ve vârisi olup, ileride annesine ait Oultrejourdain iktâ'ını da tevârüs edecekti. Bu sıfatla o bütün yerli zadeğân arasında en büyüklerden biriydi ve bu sebeple bu evlenme herkesi memnun edebilecekti. Prensesin henüz sekiz yaşında bulunması sebebiyle düğün üç yıl sonraya ertelendi⁴¹. Fakat bu nişanlanma da fayda vermedi. Bundan bir kaç gün sonra Courtenay'ler yeni bir patriğin tayininde nüfuz ve kuvvetlerini belli ettiler. Patrik Amaury 6 ekimde ölmüştü. 16 ekimde Kudüs rûhanî meclisi, Agnes'in baskısı altında Kaysâriye başpiskoposu Héraclius'u ona halef seçti. Bu, yakışıklılığına bayan Agnes'in dayanamamış olduğu, okuma yazması kıt, Auvergne'li basit bir papazdı. Agnes'in teveccühü onun meslek kademelerinde durmadan ilerlemesini sağlamıştı. Patrik seçildiği sıradaki metresi, Nablus'lu bir tuhafiyecinin karısı olan Paschia de Riveri olup, bu hanım kısa bir sürede bütün krallıkta *Madame la Patriarchesse* adıyla şöhrat kazandı. Willermus Tyrensis kendi rûhânî çevresinden acele gelerek bu seçimi önlemeye beyhude yere uğraştı. Rûhânî meclis her ne kadar onu ikinci seçim için aday gösterdi ise de, kral, annesinin emri üzerine Héraclius'un tayinini tasdik etti⁴².

⁴⁰ Willermus Tyrensis, XII, 1, s. 1064 vd.; Ernoul, s. 59 vd.; Benedict of Peterborough (*J*, s. 343) Sibylle'in daha önce Guy'ün metresi olmuş bulunduğunu bildirmektedir. Kral bunun farkına varınca Guy'ü öldürtmek istemiş, fakat Templier şövalyelerinin talebi üzerine onu affederek evlenmeye müsaade etmiştir.

⁴¹ Willermus Tyrensis, XXII, 5, s. 1068 vd.; Ernoul, s. 81 vd. Willermus Tyrensis'e göre Onfroi, Galilaea (Celile)'deki arazisini bu nişanlanma karşılığında krala terketmişti. Baudouin, Toron'u annesine ve Hunin'i dayısı Joscelin'e verdi (İbn Cubayr, nşr. Wright, s. 304'de Toron'un Akkâ hâkimi olan domuzun annesi dışı domuza ait olduğunu yazmaktadır).

⁴² Willermus Tyrensis, XXII, 4, s. 1068. Burada kısa bir telmih onun adaylığı meselesini açıkta bırakıyor. Ernoul (s. 82-84) gayet açık olarak Agnes'in, Héraclius'un seçilmesinde ısrar ettiğini

Artık iktidar tamamıyla Courtenay ve Lusignan'lar ile bunların müttefiki Renaud de Châtillon ve yeni patriğin ellerinde bulunuyordu. Bunlar 1 nisan 1181 tarihinde, kralın eski hocası olmak sıfatıyla kendileri için tehlike arzeden Willermus Tyrensis'e bir darbe indirdiler. Sudan bir bahaneyle Héraclius onu aforoz etti. Durumu düzeltmek için sarfettiği beyhude gayretlerden sonra Willermus 1182 veya 1183'de, papalık meclisine durumunu arz etmek için Roma'ya gitti. Willermus Roma'da kalmış ve rivayete göre patriğin gönderdiği bir casus tarafından zehirlenmek suretiyle orada ölmüştür⁴³. İkinci taarruz Trablus kontu Raymond'a tevcih olundu. Kont 1182 yılı başında kendi arazisinden, karısına ait olan Galilaea'ya seyahat etmek istediğinde krallık memurları ona krallık arazisine girmeyi yasakladılar; çünkü Agnes ve kardeşi Joscelin, kralı, Raymond'un tahta karşı bir suikast plânladığı hususunda kandırmışlardı. Ancak krallık baronları bu hususta hiddetle duruma müdahale edince kral Baudouin kararını değiştirdi; tereddüt içinde, Raymond'u huzuruna kabul etmeye razı oldu ve Raymond da onu masum olduğuna iknâ etti⁴⁴.

Süratle ölümü yaklaşan cüzzamlı kralın etrafında yapılan bütün bu entrikalar, hâricî durum kritik olmasaydı, belki de o kadar tehlikeli olmayacaktı. 24 eylül 1180'de Franklar, İstanbul'da imparator Manuel'in ölümü ile en kudretli mütteliklerini kaybetmiştiler. İmparator onları samimî olarak sevmiş, imparatorluğun çıkarlarına aykırı olmayan hallerde iyilikleri için hâlisâne gayret göstermişti. Manuel parlak ve etkili bir adamdı, fakat büyük çapta bir imparator değildi. Bütün hristiyanlığın başı olmak ihtirası onu, imparatorluğun artık tahammül edemeyeceği mâceralara sürüklemişti. Anadolu sınırlarında ve Balkanlarda ihtiyaç duyulduğu zamanlarda o ordularını İtalya'ya ve Macaristan'a yollamıştı. Hazinelelerini, hiç tükenmeyeceklermiş gibi kullanmıştı. Myriokephalon'da uğradığı felâket, taşıyabileceğinden fazla yük altına girmiş olan ordusu için öldürücü bir darbe olmuştu. Siyasî menfaatler

belirtmektedir: "*pour sa biauté l'ama*". Héraclius'u daha önce Kaysâriye başpiskoposu yapan Agnes idi. Ernoul, Willermus'un, ruhanîleri bu adamı seçmemek hususunda uyardığını ilâve eder. *Estoire d'Eracles*, II, s. 57-59'da Willermus'un "Bir Herakleios tarafından geri alınmış olan Haç'ın başka bir Héraclius tarafından tekrar kaybedileceği" kehanetinde bulunduğunu kaydeder.

⁴³ Ernoul, s. 84-86; *Estoire d'Eracles* (II, s. 57-59) Willermus'un, Héraclius'un Roma'ya gönderdiği bir hekim tarafından zehirlendiğini ve bundan sonra bizzat Héraclius'un Roma'yı ziyaret ettiğini hikâye eder. Willermus'un Roma seyahati ile ölümünün tarihleri bilinmiyor. Willermus'un tarih eseri 1183 yılı ile kesilmektedir. Héraclius Roma'yı 1184 yılında ziyaret etmiştir (bk. aşağıda s. 372). Diğer taraftan Willermus papa Urbanus III.'ün 17 ekim 1186 tarihli bir vesikasında, Hospitalier'lerin Bulunyas piskoposu ile aralarında çıkmış olan bir hukukî münazaanın davasında yargı üyesi olarak zikredilmektedir (Röhricht, *Regesta, Addimenta*, s. 44). Bu sebeple Röhricht (*Geschichte der Kreuzzüge*, s. 491, n. 5) onun Kutsal Ülke'ye dönmüş olduğunu kabul ediyor. Papalık devleti kançılıyasının bu ismi kaydederken hataya düşmüş olması daha muhtemeldir. 21 ekim 1186 tarihinde Josias'ın Sür şehri başpiskoposu bulunduğu kesindir (Röhricht, *Regesta*, s. 173).

⁴⁴ Willermus Tyrensis, XXII, g, s. 1077-79.

uğruna italyan şehirlerine verdiği ticarî kapitülasyonlar kendi teb'asının iktisadî temellerini oymuştu. Sonuç, imparatorluk hazinesinin bir daha hiç bir zaman dolmaması oldu. Sarayının şa'şaalı haşmeti dünyanın gözlerini kamaştırmış, aklını başından almış ve herkesin, imparatorluğun gerçekte olduğundan daha büyük olduğunu düşünmesine yol açmıştı; daha çok yaşasaydı donanması ve ordusu belki de Franklar için hâlâ bir kıymet ifade etmeye devam edeceklerdi. Onun şahsiyeti imparatorluğu toplu ve birlik halinde tutmuştu; fakat ölümüyle devletin çökmekte olduğu belli oldu. Manuel ölüme karşı mücadele etmiş ve daha ondört yıl yaşayacağı hususundaki kehanetlere inatla inanarak bu yüzden oğlunun muhtaç olacağı nâiblik müessesesi için hiç bir hazırlıkta bulunmamıştı⁴⁵.

Yeni imparator Aleksios II. onbir yaşındaydı. Eskiden beri geçerli olan geneleğe uyarak imparatoriçe-anne niyâbeti üzerine aldı. Fakat imparatoriçe Maria Antakya'lı bir lâtindi; imparatorluğun ilk lâtin hâkimesi olup İstanbul halkı tarafından bu yüzden sevilmemekteydi. Manuel'in Lâtinlere karşı sevgisi zaten çoktan beri hoşnutsuzluk uyandırmaktaydı. Antakya kilisesi üzerinde o kadar uzun sürmüş olan mücadele, Bizanslıların haçlılara karşı düşmanlığını daha da arttırmıştı. Haçlı ordularının imparatorluk topraklarından tahrip edici geçişleri unutulmamıştı; Kıbrıs katliâmı, ayrıca Pisa'lı ve Cenevizlerin yaptıkları katliâmlar hatıralarda yaşamaktaydı. Bir çok hallerde eyaletlerin sâkin ahalisine karşı girişilen hücumlarla elde ettikleri, imparatorluğun ticarî hayatındaki üstünlüklerine mağrur, İstanbul sokaklarında şımarık şımarık dolaşan italyan tâcirlerinden özellikle nefret ediliyordu. İmparatoriçe, müşavirliğine ve dedikodulara göre sevgililiğine, kocasının yeğenlerinden birisi ve Kudüs kraliçesinin amcası olan protosebastos Aleksios Komnenos'u seçti. Bu, sevilmeyen ve anlayışsız bir kimseydi. İmparatoriçe ve Aleksios lâtin çevrelerine, hususiyile italyan tacirlerine dayanıyorlardı. İmparatoriçe karşı muhalefet, üvey kızı *porphyrogenete* Maria ve onun kocası Rainer de Montferrat'nın idaresindeydi. Bunların, nâibenin gözdesi Aleksios'u öldürmek için yaptıkları suikast teşebbüsü akîm kaldı. Fakat suikastçılar Ayasofya kilisesine iltica edince Aleksios, kilisenin kudsiyetini ihlâl etmek suretiyle umumî efkârı yeniden kızdırdı. İmparatoriçe bunları affetmek zorunda kaldı; fakat bu emniyet vermeyen durumunda eniştesi olan macar kralı Bela III.'yü yardımına çağırdı. Kocasının amcazadesi olup doğuda sürdüğü donjuan hayatından sonra affedilmiş bulunan Andronikos Komnenos bu sırada her şeyden elini eteğini çekmiş, Karadeniz kıyısında yaşamaktaydı. Vatandaşları birden onun cüretkâr ve parlak şahsiyetini hatırladılar. Dostları kendisini milletin başkanı olarak ortaya atınca, Andronikos istekle işe girişti. 1182 ağustosunda Andronikos Anadolu içinden İstanbul üzerine yürüdü.

⁴⁵ Bk. Chalandon, *ayn. esr.*, s. 605-08; Willermus Tyrensis (XXII, 5, s. 1069) onun ölümünü kaydetmiştir.

Yolda, kendisine katılmayan az sayıdaki ordu birliği kolaylıkla mağlûp edildi. İstanbul'daki imparatoriçeye yardım edecek sadece orada bulunan Lâtinler kalmıştı. Andronikos Boğaziçi kıyılarına yaklaşırken, İstanbul ahalisi şehirde bulunan bütün Lâtinlerin üzerine saldırdı. Lâtinlerin meydan okuyucu tavırları katliâmı davet etmişti, ama bu katliâmın korkunç ve zalimane icra tarzı en milliyetçi Bizanslılardan bile çoğunu kızdırmış ve dehşet içinde bırakmıştı. Ancak bir kaç italyan tâciri hayatını kurtarabildi. Bunlar süratle gemilerine binmişler ve yolda sahilleri yağmalamayı ve tahrip etmeyi de unutmadan batıya doğru yelken açmışlardı. İstanbul yolu Andronikos'a açılmış bulunuyordu.

Onun ilk tedbirleri rakiblerinin ortadan kaldırılmasına müteveccih oldu. Protosebastos zindana atılarak en gaddarca bir şekilde gözlerine mil çekildi. Porphyrogenete Maria ve kocası esrarengiz bir şekilde öldüler. Bundan sonra imparatoriçe boğularak öldürülmeye mahkûm ve genç oğlu da bu hükümün icrasını bizzat imzalamaya mecbur oldu. Andronikos müsterek imparator ilân edildi; fakat, iki ay sonra, 1182 kasımında, çocuk imparator Aleksios II. de öldürüldü ve bu sırada altmışiki yaşında bulunan Andronikos, ondan dul kalan oniki yaşındaki Agnes ile evlendi.

Bu cinayetler bir kenara bırakılacak olursa Andronikos saltanatına gayet iyi bir şekilde başladı. İdarî mekanizmayı rüşvetçi ve sayısız hadden aşkın memurlardan temizledi; adaletin tam anlamıyla hüküm sürmesi hususunda ısrarla direndi. Zenginleri, vergilerini ödemeye mecbur ettiği gibi fakirleri istismâr edilmekten korudu. Eyaletler, yüzyıllardan beri bu kadar iyi idare olunmamışlardı. Fakat Andronikos korkuyordu ve bu korkusunda da haklıydı. Akrabalarının pek çoğu onu kışkırtıyorlardı; asalet sınıfı onun siyasetini beğenmiyordu ve dış durum da tehdit ediciydi. İmparator, 1182 katliâmının batıda uyandırdığı korkunç intibâi pekâlâ biliyordu. Bunun için Venedik'le, bunların zararlarını yıllık bir ödemeyle tazmin etmeyi vaadetmek suretiyle bir anlaşma yapmak hususunda acele etti. Ayrıca başşehirde Lâtinlerin ibadet etmeleri için bir kilise inşa ettirmek suretiyle papanın öfkesini de yatıştırmaya çalıştı. Nihayet Avrupalı tâcirleri tekrar gelmeye de teşvik etti. Fakat Bizans'ın baş düşmanları Hohenstaufen imparatorları ile Sicilya kralı idiler. 1184 yılında imparator Friedrich Barbarossa'nın oğlu Heinrich ile Sicilya kralı Guillaume II.'un kızkardeşi ve vârisesi Constance arasında, Bizans'a hiç de iyi şeyler vaadetmiyen bir izdivaç vukubuldu. Andronikos, Sicilyalıların muhakkak surette yakında kendisine taarruz edeceklerini bildiği için, her şeyden önce doğu sınırını emniyete almak istedi. Burada Salaheddin'in en üstün duruma geçtiğini idrak ettiğinden, Manuel'in siyasetini tersine çevirmek suretiyle, Salaheddin'le bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre Selçuklulara karşı bir ittifak mukabilinde Salaheddin'e Franklara karşı serbestçe hareket imkânı veriliyordu. Anlaşıldığına göre iki taraf arasında, müstakbel fetihlerin paylaşılması ve nüfuz bölgelerinin sınırlandırılması hususunda tefer-

ruata kadar varan kararlar alınmıştı. Fakat bu anlaşma neticesiz kaldı; çünkü İstanbul'daki mevkii bakımından korkuya kapılan Andronikos, gittikçe gaddarlaştıran tedhiş tedbirlerine başvurmaya başlamıştı. Nihayet bütün başşehirde hiç kimse kendisini emniyette hissetmez oldu. Andronikos darbelerini sadece asalet sınıfına tevcih etmekle kalmıyordu. Tacirler ve hatta basit işçiler bile, en sudan bir suikast şüphesi üzerine onun casusları tarafından tevkif, işkence ve idam ediliyordu. Nihayet 1185 yılı ağustosunda bir sicilya ordusu Epiros'a çıkarma yapıp Selânik üzerine yürüyünce Andronikos panîğe kapıldı. Onun kitle halinde icra ettirdiği tevkif ve idamlar halkı açık bir ayaklanma hareketine itti. İsyan, imparatorun yaşlıca ve hiç kimseye zararı dokunmayan Isaakios Angelos adında bir kuzeni, takipçilerinden kurtulup Ayasofya kilisesinin mihrabına iltica ederek kendisine yardım edilmesi için feriyad edince patlak verdi. Andronikos'u hatta kendi muhafız kıtası bile terketti. İmparator Anadolu'ya kaçmak istediye de yakalanıp uyuz bir deve üzerinde şehrin sokaklarında teşhir olunduktan sonra kızgın halk kitlesi tarafından işkence edilip parçalandı. Isaakios Angelos imparator ilân edildi. Yeni imparator nizam ve intizamı bir dereceye kadar tesis ettikten sonra Sicilya kralı ile Bizans adına utanılacak bir barış anlaşması yaptı. Fakat hükümdar olarak bu zat hudutsuz derecede kabiliyetsizdi. İhtiyar imparatorluk artık dünya siyasetinde hemen hiç bir nüfuzu olmayan üçüncü sınıf bir devlet derekesine düşmüştü⁴⁶.

Bizans'ın inkırazı doğudaki kuvvetler dengesini bozdu. Ermeni ve Antakya hükümdarları buna çok sevinmiş ve duydukları sevinci hemen birbirleriyle kapışmak suretiyle tes'ide başlamışlardı. Manuel'in ölümü haberi üzerine Antakya prinkepsi Bohemund, Antakya'da Sibylle adında hafifmeşrep bir kadınla evlenmek üzere bizanslı karısını hemen boşamıştı. Patrik Aimery her ne kadar bu bizanslı hanım ile princepsin evlenmesinden de memnun değil idiyse de, bu boşanmadan da hiç hoşlanmamıştı. Bohemund'u aforoz ettiği gibi Antakya şehrinde de dinî âyinleri yasaklayarak tekrar Kusayr'e çekildi. Antakya asalet sınıfı Sibylle'den nefret ediyordu ve bunda da haklıydı; çünkü bu kadın, frank ordularının kuvveti ve giriştikleri harekât hakkında verdiği bilgilerle Salâheddin'den belirli bir gelir sağlayan bir casustu. Asalet sınıfı patrik Aimery'yi destekledi. Neredeyse bir iç savaş patlak vermek üzereydi ki, kral Baudouin, iki taraf arasında aracılık yapmak üzere Kudüs patriği Héraclius'ün başkanlığında rûhânî bir heyet gönderdi. Aimery, kendisine tazminat olarak para ödenmesi şartıyla şehirdeki âyin yasağını kaldırma-ya razı oldu; fakat princeps üzerindeki aforozu kaldırmıyordu. Buna rağmen Sibylle princepsin karısı sıfatıyla hükümdar olarak tanındı. Asilzadelerin bir

⁴⁶ Andronikos'un hükümet devresi için bk. Niketas Khoniates, s. 356-463. Willermus Tyrensîs (XXII, 10-13, s. 1079-86) Andronikos'un tahta çıkışı hakkında oldukça sağlıklı bilgiye dayanan bir tasvir vermektedir.

çoğu bu yeni durumdan memnun kalmadıkları için Ruben'in sarayına kaçtı. 1182 yılının sonlarına doğru iki hükümdarın münasebetleri daha da karışık bir hal aldı. Çukurova'nın bizans valisi olan Isaakios Komnenos, bizans imparatoru Andronikos'a isyan edip Ruben'e karşı Bohemund'dan yardım istemiş ve onun askerî birliklerinin Tarsus'a girmelerine müsaade etmişti. Bohemund bunun üzerine fikrini değiştirerek Tarsus'u ve Isaakios Komnenos'u Ruben'e satmış ve fakat bu hareketinden dolayı hemen pişmanlık duymuştu. Templier şövalyeleri, Isaakios'dan hoşlanan Kıbrıslıların parayı iade edecekleri hakkında bir anlaşmaya vardıldıktan sonra onun kurtuluş ücretini ödeyerek Isaakios'u Ruben'den kurtardılar. Isaakios bunun üzerine Kıbrıs'a çekilerek kendisini bağımsız hükümdar ilân etti ve borcunu da tabii unuttu. Ruben bundan sonra, kuzey-batı Çukurova'da, Lampron'da, İstanbul hükümetinin himayesinde tutunmuş olan Hethum hanedanına tabi küçük ermeni devletini yıkmak suretiyle komşularını huzursuzluğa düşürdü. Onun kudretinin bu şekilde yayılması Bohemund'u korkutmuştu; bu sebeple Bohemund, 1185 yılında Ruben'i bir barışma ziyafetine davet ve gelir gelmez de tevkiif etti. Fakat Ruben'in kardeşi Leo, Hethumluların ülkelerinin işgalini tamamladıktan sonra Antakya'ya taarruz etti. Ruben, Adana ve Misis'i Bohemund'a terk ettikten sonra serbest bırakıldı. Fakat Ruben Çukurova'ya döndükten hemen sonra buraları geri alarak bütün eyaletin hâkimiyetini eline geçirdi. Bohemund bir kaç başarısız akın teşebbüsünden öte, ona karşı hiç bir şey yapamadı⁴⁷.

Küçük hristiyan reisleri arasındaki bu münasebetsiz münazaalar Salâheddin'in çok işine gelmekteydi. Artık ne Bizans, ne de kuzey Suriye Frankları bundan sonra onun ilerleyişini önleyemeyecek veya Kudüs krallığına yardım gönderemeyeceklerdi. Müslümanların doğuda saydıkları yegâne hristiyan devlet, çok uzaklardaki gürcü krallığı olup, bu da bu sıralarda İran Selçukluları aleyhine arazisini genişletmekle meşguldü ve Selçukluların bu yüzden karşı karşıya kaldıkları güçlükler de yine Salâheddin'in çok işine gelmekteydi⁴⁸. Bu şartlar altında Kudüs krallığı için 1180 ateşkes anlaşmasına riayet edilmesi hayati bir önem taşıyordu. Ancak şimdi Oultrejourdain bölgesinin hâkimi bulunan Renaud de Châtillon, kendi arzularına uymayan bir siyaseti anlamak kabiliyetinden yoksundu. Mütarekenin şartlarına göre hristiyan ve müslüman tacirler, her iki hâkimiyet bölgesinde de serbest hareket edebileceklerdi. Fakat mallarla tıklım tıklım yüklü müslüman kervanları-

⁴⁷ Willermus Tyrensis, XXII, 6-7, s. 1071-74; *İdtince Zeyli*, s. 208; Ernoul, s. 9; Niketas Khoniates, s. 376 vd.; Neophytos, *De Calamitatibus Cyprî*, s. clxxxvii; Süryani Mikhaîl, III, s. 389-94; Konnetabl Smbat, s. 628; Vahram, *Manzum Vekayinâme*, s. 508-10. Sibylle'in casusluk faaliyeti hakkında bk. İbn al-Aşîr, s. 729 vd.; Abû Şâma, s. 374.

⁴⁸ Kral Giorgi III. (1156-84) devrindeki gürcü tarihi için bk. *Gürcü Kroniği*, s. 231-37. Gürcü tahtında onun halefi, kızı olan büyük gürcü kraliçesi Tamar oldu, krş. Allen, *History of the Georgian People*, s. 102-04.

nın hiç bir saldırıya uğramadan kendisine sürünerek geçip gittiklerini görmek Renaud'yu deli ediyordu. 1181 yazında nihayet dayanamıyarak birliklerini doğuya, Arabistan içine, Dimaşk-Mekke yoluna yakın Teymâ vâhasına sürmüştü. Vâhanın hemen yanında Renaud de Châtillon, sükûnet içinde Mekke'ye doğru yolda bulunan bir kervana saldırarak bunların bütün mallarıyla sıvıştı. Onun hatta bir aralık, daha da güneye inerek bizzat Mekke'ye taarruzu düşünmüş olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Mısır'da bulunmakta olan Salaheddin, derhal yeğeni Dimaşk emîri Farukşah kumandasında bir ordu birliğini Mâverâyüdü'n'e göndermiş ve Renaud de Châtillon bunun üzerine süratle yurduna dönmek zorunda kalmıştı. Salaheddin bundan sonra mütarekenin ihlâl edilmiş olmasını kral Baudouin yanında protesto etmiş ve uğranılan zararın tazminini talep etmişti. Baudouin bu talebin haklı olduğunu itiraf etmişti; fakat kendisinin ısrarlı müracaatlarına rağmen Renaud her hangi bir şekilde tazminat ödemeyi reddetmişti. Onun kral sarayında bulunan dostları da kendisini desteklediler. Nihayet Baudouin bunlara duyduğu zaaf neticesinde işin peşini bıraktı. Fakat Salaheddin ısrarını sürdürmekteydi. Bundan bir kaç ay sonra 500 hristiyan hacıyı taşıyan bir gemi kafilesi, mütarekenin bozulmuş olduğunu bilmediğinden, fena hava sebebiyle Mısır'da, Dimyat yakınında karaya çıktı. Salaheddin hacıların hepsini zincire vurdurduktan sonra kral Baudouin'e, Renaud'nun gasp ettikleri tazmin edilir edilmez bunların serbest bırakılacağını bildirdi. Renaud da Châtillon yine her türlü tazminatı reddetti. Bu suretle savaş kaçınılmaz bir hal almış oluyordu⁴⁹.

Renaud ve dostları, kralı, Mısır'dan çıktığı esnada Salaheddin'i yakalamak üzere, ordusunu Mâverâyüdü'n'de toplamağa kandırdılar. İbelin'ler ve Raymond beyhude yere, eğer Salaheddin buradan sızmak imkânını bulacak olursa, Filistin'in tamamiyle savunmasız kalmış olacağına dikkati çektiler. Salaheddin 11 Mayıs 1182 tarihinde Mısır'ı terketti. Mısır'daki nâzırları ile resmen vedalaştığı sırada, halk arasından bir ses yükselmiş ve onun kahire'yi bir daha göremeyeceği anlamını ifade eden bir beyit duyulmuştu. Bu kehanet doğru çıkmıştır. Salaheddin ordusunu Sinâ çölü içinden Akabe'ye götürdü ve hiç güçlük çekmeden frank ordusunun doğusundan kuzeye ilerleyerek yolda rastladığı bütün ürünü imha etti. Dimaşk'a vardığında Farukşah'ın bu arada Galilaea'ya baskın yapmış, Tabor dağı eteklerindeki köyleri yakarak 20000 baş hayvan ve bin kişi esir etmiş olduğunu haber aldı. Dönüşü esnasında Farukşah, Habis Caldak kalesine taarruz etmişti. Kale, Yermük suyunun yukarı kısmında, Ürdün'ün ötesinde kaya içine oyulmuştu. Farukşah'ın kayanın içine oydukları bir tünel kaleyi onun eline teslim etti; miistahkem mevkiin hristiyan süryanîlerden ibaret olan garnizonu, Franklar

⁴⁹ Willermus Tyrensis (XXII, 14, s. 1087) Salaheddin'in hacıları neden tutuklattığını sükûtle geçiştirmiştir. Ernoul, s. 54-56; Abû Şâma, s. 214-18; İbn al-Aşîr, s. 647-50.

nam ve hesabına ölmek istemediği için derhal teslim olmuştu. Salaheddin Dimaşk'da üç hafta kaldı. Bundan sonra 11 haziran 1182 tarihinde büyük bir ordu ve Farukşah ile birlikte harekete geçerek Taberiye gölünün güney ucundan dolaşıp Filistin'e girdi. Şimdiye kadar izlemiş olduğu stratejinin saçmalığını anlamış bulunan kral Baudouin bu arada Mâverâyü'dün'den geri dönmüş olup şimdi patrik ve silâhlarını kutsallaştırması amacıyla Gerçek Haç yanında bulunduğu halde Ürdün nehrinin batı kıyısından yukarıya doğru yürümekte idi. Her iki ordu Hospitalier şövalyelerine ait bulunan Belvoir kalesi altında karşılaştı. Bunu takip eden korkunç savaşta Franklar Salaheddin'in taarruzuna dayanabildiler; fakat onların yaptığı karşı taarruz da müslüman saflarını yaramadı. Günün sonunda her iki taraf da geri çekilerek zafeirin kendisinde kalmış olduğunu iddia etti⁵⁰.

Taarruz eden durumunda olan Salaheddin için bu bir başarısızlıktı; fakat sadece geçici bir başarısızlık. Ağustos ayında Salaheddin sınırı yeniden geçti ve yıldırım hızıyla dağlık arazi içinden Beyrut'a kadar ilerledi. Aynı anda, Dimaşk ile Kahire arasında mevcut olan güvercin postası vasıtasıyla davet olunan donanması da sahilde görüldü. Fakat Beyrut iyi tahkim olunmuştu. Şehrin piskoposu Eude de şecî' ve kuvvetli bir savunmada bulundu. Kral Baudouin haberi alır almaz ordusunu derhal Galilaea üzerinden harekete geçirdi ve kendisi de yolda ancak Akkâ ve Sûr limanlarında yatan gemilerini beraberine almak için durak yaptı. Salaheddin, Frankların ulaşmasından önce şehri hücumla zaptedemediği için tekrar geri çekildi. Şimdi onun daha önemli işlerle meşgul olması gereken ân gelmişti⁵¹.

Musul hükümdarı Seyfeddin 29 haziran 1180 tarihinde ölmüş ve arkasında küçük, henüz reşid olmayan çocuklar bırakmıştı. Musul emirleri onun kardeşi İzzeddin'den, Seyfeddin'e halef olmasını talep etmişlerdi. Bundan onsekiz ay sonra, 4 aralık 1181'de, Haleb hükümdarı el-Melik el-Salih birdenbire, herkesin bir zehirlenmeye atfettiği sancılı bir kriz sonunda vefat etti. Henüz onsekiz yaşında, fevkalâde kabiliyetli ve zeki bir gençti; yaşasa belki de büyük bir hükümdar olurdu. Ölüm döşegindeyken emirlerine, aileye bağlı kalan ülkeyi Salaheddin'e karşı birleştirmek için yerine Musul'daki amcazadesini tanımarı ricasında bulunmuştu. İzzeddin, yılın sonunda Haleb'e geldi ve burada büyük sevinç gösterileriyle karşılandı. Hama emri kendisine elçiler göndererek, onu metbûu tanıyacağını bildirdi. Fakat Salaheddin ile aktedilmiş olan iki yıllık ateşkes anlaşmasının müddeti henüz bitmemişti. Bu sebeple İzzeddin bu teklifi reddetti. Bunu namuslu davranmaktan çok tenbellik sâikasıyla yapmıştı. Başında yeteri kadar derdi vardı. 1182 yılı şubatında kardeşi İmâdeddin, ağabeyisinin mirasının bir bölümü üzerinde hak

⁵⁰ Willermus Tyrensis, XXII, 14-16, s. 1087-95; Abû Şâma, s. 651-53. Salaheddin'e Kahire'yi terkettiğinde seslenilen beytin türkçesi: "Necid'in baharının râyihasını duy! Bu geceden sonra artık bahar olmayacak."

⁵¹ Willermus Tyrensis, XXII, 17-18, s. 1096-1101; Abû Şâma, s. 223; İbn al-Aşîr, s. 653.

iddia ederek Haleb ordusunun kumandanı Gökbörü ile entrikalara girişmişti. Mayıs ayında İzzeddin Musul'a geri döndü ve İmâdeddin ona Haleb'e karşı Sincar'ı verdi. Gökbörü, Harran emîrliği ile mükâfatlandırıldı ve burada Haleb, Musul hükümdarları ile Mardin artuklu emîri Kutbeddin'e karşı, kendi artuklu komşuları Hısn Keyfâ ve Birecik emîrleriyle birlikte bir suikast hazırlamağa girişti. Suikastçılar Salaheddin'i yardımlarına çağırdılar. Müslüman emîrleri arasındaki mütarekenin süresi eylül ayında bitiyordu. Ateşkes anlaşmasının sona erdiği gün Salaheddin sınırı geçti ve Haleb üzerine yanıltıcı bir taarruz yaptıktan sonra Fırat'dan geçerek Birecik'e vardı. Elcezire şehirleri, Urfa, Serûc ve Nusaybin birbiri arkasına düştüler. Salaheddin bundan sonra yoluna devam ederek Musul önüne geldi ve 10 kasımda şehri muhasaraya başladı. Ancak bu defa da onun amacına ulaşması, hücumla zaptedilemeyecek kadar kuvvetli olan şehir surları tarafından önlendi. Salaheddin'in dinî bakımdan metbûu olan halife el-Nâsir, islâm içindeki bu kardeş kavgasından dehşete düşerek her iki taraf arasında barış için aracılık yaptı. Azerbaycan selçuklu hükümdarı ve Mardin emîri şehri kuşatmadan kurtarmak üzere kuvvetler göndermek için hazırlıklara giriştiler. Bu sebeple Salaheddin, Sincar'a doğru çekilerek burasını ondört günlük bir kuşatmadan sonra hücumla aldı. Bu sefer askerlerinin şehri yağmalamasına engel olamamıştı; fakat Sincar valisini serbest bırakarak onu izzet ve ikramla Musul'a geri gönderdi. İzzeddin ve müttefikleri, onu Mardin yakınında savaşa zorlamak maksadiyle sefere çıkmakla beraber, mütareke teklifinde bulunmak üzere önceden haberciler gönderdiler. Fakat Salaheddin bunlara, kendileriyle savaş meydanında karşılaşmak düşüncesinde olduğu şeklinde çok tehditâmîz bir cevap gönderince müttefikler dağılarak yurdlarına kaçtılar. Salaheddin bunları takip etmedi; bütün islâm dünyasının en güzel kütüphanesine malik olan, Elcezire'nin en zengin ve en büyük kalesi Diyarbekr (Âmid)'i zaptetmek üzere kuzeye doğru yürüdü. Zaptettiği bu şehri Hısn Keyfâ emîrine verdi. Elcezire'de idareyi yeniden tanzim ettikten ve bütün şehirleri güvenine sahip bir emîrin idaresine bıraktıktan sonra Salaheddin 21 mayıs 1183 tarihinde yeniden Haleb önünde göründü⁵².

İmâdeddin ve İzzeddin'in her ikisi de, Salaheddin üzerlerine yürüdüğünde, Franklardan yardım elde etmeye gayret etmişlerdi. Musul'dan gelen bir elçi heyeti Franklara, Salaheddin'i oyalamak üzere Dimaşk'a karşı bir taarruz hareketi yaptıkları takdirde, kendilerine yılda 10000 dinar tutarında bir haraç, Banyas ve Habis Caldak'ın geri verilmesi ile Salaheddin'in elinden alacakları bütün hristiyan esirlerin serbest bırakılmasını teklif etmişlerdi. Ân gayet ümit verici idi; çünkü sultan Salaheddin'in Elcezire bölgesine taarruz etmesinden bir kaç gün sonra, onun Dimaşk valisi olan yeğeni Farukşah âni bir şekilde vefat etmişti. Kral Baudouin bunun üzerine, patrik ve Gerçek

⁵² İbn Şaddâd, s. 79-86; İbn al-Adîm, s. 159 vd.; İbn al-Aşîr, s. 566 vd.

Haçın refakatinde Havran bölgesi içinden taarruza geçerek Ezra'yı yakıp Busrâ'ya kadar ilerlerken, Trablus kontu Raymond da Habis Caldak'ı istirdad etti. 1182 yılının aralık ayı başında Raymond, atlı kuvvetleriyle yine Busrâ'ya kadar uzanan bir baskın hareketi yaptı; bundan bir kaç gün sonra da krallık ordusu Dimaşk istikametinde yürüyüşe geçerek şehrin varoşlarından Dareyya'da karargâhını kurdu. Dareyya'da meşhur bir cami mevcut olup Baudouin buna bir şey yapmamıştır; çünkü Dimaşk hristiyanlarından müteşekkil bir heyet yanına gelerek, bu camie dokunulacak olursa, kendi kiliselerinden intikam alınacağı hususunda onu uyarılmıştı. Kudüs kralı, bizzat şehre taarruz için her hangi bir teşebbüste bulunmadı ve kısa bir süre sonra, ganimetlerle yüklenmiş olarak, noeli Sûr'da geçirmek üzere geri döndü. İlkbahar için yeni bir sefer tasarlamaktaydı; fakat yeni yılın başında Naza-reth'de ateşli, ağır bir hastalığa tutuldu. Bir kaç hafta ölümlle hayat arasında sallandı. Hastalığı ordusunu hareket edemez duruma soktu⁵³. Daha kuzeyde Bohemund, Salaheddin'e karşı her hangi bir girişimde bulunamayacak kadar zayıf durumdaydı. Salaheddin'in Haleb önündeki ordugâhına müzakereler göndererek onunla dört yıllık bir mütareke yaptı. Bu mütareke, başşehir Antakya'nın tahkimatını yeniden düzenlemek imkânını ona bahşetmiş oluyordu⁵⁴.

Bizzat Haleb'de ise İmâdeddin, Salaheddin'e mukavemet hususunda hemen hiç bir gayret göstermiyordu. Kendisi şehirde sevilmemekteydi; Salaheddin ona, kendisinin yüksek hâkimiyeti altında olmak şartıyla, eski yurdu Sincar şehrini, Nusaybin, Serûc ve Rakka şehirleriyle birlikte iktâ' olarak vermeyi teklif edince, bunu sevinçle kabul etti. 12 haziran 1183 tarihinde Salaheddin Haleb'e sahip oldu. Bundan beş gün sonra İmâdeddin, izzet ve ikramla ve fakat şehirlerini böyle kolayca feda ettiği için şehir halkının tahkîr edici alayları arasında Sincar'a gitti. 18 haziranda ise Salaheddin törenle şehrin içkalesine girdi⁵⁵.

Sultan Salaheddin 24 ağustos 1183'de, bundan sonra başşehir olacak olan Dimaşk'a döndü⁵⁶. Ülkesi artık Berka çöllerinden Dicle'ye kadar uzanmaktaydı. Hemen iki asırdan fazla bir süreden beri bu kadar kudretli bir müslüman hükümdarı mevcut olmamıştı. Mısır'ın serveti arkasındaydı. Büyük Dimaşk ve Haleb şehirleri doğrudan doğruya onun idaresindeydiler. Bu şehirlerin etrafında ve kuzeyde, taa Musul surları önüne kadar, kendilerine güvenebileceği adamlarının dirlikleri uzanıyordu. Bağdad halifesi onu destekliyordu. Musul hükümdarı İzzeddin onun karşısında korku ile büzülmüştü. Ana-

⁵³ Willermus Tyrensis, XXII, 20-22, s. 1102-16; İbn al-Aşîr, s. 155-58.

⁵⁴ İbn al-Aşîr, s. 662.

⁵⁵ İbn Şaddâd, s. 86-88; İbn al-Aşîr, s. 662; Abû Şâma, s. 225-28; İbn al-Adîm, s. 167; Willermus Tyrensis (XXII, 24, s. 1113 vd.) Haleb'in Salaheddin tarafından zaptının önemini mükemmelen idrâk etmişti.

⁵⁶ İbn Şaddâd, s. 89.

dolu selçuklu sultanı onunla dostluk münasebetleri kurmaya çalışıyordu. Doğudaki Selçuklular ona mukavemet etmek kudret ve imkânlarına sahip değillerdi. Hristiyan bizans imparatorluğu artık onun için bir tehlike teşkil etmekteydi. Artık, Filistin'e ve Suriye sahillerine hükmetmeleri islâmın gözünde sürüp gitmekte olan bir leke, bir haysiyetsizlik teşkil eden yabancı saldırganları dize getirmek zamanı gelmiş, çatmıştı.

İKİNCİ BÖLÜM HATTÎN BOYNUZLARI

*“..Böylece bizim de sonumuz geldi;
günlerimiz tükendi, sonumuz geldi..”*
Eremiya'nın mersiyeleri IV, 18

Kral Baudouin, Nazareth'deki hasta yatağından doğrulduğunda, artık onun ülkeyi idare edemeyeceği açıkça belli olmuştu. Ateşli hastalık onun cüzamını daha da kötüleştirmişti. Ellerini ve ayaklarını kullanamıyordu ve bu uzuvları çürümeye başlamıştı. Görme gücünü hemen tamamiyle kaybetmişti. Annesi, kız kardeşi Sibylle ve patrik Héraclius kendisine bakıyorlar ve niyâbeti Sibylle'in kocası Guy de Lusignan'a tevdi' etmeye teşvik ediyorlardı. Guy, 10 000 bizans altunu gelir yanında kendisi için muhafaza etmek istediği Kudüs şehri dışında, bütün krallık üzerinde idarî iktidarı bütünüyle ele alacaktı. Krallık baronları istemeye istemeye kralın kararını kabul ettiler¹.

Bu istişareler sırasında Renaud de Châtillon hazır değildi. 1182 sonbaharında Salaheddin'in kuzeye sefer ettiğini haber alınca Kızıldeniz'e bir donanma yollayarak, Mekke'ye giden zengin gemi kervanlarını vurmak ve hatta islâmın mukaddes şehrine taarruz etmek hususunda çoktan beri plânlamakta olduğu tasarısını kuvveden fiile çıkarmıştı. Yılın sonuna doğru Renaud, Akabe körfezinin üst ucunda bulunan Aila'ya sefer ederek, Moab ormanlarından elde ettiği kereste ile inşa ettirip Ölüdeniz'de tecrübelerini icra etmiş olduğu portatif galerilerini de beraberinde götürdü. 1170 yılından beri müslümanların clinde bulunmakta olan Aila ona teslim oldu; fakat şehrin yakınındaki ada-frank tarihçilerinin Ile de Graye'leri-üzerinde bulunmakta olan kale mukavemet etti. Renaud bu adanın dışarı ile bağlantısını kesmek üzere iki gemi ile burada kaldı. Donanmanın geri kalan kısmı, yerli korsan kılavuzların rehberliğinde, ganimete konmak neşesi içinde Kızıldeniz'e yelken açtı. Bunlar denizin Afrika kıyısı boyunca güneye doğru ilerlediler; önünden geçtikleri küçük şehirleri basarak yağmaladılar ve nihayet Mekke'nin karşısına düşen büyük Nubya limanı Aydıb'e saldırarak burasını yaktilar. Burada Aden ve Hindistan'dan gelen kıymetli mallarla yüklü ticaret gemilerini zaptettiler. Sahile çıkan bir kuvvet, Nil vâdisinden çöl yolu ile gelen muazzam ve müdafaasız bir kervanı yağmaladı. Korsanlar Aydıb'den Arabistan sahilleri-

¹ Willermus Tyrensis, XXII, 25, s. 1116 vd.

ne geçtiler. Medine'nin limanları olan el-Havra ve Yenbû'da bulunan gemileri ateşe vererek bizzat Mekke'nin limanlarından birisi olan el-Ragîb'e kadar ilerlediler. Buradan uzakta olmayan bir yerde Cidde'ye gitmekte olan bir hacı gemisini batırdılar. Bütün islâm dünyası dehşet içinde kalmıştı. Franklardan yardım istemiş olan Haleb ve Musul hükümdarları bile, inançlarına karşı bu kadar sefilce hareket edebilen müttetiklere sahip olduklarından dolayı utandılar. Salaheddin'in kardeşi olan mısır valisi el-Melik el-Âdil duruma müdahale etti; mısırlı amiral Hüsameddin Lü'lü'ü, kuzey Afrika'nın magripli tayfalarıyla teçhiz edilmiş bir donanma ile Frankların takibi-ne yolladı. Hüsameddin önce Ile de Graye'deki kaleyi kuşatmadan kurtardı ve Renaud'nun pek az evvel bırakıp çekilmiş olduğu Aila'yı geri aldı. Bundan sonra al-Havra yanında korsanlara yetiştii, donanmalarını imha ederek üzerinde bulunanların hepsini esir etti. Bunlardan bir kaçı müteakip hac mevsiminde Mina'daki kurbanların kesildiği yerde, bütün formalitelere uygun bir şekilde boğazlanmak üzere Mekke'ye gönderildi; geri kalanları kahir'e'ye götürüldü:ek orada kelleleri uçuruldu. Salaheddin, merasimle, Renaud'nun bu alçaıkça hareketini hiç bir zaman affetmiyeceğine and içti².

17 eylül 1183'de Salaheddin, Filistin'e taarruz etmek üzere büyük bir ordu ile Dimaşk'dan yola çıktı. 29 eylülde doğruca Taberiye gölünün güneyinden Ürdün ırmağını geçerek, bütün ahalisi, emniyette bulunmak için Taberiye şehrinin surları arkasına sığınmış olan Beysân'a girdi. Onun muvasalatı haberi üzerine Guy de Lusignan, ziyaret maksadiyle Filistin'de bulunan dük Godefroi III. de Brabant ve Aquitania'lı Raoul de Mauléon adındaki iki zengin haclı ve maiyyetleri tarafından takviye olunmuş bulunan krallığın bütün kuvvetlerini yanına çağırdı. Trablus kontu Raymond, Hospitalier tarikatının büyük üstadı, Renaud de Châtillon, Ibelin kardeşler ile Renaud de Sidon ve Gautier de Césarée de Guy'e iltihak ettiler. Genç Onfroi de Toron, üvey babasının savaş kuvvetleriyle Mâverâyü'dün'den çıkıp geldi; fakat Gilboa dağının yamaçlarında müslümanların pususuna düştüğü için adamlarından çoğu kılıçtan geçirilmişti. Salaheddin, civardaki küçük müstahkem mevkilleri zapt ve tahrip ettirmek için muhtelif askerî birliklerini harekete geçirdi. Diğer bir müslüman kuvveti ise Tabor dağı üzerindeki bir bizanslı rahibeler manastırını hücumla zaptedip yağmaladı, fakat dağın zirvesinde bulunan lâtin manastırının kuvvetli duvarlarını aşamadı. Bizzat Salaheddin ordusu ile, antik Jesreel şehrinin yerinde bulunan Tubaniye kaynağı yanında karargâhını kurdu.

Franklar Sephoria'da toplanmışlardı. Bunlar 1 ekimde Jesreel ovasına indiler. Konnetabl Amaury kumandasında bulunan öncü kuvvetleri derhal müs-

² Abû Şâma, s. 231-35; İbn al-Aşîr, s. 658; Mağrîzî, nşr. Blochet, *Revue de l'Orient Latin*, VIII, s. 550 vd. Baskından bahseden yegâne frank vakanüvisi olan Ernoul (s. 69 vd.) bunu bilimsel bir sefer olarak zikretmektedir. İbn Cubayr (nşr. wright, s. 49) frank esirlerini Kahire'de görmüştü.

lûmanların taarruzuna uğradı. Fakat İbelin'ler ile kuvvetlerinin tam zamanında yetişmesi bunları kurtardı. Hristiyanlar Salaheddin'in karşısında "Câlût havuzları" yanında karargâh kurdular. Salaheddin bunun üzerine ordusunun kanatlarını bunları hemen hemen kuşatacak şekilde genişletti. Her iki ordu da hiç kılmıdamadan beş gün birbirinin karşısında durdu. Hristiyanlar için erzak temini çok güçtü. Bir iki gün sonra ücretli italyan askerleri aklıktan şikâyeteye başladılar; Câlût'un havuzları'nda balık bulunduğunun tam zamanında keşfolunması orduyu aklıktan kurtardı. Askerlerin çoğu, Fransa'dan gelmiş olan şövalyeler ve sorumluluk duygusu taşımayan Renaud de Châtillon müslümanlara taarruza geçmek istiyorlardı. Guy tereddüt etmekte olup neye karar vereceğini bilmiyordu. Ancak Raymond ve iki İbelin'ler, sayı bakımından bu kadar üstün bir orduya karşı savaşa başlamanın felâkete sürükleyeceğini kesin bir ifadeyle belirttiler. Ordu savunma durumunda kalmalıydı. Bunların hakları vardı. Salaheddin durmadan onları harekete geçmeye tahrik ediyordu. Bunda başarılı olamayınca 8 kasımda ordugâhını kaldırarak tekrar Ürdün'ün gerisine çekildi³.

Guy de Lusignan'ın tutumu, sadece kendisini bir korkak addeden askerleri kızdırmakla kalmamış, onun zayıf karakterinin farkına varmış olan baronları da hiddetlendirmişti. Guy Kudüs'e dönünce kral ile çatıştı. Baudouin, Sûr'un havasının kendisine Kudüs'ün rüzgârlı ve yüksek ikliminden daha iyi geleceğini düşünmüştü. Eniştesinden Kudüs ile Sûr'u trampa etmelerini rica etti. Guy bu teklifi kabaca ve nezaketsizce karşılayınca Baudouin müthiş bir hiddetin kendisine verdiği bir cevvaliyet içinde krallık yüksek danışma kurulunu topladı ve bunların tavsiyesi üzerine Guy'ü nâiblikten azletti. Kral bundan sonra 20 kasım 1183'de, kızkardeşi Sibylle'in ilk izdivacından doğmuş olan oğlu, henüz altı yaşında bulunan Baudouin'i velfahd ilân etti ve kız kardeşini Guy'den boşanmaya davet eyledi. Bu arada da, yardım edilmeden hareket edemediği ve imzasını bile atamayacak bir halde bulunmasına rağmen idareyi tekrar kendi üzerine aldı. Guy buna, kendi kontluk arazisi olan Askalan ve Yafa'ya çekilerek isyan bayrağını açmakla cevap verdi. Baudouin Yafa'yı ele geçirerek doğrudan doğruya krallık tacına bağlamakla beraber Guy Askalan'da ona kafa tutabilmeyi başardı. Patrik Héraclius ile Hospitalier ve Templier tarikatlerinin büyük üstadları boşuna yere âşînin lehinde müdahalede bulundular. Kral korkunç bir hiddet ânında onlara şiddetle çatarak sarayından kovdu. Aslında onları, batı Avrupa'ya giderek yeni bir haçlı seferi vaazında bulunmakla görevlendirmek üzere kendisi saraya davet etmişti. Şimdi ise bunların bu görevi kabul etmeleri için bir kaç ay daha geçmesi gerekiyordu⁴.

³ Willermus Tyrensis, XXII, 26-27, s. 1118-24; Ernoul, s. 96-102; İbn Şaddâd, *P.P.T.S.*, XIII, s. 90 vd.; Abû Şâma, s. 243-46.

⁴ Willermus Tyrensis, XXII, 29, s. 1127 vd.; Willermus, Baudouin V.'in bu münasebetle taçlandırıldığı anlatılmaktadır.

Tavsiyesi üzerine kralın Guy'ü azlettiği yüksek danışma kurulunda Antakya princepsi Bohemund III., Trablus kontu Raymond III., Gautier de Césaire ve iki Ibelin'ler bulunmuştu. Mâverayürdün hâkimi bu toplantıya iştirak etmemişti. Şimdi, artık onbir yaşına girmiş bulunan prenses Isabella ile onyediyâşındaki Onfroi de Toron'un düğün zamanı gelmişti. Renaud, düğünü elinden geldiği kadar ihtişamlı bir şekilde, güveyin vârisi olduğu, kendisine ait Kerak kalesinde tes'îd etmeye karar vermişti. Kasım ayı süresince düğün davetlileri kaleye gelmeye başladılar. Gelinin annesi kraliçe Maria Komnene gibi bir çokları Renaud de Châtillon'un şahsî düşmanları idiler. Fakat bunlar birbirlerine karşı çarpışan firkalar arasındaki uçurumu kapatmak için son bir tecrübeye bulunmak üzere hep kaleye gelmişlerdi. Misafirlerle aynı zamanda hokkabazlar, rakkaseler, komikler ve çalgıcılar, hristiyan düğünün her tarafından koşup gelmişlerdi. Düğün eğlencelerinin tam ortasında birdenbire korkunç bir haber, Salaheddin'in ordusu ile gelmekte olduğu haberi top gibi patladı.

Kerak'ın ve bunun tanrısız sahibinin imhası Salaheddin'in en büyük he-deflerinden birisiydi. Renaud bu büyük kaleye sahip bulunduğu müddetçe, Suriye ile Mısır arasındaki bütün trafiğe hâkim kalacaktı. Yapılan tecrübeler, onun hiç bir anlaşma ile dizginlenemeyeceğini göstermişti. 20 kasım 1183'de Salaheddin Mısır'dan takviye kuvvetleri aldı ve şehrin surları altında ordugâhını kurdu. Hristiyan süryânî olan civar köylü ve çobanlar emniyete almak üzere sürülerini şehre soktukları gibi, bir çoğu da sarayın avlularına sığınmıştı. Salaheddin derhal aşağı şehre karşı taarruza geçerek buraya girdi. Renaud de Châtillon ancak şövalyelerinden birisinin gösterdiği secaat sayesinde içkaleye kaçıp canını kurtarabildi. Bu şövalye şehirle içkale arasındaki hendek üzerinde bulunan köprüyü tek başına savunmuş ve arkasından köprü atılıncaya kadar hücumlara mukavemet etmişti. Bu arada düğün eğlenceleri içkaledeki sarayda bütün şiddetiyle devam etmekteydi. Dışarıdan surlara karşı kocaman kaya parçaları fırlatılırken, içerde çalgılar çalınıyor, rakslar icra olunuyordu. Güveyin annesi Etienne, kendi eliyle düğün yemeklerinden bir sini donatarak dışarıya, Salaheddin'e yolladı. Salaheddin bunun üzerine, genç çiftin hangi kulede bulunduklarını sorarak bu burcun mancınık atışından masûn tutulması emrini verdi. Fakat diğer taraftan taarruz gayretini hiç eksiltmedi. Onun dokuz büyük mancınığı durmadan faaliyet halindeydi; ameleler kale hendeğini hemen hemen doldurmuşlardı.

Bu esnada Kudüs'e süratle haberciler gönderilerek kraldan yardım rica olunmuştu. Baudouin, krallık ordusunu toplanmaya davet ederek bunu kont Raymond'un emrine verdi; ancak kendisinin de sedye içinde ordusu ile birlikte sefere katılması hususunda ısrar etti. Bunlar süratli ve cebrî bir yürüyüşle Jericho yanında Nebo dağı kenarından geçen yolu tuttular. Bunların yaklaşması üzerine, mancınıkları kuvvetli kale surlarına etkili olamamış olan Salaheddin kuşatmayı kaldırdı ve 4 aralıkta Dimaşk'a geri döndü. Kral bir

zafer alayı halinde Kerak kalesine geldi ve içeri taşındı. Düşün davetlileri artık yurtlarına dönebilirlerdi⁵. Başlarına gelen, aralarındaki ihtilâfa son vermemişti. Bunun acısını da en çok genç gelin çekti. Kaynanası hiç şüphesiz Renaud'nun emriyle, onun annesiyle münasebetini yasakladı. Bizanslı soyuna pek uygun olan parti entrikaları içine dalmış bulunan annesi ise zavallı kızı yarı yarıya hain addetmekteydi. Sadece kocası ona iyi davrandı. Onfroï de Toron müstesna bir güzelliğe sahip, bilgili ve aydın bir gençti; fakat erkekten ziyade kadına yakışır bir yaratılıştaydı. Buna rağmen henüz bir çocuk olan zevcesine karşı anlayışlı ve ılımlı davrandı ve Isabella da onu çok sevdi⁶.

Müteakip sonbaharda Salaheddin Kerak'a bir sefer daha yaptı. Bu sefer ordusuna artuklu vassalları de birlikler göndermişlerdi. Muazzam surlar bu defa da sağlamlıklarını isbat ettiler. Salaheddin müdafileri surlardan dışarıya çıkmaya ve onları şehrin aşağı tarafındaki yamaçlarda savaşa zorlamaya muvaffak olamadı; Kudüs'den gelen bir ordu yaklaşıncı da, yine kendi arazisine çekildi ve sadece Galilaea bölgesine girip araziye güneye doğru Nablus'a kadar yağmalayan bir kuvveti hristiyan topraklarında bıraktı. Bizzat kendisi Dimşk'a döndü. Hristiyanların tamamıyla imhası zamanı henüz gelmemiş bulunuyordu⁷.

Kudüs'de cüzzamlı hükümdar hükûmetin dizginlerini hâlâ kurumuş ellerinde tutmaktaydı. Guy, hâlâ Askalan'ı elinde bulundurmakta ve krallık memurlarının şehre girmesine müsaade etmemekteydi. Dostları olan patrik ve şövalye tarikatlerinin büyük üstadları çok uzaklarda, Avrupa'da bulunuyorlar ve boş yere imparator Friedrich Babarossa ile kral Louis ve Henry'ye, hristiyan doğuyu tehdit etmekte olan tehlikeleri anlatmaya çalışıyorlardı. Batı avrupa hükümdarları bunları izzet ve ikram ile karşılıyorlar ve kendileri ile büyük bir haçlı seferinin plânlarını konuşuyorlardı. Ama bunlardan her birisi de bu sefere bizzat iştirak edememek için bir bahaneye sahiptiler. Da-

⁵ Willermus Tyrensis, XXII, 28, s. 1124-27, 30, s. 1129 vd.; Ernoul, s. 102-06; Ernoul belki de Balian'ın at uşağı sıfatıyla bizzat şahit olduğu bu düğünden bahseden tek kişidir. O, Salaheddin'in çocuk yaşındayken rehine olarak Kerak kalesinde muhafaza edildiğini ve Madame Etienne'ne onu dizinde sallamış olduğunu hikâye eder. Salaheddin'in böyle küçük yaşta bir esaretinden veya rehineliğinden bahseden başka hiç bir kaynak yoktur. Salaheddin 1137 yılında doğduğuna, Etienne'ne ise muhtemelen 1145'den önce doğmamış olacağına göre -bu hanım ilk kocası ile yaklaşık 1162/63 yılında evlenmişti ve Filistin'de kızlar çok erken evlenirdi - bu hikâye pek gerçek olmamalıdır. Abū Şāma, s. 248; İbn Şaddād, s. 91 vd.; Makrizî, nşr. Blochet, *Revue de l'Orient Latin*, IX, s. 13 vd.

⁶ Bk. aşağıda s. 376. Bu evlenmenin sonraki safhası üçüncü haçlı seferine aittir. *Itinerarium Regis Ricardi*'nin yazarı (s. 120) Onfroï'yı "*vir feminae quam viro proprior, gestu mollis, sermone fructus*" olarak tasvir ediyor. İbn Şaddād (s. 288) onun güzelliğinden söz etmekte ve arapçayı iyi konuştuğunu söylemektedir. *Estoire d'Eracles* (II, s. 152) Isabella'ya annesini ziyaretin yasak edildiğini bildiriyor.

⁷ İbn Şaddād, s. 295-98; Abū Şāma, s. 249-56; Baudouin IV.'in Héraclius'a mektubu: Radulph of Diceto, II, s. 27 vd.

vetin yegâne sonucu bu sebeple münferit bazı şövalyelerin haçı kabul etmelerinden ibaret kaldı⁸.

1184 sonbaharında Guy kayınbiraderini yeniden hiddetlendirdi. Askalan'ın hristiyanlar tarafından zaptından beri civar bedevilerinin, krala ödedikleri pek önemsiz bir vergi mukabilinde, sürülerini otlatmak için istedikleri yere gitmelerine müsaade olunmuştu. Verginin kendisine değil de krala ödenmesine içerleyen Guy günün birinde bu bedevilere saldırıp hepsini öldürdükten sonra sürülerini gaspetti⁹.

Kral Baudouin artık tamamıyla yatağa düşmüştü ve ayağa kalkmak artık kendisine nasib olmayacaktı. Annesinin ve annesinin dostlarının kendi üzerindeki etkilerinin ne kadar meş'ûm sonuçlar doğurduğunu iyice anladığından, niyâbeti üzerine alması için teyzesadesi Trablus kontu Raymond'u yanına getirtti. Bu arada ölümü için hazırlıklar yaptı. 1185 yılı başında bir baronlar toplantısında son emirlerini bildirdi. Küçük yeğeni Baudouin tahta onun yerini alacaktı. Baronlar konseyinin ısrarlı arzusuna uygun olarak niyâbet Guy'e değil, Trablus kontu Raymond'a tevdi olunacak ve bu hizmetine mukabil Beyrut ona iktâ' olunacaktı. Fakat Raymond, her halde, çok zayıf bünyeli görünen veliahdin zamanından önce ölebileceği ve kendisinin bu ölümü çabuklaştırmış olmakla suçlanabileceği düşüncesiyle, küçük kralın şahsî vesayetini üzerine almaktan imtinâ' etti. Çocuk veliahdin hastalıklı olması müvacehesinde asilzadeler, eğer o daha on yaşına basmadan vefat edecek olursa kont Raymond'un, batı dünyasının dört büyük hâkiminin, yani papa, batı imparatoru, Fransa ve İngiltere krallarının prenses Sibylle ve Isabella'nın taht üzerindeki iddiaları hakkında bir hakemlik kararına varmalarına kadar niyabeti muhafaza edeceğine dair andiçtiler. Bu arada da birbirleriyle mücadele eden partileri bir araya getirmek üzere son bir tecrübe olarak çocuğun vesâyeti, nedense Raymond'a karşı samimi dostluk duygularını izhar etmeye başlayan büyük dayısı Joscelin de Courtenay'e tevdi olundu¹⁰.

⁸ Misyon hakkında bk. Benedict of Peterborough, *I*, s. 338; Radulph of Diceto, *II*, s. 32 vd. Henry taht meclisine danışmış ve bu meclis onun bir haçlı seferine çıkmamasını kararlaştırmıştı.

⁹ *Estoire d'Eracles*, *II*, s. 3.

¹⁰ *Estoire d'Eracles*, *II*, s. 7; Ernoul, s. 115-19 (en ayrıntılı tasvir). Ernoul bu olayları Salâhaddin'in Kerak'ı ikinci kuşatmasından (eylül 1184) sonraya vazetmekte ve Baudouin IV.'in bundan kısa bir süre sonra öldüğünü bildirmektedir. Fakat Willermus Tyrensis (XXII, 29, s. 1127 vd.) Baudouin V.'in taçlandırılmasından bahsedip bunun tarihi olarak da 20 kasım 1183'ü veriyor. Willermus muhtemelen 1184 yılı sona ermeden öldüğü ve son sayfelerini Roma'da yazdığına göre, muhtemelen Guy'ün 1183 yılında gözden düşmesinden beri mevcut olan, Baudouin'in, yeğenini taçlandırmak kararını bilmiş ve hatalı olarak gerçek bir taçlandırılmanın yapıldığını kabul etmiş olabilir. Sibylle ve Isabella'nın yasal hakları ortaya bir sorun çıkarmıştı. Amaury tarafından 1171 yılında çıkarılan bir *assise*, kızkardeşlere, batı Avrupa'da uygulanan feodal âdetlere uygun olarak, dirlikleri aralarında paylaşma hakkı tanımaktaydı. Grandclaude (*Liste d'Assises*, s. 340) bu *assise*'in taht verasetine dair olduğu kanısındadır. Kraliçe Maria muhtemelen bu sırada ilk kızını dünyaya getirmişti. Diğer taraftan ilk evliliğinden doğan

Toplantıya katılmış olan bütün baronlar kralın arzularına itaat edeceklerine yemin ettiler. Bunlar arasında, hemen o sırada batıdaki seyahatlerinden geri dönmüş bulunan patrik Héraclius ile Hospitalier'lerin büyük üstadı Roger des Moulins de bulunmaktaydı. Templier tarikatının büyük üstadı Arnold de Toroga seyahat esnasında ölmüştü. Onun yerine tarikat, şiddetli münakaşalardan sonra, kont Raymond'un eski düşmanı Gérard de Ridfort'u seçmişti. Gérard da kralın son arzularını kabul etmişti. Çocuk Baudouin Kutsal Mezar kilisesine getirilerek burada Balian d'Ibelin'in kolları arasında patrik tarafından taçlandırıldı¹¹.

Bundan bir kaç hafta sonra 1185 martında kral Baudouin IV., ölüm tarafından, uzun ızdıraplarından kurtarıldı. Henüz yirmidört yaşındaydı. Bütün Kudüs krallarının en bahtsız olmuştur. Kabiliyet ve istidadı tartışma kabul etmezdi ve hayran olunacak bir cesarete sahipti. Fakat hasta yatağından, etrafında çevrilen entrikaları önlemeye muktedir olamamış ve dejenere annesi ile delibozuk kız kardeşinin ısrarlı etkisine gereğinden fazla boyun eğmişti. Hiç olmazsa, krallığın pek yakında uğrayacağı küçük düşürücü muamelelere hedef olmaktan kurtulmuştu¹².

Kralın insana merhamet duygusu aşılayan zavallı cenazesi Kutsal Mezar kilisesine defnolunur olunmaz Raymond nâib sıfatıyla ve ne gibi bir siyaset izlemesi gerektiği hakkında istişarede bulunmak üzere baronlar konseyini yeniden toplantıya çağırdı. Kış yağmurları yağmamış olup ülkeyi kıtlık tehlikesi tehdit ediyordu. Doğuya gelen yegâne haclı, çocuk-kralın dedesi ihtiyar marki Guillaume de Montferrat olup, o da torununun durumunun mükemmel olduğuna kanaat getirdikten sonra Galilaea'da bir mülkâneye yerleşmişti. Onun oğlu ve çocuk-kralın amcası olan Conrad de Montferrat da babasını takiben yola çıkmış, fakat kardeşi Rainer'nin bir kaç yıl önce o kadar feci şekilde ortadan kaldırıldığı İstanbul'da takılıp kalmıştı. Burada Rainer'nin intikamını almış olan imparator Isaakios Angelos'a hizmet arz ederek onun kız kardeşi ile evlenmişti. Yeğenini ve Filistin'i de unutmuyordu. Kudüs'de toplanan bütün baronlar, açlıktan muztarip olan ülkenin yeni ve büyük bir haclı seferi yapılmadığı takdirde bir savaşı göze alamıyacağını açıkça görmüşlerdi. Raymond'un Salâheddin'den dört yıllık bir mütareke talep etmek teklifini kabul ettiler.

çocuklar, ister erkek ister kız olsun, ikinci evlenmeden doğanlara nazaran, açık olarak tercih hakkına sahip idiler (bk. La Monte, *Feudal Monarchy*, s. 36). Ancak acaba Agnes ile yapılan ve iptal edilen evlilikten doğan çocukların imparatorluk ailesine mensup Maria ile izdivaçtan doğanlara üstünlüğü var mıydı? 1186 yılı olaylarından, genel efkârın Sibylle'in iddiasını desteklediği açıkça anlaşılmaktadır (bk. aşağıda s. 375). Ancak sorun, her şeye rağmen, hakemlik müessesesine başvurmayı gerektirecek kadar vuzuhsuzdu.

¹¹ *Estoire d'Eracles*, II, s. 7-9; Ernoul, s. 114, 118.

¹² Ernoul, s. 118 vd.; *Estoire d'Eracles*, II, s. 9. c. İmâd al-Dîn (Abû Şâma, s. 258) Baudouin IV.'in hatırasına hürmetkâr ifadelidir.

Salaheddin de kendi bakımından buna razıydı. Mısır'da, akrabası arasında yatıştırması gerekli bir anlaşmazlık çıkmıştı; ayrıca Musul hükümdarı İzzeddin'in yeniden küstahça tavırlar takındığı da kulağına çalınmıştı. Ateşkes anlaşması imzalandı. Frank devletleri ile komşuları arasında ticarî ilişkiler yeniden kuruldu ve doğudan akıp gelen buğday sevkiyatı hristiyanları aç kalmaktan kurtardı¹³.

Salaheddin 1185 nisanında kuzeye sefere çıkarak bu ayın 15'inde Birecik yanında Fırat'ı geçti. Burada Harran hâkimi Gökbörü ile İzzeddin'in vassalleri olan Elcezire ve Erbil emirlerinin elçileri onun yanına geldiler. İzzeddin'e gelince o, Konya selçuklu sultanı ile Ermenşah'a elçi heyetleri gönderdi. Ermenşah ona yardım etmek üzere bir miktar kuvvet gönderdi; Konya sultanı ise Salaheddin'e bir tehdit mektubu göndermekle beraber başka bir girişimde bulunmadı. Haziran ayında Salaheddin Musul önünde bulunmakta ve İzzeddin'in bütün barış tekliflerini, hatta kendisine yalvarmak üzere bunun ihtiyar annesinin de bizzat yanına gelmesine rağmen, reddetmekte idi. Fakat Musul yine de hâlâ muazzam bir müstahkem mevki idi. Salaheddin'in kuvvetleri yaz sıcağına dayanamıyarak hastalanmaya başladılar. Ermenşah Sökman II. ağustos ayında birdenbire ölünce Salaheddin, ona bağlı vassal şehirler olan Diyarbekr ve Meyyâfârikin'i zaptetmek ve askerlerine daha serin olan yayla havasında iyileşmek imkânı vermek üzere kuzeye yöneldi. Fakat burada da kendisi rahatsızlanarak, hemen hemen ölüm halinde dostu Gökbörü'nün Harran kalesine gitti. Şimdi Haleb valisi bulunan kardeşi el-Melik el-Âdil doğunun en iyi hekimleriyle süratle yetişt; fakat bunların elinden de bir şey gelmiyordu. Salaheddin ölümün yaklaştığına ve bütün ailesi içinde mirası üzerinde büyük entrikalar çevrildiğine inandığı için, emirlerine, oğullarına sadakatle hizmet edeceklerine dair yemin ettirdi. fakat bundan sonra birdenbire beklenmedik şekilde iyileşmeye başladı. 1186 ocak ayında artık ölüm tehlikesini atlatmış bulunuyordu. Şubat sonunda İzzeddin'in gönderdiği bir elçi heyetini kabul ederek barış anlaşması yapmağa hazır olduğunu bildirdi. 3 mart 1186'da bu elçiler tarafından imzalanan anlaşma mucibince İzzeddin, Salaheddin'in vassali oluyor ve kendi hâkimiyet bölgesinde tasdik olunuyordu; ancak Dicle'nin ötesinde, Musul'un güneyinde, aralarında Şehrizur ve Erbil'in de bulunduğu şehirler Salaheddin tarafından tayin olunan ve doğrudan doğruya ona sadakat borçlu emirlerin idaresine tevdi olundu. Bunların orada varlıkları İzzeddin'in anlaşılmaya riayetinin garantisini teşkil etmekteydi¹⁴. Salaheddin bizzat bu sırada, Şîrkûh'un oğlu ve kendisinin damadı Nasreddin'in emîri bulunduğu Hims'de bulunmaktaydı. Nasreddin, Salaheddin'in hastalığı sırasında, Suriye tacını kendisi için emniyete almak üzere entrikalara girişmişti. Bundan dolayıdır ki, 5 martta, kur-

¹³ Ernoul, s. 121-28; *Estoire d'Eracles*, II, s. 12 vd.; Ibn Şaddâd, s. 104 vd.

¹⁴ Ibn Şaddâd, s. 98-103; Ibn al-Âdîm, nşr. Blochet, s. 123-26; Abû Şâma, s. 288; *Bustân*, s. 581.

ban bayramını tes'îd ettikten sonra yatağında ölü olarak bulunduğunda kimse büyük hayrete düşmedi. Kurbanın oğlu, Şîrkûh II., henüz oniki yaşında bir çocuk, onu Hims emaretinde istihlâf etti. Salaheddin onun paralarından büyük bir kısmını müsadere etmiş idiyse'de Şîrkûh, Kur'an'ın yetimlerin malını gaspedenleri tehdit eden bir âyetini okumak suretiyle Salaheddin'i yumuşattı ve paralarını geri aldı. Nisan ayında Salaheddin tekrar Dimaşk'daydı; devleti artık emniyet altına alınmış bir halde İran sınırlarına kadar uzamaktaydı¹⁵.

Hristiyanlarla müslümanlar arasındaki mütareke Filistin'i bir ölçüde refaha kavuşturdu. Ülkenin iç kısımları ile Akkâ ve Sûr limanları arasındaki ticarî trafik her iki din mensuplarının da menfaatine yarar şekilde sürat ve istekle yeniden başladı. Eğer batıda büyük bir haclı seferi tertip edilinceye kadar barış korunabilseydi, krallığın belki de geleceği emniyet altına alınabilecekti. Fakat mukadderat bu defa da hristiyanların aleyhine işledi. 1186 ağustosunda sonunda kral Baudouin V. henüz dokuz yaşında bulunduğu halde Akkâ'da öldü¹⁶.

Naib Raymond ve seneşal Joscelin onun ölüm yatağının başucunda idiler. Joscelin, Raymond ile müşterek harekete namuslu bir şekilde gayret ettiği kanaatini uyandırdıktan sonra, onu Taberiye'ye giderek, patriğin yapacağı entrikalardan uzakta, ülkenin asilzadelerini davet etmeye ve bu suretle kral Baudouin IV.'in vasiyetlerini yerine getirmek üzere hazırlıklarda bulunmaya kandırdı. Bu arada kendisi de küçük çocuğun cenazesini Kudüs'e götürecekti. Raymond bu tuzağa düştü ve emniyet duyguları içinde yola çıktı. O hareket eder etmez ise, Joscelin güvenini haiz olan askeri birlikleri Sûr ve Beyrut şehirlerini işgal etmek üzere yola çıkardı ve kendisi Akkâ'da kalarak Sibylle'i kraliçe ilân etti. Küçük kralın cenazesini Templier şövalyelerinin muhafazasında Kudüs'e gönderdi. Onun yolladığı haberciler Sibylle ve Guy'ü Askalan'dan cenaze törenine davet ettiler. Renaud de Châtillon da süratle Kerak'dan onların yanına gitti.

Raymond faka bastırılmış olduğunu anlamıştı. Süratle Nablus'a, Balian d'İbelin'in kalesine giderek, krallığın meşrû nâibi sıfatıyla asilzadeler meclisini toplantıya davet etti. Bütün taraftarları süratle koşuştular. Balian, zevcesi, kraliçe Maria ve bunların kızları Isabella ve damatları Onfroi de Toron geldikleri gibi, Renaud de Châtillon haricinde, Remle kontu Baudouin, Kay-sâriye hâkimi Gautier, Renaud de Sidon ve bütün büyük iktâ' sahipleri aynı şekilde hareket ettiler. Bunlar Nablus'da bulunurken Sibylle'den, taç giyme töreninde bulunmak üzere Kudüs'e gelmeleri hususunda bir emir geldi. Buna cevap olarak asilzadeler, bu harekette bulunanlara kral Baudouin IV.'

¹⁵ Abû'l-Fidâ, s. 55. Bk. Lane Poole, *Saladin*, s. 194 vd. (Şîrkûh II. Kur'an-ı Kerim'den Sure IV, âyet 4'ü okumuştı); Ibn Şaddâd, s. 103 vd.

¹⁶ Ernoul, s. 129: *Estoire d'Eracles*, II, s. 25.

e etmiş oldukları yemini hatırlatmak ve büyük asilzadeler kurulu toplantılarını bitirinceye kadar her hangi bir adım atmamaları hususunda uyarmak üzere iki cisterciyen keşişini elçi olarak Sibylle'in yanına, Kudüs'e gönderdiler.

Fakat Sibylle hem Kudüs'e, hem de limanlara hâkim bulunmaktaydı. Senşal Joscelin ile Guy'ün kardeşi olan konnetabl Amaury'nin kuvvetleri onun tarafında olduğu gibi, Renaud da Mâverayırdün'deki adamlarını beraberinde getirmişti. Annesinin bir zamanki gözde ve sevgilisi patrik Héraclius onlara kilisenin ve kiliseye bağlı müesseselerin desteğini sağlamıştı. Templiler tarikatının büyük üstadı Gérard de Ridfort, Raymond'u tedirgin edecek her şeyi yapmaya cânü gönülden hazırdı. Kudüs'de sadece Hospitalier tarikatının büyük üstadı ettiği yemine sadık kalmıştı. Kudüs halkı arasında da Sibylle dikkati çeken bir sempatiye sahip bulunuyordu. Kendisi irsiyet hukuk ve iddiasını temsil etmekteydi ve tahta çıkmanın şartı resmen seçim idiyse de, vârisin iddiaları öyle kolayca bir kenara bırakılabilecek bir şey ad-dolunamıyordu. Sibylle'in meşrû evlâd olarak doğmuş olduğu hususu, annesinin babasından ayrıldığı sırada, özellikle tasdik ve tasrih olunmuştu. Erkek kardeşi ve oğlu da bilfiil kral olmuşlardı. Kendisi için yegâne handikapı kocası teşkil ediyordu; bu adam sevilmiyor ve kendisine hakaret göziyle bakılıyordu.

Patrik ve Templier şövalyeleri Kudüs surlarının kapılarını kapayarak, Nablus'daki baronların her hangi bir taarruz ve baskınını önlemek üzere nöbetçiler yerleştirdiler. Bundan sonra da taç töreni için hazırlıklara başladılar. Krallık âlâmetleri üç anahtarla açılan bir kutuda muhafaza edilmekte olup anahtarların birer tanesi patrik ve iki tarikat büyük üstadı yanında bulunurdu. Hospitalier tarikatının büyük üstadı Roger, ettiği yeminin ihlâli anlamına gelecek bir amaç için kullanılmak üzere talep edilen ve kendi yanında bulunan anahtarı teslim etmek istemediyse de nihayet anahtarı bir nefret jesti içinde pencereden aşağı attı. Ne kendisi, ne de şövalyelerinden birisi taç giyme törenine katılmayı istemekteydiler. Her şey hazır olur olmaz taçlandırma merasimi vakit geçirilmeden icra olundu. Guy'ün kimse tarafından sevilmediği gerçeği karşısında patrik sadece Sibylle'e taç giydirdi; ancak ikinci bir taç onun yanına konuldu ve patrik Héraclius, kendisi Sibylle'e tacı giydirdikten sonra onu, krallığı idareye lâyık addeceği kimseye bu tacı giydirmeye davet etti. Sibylle, Guy'ü, yerinden kalkarak önünde diz çökmeye davet ettikten sonra tacı onun başına giydirdi. Orada toplanmış olanlar bunun üzerine yeni kral ve kraliçelerine sadakat yemini ettiler. Gérard de Ridfort kiliseden çıktığında yüksek sesle, bu tacın Botrun düğününe bir misilleme olduğunu söyledi.

Taçlandırma vâkiasına karşı Nablus'da toplanan yüksek şûranın yapacağı pek bir şey yoktu. Baudouin d'Ibelin toplantı esnasında ayağa kalkarak, hiç olmazsa kendisinin böyle bir kral tarafından idare edilecek olan bir ülkede kalamıyacağını beyan ve diğer baronlara da kendisi gibi hareket etmeleri-

ni tavsiye etti. Fakat Raymond, henüz her şeyin kaybolmadığı cevabını verdi. Prenses Isabella ile kocası Onfroi de Toron kendilerinin yanında idiler. Bunları taçlandırarak Kudüs'e götürmeliydi. Renaud de Châtillon hariç bütün baronların birleşmiş orduları ve Hospitalier'lerin sempatisi karşısında rakipleri kesinlikle tutunamazlardı. Raymond bu sözlerine, kendisi nâip olarak kaldığı müddetçe Salâhaddin'in mütarekeye riayet edeceği hususunda garanti vereceğini de ekledi. Baronlar da onunla aynı fikirdeydiler. Bir iç savaşa da sebep olsa, yine onunla işbirliği edeceklerine söz verip yemin ettiler. Fakat hesaplarını yaparken sahnenin baş aktörlerinden birisini ihmâl etmişlerdi. Onfroi de Toron başına geleceklerden büyük bir dehşete düşmüştü; kral olmak hususunda en küçük bir arzusu yoktu. Hiç vakit geçirmeden gizlice Nablus'dan çıkarak süratle Kudüs'e gitti. Orada Sibylle'den bir mülâkat istedi. Sibylle önce onu hakaretle reddettiyse de, delikanlının mahcubane ve ne yapacağını bilmeden kafasını kaşındığını görünce yumuşadı ve onun olup bitenleri kendisine nakletmesine müsaade etti. Sonra da onu bizzat kendisi Guy'ün yanına götürerek ona sadakat yemini ettirdi¹⁷.

Onfroi'nın bu şekildeki hareketi baronların plânlarını suya düşürdü. Raymond bunları yeminlerinden serbest bıraktı. Baronlar da birer birer Kudüs'e giderek Guy'e itaat arzettiller. Bütün asilzadelerin en nüfuzlusu olan Balian d'Ibelin bile, artık başka bir şey yapılamayacağını idrak etmiş bulunuyordu. Fakat kardeşi Baudouin hâlâ, Guy'ün hâkimiyetini tanımaktansa krallığa sırtını çevirmek kararındaydı ve bunda ısrar ediyordu; Trablus kontu Raymond'a gelince o, karısının Galilaea'daki topraklarına çekilmiş ve yeni krala hiç bir zaman itaat etmiyeceğini ilân etmişti. O, hiç şüphesiz Isabella'yı meşrû kraliçe olarak tanıyacaktı; ancak Onfroi'nın korkaklığı onu artık bizzat kendisinin tahtın meşrû vârisi olduğuna iknâ etmiş bulunuyordu¹⁸.

Pek az sonra kral Guy Akkâ'da ilk asilzadeler kurulunu topladı. Raymond buraya gelmedi; Guy bunun üzerine, onun nâip sıfatıyla sahip olduğu Beyrut'un kendisinden geri alındığını ilân ederek onu, nâipliği zamanında

¹⁷ En tam ve en göze çarpıcı tasvir: Ernoul, s. 129-36; *Estoire d'Eracles, II*, s. 25-31; Radulph of Diceto, *II*, s. 47; Arnold von Lübeck, s. 116 vd. İlk iki kaynak (daha güvenelâyk olanlar) taçlandırma töreninin tarihi olarak Eylül ayını veriyorlar; Radulph of Diceto, ağustos, Arnold von Lübeck ise 20 temmuz diyorlar. Guy'ün ilk resmi belgesi ekim tarihidir (Röhricht, *Regesta*, s. 873).

¹⁸ Raymond'un kendisini taht müddeisi saymış olduğu şüphesizdir. İbn Cubayr onun muhterisâne gayretleri hakkında daha 1183 yılına ait şâyialar kaydetmiştir (nşr. Wright, s. 304). Abû Şâma, onun ihtarlarını gerçekleştirmek için ihtida etmeye hazır olduğu hakkında "İmâd al-Dîn'in kaydını zikretmekte ve İbn al-Azîr (s. 674) onun Salâhaddin'den yardım umduğunu söylemektedir. Muahhar *Historia Regni Hierosolymitani* (s. 51 vd.) onun, Melisende'in daha önce doğmuş olmasına mukabil kendi annesinin (burada adı Dolcis olarak geçer) babasının krallık tacı giymesinden sonra doğmuş olması dolayısıyla taç üzerinde hak iddia ettiğini anlatır. Baudouin II.'in sadece en küçük kızı, başrâhibe Joveta, kral kızı olarak doğduğu cihetle o bu iddiayı ileri sürmüş olamaz. Buna rağmen Raymond belki de buna benzer bir iddiayı, baronların Nablus'da Sibylle'i değil de Isabella'yı seçmiş olmalarını haklı göstermek için ortaya atmış ve vakanüvis de bu hikâyeyi birbirine karıştırmıştır.

yaptığı sarfiyatın hesabını vermeye davet etti. Baudouin d'Ibelin toplantıda hazır bulunmakta olup kralın yanında duran Renaud de Châtillon tarafından Guy'e bîat etmeye davet olundu. Baudouin sadece krala soğuk bir selâm vererek, Remle'deki arazisini oğlu Thomas'a bıraktığını ve bunun yaşı müsaade ettiği zaman krala bîat edeceğini bildirdi; kendisi hiç bir zaman bîat etmiyecekti. Baudouin bir kaç gün sonra krallık arazisini terkederek Antakya hükümdarı Bohemund'un hizmetine girdi. Kendisini sevinçle karşılayan Bohemund, ona terkettiği iktâ'ından daha büyük bir arazi bağışında bulundu. Daha az asil bir çok baron da ona iltihak ettiler; çünkü Bohemund, Raymond ile taraftarlarına karşı duyduğu sempatiyi hiç gizlemiyordu¹⁹.

Böylesine acı bir parti kavgası içinde parçalanmış olan krallık, müslümanların mütarekeye riayet etmelerinden ancak memnunluk duymalıydı. Guy, aradaki ateşkes anlaşmasını muhafaza edecekti de; fakat dostu Renaud de Châtillon'u hesaba katmamıştı. Dimaşk ile Mısır arasında gidip gelen büyük kervanlar bu sıralarda, ateşkes anlaşmasının himayesinde tekrar, hiç bir saldırıya uğramadan frank arazisinden geçmekteydiler. 1186 yılının sonlarına doğru muazzam bir kervan, kendisini bedevî hücumlarına karşı korumakla görevli küçük bir mısır refakat birliği ile Kahire'den Dimaşk'a doğru yola çıkmıştı. Kervan Moab'a doğru ilerlerken Renaud ansızın saldırarak askerleri öldürdükten sonra tacirleri aileleri ve mallarıyla birlikte müstahkem Kerak kalesine sürükledi. Elde ettiği ganimet, şimdiye kadarkilerin hepsinden fazlaydı. Bu çirkin davranışın haberi kısa zamanda Salaheddin'e ulaştı. Mütareke anlaşmasına riayet hissi içinde Salaheddin, esirlerin serbest bırakılmasını ve yapılan zararın telâfisini talep etmek üzere Renaud'ya elçiler gönderdi. Renaud ise bu elçileri kabul bile etmedi, bunun üzerine elçiler kral Guy'e şikâyetle bulunmak üzere Kudüs'e gittiler. Guy bunları iyi niyetle dinledikten sonra Renaud'ya, sebep olduğu zararları telâfi etmesi emrini verdi. Ancak Guy'ün tahtını yalnız kendisinin yardımına borçlu olduğunu ve orada tutunmak için kendisine ihtiyacı olduğunu bilen Renaud bu emre kulak asmadı. Guy ise onu itaate zorlayamadı veya zorlamak istemedi²⁰.

Mütarekenin bu kadar utanmazcasına ihlâli savaşı kaçınılmaz hale sokmaktaydı. Bu savaş ise, içinden parçalanmış olan ülkenin bu durumda en kaçınacağı şey olmak gerekirdi. Antakya hükümdarı Bohemund, Salaheddin ile kendisi arasındaki ateşkes anlaşmasını yenilemekte acele etti²¹. Trablus kontu Raymond da kendi kontluğu hesabına Salaheddin ile bir mütareke yaparak, bu anlaşmanın, metbûu bulunan kral müslümanlarla savaş halinde

¹⁹ Ernoul, s. 137-39; *Estoire d'Eracles*, II, s. 33; *Les Gestes des Chiprois* (s. 659) Guy'ün, Baudouin'i, eğer çok asil menşei engel olmasa, yumruklayacak olduğunu yazar.

²⁰ *Estoire d'Eracles*, II, s. 34, O. Salaheddin'in hemşiresinin kervanla beraber esir düşmüş olduğunu iddia ediyor. Gerçekte ise bu hanım Mekke'den, daha sonra hareket eden bir kervanla geri dönmüştü (bk. aşağıda s. 381); Abû Şâma, s. 259-61.

²¹ Ibn Şaddâd, s. 109.

bile bulunsa, karısının mülkü bulunan Galilaea princepsliğine de şamil olması hususunda anlaştı. Aynı zamanda Salaheddin'in teveccühünü elde etmeye muvaffak olarak, bizzat kral olmak gayesinde onun tarafından destekleneceği vaadini de elde etti. Raymond'un politikası ne kadar akıllıca olursa olsun, bir taraftan da devlete ihanetten başka bir şey değildi. Templier tarikatının büyük üstadı Gérard de Ridefort tarafından teşvik ve tahrik olunan Guy, sadık baronlarını davet ederek, islâm taarruzu başlamadan Galilaea'yı itaate zorlamak üzere, kuzeye doğru yöneldi. Açık bir iç savaş, ancak, karargâha gelir gelmez haşin ve kaba sözlerle kraldan ne yapmak istediğini soran Balian d'Ibelin'in müdahalesi ile önlenemedi. Guy ona, Taberiye'yi kuşatmak niyetinde olduğu cevabını verince Balian bunun ne büyük bir delilik olacağını anlattı; çünkü Raymond, yardıma çağırabileceği müslüman kuvvetlerle birlikte kraldan çok daha büyük bir savaş gücüne sahip olacaktı. Balian, böyle bir harekete girileceği yerde, kendisinin meseleyi görüşmek üzere Raymond'un yanına gönderilmesini talep etti. Ancak onun uyarmaları da, sadece Beyrut kendisine iade edildiği takdirde krala itaati kabul eden Trablus kontu üzerinde bir tesir uyandıramadı. Beyrut'un konta geri verilmesi ise Guy'e aşırı bir talep gibi gelmekteydi²². Ancak Salaheddin'in başlamak üzere olan savaş için yaptığı hazırlıklar hakkında haberler gelince Balian bir defa daha krala Raymond ile barışması hususunda baskıda bulundu; kardeşine mağrurane telmihte bulunarak "en mükemmel şövalyenizi Baudouin de Rames'in şahsında kaybettiniz; eğer şimdi de kont Raymond'un yardım ve nasihatini kaybedecek olursanız işiniz bitmiştir." dedi. Kendisine karşı cesaretle ve enerjik bir şekilde konuşan herkesin fikrini umumiyetle kabul etmeye hazır olan Guy, Balian'a, Sûr başpiskoposu Josias ve Templier ve Hospitalier tarikatlerinin büyük üstadları ile birlikte yeniden bir elçi heyeti halinde Taberiye'ye gitmek müsaadesini verdi. Raymond'un en büyük düşmanı olan Templier büyük üstadının, elde edilecek her hangi barışçı bir anlaşmada imzasının bulunması hayati derecede önemli bir meseleydi²³.

Elçiler Hospitalier'lerden müteşekkil on kişilik bir refakat birliği ile 29 nisan 1187 tarihinde yola çıktılar. Bunlar geceyi Balian'ın Nablus'daki şatosunda geçirdiler. Balian, burada bazı ticarî ve şahsî işlerini yola koymak istediğinden, tarikat büyük üstadları ile başpiskoposu önceden yola çıkardı; kendisi o günü evinde geçirecek ve ertesi sabah onlara Esdrelon vâdisinde La Fève kalesinde yetişecekti. Balian, Nablus'u 30 nisan akşamı geç vakit bir kaç adamıyla terketti; maksadı geceleyin durmadan atsürmekti. Fakat

²² Ernoul, s. 141 vd.; *Estoire d'Eracles, II*, s. 31-35; Ernoul, Raymond'un gerçekten Salaheddin'den takviyeler almış olduğunu iddia etmektedir.

²³ Ernoul, s. 142 vd. Renaud de Sidon'un aslında elçi heyetine katılması gerekiyordu, ama o, heyetten ayrı olarak yalnız başına yola çıktı.

birden bire aklına bu gecenin Aziz Jacobe bayramının arife gecesı olduğu geldi. Bu sebeple, eskiden Samaria denilen o zamanki Sebastea'da yoldan ayrılarak piskoposluk sarayının kapısını çaldı. Uyandırılan piskopos onu içeriye aldı. İki şahıs gün ağarıncaıa kadar bütün geceıy konuşarak geçirdiler; bundan sonra mu'tâd âyin icra edildi ve Balian, kendisini misafir etmiş olan piskopostan ayrılarak yoluna devam etti.

30 nisanıa, Balian kâhyaları ile şahsı işlerini görüşür ve tarikat büyük üstadları dağlık araziden La Fève istikametinde ilerlerken kont Raymond Taberiye'de Banyas müslümanlarının gönderdikleri bir elçiyi kabul etmişti. Salaheddin'in buradaki garnizonuna kumanda eden genç oğlu el-Efdal, babasından, istikşafıa bulunmak üzere Filistin'e bir gözcü birliği yollamak emrini almış ve aradaki anlaşmaya uygun olarak adamlarının kontun arazisinden geçmesi için müsaade talep etmişti. Özel bir anlaşmayla Salaheddin'e bağlanmış bulunan kont, bu pek hoş olmayan talebi reddedemiycek durumdaydı. Sadece, müslümanların, sınırı ertesi sabah gün işıyınca geçmelerini, karanlık bastırmadan geri dönmelerini ve ülkede her hangi bir köy ve kasabaya zarar vermemelerini şart koştu. Bundan sonra ülkenin her tarafına adamlarını göndererek, herkesin sürüleriyle birlikte gündüzü surların arkasında geçirmesini ve korkmamalarını ilân ettirdi. Bu anda da Kudüs'den gönderilen elçi heyetinin gelmekte olduğunu haber aldı. Bu heyete de aynı mahiyette uyarıda bulunmak üzere bir haberciyi daha yola çıkardı. 1 mayıs sabahı Raymond, bulunduğu kaleden, emîr Gökbörü'nün, yanında yedibin memlûk ile ve neşe içinde yola çıktıklarını gördü.

Aynı günün sabahında Balian ve refakatindekiler La Fève kalesine vardılar. Bunlar daha uzaktan, kalenin surları altına kurulmuş olan Templier şövalyelerinin çadırlarını gördüler; fakat yaklaştıklarında çadırları bomboş buldular. Şatoda da derin bir sessizlik hüküm sürmekteydi. Balian'ın at uşağı Ernoul şatoya girerek bütün odaları dolaştı. İçeride ölüm halinde hasta, konuşmaya muktedir olmayan iki askerden başka kimse yoktu. Balian endişe ve korkuya kapıldı. Ne yapması lâzım geldiğini bilemiyerek bir iki saat beledikten sonra tekrar Nazareth'e giden yoldan ilerlemeye başladı. Birden kanlar içinde, saç-sakal birbirine karışmış vaziyette bir Templier şövalyesi dörtñala yaklaşarak büyük bir felâketin vuku bulmuş olduğu haberini ulaştırdı.

Hemen aynı saatlerde Raymond memlûklerin geri döndüklerini görmekteydi. Bunlar anlaşmaya tamamiyle riayet etmişlerdi. Karanlığın basmasına henüz vakit vardı ve bunlar bütün ülke içinde hiç bir yere en küçük bir zarar yapmamışlardı; fakat öncülerinin mızraklarının uçlarına Templier şövalyelerinin kelleleri takılıydı.

Raymond'un gönderdiği haber büyük üstamlara 30 nisan akşamı La Fève' de ulaşmıştı. Hospitalier tarikati büyük üstadı Roger des Moulin'in itirazına rağmen Gérard de Ridefort derhal civarda bulunan Templier şövalyelerine,

kendisine La Fève'de iltihak etmeleri emrini gönderdi. Templier tarikatının marşalı Jacques de Mailly yedi sekiz kilometre uzakta, yanında yetmiş şövalye bulunduğu halde Kakun köyünde kalmaktaydı. Bu zat derhal gelerek geceyi şatonun önünde geçirdi. Ertesi sabah bütün heyet birlikte Nazareth'e gitti; burada da kendilerine rûhânî olmayan kırk şövalye katıldı. Sûr başpiskoposu orada kaldı; Gérard ise, şehirde ancak, ahaliye pek az sonra bir savaş yapılacağını ve ganimet toplamak üzere bunların da gelmesini ilân edinceye kadar sabredebildi. Şövalyeler Nazareth'in arkasındaki tepeye çıktıklarında müslümanların aşağıda Kresson kaynakları yanında, vâdide atlarını suladıklarını gördüler. Bunların sayılarının çokluğu karşısında Roger des Moulins ve Jacques de Mailly'nin ikisi de birden geri çekilmeyi tavsiye ettiler. Gérard buna pek kızdı. Hakaretâmiz bir tavırla arkadaşı büyük üstad Roger'den yüzünü çevirerek kendi marşalı ile alay etti: "Sarışın kafacığını feda edemeyecek kadar seviyorsun" dedi. Jacques buna mağrurane şu cevabı yaptırdı: "Savaşta ben hayatımı kahraman bir erkek gibi kaybedeceğim; bir hain gibi geri kaçacak olan sensin!". Gérard'ın hakaretleri ile hiddete kapılan şövalye birliği yamaçtan aşağı, memlûklerin üzerine saldırdı. Bu bir savaştan çok bir katliâm oldu. Jacques'ın sarışın başı düşen kellelerin sonuncularından birisiydi; Hospitalier büyük üstadı da onun yanında maktul düşmüştü. Pek az bir zaman içinde bütün Templier şövalyeleri öldürülmüş bulunuyorlardı: Üç istisnası ile, ve bu üç istisnadan birisi de Gérard de Ridefort idi. Kurtulan üç kişi yaralı olarak ve dörtnele Nazareth'e kaçtılar. Balian'a haberi ulaştıran da bunlardan birisiydi. Tarikat dışı şövalyeler canlı olarak ele geçirildiler. Yağmaya teşne bazı Nazarethliler savaş meydanına gelmişlerdi. Bunlar Gérard'ın kendilerine vaademiş olduğu ganimeti toplamak arzusundaydılar. Bunların hepsi de yakalanarak müslümanlar tarafından esarete sürüklendiler.

Balian zevcesine bir haberci yollayarak, bütün şövalyeleri toplamasını emretti; bundan sonra Nazareth'de bulunan Gérard'ın yanına giderek onu beraberce Taberiye'ye gitmeye iknâa çalıştı. Gérard yalararının ağır olduğunu söyledi. Balian bunun üzerine başpiskopos ile birlikte yoluna devam etti. Bunlar Raymond'u, kendi siyasetinin sebep olduğu bu müthiş facianın şaşkınlığı içinde buldular. Balian'ın aracılığını sevinç ile kabul eden Raymond, Salâheddin'e ateşkes anlaşmasını kaldırdığını bildirdikten sonra Kudüs'e giderek krala itaat arzetti. Guy bütün kusurlarına rağmen kinci bir adam değildi. Raymond'a samimiyetle "hoş geldin!" diyerek, hatta taç giyme töreninin yapıış tarzı bakımından bile özür diledi. Böylelikle nihayet krallık yeniden birliğe kavuşmuş oluyordu²⁴.

²⁴ Hikâye, Balian'a at uşağı olarak refakat etmiş olan Ernoul tarafından çok ayrıntılı olarak anlatılmaktadır (s. 143-54). *Eistoire d'Eracles, II*, s. 37-44; 'Imâd al-Dîn (Abû Şâma'da) s. 262; İbn al-Aşîr, (s. 678) el-Fidal'in Gökbörü'yü seferin kumandanı olarak yolladığını belirtiyor ve atılların

Tam da zamanı idi. Çünkü Salaheddin'in, sınırın ötesinde, Havran da büyük bir ordu topladığı bilinmekteydi. Mayıs ayı içinde, ülkesinin her tarafından gelen ordu birlikleri toplandıkları esnada Salaheddin, Mekke'ye giden yol üzerinde, kız kardeşi ile onun oğlunun islâmın kutsal şehrinde gelirken katıldıkları bir hac kervanına refakat etmek ve Renaud'nun, eşkiyalığını bir defa daha tecrübe etmesini önlemek maksadiyle kısa bir seyahat yaptı. Bu arada Haleb, Musul ve Mardin'den ordu birlikleri gelmekteydi; öyle ki, ordusu şimdiye kadar kumanda ettiklerinin en büyüğü olmuştur. Diğer taraftan kral Guy de bütün asıllade ve şövalyelerine, maiyyetleriyle birlikte Akkâ'da kendisine katılmalarını emretmişti. Kresson katliâmının intikamını almaya teşne olan Templier ve Hospitalier tarikatleri emirlerinde bulunan bütün şövalyeleri beraberlerinde getirdiler ve müstahkem şatolarda sadece bunları savunabilecek küçük garnizonlar bıraktılar. Templier'ler bundan başka, İngiltere kralı Henry II.'nin kısa bir süre önce Thomas Becket'in katlinin kefareti olarak göndermiş olduğu paradan kendi hisselerine düşeni kral Guy'e takdim etmek suretiyle ayrıca bir yardımda bulundular. Aslında bunlara, Henry II.'nin ıcrasına yemin ettiği haçlı seferi için bu parayı saklamaları emrolunmuştu; ancak bu an için duyulan ihtiyaç çok fazlaydı. Bu para ile teçhiz olunan askerler kral Henry'nin armasını ihtiva eden bir sancak taşıyorlardı. Antakya hükümdarı Bohemund, Raymond ve Balian'ın daveti ile, Baudouin d'Ibelin kumandasında bir askerî birlik göndermeyi vaadetti ve kendi oğlu Raymond'u da vaftiz babası Trablus kontu Raymond'un yanına gönderdi. Haziran ayının sonlarına doğru 1200 tam teçhizatlı şövalye, büyükçe sayıda yerli süvari askeri ve turkopol, ayrıca da onbine yakın yaya savaşı Akkâ karargâhında toplanmış bulunuyordu. Patrik Héraclius Gerçek Haçla birlikte ordugâha davet olundu; fakat o sağlık durumunun iyi olmadığını bildirerek mukaddes emaneti Kutsal Mezar kilisesi başpapazına, Akkâ piskoposuna teslim edilmek üzere, tevdi etti. Patriğin düşmanları, onun pek sevgili Paschia'sı yanında kalmayı yeğlemiş olduğunu fısıldamaktaydılar.

25 haziran 1187'de Salaheddin Havran'da Aştera mevkiinde ordusunu tefiş etti. Kendisi bizzat merkezde kumanda ederken yeğeni sağ, Gökbörü ise sol kanada kumanda ediyorlardı. Ordu savaş nizamında Hisfin'e ve oradan da Taberiye gölünün güney ucuna doğru ilerledi. Keşif kolları hristiyan kuvvetleri hakkında haber sağlamağa çalışırken, o, beş gün orada bekledi. 1 temmuzda Sennabra yanında Ürdün'ü geçen Salaheddin 2 temmuzda ordusunun yarısı ile gölün sekiz kilometre güneyinde Kefr Sebt'de karargâh kurdu; bu sırada onun geri kalan kuvvetleri Taberiye'ye taarruz ettiler. Şehir

sayısını 7 000 olarak veriyor. *De Expugnatione* (s. 219 vd.) aynı sayıyı vermekte ve fakat verdiği kısa tasvir, Raymond'un, bu sefer dolayısıyla bir zarar verilmemesini talep ettiği hususunu reddederek Templier şövalyelerini temize çıkarmaya çalışmaktadır. La Fève, arapça al-Fuleh köyüdür ve Jenin ile Nazareth arasında tam ortadadır.

bir saatlik bir mücadeleden sonra müslüman kuvvetlerinin eline geçmiş bulunuyordu. Raymond ve oğulları kralın karargâhında idiler; ancak kontes Eschiva kocasına olup bitenleri bildirmek üzere bir haberci gönderdikten sonra maiyetindeki küçük garnizonla içkalede mukavemete devam etti.

Salaheddin'in Ürdün ırmağını geçmiş olduğu haberi üzerine kral Guy baronlarıyla Akkâ'da bir toplantı yaptı. Mecliste ilk sözü kont Raymond aldı. Kont bu korkunç sıcak mevsimde taarruz eden tarafın müşkil durumda olacağına işaret etti. Sadece savunma vaziyeti alınmalıydı. Mağlûp edilmemiş hristiyan ordusu karşısında Salaheddin kendi muazzam sayıdaki kuvvetlerini bu kurumuş topraklarda uzun süre tutamazdı. Bir müddet sonra çekilmek zorunda kalacaktı. Bu arada Antakya'dan takviye kuvvetleri gelmiş olacaktı. Şövalyelerin çoğunluğu onun tavsiyelerine uymaya eğilimliydi. Ancak gerek Renaud de Châtillon ve gerekse Templier'lerin büyük üstadı Gérard, Raymond'u bir korkak olmak ve müslümanlara satılmış bulunmakla itham ettiler. Kral Guy, her zaman için en son söz söyleyene inandığı cihetle, orduya harekete geçip Taberiye üzerine yürümek emrini verdi.

2 temmuz 1187 ikindi vaktinde hristiyanlar Sephoria yanında karargâh kurdular. Burası bol suyu ve iyi otlaklarıyla mükemmel bir ordugâh yeri idi. Eğer hristiyanlar dört yıl önce Câlut'un Havuzları yanında olduğu gibi burada kalmış olsalardı Salaheddin onlara taarruz etmek cür'etini gösteremezdi. Hristiyan ordusu hemen hemen müslüman ordusu kadar büyük olup arazi de onlara müsait idi. Fakat aynı gece içinde Trablus kontesinin gönderdiği haberci vâsıl oldu. Guy kendi çadırında yeniden bir istişare meclisi topladı. Şövalyeler, aşağıda, göl kenarında ümitsizce mukavemette bulunan kahraman kadını düşünerek derin bir heyecan duymaktaydılar. Kontesin iki oğlu, gözlerinde yaşlar, annelerinin kurtarılmasını rica etmekteydiler. Diğer bir çok şövalye de onların ricasını destekliyordu. Bu sırada kont Raymond ayağa kalktı; Akkâ'da söylediklerini bu sefer ısrarla tekrar etti. Hali hazırda bulundukları mevkii terk ederek bu temmuz sıcaklığında kel dağlık arazide tehlikeli bir yürüyüşe geçmenin tam bir delilik olacağını söyledi; Taberiye ona ait bir şehir ve savunucusu da kendi karısıydı; fakat krallık mahvolacağına, Taberiye'nin, bütün içindekilerle beraber, mahvolmasına razı olduğunu belirtti. Sözleri inandırıcıydı. İstişare meclisi, gece yarısı, Sephoria'da kalmak kesin kararıyla dağıldı.

Bütün baronlar karargâhlarına çekildikten sonra Templier büyük üstadı gizlice kralın çadırına geri döndü. "Sire, bir hainin sözlerine her halde itimad etmiyeceksiniz" dedi. Ancak on kilometre mesafede bulunan bir şehri feda etmenin namussuzluk olduğunu, Templier şövalyelerinin, dinsizlerden intikam almak fırsatını kaçırmaktansa, tarikatten çıkmayı tercih edeceklerini söyledi. Daha bir saat önce Raymond'un açıklamalarına bütün samimiyetiyle inanmış olan Guy tekrar kararsızlığa düşerek Gérard'ın iğvâatına kan-

dı. Münadilerini bütün ordugâha göndererek, gün ışıyınca Taberiye'ye doğru harekete geçileceğini ilân ettirdi.

Sephoria'dan Taberiye'ye giden en iyi yol doğu-kuzey doğu istikametinde, Galilaea'nın dağlık arazisinden geçip şehrin takriben bir buçuk kilometre kuzeyinden göle doğru inmekteydi. Geçilmesi mümkün diğer yol Sennabra ya- nındaki köprüye vardıktan sonra ikiye ayrılıyor ve bir kolu kuzeye, göl kıyısına doğru uzanıyordu. Salaheddin'in Kefr Sebt'deki ordugâhı çaprazlamasına, Sennabra'ya giden yola doğru uzanmaktaydı ve kendisi suyun öbür tarafından bu yol ile gelmişti. Hristiyan ordusunda bulunan bazı casuslar, kral- lık ordusunun Sephoria'dan kuzeye doğru giden yoldan harekete geçtiğini haber vermiş olmalıdırlar. Bu sebeptendir ki, Salaheddin, ordusunu takriben sekiz kilometre kadar dağlar içinden Hattın mevkiine sevketti. Yol bu nok- tadan itibaren göle doğru inmeye başlıyordu. Hattın, geniş otlaklara ve bol suya malik bir köydü. Burada, Taberiye'de bulunan kuvvetleri de Salahed- din'e iltihak ettiler. Taberiye'de sadece içkaleyi kuşatmak için gerekli az bir kuvvet bırakılmıştı.

3 temmuz 1187 cuma günü sabahı, hristiyan ordusu ağaçsız, çıplak dağ sırtlarından yürüyüşe geçip Sephoria'nın yem yeşil bahçelerini arkasında bıraktığında hava olağanüstü sıcak olup, en ufak bir esinti bile yoktu. Trablus kontu Raymond, feodalite âdetlerine uygun olarak, içinden geçilen iktâ' ın sahibi sıfatıyla öncü kuvvetlerine kumanda etmekle mükellefi. Kral ordunun merkezine kumanda etmekte olup Renaud de Châtillon, tarikat şövalye- leri ve Balian d'İbelin ardçıyı teşkil ediyorlardı. Yol boyunca hiç bir yerde su yoktu. Çok geçmeden askerler ve atlar korkunç bir susuzluktan ızdırıp çekmeye başladılar. Bunların ızdırabı yürüyüşü ağırlaştırdı. Müslüman gazile- ri mütemadiyen öncü ve ardçı kuvvetlere saldırıyor, bunları müthiş bir ok yağmuruna tuttuktan sonra, mukabil bir hristiyan taarruzuna imkân vermede süratle geri çekiliyorlardı. Öğleden sonra Franklar Hattın'ın hemen üst tarafındaki yaylaya ulaşmışlardı. Önlerinde takriben otuz metre yüksekliğinde, hörgüce benzeyen iki zirvesiyle kayalık bir tepe yükselmekte olup bu tepenin öbür tarafında arazi dik bir yokuş halinde kasabaya ve oradan da göle ulaşmaktaydı. Bu tepeye Hattın Boynuzları deniliyordu. Templier şövalye- leri krala, bu gün artık yola devam edemeyecekleri haberini ulaştırdılar. Baronlardan bir kaç kraldan, orduya süratle ilerleyip göle kadar savaşarak ulaşma emri vermesini rica ettiler. Fakat Guy, adamlarının yorgunluklarına üzülenek gece boyunca durak yapmaya karar verdi. Bu haberi alır almaz öncülerin başında bulunan kont Raymond süratle atını geriye sürerek kralın yanına geldi ve: "Aman yarabbi! Savaş bitmiştir; öüme adanmış kimseleriz artık; krallığın sonu geldi" diye bağrdı. Onun tavsiyesi üzerine Guy, karar- gâhını Lubiye'nin hemen ötesinde, boynuzların yamacında bir kuyu başında kurdurdu ve bütün ordu da onun etrafında toplandı. Fakat yer iyi seçilme- mişti; çünkü kuyu kurumuştu.

Bütün savaşıları ile aşağıda yeşil vâdide beklemekte olan sultan Salaheddin duyduğu sevinci zor gizledi. Beklediği fırsat nihayet gelip çatmış bulunuyordu.

Hristiyanlar geceyi, müslüman çadırlarından yükselen dua ve tekbirleri dinleyerek sefalet ve ümitsizlik içinde geçirdiler. Bazı savaşılar su bulmak amacıyla ordugâhtan çıktılar ve düşman tarafından öldürüldüler. Bunların ıztıraplarını daha da çoğaltmak gayesiyle müslümanlar tepeyi örten kuru çalılıklara ateş verdiler. Kızgın dumanlar bulut halinde hristiyan ordugâhını kapladı. Karanlığın himayesinde Salaheddin bundan sonra ordusunu yaklaştırdı. 4 temmuz 1187 cumartesi sabahında fecir vakti kralın ordugâhı tamamiyle kuşatılmış bulunuyordu. Vekayinâme müellifinin belirttiğine göre bu kuşatmadan bir kedi bile geçemezdi.

Müslüman taarruzu güneş doğar doğmaz başladı. Hristiyan piyadesi sadece bir şey düşünüyordu: Su! Bunlar sıkışık dalgalar halinde yamaçtan aşağı, gözleri önünde pırıl pırıl parıldayan göle doğru kuşatmayı yarmağa teşebbüs ettiler. Bu yaya askerler müslümanlar tarafından küçük bir tepeye doğru sürüldüler ve orada alevler ve düşman tarafından tamamiyle çenber içine alındıklarını gördüler. Aralarından bir çoğu derhal kılıçtan geçirildi; bir çokları da esir edildi. Bunların yaralı, susuzluktan dudakları patlamış bir halde yerlere serilişi öylesine korkunç bir manzara idi ki, Raymond'un şövalyelerinden beşi, müslüman kumandanlarının yanına giderek, ıztıraplarına son vermek üzere bunların hepsinin süratle öldürülmesini rica ettiler. Tepede bulunan hristiyan süvarisi mezbûhane ve şeciane bir şekilde savaşıyordu. Bunlar müslüman atlılarının taarruzlarını birbiri arkasına büyük kayıplar verdirerek püskürtüyorlardı. Fakat sayıları süratle azalıyordu. Susuzluktan kuvvetten düşmüşlerdi. Raymond, kralın talebi üzerine, iş işten geçmeden, süvarilerinin başında müslüman saflarını yarmaya çalıştı. Bütün ağırlığı ile, Takiyyeddin tarafından kumanda edilen müslüman alayları üstüne yüklendi. fakat Takiyyeddin saflarını aralayıp onu bıraktıktan sonra safları yeniden sıklaştırdı; bunların artık geri dönüp arkadaşlarına katılmak imkânı kalmamıştı. Bu sebeple ümitleri tamamen kırılmış bir halde savaş meydanını terkedip Trablus'a doğru kaçtılar. Pek az sonra Balian d'Ibelin ve Renaud de Sidon da kuşatmayı yardılar. Bunlar kurtulan son kişiler oldu.

Artık hristiyanlar için hiç bir ümit kalmamıştı; fakat bunlar hâlâ adım adım geriye, Hattin Boynuzları'na doğru çekilerek son güçleriyle savaşıyorlardı. Kralın kırmızı renkli çadırı tepenin üstüne kuruldu ve bütün şövalyeler onun etrafında toplandılar. Salaheddin'in genç oğlu el-Efdal babasının yanında bulunuyordu. Bu, onun katıldığı ilk savaştı. Çok yıllar sonra o, Frankların cesaretini hayranlıkla öğmüştür. Onun tasviri şöyledir: "Frank kralı tepeye çekildikten sonra onun şövalyeleri kahramanca bir umumî taarruza geçerek müslümanları babamın bulunduğu tarafa doğru attılar. Babamın şaşırdığını gördüm. Rengi atmıştı; sakalını yolarak ileriye doğru at sürdü; müte-

madiyen "kahrolasica şeytan" diye bağıırıyordu. Bunun üzerine bizim adamlarımız düşmanın üzerine atıldılar ve düşmanlar tepeye doğru çekildiler. Frankları kaçarken görünce sevinçle "onları kaçırdık!" diye haykırdım. Fakat bunlar bir daha taarruz edip bizimkileri babamın bulunduğu yere kadar geri püskürttüler. Babam yeniden adamlarımızı taarruza sevketti ve bunlar düşmanı yeniden tepeye doğru sürdüler. Tekrar "Düşmanı kaçırttık!" diye bağıırdım, fakat babam bana dönerek "Sus! Yukarıdaki çadır ayakta durdukça onları mağlûp ettik sayılmayız" dedi. Tam bu anda çadır devrildi. Babam hemen atından inerek secdeye kapandı ve gözlerinde yaşlarla Allah'a hamdetti".

Akkâ piskoposu maktul düşmüştü. Onun savaşa getirdiği Gerçek Haç müslümanlardan birisinin eline geçmişti. Şövalyelerin atlarından sadece pek azı hayattaydı. Muzaffer savaşçılar tepeye ulaştıklarında aralarında kralın da bulunduğu şövalyeleri, mücadele edemeyecek kadar kuvvetten düşmüş, kılıçlarını teslim edemeyecek kadar bîtap bir vaziyette yerlere serilmiş olarak buldular. Reisleri derhal, savaş meydanında sultan Salaheddin için kurulmuş olan çadıra götürüldüler²⁵.

Bu çadırdaki Salaheddin, kral Guy ve kardeşi konnetabl Amaury'yi, Renaud de Châtillon'u ve bunun üvey oğlu Onfroi de Toron'u, Templier şövalye tarikatı büyük üstadı Gérard de Ridefort'u, ihtiyar marki de Montferrat'ı, Cebayl ve Botrun hâkimleriyle krallığın diğer bir çok küçük derecedeki asılzadesini kabul etti. Bunları çok lütûfkârane karşıladı. Kralı kendi yanına oturttu ve onun susuzluğunun farkına varınca kendisine, Hermon dağından getirilme kar ile soğutulmuş bir sürahi gülsuyu takdim etti. Guy bundan içtikten sonra sürahiği yanında bulunan Renaud de Châtillon'a uzattı. Arap âdetlerine göre bir esire yiyecek ve içecek vermek ona emân vermek anlamını taşır. Bu sebeple Salaheddin yanındaki tercümana derhal "Krala söyle; bu adama su veren kendisidir, ben değilim" dedi. Bundan sonra bütün ahlâk ve din kaidelerine aykırı eşkıyalığını affedemediği Renaud'ya dönerek ona bütün cinayetlerini, hilekârlıklarını, Tanrı'ya karşı işlediği suçu ve ihtirasını hatırlattı. Renaud aksi ve inatçı bir cevap verince Salaheddin bizzat kılıcını çekerek onun kafasını uçurdu. Guy, bundan sonra sıranın kendisine geleceğini düşünerek titremekteydi. Fakat Salaheddin onu şu sözlerle teskin etti: "Bir hükümdar diğer bir hükümdarı öldürmez. Ancak bu adamın alçaklığı ve utanmazlığı haddini aşmıştı.". Bundan sonra baronlardan ve dünyevî asillerden hiç birisine fenalık edilmemesi ve bunların hepsinin esaretleri esnasında iyi ve hürmetle muamele görmeleri emrini verdi. Ancak Salaheddin, tarikat şövalyelerini, Templier büyük üstadının istisnası ile, korumak fikrinde değildi. Mutaassıp müslüman sufilerinden bir çoğu onun kuvvetlerine katılmışlardı. Esir edilen Templier ve Hospitalier şövalyelerinin öldürülmesi gö-

²⁵ Hattın savaşının karmaşık ve birbirine zıt kaynakları için bk. aşağıda Ek II.

revini bunlara verdi. Süfîler bu işi büyük bir memnuniyetle gördüler. Bunlar yapıldıktan sonra Salâheddin ordusu ile Hattîn'den ayrıldı; savaş meydana yatan maktuller çakallara ve sırtlanlara terk olundu.

Esirler Dimaşk'a gönderildiler. Baronlara rahat yerler tahsis olundu. Fakir halk ise esir pazarlarında satıldı. Bunların sayısı o kadar çoktu ki, bir esir fiyatı üç dinara düşmüş olup, karı, koca, üç oğlan ve iki kız çocuktan müteşekkil sağlıklı tam bir aile sekiz dinara satın alınabiliyordu. Müslümanın birisi hatta bir çift yemeni ile bir esiri değiş-tokuş etmeyi bile kârlı bir ticaret saymıştı²⁶.

Doğu hristiyanları bundan önce de müteaddit defalar mukadderatın ağır darbelerine maruz kalmışlardı. Kral ve kontları önceleri de bazen esir düşmüşlerdi. Fakat onları ellerine geçirenler, küçük menfaatlerini sağlamak isteyen oldukça önemsiz küçük beylerdi. Hattîn Boynuzlarında ise krallığın ortaya atıldığı en büyük ordu imha edilmişti. Zaferi kazanan ise bütün İslâm dünyasının efendisi ve hâkimi bulunuyordu.

Şimdi, düşmanları imha olunduğuna göre Salâheddin'e sadece Kutsal Ülke'nin müstahkem mevkiilerini ele geçirmek vazifesi kalmış oluyordu. Artık hiç bir yardım alamıyacağını idrak eden Trablus kontesi, Taberiye'yi 5 temmuzda teslim etti. Salâheddin ona gerekli itibarı göstererek, bütün saray maiyetiyle birlikte Trablus'a gitmesine izin verdi²⁷. Bundan sonra ordusunun büyük kısmı ile Akkâ üzerine yürüdü. Şehri müdafaa eden senesal Joscelin de Courtenay sadece kendi emniyetini düşünmekteydi. Salâheddin 8 temmuzda şehrin önüne geldiğinde, ahalinin hayat ve mallarına dokunulmaması şartıyla teslim teklif etmek üzere Pierre Brice adında bir şehirliyi ona elçi olarak gönderdi. Şehirdeki bir çok kimse bu şekilde teslim olmayı bir şeref-sizlik addetti. Şehirde halk isyan etti ve bir çok ev yakılıp yıkıldı; fakat Salâheddin 10 temmuzda bütün formalitelere uygun olarak şehri teslim aldığında nizam ve intizam yeniden kurulmuş bulunmaktaydı. Sultan hristiyan tüccardan çoğunu şehirde kalmaya iknâ' edeceğini ummuştu. Fakat bunlar gelecekte korktukları için bütün mülkleriyle beraber şehri terk ettiler. Geride kalan sayısız denilecek kadar çok anbar dolusu eşya, ipekli kumaşlar, madenî mamûlât, mücevherat ve silâhlar galipler ve özellikle şehrin idaresine terkölunduğu Salâheddin'in genç oğlu el-Efdal tarafından askerlere ve dostlarına paylaştırıldı. Büyük şeker imalâthesinin Takıyyeddin tarafından yağmalanması Salâheddin'i üzdü²⁸. Sultan Akkâ'da bulunurken, ordusunun bazı birlikleri Galilaea ve Samaria bölgesindeki şehir ve şatoların itaatini kabul etmekteydi. Nablus'da Balian'ın garnizonu bir kaç gün mukavemet gösterdi

²⁶ İbn Şaddâd, s. 114 vd.; İbn al-Adîm (s. 180 vd.) hafifçe değişik, fakat aynı anlamda bir versiyon veriyor. Ernoul (s. 172-74) az veya çok aynı şeyleri hikâye etmektedir.

²⁷ Ernoul, s. 171; *Estoire d'Eracles*, II, s. 69; Abû Şâma, s. 266 vd.

²⁸ Ernoul, ayn. yer; *Estoire d'Eracles*, II, s. 70 vd.; Abû Şâma, s. 295-97; İbn Şaddâd, s. 116; İbn al-Aşîr, s. 688-90.

ve teslim olduğunda şerefli şartlar elde edebildi. Toron kalesi de teslim olmadan iki hafta kadar direndi. Diğer taraflarda hemen hemen hiç mukavemet edilmedi²⁹. Bu arada Salaheddin'in kardeşi Melik el-Âdil Mısır'dan gelerek Yafa'yı kuşattı. Şehir ona teslim olmak istemeyince burasını hücumla zaptederek erkek, kadın ve çocuk bütün ahalisini esir etti. Bunlardan bir çoğu esir pazarlarında ve Haleb haremlelerinde son buldu³⁰.

Galilaea'nın zaptından sonra Salaheddin fenike sahili boyunca yukarıya doğru yürüdü. Hattûn'de canlarını kurtaranların çoğu, Balian ile birlikte Sûr'a kaçmışlardı. Şehir kuvvetli bir garnizona sahip bulunduğu gibi, onu kara cihetinden koruyan büyük surlar da pek muazzamdı. İlk taarruzu a-kim kalınca Salaheddin yoluna devam etti. Sayda 29 temmuzda mücadelesiz teslim oldu; sahibi bulunan Renaud de Sidon, zaptedilmez bir müstahkem mevki olan Beaufort şatosuna kaçtı. Beyrut kendisini savunmaya çalıştıysa da 6 ağustosda teslim oldu. Cebayl, bir kaç gün sonra efendisi Hugue Embriaco'nun emri üzerine teslim oldu; Salaheddin Embriaco'yu bu şartla serbest bırakmıştı. Ağustos sonunda hristiyanların elinde Trablus'un güneyinde sadece Sûr, Askalan, Gazze, az sayıda bir kaç müstahkem şato ve kutsal şehir, yani Kudüs kalmıştı³¹.

Eylül ayında Salaheddin Askalan önünde görünerek esirlerinin en değerlisi olan kral Guy ile büyük üstad Gérard'ı da buraya getirdi. Guy'e, Askalan'ı teslim etmek suretiyle hürriyetine kavuşacağı bildirilmişti. Surların önüne geldiğinde Guy, ahaliye bir nutuk söyleyerek savaştan vazgeçmelerini tavsiye etti. Gérard da halktan aynı talepte bulundu; fakat halk bunların her ikisine de küfürle karşılık verdi. Askalan kahramanca savunuldu. Kuşatma Salaheddin'in iki emrinin hayatına mal oldu. Ancak 4 eylülde şehir garnizonu teslim olmak zorunda kaldı. Ahaliye taşınabilir mallarıyla birlikte hicret etmek müsaadesi verildi. Bunlar Salaheddin'in askerleri tarafından Mısır'a götürülerek İskenderiye'de, hristiyan ülkelerine nakledilinceye kadar rahat rahat oturdular³². Tarikat nizamları mucibince büyük üstadın emrine itaatle yükümlü olan Templier tarikatine mensup şövalyelerin garnizonunu teşkil ettiği Gazze'de, Gérard'ın teslim olma emri derhal uygulandı. Bu müstahkem mevkie mukabil Gérard hürriyetini elde etti³³. Kral Guy'e gelince o, önce Nablus'da, sonra da Lâzikiye'de bir kaç ay daha hapiste tutuldu. Kraliçe Sibyll'e Kudüs'den kocasının yanına gitmek müsaadesi verildi. Salahedd-

²⁹ *Estoire d'Eracles, II*, s. 68; *De Expugnacione*, s. 31-34; İbn Şaddâd, ayn, yer (sadece Toron'u zikrediyor); Abû Şâma, s. 300-06; İbn al-Aşîr, s. 688-90.

³⁰ İbn al-Aşîr, s. 690 vd. Bizzat İbn al-Aşîr, Haleb esir pazarında, kocasını ve altı küçük çocuğunu yitirmiş olan genç bir kadını satın almıştı (s. 691); *De Expugnacione*, s. 229.

³¹ İbn Şaddâd, s. 116 vd.; Abû Şâma, s. 306-10; İbn al-Aşîr, s. 692 vd.; *De Expugnacione*, s. 236.

³² Ernoul, s. 184; *Estoire d'Eracles, II*, s. 78 vd.; *De Expugnacione*, 236-38; İbn Şaddâd, s. 117; İbn al-Aşîr, s. 696 vd.

³³ Abû Şâma, s. 312 vd.; İbn Şaddâd, s. 117; İbn al-Aşîr, s. 697.

din'in hiç şüphesiz tahmin etmiş olduğu gibi, bunların müteakip ilkbaharda serbest bırakılmaları hristiyanlar için yeni müşkülâta sebep olmuştur³⁴.

Salaheddin'in kuvvetlerinin Askalan'a girdiği gün güneş tutulmuş ve karanlık esnasında Salaheddin, Kudüs'ün teslimini müzakere etmek üzere çağırtmış olduğu Kudüs ahalisinden müteşekkil bir heyeti kabul etmişti. Ancak hiç bir müzakerede bulunulmadı. Elçiler, içinde tanrıların kendileri için can verdiği şehri teslim etmekten kaçınıyorlardı. Bunlar mağrurane bir tavırla Kudüs'e geri döndüler ve Salaheddin de şehri fethetmeğe andıçtı. Bu arada Kudüs'e hiç beklenmedik bir yardım geldi. Sûr'daki frank mültecileri arasında bulunan Balian, Salaheddin'e bir ricacı göndererek Kudüs'e gitmesine müsaade olunmasını ıstırham etmişti. Karısı, kraliçe Maria, çocukları ile birlikte Nablus'dan Kudüs'e gitmiş olduğundan Balian onları Sûr'a götürmek istiyordu. Salaheddin Balian'ın Kudüs'de sadece bir gece kalması ve silâh taşımaması şartıyla bu ricayı kabul etmişti. Kudüs'e geldiğinde Balian, patrik Héraclius'u ve tarikat memurlarını, şehri savunma durumuna sokmaya uğraşırken buldu; ancak şehirde halkın güvenine sahip bir kumandan yoktu. Herkes Balian'ın şehirde kalıp kumandayı üstlenmesini istiyordu. Ahali onun gitmesine razı değildi. Balian çok müşkil bir durumda kalmıştı. Ettiği yemini neden ihlâl zorunda kaldığını bir mektupla Salaheddin'e açıkladı. Salaheddin, hürmet ettiği düşmanına daima müsamaha ile muamele ederdi. Balian'ın bu hareketini sadece affetmekle kalmadı, hatta kraliçe Maria'yı, çocuklarını, saray maiyyetini ve bütün taşınabilir eşyasını Sûr'a naklettirmek üzere bir de refakat birliği gönderdi³⁵. Bu refakat birliği ile Balian'ın genç yeğeni Thomas d'İbelin ile Hugue de Cebayl'in genç oğlu da Kudüs'den ayrıldılar. Salaheddin, bir zamanki ve kaybolmuş bir ihtişamın vârisleri olan bu çocuklar, ordugâhı içinden geçip muhaceret hayatına giderlerken onları, gözleri yaşlı, teşyi' etti.

Balian Kudüs'de elinden gelen her şeyi yaptı. Şehrin nüfusu bütün civardan koşup gelen, fakat içlerinde sadece pek azı savaşıma muktedir mülteciler yüzünden pek artmıştı. Bir erkeğe mukabil elli kadın ve çocuk mevcut-

³⁴ Ernoul (s. 175 ve 185)'e göre Sibylle, Kudüs'ün muhasarası gecesine kadar Kudüs'de kalmış ve ancak bundan sonra Nablus'a gitmek müsaadesi almıştır (s. 185). İbn al-Ağır (s. 703), *Estoire d'Eracles* (II, s. 79) ve *Itinerarium Regis Ricardi* (s. 21-23) Sibylle'in bütün kuşatma sırasında Kudüs'de bulunduğunu ve ancak daha sonra kısa bir görüşme için Nablus'a gittiğini iddia ediyorlar. İbn Şaddâd (s. 143) Guy'ün Salaheddin tarafından Antartus'a götürüldüğünü ve Salaheddin Krak des Chevalier'yi kuşatırken Antartus'da serbest bırakıldığını yazmaktadır. Bu ise Salaheddin'in Antartus'u fethinden bir kaç gün önce, 1188 temmuzunda olmuştur. Antartus belki de İbn Şaddâd'ın düşüğü bir hatadır ve o aslında Trablus'u kasdetmekteydi; ancak Guy'ün serbest bırakılma tarihi hiç şüphesiz 1188 temmuzdur. Bununla beraber Ernoul (s. 185) Guy'ün 1188 martında serbest bırakıldığını söylemekte, fakat bu serbest bırakılmayı (s. 252) Salaheddin'in Trablus'u kuşatması ile (temmuz 1188) tarihlemektedir. *Itinerarium* (s. 25) Guy'ün Antartus'da serbest bırakıldığını ve Sibylle'in onunla orada birleştiğini bildiriyor.

³⁵ Ernoul, s. 174 vd., 185-87; *Estoire d'Eracles*, II, s. 81-84; *De Expugnacione*, s. 238.

tu. Şehirde sadece iki şövalye vardı. Bu sebeple Balian, asil bir aileden olan onaltı yaşını aşmış bütün çocuklarla şehir ahalisinden otuz kişiyi şövalyeliğe yükseltti. Toplanması mümkün bütün erzakı, müslüman ordusu ulaşmadan şehre getirmek üzere her tarafa birlikler sevketti. Krallık hazinesine ve kral Henry II.'nin Hospitalier tarikatine göndermiş olduğu paralara el koydu.. Hatta Kutsal Mezar'ın çatısındaki gümüşü de söktürdü. Taşımaya muktedir her şahsa silâh dağıtıldı.

20 eylül 1187'de Salaheddin şehir önüne ordugâhını kurarak kuzey ve kuzey-batı sur kesimlerine taarruza başladı. Fakat güneş askerlerinin gözüne batıyordu. Surlar da çok güçlüydüler. Beş gün sonra ordugâhın yerini değiştirdi. Kısa bir an için müdafiler hatta onun kuşatmayı kaldırmış olduğunu sandılar; fakat 26 eylülde Salaheddin'in ordusu Zeytun dağında mevzi-lenmiş olup istihkâm taburları 88 yıl önce Godefroi de Bouillon'un şehre girmiş olduğu yerden pek uzakta olmayan "Sütunlu Kapı" yanında surların altına lâğımlar kazmaya başladılar. 29 eylülde surda büyük bir rahne açılmış bulunuyordu. Müdafiler buraya ellerinden geldiği kadar kuvvetli birlikler yerleştirerek mezbûhane bir gayretle müdafaaya çalıştılar; fakat rahneyi düş-man dalgalarına karşı müdafa için sayıları pek azdı. Frank savaşçıları muazzam bir çıkış hareketi yaparak, gerektiği takdirde hayatlarını feda etmek istediler. Fakat patrik Héraclius din şehidi (*martyr*) olmak istemiyordu. Böyle bir harekette bulundukları takdirde kadın ve çocuklarını kaçınılmaz bir şekilde esarete teslim etmiş olacaklarını ve Tanrı'nın arzusuna uymayan böyle bir hareketi takdis edemeyeceğini söyledi. Balian da onun sözlerini te'yid etti. Daha fazla insanın hayatını ortaya atmanın delilik olacağını anlamıştı. 30 eylülde, Salaheddin'den teslim şartlarını rica etmek üzere bizzat düşman karargâhına gitti.

Salaheddin artık şehri pençesinde tutmaktaydı; istediği anda burasını hücumla alabilirdi. Buna mukabil şehirde kendisine dost edebileceği bir çok kimse de vardı. Aşağı halk tabakasının çoğunluğunu teşkil eden ortodoks hristiyanlar öteden beri lâtın kilisesinin mağrurane üstünlük taslamasını hoş karşılamamaktaydılar. İki taraf arasında vâzıh bir ayrılık hiç olmamıştı. Kral ailesi ve dünyevî asalet sınıfı ortodoks rûhânilere daima dost ve hürmetkâr davranmıştı. Fakat yüksek rûhânî sınıf tamamıyla lâtindi. Yerli hristiyanlar inançlarının büyük bayramlarında daima dili ve âdeti kendilerine yabancı olan âyinlere katılmaya zorlanmışlardı. Hükümleri altında ibadetlerini istedikleri gibi icra ettikleri müslüman hükümdarlar devrini hasretle anmaktaydılar. Salaheddin'in hristiyan hükümdarları ile müzakerelerinde en güvendiği danışmanı Joseph Batit adında Kudüs'lü ortodoks bir bilgin idi. Salaheddin şimdi şehrin ortodoks cemaati ile temasa geçmişti ve bunlar ona kapıları açmayı vaadetmişlerdi.

Bunların duruma müdahalesine gerek kalmadı. Balian, çadırı önünde göründüğünde Salaheddin ona, Kudüs'ü kılıç kuvvetiyle almaya yemin ettiği-

ni, sadece kayıtsız şartsız bir teslimin onu bu yeminden vazgeçireceğini söylemişti. Salâheddin Balian'a, 1099 yılında hristiyanların yaptıkları katliâmı hatırlatmıştı. Kendisi neden başka türlü davranıyordu? Onlar birbirleriyle konuşurlarken savaş bütün şiddetiyle devam etmekteydi; Salâheddin birdenbire, bu arada şehir surlarına dikilmiş olan kendi sancağını gösterdi. Ancak bir an sonra adamları geri püskürtüldüler. Balian, Salâheddin'i eğer şerefli şartları kabul etmeyecek olursa müdafilerin, düştükleri ümitsizlik içinde, ölümün pençesine düşmezden önce şehirde her şeyi tahrip edebilecekleri, müslümanlar için kutsal olan her şeyi, bu arada mukaddes mabedleri yalıp yıkabilecekleri hususunda uyardı. Salâheddin, kendi hâkimiyeti kabul edildiği takdirde af ve müsamaha ile muameleye hazır olduğunu ve Kudüs'ün mümkün olduğu kadar az zarar görmesini arzuladığını bildirdi. Şartların tesbitine razı oldu ve şehirdeki her hristiyanın hürriyetini satın alabilmesini, bunun erkekler için on, kadınlar için beş ve çocuklar için bir dinar olmasını teklif etti. Balian, böyle bir meblâğı ödeyemeyecek durumda şehirde yirmibin fakir kimsenin bulunduğunu söyledi. Hristiyan makamlarının ortalama bir meblâğ ödemesi ve buna karşı bütün halkın hürriyetinin bağışlanması mümkün değilmidi? Salâheddin bütün bu yirmibin kişi için 100000 dinara razı oldu. Fakat Balian bu kadar paranın bulunamayacağını biliyordu. Nihayet 30000 dinar karşılığında 7000 kişinin hürriyetinin bağışlanması hususunda anlaşmaya varıldı. Balian'ın emri üzerine garnizon silâhlarını bıraktı. 2 ekim 1187'de Salâheddin Kudüs'e girdi. Bu, Peygamber'in Mescid-i Ak-sâ'dan urûc ettiği 27 receb tarihine tekabül etmekteydi.

Galipler gayet âdil ve insanca davrandılar. Frankların seksensekiz yıl önce kurbanlarının kanı içinde yüzmüş oldukları yerlerde ne bir bina yağma edildi, ne de bir insana sataşıldı. Salâheddin'in emriyle, şehirde sokaklarda ve şehir kapılarında nöbetçi mangaları dolaşüyor ve hristiyanlara karşı her hangi bir taşkınlık yapılması önleniyordu. Bu arada da her hristiyan kurtulma ücretini sağlamaya uğraşıyor ve Balian, vaadolunan 30000 dinarı bir araya getirmek için hazinayı boşaltıyordu. Hospitalier ve Templierler hazinelerini ortaya çıkarmaya ancak pek büyük güçlüklerle iknâ olundular. Patrik ve adamları ise sadece kendileriyle meşguldüler. Kendi hürriyeti için 10 dinar ödeyen patrik Héraclius'un, üstünde taşıdığı altunların ağırlığı altında sendeliyerek, arkasında arabalar dolusu halı ve gümüş evânî ile şehri terketmesi müslümanları hiddete getirmişti. Henry II. vakfından kalan para sayesinde yedibin fakir kimse hürriyetine kavuşturulabilmişti. Ancak şövalye tarikatleri ve kilise bir az daha cömert davranmış olsalardı, binlerce kişi esaret ızdırabından kurtulmuş olurdu. Pek az sonra iki büyük hristiyan seli şehir kapılarından çıktı: Bunlardan birisi fidyeleri bizzat kendileri tarafından veya Balian'ın gayretleri neticesinde ödenmiş olanlardan, diğeri ise kurtuluş akçesi bulamamış olup esarete sürüklenenlerden müteşekkildi. Bu sonuncu kafilenin görünüşü öylesine acıklı idi ki el-Melik el-Âdil ağabeyisine müracaat e-

derek hizmetlerine mukabil bunlardan bin tanesinin kendisine bağışlanmasını rica etti. Arzusu kabul olundu ve bu bin kişi derhal serbest bırakıldı. Böyle ucuz bir ticaretten, ucuz yoldan iyilik etmek imkânından ziyadesiyle seviyen patrik Héraclius, kendisine de serbest bırakabileceği bir kaç esir bağışlanıp bağışlanamayacağını sordu. Ona da yediyüz kişi bağışlandı. Balian'a beşyüz kişi bağışlandı. Salaheddin bundan sonra bütün ihtiyar kadın ve erkekleri serbest bıraktığını ilân etti. Fidyelerini, ödemiş olan frank kadınları, gözlerinde yaşlarla sultanın yanına gelip, kocaları ölmüş veya esir iken nereye gidebileceklerini sorduklarında Salaheddin, esarete bulunan bütün kocaları da serbest bırakmayı vaadettiği gibi, dul ve yetimlerin her birine de, mevkiilerine göre, kendi hazinesinden hediyeler verdi. Onun bu merhamet ve iyiliği, ilk haclı seferine iştirak eden hristiyan galiplerin kötülükleri ile garip bir tezat teşkil etmekteydi.

Salaheddin'in emir ve askerlerinden bir kısmı efendilerinden daha az merhametliyidiler. Kıyafeti değiştirilerek şehirden kaçırılan ve dışarıda bütün malı ve mülkü elinden zorla alınan hristiyanların da mevcut olduğu söyleniyordu. Diğer bazı müslüman emirleri de ahali arasından bazılarını, evvelce ellerinden kaçmış esirleri olarak teşhis ediyor ve bunları serbest bırakmadan kendilerinden yüksekçe kurtuluş akçeleri koparıyorlardı. Ancak Salaheddin böyle suistimâlleri nerede görmüş ise derhal ağır cezalar veriyordu³⁶.

Uzun mülteciler kafilesi, müslümanlar tarafından taciz edilmeden yavaş yavaş sahile doğru harekete geçti. Bunlar, birincisi Templier şövalyelerinin, ikincisi Hospitalierlerin, üçüncüsü Balian ve patriğin idaresinde üç katile halinde yola çıktılar. Daha önce başka mültecilerin doldurmuş olduğu Sûr'a ancak savaşa yarar kişiler kabul olundu. Botrun yakınında Raymond de Niphin adında mahallî bir baron bunlardan bir çoğunun mallarını ellerinden aldı. Muhacirler Trablus'a doğru yollarına devam ettiler. Burasını da daha önce gelen mülteciler doldurmuş olup, erzak bakımından zaten darda olan şehir makamları bunları kabul etmek istemiyerek kapıları kapadılar. Bu zavallılar ancak Antakya'ya vardıklarında dinlenebilecek bir yer buldular ve hatta burada da istenerek şehre alınmadılar. Askanan'dan hicret edenler daha talihli çıktı. İtalyan ticaret gemilerinin kaptanları bunları ücretsiz olarak hristiyan limanlarına nakletmeyi reddedince Mısır hükûmeti, bu mültecileri ücretsiz olarak gemilerine kabul etmeden bu gemilerin limanı terketmelerine izin vermedi³⁷.

³⁶ Ernoul en ayrıntılı ve en mevsûk tasvirdir (s. 174 vd.; 211-30). Ernoul, Balian ile birlikte Kudüs'de bulunuyordu. *Estoire d'Eracles*, II, s. 81-99; *De Expugnacione* (s. 241-51) kuşatmada yaralanmış olup teslimin aleyhinde olan bir göz şahidinin tasvirini veriyor. Abû Şâma, s. 320-40; İbn Şaddâd, s. 118-20; İbn al-Aşîr, s. 699-703. Joseph Balit'in hikâyesi, düşmanca tutumlu bir koşt kaynağı olan "*İskenderiye Patrikleri Tarihi*", s. 207'de bulunmaktadır. Müellif buna, Frankların hepsini kendi elleriyle öldürmek isteyen ortodoks Rumların teslimden dolayı üzüldüklerini ilâve eder.

³⁷ Ernoul, s. 320-24; *Estoire d'Eracles*, II, s. 100-03.

Ortodoks hristiyanlarla ya'kubiler Kudüs'de kaldılar. Bunların her birisi kurtuluş akçesinden ayrı olarak bir de resmî baş vergisi (cizye) ödemekle mükellefti; bununla beraber bir çok fakir kimse bu vergiden muâf tutuldu. Aralarında zengin olanlar, Frankların gidişi ile sahipsiz kalmış olan emlâkin büyük bir kısmını satın aldı. Geri kalan kısım Salaheddin'in şehre yerleşmeye teşvik ettiği müslüman ve yahudiler tarafından satın alındı. Salaheddin'in zaferi haberi İstanbul'a gelince, imparator İsaakios Angelos, onun zaferini kutlamak ve kutsal mahallerin ortodoks kiliseye verilmesini rica etmek üzere bir elçi heyeti gönderdi. Onun bu ricası bazı tereddütlerden sonra kabul olundu. Salaheddin'in dostlarından bir çoğu ona, Kutsal Mezar kilisesini tahrip etmesi hususunda ısrar ettiler. Fakat sultan onlara, hristiyanların takdis ettikleri şeyin bina değil yer olduğunu, bunların ne olursa olsun buraya hacca devam edeceklerini beyan etti. Salaheddin esasen hristiyan hacıları kaçırmayı arzu da etmiyordu. Gerçekten de Kutsal Mezar kilisesi ancak üç gün kapalı kaldı. Frank hacıları muayyen bir giriş ücreti karşılığında buraya girmeye başladılar³⁸.

Daha hristiyan mültecileri şehri terketmeden Kubbetüssahra'nın üstündeki hac indirildi; hristiyan ibadetine mahsus bütün alâmetler silindi ve el-Aksâ camii, Templier şövalyelerinin işgali zamanından kalma bütün izlerden arındırıldı. Her iki binaya gülsuyu serpilerek müslüman ibadetine yeniden açıldı. 9 ekim 1187 cuma günü Salaheddin muhteşem bir cemaatle camide cuma namazını kıldı³⁹.

Kudüs'ü geri almakla Salaheddin, dinine karşı en belli başlı vazifesini ifa etmiş oluyordu. Fakat hâlâ itaat altına alınması gerekli bir kaç frank müstahkem mevki mevcut idi. Mâverâyürdün hâkimesi Etiennette, Kudüs'de kurtuluş akçesi ödenen esirler arasında bulunmakta olup, şimdi Salaheddin'den oğlu Onfroi de Toron'un serbest bırakılmasını rica etmişti. Salaheddin bunların iki büyük kalesinin kendisine teslim olması mukabilinde bu ricayı kabul etti. Onfroi zındandan çıkarılıp annesinin yanına gönderildi. Fakat ne Kerak, ne de Montreal garnizonları onun teslim olmaları için verdiği emri dinlediler. Anlaşma şartlarını yerine getiremediği için Etiennette, oğlunu tekrar esarete gönderdi. Bu şerefli davranış Salaheddin'in hoşuna gittiğinden o, bir kaç ay sonra, Onfroi'ya hürriyetini bağışladı. Bu arada Melik el-Âdil mısır ordusu ile Kerak'ı kuşattı. Muhasara bir yıldan fazla sürdü. Aylar boyunca garnizon açlıkla burun buruna geldi. Savaşçılar kanlarını ve ço-

³⁸ Yerli hristiyanların âkıbetleri hakkında bk. Bar Hebraeus, s. 3. 6 vd.; İbn Şaddâd (s. 198-201) Salaheddin ile imparator arasında elçi heyetleri teatisinden bahseder. Makrîzî (nşr. Blochet, *Revue de l'Orient Latin*, I, s. 33) Kutsal Mezar'ın geçici olarak kapatılmış olduğunu haber verir. Yahudiler hakkında bk. Schwab, *al-Harizi*, *Archives de l'Orient Latin*, I, s. 236.

³⁹ İbn Şaddâd, s. 120; İbn al-Aşîr, s. 704 vd.; *Estoire d'Eracles*, II, s. 104; Ernoul, s. 234 vd.; *De Expugnacione*, s. 250 vd.; İbn Halkikân (II, s. 634-41) el-Aksâ camiinde kılınan ilk namazda Haleb başkadısının yürekleri kabartan vaazından bahsetmektedir.

cuklarını kaleden çıkarıp mukadderatları ile baş başa bıraktılar. Bunlardan bazıları hatta kocaları tarafından erzak mukabilinde bedevilere satıldı. Ancak 1188 yılı sonunda, son kalan at da kalede yenilip bittikten sonra müstahkem mevki teslim oldu. Kerak kadar şiddetle sıkıştırılmayan Montreal kalesi kuşatmaya bir kaç ay daha fazla dayandı⁴⁰.

Daha kuzeyde Templier şövalyelerinin kalesi olan Safed, bir ay süren ağır bir mancınık ateşinden sonra 6 aralık 1188'de teslim oldu. Belvoir, Ürdün vâdisine hâkim bulunan bu Hospitalier kalesi de, bir ay sonra aynı âkibeti paylaştı. Hunin'deki Château Neuf bundan bir süre önce zaptolunmuştu. Renaud de Sidon'un iltica etmiş olduğu Beaufort kalesi, onun siyasî mehareti sayesinde kurtuldu. Renaud, arap edebiyatına fevkalâde meraklı, münevver ve bilgin bir kimseydi. Bizzat Salaheddin'in çadırına gelerek, işlerini tanzim için kendisine üç ay mühlet verildiği takdirde kaleyi teslim etmeye ve bizzat Dimâşk'a çekilmeye razı olduğunu bildirdi. Hatta belki de islâmı kabul edebileceğini imâ etti. Öylesine canlı bir konuşma yaptı ki, Salaheddin onun samimiyetine inandı. Salaheddin kabul ettiği mütareke süresinin, kalenin istihkâmlarını kuvvetlendirmeye sarfedildiğini ancak pek geç farkedebilirdi. Bu arada ise Salaheddin Trablus ve Antakya bölgesine girmiş bulunuyordu⁴¹.

Trablus kontu Raymond 1187 yılı sonlarına doğru ölmüştü. Hattin'den kaçtıktan kısa süre sonra zatürreeye tutulmuştu; bir çokları ise hastalığının gerçek sebebinin utanç ve keder olduğuna emindi. Zamanında yaşayanlardan bir çoğu onu, hodbinliği krallığın inkırazını çabuklaştıran bir hâin ad-detmekteydiler. Fakat gerek Willermus Tyrensis ve gerekse Balian d'Ibelin onun dostu ve savunucusu idiler. Hayatının dramı, ikinci ve üçüncü kuşak frank hacılarının dramı idi. Bunlar yaradılışları ve siyasî inançları gereği doğu dünyasına uymak taraftarı oldukları halde, batıdan yeni gelen akrabalarının dinî taassupları yüzünden şu veya bu fırkaya iltihaka zorlanmışlardı. Bunlar büyük karar anlarında artık hristiyan kardeşleriyle birlikte hareket etmekten başka bir şey yapamamışlardı. Raymond'un çocuğu yoktu. Bu sebeple kontluğunu en yakın erkek akrabası olan vaftiz çocuğu Raymond'a vasiyet etmişti. Raymond Antakya hükümdarı Bohemund'un oğluydu. Ancak Toulouse hânedanı azasından birisi doğuya geldiği takdirde, onun özellikle belirttiği emir ve arzusuna göre, kontluk bu şahsa devrolunacaktı. Bohemund, kontluğu oğlu namına deruhde etti; fakat sonra yine kendisi gibi Bohemund adını taşıyan küçük oğlunu Raymond'un yerine geçirdi. Çünkü Antakya ve Trablus'un beraberce, belki de bir kişi tarafından müdafaa edilemeyeceğinden korkuyordu⁴².

⁴⁰ Ernoul, s. 187; *Estoire d'Eracles*, II, s. 122; Abû Şâma, s. 382; İbn Şaddâd, s. 139 ve 143.

⁴¹ İbn Şaddâd, s. 122 vd., 138-141, 142 vd. İbn Şaddâd, Renaud ile karşılaşmış ve onu sevimli bulmuştu; Abû Şâma, s. 395-400; İbn al-Adîm, nşr. Blochet, s. 191.

⁴² Raymond'un ölümü tam bir tarih vermeden *Estoir d'Eracles* (II, s. 72) tarafından bildirilmekte ve onun yerini istihlâf için alınan önlemlerden bahs olunmaktadır. İmâd al-Dîn (Abû Şâme'de s. 284)

Gerçekten de pek kısa zamanda mirastan pek az şey artakaldı. 1 temmuz 1188'de Salaheddin Sincar'dan gelen yeni takviye kuvvetleriyle Bukayye ovasında yeniden fırtına gibi esti. Hospitalier tarikatine ait bulunan ve taarruz edemeyeceği kadar kuvvetli görünen Krak kalesi yanından geçerek Trablus üzerine yürüdü. Ancak Sicilya kralının gönderdiği donanmanın şehre vâsıl oluşu onu ürküttü. Kuzeye döndü. Antartus şehrini hücumla aldıysa da Templier şövalyelerine ait olan kale ona mukavemet etti. Bundan sonra Markab kalesinin surları altına kadar ilerledi; Hospitalier şövalyeleri onun buradan daha ileriye gitmesini önlemeye çalıştılar. Cebele 15 temmuz 1188 cuma, Lâzikiye 22 temmuz 1188 cuma günü teslim oldu. Lâzikiye, bizans hâkimiyeti devrinden kalan kilise ve saraylarıyla gayet çekici bir şehirdi. Orduda bulunan müslüman tarih yazarı İmâdeddin, şehrin yağmalanması ve tahribi karşısında göz yaşlarını tutamadı. Salaheddin Lâzikiye'den sonra kıydan içeriye, Sahyûn üzerine yürüdü. Hospitalier tarikatinin bu muazzam kalesi zaptolunamaz addediliyordu; ancak pek az bir mücadeleden sonra burası 29 temmuz 1188 cuma günü hücumla zaptolundu. Bakas-Şukr garnizonu da, Antakya'dan yardım gelmeyince, kalelerinin muazzam uçurumlarla korunmasına rağmen 12 ağustos cuma günü teslim oldu. Serminîye şehri 19 ağustos cuma günü düştü. Bundan bir kaç gün sonra 23 ağustosda Âşîr-mak kalelerinin en güneyde bulunanı, Burzey, teslim oldu. Bu kalenin kumandanı, Salaheddin'in casusu olan Antakya hükümdarının karısının kızkardeşi ile evliydi. Gerek ona ve gerekse karısına hürriyetleri geri verildi. 16 eylülde Amanos dağlarındaki Templier tarikatine ait Derbsak ve 26 eylülde Antakya'dan Çukurova'ya giden yola hâkim bulunan Bagras kalesi teslim oldular⁴³. Ancak Salaheddin'in ordusu artık yorulmuş olup, Sincarlı birlikler yurtlarına dönmek istiyorlardı. Antakya hükümdarı Bohemund, müslümanların bütün kazançlarını kabul eden bir ateşkes anlaşması teklif edince Salaheddin kabul etti. Kendi düşüncesine göre, görevini ne zaman isterse o zaman bitirebilirdi. Zira Bohemund ile oğullarına kalan sadece iki başşehir, Antakya ve Trablus ve bir de liman şehri Süveydiye olup Hospitalier' şövalyeleri ancak Markab ve Krak'a, Templier'ler ise sadece Antartus'a sahip bulunuyorlardı⁴⁴.

Fakat, güneyde Salaheddin'in zaptetmediği bir şehir daha vardı ve Salaheddin burasını almamakla en büyük hatayı işlemişti. Filistin'in mülteci baronlarının hepsi de şimdi sım sıkışık durumda, sahilin en kuvvetli şehri olan

ve İbn Şaddâd (s. 114) de onun ölümünü kaydetmişlerdir. Arap müellifleri onun zatırreeden öldüğünü söylüyorlar. Raymond'un Hattın savaşındaki tutumu hakkında bk. aşağıda Ek II. Benedict of Peterborough (II, s. 21) Raymond'un, yatağında ölü olarak bulunduğunu kaydetmektedir.

⁴³ Ernoul, s. 252 vd.; *Estoire d'Eracles*, II, s. 122; Abû Şâma, s. 356-76; İbn Şaddâd, s. 125-38; İbn al-Adîm, s. 187-90; İbn al-Aşîr, s. 726-29; Abû Şâma (s. 361 vd.). 'İmâd al-Dî'n'in Lâzikiye ile bu şehrin yağmalanışını tasvir eden ifadesini kaydetmiştir.

⁴⁴ İbn al-Aşîr, s. 732 vd.; İbn Şaddâd, s. 137. Mütareke yedi ay sürecek.

Sûr şehrinin müdafaâ duvarları arkasında bulunmaktaydılar. Şehir, kara ile sadece dar ve kumluk bir dil ile bağlı olup bu dil üzerine çaprazlamasına muazzam bir sur inşa edilmişti. Salaheddin, Akkâ'nın zaptından sonra derhal ve bütün kuvvetiyle Sûr şehri üzerine bir taarruz yapmış olsaydı, bu muazzam sur bile onu tutamazdı. Fakat Salaheddin gerektiğinden bir az daha fazla tereddüt etmişti. Bu sıralarda şehre kumanda eden Renaud de Sidon şehri teslim etmek üzere müzakerelere girişmiş ve Salaheddin de içkaleyle asılması için sancaklarından ikisini şehre göndermiş idi ki, 14 temmuz 1187'de, yani Hattin savaşından on gün sonra, limana bir gemi girmişti. Bu gemide ihtiyar marki de Montferrat'nın oğlu ve Sibylle'in ilk kocasının kardeşi Conrad bulunmaktaydı. Conrad şimdiye kadar İstanbul'da yaşamış, fakat adı burada bir cinayete karışmıştı. Conrad bu sebeple frank şövalyelerinden müteşekkil bir seyyah grubu ile, kutsal mahallere hac ziyaretinde bulunmak üzere gizlice İstanbul'u terketmişti. Filistin'de cereyan eden olaylardan haberi olmadığı için Akkâ'ya yelken açmıştı. Gemi limana girdiğinde kapitan, ufukta bir yelken görülür görülmez çalınması mutad olan çanın sesini duymayınca şaşırılmıştı. İşin içinde bir bozukluk olduğunu hissettiğinden demir atmamıştı. Bir az sonra da müslüman bir liman memurunu taşıyan bir şalôpe gemiye yanaşmıştı. Kendisini bir tacir olarak tanıtan Conrad neler olup bittiğini sormuş ve Salaheddin'in dört gün önce şehri zaptetmiş olduğunu öğrenmişti. Bu haber üzerine duyduğu dehşet her ne kadar müslüman liman memurunu şüpheye düşürmüş idiyse de o, daha bağırıp çağırarak etrafı alarma geçirmeden Conrad yelkenleri açarak Sûr'a yönelmişti bile. Conrad burada halâşkâr olarak karşılandı ve şehrin müdafaası ona tevdi olundu. Salaheddin'in barış şartları reddolunarak göndermiş olduğu sancaklar müdafaâ hendeğine atıldı. Conrad faal, kimsenin gözyaşına bakmaz ve cesur bir adamdı. Şehrin, batıdan yardım gelinceye kadar savunulabileceğini idrak ettiği gibi, Kudüs'ün düştüğü haberi üzerine böyle bir yardımın geleceğine de emin bulunmaktaydı. Salaheddin bir kaç gün sonra Sûr önünde görüldüğünde savunmanın gücü ve azmi karşısında hiç bir şey yapamayacağını anladı. Marki de Montferrat'yı Dimaşk'dan getirterek surların önünde teşhir ve şehir teslim olmadığı takdirde onu öldürmekle tehdit etti. Fakat Conrad'ın baba sevgisi, onu bir hristiyan savaşçısı olarak vazifesini yerine getirmekten alıkoyacak kadar kuvvetli değildi. Tamamiyle duygusuzca davrandı. Salaheddin'e gelince, alışılmış yumuşak yüreğiyle ihtiyar adamın hayatını bağışladı ve Askalan üzerine yürümek üzere kuşatmayı kaldırdı. Salaheddin bundan sonra 1187 yılı kasımında tekrar Sûr önünde görüldüğü zaman şehrin istihkâmları takviye edilmiş, donanma ve askerî kuvvet yardımları vâsıl olmuştu. Çok dar olan dil de askerlerini ve mancınıklarını etkili olarak kullanmasına engel oluyordu. Salaheddin, Akkâ'dan on müslüman gemisi getirtti, fakat 29 aralıkta bunlardan beşi hristiyanlar tarafından ıhtisam edildi. Aynı zamanda istihkâmlara yapılan bir müslüman taarruzu da

geri püskürtüldü. Müslümanlar bir danışma kurulu topladılar. Salaheddin burada, kuvvetlerin bir az istirahate ihtiyaçları olduğunu ileri süren kumandanlarının tavsiyelerine uydu. Kış çok yağmurlu ve soğuk geçmişti ve ordu gâhta salgın hastalıklar yayılmaktaydı. 1188 yılının ilk gününde ordusunun yarısı Sûr'dan ayrıldı. Bunlar ülke içinde bulunan kaleleri zaptetmek istiyorlardı. Conrad'ın azmi ve yardım geleceğine dair iümadı şehri kurtarmış ve bununla hristiyan krallığının devamını sağlamıştı⁴⁵.

Salaheddin sonraları, Sûr'u zaptedememiş olduğuna çok üzülecekti. Fakat o şimdiye kadar muazzam işler başarmıştı. Onun zaferleri, ister islâmiyetin, frank müstevillerinin meydan okumalarının kaçınılmaz, zorunlu bir reaksiyonu olsun veya seleflerinin uzağı gören siyasetlerinin, yahut da Frankların iç mücadele ve deliliklerinin neticesi, ya da kendi şahsiyetinin sağladığı bir şey olsun, o, doğunun kudret ve mücadele gücünün varlığını ortaya koymuştu. Hattîn Boynuzları yanında ve Kudüs kapıları önünde Sultan Salaheddin ilk haçlı seferinin hacâletini silmiş, intikamını almış ve şerefli bir insanın zaferini nasıl kutlayacağını göstermişti.

⁴⁵ Ernoul, s. 179-83, 240-44; *Estoire d'Eracles, II*, s. 74-78, 104-10; *Itinerarium Regis Ricardi*, s. 18 vd.; İbn Şaddâd, s. 120-22; İbn al-Aşîr, s. 694-96 ve 707-12.

E K L E R

EK 1

LÂTİN DOĞUNUN 1100'DEN 1187'YE KADARKİ TARİHİ İÇİN ANA KAYNAKLAR

1. Grekçe Kaynaklar

Bizans tarih yazarları doğudaki Lâtinlerle sadece, bunlar Bizans'la doğrudan doğruya temasa geçtikleri zaman meşgul olmuşlardır. 1118 yılına kadar, olayların kronolojik teakubu Franklara ait hususların eserindeki tasvirinde bir ölçüde karışık olmasına rağmen, yine de Anna Komnena'nın *Aleksias*'ı en önemli grekçe kaynaktır¹. İmparator Ioannes ve Manuel Komnenos'un saltanat devreleri için mevcut olan belli başlı iki kaynak Ioannes Kinnamos ile Niketas Akominatos (veya Khoniates)'in tarih eserleridir. Kinnamos, Manuel Komnenos'un sekreteri olup eserini Manuel'in vefatından pek az sonra yazmıştır. Onun imparator Ioannes'in saltanat devresi hakkındaki tasviri bir az sathîdir; fakat imparator Manuel devrine ait olan kısmı itina ile ve olaylara üstün bir vukulla ele alır. İlimlice bir milliyetçi şartlanmışlık bir tarafa bırakılacak olursa o, kendisine güvenilebilecek, aklı başında, temkinli bir tarihçidir². Niketas eserini 13. yüzyıl başlarında yazmış olup imparator Ioannes'den, İstanbul'un Lâtinler tarafından zaptından sonra kadar olan bir devreyi konu edinmiştir. Onun tarihî eseri Kinnamos'unkinden tamamiyle bağımsızdır. Manuel'in saltanat devresinin ikinci yarısından itibaren, şahsî bilgilere sahip bulunduğu olayları tasvir eder ve ölçüyü aşan edebî üslûbuna ve ahlâk hocalığı temayülüne rağmen, dakîk ve güvene lâyıktır³. Ioannes Phokas adını taşıyan birisinin kaleminden çıkma, 1178 yılında Filistin'e yapılan bir hac seyahatinin ilgi çekici, fakat oldukça müphem ve şüpheli tasviri dışında⁴ geri kalan grekçe kaynakların hiç birisi birinci derecede önem taşımamaktadır⁵.

2. Lâtince Kaynaklar

Haçlı devletlerinin ilk devre tarihleri için ana kaynaklarımız ilk haçlı seferi tarihçileri, özellikle Fulcherius Carnotensis⁶ ve Albertus Aquensis⁷ ile daha az

¹ Bk. cild I, s. 255 vd.

² C.B.'de yayınlanmıştır.

³ C.B.'de yayınlanmıştır.

⁴ P.P.T.S., V'de tercüme edilmiştir.

⁵ Zonaras, yüzyılın ilk yılları için de hâlâ faydalıdır. Bk. cild I, s. 256. Manasses'in manzum vekayinâmesi az sayıda önemsiz malzeme arzeder (C.B.'de yayınlanmıştır). Prodromos'un buna müteallik şiirleri R.H.C.'de yayınlanmıştır.

⁶ Bk. cild I, s. 256 vd.

⁷ Bk. cild I, s. 258 vd.

ölçüde Radulphus Cadomensis⁸, Ekkehard von Aura⁹ ve Caffaro¹⁰ durlar. Bu kaynaklar hakkındaki düşüncelerimi eserimin birinci cildinin Ek I kısmında belirttim. Bu düşüncelerime sadece, Albertus Aquensis'in tarih eserinin, 1100 yılından, son bulunduğu 1119 senesine kadar güvenilir bir kaynak olarak kabul edilebileceğini ilâve etmek gerekir. Onun, bilgisini nereden aldığı meçhul kalmakla beraber, bu bilgiler süryânîce kaynaklarla kontrol imkânı bulunduğu hallerde, bunlar tarafından teyid ve tasdik edilmektedir.

Antakya'nın 1115'den 1122 yılına kadarki devresinin tarihi muhtemelen prinkeps Roger'nin kançıları olan Galterius Cancellarius'un *De Bello Antiochene* adlı kısa bir eserinde anlatılmaktadır. Bu, Antakya'nın bahis konusu zamandaki tarihi ve müesseseleri hakkında faydalı bilgilerle dolu mütevazı bir eserdir¹¹.

Fulcherius'un eserini bitirdiği 1127 yılından Kudüs'ün Salaheddin tarafından zaptından önceki onyıla kadar bizim yegâne önemli lâtince kaynağımız Willermus Tyrensis'in 1095'den 1184 yılına kadarki devreyi ihtiva eden *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum* adındaki eseridir¹². Willermus 1130 yılından kısa bir süre önce doğuda doğmuştur. Muhtemelen daha çocuk yaşlarında iken arapça ve grekçe öğrenmiş ve sonra da tahsilini tamamlamak üzere Fransa'ya gitmişti. Filistin'e dönüşünden pek az sonra, yaklaşık olarak 1160 yılında Sûr şehrinde başdiakonus olmuş ve 1170'den 1174 yılına kadar da Kudüs krallığı kançılarlığında bulunmuştu. Ayrıca müstakbel kral Baudouin IV.'in mürebbisi idi. Willermus 1175 yılında Sûr başpiskoposu oldu. 1183 yılında, kendisini Kudüs patrikliğine seçtirmek hususunda akamete uğrayan girişiminden sonra Roma'ya çekildi ve orada 1187 yılından önce öldü. Tarihi eserini yazmaya 1169 yılında başlamış ve 1173'de ilk on üç kitabı bitirmiş bulunuyordu. Eseri bütünüyle beraberinde Roma'ya götürmüş ve ölümüne kadar onu ikmâl çalışmıştır. İlk haclı seferini tasvir ederken Willermus esas olarak Albertus Aquensis'e, daha küçük ölçüdeyse Raimundus Aguilers'e, *Gesta'nın* Baudri (Baldricus) versiyonuna ve Fulcherius'a dayanmıştır. 1100'den 1127 yılına kadar, Galterius Uraugiensis (Cancellarius)'u da kullanmış olmasına rağmen, ana kaynağı Fulcherius olmuştur. Bunlara kendiliğinden ilâvesi, krallar hakkındaki kişisel anekdotlar, doğu kiliseleri ve Sûr şehri hakkında objektif bilgilerden ibarettir. 1127 yılından kendisinin doğuya dönüşüne kadarki devrenin tasvirinde Willermus Kudüs krallığının arşivine ve kaybolmuş olan bir krallar vekâynâmesi taslağına dayanmıştır. Bu sebeple onun kuzey Suriye'ye dair verdiği bilgilerin bir kısmı itimada şayan değildir. 1160 yılından itibaren ise Willermus tasvir ettiği olay ve şahıslar hakkında keskin görüşlü, güvenilir kişisel bilgiye sahip bulunuyordu.

⁸ Bk. cild I, s. 258.

⁹ Bk. cild I, s. 258.

¹⁰ Bk. cild I, s. 259.

¹¹ *R.H.C.*'de yayınlanmıştır.

¹² *R.H.C.*'de yayınlanmıştır. Bk. cild I, s. 259. Willermus'un kronolojisi hakkında bk. Stcvenson, *Crusaders in the East*, s. 361-71. Burada selâhiyetle tafsilâtli bilgi verilmektedir.

Kronolojisi oldukça karışık ve bazı hallerde, ispat edildiği gibi, hatalıdır. Bu tarihlerin, eseri erken kopya edenlerden birisi tarafından metne eklenmiş olması muhtemeldir. Willermus ortaçağ tarih yazarlarının en büyüklerinden biridir. Meselâ kilisenin dünyevî kontrolüne karşı duyduğu hoşnutsuzluk gibi bazı önyargılara, peşin kanaatlere sahip olmakla beraber, her ikisi de onun azarlarını gerçekten hak etmiş olan patrik Héraclius ve Agnes de Courtenay gibi şahsî düşmanları hakkındaki duygularını açıklarken bile ölçülü kalmıştır. Topladığı bilgiler yetersiz kaldığı hallerde hatalar yapmıştır. Ama geniş bir görüş ufkuna sahip olup devrinin büyük olaylarının önemini ve tarihte sebep ve etkinin teakübünü idrak etmişti. Üslûbu düzgündür ve espriden yoksun değildir. Eseri, kendisinin bizzat akıllı, namuslu ve sevimliye lâyık bir kişi olduğu intibâını uyandırmaktadır. Saîd b. Bitrik'in arapça tarihine dayanan diğer eseri, doğu tarihi, ne yazık ki kaybolmuştur. Ancak bu eserden onu izleyen yüzyılda Jacques de Vitry gibi tarihçiler faydalanmışlardır.

Willermus Tyrensis'in tarihine lâtince bir zeyl, batıda 1194 yılında, bazı sonradan yapılan ilâvelerle kaleme alınmıştır¹³. Bu, muhtemelen kaybolmuş ve *Itinerarium Regis Ricardi*'nin birinci kitabına da temel vazifesi görmüş bir esere dayanan ve 1184'den üçüncü haçlı seferine kadarki devreyi kapsayan makul ve objektif bir eserdir¹⁴. Eski fransızca dilinde yazılmış zeyiller ise daha büyük bir problem teşkil ediyorlar. Yaklaşık 13. yüzyıl ortalarında Willermus'un tarihi, Fransa kralının bir tebası tarafından tercüme edildi. Bu zat bazı kısımları değiştirerek yazmış ve değeri şüpheli bazı izah edici bilgiler ilâve etmiştir. Bu tercüme o aynı zamanda 13. yüzyıl içlerine kadar hayli uzanan bir zeyl katmıştır. Bu eser başlangıç kelimelerine nisbetle *Estoire d'Eracles* adıyla tanınmıştır. Takriben aynı sıralarda Bernard le Trésorier doğuda, Balian d'Ibelin'in hizmetinde bulunan Ernoul adında birisine atfolunan ve 1229 yılına kadar uzanan bir zeyl meydana getirmişti. Bu iki çeviri birbiriyle çok sıkı bir bağlantı halinde olup pek çok yazmaları mevcuttur. Ancak bunlar, 1184 ile 1198 yıllarını kapsayan devre bakımından üç grup halinde mütalâa edilen birbirinden ayrılıklar ihtiva ediyorlar. Bu gruplardan her birisi, diğer ikisinden mevcut olmayan episodlar ihtiva ettikleri cihetle, bu yazmalardan hangisinin asıl ve orijinal olduğu söylenemez. Problemin en akla yakın çözümü, bütün bu yazmaların hepsinin, bahis konusu devre için, bizzat Ernoul'un kaybolmuş bir eserine dayanmış olduklarını kabul etmektir. Ernoul kesin olarak 1 mayıs 1187 tarihindeki olaylar için göz şahidi ifadesini vermektedir ki, bu Bernard'ın Ernoul versiyonunda mevcuttur. Bütün bu grup Ibelin'lere özel bir ilgi ile bağlı olduğunu göstermekte ve müellifin Ibelin'lerin saray maiyyeti içinde bulunduğu düşüncesini takviye edebilecek göz şahidi tasvirleri ihtiva etmektedir. Bu zeyiller, objektif olmamalarına rağmen, bütünleriyle göz önüne alındığında, güvenilir kaynaklardır.

¹³ Ngr. M. Salloch.

¹⁴ *Itinerarium*, Stubbs tarafından *Rolls Series*'de yayınlanmıştır.

Ernoul, Ibelin'ler lehindeki tarafgirane önyargısının müsaade ettiği nisbette olayların dikkatli bir müşahidi ve yazarı olarak görünüyor. Daha önceki bölümlerin kronolojik sıralanması çok tesadüfî bir şekilde tesbit olunmuştur. Bu bölümler birbiriyle pek bağlı olmayan müşahade ve hatıralardan ibaret oldukları intihâbını uyandırıyorlar ¹⁵.

Filistin'in Salaheddin tarafından fethi ayrıca, bazen Raoul de Coggeshall'e izafe edilen ve fakat oldukça kesin olarak, tasvir ettiği olaylardan bir kaç yıl sonra bir İngiliz tarafından telif edilen kısa ve *Libellus de Expugnatione Terrae Sanctae per Saladinum* adlı bir eserde tasvir olunmaktadır. Müellif, kötü hareketlerini sükûta geçiştirdiği şövalye tarikatlerine hayranlığını belirtmekle beraber onun Trablus kontu Raymond'a karşı tutumu da olumludur. Eserinde, Kudüs kuşatması sırasında yarananmış olan bir askerin göz şahadetine dayanan ifadesi mevcuttur ¹⁶.

Başkaca haberler Kudüs krallığına dair muahhar tarihlerde, özellikle *Historia Regni Hierosolymitani*'de, Caffaro'nun bir zeylinde, *Annales de la Terre Sainte*'de ve *Historia Regum Hierosolymitanorum* adlı kısa eserde bulunmaktadır ¹⁷. İkinci haçlı seferinin tarihi çok tafsilâtli olarak kral Louis'ye Antalya'ya kadar refakat etmiş bir haçlı olan Eude de Deuil'ün canlı ve son derecede peşin hükümlü tasviri *De Ludovici VII projectione in Orientum*'da ve kısa olarak da yine aynı sefere katılmış olan Otto von Freising'in *Gesta Frederici*'si ile Suger'in *La Vie de Louis VII*. adlı eserinde ¹⁸ ve Ambroise'in *L'Estoire de la Guerre Sainte* adlı manzumesinde ve üçüncü haçlı seferine ait olmakla beraber daha önceki olaylar hakkında da haberler veren *Itinerarium Regis Ricardi*'de anlatılmaktadır ¹⁹.

İngiliz William of Malmesbury, Benedict of Peterborough gibi bir çok batılı vakayazarlar ile üçüncü haçlı seferini konu edinen fransız Sigbert de Gembloux ve onun zeylcisi Robert de Torigny, italyan Romuald ve Sicard de Cremona ve daha başka tarihçilerin eserlerinde lâtin doğuyu tanımak bakımından önemli kayıtlar mevcuttur ²⁰. Bu diğerleri arasında en önemlisi, 1138 yılı ile son bulan vekayinâmesi denizasırsı ülke ve özellikle kuzey Suriye hakkında bir çok bilgi ihtiva eden Ordericus Vitalis'dir. Ordericus'un Antakya Normanları arasında dost ve

¹⁵ *Estoire d'Eracles*, R.H.C.'de yayınlanmıştır. Ernoul, Mas Latric tarafından yayınlanmıştır. Bütün problemin bir münakaşası Mas Latric'nin Ernoul'e yazdığı giriş kısmında ve Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 21-24'de yapılmaktadır.

¹⁶ J. Steveson tarafından *Rolls Series*'de yayınlanmıştır.

¹⁷ *Historia Regni Hierosolymitani*, M.G.H., Ss.'de yayınlanmıştır; *Annales de la Terre Sainte*, Röhrich tarafından *Archives de l'Orient Latin*'de; *Historia Regum Hierosolymitanorum* ise Kohler tarafından *Mélanges*'da neşrolunmuşlardır.

¹⁸ Odo (veya Eudes) de Deuil'ün kitabı son zamanlarda Waquet, Otto von Freising'in *Gesta*'sı ise Hofmeister tarafından *M.G.H.*; Ss., *Neue Folge*'de yayınlanmıştır. Suger'nin eserlerinin iyi bir neşri yoktur.

¹⁹ Ambroise, G. Paris tarafından yayınlanmıştır. Hubert ve La Monte'nin faydalı notlarını ihtiva eden bir ingilizce çevirisi de vardır.

²⁰ Bu vakanüvis ve tarihçilerin eserlerinin yayınları hakkında bk. Bibliyografya bölümü.

akrabalara sahip olmuş bulunması muhtemeldir. Hikâyelerinin bir çoğu, çok açık olarak, masal olmakla beraber, kayıtlarının büyük bir kısmı da iknâ edicidir ve verdiği bir çok bilgi başka bir yerde mevcut değildir²¹.

Haçlı tarihinin bu devresi için önemli olan çağdaş mektuplar arasında en önemli grup papalık yazışmalarında bulunuyor. Louis VII. ile Konrad III. arasındaki mektuplaşma ikinci haçlı seferini vuzuha kavuşturmuştur²². Doğunun mütebariz lâtin şahsiyetlerinden az sayıda mektup zamanımıza ulaşmıştır²³. Üç hristiyan kilise müessesesinin, Kutsal Mezar kilisesi ile St. Maria Josephat ve St. Lazarus manastırlarının arşivleri de günümüze intikal etmiştir. Hospitalier tarikatının arşivleri hemen hemen tam olarak günümüze erişmiştir. Templier tarikatı arşivleri ise sadece nadiren ve doğrudan doğruya olmayan atıflarla malûmdur. Bundan başka frank devletlerinde arazi mülkiyetinin elden ele geçişine müteallik bir mikdar dünyevî kayıtlara da malik bulunuyoruz²⁴. Papalık arşivleri bazı ilâve bilgi sunmaktadır. İktisadî ve ticarî şartlar hakkında bilgi Pisa, Venedik ve Cenova arşivlerinden elde edilebilir²⁵. Daha sonraki bir zamanda vücuda getirilmiş olan Kudüs *Assises*'leri bazı çok özel, 12. yüzyıl tarihli *assises*'ler ihtiva ederler²⁶.

12. yüzyıl içinde Filistin'e seyahat eden iki şahıs, muhtemelen ingiliz olan ve ülkeyi 1101 yılında ziyaret eden Saewulf ve 1175 yılı civarında Filistin'e gelen alman Johannes von Würzburg, ilgi çekici kayıtlar bırakmışlardır²⁷.

3. Arapça Kaynaklar

12. yüzyıl ilerledikçe çağdaş arap kaynaklarının sayısı da kabarmaktadır. Asrın ilk yarısı için, kaybolmuş vekayinâmelerin sonraki tarihçilerde bulunan kayıtları dışında, Dimaşk için İbn al-Ğalânîsi²⁸, kuzey Suriye için al-Ğîmi²⁹ ve Elcezire için ise İbn al-Azrak³⁰'ın oldukça karışık eseriyle yetinmek zorundayız. Bununla beraber Usâma b. Munğiz'in baha biçilemez derecede değerli hatıratına sahip bulunuyoruz³¹. Usâma bir Şeyzer prensi olup 1095 yılında doğmuştu. Bu

²¹ Ordericus'un en iyi yayını hâlâ Le Prefmvoست tarafından gerçekleştirilmiş olanıdır.

²² R.H.F. ve Wibaldi *Epistolae* (Jaffé, *Bibliotheca*)'de yayınlanmıştır.

²³ Bu mektupların çoğu R.H.F.'da yayınlanmıştır. Diğerleri muhtelif vekayinâmelerde bulunuyor.

²⁴ Bk. aşağıda Bibliyografya bölümü (*Cartulaires*'ler hakkında). Bunların çoğu Röhrich'in *Regesta*'sında hülâsa olarak mevcuttur.

²⁵ Papa mektupları *M.P.L.*'de bulunur. İtalyan arşivleri tam olarak yayınlanmış değildir. Mevcut yayınlar hakkında etraflı bilgi için bk. Cahen, *ayn. esr.*, s. 3 vd.

²⁶ *Assises*'ler R.H.C.'de yayınlanmıştır. Metin kritiği üzerindeki tartışmalar için bk. La Monte, *Feudal Monarchy*, s. 97-100 ve Grandclaude, *Liste d'Assises*, tür. yer.

²⁷ P.P. T.S., IV ve V'de yayınlanmış ve ingilizceye çevrilmiştir.

²⁸ Bk. cild I, s. 261.

²⁹ Bk. cild I, s. 261.

³⁰ Tam olarak yayınlanmamıştır. Bu hususlara dair kısaltmalar Cahen tarafından (*Journal Asiatique*, 1935) tahlil olunmuştur.

³¹ Ben 1895'de Derenbourg tarafından yapılmış olan tercümeyle nazaran orijinal metnin daha itinalı bir tedkikine dayanan Hittî çevirisini (*An Arab Syrian Gentleman*) kullandım.

tarihten kırk üç yıl sonra bir aile entrikası yüzünden sürgüne giderek, doksan üç yıl bulan hayatının geri kalan bölümünü, Mısır ve Diyarbekr'deki muhtelif vesilelerle ikameti dışında, genellikle Dimaşk'da geçirdi. Kişisel doğruluk ve hakkaniyete zerre kadar önem vermeyen, canı çıkar huyu çıkmaz türden bir entrikacı olmasına mukabil Usâma çok sempatik, büyük zekâ sahibi bir adam, bir asker, sporcu ve bilgin idi. *Kitâb al-Ġtibâr* adını taşıyan hatıraları, kronolojik bir sıraya göre düzenlenmemiş, ihtiyar bir adamın doğruluğu tahkik edilemeyen anıları olmakla beraber, zamanında yaşayan arap ve frank aristokratlarının yaşayışlarından fevkalâde canlı bir tablo teşkil etmektedir. 1181 yılında Kudüs krallığı topraklarında seyahat etmiş olan İspanya'lı İbn Cubayr'ın *Seyahatnâme*'si d hemen onun kadar canlı ve yaşama yakındır ³².

Salaheddin'in hayat ve faaliyeti çok sayıda arap yazarına malzeme sağlamış ve onun hayatını kaleme alma arzusu ilham etmiştir. Bunlar arasında en önemlileri İsfahan'lı 'İmâd al-Dîn ³³, Bahâ al-Dîn İbn Şaddâd ³⁴ ve *Bütûn Devirler Tarihinin Genel Bahçesi* anlamına gelen *Bustân* adlı eserin anonim müellifidir ³⁵. 'İmâd al-Dîn, Irak'da bir selçuklu devlet memuru olup sonradan Nureddin'in hizmetine girmiş ve 1173 yılından itibaren de Salaheddin'in sekreterliğini yapmıştır. Bu zat bir çok eser, bu arada bir selçuklu tarihi ve Salaheddin'in yaptığı savaşların tasvirini kaleme almıştır. Bu sonuncu eser hemen hemen bütünüyle Abû Şâma tarafından alınıp tekrarlanmış ve Salaheddin'in hayat hikâyesi için en önemli kaynağı teşkil etmiştir. Üslûbu kendine özgü bir ağırlıkta, çok tasannûlu ve anlaşılması güçtür. Bahâ al-Dîn de aynı şekilde, 1188 yılında dahil olduğu Salaheddin'in saray maiyyetine mensuptu. Onun basit, kuru bir üslûpla kaleme alınmış olan Salaheddin'in hayatına dair eseri, zikrolunan tarihe kadar esas bakımından duyulup söylenenlere ve bizzat Salaheddin'e ait kişisel anılara dayanmaktadır. Buna göre o da 'İmâd al-Dîn kadar selâhiyetlidir. *Bustân*, 1196/7 yıllarında Haleb'de yazılmıştır. Bu esas bakımından Haleb ve Mısır'ı ele alan ve fakat başkaca yalnız İbn Abî Tayy'ın mufasssal tarihinde rastlanan bir takım kayıtlar ihtiva eden, çok kuru ve hülâsa şeklinde kaleme alınmış bir islâm tarihidir. *Bustân* ile İbn Abî Tayy'ın tarihleri, her iki eser de, belki de sonradan kaybolmuş bulunan şîi bir kaynağa dayanmışlardır. Diğer çağdaş tarihçiler al-Fâzıl, al-Şaybânî ve İbn al-Dahhân sadece kendilerinden yapılan nakillerle malûmdurlar ³⁶.

³² Wright tarafından yayınlanan İbn Cubayr'ın tam metni, hemen hemen yüz yıl önce Leyden'da basılmıştı. Gaudefroy-Demombines tarafından yapılan fransızca bir çevirisi neşredilmek üzeredir. R. Broadhurst'ün yaptığı ingilizce çeviri de yakında intişar edecektir. Eserden bazı kısımlar *R.H.C.*'de mevcuttur.

³³ 'İmâd al-Dîn'in eserleri hakkında bk. Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 50 vdd. Abû Şâma bunun eserinden uzun parçalar vermektedir.

³⁴ Arapça metni Schultens tarafından ve ayrıca *R.H.C.*'de yayınlanmıştır. Benim düşüncelerim her iki neşri de göz önünde bulundurmuş olan *P.P.T.S.*'de yayınlanan ingilizce çeviriyeye dayanmaktadır.

³⁵ Cahen tarafından *Bulletin de l'Institut Oriental de Damas*'da yayınlanmıştır.

³⁶ Bk. Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 52 vdd.

13. yüzyılın en büyük tarih yazarı 1160'da doğup 1233'de vefat etmiş olan Musul'lu İbn al-Aşîr'dir. Onun *Kāmil al-Tawārih*'i, bir islâm dünyası tarihi olup İbn al-Aşîr bunu yazmak için kendisinden önceki ve çağdaşı müellifler arasında itinalı ve tenkidî bir seçim yapmıştır. Onun birinci haçlı seferi ve 12. yüzyıl başlangıcı için verdiği bilgi çok kısa tutulmuştur. Yüzyılın son bölümüne ait olayların tasvirinde ise, bazı kişisel anılarını ilâve etmiş olmasına rağmen, esas bakımından Salaheddin'in çevresinde bulunan vakayazarlara dayanmaktadır. Önemli hiç bir müslüman tarihçisi tarafından işlenmemiş olan, bu asrın ortalarına ait tasvirlerinde ise o, orijinal kaynakları eserine temel olarak kullanmış görünüyor. Kronolojisi hatalıdır; kaynaklarını zikretmeye gerek görmemiştir ve sık sık Zengî yanlısı ön yargısına uydurmak üzere bunların tasvirlerini değiştirmiştir. Fakat o, Willermus Tyrensis'in de yapmış olduğu gibi, tasvir ettiği olayların önemini anlamaya ve değerlendirmeye çalışan gerçek bir tarihçidir. İkinci eseri olan *Musul Atabeyleri Tarihi*, daha düşük kaliteli, bir anlamda düpedüz bir medhiye olmakla beraber, başka yerde bulunmayan bazı bilgiler ihtiva eden bir eserdir³⁷.

1180 yılında doğmuş olan yegâne büyük şîî vakayazarı Haleb'li İbn Abî Tayy'ın *Altun Madenî* adlı eseri bize sadece sünnî vakayazarların pek istemiyerek de olsa yaptıkları geniş nakillerle malûmdur. Bu, anlaşıldığına göre, Haleb'e özel bir yer ayıran ve bütün müslüman tarihini ihtiva eden çok önemli bir eserdir. Bize intikal eden kayıtlarına göre hüküm verilecek olarsu bu eser *Bustân*'ın kaynağını, ve fakat daha tafsîlatlı olarak, kullanmıştır³⁸. 1191 yılından 1262'ye kadar yaşayan ve muhtemelen tamamlanmamış bir biyografik ansiklopedinin müellifi olan Haleb'li Kamâl al-Dîn (İbn al-ʿAdîm), 1243 yılından önce, uzun, açık ve basit bir üslûpla yazılmış, büyük ölçüde al-ʿAzîmî, İbn al-ʿKālânîsî ve Salaheddin'in çağdaşı müelliflerle sözlü rivayetlere ve bilgilere dayanan bir Haleb vekayinâmesi kaleme almıştır. İbn al-ʿAdîm kaynaklarını bildirmek hususunda pek itinalı olmadığı gibi, şîîlere karşı da peşin hükümlüdür³⁹. Bağdad'da 1186 yılında doğmuş olan Sibṭ İbn al-Cavzî bütün müslüman tarihleri arasında en uzunlarından birisini, *Mirât al-ʿZamân* (Zamanların aynası)'ı yazmıştır. Ancak 12. yüzyıl için o sadece daha önceki tarihçilerin verdiği bilgiyi tekrarlamaktadır⁴⁰. 1203'de Dimâşk'da doğmuş olan Abû Şâma'nın 1251 yılında yazdığı *Kitâb al-Ravzatayn* (İki bahçe kitabı), Nureddin ve Salaheddin'in saltanat devrelerinin tarihini ikmâl etmiştir⁴¹. Bu eser esas bakımından İbn al-ʿKālânîsî, Bahâ al-Dîn,

³⁷ Muhtelif baskıları için bk. cild I, s. 261, n. 26.

³⁸ Bk. Cahen, *ayn. esr.*, s. 55 vdd.

³⁹ Bk. cild I, s. 261, n. 27 Muahhar 12. yüzyıl sonlarına ait kısımlar Blochet tarafından tercüme edilerek *Revue de l'Orient Latin*'de yayınlanmıştır.

⁴⁰ Pek az bir kısmı R.H.C.'de yayınlanmıştır. Başka ve oldukça değişik bir yazma nüshasının faksimile neşri Jewett tarafından gerçekleştirilmiştir (Chicago 1907).

⁴¹ Bir neşri 1871 ve 1875'de Bulak'da gerçekleştirildi. Benim bu husustaki mütalâalarım R.H.C.'de yayınlanan kısımlara dayanmaktadır.

İbn al-Aşîr'in Atabeyler tarihi, İbn Abî Tayy, al-Fâzîl'dan ve özellikle üslûbunu tam anlamıyla gereksiz ayrıntılardan kurtardığı 'İmâd al-Dîn'in eserinden yaptığı nakillerden teşekkül etmiştir.

Sonraki tarihçiler arasına, 14. yüzyıl başında Hama hükümdarı olan Abû'l-Fidâ girmektedir. Bu zat, sadece daha önceki tarihçilerden yapılmış faydalı bir kısaltma niteliğinde olan ve fakat pek sevilen ve tutulan ve sık sık yararlanılan bir tarih eseri yazmıştır⁴². 14. yüzyılın sonlarına doğru yazmış olan İbn Haldûn, Suriye tarihiyle ilgili olarak sadece İbn al-Aşîr'i kısaltarak vermiş, ancak Mısır tarihi için, Salaheddin devrinde yazılmış, fakat sonradan kaybolmuş olan İbn al-Tuvayr'in eserinden yararlanmıştır⁴³. 15. yüzyıl başında yazmış olan Makrîzî, Mısır hakkında, başka kaynaklarda bulunmayan bilgiler ihtiva etmektedir⁴⁴.

İbn Hâlikân'ın 13. yüzyıl içinde toplanmış olan biyografik ansiklopedisi başka yerde bulunmayan bazı bilgiler vermektedir⁴⁵.

Doğrudan doğruya Anadolu Türkleriyle meşgul olan bir kaynağa sahip değiliz. 13. yüzyıl içinde yazmış olan İbn Bîbî bize, kaynaklılık yüzünden selçuklu tarihine ancak 1192 yılı, Kılıç Arslan II. ın ölüm tarihiyle, başlayabildiğini özellikle belirtmektedir⁴⁶. Önemli farsça bir kaynak da yoktur.

4. Ermenice Kaynaklar

12. yüzyılın ilk onyılları için en belli başlı ermenice kaynak, daha önce ilk haçlı seferi için de olduğu gibi, 1136 yılında ölen Urfalı Mateos'dur⁴⁷. Bunun eseri, aynı milliyetçi ve Bizans aleyhdarı ruh ile, Keysûn'lu papaz Gregor tarafından 1162 yılına kadar tezyil edilmiştir⁴⁸. Bu zatın 1166 yılından 1172'ye kadar ermeni *katolikos*'u olan çağdaşı Aziz Nerses Şnorhal I., Urfalı'nın sukutu hakkında, sadece şairane değeri değil tarihi önemi de az olan bir manzume kaleme almıştır⁴⁹. Ondan sonra gelen *katolikos* Gregor IV. Dgha'nın Kudüs'ün düşüşü üzerine yazdığı manzume de onunkinden daha müessir değildir⁵⁰. Hekim Basilios adı verilen bir papazın, sarayının papazı olduğu Maraş kontu Baudouin için yazmış olduğu mersiye şiiriyet bakımından daha büyükçe bir değer taşır⁵¹. Büyük-Armenia'da kaleme alınmış olan ve 1177 yılına kadar uzanan Ani'li Samuel'in annalleri daha önemlicedir⁵². Bu annaller kısmen Urfalı Mateos'a,

⁴² R.H.C.'de yayınlanmıştır.

⁴³ 7 cild halinde Bulak'da yayınlanmıştır.

⁴⁴ Bazı kısımları Blochet tarafından *Revue de l'Orient Latin*'de tercüme edilmiştir.

⁴⁵ de Slane tarafından fransızcaya çevrilmiştir.

⁴⁶ İbn Bîbî'nin mütalâası Houtsma tarafından yayınlanan eserin başında bulunuyor (*Textes Relatifs à l'Histoire des Seldjoukides, III*). İbn Bîbî'nin eski türkçe çevirisi.

⁴⁷ Bk. Cild I, s. 261 vd.

⁴⁸ R.H.C.'de yayınlanmıştır. Bunun Dulaurier tarafından yapılan bir çevirisi onun Urfalı Mateos neşrinin arkasında verilmiştir.

⁴⁹ R.H.C.'de yayınlanmıştır.

⁵⁰ R.H.C.'de yayınlanmıştır.

⁵¹ R.H.C.'de yayınlanmıştır.

⁵² R.H.C.'de yayınlanmıştır.

kısmen Ioannes Diakonos'un kaybolmuş bulunan tarih eserine ve Serkavag adlı birisinin eserine dayanmaktadır. Ayrevank'lı Mekhitar, Vardan ve Kiragos gibi sonraki 13. yüzyıl Büyük-Armenia tarihçileri grubu, Franklara taallük eden meseleler bakımından pek güvenilir olmamakla beraber müslümanlarla olan ilişkiler hakkında verdikleri bilgi bakımından önemlidir⁵³. Küçük-Armenia ermeni tarihçileri, 1230 yılı civarında Süryanî Mikhail'in eserini dillerine çevirip kendi şiddetli milliyetçi düşüncelerine uydurmak amacıyla istediği gibi değiştirmiş olan anonim bir yazarla başlamaktadır⁵⁴. 1275 yılı civarında, Antakya *assises*'lerini tercüme etmiş olan *Konnetabl* Smbat, 12. yüzyıla ait tasvirini Urfalı Mateos ve Papaz Gregor'a dayandırmakla beraber, buna devlet arşivlerinden elde ettiği bilgileri de ilâve ettiği bir vekayinâme yazmıştır⁵⁵. Bundan bir kaç yıl sonra da "kral tarihçisi" olarak adlandırılan birisi, şimdiye kadar yayınlanmamış olan bir vekayinâme kaleme almıştır⁵⁶. 14. yüzyıl başlarında Urfalı Vahram, genellikle Urfalı Mateos'a dayanan, fakat kaynağı bilinmeyen bir çok bilgi ihtiva eden manzum bir vekayinâme yazmıştır⁵⁷.

5. Süryanîce Kaynaklar

Süryanîce kaynaklar arasında en önemlisi Süryanî Mikhail'in dünya tarihidir⁵⁸. Mikhail, şiddetli önyargısı sadece Bizanslılara dönük olan itinalı ve namuslu bir tarihçiydi. O, hepsi de artık kaybolmuş bulunan kaynaklarını zikrettiği gibi, 1107-1119 yılları için teşhis edilemeyen, fakat İbn al-Aşîr'ce de bilindiği tahmin olunan bir arapça kaynaktan da haberdardı.

Anonim ve bilinmeyen bir papaz tarafından 1240 yılı civarında Urfâ'da kaleme alınan bir süryanî vekayinâmesi, açıkça Süryanî Mikhail'den alındığı belli olan bilgiler yanında, Urfâ hakkında değerli malûmat ihtiva etmektedir⁵⁹. 13. yüzyılın sonlarına doğru, daha ziyade Bar Hebraeus adıyla tanınan Gregorius Abû'l-Farac, 12. yüzyıl bakımından esas olarak Süryanî Mikhail ve İbn al-Aşîr'e dayanan ve fakat farsça ve diğer bazı kaynaklardan yararlanan ve bir çok bilgi kapsayan bir dünya tarihi yazmıştır⁶⁰.

6. Diğer Kaynaklar

Bu devre için önem taşıyan yegâne ibrânîce kaynak Tudela'lı Benjamin'in, Akdeniz'de seyahat ettiği 1166-1170 yılları arasında Suriye'deki yahudi kolonileri hakkında çok itinalı bilgi verdiği *Seyahatnâme*'sidir⁶¹.

⁵³ R.H.C.'de yayınlanmıştır.

⁵⁴ R.H.C.'de yayınlanmıştır.

⁵⁵ R.H.C.'de yayınlanmıştır.

⁵⁶ Yazma nüshası Venedik'te Mekhitar kütüphanesinde bulunuyor.

⁵⁷ R.H.C.'de yayınlanmıştır.

⁵⁸ Chabot tarafından fransızcaya çevrilmiş ve yayınlanmıştır.

⁵⁹ Bu vekayinâmenin ilk kısımları ingilizce çeviri olarak Tritton tarafından yayınlanmıştır: *Journal of the Royal Asiatic Society*; bk. cild I, s. 261. Süryanîce tam metni Chabot tarafından *Corpus Scriptorum Orientalium*'da yayınlandı.

⁶⁰ Wallis Budge tarafından ingilizceye çevrilmiş ve yayınlanmıştır.

⁶¹ Adler tarafından yayınlandı.

Sadece Gürcüler ve komşu ülkeler tarihi bakımından önem taşıyan gürcü kaynakları, 18. yüzyılda üzerinde çalışılmaya başlanıp bir bütün halinde bir araya getirilmiş olan “*Gürcü Kroniği*” içinde toplanmaktadır ⁶².

Eski islâv dilinde, 1104 yılında Filistin’i ziyaret eden Daniel Higumen’in hac seyahatnâmesi mevcuttur ⁶³.

Özellikle kral Sigurd’un haçlı seferinden bahseden bazı iskandinav masalları, efsanevi teferuat yanında bazı ilgi çekici tarihi bilgiler de ihtiva etmektedirler ⁶⁴.

⁶² Brosset tarafından yayınlandı.

⁶³ Madame de Khitrowo tarafından fransızcaya çevrilmiştir. İslâvca metinden yararlanmam mümkün olmadı. Madame de Khitrowo bundan başka *Basrdhibe Euphrosine’nin hac seyahati*’ni islâvcadan tercüme etmiştir.

⁶⁴ Bunlar kısa hülâsa halinde Riant’ın *Les Expéditions de Scandinaves* adlı eserinde bulunuyorlar.

EK II

HATTÎN SAVAŞI

Hattîn savaşı lâtin ve arap kaynak eserlerinde oldukça tafsîlatlı olarak tasvir edilir; bununla beraber bu tasvirler her zaman birbirine uymamaktadır. Bcn 328-86 sahifeleri arasında savaşın, sonucuna uygun ve muhtemel bir tasvirini vermeye çalıştım. Ancak kaynak verilerinin birbirinden ayrılan hususlarını göstermek gerekmektedir. Savaş hakkında kısa bir mektup yazmış olan Templier şövalyesi Terenz (veya Terricus) ile mektupları Abû Şâma tarafından kaydedilen bir kaç müslüman dışında, savaşa bizzat şahit olmuş bulunan, maalesef sadece iki vakayazar, Balian d'İbelin'in muhafızı olarak ona refakat eden ve onunla birlikte kurtulmuş olan Ernoul ile, Salaheddin'in maiyyetinde bulunan 'İmâd al-Dî'n'dir. Ernoul'ül ilk ve orijinal tasviri Bernard le Trésorier ve Willermus Tyrensis'in diğer zeyilcileri tarafından işlenmiş ve değiştirilmiştir; 'İmâd al-Dî'n'in tasviri ise, kısım kısım canlı olmasına mukabil genellikle objektif gerçeklere tam olarak uymaktan ziyade işin edebiyatını yapmaktadır. Salaheddin'in oğlu el-Efdal'in İbn al-Aşîr'e verdiği, savaşın doruk noktasının tasviri canlı fakat çok kısadır.

Kral Guy'ün savaştan önce, birisi Akkâ'da muhtemelen 1 temmuzda ve diğeri Sephoria'da 2 temmuz akşamı olmak üzere birbirinden ayrı iki istişare toplantısı yaptığını açıkça belirten yegâne kaynak *Estoire d'Eracles*'dir. Trablus kontu Raymond bu her iki toplantıda da söz almış ve *Estoire*'da tekrar edilen bu birbirinden ayrı iki nutuk muhtemelen onun gerçek sözlerini ihtiva etmiş olmalıdır. Ancak *Estoire*'ın, Akkâ'daki danışma toplantısının, Trablus kontesinin, Salaheddin'in Taberiye'yi zaptettiği haberini göndermesinden sonra yapılmış olduğunu beyan ederken yanıldığı muhakkaktır; çünkü Salaheddin 2 temmuz sabahında Taberiye'ye girmişti. Raymond da Akkâ'daki konuşmasında Taberiye'den hiç bahsetmemekte ve sadece bir savunma stratejisi tavsiye etmektedir. Ernoul, Bernard le Trésorier'nin resanziyonunda birinci danışma toplantısını tamamiyle atlamıştır. Anlaşıldığına göre Bernard, her halde kendi kendine, Raymond'un her iki konuşmasının da aynı toplantıda yapılmış olduğu kanaatine varmış olmalıdır. *De Expugnacione* de aynı şekilde sadece ikinci toplantıdan bahseder. Raymond'un ikinci konuşmasından, bunu aynı *Estoire d'Eracles*, Ernoul ve *De Expugnacione*'nin kullandıkları kelimelerle nakletmiş olan İbn al-Aşîr de haberdardır. Buna göre, 'İmâd al-Dî'n'in, onun taarruz için ısrar ettiğine inanmış olmasına ve Guy de Lusignan tarafını tutan Arslan Yürekli Richard çevresindeki muhalılar vakayazarlarının onu ihanetle suçlamalarına rağmen, Raymond'un ettiği tavsiye, savunma stratejisi önerisi olarak, tesbit edilmiş oluyor. Ambroise ve *Itinerarium Regis Ricardi*'nin her ikisi de, Raymond'un Salaheddin ile aralarında bir anlaşma mevcut olduğu için orduyu ilerlemeye

kandırdığı düşüncesindedirler ve aynı suçlama Cenevizlerin papaya yazdıkları mektupta ve sonraları da süryanî vakayazarı Bar Hebraeus tarafından da ileri sürülmektedir.

‘İmād al-Dīn, Trablus kontesinin Taberiye’de çocuklariyle beraber bulunduğunu beyan ediyor. Fakat Ernoul, Raymond’un dört üvey oğlunun onunla birlikte savaş meydanından kurtulduklarını belirttiği gibi, Cenevizlilerin mektubu da onların savaştan önceki danışma toplantısında annelerinin kurtarılması için ısrarlı ricalarda bulunduklarını haber vermektedir.

Kral Guy, Templier tarikatı büyük üstadı Gérard’ın ısrarı üzerine Sephoria’dan yürüyüşe devam etmeye karar vermiştir. Bu husus *Estoire d’Eracles* ve Ernoul tarafından şüpheye yer bırakmayacak şekilde tespit edilmekte ve fakat her hangi bir sebeple -suskun olduğu hususlara göre hükmedilecek olursa- Templier şövalyelerine her hangi bir suç yüklenmesinden kaçınan *De Expugnacione* yazarı tarafından beğendirilecek bir şekle sokulmaktadır. Üzerinde bulunulan toprakların efendisi sıfatıyla ordunun takip edeceği yolu önermek Raymond’un göreviydi ve o da Hittin üzerinden geçen yolu seçmişti. Sonradan meşum sonuç doğuran bu öneri, Raymond’un düşmanlarına onu ihanetle suçlamak imkânını sağlamıştı. Cenevizlerin mektubu ve Hospitalier tarikatının beyanamesi bize, muhtemelen Raymond’un şövalyelerinden olan -birisinin adı Taberiye’li Laodikaeos veya Leukios idi- ve Salaheddin’e hristiyan ordusunun durumu hakkında bilgiveren altı hainden sözederler. Ben, bunların ihanetinin savaş anına inhisar ettiğini ve hristiyanların seçtikleri yürüyüş yolu hakkında Salaheddin’e haber vermekten ibaret bulunmasını muhtemel görüyorum. Bunların daha sonraları Salaheddin’e ne gibi faydalı haberler verebilecekleri kolay anlaşılır bir keyfiyet değildir. Gerek *Estoire* ve gerekse Ernoul Hattin önünde karargâh kurulmuş olmasının suçunu Raymond’a yüklerler. Raymond burada su bulunduğunu zannetmişti, fakat kaynak kurumuştur. *De Expugnacione* yazarı daha tafsilâtlı bir tasvir vermektedir. O, öncü kuvvetlere kumanda eden Raymond’un, cebri yürüyüşle göle ulaşmaları emrini verdiğini, fakat ardıcılık eden Templier şövalyelerinin artık ilerlemek imkânına sahip olmadıklarını bildiriyor. Raymond, kralın orduyu durdurmak kararı üzerine dehşetten kendisini kaybederek “mahvolduk!” diye bağırması; ancak karar bir kere verilmiş olduğu için ordugâh yeri olarak, yanlışlığa düşülerek, orada su bulunduğu düşüncesiyle Hattin önu seçilmişti. ‘İmād al-Dīn Salaheddin’in, hristiyan ordusunun harekâtı üzerine duymuş olduğu sevinci belirtir.

Ordugâhın kurulduğu yer tam olarak bell değildir. *De Expugnacione*, *Itinerarium* ve Ambroise yer olarak Marescalcia veya Marescallia -belki de bu ad Meskene hanı adı altında varlığını korumuştur?- köyünü zikrederlerken ‘İmād al-Dīn ve Bahā al-Dīn, Hattin Boynuzları’nın üç kilometre kadar güney batısında bugün mevcut olan yol üzerinde bulnan Lubiye köyünü karargâhın yeri olarak gösteriyorlar. Arap vakayazarları savaşa Hattin (veya Hittin) savaşı adını vermekte ve kesin olarak savaşın son sahnelerinin Hattin Boynuzları üzerinde

oylandığını beyan etmektedirler. *Annales de la Terre Sainte* savaşa Karneatin veya Quarnei Hattin, yahut Hattin Boynuzları savaşı adını veriyor (Quarnei, Karn, boynuz kelimesinin tesniyesidir). Ernoul, savaşın Taberiye'den üç kilometre mesafede cereyan ettiğini bildiriyor. Gerçekte ise Hattin Boynuzları ile Taberiye arası kuş uçuşu ile sekiz kilometre, yol boyunca ise yaklaşık onbeş kilometredir.

‘İmâd al-Dîn, müslüman okçularının yürüyüş halinde bulunan hristiyanlar üzerine ok atmaya başladıklarını anlatmakta ve savaşı mutlaka cuma günü olmuş göstermek istediği için, bu okçuların hareketinin perşembe günü vukubulmuş olduğunu söylemekle hikâyesini güç anlaşılar hale sokmaktadır. Ernoul ve *Estoire* hristiyanların yürüyüş esnasında ağır kayıplara uğradıklarından bahsediyorlar. Arazinin tutuşturulmuş olması da pek kesin değildir. İbn al-Aşîr, ateşin bir tesadüf sonucu olarak bir müslüman gönüllüsü tarafından çıkarılmış olduğunu imâ etmekte olup, gerek o ve gerekse ‘İmâd al-Dîn, savaş 4 temmuz sabahı başladığında yangının her tarafı sarmış olduğunu kesin olarak belirtmektedirler. ‘İmâd al-Dîn, savaşa tekaddüm eden gece içinde müslüman karargâhında okunan duâ ve gınâları canlı olarak tasvir etmektedir.

Savaş günü sabahı frank piyadesi, İbn al-Aşîr'e göre, suya doğru atılmayı denedi. ‘İmâd al-Dîn, yayaların alevler yüzünden suya ulaşamadıklarını bildiriyor. *De Expugnacione*, yaya askerlerin derhal toplu olarak bir tepeye tırmanıp şövalyelerden ayrıldıklarını ve susuzluktan öldüklerini bildirerek kralın emrine itaat edip geri gelmekten istinkâf ettiklerini belirtir. Bunlar orada tepe üzerinde kâmilan kılıçtan geçirildiler. Diğer taraftan Ernoul ise, Raymond'un beş şövalyesinin Salaheddin'in yanına giderek bunların hepsini öldürmesini rica etmiş olmalarına rağmen, bunların teslim olduklarını bildirmektedir. Raymond'un adamlarının bu teşebbüsü muhtemel olarak, Hospitalier'lilerce yukarıda bildirilen, ihanet sayılmıştır. Halbuki bu hareket, Ernoul'un de belirttiği gibi, ızdıraptan kurtarmak üzere çabuk bir ölüm ricası da olmuş olabilir. Bahâ al-Dîn sadece hristiyan ordusunun ikiye bölündüğünü, bu bölümlerden birisinin, muhtemelen alevler tarafından etrafı çevrilmiş olan yayaların, istisnasız öldürüldüğünü, diğer kısmın, yani şövalyeleri ile birlikte kralın, esir edildiğini bildiriyor. Müslüman vakayazarlarının hepsi de frank şövalyeleri üzerine taarruz başlamadan önce bir memlûkle bir hristiyan şövalyesi arasında bir düello yapıldığını ve hristiyanların yanlışlıkla sultanın oğlu sandıkları memlûkün mezkûr hristiyan şövalyesi tarafından öldürüldüğünü hikâye etmektedirler.

Ernoul, kralın, yaya askerlerin kılıçtan geçirildiğini fark edince Raymond'a, müslümanlara karşı toplu bir taarruza geçmek emrini verdiğini kaydeder. Raymond, bölgenin hâkimi olmak sıfatıyla bu taarruzu yapmakla yükümlüydü ve böyle bir şiddetli saldırı, ordunun kendisini kurtarması için yegâne şansıydı. Bu sebepledir ki, muahhar hristiyan kronistleri, Cenevizler ve kralın dostları tarafından Raymond'a izafe olunan ihanet veya müslümanlar tarafından ona revâ görülen korkaklık ithamları dayanaksız kalmaktadır. Ancak Raymond'u geçirmek için Taķî'nin kurnazca davranarak savaş şafklarını aralaması, ‘İmâd al-

Dîn'in, Raymond'un adamlarının ağır kayıplara uğradığını bildirmesine rağmen, hristiyan tarihçilerinin Raymond'a isnad ettikleri ihanet suçunu destekler görünmektedir. Ernoul, Raymond'un ancak, kralın durumunun ümitsiz olduğunu ve onu kurtarmak imkânının kalmadığını gördükten sonra savaş meydanından kaçtığını belirtmektedir. *De Expugnacione*, aynen 'İmâd al-Dîn gibi, teferruata girişmeden, Balian ve Renaud de Sidon'un Raymond ile birlikte kaçmış olduklarını bildirir. Ancak Ernoul, bunların birbirinden ayrı olarak kurtulduklarını imâ etmektedir ki, bunlar ordunun ayrı ayrı yerlerinde bulundukları cihetle, bu iddia daha akla yakın gelmektedir. Bunlar her halde, kurtulduklarını Terenz'in hikâye ettiği az sayıdaki Templier şövalyesi ile birlikte müslüman saflarını yarmış olmalıdırlar. Savaşın ayrıntılı ve tafsîlatlı *De Expugnacione*'deki tasviri Raymond'un kaçıışı ile sona erer. Anlaşıldığına göre bu eserin yazarının elde ettiği bilgi Raymond'un adamlarından birisi tarafından verilmiştir.

'İmâd al-Dîn, Raymond'un kaçmasından sonra kral ve şövalyelerinin gerileyerek Hattîn tepesine doğru çıkmaya başladıklarını ve atlarını terkettiklerini (muhtemelen bunlar yaralıydılar ve işe yaramaz hale gelmişlerdi) bildiriyor. O özellikle, hristiyan şövalyelerinin atları olmayınca nasıl âciz durumda kaldıklarını belirtir. İbn al-Aşîr, hristiyanların tepenin üzerinde çadırlarını kurmaya teşebbüs ettiklerini, fakat ancak kralın çadırını kurabilecek kadar zaman bulabildiklerini hikâye eder. Şövalyeler esir alındıklarında atsız ve tamamiyle bitkin haldeydiler. Her iki tarihçi, gerçek haçın Taķî tarafından iğtinam edildiğini bildiriyorlar. el-Efşal'in beyanatı hristiyan ordusunun son anlarını tasvir etmektedir. İbn al-Kâdesî ise müslümanların son saldırıya giriştikleri öğle saatinde kuvvetli bir rüzgârın esmeye başlamış olduğunu kaydetmiştir.

Savaştan sonra Salaheddin'in çadırında olup bitenler Ernoul, *Estoire*, 'İmâd al-Dîn ve İbn al-Aşîr tarafından hemen hemen aynı kelimelerle tasvir edilmektedir. Krala sunulan su ve Renaud de Châtillon'un bizzat Salaheddin tarafından öldürülmesi hikâyesinin doğruluğundan şüphe için hiç bir sebep yoktur.

Hristiyan ordusunun mevcudu *Historia Regni Hierosolymitani*' ye göre 1000 krallık şövalyesi ile kral Henri II. tarafından techiz olunan diğer 1200 şövalye, 4000 türkopol ve 700 ünün ücreti kral Henri tarafından ödenen 32000 yayadan müteşekkildi. Bu sayılar açıkça görüldüğü gibi mübalâğalıdır. *Itinerarium*, yine de hâlâ yüksek tutulmuş olduğu görülen 20000 kişilik bir mevcuttan söz eder. Şövalyelerin gerçek sayısı 1000'i bulmuş olmalıdır; buna kral Henri'nin donatmış olduğu 200 şövalye katılacak olursa toplam 1200 olur. *Estoire d'Eracles*'in yazma nüshalarından birinde ordunun genel mevcudu 9000, bir diğer nüshada 40000 olarak verilmektedir. Hospitalier şövalyelerinin mektubunda, savaşta 1000 şövalyenin öldürüldüğü veya esir düştüğü, 200'ünün ise kurtulduğundan bahs olunmaktadır. Ernoul, Antakya hükümdarı Raymond'un 50 veya 60 şövalyeyi beraberinde getirdiğini (muhtelif yazma nüshaların okunuş şekilleri

değişiktir) bildiriyor. Terenz, savaşta 260 Templier şövalyesinin öldürüldüğünü ve kimsenin kurtulmadığını -burada “nos” ’dan konuşmaktadır ki, muhtemelen bununla yalnız kendisini kastediyor- hikâye ediyor. Hospitalier şövalyelerinin mektubu canlarını kurtaranların sayısını 200 olarak veriyor. Yayalar atlıların on katı olamaz ve muhtemelen 10000’den oldukça daha az bir mevcut oluştuyordu. Türkopollerin hafif donatımlı süvarisi yaklaşık 4000 kişiyi bulmuş olabilir, ama bu kuvvet savaşta önemlice bir rol oynamamış görünmektedir ve muhtemelen de sayıları daha azdı. Salaheddin’in ordusu muhtemelen bir az daha büyükçeydi, ancak bu hususta güvenilir bilgiye sahip değiliz. ‘İmâd al-Dîn’in verdiği 12000 atlı ve çok sayıda gönüllü bilgisi, onun hristiyan ordusu için vermiş olduğu 50000 sayısı kadar olmasa da, yine de ve muhakkak olarak mübalâğalıdır. (Bununla beraber Bahâ al-Dîn daha da ileri gitmekte ve 30000 hristiyanın öldürüldüğünü, 30000’inin de esir alındığını söylemektedir). Biz belki de Salaheddin’in muntazam ordusunun 12000 kişiye ulaştığını ve bunun gönüllüler ve müttefiklerinin gönderdikleri birliklerle yaklaşık 18000 kişiye ulaşmış olduğunu kabul edebiliriz. Bu ordular, o zamana kadar haclılar veya düşmanları tarafından savaş meydanına sürülen en büyük ordularmış gibi görünüyorklar. Ancak hristiyan tarafından 15000, müslüman tarafında 18000 kişilik mevcutlar en yüksek rakam olarak kabul edilmelidir. Hristiyan şövalyeleri her hangi bir müslüman askerine nazaran daha iyi teçhizatlıydı, ancak muhtemelen müslüman hafif süvarisi Türkopollerden daha iyi silâhlara sahipti. Müslüman yayalar hristiyan yayalarla hemen hemen aynı derecede veya bir az daha iyi silâhlıydılar.

Hattın savaşı için anakaynaklar şunlardır:

Frank kaynakları: Ernoul, s. 155-74; *Estoire d’Eracles, II*, s. 46-49; *De Expugnacione*, s. 218-28; *Itinerarium Regis Ricardi*, s. 12-17; Benedict of Peterborough, *II*, s. 10-14 (Bu eserde Cenevizlerin papaya yazdıkları mektup ile Templier şövalyesi Terenz’in mektubu da vardır); Ambroise, Paris neşri, sütun 67-70; Ansbert, *Gesta Frederici* (Hospitalier şövalyelerinin Archimbaud’ya yazdıkları mektup); *Historia Regni Hierosolymitani*, s. 52 vd.; *Annales de la Terre Sainte*, s. 218.

Arap kaynakları: Bahâ al-Dîn, *P.P. T.S.*, s. 110-16; İbn al-Aşîr, s. 679-88 (al-Afzal’in savaşı tasviri); Abû Şâma, s. 262-89 (‘İmâd al-Dîn’in savaşı bütün tasviri ile Bahâ al-Dîn ve Muhammed b. al-Ğadesî’den hülâsaları ihtiva eder).

Savaş hakkında kısa bir haber Süryanî Mikhail (*III*, s. 404) ve uzunca, fakat hatalı bir tasvir Bar Hebraeus (nşr. Budge, s. 322-24)’da bulunur. Burada kraliçe Sybille, Trablus kontesi Eschiva ile birbirine karıştırılmıştır. Süryanî Mikhail’in ermenice versiyonu (s. 396-98) ve Gence’li Kiragos (s. 420 vd.) vâzıh olmayan ve yanlış tasvirler ihtiva ediyorlar. Süryanice ve ermenice tasvirlerin hepsi Raymond’u hain olarak gösterirler.

Kaynakların değerli bir münakaşası ve Raymond’un oynadığı rol için bk. Baldwin, *Raymond III of Tripolis*, s. 151-60.

BİBLİYOGRAFYA

(Not: Burada zikredilen eserler bu eserin I. cildindeki Bibliyografya kısmına yapılan ilâvelerden ibaret olup, o cildde verilen literatür tekrar edilmemiştir. Kullanılan kısaltmalar da aynıdır.)

I. ORJİNAL KAYNAKLAR

1. TOPLU KAYNAK NEŞİRLERİ

BORGIO, F. DAL, *Diplomata Pisana*, Pisa 1765.

DEMETRACOPOULOS, A.K., *Bibliotheca Ecclesiastica*, Leipzig 1866.

Fornmanna Sögur, 12 cild, Kopenhag 1825-37.

HALPHEN, L. ve POUPARDIN, R., *Chroniques des Comtes d'Anjou*, Paris 1913.

Liber Jurium Reipublicae Genuensis (nşr. RICOTTI), 3 cild, *Monumenta Historiae Patriae*, Torino 1854-57.

MARCHEGAY, P. ve MABILLE, E., *Chronique des Eglises d'Anjou*, Paris 1869.

MURATORI, L.A., *Antiquitates Italicae*, 6 cild, Milano 1738-42.

Recueil des Historiens des Croisades, Lois, 2 cild, Paris 1841-1843 (Kudüs assises ve linages'larını ihtiva eder) (R.H.C., Lois).

REINAUD, M., *Extraits des Historiens Arabes*, MICHAUD, *Bibliothèque des Croisades, II*, Paris 1829.

TAFEL, G.L.F. ve THOMAS, G.M., *Urkunden zur ältern Handels und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, 3 cild, Viyana 1856-57.

2. LÂTİNCE ve ESKİ FRANSIZCA KAYNAKLAR

AMBROISE, *L'Estoire de la Guerre Sainte* (nşr. G. PARIS) Paris 1897.

Annales Baresnes, M.G.H., Ss., V.

Annales Beneventani, M.G.H., Ss. III.

Annales Herbipolenses, M.G.H., Ss., XVI.

Annales Palidenses, M.G.H., Ss., XVI.

Annales Romani, M.G.H. Ss., V.

Annales S. Rudberti Salisburgensis, M.G.H., Ss., IX.

Annales de Terre Sainte (nşr. RÖHRICHT), *Archives de l'Orient Latin*, II, Paris 1884.

ANSBERT, *Gesta Frederici Imperatoris in Expeditione Sacra*, M.G.H., Ss., in usum scholarum, 1892.

- ARNOLD von LÜBECK, *Chronica Slavorum*, M.G.H., Ss., in usum scholarum, 1868.
- BENEDICT of PETERBOROUGH, *Gesta Regis Henrici II* (nşr. STUBBS), 2 cild, *Rolls Series*, Londra 1867.
- BERNARD, AZİZ, Clairvaux Başrahibi, *Epistolae*, M.P.L., CLXXXII.
- BURCHARD of MOUNT SION, *Description of the Holy Land* (terc. STEWART) P.P.T.S., XII, Londra 1896.
- CAESARIUS of HEISTERBACH, *Dialogus Miraculorum* (nşr. STRANGE), 2 cild, Köln 1851.
- Cartulaire de Notre Dame de Chartres* (nşr. L'EPINOIS ve MERLET), 3 cild, Chartres 1852-55.
- Cartulaire de Sainte Marie Josaphat* (nşr. KOHLER), *Revue de l'Orient Latin*, VII, Genova 1899.
- Cartulaire du Saint Sépulcre* (nşr. ROZIÈRE), Paris 1849.
- Cartulaire Général de l'Ordre des Hospitaliers* (nşr. DELAVILLE Le ROULX) 4 cild, Paris 1894-1904.
- Cartulaire Général de l'Ordre des Temple* (nşr. D'ALBON), Paris 1913.
- Chronicon Mauriniacense*, R.H.F., XII.
- Chronicon Sancti Maxentii*, MARCHEGAY ve MABILLE, *Chronique*.
- Chronicon Vindocinense*, MARCHEGAY ve MABILLE, *Chronique*.
- DANDOLO, *Chronicon Venetum*, MURATORI, *Rerum Italicarum Scriptores*, XII.
- De Expugnatione Terrae Sanctae per Saladinum Libellus* (nşr. STUBBS), *Rolls Series*, Londra 1875.
- ERNOUL, *Chronique d'Ernoult et de Bernard le Trésorier* (nşr. MAS LATRIE), Paris 1871.
- Estoire d'Eracles*, R.H.C., Occ., I ve II.
- EUDES, bk. ODO.
- Gesta Ambaziencium Dominorum*, HALPHEN ve POUPARDIN, *Chronique*.
- Gesta Consulum Andegavorum*, HALPHEN ve POUPARDIN, *Chronique*.
- Gestes des Chiprois*, R.H.C., Arm., II.
- Historia Ducum Veneticorum*, M.G.H., Ss., XIV.
- Historia Regni Hierosolymitani*, M.G.H., Ss., XVIII.
- Historia Regum Hierusalem Latinorum*, KOHLER, *Mélanges pour servir à l'Histoire de l'Orient Latin*, I, Paris 1906.
- Historia Welforum Weingartensis*, M.G.H., Ss., XXI.
- IBELIN, *Le Livre de Jean d'Ibelin*, R.H.C., Lois, I.
- Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi* (nşr. STUBBS), *Rolls Series*, Londra 1864.
- JOHN of SALISBURY, *Historia Pontificalis quae Supersunt* (nşr. LANE POOLE), Oxford 1927.

- JOHN of WURZBURG, *Description of the Holy Land* (terc. STEWART), *P.P.T.S.*, V, Londra 1896.
- KRAI. AMAURY, Templier tarikati Büyük Üstadları, Templier tarikatının yüksek rütbeli memurları ve Outremer'in diğer yüksek memurlarının mektupları, *R.H.F.*, XV ve XVI.
- LANDOLPH JUNIOR, *Historia Mediolanensis*, MURATORI, *Rerum Italicarum Scriptores*, V.
- Lignages d'Outremer*, *R.H.C.*, Lois, II.
- LOUIS VII, Roi de FRANCE, mektuplar, *R.H.F.*, XV ve XVI.
- Miracula Sancti Leonardi*, *Aa. Ss.* (Nov.) III.
- Necrologia Panormitana* (nşr. WINKELMANN), *Forschungen zur deutschen Geschichte*, XVIII, Göttingen 1878.
- ODO (Eudes) de DEUIL, *De Profectione Ludovici VII in Orientem* (nşr. WAQUET), Paris 1949.
- OSBORN, *De Expugnatione Lyxbonensi*, STUBBS, *Memorials of the Reign of Richard I*, *Rolls Series*, Londra 1864.
- OTTO, Freisingen Piskoposu, *Chronica* (nşr. HOFMEISTER), *M.G.H.*, Ss., in *usum scholarum*, 1912.
- OTTO, Freisingen Piskoposu, *Gesta Friderici Imperatoris* (nşr. SIMSON), *M.G.H.*, Ss., in *usum scholarum*, 1912.
- OTTO von SAINT BLAISE, *Chronica* (nşr. HOFMEISTER), *M.G.H.*, Ss., in *usum scholarum*, 1912.
- PASCHALIS II, Papa, *Epistolae*, *M.P.L.*, CLXIII.
- Passiones Sancti Thiemonis*, *R.H.C.*, Occ, V.
- PETER DIACONUS, *Chronica* (nşr. WATTENBACH), *M.G.H.*, Ss., VII.
- Pilgrimage of Saewulf to Jerusalem* (ingilizceye tercümesi Clifton piskoposu tarafından) *P.P.T.S.*, IV, Londra 1896.
- RADULPH of DICETO, *Opera Historica* (nşr. STUBBS), *Rolls Series*, Londra 1876.
- RALPH of COGGESHALL, *Chronicon Anglicanum* (nşr. STEVENSON), *Rolls Series*, Londra 1875.
- ROBERT de TORIGNY, *Chronique* (nşr. DELISLE) 2 cild, Rouen 1872-3.
- ROGER of HOVEDEN, *Chronica* (nşr. STUBBS), *Rolls Series*, 4 cild, Londra 1868-71.
- ROMUALD von SALERN, *Chronicon* (nşr. ARNDT), *M.G.H.*, Ss., XIX.
- SUGER, *Saint Denis Başrâhibi*, *Gesta Ludovici cognomine Grossi ve Historia gloriosi regis Ludovici VII* (nşr. MOLINIER), Paris 1887.
- Vita Alexandri III, Liber Pontificalis*, II.
- Vita Sancti Bernardi*, *M.P.L.*, CLXXXV.
- WALTER le CHANCELIER, *Bella Antiochena*, *R.H.C.*, Occ., V.
- WIBALD, *Wibaldi Epistolae*, JAFFÉ, *Bibliotheca Rerum Germanicarum*, I.

WILLERMUS, Keşiş, *Dialogus Apologeticus* (nşr. WILMART), *Revue Mabillon*, Paris 1942.

WILLERMUS, Keşiş, *Vita Sugerii*, SUGER, *Opera* (yukarıya bk.).

WILLERMUS de NANGIS, *Gesta Ludovici VII, R.H.F., XX.*

WILHELM von TYRUS, *Die lateinische Fortsetzung* (Lâtince zeyl) (nşr. SALLOCH), Leipzig 1934.

3. GREKÇE KAYNAKLAR

CHRYSOLAN, PETER, Milano başpiskoposu, *De Sancto Spiritu, M.P.G., CXXVII.*
EUSTRATIUS, İznik başpiskoposu, *Kutsal Ruh üzerine*, DEMETRACOPOULOS, *Bibliotheca Ecclesiastica, I.*

KINNAMOS, IOANNES, *Epitome Historiarum, C.S.H.B., JBonn* 1836.

NIKETAS KHONIATES (AKOMINATOS), *Historia, C.S.H.B., Born* 1835.

NEOPHYTOS, *De Calamitatibus Cypri* (nşr. STUBBS) *Rolls Series*, Londra 1864.
(*Itinerrarium Regis Ricardi'nin* önsözünde).

PHOCAS, IOANNES, *A Brief Description* (terc. STEWART), *P.P.T.S., V*, Londra 1896.

PRODROMOS, THEODOROS, *Poemata, M.P.G., CXXXIII ve R.H.C., Gr., I* de seçmeler.

4. ARAPÇA KAYNAKLAR

ABŪ FIRĀS, *Manāḳib Raḡid al-Dīn Sinān*, (*Un grandmaitre des Assassins au temps de Saladin*, nşr. ve terc. GUYARD, *Journal Asiatique*, 7. seri, IX, Paris 1877).

ABŪ'L, MAḤĀSİN, *R.H.C., Or., I* de seçmeler.

ABŪ ŞĀMA, *Kitāb al-Ravḡatayn, R.H.C., Or., IV ve V* de seçmeler; tam metin neşri Kahire 1870-71. (Başka yer özellikle zikredilmediği hallerde notlar için *R.H.C.* neşrine bk.).

al-ʿAZĪMĪ, *Abrégé* (nşr. CAHEN), *Journal Asiatique, CCXXXII*, Paris 1940.

BAHĀ al-DĪN İBN ŞADDĀD, *Life of Saladin* (terc. CONDER), *P.P.T.S., XIII*, Londra 1897.

Bustan al-Djami li Djami Tawarikhi z-Zaman (nşr. CAHEN), *Bulletin d'Etudes Orientales de l'institut de Damas, VII ve VIII*, Dimişşk 1938.

İBN CUBAYR, *Voyage* (arapça metin, nşr. WRIGHT), Leyden 1852.

İBN MUYASSAR, *R.H.C., Or., I* de seçmeler.

İBN al-ṬİḲṬAKĀ, *al-Fakhrī* (terc. AMAR), Paris 1910.

İMĀD al-DĪN, *al-Fatḥ al-Kuṣṣī fi'l Fatḥ al-Kudsi* (nşr. de LANDSBERG), Leyden 1888.
Kısım kısım Abū Şāma tarafından alınmıştır.

İBN al-ʿADĪM (KEMĀL al-DĪN), *Ḍubdat Ḥalab* (Son kısımları BLOCHET tarafından tercüme edilmiştir), *Revue de l'Orient Latin, III ve IV*, Paris 1895-98.

KAMAL al-DİN bk. İBN al-^cADİM.

MAKRİZİ, *Tārīḥ Mişr* (terc. BLOCHET), *Revue de l'Orient Latin*, VIII-X, Paris 1900-02.

SİBT İBN al-CAVZİ, *R.H.C., Or., IIP*de seçmeler.

USĀMA B. al-MUNKİZ, *An Arab-Syrian Gentleman of the Crusades*, New York 1929. (nşr. HİTTİ).

Zettersteen Chronicle, *Anonim vekayinâme* (nşr. K.V. ZETTERSTEEN), Leyden 1919.

5. ERMENİ, SÜRYANİ, GÜRCÜ ve İBRANİCE KAYNAKLAR

BASIL, Hekim, *Maraş kontu Baudouin'in cenaze töreni mersiyesi*, *R.H.C., Arm., I.*

GREGOR, Papaz, *Urfalı Mateos vekayinâmesi zeyli*, *R.H.C., Ar., I.*

GREGOR IV DGHA, Katolikos, *Kudüs'ün sukutuna mersiye*, *R.H.C., Arm., I.*

NERSES ŞNORHALİ, katolikos, *Urfa'nın düşüşüne mersiye*, *R.H.C., Arm., I.*

Anonim Süryânî Vekayinâmesi, (tam metin nşr. CHABOT), *C.S.C.O., III*. Notlarda

TRITTON çevirisi kullanılmıştır, bk. cild I, s.

GÜRCÜ VEKAYİNÂMESİ, BROSSET, *Histoire de la Géorgie*.

BENJAMIN of TUDELA, *Voyages* (nşr. ADLER), Londra 1907.

JOSEPH ben JOSHUA ben MEIR, *Chronicle* (terc. BIELLABLOTZKY), 2 cild, Londra 1835.

6. İSLÂV ve İSKANDINAV KAYNAKLARI

DANIEL, HEGUMENOS, *Vie et Pèlerinage de Daniel, Hégoumè Société de l'Orient Latin, Russe* (terc. KHITROWO) *Itinér. Russes en Orient*, Cenevre 1889.

Pèlerinage en Palestine de l'Abbesse Euphrosyne, Princesse de Polotsk (terc. KHITROWO), *Revue de l'Orient Latin*, III, Paris 1896.

Agrif of Noregs Konungasögum (nşr. MUNCH), *Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie*, II, Oslo 1834.

Sigurdar Saga Jorsalafara ok broedra hans in Fornmanna Sögur, VII.

II. ÇAĞDAŞ ESERLER

ABEL, F.M., *Géographie de la Palestine*, 2 cild, Paris 1933-38.

ALLEN, W.E.D., *History of the Georgian People*, Londra 1932.

ALMEIDA, F. de, *Historia de Portugal*, 4 cild, Coimbra 1922-26.

ANSELME de la VIERGE MARIE (P. de Guibours), *Histoire Généalogique et Chronologique de la France*, 9 cild, Paris 1726-33.

BALDWIN, M.W., *Raymond III of Tripolis and the Fall of Jerusalem*, Princeton 1936.

- BEL, A., *Almohads maddesi, Encyclopaedia of Islam*.
- BERNHARDI, W. von, *Konrad III.*, Leipzig 1883.
- BROSSET, M.F., *Histoire de la Géorgie*, St. Petersburg 1849.
- BROWNE, E.G., *Literary History of Persia*, 4 cild, Londra 1906-30.
- CAHEN, C., *Indigènes et Croisés, Syria, XV*, Paris 1934.
- CAHEN, C., *Notes sur l'Histoire des Croisades et de l'Orient Latin, Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg*, 1951.
- CASPAR, E., *Die Kreuzzugsbullen Eugens III.*, *Neues Archiv der Gesellschaft*, XLV, Hannover 1924.
- CATE, J.L., *A Gay Crusader, Byzantion, XVI*, 2, New York 1943.
- CODERA, F., *Decadencia y Desaparición de los Almoravides en España*, Saragossa 1899.
- COSACK, H., *Konrad II's Entschluss zum Kreuzzug, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, XXXV*, Viena 1914.
- CUISSARD, C., *Les Seigneurs du Puiset*, Orleans 1881.
- CURZON, H. de, *La Règle du Temple*, Paris 1886.
- D'ALBON, G.A.M.J.A., *La Mort d'Odon de Saint-Amand, Revue de l'Orient Latin, XII*, Paris 1904.
- DELAVILLE le ROULX, G., *Les Hospitaliers en Terre Sainte et à Chypre*, Paris 1904.
- DELISLE, L., *Mémoire sur les Opérations Financières des Templiers*, Paris 1889.
- DIB, P., *Maronites maddesi*, VACANT et MANGENOT, *Dictionnaire de Théologie Catholique*.
- DODU, G., *Histoire des Institutions Monarchiques dans le Royaume Latin de Jérusalem*, Paris 1894.
- DOSITHEUS, Kudüs patriği, *Ἱστορία περὶ τῶν ἐν ἑφοσσὸν μοις Πατρισταρχεν-σάντων*, Bükreş 1715.
- ERDMANN, C., *Der Kreuzzugsgedanke in Portugal, Historische Zeitschrift, CXXI*, Münih 1930.
- GERULLI, E., *Etiopi in Palestina*, Roma 1943.
- GLEBER, H., *Papst Eugen III.*, Jena 1936.
- GRANDCLAUDE, M., *Liste d'Assises remontant au premier Royaume de Jérusalem, Mélanges Paul Fournier*, Paris 1929.
- HAGENMEYER, H., *Chronologie du Royaume de Jérusalem*, Paris 1901.
- HAMMER, J. von, *Histoire de l'Ordre des Assassins* (fransızca çevirisi), Paris 1833.
- HERTZOG, E., *Die Frauen auf den Fürstenthronen der Kreuzfahrerstaaten*, Zürich 1915.
- JOHNS, C.N., *The Crusaders attempt to colonize Palestine and Syria, Journal of the Royal Central Asian Society, XXI*, Londra 1934.
- JORANSON, E., *The Crusade of Henry the Lion, Medieval Essays presented to G.W. Thompson*, Chicago 1938.

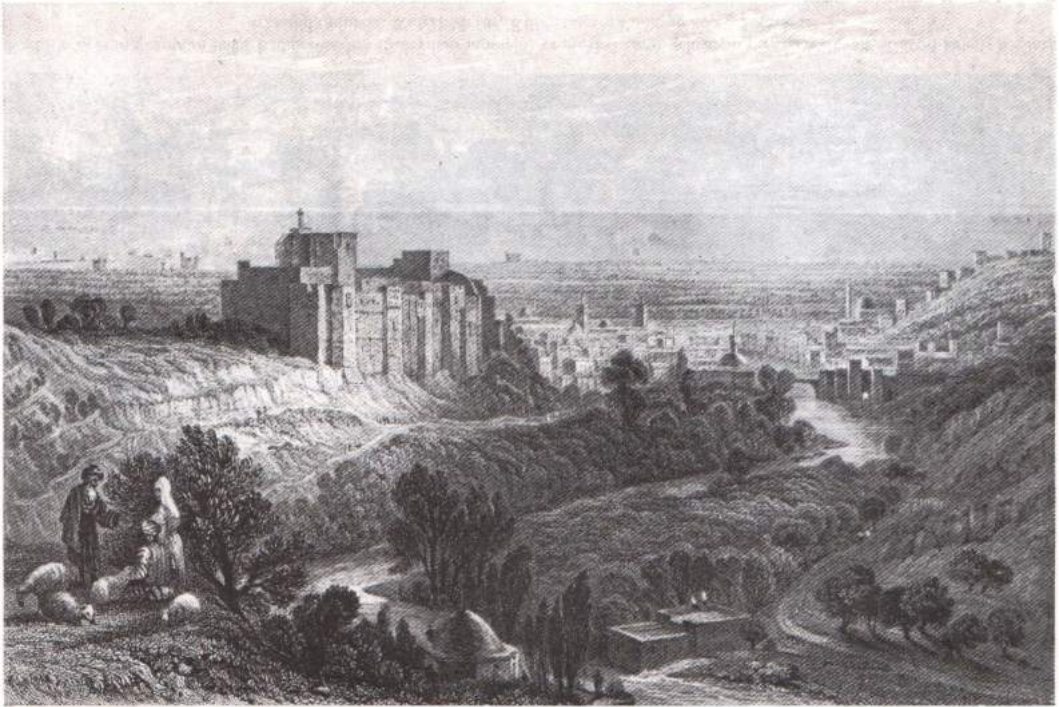
- KOHLER, C., *Un nouveau récit de l'invention des Patriarches Abraham, Isaac et Jacob à Hébron, Revue de l'Orient Latin, IV*, Paris 1896.
- KUGLER, B., *Studien zur Geschichte des zweiten Kreuzzuges*, Stuttgart 1866.
- LA MONTE, J.L., *The Lords of Caesarea in the period of the Crusades, Speculum, XXII*, Cambridge Mass. 1947.
- LA MONTE, J.L., *The Lords of Le Puiset on the Crusades, Speculum, XVII*, Cambridge Mass., 1942.
- LA MONTE, J.L., *The Lords of Sidon, Byzantion, XVII*, New York 1944.
- LA MONTE, J.L., *To what extent was the Byzantine Empire the suzerain of the Crusading States? Byzantion, VII*, Brüksel 1932.
- LANE POOLE, S., *Saladin*, Londra 1898.
- LE QUIEN, M., *Oriens Christianus*, 3 cild, Paris 1740.
- LUCHAIRE, A., *Louis VI le Gros*, Paris 1890.
- MARINESCU, C., *Le Prêtre Jean, Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine, X*, Bükreş 1923.
- MARTIN, Abbé, *Les premiers princes croisés et les Syriens jacobites de Jérusalem, Journal Asiatique, seri 8, XII ve XIII*, Paris 1888-89.
- MELVILLE, M., *La Vie des Templiers*, Paris 1951.
- MUSIL, A., *Aila maddesi, Encyclopaedia of Islam*.
- NAU, F., *Le Croisé lorrain, Godefroy de Ascha, Journal Asiatique, seri 9, XIV*, Paris 1899.
- NEUMANN, C *Bernhard von Clairvaux und die Anfänge des zweiten Kreuzzuges*, Heidelberg 1882.
- RAMSAY, W.M., *Preliminary report on exploration in Phrygia and Lycaonia and War of Moslem and Christian for the possession of Asia Minor, Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire*, Aberdeen 1906.
- REY, E.G., *Les Seigneurs de Giblet, Revue de l'Orient Latin, III*, Paris 1895.
- REY, E.G., *Les Seigneurs de Barut ve Les Seigneurs de Montréal et la Terre d'Oultrejourdain, Revue de l'Orient Latin, IV*, Paris 1896.
- REY, E.G., *Résumé de l'Histoire des Princes d'Antioche, Revue de l'Orient Latin, IV*, Paris 1896.
- RICHARD, J., *Le Comté de Tripoli sous la dynastie Toulousaine*, Paris 1945.
- SCHLUMBERGER, G., *Campagnes du roi Amaury de Jérusalem en Egypte*, Paris 1906.
- SCHLUMBERGER, G., *La Numismatique de l'Orient Latin*, Paris 1878.
- SCHLUMBERGER, G., *Les Principautés Franques du Levant*, Paris 1877.
- SCHLUMBERGER, G., *Renaud de Châtillon*, Paris 1923.
- SCHWAB, M., *Al-Harizi et ses pérégrinations en Terre Sainte, Archives de l'Orient Latin, I*, Paris 1881.
- VACANDARD, E., *Vie de Saint-Bernard, Abbé de Clairvaux*, 2 cild, Paris 1895.

- VAILHÉ, S., *Les Laures de Saint Gerasime et de Calamon, Echos d'Orient, II*, Paris 1899.
- VOGUE, C.J.M. de, *Les Eglises de la Terre Sainte*, Paris 1860.
- WALKER, C.H., *Eleanor of Aquitaine and the disaster at Cadmos Mountain, American Historical Review, LV*, New York 1950.

**RESİMLER, HARİTALAR
VE
SOY KÜTÜKLERİ**

Kudüs'e Zeytun dağından bakış Kubbetüssahra (Süleyman tapınağı) ve el-Aksâ camii şehrin ön planında. İçkale (Davud kalesi) bunların arkasında ufukda. Kutsal Mezar, Kubbetüssahra'nın sağ köşesi arkasında

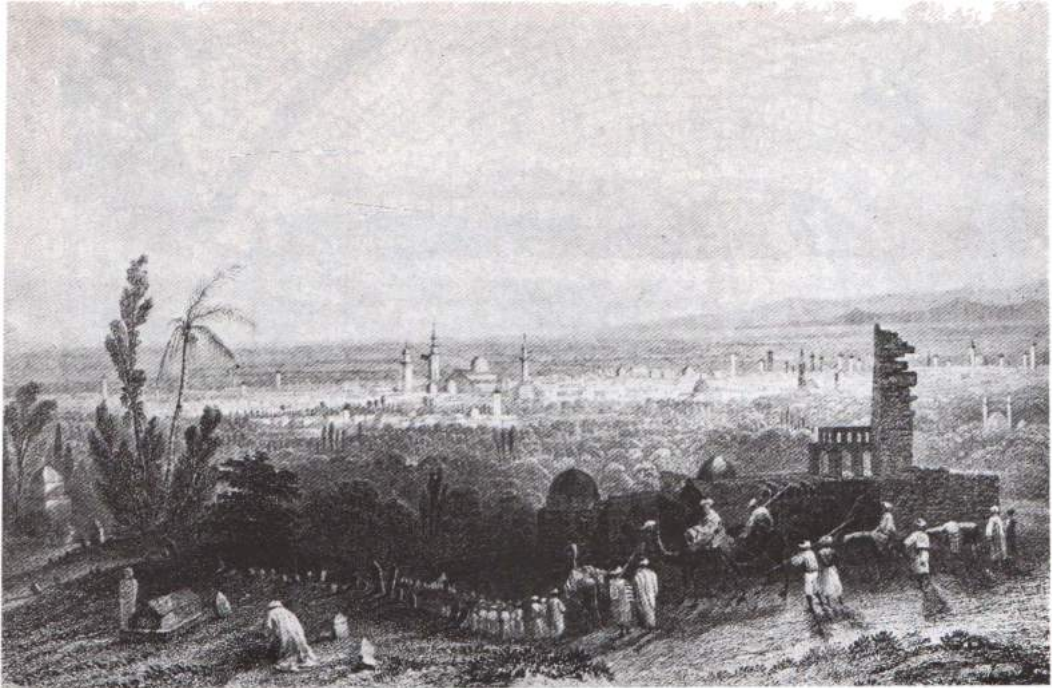

Trablus

Ön planda Raymond'un Hacılar kulesi. Aşağıdaki yolun karşısına düşen duvarlar büyük ölçüde Raymond'un devrine aittir. Arka plân solda müslüman el-Mina şehri

Imperator Ioannes Komnenos

Dimaşk (Şam)

Kuzey-batıdan bakış. 2. haçlı seferi sırasında taarruzun yürütüldüğü meyvelikler şehrin öte yanındadır

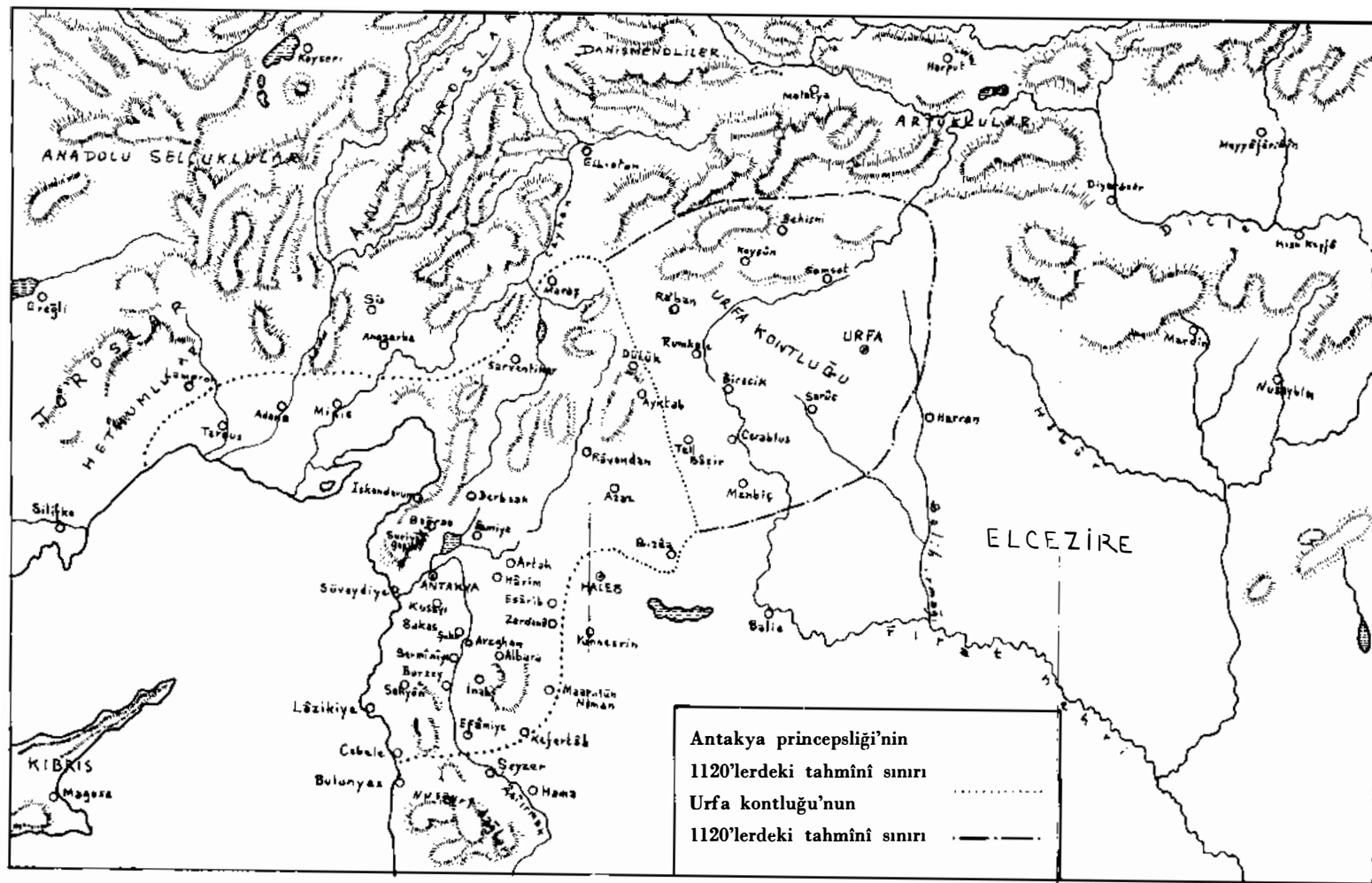
Kudüs kralı Baudouin III., Antakya princepsı Bohemund III., Trablus kontu Pons ve Galilaca princepsı Guillaume de Bures'in mühürleri

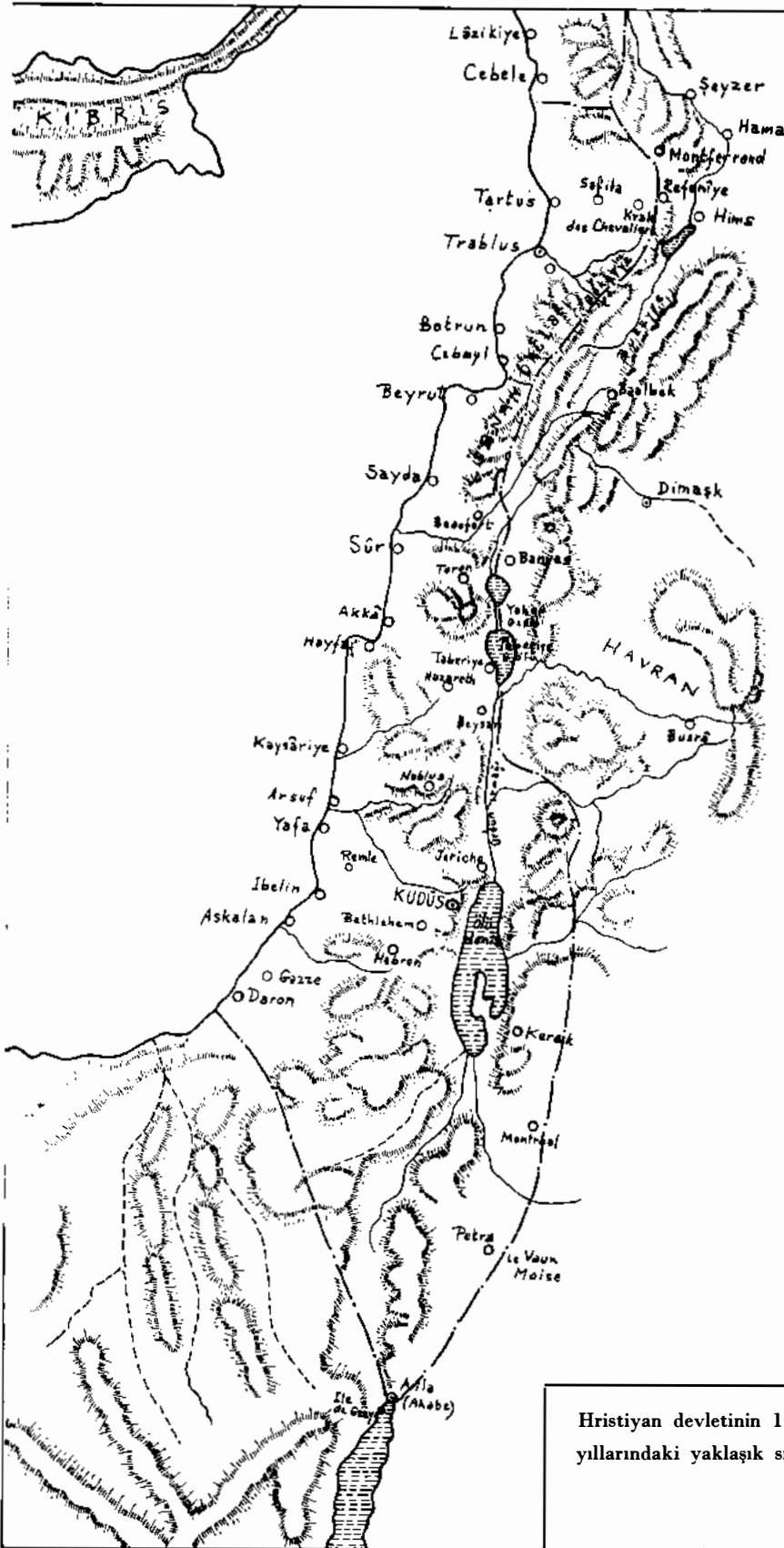
Bizans imparatoru Manuel ve eşi Maria (Antakya prensesi)

Haleb

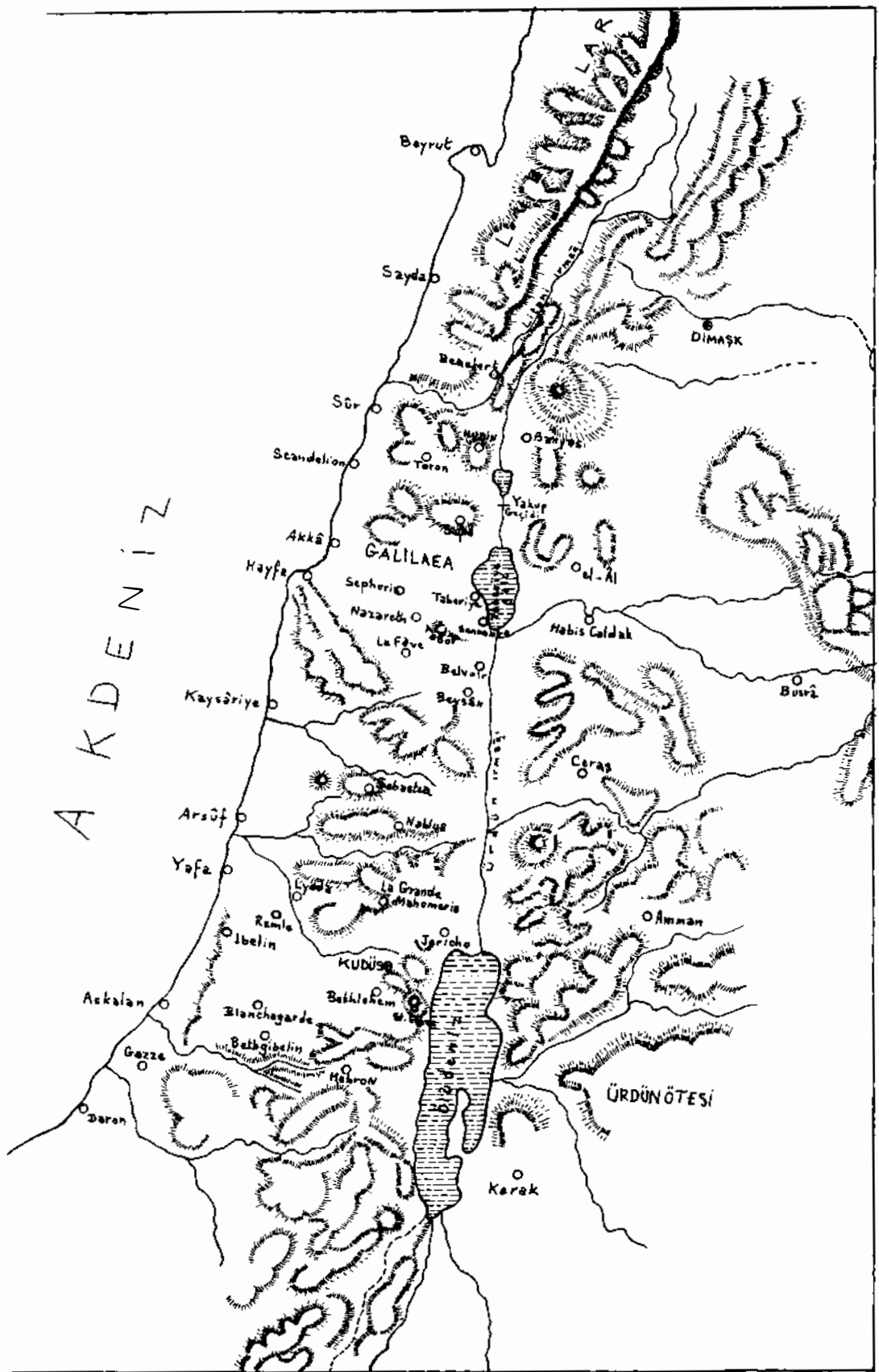

İ. 12. Yüzyılda kuzey Suriye

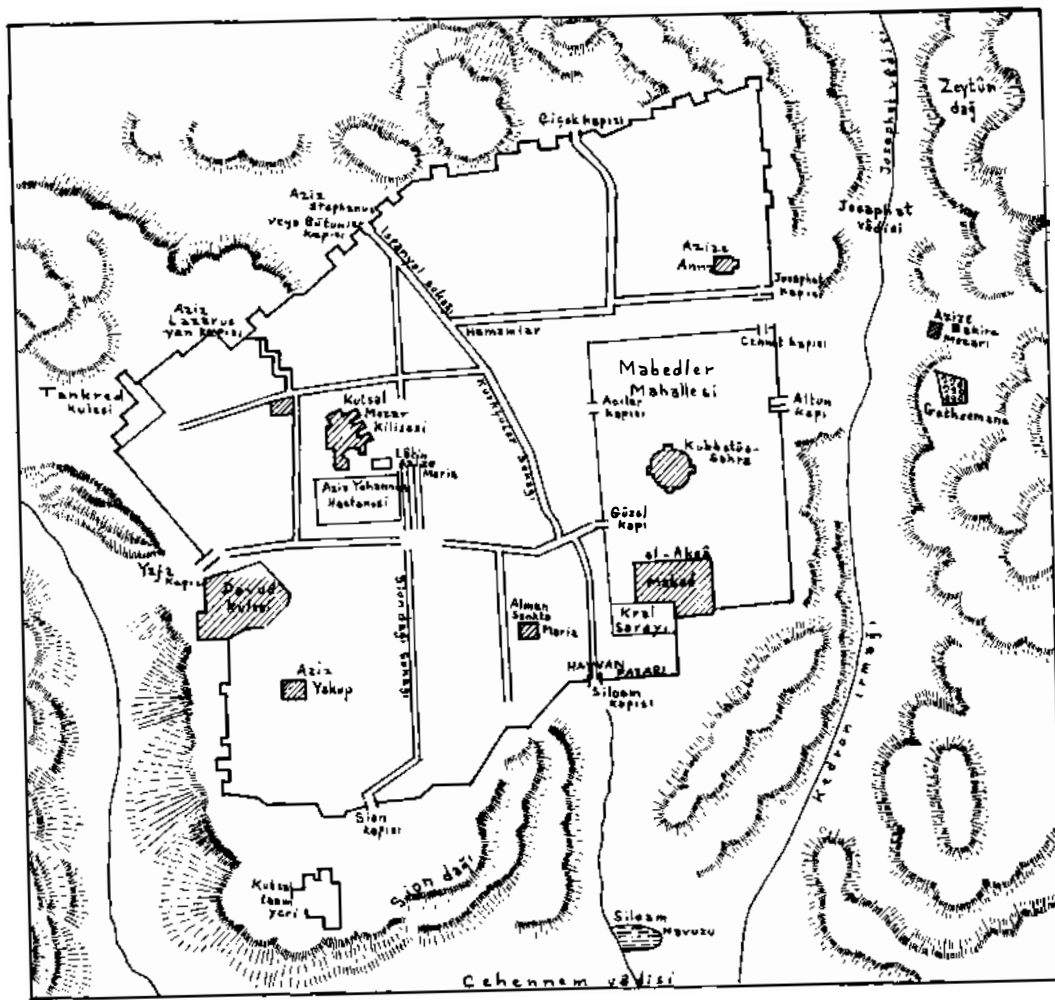

Hristiyan devletinin 1165

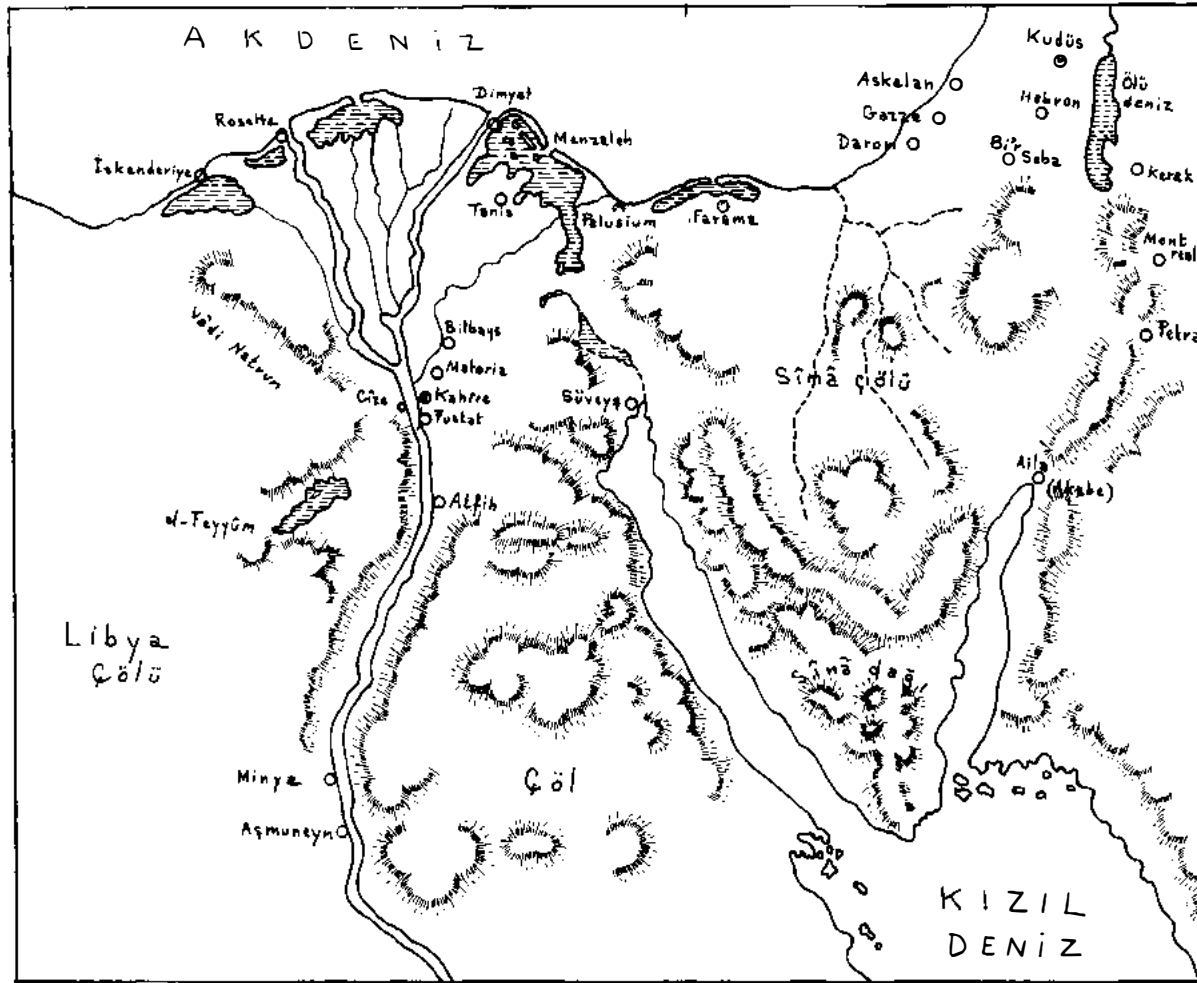
yıllarındaki yaklaşık sınırları

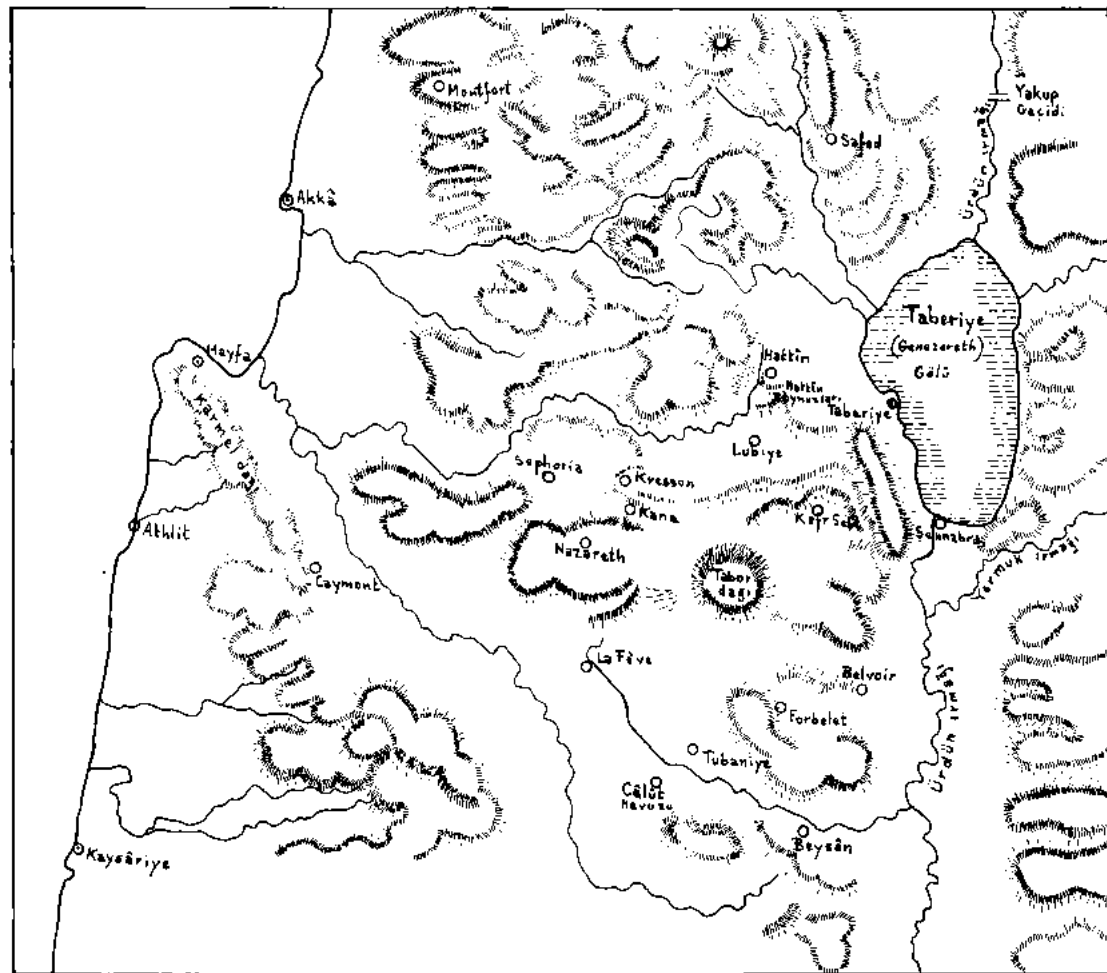

III. 12. Yüzyılda Kudüs kralığı

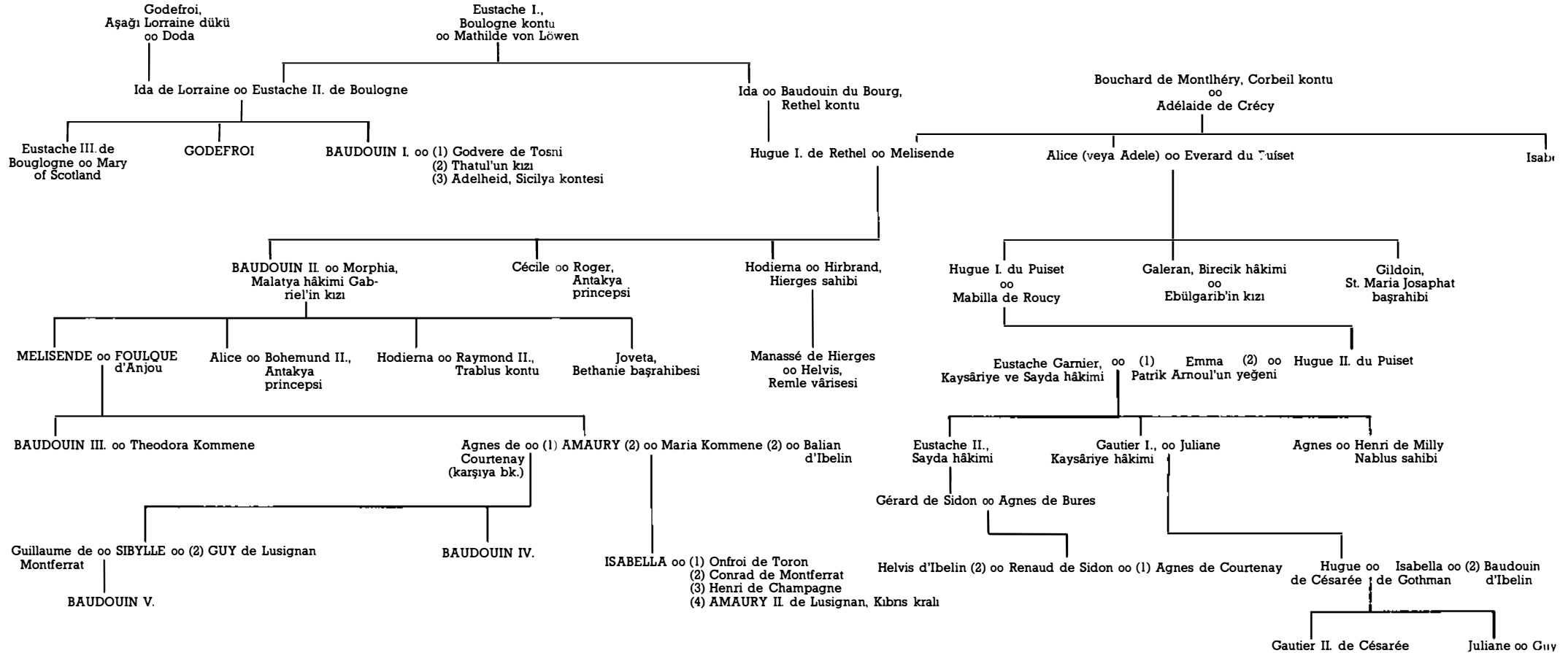
IV. Kudûs. Lâtin krallar devrinde

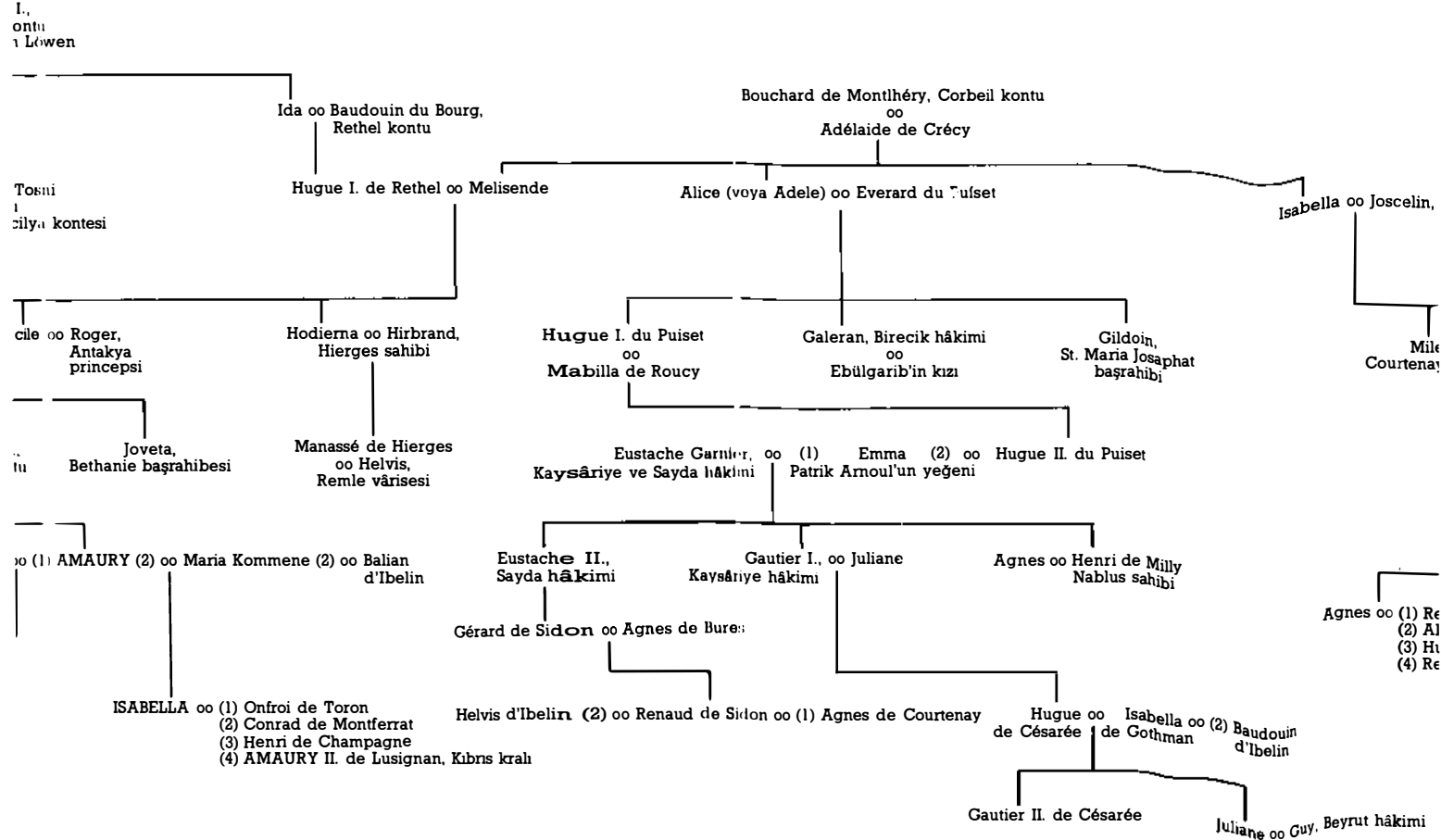
VI. Galilaea (Celile)

SAYDA VE KAYSÂRIYE HÂKİMLERİ 1. KUDÜS KRAL HANEDANI; URFA KONTLAF

EK III: SOYKÜTÜKLERİ

SAYDA VE KAYSÂRİYE HÂKİMLERİ 1. KUDÜS KRAL HANEDANI; URFA KONTLARI;

EK III: SOYKÜTÜKLERİ

SAYDA VE KAYSÂRİYE HÂKİMLERİ 1. KUDÜS KRAL HANEDANI; URFA KONTLARI;

1.
oğlu
A. Leont

Torun
A. Leont

oğlu oo Roger,
Antakya
patrişahı

oo
oğlu
Rothario başrahıbe

oo (1) AMAURY (3) oo Maria Komnene (2) oo Balian
d'Ibelin

ISABELLA oo (1) Onfroi de Toron
(2) Conrad de Montferrat
(3) Henri de Champagne
(4) AMAURY II. de Lusignan, Kıbrıs kralı

Ida oo Baudouin du Bourg,
Rothel kontu

Hugue I. de Rethel oo Melisende

Hodiorna oo Hirbrand,
Hiorges sahibi

Manassé de Hierges
oo Helvis,
Romle vârisesi

Eustache II.,
Sayda hâkimi
Gérard de Sidon oo Agnes de Bures

Helvis d'Ibelin (2) oo Renaud de Sidon oo (1) Agnes de Courtenay

Bouchard de Monthéry, Corbeil kontu
oo
Adélaide de Crécy

Alice (veya Adele) oo Everard du Puiset

Hugue I. du Puiset
oo
Mabilla de Roucy

Eustache Garnier,
Kaysâriye ve Sayda hâkimi

Eustache II.,
Sayda hâkimi

Gautier I., oo Juliane
Kaysâriye hâkimi

Hugue oo Isabella oo (2) Baudouin
de Césarée de Gothman d'Ibelin

Gautier II. de Césarée

Juliane oo Guy, Beyrut hâkimi

Galeran, Birecik hâkimi
oo
Ebülğarib'in kızı

(1) Emma (2) oo Hugue II. du Puiset
Patrik Arnoul'un yeğeni

Agnes oo Henri de Milly
Nablus sahibi

Hugue oo Isabella oo (2) Baudouin
de Césarée de Gothman d'Ibelin

Isabella oo Joscelin, Courtenay hâkimi

Miles,
Courtenay hâkimi

(1) Ruben hükümdarı oo JOSCELINE I., oo (2) Maria
Leo'nun kızkardeşi Urfa kontu de Salerne
Ant. princeps'i Roger'in
kızkardeşi

Beatrice, oo JOSCELINE II.,
Guillaume de Sahyûn'
dan dul Urfa kontu

Stephanie,
başrahıbe

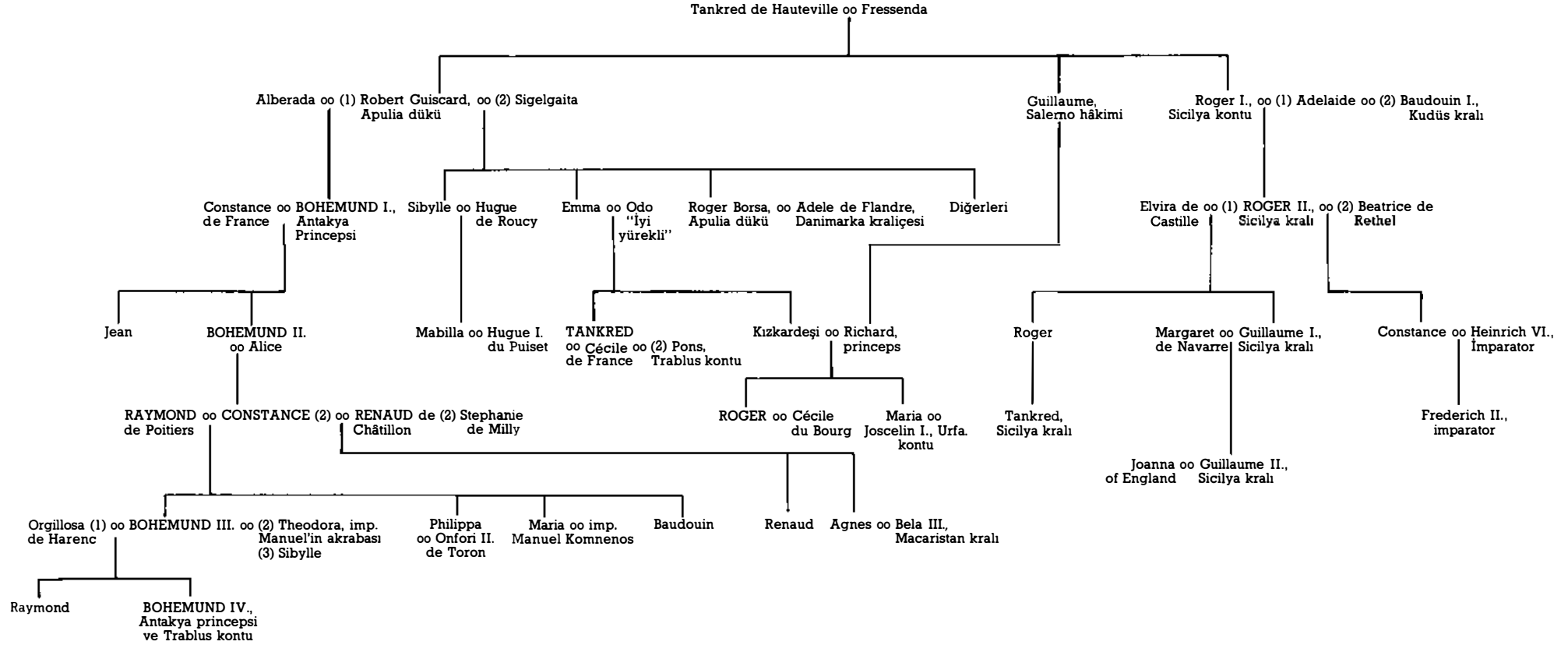
Agnes oo (1) Renaud, Maraş hâkimi
(2) AMAURY I.
(3) Hugue d'Ibelin
(4) Renaud de Sidon

JOSCELINE III.,
ismen Urfa kontu
oo Agnes de Milly

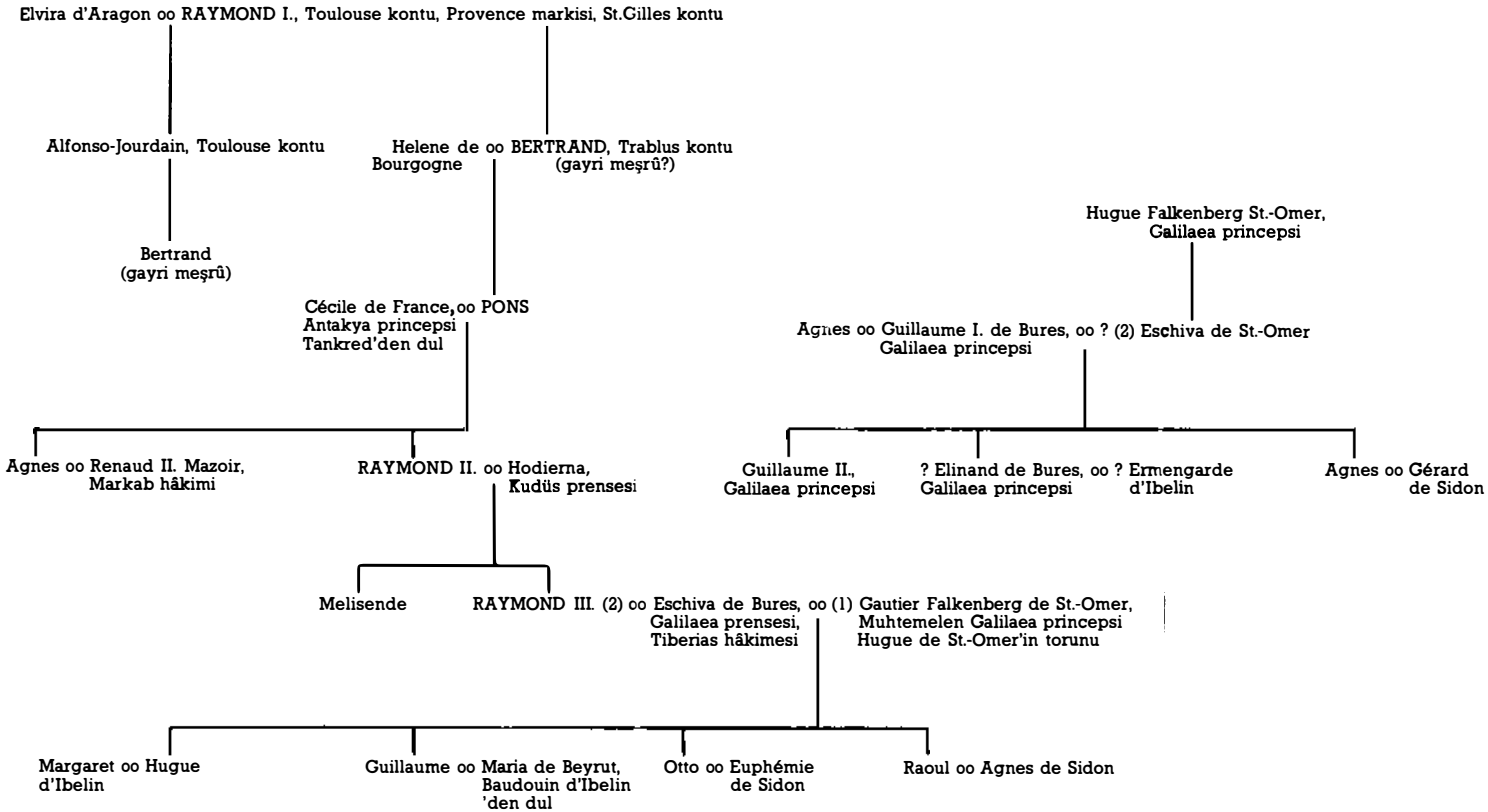
Beatrice oo Otto von
Hinnenberg

Agnes oo Guillaume
de La
Mandalée

2. ANTAKYA PRİNCEPSLERİ VE SİCİLYA KRALLARI

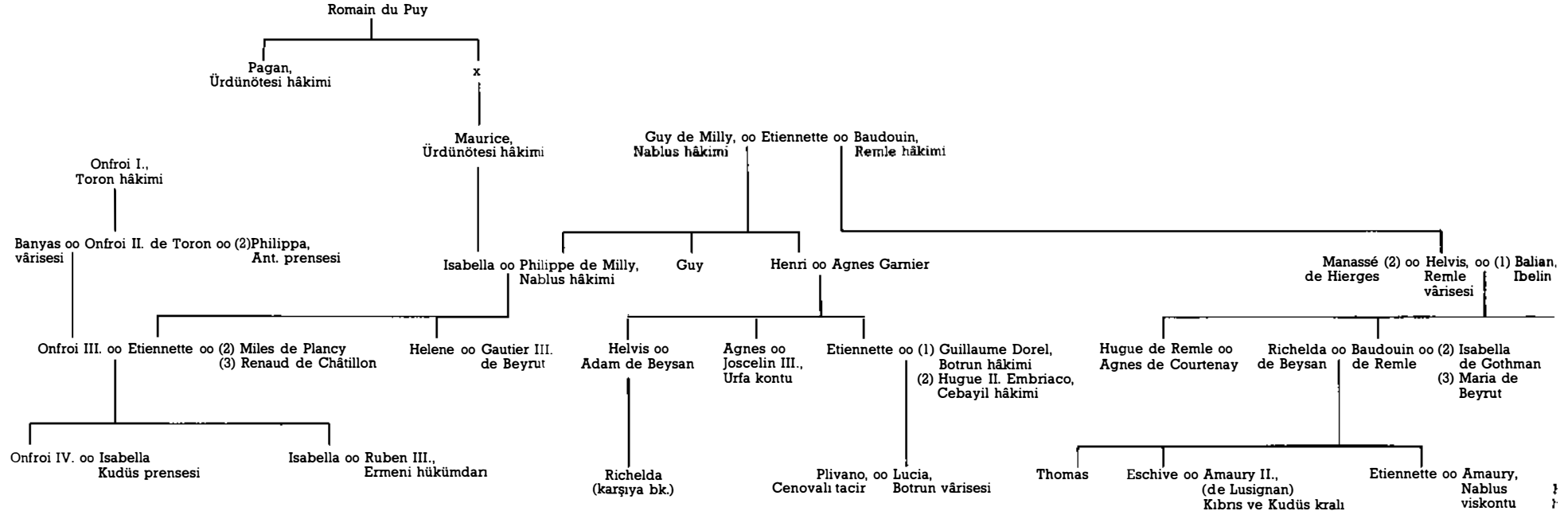

3. TRABLUS KONTLARI VE GALİLAEA PRİNCEPSLERİ

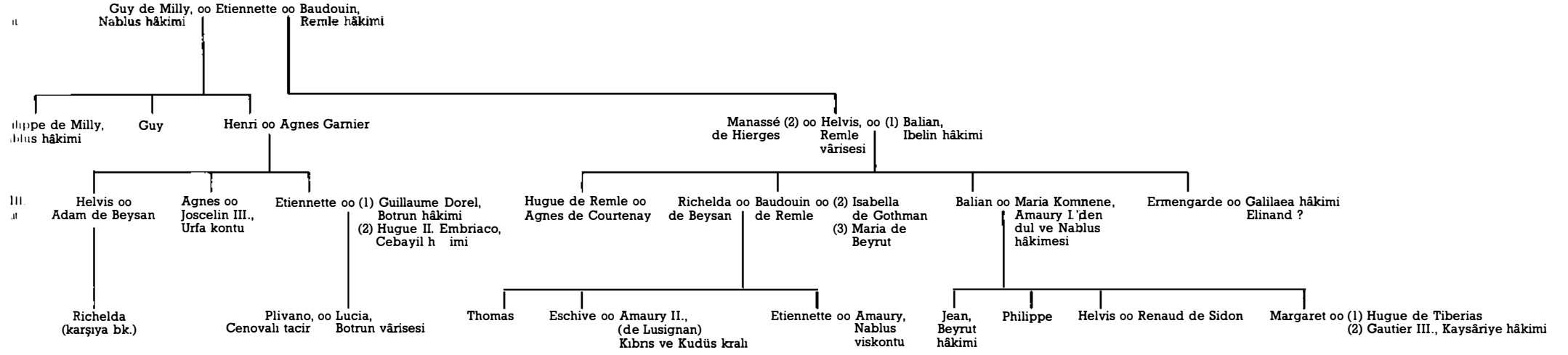

Not: Galilaea princepleri şeceresi pek kesin değildir. Bk. Ducange, *Familles, d'Outremer*, nşr. Rey, s. 447-55, ve Grousset, *Histoire des Croisades*, II, s. 840-50.

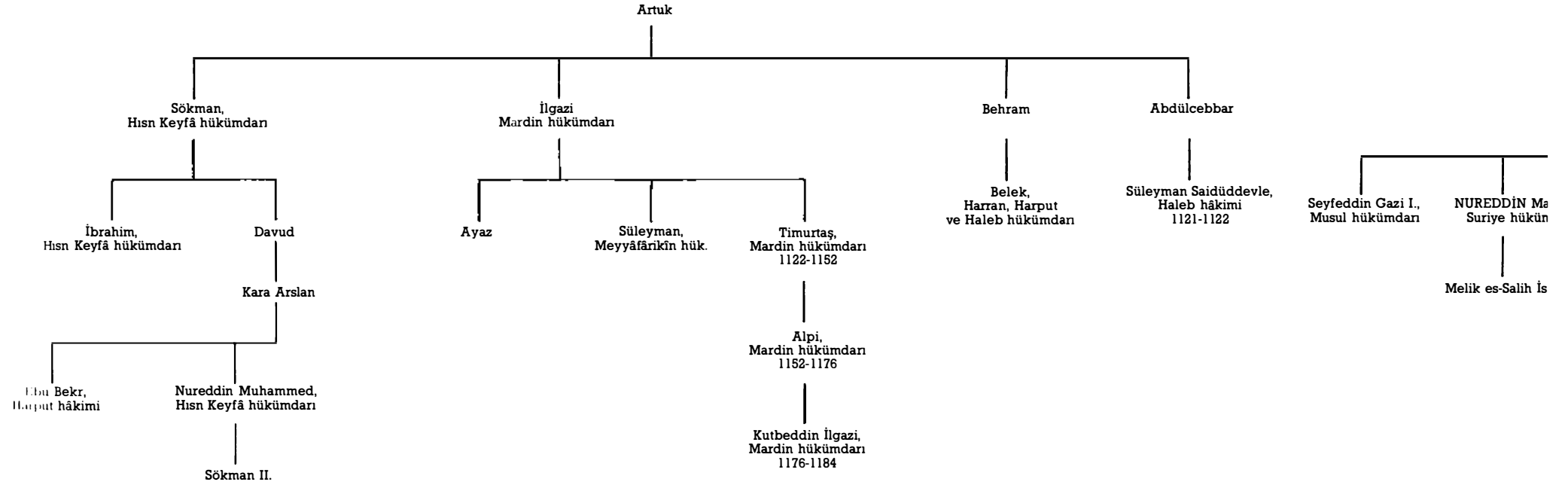
4. TORON, MÂVERÂYİÜRDÜN, NABLUS ve REMLE (IBELİN HANEDANI) HÂKİMLERİ

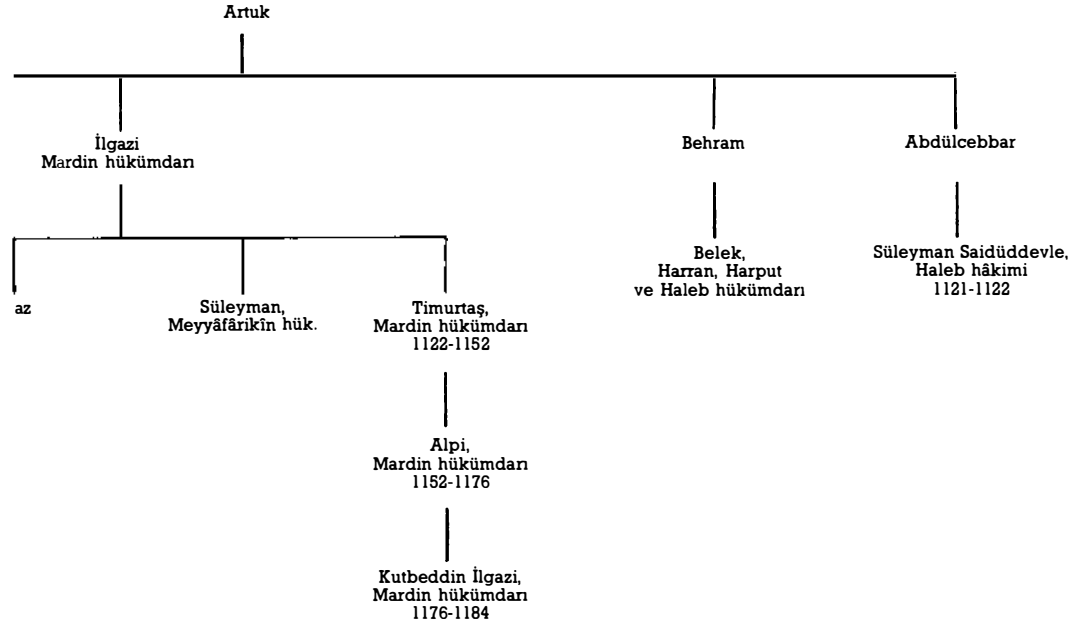
4. TORON, MÂVERÂYİÜRDÜN, NABLUS ve REMLE (IBELİN HANEDANI) HÂKİMLERİ

5. ARTUKLU HÜKÜMDARLARI

ARTUKLU HÜKÜMDARLARI

6. ZENGÎ HANEDANI

